

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Філологія. Журналістика

Том 34 (73) № 1 2023

Частина 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Головний редактор:

Казарін Володимир Павлович – доктор філологічних наук, професор.

Члени редакційної колегії:

Гадомський Олександр Казимирович – доктор філологічних наук, доктор габілітований гуманітарних наук в області мовознавства (Варшавський університет), професор, завідувач кафедри білоруських та українських досліджень Інституту славістики Опольського університету (Ополе, Польща);

Досенко Анжеліка Костянтинівна – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Маркова Мар'яна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри романської філології та компаративістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Свенцицька Еліна Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Семенець Ольга Сергіївна (відповідальний секретар) – кандидат філологічних наук, в.о. завідувача кафедри іноземної філології та перекладу, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля;

Статкевич Лариса Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Ткаченко Тетяна Іванівна – доктор філологічних наук, доцент.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
(протокол № 14 від 19 травня 2023 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.
Серія: Філологія. Журналістика» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 24632-14572ПР від 04.11.2020 року)

***Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
зі спеціальностей 035 – Філологія, 061 – Журналістика відповідно до Наказу МОН України
від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)***

***Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)***

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2710-4656 (Print)

ISSN 2710-4664 (Online)

© Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2023

ЗМІСТ

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Alizade K. J.

MEANS OF EXPRESSION THAT SIGNAL WORD AND MORPHEME BOUNDARIES
IN THE ENGLISH AND THE AZERBAIJANI LANGUAGES..... 1

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

Філюк Л. М.

КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ ДЕФІНІЦІЙ ПОНЯТТЯ «ПРОФЕСІЙНИЙ ІМІДЖ»..... 6

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Гаврилюк Н. І.

Є. МАЛАНЮК І М. РИЛЬСЬКИЙ (ДІАЛОГ ПРО УКРАЇНУ. ДОВКОЛА «ПОСЛАННЯ»).....11

Герасимчук В. А.

МЕТАФІЗИКА КОХАННЯ У ТВОРЧОСТІ ТА ЖИТТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ..... 20

Онуфрієнко О. П.

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
В УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ.....29

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Біляцька В. П.

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ПОСТАТІ ІВАНА БОГУНА
В ОДНОЙМЕННОМУ РОМАНІ У ВІРШАХ А. ГУДИМИ 38

Боронь О. В.

КИЄВОРУСЬКА МИНУВШИНА В ШЕВЧЕНКОВИХ ПОВІСТЯХ:
ІСТОРИЧНИЙ ПІДТЕКСТ.....43

Купрікова Г. В.

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА В ОПОВІДАННІ “НО РАУРА”
ЗІ ЗБІРКИ «МАМА ПО СКАЙПУ»..... 50

Науменко Н. В.

МОТИВ ПОСТАНОВКИ ДРАМАТИЧНОГО ТВОРУ ЯК ЧИННИК
ІРОНІЧНОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ.....55

Павлюк І. З.

ПОЕТИКА РОМАНУ АНАТОЛІЯ ДІМАРОВА «І БУДУТЬ ЛЮДИ»
ЯК ЕГРЕГОР СВІТОГЛЯДНИХ ПЕРЕФОРМАТУВАНЬ ПРОЗАЇКА..... 64

Ромас Л. М.

ДОПОКИ ТЯЖИТИМЕ НАД УКРАЇНЦЯМИ ФАТУМ РОСІЙСЬКОГО СЮЖЕТУ
(ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ МАТЕРІАЛУ РОМАНУ ЄВГЕНІЇ КОНОНЕНКО
«РОСІЙСЬКИЙ СЮЖЕТ»).....71

Семенюк Л. С.

ПАНЕГІРИК ЯКОВА СЕДОВСЬКОГО «ДАРУНОК ПОШАНИ...»:
БАГАТОПЛАНОВІСТЬ БАРОКОВОГО ТЕКСТУ.....77

Шевченко Т. М.

ІНТЕРВ'Ю-ЕСЕЙ ЯК МЕТАЖАНР..... 82

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Aliyeva B. M.

THE DILEMMA OF EAST AND WEST IN AHMAD HAMDI TANPINAR'S
NOVEL MAHUR BASTA.....87

Ващенко Ю. А., Мурадова І. Р.

СПЕЦИФІКА МОДЕЛЕЙ ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ В РОМАНІ
Г. ДЕ МОПАССАНА «НАШЕ СЕРЦЕ»..... 94

Huseynli H. R.

TOLERANCE AND MULTICULTURALITY IN HUSEYN JAVID'S PROSAIC DRAMAS....101

Мусій В. Б.

МОТИВ ПОШУКІВ ПІДЛІТКОМ ІДЕНТИЧНОСТІ В СИТУАЦІЇ ТОТАЛЬНОЇ
САМОТНОСТІ В СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРІ..... 108

Прищепя Т. В.

ФОРМИ І ФОРМАТИ ВТІЛЕННЯ ІСТОРІЇ ПРО ФРАНКЕНШТЕЙНА.....113

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Кузьменко В. І.

ЖАНР ЛИСТА У ВІЧНІСТЬ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ТА ІВАНА БАГРЯНОГО: КОМПАРАТИВНИЙ ВИМІР.....119

Маркова М. В.

ВИКОРИСТАННЯ ПЕТРАРКІВСЬКОГО МОВНОГО КОДУ У СОНЕТИ
ДЖОНА ДОННА "OH, TO VEX ME, CONTRARIES MEET IN ONE...".....127

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Анхим М. М., Анхим О. І.

ЛІТЕРАТУРНА БАГАТОМОВНІСТЬ У РОМАНІ МАР'ЯНИ ГАПОНЕНКО
«ХТО ТАКА МАРТА?».....132

Семенюк О. Б.

ЛИСТИ ІЗ ФРОНТУ ВІНСТОНА ЧЕРЧИЛЛЯ: ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ДОМІНАНТИ.....138

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Павлова А. К.

ГНОСЕОЛОГОЧНИЙ РАКУРС ПРЕДСТАВЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ СИТУАЦІЇ
В НЕОБРЯДОВІЙ ЛІРО-ЕПІЧНІЙ ПІСЕННОСТІ.....144

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Динікова Л. Ш.

ЖАНРОВА СТРУКТУРА ПЕРШОГО КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО
ПЕРІОДИЧНОГО ВИДАННЯ «ТЕРДЖИМАН».....149

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

Оськіна Н. О., Чорна Д. Д.

СЛЕНГОВІ ЗНАКОВІ ЗАМІННИКИ В СУЧАСНОМУ КИТАЙСЬКОМОВНОМУ
ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ.....155

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Бабенко В. С.

ФОРМУВАННЯ СТЕРЕОТИПНОГО ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО
ЯК «СЕКС-СИМВОЛУ» У ВИСВІТЛЕННІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ В ЗМІ...160

Гомон А. М., Чернявська С. М., Шокуров О. В.

НЕОЛОГІЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ:
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ.....168

Динікова Л. Ш.

ДІАЛОГ КУЛЬТУР В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....175

Літвінчук І. С.

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: АЛГОРИТМИ ПРОТИДІЇ.....181

Писарська Н. В., Гомон А. М., Заверюченко М. П.

НАУКОВА ТЕРМІНОЛОГІЯ У СУЧАСНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ:
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ.....187

Толочко Н. В., Шаповалова Г. В., Путрашик В. І.

ВИКЛИКИ І ЗАВДАННЯ ФІЛІЇ СУСПІЛЬНОГО МОВЛЕННЯ
ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ В УМОВАХ ВІЙНИ.....193

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО, АРХІВОЗНАВСТВО

Данькевич Ю. В., Головченко М. М.

ДОКУМЕНТАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ МІЖ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ
ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ІЗ ПИТАНЬ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ
ТЕРИТОРІЙ ТА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ УКРАЇНИ.....200

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ

Гарачковський О. І.

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ «СЛОВО І ЧАС»
У МЕДІЙНІЙ РЕЦЕПЦІЇ ГРИГОРІЯ ШТОНЯ.....206

Гдакович М. С.

«ЛІВІ» ПОШУКИ НОВИХ ШЛЯХІВ: АВАНГАРДНІ І РАДЯНОФІЛЬСЬКІ
ЛІТЕРАТУРНІ ВИДАННЯ 20-Х РР. ХХ СТ. НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ.....212

Гузенко С. В.

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТУ «НЕБЕЗПЕКА»
В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ.....218

Олексенко В. П., Цепкало Т. О.

СОЦІАЛЬНІ РОЛІ ТА СТЕРЕОТИПИ МАСКУЛІННОСТІ
В ЧАСОПИСІ «КУР'ЄР КРИВБАСУ».....224

Савчук Р. Л., Шевчук Г. І.

БЛОГЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АНДРІЯ ШИМАНОВСЬКОГО.....230

Сидоренко Н. М., Дубецька О. О.

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНІ ОРІЄНТИРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ
ДЛЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ (НІМЕЧЧИНА, АВСТРІЯ, 1945–1950).....237

Чайкун Е. С.

ПРОБЛЕМА ІНФОРМАЦІЙНОГО ІМУНІТЕТУ ТА ВИКЛИКІВ ІНФОДЕМІЇ.....244

Чубук О. Л.

ВІДМОВА ВІД ПРАКТИКИ ЗАЛУЧЕННЯ «УНІВЕРСАЛЬНИХ» ЕКСПЕРТІВ
ЯК ПЕРЕДУМОВА СТВОРЕННЯ ЯКІСНОГО КОНТЕНТУ І ОЗНАКА СОЦІАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДІА.....254

Шуба А. В. ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ МЕДІАГРАМОТНОСТІ У ПОПУЛЯРНИХ ВИДАННЯХ (НА ПРИКЛАДІ ЩОДЕННОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ГАЗЕТИ «ДЕНЬ»).....	262
Шульська Н. М., Букіна Н. В., Адамчук Н. В. ТИПОЛОГІЧНІ МАРКЕРИ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ (ІПСО) В УМОВАХ ВІЙНИ В МЕДІА.....	268
Шульська Н. М., Зінчук Р. С., Башманівський В. І. ФЕЙКОІНСТРУМЕНТАРІЙ ВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: НА МАТЕРІАЛІ МОВИ СУЧАСНИХ МЕДІА.....	274
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ ТА РЕДАГУВАННЯ	
Гуманенко О. О. РЕДАКТОРИ Й РЕЦЕНЗЕНТИ: АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ.....	280
ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ	
Булах Т. Д. ДРУКОВАНА РЕКЛАМА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. ЯК ДЖЕРЕЛО ВІДОМОСТЕЙ ПРО ПІДПРИЄМНИЦЬКУ АКТИВНІСТЬ КАРАЇМІВ	287
Демченко Д. С. ТРАСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ПІДГРУНТЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ВИБОРІВ (СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ).....	294
Зайко Л. Я., Давидова Л. В., Близнюк А. С. СОЦІАЛЬНІ МЕДІА ТА ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГ У КОНТЕКСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ.....	302
Калита О. П. ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРВ'Ю НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКИХ ОНЛАЙН ВИДАНЬ.....	308
Січкач С. А., Денисюк І. А. ТЕХНОЛОГІЇ СТВОРЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЕФЕКТІВ У СОЦІАЛЬНІЙ КОМУНІКАЦІЇ.....	313
СОЦІАЛЬНА ІНФОРМАТИКА	
Zagorulko D. I. CHATGPT IN NEWSROOMS: ADHERENCE OF AI-GENERATED CONTENT TO JOURNALISM STANDARDS AND PROSPECTS FOR ITS IMPLEMENTATION IN DIGITAL MEDIA.....	319
Любецька В. В. ПРО ФЕНОМЕН ТРАГЕДІЇ ТА СУТНІСТЬ ТРАГІЧНОГО.....	326
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ	
Боровик Л.А. РОСІЙСЬКА МЕДІАПРОПАГАНДА: ВИСВІТЛЕННЯ СВІТОВИМИ ЗМІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У 2022 РОЦІ.....	331
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	336

CONTENTS

COMPARATIVE-HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS

Alizade K. J.

MEANS OF EXPRESSION THAT SIGNAL WORD AND MORPHEME BOUNDARIES
IN THE ENGLISH AND THE AZERBAIJANI LANGUAGES..... 1

STRUCTURAL, APPLIED, AND MATHEMATICAL LINGUISTICS

Filiuk L. M.

CLUSTER ANALYSIS OF DEFINITIONS OF THE CONCEPT “PROFESSIONAL IMAGE”.....6

LITERARY STUDIES

Havryliuk N. I.

YE. MALANIUK AND M. RYLSKYI (DIALOGUE ABOUT UKRAINE.
AROUND THE “EPISTLE”).....11

Herasymchuk V. A.

METAPHYSICS OF LOVE IN LESYA UKRAINKA’S CREATIVE WORK AND LIFE.....20

Onufriyenko O. P.

ESTABLISHMENT OF NATIONAL IDENTITY IN THE UKRAINIAN CULTURAL SPACE.....29

UKRAINIAN LITERATURE

Biliatska V. P.

ARTISTIC INTERPRETATION OF THE CHARACTER OF IVAN BOGUNA
IN THE NOVEL OF THE SAME NAME IN THE POEMS OF A. GUDYMA..... 38

Boron O. V.

KYIVAN RUS PAST IN SHEVCHENKO’S STORIES: HISTORICAL CONNOTATIONS43

Kuprikova H. V.

THE PROBLEM OF SOCIAL POVERTY IN THE STORY “HO PAURA”
FROM THE COLLECTION “MOM ON SKYPE”.....50

Naumenko N. V.

THE MOTIF OF SETTING A DRAMA WORK AS THE FACTOR
OF IRONIC STYLE IN UKRAINIAN PROSE.....55

Pavlyuk I. Z.

THE POETICS OF THE NOVEL BY ANATOLIY DYMAROV
“AND THERE WILL BE PEOPLE” AS AN EGREGOR OF THE WORLDVIEW
REFORMATATIONS OF THE NOVELIST..... 64

Romas L. M.

UNTIL THE FATE OF THE RUSSIAN PLOT WILL HAPPEN OVER
THE UKRAINIANS (INVOLVING MATERIALS FROM THE NOVEL
OF EVGENIA KONONENKO “RUSSIAN PLOT”).....71

Semenyuk L. S.

YAKOV SEDOVSKY’S PANEGYRIC “GIFT OF HONOR...”:
DIVERSITY OF THE BAROQUE TEXT..... 77

Shevchenko T. M.

INTERVIEW ESSAY AS A META-GENRE..... 82

LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES

Aliyeva B. M.

THE DILEMMA OF EAST AND WEST IN AHMAD HAMDANI TANPINAR'S
NOVEL MAHUR BASTA.....87

Vashchenko Yu. A., Muradova I. R.

SPECIFICITY OF ARTISTIC SPACE MODELS IN THE NOVEL
"OUR HEART" BY GUY DE MAUPASSANT94

Huseynli H. R.

TOLERANCE AND MULTICULTURALITY IN HUSEYN JAVID'S
PROSAIC DRAMAS.....101

Mysii V. B.

MOTIVE OF SEARCHING FOR A IDENTITY BY A TEENAGER IN THE SITUATION
OF TOTAL SELF-IDENTITY IN CONTEMPORARY LITERATURE.....108

Pryshchepa T. V.

FORMS AND FORMATS OF IMPLEMENTATION OF THE FRANKENSTEIN'S STORY.....113

COMPARATIVE LITERATURE STUDIES

Kuzmenko V. I.

THE GENRE OF THE LETTER TO ETERNITY IN THE CREATIVITY OF TARAS
SHEVCHENKO AND IVAN BAHRIANYI: A COMPARATIVE DIMENSION.....119

Markova M. V.

PETRARCHAN LANGUAGE CODE USING IN JOHN DONNE'S SONNET
"OH, TO VEX ME, CONTRARIES MEET IN ONE...".....127

LITERARY THEORY

Ankhym M. M., Ankhym O. I.

LITERARY MULTILINGUALISM IN THE NOVEL BY MARJANA GAPONENKO
"WHO IS MARTHA?".....132

Semeniuk O. B.

WINSTON CHURCHILL'S LETTERS FROM THE FRONT:
GENRE-STYLE DOMINANTS.....138

FOLKLORISTICS

Pavlova A. K.

THE EPISTEMOLOGICAL PERSPECTIVE OF THE REPRESENTATION
OF THE COMMUNICATIVE SITUATION IN NON-RITUAL LYRO-EPIC SONG.....144

CRIMEAN TATAR LITERATURE

Dynikova L. Sh.

GENRE STRUCTURE OF THE FIRST CRIMEA TATAR PERIODICAL PUBLICATION
"TERJIMAN".....149

LANGUAGES OF THE PEOPLES OF ASIA, AFRICA, INDIGENOUS PEOPLES OF AMERICA AND AUSTRALIA

Oskina N. O., Chorna D. D.

SLANG SIGN SUBSTITUTES IN CONTEMPORARY CHINESE-LANGUAGE
INTERNET DISCOURSE.....155

THEORY AND HISTORY OF SOCIAL COMMUNICATIONS

Babenko V. S.

THE FORMATION OF A STEREOTYPICAL IMAGE OF A UKRAINIAN MILITARY MAN AS A ‘SEX SYMBOL’ IN MASS MEDIA COVERAGE OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR.....160

Homon A. M., Cherniavska S. M., Shokurov O. V.

NEOLOGISMS IN UKRAINIAN MILITARY TERMINOLOGY: LEXICO-SEMANTIC FEATURES.....168

Dynikova L. Sh.

DIALOGUE OF CULTURES IN A MULTI-ETHNIC SOCIETY.....175

Litvinchuk I. S.

DISINFORMATION IN SOCIAL NETWORKS: COUNTERMEASURE ALGORITHMS.....181

Pysarska N. V., Homon A. M., Zaveriushchenko M. P.

SCIENTIFIC TERMINOLOGY IN MODERN PUBLISHING: FEATURES OF APPLICATION.....187

Tolochko N. V., Shapovalova H. V., Putrashyk V. I.

CHALLENGES AND TASKS OF THE PUBLIC BROADCASTING BRANCH OF THE BORDER REGION IN THE CONDITIONS OF WAR.....193

DOCUMENTATION SCIENCE, ARCHIVAL SCIENCE

Dankevych Yu. V., Holovchenko M. M.

DOCUMENTARY COMMUNICATION BETWEEN THE BODIES OF STATE AUTHORITY AND LOCAL SELF-GOVERNMENT ON THE ISSUES OF TEMPORARY OCCUPIED TERRITORIES AND INTERNALLY DISPLACED PERSONS OF UKRAINE.....200

THEORY AND HISTORY OF JOURNALISM

Harachkovsky O. I.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL MAGAZINE “WORD AND TIME” GRIGORY SHTONYA IN THE MEDIA RECEPTION.....206

Hdakovych M. S.

“LEFT” SEARCH FOR NEW PATHS: AVANT-GARDE AND SOVIETO-PHILE LITERARY PERIODICALS OF THE 1920S ON WESTERN UKRAINIAN LANDS212

Huzenko S. V.

TRANSFORMATION OF THE CONCEPT OF “DANGER” IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN INFORMATION DISCOURSE.....218

Oleksenko V. P., Tsepkalo T. O.

SOCIAL ROLES AND STEREOTYPES OF MASCULINITY IN THE MAGAZINE “COURIER OF KRYVBAS”.....224

Savchuk R. L., Shevchuk H. I.

BLOGGER ACTIVITY OF ANDRII SHYMANOVSKYL.....230

Sydorenko N. M., Dubetska O. O.

NATIONAL AND PATRIOTIC LANDMARKS IN THE UKRAINIAN PRESS FOR CHILDREN AND YOUTH (GERMANY, AUSTRIA, 1945–1950).....237

Chaikun E. S.

PROBLEM OF INFORMATION IMMUNITY AND CHALLENGES OF INFODEMIC.....244

Chubuk O. L.

REFUSAL OF THE PRACTICE OF INVOLVING “UNIVERSAL” EXPERTS AS A PREREQUISITE FOR THE CREATION OF QUALITY CONTENT AND A SIGN OF THE SOCIAL RESPONSIBILITY OF THE MEDIA.....254

Shuba A. V. PECULIARITIES OF MEDIA LITERACY COVERAGE IN POPULAR PUBLICATIONS (ON THE EXAMPLE OF THE ALL-UKRAINIAN DAILY NEWSPAPER “THE DAY”).....	262
Shulska N. M., Bukina N. V, Adamchuk N. V. TYPICAL MARKERS OF INFORMATION-PSYCHOLOGICAL OPERATIONS (IPSO) IN THE CONDITIONS OF WAR IN THE MEDIA.....	268
Shulska N. M., Zinchuk R. S., Bashmanivskiy V. I. FAKE NEWS TOOLKIT FOR WAGING AN INFO WAR IN UKRAINE: ON THE LANGUAGE MATERIAL OF MODERN MEDIA.....	274
THEORY AND HISTORY OF PUBLISHING AND EDITING	
Humanenko O. O. EDITORS AND REVIEWERS: ASPECTS OF INTERACTION.....	280
APPLIED SOCIAL AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES	
Bulakh T. D. PRINTED ADVERTISING OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES AS A SOURCE OF INFORMATION ABOUT THE ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES OF THE CRIMEAN KARAITES (KRYMKARAYLAR).....	287
Demchenko D. S. TRANSFORMATION OF THE POLITICA COMMUNICATION AS THE BASIS FOR DEMOCRATIC ELECTION (THE WORLD EXPERIENCE AND THE UKRAINIAN REALITIES).....	294
Zaiko L. Ya., Davydova L. V., Blyzniuk A. S. SOCIAL MEDIA AND INTERNET MARKETING IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF THE INFORMATION AND COMMUNICATION SPACE.....	302
Kalita O. P. GENRE FEATURES OF INTERVIEWS ON THE PAGES OF UKRAINIAN ONLINE PUBLICATIONS.....	308
Sichkar S. A., Denysiuk I. A. TECHNOLOGIES FOR CREATING COMMUNICATIVE EFFECTS IN SOCIAL COMMUNICATION.....	313
SOCIAL INFORMATICS	
Zagorulko D. I. CHATGPT IN NEWSROOMS: ADHERENCE OF AI-GENERATED CONTENT TO JOURNALISM STANDARDS AND PROSPECTS FOR ITS IMPLEMENTATION IN DIGITAL MEDIA.....	319
Liubetska V. V. PHENOMENON OF TRAGEDY AND THE ESSENCE OF THE TRAGIC.....	326
CURRENT ISSUES OF PHILOLOGY AND JOURNALISM	
Borovyk L.A. RUSSIAN MEDIA PROPAGANDA: WORLD MEDIA COVERAGE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR IN 2022.....	331
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....	336

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

UDC 811

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/01>*Alizade K. J.*

Azerbaijan University of Languages

MEANS OF EXPRESSION THAT SIGNAL WORD AND MORPHEME BOUNDARIES IN THE ENGLISH AND THE AZERBAIJANI LANGUAGES

Each language has its own system of phonemes and their combinations, sequence of sounds within words and morphemes, and there are phonetic means that signal the boundaries of meaningful units in speech. Therefore, each language is characterized by its own articulation and orthophonic features. As mentioned, phonemes, on the one hand, distinguish the meaningful units of the language, on the other hand, they serve as demarcative function of those units in connected speech. 1. Phoneme forms a functional system due to certain distinguishing features. Thus, the phoneme as the main unit of the phonological system of the language serves to differentiate the word and word forms taken separately. 2. Phonemes are represented in material form in speech in certain variants (allophones). Variants are characterized by a set of both differential and integral features. Integral features are those obtained from the norm, and they are conditioned by neighbouring sounds, distribution of phonemics stress, as well as components of intonation in connected speech. 3. In speech, such phonetic means that signal the delimitation of meaningful units, i.e., their beginning and end, in the continuous stream of sounds, are realized mainly by variants of phonemes. In addition to distinguishing the forms of words and morphemes, as well as their meanings, the units of expression plane also signal the boundaries of meaningful units in speech. In other words, the phonological units of the expression plane perform a delimitative (or demarcative) function in addition to distinguishing function. According to N.S. Trubetzkoy, it is necessary to distinguish these two functions of the language - meaning differentiation and delimitation. The research shows that all demarcative means in the language are called "boundary signals" and they are classified from different points of view: 1) relation to the meaning differentiation function; 2) being simple and complex; 3) the boundary of which it indicates (word, morpheme, sentence).

Key words: boundary signals, aspiration, linking "r", glottal stop, clear and dark l, vowel harmony.

The problem statement. The meaning differentiation function manifests itself at the level of morphemes and word forms. In order to distinguish meaningful sound complexes in speech, these sound complexes must have "sound symbols" (features) arranged in a certain order. However, if any language has special phonological means that indicate whether there is a sentence, word, or morpheme boundary at a certain point of a continuous sound stream, those means play only subsidiary role [2, p. 341]. Taking into account mentioned above, we conclude that the meaning differentiation function of phonological units is considered the main one, whereas the delimitative function is taken into consideration as subsidiary or secondary function.

The purpose of this article is to show on the material of English and Azerbaijani languages the means of expression denoting the boundaries of words and morphemes.

The main material. According to the type, the means of demarcation are divided into phonemic, non-phonemic, single and grouped, negative and positive, etc. signals [2, p. 342]. As it is known, the boundary signals of meaningful units are either in the initial or final position. Research shows that voiceless occlusive consonants in English can be used in the initial position with aspirated or unaspirated beginning.

In English, there are many phonetic devices that signal the beginning and end of words and demarcate them. Aspiration is especially important in English.

So, aspiration is strong in this language before the vowel in the stressed position. If the aspiration in this position is weak or absent, there is misunderstanding of the meaning of minimal pairs like [pin-bin]. This is due to the fact that, from a perceptive point of view, English speakers are used to perceiving consonants [p, t, k] as consonants [b, d, g], since there is no aspiration in [sp, st, sk] combinations. Aspiration is perceived if there is a delay between the sound explosion and the onset phase of the vowel, but this is not the case in [sp, st, sk] combinations. Another factor is that in English [b, d, g] is not preceded by any consonant, but consonants [p, t, k] are preceded by [s], which also causes loss of aspiration. In this respect, aspiration in English serves two functions: 1) It distinguishes minimal pairs such as [pin-bin], and on the other hand, 2) it acts as a demarcation unit. English phonetician A. Gimson, when dealing with plosives of the English language, he takes aspiration as the main distinguishing feature for voiceless plosives. According to this linguist, in English aspiration occurs in words like *pin, tin, kin*, as well as in the voiceless plosive+sonorant combination in the initial position. Thus, in the combinations of [pl, pr, pj, tw, tr, kl, kw, kj], there is aspiration and the sonorant consonants become voiceless and in this position they are opposed to voiced variants. Therefore, speakers of the English language distinguish these minimal pairs from each other by the presence and absence of aspiration. For example, *plight-blight, try-dry, create-great, tune-dune, twelve-dwell* [6, p. 153].

From this point of view, it can be said that aspiration in English performs two functions: 1) differentiating function, 2) delimitative (word demarcation) function.

It should be noted that in some languages, for example, in Tai language, minimal pairs are distinguished by aspiration. Thus, in the words [phaa] (split) and [paa] (forest), the phonemes [p^h] and [p] form an opposition due to the features of aspiration/absence and presence of aspiration. Aspiration in this language performs both differentiating and demarcating functions. Aspiration (breathing) is also observed in the voiceless occlusive plosives in the Azerbaijani language. In this language, the phenomenon of aspiration manifests itself in the consonants [p, t, k] both in the initial and final positions. However, the degree of aspiration of voiceless occlusive plosives in the final position is greater than the degree of aspiration of those consonants in the initial position. The kymographic analysis conducted on the basis of the material of the Azerbaijani language shows that in the words “at”(horse) and “boyat”(stale), the con-

sonant [t] in the two-syllable word “boyat” has a higher degree of aspiration than the consonant [t] in the monosyllabic word “at” [1, p. 235]. As in English, the degree of aspiration in Azerbaijani is greater in stressed syllables. Despite the fact that in English, the stress falls on the first syllable, and in Azerbaijani, on the last (second) syllable, both means perform the same demarcation function. If aspiration in English marks the beginning of a word, in Azerbaijani it signals the end of a word. According to N.S. Trubetzkoy, the place of phonemes in peripheral positions allows them to act as boundary signals [2, p. 345]. Peripheral phonemes are those phonemes that have a limited distribution, differ from the phonemes in the center of the phoneme system, and are weakly involved in oppositions. Studies show that the phonemes [w, j, h, r, ʒ, ŋ] in English and [h, x, ʁ (ğ), ʒ, k] in Azerbaijani are peripheral phonemes [3, p. 14]. In English, the consonant phonemes [w, j, h] do not occur in the final position, and the consonant [ŋ] does not occur in the initial position, the consonant [ʒ] occurs very rarely in the initial and final positions, and this consonant in those positions is used in the French borrowings: *g [ʒ]igolo, g [ʒ]anr, rouge [ʒ], bei [ʒ]ge, lie [ʒ] ge*. This phoneme can form a limited number of oppositions: *rouge [ru:ʒ] – [ru:t]route; [berʒ]base*. However, in *lirge [li:dʒ] – league* it can form a semi-vowel. As for the consonant [r] in English, this sonorous consonant occurs before a vowel at the beginning of word, and is not used in final position unlike in American English. In British English (BBC) the consonant [r] is used as a linking consonant at the junction of two words, which is conditioned by a certain phonetic context.

As mentioned above, in English the peripheral consonant [r] is not used in word-final position (BBC). However, the consonant [r] can function as a boundary signal at the junction of two morphemes, words, which is conditioned by a certain phonetic context. The consonant [r] can have a boundary signal function, if the first word consists of the morphemes **-er, -or, -ar** or the letter combination “**re**” in graphic form, and the first sound of the second word begins with a vowel sound. For example, within two-morpheme words such as *hear-hearing, air-aring, swear-swearing, tear-tearing* morphemes are separated and linked by [r]. The demarcative function of the consonant [r] is more clearly noticeable at the junction of two words. For example, *thanks for – everything, the weather – out to improve. I don't care if they do*. It should be noted that BBC speakers also use the consonant [r] as a boundary signal between two vowels in two -word junctions, although the grapheme “**r**” is not found at the end of the first word. For

example, *mediar_vevent, no idear_vof it, dramar_vand music, lawer_vand order, Genevar_vagreements, etc.* [r] appearing in such combinations is called “intrusive” (false) [r]. Due to the general phonetic features of the Azerbaijani language, two vowel sounds cannot be used at the junction of a root and a morpheme, that is, between two morphemes [1, p. 266].

Unlike the Azerbaijani language, there is a case of two adjoining vowels occurring between two morphemes (prefix+root, root+suffix) in English. Such means of defining morpheme boundaries are widely spread in English. For example, in the words *react* [ri:'ækt], *anti-aircraft* [,ænti'eəkra:ft], morpheme boundaries are marked by the neutralization of the vowel [ɪ] at the end of the first morphemes (symbolized by the neutralization of the vowel [ɪ] as [i]), and by the stress of the second morphemes. However, in the words *happier* [hæpi:ə], *easier* [i:zi:ə], *easiest* [i:z:i:əst], the physical exponent of the second morpheme is not with the diphthong [ɪə], which forms one syllable, but with the vowels [i] and [ə] and demarcated by each of them forming a separate syllable. A similar demarcation can be seen in the words “*appreciate*” and “*hilarious*”. So, in these words, the bound morphemes *-iate* and *-ious* are not monosyllabic, but consists of two syllables each: [ə'pri:ʃi-ent], [hi'leəri:əs]. The phenomenon of epenthesis in English also manifests itself in a number of phonetic contexts. As it is known, the phenomenon of assimilation affecting the work of vocal cords in English is widely manifested either in the junction of two words or in the realization of bound morphemes. Thus, in this language, the use of the plural form of the noun and the present indefinite tense the suffix [s, z] is determined by the ending of the root morpheme with a voiceless and a voiced consonant and a vowel. However, in this phonetic context, when [s+s, s+f, f+s, z+z, z+z, dʒ+z] are used together with consonants of the same quality, serious difficulties arise in their pronunciation and understanding. Therefore, in order to make such consonant combinations dissimilar, short [ɪ] is added to the BBC pronunciation model, and neutral sound [ə] *schwa* is added to the American English. In this case the realization of the root and suffix forms two syllables. For example, *bus+es* [bʌʃɪz], *bush+es* [bʊʃɪz], *buzz+es* [bʌzɪz], *bench+es* [bentʃɪz], *to wash +es* [wɒʃɪz], *to judge* [dʒʌdʒɪz] etc.

However, research on triphthongs shows that in English there are not five, but two true triphthongs and three complex vowel combinations. Thus, there are certain root morphemes in English that are expressed by triphthongs within one syllable: *fire* [faɪə], *hour* [aʊə], *sire* [saɪə], *tyre* [taɪə],

towel [taʊəl], *tower* [taʊə] etc. In addition, there are many words in the English language that, despite of having a similar structure as triphthongs pronounced as two-syllable words, since they consist of two morphemes. Ex: *play+er* [plɪə], *slower* [sləʊə], *joyous* [dʒɔɪəs], *lower* [ləʊə], *liar* [laɪə] və s. [6, s. 139]. In the realization and perception of such words with two syllables after the diphthong, i.e. after the second vowel, weakening and neutralization occur in pronunciation, and it can be noted that this is conditioned by marking the boundary of the morpheme. In English, a “glottal stop” (occlusive-plosive) is used as a phonetic device to signal the boundary between two vowels. Although the glottal plosive is often found in the speech of English speakers, it is not an important, significant sound in the consonant system of this language. However, this sound has a wide range of usage as a phonetic means. This voiceless consonant is formed in the larynx with completely closed glottis and belongs to plosive consonants. In English, the glottal plosive regularly serves to signal a syllable boundary between two vowels in the speech of BBC speakers. For example, *co-operate* [kooʔnpəreit], *ge?ometry*, *re?action*, *day?after day*. Studies show that some speakers use the glottal consonant instead of the “intrusive-r” consonant. Here it would be appropriate to give some examples for comparison. For example, *lawyer_vand order, dramar_vand music (intrusiv-r), law?and order, drama?and music (glottal-?)*. The glottal consonant is also widely used as a phonetic means in signaling word boundaries within speech. This happens when the word(s) with a vowel in initial position is specially emphasized: *It is?empty, I haven't seen? anybody, She is? awfully good. It is un?eatable, such dis?order*, etc. It should be noted that glottalization occurs before consonants [p, t, k, tʃ] in English, and glottalization before consonant [tʃ] is more common in modern English [9, p. 44]. Thus, the glottal plosive used before the consonant [tʃ] is mainly observed between two vowels. In this case, the glottal stop marks the boundary between two vowels by strengthening the consonant [tʃ]: *na?ture, ri?ches, ca?tching*, etc. It should be noted that the glottal stop used before the consonant [tʃ] mainly occurs in the middle position of the utterance: *The crea?turer_vis nervous, after all*. A glottal stop signals the boundaries of words and morphemes by replacing the plosive consonant [t] at the junction of two words and morphemes: *tha?(t) table, ge?(t) down, tha?(t) chair, grea?(t) joke, wi?(t)ness, no?(t) now, Sco?(t)land, a?(t) last, no?(t) for me, wha?(t) thing, grea?(t) real, no?(t) mine, no?(t) yet, nu?(t) shell, no?(t) very* etc. The glottal stop, along with the con-

sonant [t], also serves to signal the boundary of the consonants [p] and [k] at the junction of two words and morphemes: *soap? Powder, ba?ck garden, boo?kcase*, etc.

It should be noted that the realization of the consonant [l] in English in two variants (soft or clear and dark) allows them to act as a means of signaling the word boundary. So, in this language, the softer clear variant of the consonant [l] is used before vowels, and [j] the dark variant is used before the consonant and at the end of the word: *letter, learn, illumine, wild, teal, sell*, etc. Within the one and the same word (little [lɪtl̩]), the consonant [l] used at the beginning of the word before the vowel is clear, but in final position, it is used in a dark variant: *Will he earn much money? (dark) They lived in London in those days*. As a result, in English, the clear and dark variants of the consonant [l] perform a word boundary (delimitation) function. In other words, a word boundary is crossed before open [l] and then dark [l]. However, in American English, the consonant [l] occurs in both positions (initial and final) as dark [l].

Studies show that the concepts of harmony or synharmonism and the harmony of “vowels” are not the same. According to N.S. Trubetzkoy, the phenomenon called synharmonism in the true sense of the word should be distinguished from the “harmony” of vowels, which is clearly present in a number of Turkic languages (for example, in the Kipchak dialects of the Volga and Kazan Tatars, Bashkir, Kazakh and Uzbek languages, etc.) [2, s. 354].

One of the specific features of the words of the Azerbaijani language is the harmony of vowels and consonants. In this language, backlingual consonants are mainly used in the back, and forelingual consonants are used with front vowels. For example, 1) *qaş, quş, qul, xorultu*, (*eyebrow, bird, slave, snore*) etc. The opposite: *ağ, ox, toqqa, uğur* (*white, arrow, buckle, success*) və s.; 2) *kişi, köç, gül, göz, güc, çörək*, (*man, migration, flower, eye, power, bread*), etc. The opposite: *əkin, əkinçi, igid, özgə, üz, iz* (*sow, farmer, brave, strange, face, trace*), etc.

It should be noted that the German language, which is one of the Germanic languages, has the phenomenon of Umlaut, which is the exact opposite of vowel harmony in the Azerbaijani language. So, if the first vowel of the word root in the Azerbaijani language is hard or soft, rounded, etc. the vowel following it must be one of them. But in German, the suffix morpheme added to a word affects the vowel in the root: (*der*) *mam* – (*man*) (*der*) *männ+er* (*men*).

F. Yadigar (Veysalli) connects the differences of Azerbaijani language words from other borrowed

words from the articulatory-acoustic and perceptual points of view with the fact that Azerbaijani words have two peaks. According to this linguistics, the harmony of vowels in the Azerbaijani language is the first and core of this peak, and the stressed syllable is the second peak of the words: *adam-adamlar-adamlardan- man-men- from men*, etc. Thus, the first of the peaks begins, and the second completes. When the balance of these peaks is broken, it becomes clear that the word is borrowed from another language. For example, *ópera, muşiqi, tractor*, etc. [4, p. 50]. Thus, inflectional morphemes in English are not capable to form a syllable because they are expressed by a consonant, and as they are realized in one syllable with the root morpheme in pronunciation, they create difficulty and ambiguity from the acoustic and perceptual points of view. However, the ambiguity disappears as an additional syllable is formed in inflectional morphemes pronounced with epenthesis. In the Azerbaijani language, boundary signals in group are realized by the harmony of vowels in vowels (hard/soft vowels) and vowels in consonants. Thus, in the Azerbaijani language, there is a phonetic homogeneity between the bound morphemes and the root morpheme. On the other hand, bound morphemes in the Azerbaijani language are mainly expressed by vowels and repeated consonants, and as a result, pronunciation and hearing become fluent and harmonious as bound morphemes form a syllable.

Conclusion. Thus, from the mentioned above, it can be concluded that the phonetic-phonological features of languages in the general and special linguistic plane are manifested and revealed in the speech of the speakers of the language. Although the elements that form the language system, their material side, phonemes (sounds) that carry the expression means and other means of expression (accent, intonation) have basically the same characteristics in the languages, the arrangement and combinatorics of the elements of the system differ from the structural point of view, which makes the phonetic characteristics of the languages different and causes differences in morphological structure. In this regard, in addition to the phonological means that serve to distinguish meaningful units in each language, there are also a number of other means that signal the boundaries of meaningful units in speech, which also perform a delimitative function. Studies show that English and Azerbaijani languages have phonetic means that signal the boundaries of meaningful units in connected speech. These means occur differently in the compared languages, except for the length factor.

Bibliography:

1. Axundov A.A. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı: Maarif, 1984. 285 s.
2. Trubetsky N.S. Fonologiyanın əsasları. (Almancadan tərcüməsi, "Ön söz və qeydlər" F. Yadigarındır). Bakı: Mütərcim, 2012. 385 s.
3. Təhməzova M.M. Çağdaş İngilis və Azərbaycan dillərində periferiya fonemlərinin qarşılıqlı-müqayisəli təhlili. Fil.elm.nam.diss. avtoreferatı. Bakı, 2004, 24 s.
4. Veysəlli F.Y. Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı: Maarif, 1993. 190 s.
5. David C. Dictionary of Linguistics and Phonetics. [6 vol.]. USA: Blackwell Publishing, 6thedn. 2008. 555 p.
6. Gimson A.C. An introduction to the pronunciation of compared English. England: 25 Hill Street, London W1X 8LL. 1970. 313 p.
7. Gleason H.A. An introduction to descriptive linguistics. United States of America: Henry Holt and company, New York, 1955, 389.
8. Hoard J.E. Juncture and syllable structure in English. UK: Phonetica journal 15, 1996. p. 96–109.
9. Roach P. English Phonetics and Phonology. UK: Cambridge University Press, 2000. 283 p.
10. Trask R. L. A Dictionary of Phonetics and Phonology. New York: Routledge, 1996. XIV. 424 p.
11. Pronunciation Studio. URL: pronunciationstudio.com
12. ResearchGate. URL: researchgate.net

Алізаде К. Дж. ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ, ЯКІ ПОЗНАЧАЮТЬ МЕЖІ МІЖ СЛОВАМИ ТА МОРФЕМАМИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ МОВАХ

У кожній мові є своя система фонем і їх сполучень, послідовність звуків усередині слів і морфем, існують фонетичні засоби, що сигналізують про межі значущих одиниць у мовленні. Тому для кожної мови характерні свої артикуляційні та ортофонічні особливості. Як уже згадувалося, фонемі, з одного боку, розрізняють значущі одиниці мови, з іншого боку, вони виконують демаркативну функцію цих одиниць у зв'язному мовленні. 1. Фонема утворює функціональну систему завдяки певним відмінним ознакам. Таким чином, фонема як основна одиниця фонологічної системи мови служить для диференціації слова та словоформ, узятих окремо. 2. Фонемі представлені в матеріальній формі в мовленні в певних варіантах (алофони). Варіанти характеризуються сукупністю як диференційних, так і інтегральних ознак. Інтегральні ознаки – це ознаки, отримані від норми, і вони зумовлені сусідніми звуками, розподілом фонематичного наголосу, а також компонентами інтонації у зв'язному мовленні. 3. У мові такі фонетичні засоби, які сигналізують про виділення значущих одиниць, тобто їх початок і кінець, у безперервному потоці звуків, реалізуються переважно варіантами фонем. Окрім розрізнення форм слів і морфем, а також їхніх значень, одиниці площини вираження також сигналізують про межі значущих одиниць у мовленні. Іншими словами, фонологічні одиниці площини вираження виконують делімітативну (або демаркативну) функцію на додаток до функції розрізнення. На думку Н.С. Трубецьким, необхідно розрізнити ці дві функції мови – диференціацію смислів і розмежування. Дослідження показує, що всі демаркативні засоби в мові називаються «граничними сигналами» і класифікуються з різних точок зору: 1) за відношенням до функції диференціації значення; 2) бути простими і складними; 3) межю якого воно вказує (слово, морфема, речення).

Ключові слова: межові сигнали, придихання, зв'язкове «р», голосова стопа, ясне і темне л, співзвуччя голосних.

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161:311.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/02>

Філюк Л. М.

Одеський національний медичний університет

КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ ДЕФІНІЦІЙ ПОНЯТТЯ «ПРОФЕСІЙНИЙ ІМІДЖ»

Поняття «професійний імідж» є одним із активно вживаних у сучасному суспільстві. Його загальне смислове наповнення є інтуїтивно зрозумілим, проте в рамках різних наук робляться децю відмінні акценти. Таким чином, виявлення принципової сутності професійного іміджу залишається важливим науковим завданням, що може бути вирішене за допомогою лінгвістичних методів. Адекватну класифікацію визначень аналізованого поняття можна створити за допомогою кластерного аналізу. Алгоритм дій складається з таких кроків: 1) добір існуючих визначень професійного іміджу з різноманітних наукових та навчально-наукових джерел; 2) виділення основних смислових компонентів у межах дібраних дефініцій; 3) опис визначень як таких, що містять або не містять кожний зі смислових компонентів; 4) здійснення кластерного аналізу дефініцій; 5) опис сформованих кластерів. Для з'ясування особливостей поняття «професійний імідж» методом суцільної вибірки було дібрано та проаналізовано 40 дефініцій, представлених у наукових та навчально-наукових джерелах. В рамках здійсненого аналізу було виділено 10 основних компонентів, що з різних боків характеризують аналізоване поняття: 1) акмеологічний; 2) культурний; 3) соціальний; 4) психологічний; 5) професійний; 6) діяльнісний; 7) аксіологічний; 8) моральний; 9) особистісний; 10) представницький. Проведене дослідження виявило, що найбільш вираженими компонентами у складі дефініцій поняття «професійний імідж» є професійний, діяльнісний та представницький, децю меншою мірою – психологічний, акмеологічний та соціальний. Разом із тим, культурний, аксіологічний, моральний та особистісний компоненти майже не впливають на сприйняття та розуміння професійного іміджу. Кластерний аналіз виявив, що найбільш розповсюдженими є тлумачення, згідно з якими професійний імідж сприймається як соціально орієнтований образ фахівця у певній професійній діяльності, опосередкований його самопрезентацією. На другому місці – визначення, згідно з якими розглянутий феномен є емоційно забарвленим образом фахівця, опосередкованим його самопрезентацією. На третьому місці – тлумачення, у відповідності до яких професійний імідж сприймається просто як образ фахівця у певній професійній діяльності. Найменш розповсюдженими є визначення, згідно з якими аналізоване поняття представляє собою образ особистісно реалізованого фахівця у певній професійній діяльності, опосередкований його самопрезентацією. Проведене дослідження дозволяє наблизитися до розуміння принципової сутності професійного іміджу поза конкретно науковою дисципліною чи сферою діяльності.

Ключові слова: професійний імідж, кластерний аналіз, компонент, дефініція, поняття.

Постановка проблеми. Поняття «професійний імідж» є одним із активно вживаних у сучасному суспільстві. Його загальне смислове наповнення є інтуїтивно зрозумілим, проте в рамках різних наук робляться децю відмінні акценти. Наприклад, педагогіка розглядає професійний імідж в контексті взаємодії вчителя з учнями та колегами, психологія характеризує його в сукупності індивідуально-особистісних рис людини,

культурологія зосереджується на соціокультурних обставинах побутування професійного іміджу. Отже, виявлення принципової сутності професійного іміджу залишається важливим науковим завданням, що може бути вирішене за допомогою лінгвістичних методів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень, присвячених професійному іміджу, демонструє, що автори зосеред-

жують увагу на різних аспектах цього поняття. Воно розглядається в межах психології (К. С. Гурчяні, Р. Е. Кравець, В. Н. Лугова, Н. В. Савченко, Г. Р. Чернова), іміджології (К. І. Атаманська, М. А. Беляєва, К. А. Дорожинська, О. С. Митцева, Л. М. Семенова), культурології (Ж. М. Алексєєва, В. В. Попова, Л. Г. Попова, А. А. Радугін, Н. В. Шарковська), педагогіки (І. Н. Бойко, В. І. Бондаренко, Л. Волошко, Є. А. Гасаненко, А. В. Демидов) тощо. Разом із тим, єдиного загальноприйнятого визначення професійного іміджу не існує.

Формулювання цілей статті. Багатогранність поняття «професійний імідж» обумовлює необхідність створення теоретично та методологічно обґрунтованої класифікації його визначень. На наш погляд, найбільш адекватну класифікацію визначень аналізованого поняття можна створити за допомогою кластерного аналізу. Алгоритм дій складається з таких кроків: 1) добір існуючих визначень професійного іміджу з різнотипних наукових та навчально-наукових джерел; 2) виділення основних смислових компонентів у межах дібраних дефініцій; 3) опис визначень як таких, що містять або не містять кожний зі смислових компонентів; 4) здійснення кластерного аналізу дефініцій; 5) опис сформованих кластерів.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування особливостей поняття «професійний імідж» методом суцільної вибірки ми дібрали та проаналізували 40 дефініцій, представлених у наукових та навчально-наукових джерелах. Зокрема, були проаналізовані тексти монографій, дисертацій, авторефератів дисертацій, наукових статей, підручників і посібників. В рамках здійсненого аналізу було виділено 10 основних компонентів, що з різних боків характеризують аналізоване поняття. Зокрема, мова йде про акмеологічний, культурний, соціальний, психологічний, професійний, діяльнісний, аксіологічний, моральний, особистісний, представницький.

Акмеологічний компонент у дібраних визначеннях характеризується наступним чином: 1) особистісне самовдосконалення; 2) саморозвиток сучасного фахівця; 3) професійний успіх; 4) досягнення вершин професійної майстерності; 5) майстерне оволодіння професійними компетенціями; 6) самоствердження як фахівця та особистості; 7) самореалізація в кар'єрі; 8) самоактуалізація.

Культурний компонент міститься у таких тезах: 1) культура вербальної та невербальної комунікації; 2) базові культурні характеристики;

3) знання культурологічного характеру; 4) культуротворчі параметри.

Соціальний компонент представлений наступними дефініціями: 1) суспільна значущість; 2) вдала соціальна адаптація; 3) суспільні характеристики; 4) гармонія особистісних рис спеціаліста з професійними вимогами з точки зору соціального оточення; 5) репутаційні вимоги; 6) суспільна роль; 7) узагальнений образ фундаментальних рис представників даної професійної спільноти; 8) соціальні очікування; 9) відповідні соціально-комунікативні параметри; 10) ефективна взаємодія людини з навколишнім світом; 11) соціально прийнятний образ; 12) регулятор суспільних відносин; 13) соціальні очікування; 14) соціальна когнітивна функція; 15) вимоги соціального середовища.

Психологічний компонент характеризується за допомогою таких тез: 1) емоційно-психологічний вплив; 2) емоційні образи; 3) душевні стани учасників трудового процесу; 4) побудова стосунків; 5) психологічна стійкість; 6) система психологічних властивостей; 7) готовність та здатність до прийняття партнера; 8) вплив на емоційно-психологічну сферу реципієнта; 9) емоційно забарвлені образи; 10) психологічні знання; 11) психологічна захищеність; 12) міжособистісні стосунки; 13) психологічний вплив на інших.

Професійний компонент представлений такими дефініціями: 1) досягнення цілей професійної діяльності; 2) професійні знання, уміння та навички; 3) професійна самореалізація; 4) професійно значущі якості; 5) професійна успішність; 6) професійна діяльність; 7) перспективи професійної кар'єри; 8) компетенції та якості, необхідні для конкретної роботи; 9) стан виробничих питань; 10) професійні характеристики; 11) наявність досвіду роботи; 12) виконання професійних функцій; 13) кар'єрне зростання; 14) наявність професійної підготовки; 15) професійні стереотипи; 16) вимоги до професійного середовища; 17) професійне навчання; 18) конкретні професійні деталі.

Діяльнісний компонент визначається таким чином: 1) поведінкові моделі; 2) розширення повноважень; 3) професійні взаємовідносини; 4) практика; 5) послідовність дій; 6) характер дій; 7) формування образу професіонала у свідомості колег; 8) вибір конкретних моделей поведінки; 9) створення реєстрів для конкретних професій; 10) робота над собою в рамках становлення творчої особистості; 11) набір уявлень про те, як має поводитися спеціаліст певного фаху; 12) особис-

тісна презентація або реклама; 13) співвіднесення особистісних та професійних вимог із цільовою групою; 14) досягнення професійних і особистісних цілей; 15) предмет діяльності; 16) професійні життєві показники.

Аксіологічний компонент міститься у наступних тезах: 1) позитивні якості професійного образу; 2) негативні якості професійного образу; 3) ціннісні уявлення, що панують у певному професійному середовищі; 4) підвищення престижності фаху; 5) внутрішні характеристики особистості; 6) аксіологічні компоненти професійної діяльності; 7) особистісні цінності.

Моральний компонент представлений такими дефініціями: 1) моральні характеристики; 2) моральні принципи ділової взаємодії; 3) моральні норми певного соціокультурного середовища.

Особистісний компонент втілюється у таких характеристиках: 1) індивідуально-особистісні якості; 2) форма життєвого прояву фахівця; 3) професійно значущі особистісні якості; 4) конкурентоспроможність; 5) певна особистісна місія; 6) усвідомлення власних можливостей; 7) система поглядів на світ; 8) особистісно-ділові характеристики; 9) образ «Я»; 10) сукупність індивідуально-особистісних характеристик; 11) певні особистісні якості; 12) особисті вміння та навички; 13) життєва компетентність.

Представницький компонент фіксується у наступних дефініціях: 1) сукупність зовнішніх характеристик; 2) цілісний багатогранний образ людини; 3) образ-стереотип; 4) персоніфікований образ професії; 5) загальний облік особи; 6) сприйняття образу фахівця його професійною та соціальною групою; 7) візуальні характеристики особи; 8) враження, яке складає фахівець в інших; 9) емоційне сприйняття образу спеціаліста; 10) уявлення про те, яким має бути облік

людини певної професії; 11) зовнішній вигляд; 12) образ соціально-професійної ролі; 13) мовленнєві риси; 14) образ професійної ролі людини; 15) візуальні характеристики фахівця; 16) образ особи, що ґрунтується на вимогах до певної професії; 17) окремі параметри презентації та самопрезентації; 18) вдала презентація професійних та особистих якостей; 19) статусні характеристики.

Кожне із 40 визначень ми розглянули як таке, що містить або не містить виділені 10 компонентів, після чого здійснили кластерний аналіз. Дослідження виявило, що сукупність дефініцій професійного іміджу може бути розподілена за чотирма кластерами (таблиця 1).

Перший кластер включає 35% визначень поняття «професійний імідж». Об'єднані ним дефініції містять, передусім, соціальний, професійний, діяльнісний та представницький компоненти. Подібні визначення пропонують Л. Волошко, Р. Е. Кравець, В. Н. Лугова, О. С. Митцева, В. В. Попова, Н. О. Прус, Л. І. Серман тощо. Наприклад, Л. Волошко тлумачить професійний імідж як образ суб'єкта-носія, сукупність його візуальних характеристик та поведінкових актів, сформованих у певному професійному середовищі з метою успішної соціальної адаптації та самоактуалізації [3, с. 105]. З точки зору О. С. Митцевої, професійний імідж – багатогранне, міждисциплінарне поняття, суть якого синтезує соціальний образ характеристик представників певної соціально-професійної групи відповідно до очікування суспільства. Водночас він є цілісним, динамічним та інтегративним образом, обумовленим професійною діяльністю суб'єкта, а саме «Місією особистості», позитивною «Я-концепцією», зорієнтованою на «Я-бажане, Ідеальне», що сприяє постійному професійному та особистісному саморозвитку та самовдосконаленню сучасного фахівця. Метою професійного іміджу є досяг-

Таблиця 1

Кластеризація дефініцій поняття «професійний імідж»

Компоненти	Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3	Кластер 4
акмеологічний	0,214286	0,100000	0,000000	1,000000
культурний	0,071429	0,300000	0,000000	0,000000
соціальний	1,000000	0,600000	0,000000	0,000000
психологічний	0,428571	1,000000	0,333333	0,142857
професійний	0,928571	0,700000	0,888889	1,000000
діяльнісний	0,857143	0,000000	0,777778	0,857143
аксіологічний	0,000000	0,400000	0,222222	0,142857
моральний	0,000000	0,200000	0,111111	0,000000
особистісний	0,357143	0,600000	0,444444	0,428571
представницький	1,000000	0,700000	0,555556	0,714286

нення суб'єктом-прообразом професійних та особистісних цілей щодо забезпечення координації дій, психічних станів учасників трудового процесу [6, с. 196]. Л. І. Серман вважає, що професійний імідж – це багатоаспектний феномен, що виникає в соціальному середовищі та функціонує як регулятор соціальних взаємин; сукупність зовнішніх візуальних характеристик і поведінкових актів, що об'єднує систему професійних знань, умінь і навичок на шляху до досягнення професійного успіху [9, с. 78]. Таким чином, об'єднані першим кластером визначення трактують професійний імідж як соціально орієнтований образ фахівця у певній професійній діяльності, опосередкований його самопрезентацією.

Другий кластер охоплює 25% дефініцій. Зазначені поняття включають, в основному, психологічний, професійний та представницький компоненти. Така точка зору на професійний імідж характерна для М. А. Беляєвої, К. А. Дорожинської, Г. В. Євтушенко, С. А. Маскалянової, І. В. Размолодчикової, Л. М. Семенової, О. А. Фролової тощо. Наприклад, на думку Г. В. Євтушенко, професійний імідж – це емоційний образ, сформований із багатьох формотворчих компонентів, який визначає рольову відповідність особистості фахівця до стандартів та вимог його професії в очах колег і суспільства [4, с. 631]. І. В. Размолодчикова вважає, що це інтегрована якість особистості спеціаліста, що об'єднує в собі систему культурологічних, психологічних, педагогічних знань, умінь і навичок, його особлива здатність до синтезу чарівливості та духовності, що сприяють професійному та особистісному розвитку [8, с. 10]. Можна сказати, що професійний імідж сприймається авторами як емоційно забарвлений образ фахівця, опосередкований його самопрезентацією.

Третій кластер містить 22,5% визначень поняття «професійний імідж». Ці дефініції ґрунтуються переважно на професійному та діяльнісному компонентах. Визначення такого типу пропонують Ж. М. Алексеєва, В. І. Бондаренко, Є. А. Гасаненко, К. С. Гурчіані, Є. Ю. Камішева, С. С. Толмліна, Н. В. Шарковська тощо. Наприклад, Ж. М. Алексеєва розглядає професійний імідж як цілеспрямований образ з метою впливу на емоційно-психологічну сферу «реципієнта» («адресата») для своєї популяризації або реклами [1, с. 13]. В. І. Бондаренко характеризує його як цілісний образ спеціаліста, цілеспрямовано сформований у свідомості колег з метою підвищення професійної взаємодії та спрямований

на підвищення престижності професії [2, с. 33]. С. С. Томліна визначає професійний імідж як поєднання професійних рис, особистісних якостей та зовнішнього вигляду [10, с. 106]. Отже, в цілому представники третього кластеру характеризують професійний імідж як образ фахівця у певній професійній діяльності.

Четвертий кластер включає 17,5% дефініцій. Об'єднані цим кластером поняття включають, перш за все, акмеологічний, професійний, діяльнісний та представницький компоненти. Професійний імідж у такому контексті розглядають К. І. Атаманська, І. Н. Бойко, А. В. Коркішко, І. О. Ніколаєску, А. А. Семенова, Є. А. Цветкова, О. І. Шиман. Наприклад, А. В. Коркішко тлумачить професійний імідж як цілеспрямовано сформований образ, який повністю відповідає специфіці професії, залежить від особистісних і професійних якостей, усвідомлено створюваний із метою досягнення професіоналізму, майстерності та кар'єрного росту з опорою на спеціальну підготовку в закладі освіти та практичний досвід [5, с. 134]. На думку І. О. Ніколаєску, це форма життєвого вияву спеціаліста, за допомогою якої він, активуючи особистісно-ділові якості, професійно та особистісно самоутверджується [7, с. 8]. Таким чином, представники цього кластеру тлумачать професійний імідж як образ особистісно реалізованого фахівця у певній професійній діяльності, опосередкований його самопрезентацією.

Висновки. Проведене дослідження виявило, що найбільш вираженими компонентами у складі дефініцій поняття «професійний імідж» є професійний, діяльнісний та представницький, дещо меншою мірою – психологічний, акмеологічний та соціальний. Разом із тим, культурний, аксіологічний, моральний та особистісний компоненти майже не впливають на сприйняття та розуміння професійного іміджу.

Кластерний аналіз виявив, що найбільш розповсюдженими є тлумачення, згідно з якими професійний імідж сприймається як соціально орієнтований образ фахівця у певній професійній діяльності, опосередкований його самопрезентацією. На другому місці – визначення, згідно з якими розглянутий феномен є емоційно забарвленим образом фахівця, опосередкованим його самопрезентацією. На третьому місці – тлумачення, у відповідності до яких професійний імідж сприймається просто як образ фахівця у певній професійній діяльності. Найменш розповсюдженими є визначення, згідно з якими аналізоване

поняття представляє собою образ особистісно реалізованого фахівця у певній професійній діяльності, опосередкований його самопрезентацією.

Ми вважаємо, що проведенне дослідження дозволяє наблизитися до розуміння принципової сут-

ності професійного іміджу поза конкретною науковою дисципліною чи сферою діяльності. Подальші розробки дозволять уточнити та конкретизувати ступінь значущості кожного з компонентів професійного іміджу для конкретних сфер діяльності.

Список літератури:

1. Алексєєва Ж. М. Образ юриста в сучасній європейській культурі: автореф. дис. канд. юр. наук. Київ, 2008. 20 с.
2. Бондаренко В. І. Критерії, показники та рівні сформованості професійного іміджу майбутніх учителів технології. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2015. Вип. 52. С. 32–39.
3. Волошко Л. Особистісно-професійний імідж майбутніх фахівців соціальної сфери як наукова категорія професійної педагогіки. *Молодь і ринок*. 2016. № 1. С. 103–107.
4. Євтушенко Г. В. Імідж сучасного викладача: сутність та особливості формування. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 11. С. 630–634.
5. Коркішко А. В. Педагогічні умови формування професійного іміджу майбутніх магістрів педагогіки вищої школи: дис. канд. пед. наук. Слов'янськ, 2018. 357 с.
6. Митцева О. С. Професійний імідж фахівця: суть, функції, структура. *Педагогіка та психологія: збірник наукових праць*. 2018. Вип. 59. С. 191–200.
7. Ніколаєску І. О. Розвиток професійного іміджу соціального педагога в післядипломній освіті: автореф. дис. канд. пед. наук. Черкаси, 2011. 23 с.
8. Размолодчикова І. В. Формування професійного іміджу вчителя початкових класів у процесі вивчення фахових дисциплін: автореф. дис. канд. пед. наук. Кіровоград, 2011. 23 с.
9. Серман Л. І. Педагогічні умови формування професійного іміджу у майбутнього вчителя іноземних мов: дис. канд. пед. наук. Київ, 2020. 250 с.
10. Томіліна С. С. Аналіз трактування поняття «професійний імідж» у науковій літературі. *Криворізькій державній педагогічній університет*. 2006. Т. 14. С. 102–107.

Filiuk L. M. CLUSTER ANALYSIS OF DEFINITIONS OF THE CONCEPT “PROFESSIONAL IMAGE”

The concept of “professional image” is one of those actively used in modern society. Its general semantic content is intuitive, but within the framework of different sciences, somewhat different accents are made. Thus, identifying the fundamental essence of the professional image remains an important scientific task that can be solved using linguistic methods. Adequate classification of definitions of the analyzed concept can be created using cluster analysis. The action algorithm consists of the following steps: 1) selection of existing definitions of professional image from various scientific and educational sources; 2) selection of the main semantic components within the selected definitions; 3) description of definitions as containing or not containing each of the semantic components; 4) carrying out a cluster analysis of definitions; 5) description of the formed clusters. In order to find out the specifics of the concept of “professional image”, 40 definitions presented in scientific and educational sources were selected and analyzed using the continuous sampling method. As part of the analysis, 10 main components were identified, which characterize the analyzed concept from different angles: 1) acmeological; 2) cultural; 3) social; 4) psychological; 5) professional; 6) operational; 7) axiological; 8) moral; 9) personal; 10) representative. The conducted research revealed that the most pronounced components in the definitions of the concept of “professional image” are professional, activity and representative, to a lesser extent – psychological, acmeological and social. At the same time, cultural, axiological, moral and personal components have almost no influence on the perception and understanding of the professional image. The cluster analysis revealed that the most widespread are the interpretations according to which the professional image is perceived as a socially oriented image of a specialist in a certain professional activity, mediated by his self-presentation. In second place are definitions according to which the considered phenomenon is an emotionally colored image of a specialist, mediated by his self-presentation. In third place is the interpretation, according to which the professional image is perceived simply as the image of a specialist in a certain professional activity. The least widespread are the definitions according to which the analyzed concept represents an image of a personally realized specialist in a certain professional activity, mediated by his self-presentation. The conducted research allows us to get closer to the understanding of the fundamental essence of the professional image outside a specific scientific discipline or field of activity.

Key words: professional image, cluster analysis, component, definition, concept.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/03>**Гаврилюк Н. І.**

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

Є. МАЛАНЮК І М. РИЛЬСЬКИЙ (ДІАЛОГ ПРО УКРАЇНУ. ДОВКОЛА «ПОСЛАННЯ»)

У статті здійснено аналіз «Послання» Є. Маланюка, з урахуванням текстів, на які твір покликається прямо (епіграфи до частин «Послання») та пов'язаний опосередковано («Ще помолитесь, далекий брате» Є. Маланюка, «Декларація обов'язків поета і громадянина» М. Рильського). З'ясовано, що «Послання» – полілог, а не діалог, а його адресатом є не лише М. Рильський, а кожен українець. Але послання Є. Маланюка виходить із площини полемічної у площину навчальну. Поет прагне окреслити шляхи становлення української нації не тільки в минулому, а і – насамперед – у майбутньому. З цією метою він використовує хор голосів, що є аналогом античного хору, який допомагав автору розкрити зміст трагедії та оцінити ситуацію з позиції моралі. І саме для того, щоб відвернути увагу від вагомих світоглядних питань, орієнтованих на становлення української нації, радянська влада звела все до полеміки адресанта з безпосереднім адресатом послання. Інерція сприйняття «Послання» і взаємин двох поетів, задана тоді, існує досі. Причиною те, що не відбулося «ретельного читання» тексту «Послання» в контексті його жанрових маркерів та епохи.

Є. Маланюк полемізує не з так із М. Рильським, як із внутрішніми ворогами та зовнішніми окупантами. Продемонстровано, що М. Рильський і Є. Маланюк в часі написання «Послання» й після нього зберігали взаєморозуміння і не стали ідеологічними антагоністами, як це подавала радянська влада. Адже вони мислили себе не лише синами одного часу, а і одного народу. Обоє відчували тугу за людиною, в часі коли культивувалася надлюдина і людинка, коли людина-гвинтик важила більше, ніж людина-особистість. І це нищило історію не лише міжособистісних взаємин, але і загрожувало стабільності в Європі, а також ставило під питання буття недержавних націй. Потребу бути апостолом нації відчував Є. Маланюк, що опосередковано також вказує на навчальний («апостольський») стиль його послання, на бажання підтримати одностайність (М. Рильського). Поза тим, вражаючи актуальність послання Маланюка нині робить важливим перепрочитання тексту з метою руйнування давніх декларацій не лише заради історичної правди, а і заради історичної перспективи.

Ключові слова: послання, адресат, полілог, інерція сприйняття, осуд, декларація.

Постановка проблеми В часі чергової національно-визвольної боротьби України проти російської окупації наново актуалізуються художні тексти, присвячені майбутньому України на політичній мапі світу. Серед них і поетична творчість Євгена Маланюка, сотника армії УНР, зокрема його «Послання». Здебільшого, над інтерпретацією цього тексту досі тяжіє інерція радянського наративу, що керувався принципом «divide at impera», розводячи по різні боки ідеологічного кордону Є. Маланюка та М. Рильського. Хоча в пострадянський час підхід до взаємин митців почасти скориговано у працях М. Гона і В. Панченка [5;

11], однак давня інтерпретаційна традиція залишила слід, як видно з коментаря М.Рильського-онука [14]. Перегляд радянської інтерпретації важить із перспективи історичної правди (історико-літературний компонент) і з огляду на світоглядну складову, що актуальна до наших днів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основу дослідження складають праці, присвячені специфіці жанру послання як художнього та публіцистичного жанрів літератури [3, с. 168]; аналізу специфіки адресата в письменийському епістолярії [6], що його різновидом є віршовані послання; та літературній традиції послань – релі-

гійних [16], полемічних [2], сатиричних [9]. Жанрова своєрідність увиразнює тематичну широту послання [7], дає підстави для повнішої інтерпретації тексту. У дослідженні задіяно компаративний метод; інтертекстуальний аналіз (цитати, алюзії); ретельне читання (від тексту до контексту).

Постановка завдання. Мета роботи – дослідити «Послання» Є. Маланюка крізь жанрову призму; простежити сенси твору, що апелюють до адресата (М. Рильського) і реципієнтів (поетових сучасників / українців XXI століття); проаналізувати інтерпретаційну схему радянського часу.

Виклад основного матеріалу. Послання початково – різновид епістолярного жанру (англ. «epistle»), що передбачає наявність адресанта й адресата. Адресата найчастіше вказано у назві твору, буває двох видів – *колективний* («Послання до Пізонів» Горація; «Послання до Римлян» ап. Павла; «Послання до всіх, хто живе в землі Польській» І. Вишенського; «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє» Т. Шевченка) й *індивідуальний* («Послання князю Василю» І. Вишенського; «Послання до Тита» ап. Павла). В творі Є. Маланюка адресата не зазначено у назві, залишено жанровий маркер – *послання*, що має доволі широку інтерпретаційну рамку: полемічну (І. Вишенський); сатирично-дружню (Т. Шевченко); навчальну – релігійні послання (ап. Павло) / інструкції до опанування мистецтва (Горацій). Дослідники наголошують: «жанр послання виступає своєрідним кодом у процесі релігійного спілкування» [16, с. 196], а розмова здійснюється з огляду на імпліцитно присутнього Бога, настанови якого визначають кодування і декодування [16, с. 195–196].

Сказане чинне й у випадку підцензурного становища мовців, адже радянська система перебрала на себе роль квазірелігії, в якій важили наглядові функції влади та дотримання ідеології підлеглими. Цензори від літератури проголосили Є. Маланюка і М. Рильського світоглядними антагоністами, а саме «Послання» поета-емігранта звели до полеміки з материковим автором. І це сформуло рецепцію взаємин митців і самого твору пражанина на багато років.

Поезія Є. Маланюка «Ще молитесь, далекий брате» (1923), якій найчастіше протиставляють його ж «Посланіє» (1926), заголовним рядком вказує на суголосність поетів, адже «*брате*» – то не лише про кровну спорідненість (поети ж таки *брати-українці*), а й про спорідненість духовну. Вони цінували довершеність віршової форми (як

і античні класики – греки та римляни); обох ятрив вічний біль про долю України. У взаєминах була шана, про що свідчать рядки Маланюка: «Ще молитесь, далекий брате, / Серед Звенигородських піль. / Ще не стомились карбувати / В коштовних ямбах вічний біль. / Краси веселий кондотьєре, / Несете хрест свій там, ген-ген, / Серед похмурорідних прерій; / Ви – еллін, схимник і Гоген! / Навколо – хащі й печеніги, / А в кельї – тиші ніжний спів, / Реторти, циркуль, колби, книги, / І Ви – алхімік мудрих слів» [8, с. 21]. Поетична вправність неокласика імponує пражанину. Як і постійність у несприятливих обставинах («серед похмурорідних прерій»), що урівноважується вольовим рішенням («веселий кондотьєре»). Тут проступає зближення поетів, якого часто не помічають: карбувати біль – наче карбувати крок у військовому поході, а кондотьєр – керівник військового загону. Є. Маланюк – поет-воїн. І в розумінні пражанина М. Рильський теж воїн і не рядовий – *очільник*, що провадить за собою інших. Воює за Красу словом. Це важко, бо ж в реаліях 1923 року на радянських теренах уже панувала «*доцільність*», категорія «корисне» поглинала категорію «краси». Хто зважувався її відвойовувати, тому було вкрай нелегко. Передовсім тому, що таку людину «розпинали» за невідповідність новому часові і його духові. В цьому контексті фраза про несення хреста – надзвичайно актуальна, бо вписує постать М. Рильського в біблійне поле Єв. від Матвія із тезою про наслідування Христа як несення свого хреста й самозречення (Див. *Мат. 16: 24*). Радянський час натомість не сприймав ідеї самозречення інакше, як відмову від власних поглядів під силовим тиском.

Показове у стосунку до сказаного твердження Георгія Маліса із праці «Психоаналіз і комунізм», що вийшла друком у Харкові 1924 року: «Комунізм виключає не лише неврози, але також релігію, філософію, мистецтво, науку, оскільки вони виникають як сублимація витіснених бажань... Комунізм виключає витіснення, і енергія бажань буде спрямована на творчі, креативні цілі» [1, с. 156]. Виключення релігії помітне у пропагандистських текстах, а також у текстах, які *декларують* відповідність радянській ідеології, що змінила символ хреста на поєднання серпа і молота. Анна Біла з цього приводу зазначає: «знак Сатурна – ♄ – нагадає серп і молот на радянському гербі»¹ [1, с. 139]. Радянська влада

¹ В римській міфології Сатурн шанувався як правитель «Золотого століття», в якому не було багатих і бідних, а всі були здорові і молоді. Зате в грецькій – ототожнювався з Кроносом – богом часу, що пожирає своїх дітей. У випадку

незабаром (1926, після «Послання») *декларувати* осуд М. Рильського Є. Маланюком, а сам М. Рильський за шість років після того послання (1932) відгукнеться на нього поетичною реплікою з «Декларації обов'язків поета й громадянина».

Переходячи до «Послання», слід звернути увагу на характеристики, які дає неокласику Є. Маланюк у вірші «Ще молитесь, далекий брате»: еллін, схимник, Гоген. Еллін – це стародавній грек, що любив бесіди на філософські теми (до прикладу, «Платонові діалоги»; пізніші діалоги Г. Сковороди, взоровані на цю античну традицію, а М. Рильського у тексті «Послання» Є. Маланюка названо «Правдивий син Сковороди»). В слова «син Сковороди» радянська влада вклала значення відокремленості від соціальних потрясінь і втечу в природу, закидаючи це М. Рильському як гріх проти радянської ідеології. Так, неокласик любив природу (звідси – уподібнення з Гогеном із поезії Маланюка «Ще молитесь, далекий брате») і орієнтувався на вічне – творчість-молитву (*схимник*). Але М. Рильський не цурався і філософських бесід.

«Послання» Є. Маланюка – така бесіда, що долає географічну відстань між адресантом і адресатом. У творі відчутна стилістика листа: «І, власне, Вам» «Однак що ж це я? – Для Вас / Ця філософія російська, / Здається, надто не нова» [8, с. 227]. А ще – міститься незаперечна вказівка, що мова йде про національний світогляд, а не погляди окремих осіб. І тут настає рецептивна підміна: особистий *докір* одного автора (Юрія Липи) інтерпретатори від цензури позиціонують як *осуд* іншого (Є. Маланюка) всупереч тексту: «Отсе писав / Мені недавно Юрій Липа: «Рибальські настрої весь час / У Рильського – як не обридне!» [8, с. 226].

Є. Маланюк трохи далі коментує («Й це не снобізм, це – біль за Вас, – / Це так зітхнуло серце рідне» [8, с. 226]): йдеться Юрію Липі не про моралізаторство та критиканство. Річ у тім, що в радянський період у творчості «психологічні передумови заперечувалися, а соціальні фактори створення і сприйняття – педалювалися» [1, с. 157]. Акцентувалися штучно, на догоду ідеології, а не з переконань. І цей спосіб був чужий не тільки М. Рильському, а і Юрію Липі, для якого історія ніколи не була ідеологією, а була ідеєю – ідеєю скитської Еллади, української України. І саме

приглушення цього мотиву в творчості М. Рильського викликає у Юрія Липи (згідно коментаря Є. Маланюка) біль українського серця.

Радянські ідеологи видали бажане за дійсне, бо докір (погляд «до кореня») – то не осуд («оточення судом», наче тюремним муром). Наша сучасність демонструє живучість радянської концепції. Г. Насмінчук убачає в «Посланні» відгук «на твори поета-неокласика, які явно засвідчили його відхід від жорстко-суперечливих подій в Україні 20-х років», водночас зауважує «прихильне ставлення поета до адресата» [9, с. 123–124]. У цьому Г. Насмінчук іде далі, ніж інші дослідники, розхитуючи усталену тезу про різку зміну оцінки Є. Маланюком постаті М. Рильського у «Посланні», яку підтримує В. Панченко, зіставляючи поезію «Ще молитесь, далекий брате» із «Посланням», хоч і зазначає, що осуд неокласика пражанином частинний [11, с. 134]. Однак, ні В. Панченко, ні Г. Насмінчук не розгорнули цю тезу, хоча обоє зауважили, що «Послання» адресоване не лише М. Рильському. Онук неокласика – М. Рильський – мовить із гіркотою: «Навіть Є. Маланюк, який констатує – «горе тому історикові, що в творах Рильського шукатиме колись печать доби» ніби спростовує самого себе, коли пише М. Рильському в 1926 році знамените Послання. Бере епіграфом до нього рядок із «Синьої далечини» (...а я б хотів у тиші над вудками // Своє життя непроданим донести) і в той же час дорікає «далекому братові» за суспільну пасивність, за несупротив злу, за відстороненість від реальності, осуджує поетове схимництво. Звичайно, Маланюк був безпощадним у полеміці, не терпів компромісів. Але все ж мусив визнати: «Приймаємо Рильського таким, яким він є. Не кожен поет є уродженим вояком... Еластичність – також талант, з яким треба вродитися» [14, с. 19].

Справді, Є. Маланюк бере першим епіграфом до «Послання» рядок вірша М. Рильського «Кропивка на ставу цвіте і пахне» (зб. «Синя далечінь», 1922). Рядки, що йому сусідять у першотворі, недвозначно протиставляють *когось*, хто ходить широкими «шумливими шляхами», кричить, гукає і вдає («акторські жести»), М. Рильському («у тиші над вудками»). Широкі шляхи до загибелі (Див. *Мат. 7: 13*), апостольська тиша (більшість апостолів – рибалки), відома небагатьом. Винятковість, яка виникає тут, *однозначно позитивна*. Образ апостола вирине у третій частині «Послання»: «Вже пізно. Вколо – все мовчить. / Ліхтар підвів колючі вії. / Під ним задумано стирчить / Лиш постать вбогої повії. / І Леонард: – «А що

радянської міфології працювали обидві версії – римська (як офіційна, що оспівувала «золотий вік» Країни Рад, без багатів) і грецька (як історична реальність, коли радянська влада нищила тих, хто видавався недостатньо «правовірним» щодо радянської ідеології).

якби / З-за рогу постать Ісуса?» / (Тоді він «Шлях до Емаусу» / Рождав в паланнях боротьби): / – «Назустріч, благодатно – просто, / І власне, в наш жорстокий час... / Чому ж би ні? І я – апостол, / – Чи може він покличе – Вас...» [8, с. 232].

Леонард, про якого йдеться – Л. Подгорські-Околов (1891–1957). Вивчав полоністику у Львівському університеті. Перші вірші написано у 15-ть під впливом А. Міцкевича, чиїм дослідником стане пізніше. Згодом (до 1923) поет публікує твори у виданні “S k a m a n d e r”, у той період виходить і дебютна збірка поезій – «Сонячний сміх» (1912). Дослідники творчості Л. Подгорського характеризують збірку «Шлях до Емаусу» (1923), яку згадує Є. Маланюк, як таку, що відзначається «високою композиційною компактністю та сильною експресією» [18, с. 602], наголошуючи не лише на поетичній зрілості автора, а і на його науковому підході до віршування, що був близький і Є. Маланюку, і М. Рильському, як і схильність до символізації дійсності.

Але йдеться не лише про це: дорога до Емаусу – шлях віднайдення живого Бога, коли все промовляє, що Бог помер. Для учнів Ісуса Христа, які крокували до Емаусу, то було буквальне переконання, що Ісус помер внаслідок недавнього розп’яття. Запечалені, не розпізнали Ісуса в своєму супутнику, аж доки не настав момент ламання хліба. Лише тоді змогли засвідчити Воскресіння Христове перед іншими учнями (Див. *Лука 24: 13–35*).

Л. Подгорські-Околов відчував оту потребу зустріти біля себе (у своєму *жорстокому часі*) Божого Сина, аби стати апостолом для інших. Будучи сучасником Леонарда, Є. Маланюк (1897–1968) сприймав себе часткою того ж часу. Тому і приміряв роль апостола. Але М. Рильський (1895–1964) приналежний цьому часові й теж може бути таким апостолом.

Звідси – докір (*не осуд!*) Є. Маланюка, звернений до М. Рильського. Втім (NB!) стосується докір не втечі від соціальної дійсності (як подавали радянські ідеологи), а *запізнілого розуміння* закону життя: «Чи ж не трагічно, що поет, / Який лікує душі хворі, / Який майбутнє носить в зорі, / Збагнув закон життя... zu spät?» [8, с. 235].

Є. Маланюк визнає великий поетичний хист М. Рильського, що здатен лікувати хворі душі. Не заперечує його провіденційність. Він лише скрушно зауважує, що поет збагнув закон життя «zu spät» (із нім. «запізно»). Ідеться про закон, згаданий у вступі до «Послання»: «Збагнув криваву мудрість світа / Солону істину буття» [8, с. 226].

Кривава мудрість світу – це сприйняття як

належного права – відібрати життя в іншій людини. Закономірно: радвіада схильна була інтерпретувати другий епіграф до вступної частини «Послання», взятий із вірша М. Рильського «Вікна говорять» (1923), як оспівування революції: «Одбирає людина в людини Життя... / Так і треба, так треба, країно, Україно моя!» [8, с. 225]. Втім у тому ж вірші зі зб. «Тринадцята весна» (1926), неокласик фіксує революцію і війну («Мріями скривавленими / Червоніє даль»), а також Голодомор 1921–1922 років («Одбира в поросяти / дитина / Малай»). Отож М. Рильський не відходив «від жорстоко-суперечливих подій в Україні 20-х років» (теза Г. Насмінчук), а його «Так і треба» – не схвалення вбивств (аж ніяк!), але *гірка іронія*, подібна до тієї, що звучить у поемі «Сон» Т. Шевченка: «Та отечество так любить, / Так за ним бідкує, / Так із його, сердешного, / Кров, як воду, точить!.. / А братія мовчить собі, / Витріщивши очі! / Як ягнята; «Нехай, – каже, – / Може, так і треба». / Так і треба! бо немає / Господа на небі! [17: 1, с. 180].

Людина, яка усуває Господа, є безумною (Див. *Пс. 14:1*), тож чинить безумні вчинки, відбираючи в іншій людини життя. Це лише логічний наслідок людського засліплення. Звідси і солоня (від сліз!) істина буття – той, хто не приймає мудрості світа, приречений стати його жертвою. Про це пише Євген Маланюк далі: «Так яросно хитав нас вітер, – / Так хижо різало життя: / Від келії – тріски та попіл, / Від книг – розірваний папір...» [8, с. 226].

Келія схимника спалена. Від вітру історії книги перетворилися на розірваний папір. Нова епоха була нещадною і по-звірячому хижою, спраглою крові, ран і вбивства («хижо різало життя»), сповненою гнівом до тих, хто шукав істину поза її постулатами – ту, яка була сіллю (Див. *Мат. 5: 13*), давала життю смак. Займенник «нас» мовить про відчуття автором «Послання» єдності адресата послання (М. Рильського) з його адресантом (Є. Маланюком), які цінували вічне понад минуле.

Є. Маланюк застерігається від хибної інтерпретації (його докір звернено до М. Рильського, але *адресовано не йому*): «Не гнівайтесь, не назовіть / Це ядом пізнього докору, – / Він не до Вас» [8, с. 235]. Не лише йому. На цім слід особливо наголосити – трагедія запізнілого розуміння не є трагедією одного, але спільною трагедією українських поетів, що не гукали на сполох «диким хором» («ми» – це М. Рильський, Є. Маланюк, П. Тичина...): «Чи ж не трагічно, що

коли / Вітри історії гули / Над скитським степовим простором, / Ми не гукали «диким хором», / Бо нас тоді так вабив Блок, / Так гіпнотизували «ізми» [8, с. 235].

Мова про хор – тож послання не обмежене одним адресатом. Перше враження оманне, безпосереднє звернення до одного адресата тут апелює до етимології жанрової назви, ніби пояснює «деяку нервовість, / несконструйованість думок» [8, с. 234] тоном живої розмови у листі-посланні Є. Маланюка до М. Рильського. Та «Послання» Є. Маланюка – то хор (полілог) різних голосів. Адресовано його всім українцям, де б не жили. Цим підхоплює традицію Шевченкового «І мертвим, і живим...».

«Послання» Є. Маланюка писане з позиції здійснення Шевченкового пророцтва («Пишу по роках сліз і крові, / Що напроорокував пророк» [8, с. 234]). Відсилка до рядків із поезії Кобзаря 1847 року: «Присплять лукаві і в огні / Її, окрадену, збудять» [17: 2, с. 8] надто болюча для Є. Маланюка.

Оскільки пражанину теж не байдуже до долі України, він підхоплює пророцтво Кобзаря, починаючи з окреслення свого «сьогодні»: «Прогаяли великі дні / Скалічені й маленькі люде, / Заслинили в ганьбу і бруд / Велику віру – й на руїнах / Отарою мандрує люд, / Що мав зродити Україну» [8, с. 235]. Тож «дикий хор» може прочитуватися не тільки як різноголосся різних українських поетів, що їм Є. Маланюк адресує докір, а і бути аналогом античного хору, завданням якого є допомога автору в розкритті смислу трагедії та оцінки вчинків персонажів з погляду моралі.

Трагедія – «заслинення Великої віри», що має релігійний і історичний вектори. Про них найвиразніше свідчить фрагмент: «Це – чоловік. Затерте слово / Устами Горькаво й Толстого, / Що в смороді російських сект / Повзло заслинено-знайомо, / Але збагніть звучання: homo, / А не «расейській челавек» [8, с. 229–230]

Біблійний дискурс (Єв. Івана 19: 5) прикладається до Б. Муссоліні. Через те «у політичному штабі УСРР «Послання» викликало лютю. На адресу Євгена Маланюка посипалися звинувачення в «українському фашизмі». Щоправда, в другій половині 1920-х самі явище фашизму сприймали не так, як десятиліттям пізніше, коли почалася Друга світова війна. Націонал-комуніст у Харкові, як і націоналісти у Львові чи Подєбрадах, могли бачити в ідеології молодого італійського фашизму передусім силу, здатну відроджу-

вати нації» [10]. Підстави такого бачення були, бо Б. Муссоліні «співчував визвольній боротьбі українського табору /.../. Прикметно, що наскрізною нотою в матеріалах “Il popolo d’Italia” є вбачання з боку Росії загрози для усієї Європи. Тож роль України у процесі стримування канібалістичної політики кремля є ключовою; відтак і західноєвропейський світ повинен, згідно виснувань головреда газети категорично підтримувати постановня суверенної України» [15].

Постання і зростання України сполучається пражанином не лише з Б. Муссоліні, а з історичним Римом, античним його спадком («Живім же в радісній відроді: / Наш край повстане і зросте, / Бо Риму історичний радій / Сягає і на скитський степ!» [8, с. 230]). Якщо Елладу Є. Маланюк кваліфікує як давнє минуле (plusquamperfectum), то майбутнє мислить у сув’язі з Римом, як видно з листа до Є.-Ю. Пеленського: «Власне майбутнє в Україні – в аспекті моїх історіософських міркувань – є Рим, як те, що має перебороти її елладність, до речі – затруту Іраном» [8, с. 439]). Рим (не “третій”, імперський; а справжній, католицький) мислиться як запорука свободи – духовної і національної. Та – свідомо чи ні – образи вийшли неоднозначними: *радії* натякає на історичну отруту «нового Риму» (періоду Б. Муссоліні), що сягне на скитський степ (що відбулося із початком Другої світової війни 1939 р.), а сам диктатор зіставлений з Цезарем (кесарем земного царства, що бореться «за царство Бога»).

Ця боротьба кесарів земного царства, згідно «Послання», має кілька іпостасей; 1) зниження високого образу («Христосік» замість Христа); 2) підміна християнського Бога *залізом* (модифікований епіграф до епілогу «Послання», з вірша П. Тичини «Псалом залізу IV»²); 3) у наслідку – вік заліза (*техніки*) обертається *залізним віком* (Див. епіграфи з А. Пушкіна та А. Блока до третьої частини «Послання»).

Початок цієї частини Є. Маланюка відсилає до рядків А. Блока, винесених у епіграф, але полемізує і з подальшими: «Який, до біса, він залізний? – / Машині духа не вдержать – / Ось бачимо на його тризні: / Залізо те пожерла ржа» [8, с. 230]. Є. Маланюку принципово наголосити: людський

² У П. Тичини: «На чорта вам здалася власть? Нам дайте хліба, їсти! – А за повстанцями ідуть, співають комуністи». У Є. Маланюка: «На чорта нам здалася власть? / Нам дайте хліба! їсти!» / Тому-то: / «А за повстанцями ідуть, / Співають комуністи». Є. Маланюк пояснює причинно-наслідкові зв’язки (Тому-то): відмова від своєї влади (у Є. Маланюка вжито в обох випадках займенник «нам», на відміну від П. Тичини) заради харчів відкриває простір комуністичній ідеології – своєрідній спокусі Мефістофеля.

дух здатен подужати державну машину. Не тільки вирватися з її лещат, а і докластися до корозії бездушного механізму.

Насправді тризна за XIX століттям лише загострила «бездушну тривкість речовин» і смертоносність, яку вона породжує. Трагізм доби розкрито через античний міф про золоте руно. Якщо аргонавти знайшли його – то новітні шукачі взяли до рук «лише тьми руно пречорне». Рукотворні культи в руїні: «Машина не спасла людини / Від смерти, самоти і мук / І підлюдині й надлюдині / Едгардів крук в журбу й докор / Як завжди кряче: «Nevermore» [8, с. 233].

Втім, оте сподівання, що «ніколи більше» ні підлюдина (гомункул; *homunculus* – «людинка», людиноподібна істота, *створена штучно*), ні надлюдина («Übermensch» Ф. Ніцше) не знищить у людині людське надто передчасне. Бо «четверту вже координату / Знайшли. Про третю ж, як – нема / І дух, двохмірно розіп'ятий, / Гнітить двохмірною тюрма» [8, с. 233].

Третя координата – *глибина*, котру всіляко відкидає двохмірна тюрма, що розпинає дух у просторі *довжини* і *ширини* тюремної камери. Відсутність глибини не дає змоги бути володарем власної долі, але залишає таку особу на волю інших.

Приклад двохвимірної людини – гвинтики державної машини (античний «бог з машини» заступається тут «машиною як богом»). І «гвинтики» може бути наділено владою *конвоїра*: «Три гості тут були торік: / Один – поет, два – конвоїри. / (Кажу тому, що в цих двоїх – / Лиш партбилети замість ліри)» [8, с. 226]. Конвоїри – ті, хто догоджають владі у власній творчості. Ба, більше – виявляють т.з. *пильність* щодо поетів, які прагнуть зберегти свою творчу особистість від офіціозу. Вдається це не завжди, бо режимний тиск на поета майже тюремний. Не дивно, що «Поет стомився і заслаб, – / В нім зворушився давній раб» [8, с. 226]. На питання, хто є Поетом і конвоїрами з «Гарту», що відвідували Чехію 1924–1925 року, відповіла Віра Просалова [12, с. 66] – П. Тичина та В. Поліщук й О. Досвітній.

Тарас Салига у вступному слові, коментуючи «Послання», зауважує: Є. Маланюк «розрізняв письменницьку працю, диктовану режимом, вимогами партлітературного офіціозу, і – працю договірську, пристосовницьку з власної авторської волі, із запопадливих бажань вислужитись, постати на всю висоту зросту свого малоросійства» [8, с. 223]. Це видно з його атестації М. Рильського: «Поет (з великої!), рибалка і філософ / правдивий син Сковороди» і зближення

з П. Тичиною (не тільки отим «Поет», а і небажанням бути звіром)³.

«Гвинтики» – і рядові прихильники тез на взір епіграфів до першої частини «Послання»: «Дай Бог, чтобы русские взяли Париж. / Пора кончить эту тупую Европу»; «Вропа гние!... Присяй-бо! Гартованці це на власні очі бачили» [8, с. 226]. Епіграфи унаочнюють тяглість завойовницької політики і зверхнього ставлення російської імперії – як царської (1848 рік), так і радянської (додамо – *пострадянської*, в наші дні) – до інших народів. Гартованці – учасники групи «Гарт» (1923–1925), що мала за мету «створення єдиної інтернаціональної комуністичної культури, користуючись українською мовою як знаряддям творчості, поширення комуністичної ідеології та переборювання буржуазної, міщанської, власницької ідеології» [4, с. 172]. Українська мова, як знаємо, була прикриттям антиукраїнської політики. Заяви Московщини про Європу та ставлення імперії до України відображає наступний фрагмент «Послання» Є. Маланюка: «Для них вона гние щороку, / На радість рідних держиморд, / Та жде – не діждеться на кроки / Спасенних євразійських орд, / А поки, кровушку п'ючи, / Кує на Русь Святу мечі» [8, с. 227].

Навдивовижу нагадує риторіку, яку чуємо від північного сусіда нині: про гнилу / загниваючу Європу, яка *нібито* жде не діждеться спасіння від Московщини. Та оманливу суть імперії Є. Маланюк блискуче розвінчує. Ті, хто іменують себе «спасеними», приписують собі не тільки роль рятувальників («спасителів»), а і роль єдиних врятованих («спасених»), що *начебто* дає їм право нав'язувати іншим так званий порятунок. Московщина закидає Європі, що та загрожує Україні («Кує на Русь Святу мечі»). Однак, насправді – це «спасенні» є євразійськими ордами, що звикли жити, «кровушку п'ючи». Це незмінна сутність росіян, яка диктує їм і постійні зазіхання на Україну (Русь Святу, Київську).

Втім Є. Маланюк вірить у знищення решток утопій – комуністичної і національної (про те, що воріженьки *зовнішні* – комуністи, «расейській чалавек» – і *внутрішні* – «хахлацькі унтерофіцери», «винниченки» – згинуть самі). Толеру-

³ «Вікно в блакить, в буття, в світи, / Зір неба над скаженим віром, / Побідний поклик висоти / І благодать не бути звірем!» [8, с. 232–233]. Останній рядок – відсилання до П. Тичини («Прокляття всім, прокляття всім, хто звіром став!»), але й нагадування про М. Рильського, що в добу звіра отримав благодать ним не бути («Я так зворушено радий, / Що Вам доби цієї мачти / Над лоном тихої води, / Над поплавками, над вудками / З'явилися»; «Де мідь латини славить Вічність / Над хвилями щоденних злób») [8, с. 226].

вання і недооцінювання ворогів («воріженьки»); покладання на чудесне визволення від них («згинуть – невідомо як»); небажання боротися з ними, віддаючи перевагу спокою над барвою пролітої в бою крові – своєї і ворожої, – все ставиться пражанином на карб українській нації. Крім того, докір Євгена Маланюка українцям-сучасникам сягає і сфери культури: забуття про світові обшири («Колумб, да-Вінчі, Аліг'єрі / Чи Дон-Кіхот...») коштує дорого. Талант М. Рильського складати канцони та балади (й інші канонізовані строфи, до слова) якраз протидіє цьому забуттю. Тож Є. Маланюк не докоряє неокласику, а просто зауважує, що це *не на часі, коли нація слаба* (хвора і слабосила): «Й не гріх / Було б для іншої пори / Складати канцони та балади» [8, с. 235].

Творчість М. Рильського – для іншої (майбутньої!) пори. Тієї, коли буде виконано завдання «сконструйованості» нації. На момент написання «Послання» (1926) воно не було виконане. І саме тому Є. Маланюк шукає в сучасних поетах передовсім вождя, який би став архітектором нації та надав їй значної потуги, сили і мети. В Україні таким був Т. Шевченко. Хоча Є. Маланюк і пише про Кобзаря: «Він не здійснив своїх погроз, / Він Гонта був, а не Мазепа», та визнає, що Кобзар «багато знав / Того, що ми давно забули» [8, с. 236]. Тож став першопоптовхом до подальших подій національного конструювання. Сучасникам Є. Маланюка та йому самому довелося йти «до аксіом / Так довго, жертвенно і трудно» [8, с. 236] («довжелезні вірші» його «Послання» свідчать і це). Та для Т. Шевченка шлях був би не такий тривалий: «Він не хитнувся б перед злом / І мужньо стрів би день наш судний, / Міцна кров нації й родини / На смерть штовхнула б за життя – / Бо так і треба, Україно, / Країно проклята моя!» [8, с. 236].

В фінальних рядках Є. Маланюк повертається до тези *противенства злу* (на противагу доктрині Л. Толстого про непротивлення злу). Більше, – ця непохитність настільки мужня, що не шкодує найвищої плати – власного життя відданого за братів-українців (так чинили і вояки армії УНР). В цій *найвищій любові* (Див. *Івана 15: 13*) наслідується Божий Син і Його Хресна жертва та нова заповідь (Див. *Івана 13: 34–35*). Це також означає спротив злу, накинутому зовні, чужому ярму. Звідси патос фінальних рядків: «Бо так і треба, так і треба / Чужеє різати життя / В ім'я Христа, безсмертя й неба, / В святої Вічності ім'я» [8, с. 236], що відсилають до епіграфа з Рильського до вступу «Послання» і до рядків з поеми Т. Шев-

ченка «Сон». Виразний перегук Т. Шевченка, М. Рильського і Є. Маланюка свідчить про подібне бачення світу – націєцентричне. Звідси переконання Є. Маланюка: треба нищити ворога, протистояти (як зовні, так і у власній душі – безжально стинаючи під корінь комплекс малоросійства) заради життя і безсмертя нації. Бо зло, якому не противишся, розростається, опановує і руйнує, стаючи прокляттям. З огляду на це Т. Шевченко ближчий Є. Маланюку, ніж М. Рильський.

Але «Послання», а саме «ідейна й тематична спрямованість цього художнього твору – утвердження європейських цінностей» [7, с. 551], не були чужі і М. Рильському. Це одна з причин (крім *націєцентричності*), чому М. Рильський офіційно не відповів на «Послання» (на відміну від В. Сосюри): неокласик розумів, що ідеться не про докір йому, а про значно глибші речі.

Однак у М. Рильського є віршова репліка на «Послання» Є. Маланюка – строфа з «Декларації обов'язків поета й громадянина», що відкриває збірку «Знак терезів» (1932) М. Рильського. Декларація – *офіційна заява*, у якій проголошуються основні принципи зовнішньої та внутрішньої політики, близька до *офіційного маніфесту*. Офіційність накладає стилістично-змістові кліше і не може претендувати на рівень щирості, допустимий у жанрі послання.

Ліричний персонаж «Декларації» М. Рильського вибудовує свої положення на контрастному зіставленні старого / нового, надаючи новому статусу досі *не баченого*. Небачене – нехтування правами і догмат обов'язку, втім обов'язку не перед власною нацією, а перед імперією, що сприймає віру і творчість (хрест і меч) бутафорією: «Право – це слово дрібне! / От обов'язок – слово! / Хай тут легенько ікнеться / Панові Маланюкові! / Він із хрестом та з мечем / (Бутафорська тандита!) / Серп і молот несемо / Ми у світ!» [13, с. 8].

Читач зауважить отут протиставлення: «він» – «ми». У «Декларації» кожна з категорій однозначна: він – *пан Маланюк*, еміграційний поет; ми – *радянські поети*, у тім числі М. Рильський (географічно, хронологічно). Але і декларативно, бо слово «пан» з позиції радянського офіціозу – маркер ворожості; з позиції М. Рильського – ознака шани. Більш: у приязному тоні поет пише про Є. Маланюка як *поета обов'язку*, покликаючись у підтексті на його «Послання».

З цього видно: неокласик зрозумів ідею послання та його ключовий символ (у Є. Маланюка – «хрест меча»; у М. Рильського – «з хрестом та мечем»). М. Рильський у стилі ремарки

в дужках пояснює як слід – з позиції радянського офіціозу / радянського громадянина – сприймати цей образ Є. Маланюка: мовляв, це – бутафорія. Варто не забувати: текст у дужках – коментаторський, отже, вторинний. Він легко вилучається, не пошкодивши суті. Отож, протиставлення є: Він (Є. Маланюк; з великої літери, шанобливо) і ми (радянські поети). Тільки приналежність до радянських поетів зостається неокласику у 1932-му році внутрішньо чужою. Максим Рильський залічує себе до них для годиться, насправді *відчуваючи співзвучність із Євгеном Маланюком*. І не лише у питанні естетичних засад поезії, а і на рівні світоглядному.

Висновки і перспективи. Є. Маланюк і М. Рильський були світоглядно близькі не тільки у часі поезії Є. Маланюка «Ще моли-тесь, далекий брате» (1923), вони зберегли взаємну шану і розуміння в часі «Послання» (1926) і після («Декларація обов'язків поета й громадянина» М. Рильського, 1932). Обое були *поетами*

обов'язку – націєтворення. Для М. Рильського – це було націєтворення культурне, а для Є. Маланюка – ще і збройне (цим пражанин ближчий до Т. Шевченка). Розбіжність крилися в розумінні обов'язку *противитися злу*. Для пражанина – це збройний опір, для неокласика – моральний (неучасть у злі). «Послання» Є. Маланюка показало, чому збройний опір в історичних обставинах України є неунікним складником її націєтворення, тож воно має в собі вектор *навчальний* (конструювання свідомості українця), а не тільки *полемічний* і *сатиричний* (щодо зовнішніх і внутрішніх ворогів).

Українське націєтворення не входило в плани радянської імперії, тож вона декларувала концепцію осуду Є. Маланюком М. Рильського за втечу від соціальних тем, маніпулюючи фактами і відволікаючи від засадничих проблем, які піднімає «Послання». Перепрочитання спадщини Є. Маланюка і М. Рильського сприятиме руйнації імперських міфів.

Список літератури:

1. Біла А. Футуризм: Наукове видання. Київ, 2010. 248 с.
2. Білоус П. В. Літературна медієвістика. Вибрані студії: У 3 т. Т. 2. Житомир, 2012. 428 с.
3. Богдан С., Тарасюк Т. Жанр послання у функціонально-стильовій системі української мови *Slavia orientalis*. Том LXX, nr 1, rok 2021. S. 167–169.
4. Гарт: Альманах перший. Харків, 1924. 174 с.
5. Гон М. «Послання» Є. Маланюка: текст і контекст *Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство*: Зб. наук. праць / ред. кол. Поліщук Я. О. та ін. Рівне, 2002. С. 78–88.
6. Ільків А. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини XIX – початку XX століть: монографія. Івано-Франківськ, 2016. 372 с.
7. Лисенко-Єржиківська Н. Творчість Євгена Маланюка в контексті слов'янських літератур. *Художня література. Актуальні проблеми*. = *Artistic culture. Topical issues: наук. вісн.* Київ, 2007. Вип. 4. С. 548–563. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/khud_kult_2007_4_44 (дата звернення 10.12.2022).
8. Маланюк Є. Повернення: Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи. Львів, 2005. 496 с.
9. Насмінчук Г. Поетичні послання Т. Шевченка і «Послання» Євгена Маланюка: ідейно-естетична дзеркальність. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Вип. 35. 2014. С. 123–126.
10. Панченко В. «Я – кривавих шляхів апостол»: Євген Маланюк у ролі «українського Фрейда». URL: <https://tyzhden.ua/History/41914> (дата звернення 10.12.2022).
11. Панченко В. Поет у ледачах “народної держави”. Максим Рильський: Драма 30-х – 40-х років. *Літературний ландшафт України. XX століття* Київ, 2019. 528 с.
12. Просалова В. Текст у світі текстів Празької літературної школи. Монографія. Донецьк, 2005. 344 с.
13. Рильський М. Знак терезів. Київ «Рух», 1932. 129 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=11744> (дата звернення 10.12.2022).
14. Рильський М., онук. «Своє життя непроданим донести»: до 100-річчя знакової збірки Максима Рильського «Синя далечінь» *Українська літературна газета*. 2022. 8 липня. С. 19.
15. Савченко Дм. Муссоліні та українське питання. URL: https://bastion.tv/mussolini-ta-ukrayinske-pitannya_n42037 (дата звернення 10.12.2022).
16. Тарасюк Т. Послання як засіб релігійної комунікації. *Лінгвостилістичні студії*. 2015. Вип. 3. С. 194–203.
17. Шевченко Т. Повне зібрання творів. У 12 т. Т. 1. Київ, 1989. 526 с.; Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 2. Київ, 1990. 589, [3] с.

18. Rużyło-Pawłowska J. Leonard-Podhorski-Okołów (21 grudnia 1891-4 stycznia 1957). *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej* 48/2, 600–610, 1957. C. 602.

Havryliuk N. I. Ye. MALANIUK AND M. RYLSKYI (DIALOGUE ABOUT UKRAINE. AROUND THE “EPISTLE”)

The article analyzes Ye. Malaniuk’s “Epistle”, taking into account the texts to which this work refers directly (epigraphs to parts of “Epistle”) and indirectly. It turned out that “Epistle” is a polylogue, not a dialogue, and its addressee is not only M. Rylskiy, but every Ukrainian. But Ye. Malanyuk’s message goes from the polemical plane to the educational plane. The poet seeks to outline the ways of formation of the Ukrainian nation not only in the past, but also – above all – in the future. For this purpose, he uses a chorus of voices, which is an analogue of the ancient chorus, which helped the author to reveal the content of the tragedy and assess the situation from the point of view of morality. And precisely in order to divert attention from important worldview issues focused on the formation of the Ukrainian nation, the Soviet authorities reduced everything to a polemic between the addressee and the direct addressee of the message. The inertia of the perception of “Epistle” and the relationship between the two poets, set then, still exists. The reason is that there was no “close reading” of the “Epistle” text in the context of its genre markers and era. Ye. Malaniuk argues not so much with M. Rylskiy as with internal enemies and external occupiers. It has been demonstrated that M. Rylskiy and Ye. Malaniuk during the writing of “Epistle” and after it maintained mutual understanding and did not become ideological antagonists, as the Soviet authorities presented. After all, they thought of themselves not only as sons of one time, but also of one people. Both felt a longing for a person, in a time when the superman and the human were cultivated, when the human-screw weighed more than the human-personality. And this destroyed the history of not only interpersonal relations, but also threatened stability in Europe, and also called into question the existence of non-state nations. Ye. Malaniuk felt the need to be the apostle of the nation, which indirectly also indicates the educational (“apostolic”) style of his message, the desire to support a like-minded person (M. Rylskiy). In addition, the impressive relevance of Malanyuk’s message today makes it important to reread the text in order to destroy ancient declarations not only for the sake of historical truth, but also for the sake of historical perspective.

Key words: epistle, addressee, polylogue, inertia of perception, condemnation, declaration.

Герасимчук В. А.

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

МЕТАФІЗИКА КОХАННЯ У ТВОРЧОСТІ ТА ЖИТТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті розгорнуто інтерпретаційний дискурс метафізики кохання, його глибинних проявів у житті Лесі Українки та у її творчості, зокрема в інтимній поезії, у поетичній драмі «Одержима» та драмі-феєрії «Лісова пісня». Леся Українка пізнала безмірне кохання у своєму житті. Хай неподілене, хай стражденне, так буває, та саме це кохання розкрило та явило світу духовну велич поетеси, її глибинну людяну саможертвовну суть, безмежну відданість і любов у феєрбахівському сенсі «до ближнього». З цим коханням вона пройшла всі етапи сходження до розуміння його як вічної субстанції, що відобразила у своїй творчості: як злет (поезії періоду «десяти днів щастя»), як смерть (мотиви близької розлуки з коханим у багатьох поезіях, поемі «Одержима») та воскресіння (мотиви поезій, написаних після втрати найдорожчої людини, драми-феєрії «Лісова пісня»).

За своєю глибинною суттю кохання, втілене у творчості Лесі Українки, має двоєдину природу: тілесне, «земне», що пов'язане з пристрастю, чуттєвістю; і духовне, «неземне», що втілюється у чистому стремлінні до вічного.

Коли Іван Франко назвав Лесю Українку «...чи не одиноким мужчиною на всю новочасну соборну Україну» [12], на наше переконання, він мав на увазі саме духовну велич особистості поетеси, яка оприявнювалася не тільки в поетичних рядках, не тільки в герці зі страшною хворобою, але і в найпотемніших чуттєвих глибинах душі, адже їй, як і кожній жінці, так хотілося бути захищеною, слабкою і розчуленою, не «крізь сльози сміятись», а «від щастя плакати». Та судилася їй доля спізнати і пережити всю палітру емоційних потрясінь на шляху сходження до одного із найбажаніших екзистенційних станів у житті людини – кохання, і це стало не тільки її досвідним душевним знанням, але і бездонним джерелом духовного гартування, що повною мірою відобразилося і в її ліричній творчості, зокрема в поетичній драмі «Одержима», пізніше в «Лісовій пісні».

Залучений до аналізу творчості поетеси антропоцентричний культурологічний підхід надав можливість глибше розпрозорити смисли багатьох її текстів, розгорнути лабіринти її душевних і духовних шукань, а найголовніше – розкрити надзвичайну субстанційну значущість в її житті і творчості великого кохання.

Ключові слова: метафізика кохання, саможертвність, вічна субстанція, екзистенційні стани, чуттєва істина.

Постановка проблеми. Крилата фраза Сократа «Я знаю тільки те, що нічого не знаю» резюмувала його тривалі наукові зусилля дати визначення таким духовним феноменам, як щастя, кохання тощо. Сьогодні і ми розуміємо, що це неможливо в науковому сенсі. Кохання пізнається через кохання. Екзистенціал кохання, його метафізика – через філософію екзистенціалізму, причому завдяки художньо-образному пізнанню екзистенції людини філософія екзистенціалізму постає не тільки в абстрактному осмисленні, а набуває «крові і плоті», реального, рельєфного самовираження, адже літературна оповідь, наратив, власне є вербальною, «найприроднішою» сутністю екзистенції, її «текстом», що детерміну-

ється природою екзистенціалізму, його тотальною суб'єктивністю, його намаганням осягати сенс буття через конкретне людське буття, не розчленовуючи цілісність об'єкта і суб'єкта. Основоположник екзистенціалізму М. Гайдегер, уперше наголосив на тому, що людина – не об'єкт, як це тривалий час вважалося в гуманітарній європейській традиції, людина – це екзистенція і суще, а об'єкти – це речі, які її оточують. А екзистенція і суще (тобто екзистенціал кохання) раціонально не пізнаються, вони опановуються, з одного боку, актом свідомості, який логічно упорядковує опановане, з іншого – «безпосереднім переживанням», що його, можна зрозуміти, лише спираючись на художньо-образні засоби, якими

користується мистецтво. В цьому підході – про- блемальна суть статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість, біографія Лесі Українки, здавалось би, досліджені в усіх яскравих проявах у десятках монографій, тисячах статей, безлічі дисертацій, але попри таку інтерпретаційну розмаїтість, її постать щоразу залишається недосяжною передовсім своєю тільки їй притаманною субстанційною сутністю.

Формулювання цілей статті. Глибше розкриття метафізики, природи (значення, смислів) екзистенціалу кохання, опанувавши реальність кохання, відображення його у творчості, та з'ясувавши його насправді неоціненну роль у житті та творчості Лесі Українки. Тому будь-який суб'єктивний варіант осмислення, будь-які рефлексії стосовно цього поняття і явища водночас, заслуговують на безперечну наукову увагу, надто, коли йдеться про таких особистостей та індивідуальностей, як Леся Українка.

Виклад основного матеріалу. Метафізика, природа (значення, смисли) екзистенціалу кохання, ким би і в яких текстах вона не розглядалася, завжди актуалізується через антропофілософську значущість. У багатьох текстах поетеси відлунує її особиста тяжко пережита драма. Леся закохалась у Сергія Мержинського: «типового ... інтелігента... з тонким скорботним лицем»... «великого друга молоді», що «справляв чаруюче враження»... «І зовнішність його підкупала: прекрасний, тонкий, обрамований чорною бородою профіль, з блідим матовим, що часто палало нездоровим рум'янцем, лицем, з чорною хвилястою шевелюрою» [10].

Насправді Сергій, духовний сподвижник, ідейний соціал-демократ, високої людяності чоловік, який на олтар боротьби за свої ідеали поклав все своє життя і здоров'я, став для Лесі найближчим другом. З першого ж знайомства у Ялті (червень 1897 року) між ними виникли приязні стосунки, які на бажання обох мали продовження. В середині вересня 1900 року Леся 10 днів перебувала у Мінську поруч з тим, в кого, поза всяким сумнівом, закохалася ще в Ялті, хоча й писала у листах до рідних і знайомих про поїздку до Сергія Мержинського, як про свій «моральний обов'язок». Ці десять «днів щастя» полишили карб у шести із семи написаних того року поезій, з-поміж них одна поезія в прозі «Твої листи завжди пахнуть зов'язлими трояндами, ти, мій бідний, зів'язлий квіте!..» (7.11.1900), написана оголеним нервом закоханої Лесі. У цій поезії вона зізналася сама

собі у ширих, непідробних почуттях до свого «зів'язлого квіту»; пахощі зів'язлих троянд пронизали все єство поетеси. Одоричний образ зів'язлих квітів проходить лейтмотивом і в багатьох інших її поезіях, присвячених Сергію Мержинському: *«І ніщо так не вражає тепер мого серця, як сії пахощі, тонко, легко, але невідмінно, невідборонно нагадують вони мені про те, що моє серце віщує і чому я вірити не хочу, не можу».* Сповідуючись собі, Леся сходить душею до верховин найсолодшого почуття любові до того, хто «створений» для неї, до того, хто відкрив їй «інше життя», до кого пішла «всею душею, як сплакана дитина іде в обійми того, хто її жалує». І сама ж пояснює причину такого нестримного шаленого потягу до Сергія, який не міг розділити її почуття: *«Се нічого, що ти не обіймав мене ніколи, се нічого, що між нами не було і спогаду про поцілунки, о, я піду до тебе з найцільніших обіймів, від найсолодших поцілунків! Тільки з тобою я не сама, тільки з тобою я не на чужині. Тільки ти вмійш рятувати мене від самої себе. Все, що мене томить, все, що мене мучить, я знаю, ти здіймеш своєю тонкою тремтячою рукою, – вона тремтить, як струна, – все, що тьмарить мені душу, ти проженеш променем твоїх блискучих очей, – ох, у тривких до життя людей таких очей не буває! Се очі з іншої країни...»* [3, с. 257–258].

Суть і природу Лесиною глибинного кохання розкрив свого часу філософ Платон у «Діалогах». Виходячи з ідеї Блага, за якою весь Всесвіт прагне досконалості, а з ним і душа людини, Платон вважав, що це прагнення душі, її шлях до надчуттєвого світу ідей нерозривно пов'язане з коханням (діалог «Конвіт»). Філософ вводить до інтелектуального вжитку класифіковані поняття цього почуття, які набули поширення і в житті, і в мистецтві загалом, у мистецтві слова зокрема (йдеться про Петрарку і Лауру, рицарське кохання в період Ренесансу тощо). Кохання, за Платоном, має двоєдину природу – тілесну і духовну, матеріальну й ідеальну – так зване «земне» кохання і «неземне», «небесне», яке дістало назву «платонічного». Перше пов'язане з тілесним, пристрастю і чуттєвістю (яке містить лише «спогад про істинну красу»), друге ж – уособлене натхненний порив «до вічної краси, яка ніколи не народжується і не вмирає, не збільшується і не зменшується» [9, с. 7]. Таке розуміння кохання втілюється у багатьох текстах Лесі Українки.

Десять «днів щастя», проте, затьмарювалися тривожними передчуттями. «Серце віщує» немично, невблаганно, чому Леся вірити «не може

і не хоче». І цей бентежний стан пронизав й інші п'ять поезій, написаних нею під впливом десяти днів, проведених з коханим. З'являються розпачливі інтонації, лірична героїня розуміє, що нічим не може зарадити. Мотиви приреченості коханої людини без надії на одужання змінюються мотивами невідборного намагання прихистити, захистити, відтермінувати довічну розлуку з близькою людиною і бути поруч. Внутрішні страждання поетеси, її бажання виливаються в нові образи: *«Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти, Так міцно, щільно, і закрить од світа»* (16.11.1900). *Плющ боронить руїну від негоди «а прийде час розсипатись руїні, нехай вона плюща сховає під собою. Навіщо здався плющ у самотині?»* [3, с. 260].

Леся від перших хвилин знайомства з Сергієм прониклась безмежним співчуттям до нього, як ніхто розуміючи, що таке нестерпні болі. Вона у будь-який спосіб намагалася вгамувати, полегшити його фізичні страждання, натомість силою волі притлумлюючи свої: *«Скажи мені, любий, куди мої сльози поділись?»* (16.11.1900). Біблійні мотиви та образи допомогли Лесиній героїні усвідомити свою нову іпостась – бути поруч з коханим і уповати на вищі сили, на диво: *«Прийду, як Магдалина, віддати остатню послугу»* і стається «диво»: *«раптом я побачу, що ти воскрес!»* і не матиме значення, чи *«буде ж місце там для Мадалини?»* (тобто для Лесиніної героїні), *«Однаково, аби вчинилось диво...»* («То, може, станеться і друге диво...»), 18.11.1900) [3, с. 263].

Щоб зберегти образ коханого, приреченого на небуття, Леся взяла за зразок вчинок святої Вероніки, яка хустиною *«зібрать хотіла сльози й піт Христа. Та на хустині замість поту й сліз Зостався образ у вінці терновім...»* А Леся збирала сльози коханого *«на папір біленький»* і щоразу *«бачила те чудо Вероніки...»* («Я бачила, як ти хилився додолу...»), 18.11.1900) [3, с. 262]. Проте найбільшим щастям для Лесі було б разом покинути цей світ. Про це вона благає у згаданій раніше поезії в прозі: *«Мій друже! Мій друже! Невже я одинока згину?.. Візьми мене з собою... Крізь темряву у простір я простягаю руки до тебе: візьми, візьми мене з собою, се буде мій рятунок. О, рятуй мене, любий!»* [3, с. 258]. Ця ж тема дістала повторного звучання в іншій поезії цього періоду:

*Все, все покинуть, до тебе полинуть,
Мій ти єдиний, мій зламаний квіте!
Все, все покинуть, з тобою загинуть,
То було б щастя, мій згублений світе!*
(16.11.1900) [3, с. 260].

Постійна збентеженість за стан здоров'я сердечного друга проявлялась у моральній підтримці: Леся писала листи, тричі приїздила до Мінська, щоб провідати, а вчетверте приїхала бути поряд з ним у короткі зимові дні й довгі ночі, щоб стишити біль найдорожчій людині, не дати впасти у відчай. Здійснила, зрештою, своє потаємне бажання: *«Все, все покинуть, до тебе полинуть...»* Проте і Сергій, перебуваючи на порозі власного небуття, проявляв неабиякий сильний дух і безмежну людяність. *«Відноситься він до мене так, наче я з тонкого шкла, що можу впасти і зараз же розбитись ... просив тільки, щоб я писала за тим столом, що біля його ліжка: «Я люблю, когда около меня люди работают»»,* – розповідала Леся у листі своїм батькам (28.02.1901) [5, с. 202–203]. Сергій просив її не зупинятися у творчій роботі, берегти себе. І вона, «серед лиха співала пісні»: з останніх сил, розпачливо усвідомлюючи немичуче, мудро створювала атмосферу віри, надії і любові, писала листи, нові поезії. *«Життя моє тут досить трагічне,* – зізнавалася Леся Ользі Кобилянській, *– Я мушу бути найспокійнішою серед всіх, хоч я, власне, найменше маю ілюзій, а через те й надії...»*, втрачаючи надію сама, вона усіма порухами своєї душі і силою духа вселяла в нього надію, що й підтверджується подальшою цитатою з листа: *«Щодня мій друг розмовляє (отим своїм безгучним голосом, немов шелестом) про те, як ми вкупі за границю поїдемо, в Швейцарію, як то гарно зустріти там весну... А я весни так боюся, так боюся, як... того, чого не можу назвати. І я кажу йому, що поїду з ним, що буду з ним, аж поки він поправиться...»* [5, с. 324–325]. Майже на два з половиною місяці Леся подовжила життя своєму коханому, скрасила його вже лічені дні, аж поки остання іскорка його живої душі не згасла. Сергій помер у неї на руках. *«Візьми, візьми мене з собою, ми підемо тихо посеред цілого лісу мрій і згубимось обоє помалу, вдалині. А на тім місці, де ми були в житті, нехай троянди в'януть, в'януть і пахнуть, як твої любі листи, мій друже...»* [3, с. 258].

Де ще можна віднайти таке кохання! Сидячи біля свого «зов'ялого квіту», голублячи поглядом його великі небесного кольору очі (*«Таких очей у людей не буває, це очі з інших світів...»*), Леся з непідробним шляхетним благородством і жіночою мудрістю виконувала передсмертні бажання, особливо нестерпним було писати під диктування Сергія листи його коханій жінці. Так, Сергій насправді кохав іншу – Віру Крижанівську, яка на той час перебувала у далекій Вологді на засланні.

Леся і в цій неоднозначній надто болісній, вразливій для неї ситуації проявляла велич свого духа, його кришталеву чисту цнотливість, усім своїм еством як любляча жінка підтримувала морально близьку людину. Її поетичний хист відкарбовувався в листах від його імені, вона ніби описувала свої почуття і не підвела кохану людину, хоча це давалося їй ціною неймовірних душевних страждань. За жодних обставин вона не змогла б завдати щонайменшої прикрості об'єкту свого нестямного почуття. Лише сильні духом, непереможні натури, не маючи ані крихітки надії, можуть так любити... Кохання це таїнство, яке не піддається раціональному розумінню. З одного боку, воно може підштовхнути людину до прірви, спопелити дотла, з іншого – піднести до верховин безмежного щастя, до нових звершень. Якщо кохання еґотичне, спрямоване на «привласнення» об'єкта, воно знесилює, облутує тенетами несвободи, коли ж воно безкорисливе, жертвне – то стає великою творчою силою, «креативною субстанцією», яка одразу ж сподвигає митця до творчості. Із цього безмірного великого почуття Лесі народилася поема «Одержима», перша з циклу її драматичних поем, яку Іван Франко назвав шедевром. Феноменальний творчий сплеск: написана за одну найстрашнішу ніч, з 18 на 19 січня 1901 року, біля свого «зов'язлого квіту», драматична поема «Одержима» – то зафіксована в образах естетична категорія трагічного: «прекрасна мить» безмежної скорботи, туги і розпачу, коли «душевні муки» відчутно переважили, послабили «муки творчості», і враз явили світові натхненне великим трагічним коханням творіння. У листі Лесі Івану Франку є її особистий, смисловичерпний коментар стосовно цієї події: «... я її в таку ніч писала, після якої, певне, буду довго жити, коли вже тоді жива осталась. І навіть писала, не перетравивши туги, а в самому її апогеї. Якби мене хто спитав, як я з того жива вийшла, то я б теж могла відповісти: «*J'en ai fait un drame*» (пер. з фр. «Я зробила з цього драму...»)» [6, с. 20]. Власне після «Одержимої» напружений драматизм став неод'ємною характерною рисою подальшої творчості Лесі Українки [2, с. 6–11].

За два місяці Леся пережила такі фатальні потрясіння, такі емоційно-екзистенційні стани, що для неї стало крахом буття, який ставить людину перед «ніщо», коли все суще щезає, натомисть свідомість шляхом трансцендування здійснює прорив у позамежовий світ, який розпрозорає для людини суть багатьох речей (для Лесі це її реальне існування – екзистенція – з якої і впли-

ває новий смисл буття для неї, це її всеосяжне кохання). Жодний розсудок не розкриє цього смислу. «Що таке трансцендування? Це вихід людини за дану їй стихійну і природну ситуацію, за її природні якості. Причому такий вихід, щоб, здобувши цю трансцендуючу позицію, можна було б усвідомити щось у собі» [8, с. 165]. Леся одразу усвідомила силу одухотвореного сильного почуття і високе натхнення, що й віддзеркалювалося у творчості цього періоду. Саме трансцендентні емоції спричиняють переживання творчого екстазу, зауважував Микола Бердяєв: «Творчий акт для мене завжди був трансцендуванням, виходом за межу іманентної дійсності» [1].

«Екзистенційно-трансцендентний досвід» Лесі – заклав підґрунтя якісно нового модусу існування, крило творчої благодаті, як ніколи досі, заторкнуло душу до глибинних її порухів. Перебуваючи в цьому емоційно-екзистенційному стані, Леся в образі Міріам і прийшла до образу Месії, з яким їй хотілося поділитися своїми новими одкровеннями. Леся тільки через своє кохання впевнилася у феєрбахівській думці, що «істина, реальність і почуття тотожні між собою... Очевидне лише чуттєве...» і саме воно є джерелом істинного знання про любов, любов абсолютну, «любов, яка не знає нічого більш божественного, ніж вона сама...» [11]. Для Лесі її кохання і було чуттєвою істиною.

Тепер достоту знаючи, що суть буття, це жертвне кохання, готовність померти за коханого і воскреснути після невимовних страждань, непростення тих, хто прирік на це її, її коханого, героїня поеми з палкою одержимістю намагається свої істини звірити з Месією. Уже в першому їхньому діалозі Месія мудро радить їй знайти спокій, віру, любов до всіх. Та цього Міріам не приймає. Збагнути суть вселенської християнської любові, в якій немає місця ненависті, їй не під силу. Як земній жінці, Міріам хочеться зрозуміти те, чого вона не може зрозуміти, як Месія, на її думку, той, хто сам не знав любові, самотній і нещасний, може любити всіх, як може прощати тих, хто його ненавидить, хто його розіп'яв... Для Міріам любов та ненависть – поняття відносні, одне без одного немислимі, безкомпромісні. Любов як земне тривання для неї – абстракція.

Що ж! тільки той ненависті не знає,

Хто цілий вік нікого не любив! [4, с. 128].

Непорозуміння між Месією і Міріам виникають з багатьох питань, але вона не пристає на думку Месії, залишає йому його релігійну правду, а відповіді на її питання залишаються в модусі

запитальної філософії. Вона захищає своє право на одержимість духом (незважаючи на іронію Месії: «що дорівнятиш хочеш...»), на розуміння вселенської величі земного кохання, що його екстраполуює на самого Месію, якого по-справжньому любить, і віддає за це своє життя:

*Месіє! коли ти пролив за мене...
хоч краплю крові дарма... я тепер
за тебе віддаю... життя... і кров...
і душу... все даремне!.. Не за щастя...
не за небесне царство... ні... з любові!* [4, с. 147].

Людина, яка на власному досвіді пізнала велике кохання, велике страждання і, хоч як це парадоксально, велику ненависть, пропонує свій не християнський, земний варіант прориву у вічність, коли за коханого здатна на самозречення, здатна віддати життя, бо без любові жодного сенсу не мають ні життя, ні душа, ні навіть «небесне царство» [2, с. 6–11].

Звичайно, втрата найдорожчої людини стала для Лесі величезним випробуванням, вона до кінця свого життя «була в сумовинні» і тривалий час не знімала чорного траурного вбрання. А чоловік Лесі Климентій Квітка, який нестямно кохав свою дружину, до останніх днів ревнував її до Сергія.

Леся жакливо пережила смерть коханого. Від стресу і перевтоми її власна хвороба почала прогресувати. До того ж, доглядаючи хворого Сергія, вона захворіла ще й на сухоти. Відтоді поетеса лікувалася в санаторіях у Карпатах, у Сан-Ремо. Дві зими провела на Кавказі. Потім – Ялта. А далі – Кутаїсі, Берлін. Влітку Леся Українка поїхала на Буковину.

Перлинами інтимної лірики стали поезії, присвячені Сергію Мержинському, народжені в Карпатах: «Уста говорять: він навіки згинув», «Мрія далекая, мрія минулая...», інші. «Уста говорять: він навіки згинув!, а серце каже: Ні він не покинув». У цій поезії героїня у формі внутрішнього діалогу, намагається себе впевнити, що коханий відійшов у вічність, проте такі близькі серцю деталі – чи то у сні, чи наяву, чи в мріях (потиск руки, люба розмова, поцілунок...), які зринають у пам'яті і не відпускають героїню, залишаються для неї бажаною солодкою мукою: «Тебе нема, але я все з тобою» (07.06.1901) [3, с. 265]. Але не тільки «солодкі муки» бентежать ліричну героїню, їй здається, що вона попрощалась з коханим якось не так, почуття вини не дає їй спокою. Саме про це йдеться у двох наступних поезіях цього ж періоду: «Квіток, квіток, як можна більше квітів...» (07.06.1901), «Мрія далекая, мрія минулая» (10.08.1901). Знаючи, якою витонченою натурою

був Сергій Мержинський, наділений естетичними почуттями, Леся намагається хоча б нині повною мірою їх задовольнити. Вона не може забути його слів, мовлених «Посеред ночі: Квітів, безліч квітів! Я ж так любив красу!..» і те, що зібрала, і принесла, «і в труну вложила» ... «бліді, убогі квіти Весни лихої...» – «всі квіти, що дала Скупа весна твого скупого краю». Тепер вона спокутує свою провину: «Я дам живих квіток», які «не будуть в'януть, І в землю не підуть, і не умрут, І ти знов оживеш в вінку живому Живих квіток». Переосмисливши естетичну парадигму стосунків зі своїм коханим у такий спосіб, віддавши йому належне, Леся визначилася і зі своєю іпостассю в цій драматичній історії:

*Нехай собі минає рік за роком,
хай мій вік уплине за водою,
Ти житимеш красою серед квітів,
Я житиму сльозою серед співів* [3, с. 271].

Проте у наступній поезії «Мрія далекая, мрія минулая» Леся повертається знову до теми провини перед пам'яттю свого любого друга, втіленої в образі Мрії, «далекої» і «минулої», з якою, здавалося б, «вже навік попрощалися...», та Мрія час від часу постає німим докором героїні, джерелом її внутрішніх страждань, що їх так прагне, але ніяк не може позбутися. «За що мені ти журбою великою Очі і серце покрила?» – допитується вона у Мрії, хоча сама знає відповідь, яка завжди з нею:

*Чи то за те, що гіркою осикою
мертвої я не прибила?
Чи то за те, що пісні найщирішії
Я на прощання співала?
Чи то за те, що квітки найчистішії
на домовину поклала?
Чи то за те, що ніколи зневагою
Я не тривожила тіні?
Може, за те, що з сумною одвагою
я не лягла в домовині?
Не докоряй мені, мріє загублена...,
Спи ж ти, піснями журби зачарована,
спи під моїми квітками* [3, с. 274–275].

Екзистенційно-трансцендентний досвід Лесі ліг у підґрунтя ще одного її шедевру – драми-фєєрії «Лісова пісня», в якій оприявилася симультанно-синкретичне неархаїчне світобачення: олюднення, одушевлення і одухотворення всього і вся природного, «божественний», «перетворювальний» досвід так і залишився поза соціальною мегаструктурою, поза її «повсякденною свідомістю» [2, с. 73–79].

Стан великого і піднесеного почуття кохання Леся Українка у «Лісовій пісні» відтворювала за

принципом дзеркального відображення. Це вона, автор, спочатку здійснювала етапи сходження свого кохання на вершини і солодкого блаженства і трагічного розпачу. Це вона вмирала і воскресала, а воскреснувши, берегла в душі до кінця свого життя це неймовірне почуття в усіх його проявах – як злет душі, як смерть, як воскресіння...

Образ Мавки Леся Українка використала не як художньо-етнографічний образ, а як авторський літературний персонаж, в якому поетеса втілила не тільки природне, міфологічне начало, а й свої уявлення про високі помисли й чисті почуття. Образом Мавки поетеса стверджує ідею невмирущості життя, суцього, одухотвореної природи і природи вічного духу самої людини, яка пройшла випробування коханням, хай і нерозділеним.

«Лісова пісня» Лесі Українки – зразок блискучої авторської інтерпретації народного міфу. Поетеса, «свідомо» зіштовхнувши міфологічне світовідчуття з емпіричним, буденним створює широке тло тексту, на якому розгортається драма великого кохання. Філософсько-естетичним підґрунтям для розгортання провідної колізії тексту поеми стала актуальна для художньо-мистецьких пошуків неоромантизму ХХ ст. проблема – гносеологічні (сенсотворчі) можливості раціонального та ірраціонального підходів до буття. Ці підходи, на думку автора, увиразнюються нерозв'язною основною суперечністю романтичного світогляду, яка неминуче виникає між духовною, природною людиною і людиною соціальною, прагматичною, утилітарною, духовні запити якої зводяться до конкретних матеріальних потреб.

У суперечність зі світом реальності вступає головна героїня «Лісової пісні» – Мавка. Проблема кохання і жертвності, втілена в образі Мавки (саме її душа приноситься в жертву) – особистісна, екзистенційна проблема автора, її Леся Українка переживала і осмислювала упродовж життя, прийшовши до парадоксального і водночас сакрального висновку в сенсі православного світорозуміння: страждання, принесення себе в жертву надають повноти відчуття стану духовного злету і солодкого блаженства в коханні. Ця думка щонайглибше відображає сутнісну природу внутрішнього єства самої поетеси.

Сутнісну природу кохання, модуси його прояву в драмі автор розгортає відповідно до календарного міфологічного, а згодом християнського мотиву – народження, вмирання і воскресіння духовної субстанції. Мотив вмирання й воскресіння бога пов'язаний переважно з весняними

обрядами. Найранніша форма цього міфу зародилася в мисливсько-збиральницький період: над убитим на промислі звіром здійснювалися всілякі магичні обряди з тим, щоб він відродився, можливо, в інших формах. У землеробських племен з цією ідеєю асоціюється мотив посіяного і пророслого зерна, щорічного народження весни. Усі ці обряди збагачувалися практикою різних жертвоприношень, що з часом трансформувалося в ідеї людської саможертвності.

Три різні періоди кохання головних героїв драми – Мавки і Лукаша, три різні екзистенційні стани подаються через художній паралелізм, через три дії, які композиційно охоплюють три пори року. Події драми розгортаються у лісі з мальовничою галявиною, на якій ростуть береза і дуб, символи жіночого і чоловічого первнів. Неподалик озеро, обрамлене очеретом, вкрите ряскою та лататтям.

Напровесні (до речі, Лесин неологізм) народжується природа, пробиваються крізь сніг дивовижними молочно-білявими і небесно-синіми голівками проліски, інші першоцвіти, наливаються соком у передчутті весняного зеленого вибуху дерева, поступово зривають тишу зимового лісу, наповнюючи його вітальним багатоголоссям, птахи. В одному ритмі з природою від міфологічних часів щовесни заново народжувалася і людина. Прокидаються в цей благословенний час і герої Лесі Українки – Мавка, свою мелодію серця починає грати на сопілці Лукаш. Одвічний пантеїстичний зв'язок людського і природного зауважується авторською ремаркою: «*З очеретів чутно голос сопілки, ніжний, кучерявий, і, як він розвивається, все розвивається в лісі...*» [7, с. 93].

Водночас із пробудженням природи за принципом художнього (тут: міфологічного) паралелізму спалахує і кохання Мавки і Лукаша. Перші діалоги між закоханими проходять у річищі постійних непорозумінь. Лукаш: «*Я думав дерево німе та й годі*». Мавка: «*У тебе голос чистий, як струмок, а очі непрозорі*» [7, с. 117]. Але згодом Мавка, яка «*в серці має те, що не вмирає*», запалила своїм коханням душу Лукаша: «*В ту хвилину огнисте диво сталося*» [7, с. 134]. І природа відгукнулася на диво. Коли Лукаш цілує Мавку, лунає солов'иний спів. «Мова серця» зблизила їх. Лукаш палко покохав Мавку. Та йому тяжко, він перебуває між двох огнів. З одного боку, Мавка, її кохання, яке облагороджує, заторкує недоторканні досі струни його душі. «*Я тебе за те люблю найбільше, – говорить Мавка Лукашеві, – чого ти сам в душі не розумієш, хоча душа твоя*

про те співає виразно-щирим голосом сопілки...» З іншого, – практична, обмежена людина – але ж рідна мати («*Все грай та грай, а ти, робото, стій*») [7, с. 127], не прислухатися до якої, хоч як це парадоксально звучить у нашому тексті, антиприродно. Вона по-своєму бачить щастя свого сина і задля цього примарного щастя руйнує справжнє. Велике кохання обов'язково наражається на життєві реалії. Задля коханого Мавка полишає природне життя, прилучаючись до людського («*покинула високе верховіття і низько на дрібні стежки спустилась*»). Весну змінює літо. На галявині збудували хату, господарство, худобу, в озері хлюпочуть і ласують ряскою гуси. Все нічого, аби люди, вдершись в лоно природи, жили з нею у злагоді. Проте їхні буденні клопоти, пронизані власницьким користолобством, дріб'язковістю, міщанськими сварками, глибоко ранять Мавку, змушують страждати. До всього цього долучається і душевна роздвоєність Лукаша.

Але їхнє кохання, Мавки й Лукаша – це вічний конфлікт між мрією і реальністю, між природним і соціальним у людині. Створюючи у драмі два непримиренних світи, поетеса робить спробу поєднати їх образом дядька Лева. «*Він умів тримати з нами згоди*», – говорили про нього лісові мешканці. Та смерть дядька Лева зруйнувала й гармонію між людьми та природою. Мати Лукаша та її невістка зрубали дуба («*Велике щастя – дуб*», – іронізує Килина), забруднили озеро. Хотіли вони збагатитися, а їх злидні обсіли. «*От сі баби не вміють з нами жити*», – констатує Куць, представник сил природи. Потужність і глибина образу дядька Лева проступає через сприймання його Мавкою, яка надто шанувала й любила його. Експресіонізм її висловлювань вражає. «*Мій жаль спадає, наче мертвий лист*», – цими словами Мавка реагує на смерть Лева, на його могилі вона хотіла пролити «живущі сльози» і зростити «невмирущий барвінок». Поступово згасає велике кохання. Не чути більше зворушливої гри на сопілці. В'яне, вмирає природа. Озеро зміліло, очерет шелестить сухим листям, почорнів червоний мак. «*І айстри горілиць зайшлися болем*», – позначила такий стан природи і душі Ліна Костенко. З пізніми останніми квітами відійшло і прекрасне почуття Мавки й Лукаша. Трагедія Мавки зливається із зміною в навколишньому пейзажі: «*Мавка знов похилилась, довгі, чорні коси упали до землі. Починається вітер і жене сиві хмари, а вкупі з ними ключі пташині, що відлітають у вирій*». Доки Лукаш не повернеться до Мавки, природа не зніме «траурного вбрання». Мавка тяжко переживає розлуку

з коханим, але її переживання – то солодка мука, вона відчуває, що її почуття сильніші за смерть. «*Муку свою люблю і їй даю життя*» – характеризує свій екзистенційний стан Мавка. Зустріч її з Лукашем вражає трагічними деталями. Змарніле обличчя Мавки на тлі яскравої одежі, віддає смертельною блідістю. «*Конаюча надія розширила її великі темні очі, рухи в неї поривчасті й зникаючі, наче щось у ній обривається*». Цей портрет змальовує експресіоністичними мазками надломлену великим стражданням людину. Лукаш жахається Мавки: «*Яка страшна!*» Так і не втямив Лукаш, яким почуттям обдарувала його Мавка – глибоким і невмирущим. Вмирає Мавка, вмирає її земне кохання, але не вмирає його духовна сила. Той, що в скалі сидить забирає Мавку у світ «тьми і спокою» [7, с. 129–131].

До речі, Той, що в скалі сидить – один із найцікавіших образів драми (про нього Леся Українка почула з уст однієї селянки, про що писала М. Драгоманову). Це своєрідний аналог Аїда давньогрецького бога підземного царства. В Україні його називали ще Вієм (М. Гоголь «Вій»). І Той, що в скалі сидить, і Вій існують у літературі завдяки міфам, що своєю чергою підтверджує думку про універсалізм світоглядних основ слов'янської (української) міфології, в якій функціонували і бог світла, сонця, життя і бог підземного царства.

Спливає літо. Поступово згасає кохання, а з ним і поетичне піднесення в душі Лукаша. Замовкає його сопілка. Третя дія відбувається пізньої осені. Мавка в чорній одежі, в сивому непрозорому серпанку. Пасує до її вбрання й навколишня природа. «*Хмарна, вітряна ніч. Останній жовтий відблиск місяця гасне в хаосі голого верховіття... Починається хворе світання пізньої осені*». Вовче виття Лукаша, перетвореного лісовиком на вовкулаку, крає серце Мавки. Їй прикро, що її коханий не може «*своїм життям до себе дорівняти*» [7, с. 135]. Мавка не може померти, вона повертається до життя (жодна сила у світі не дасть їй «бажання забуття»), щоб своїм духовно наснаженим, вічним коханням врятувати душу Лукаша.

Текст поеми завершується символічною картиною: Лукаш грає на сопілці чарівні мелодії. «*Спочатку гра його сумна, як зимовий вітер, як жаль про щось загублене і незабутнє, але хутко переможний спів кохання покриває тугу*» [7, с. 181]. Зі зміною мелодії змінюється й навколишній світ. Зима змінюється весною, воскресивши і почуття. «*Мавка спалахує раптом давньою красою у зоря-*

нім вінці. Лукаш кидається до неї з покликом щастя» [7, с. 181].

Отже, Леся Українка стверджує міфологічною логікою, що у справжньому коханні має переважати природне як духовне. Але йти до нього можна тільки жертвним шляхом.

Варіант іншого типу кохання втілює образ Перелесника, «жагучого й стрімкого», «як сам вогонь» [7, с. 114]. Його образ прийшов до поетеси з дитячих вражень. У поезії «Як я люблю оці години праці...» вона згадує «В дитячих літах чутії легенди про перелесника» [3, с. 327]. Своїми почуттями він може захопити легковажних русалок, але не Мавку.

Природне, органічне, на думку автора драми, має переважати в людині. Вона повинна бути вільною, розкритою. Природне як синонім вільнолюбного завжди було ознакою міфологічного світопочування. «Я вільна! Я вільна, як вода!» [7, с. 88] – радісно скрикує Русалка. Безмежна розкутість у прояві найпотаємнішого, залежність тільки від своїх почуттів, належність самій собі – все це не могло не вступати в гостру суперечність з регламентованістю соціальної людини. А конфлікт розв'язувався лише шляхом втрати цього міфологічного відчуття свободи. На застережливі слова, мовлені Лісовиком Мавці: «...минай людські стежки, дитино, бо там не ходить воля, – там жура тягар свій носить. Обминай їх, доню! Раз тільки ступиш – і пропала воля!», – вона у відповідь тільки засміялася і сказала: «Ну як-таки, щоб воля – та пропала? Се так колись і вітер пропаде!» [7, с. 95]. Абстрактне мислення не характерне для лісових істот, вони мислять конкретно. І вітер, і воля – для них поняття одного ряду. Якщо вітер вічний, то чому воля має щезнути? Саме таке сприймання Мавкою всього того, що відбувається навколо, дивує Лукаша.

Спопеливши себе в коханні, принісши себе в жертву, Мавка перетворюється на вербичку. Така метаморфоза була органічним явищем для міфологічного світогляду. Людина, яка сповідувала це світовідчуття, достеменно знала, що її життя продовжиться в інших буттєвих формах. Мотив перетворення Лесі Українки використовувався ще раніше в поезії «Калина», де дівчина перетворюється на калину й промовляє людським голосом через сопілку, вирізану з тієї ж калини. Мавка ж промовляє голосом сопілки, вирізаного із вербички. Мавка-вербичка заспокоює Лукаша, що вона не вмерла, що вона безсмертна, бо її дух житиме у вічних образах природи, у вічному коханні, яке вмираючи, завжди воскресає:

О, не журися за тіло!

*Ясним вогнем засвітилось воно,
Чистим, палючим, як добре вино,
Вільними іскрами вгору злетіло.*

Легкий, пухкий вітерець

Ляже, вернувшись, в рідну землю,

Вкупі з водою там зростить вербицю, –

Стане початком тоді мій кінець [7, с. 180].

Як бачимо, у «Лісовій пісні» метафізика кохання подається як органічний розвиток, проходить різні етапи свого існування – народження, апогею, згасання і воскресіння. І що важливо, кожний етап, на думку автора, значущий, відсвічує глибинними екзистенційними смислами: природа кохання – це насамперед краса, чистота і жертвність.

У кожного героя свої уявлення про це високе почуття. Промовистим є діалог між Русалкою і Мавкою, Русалка обстоює «фізику» кохання («Кохання – як вода – плавке та бистре, рве, грає, пестить, затягає й топить») [7, с. 149], а Мавка його «метафізику»: «Стане початком тоді мій кінець» [7, с. 180]. «Лісова пісня» – нова жанрова форма, драматична поема, феєрія, в якій в естетико-культурологічному сенсі розгорнута філософська проблема метафізики кохання як вічної субстанції.

Висновки. Як бачимо, антропоцентричний культурологічний підхід до творчості поетеси допомагає глибше розпрозорити смисли багатьох її текстів, розкрити лабіринти її душевних і духовних шукань, а найголовніше – розкрити надзвичайну значущість в її житті і творчості незглибного почуття.

Леся Українка пізнала безмірне кохання у своєму житті. Хай нерозділене, хай стражденне, так буває, та саме це кохання, розкрило та явило світу духовну велич поетеси, її глибинну людяну саможертвну суть, безмежну відданість і любов у феєрбахівському сенсі «до ближнього». З цим коханням вона пройшла всі етапи сходження до розуміння його як вічної субстанції, що відобразила у своїй творчості: як злет (поезії періоду «десяти днів щастя»), як смерть (мотиви близької розлуки з коханим у багатьох поезіях, поема «Одержима») та воскресіння (мотиви поезій, написаних після втрати найдорожчої людини, драма-феєрія «Лісова пісня»).

В образі Мавки відтворена особистісна, екзистенційна проблема Лесі Українки, яку вона спочатку переживала, а потім осмислювала упродовж життя, прийшовши до парадоксального і водночас сакрального висновку в сенсі

православного світорозуміння: страждання, женства в коханні. Ця думка щонайглибше відображає сутнісну природу внутрішнього ества самої поетеси.

Список літератури:

1. Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры искусства: в 2 т. Т. 1. Москва, 1994. С. 219.
2. Кодак М.П. Долаючи драматизм життя: наукові розмисли над творчістю Лесі Українки / упоряд. Л.С. Кодак. Луцьк, 2016. 88 с.
3. Лесья Українка. Зібрання творів: у 12 т. Т. 1. Київ, 1975. 446 с.
4. Лесья Українка. Зібрання творів: у 12 т. Т. 3. Київ, 1975. 395 с.
5. Лесья Українка. Зібрання творів: у 12 т. Т. 11. Київ, 1978. 477 с.
6. Лесья Українка. Зібрання творів: у 12 т. Т. 12. Київ, 1979. 693 с.
7. Лесья Українка. Твори: у 4 т. Т. 3. Київ, 1981. 567 с.
8. Мамардашвили М.К. Мой опыт нетипичен. Санкт-Петербург, 2000. 400 с.
9. Платон. Федон. Пир. Федр. Парменид. Москва, 1999. 528 с.
10. Рябцева Л. Лесья Українка і Сергій Мержинський. *Молодь України*. 24 лютого 2012. URL: http://vuam.org.ua/uk/704:%D0%9B%D0%B5%D1%81%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%BA%D0%B0_%D1%96_%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%96%D0%B9_%D0%9C%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9 (дата звернення: 22.03.2023)
11. Фейербах Л. Избранные философские сочинения: в 2 т. Т. 1. Москва, 1955. С. 303–304.
12. Франко І.Я. Зібрання творів: у 50 т. Т. 29. Київ, 1981. С. 270–271.

Herasymchuk V. A. METAPHYSICS OF LOVE IN LESYA UKRAINKA'S CREATIVE WORK AND LIFE

The article unfolds the interpretative discourse of the metaphysics of love, its deep manifestations in the life of Lesya Ukrainka and in her work, in particular in intimate poetry, in the poetic drama “Obsessed” and the extravaganza drama “Forest Song”. Lesya Ukrainka experienced immense love in her life. Be it undivided, let it be suffering, it is this love that revealed and revealed to the world the spiritual greatness of the poetess, her deep human self-sacrificing essence, boundless devotion and love in the Feuerbachian sense of “toward one’s neighbor.” With this love, she went through all the stages of the ascent to understanding it as an eternal substance, which she reflected in her work: as a takeoff (poems of the “ten days of happiness” period), as death (motifs of a close separation from a loved one in many poems, the poem “Obsessed”) and resurrection (motifs of poems written after the loss of the dearest person, drama extravaganza “Forest Song”).

In its deep essence, the love embodied in the work of Lesya Ukrainka has a dual nature: bodily, “earthly”, which is connected with passion, sensuality; and spiritual, “unearthly”, which is embodied in a pure striving for the eternal.

When Ivan Franko called Lesya Ukrainka “...isn’t she the only man in all of modern cathedral Ukraine” [12], we believe that he was referring to the spiritual greatness of the poet’s personality, which manifested itself not only in poetic lines, not only in struggle with a terrible illness, but also in the innermost sensual depths of the soul. Because she, like every woman, so wanted to be protected, weak and emotional, not “to laugh through tears”, but “to cry with happiness”. But she was destined to experience and experience the entire palette of emotional upheavals on the way to one of the most desirable existential states in a person’s life – love, and this became not only her experiential spiritual knowledge, but also a bottomless source of spiritual hardening, which was fully reflected in her lyrical creativity, in particular in the poetic drama “Obsessed”, later in “Forest Song”.

The anthropocentric culturological approach involved in the analysis of the poet’s work provided an opportunity to deepen the meaning of many of her texts, unfold the labyrinths of her mental and spiritual searches, and most importantly – to reveal the extraordinary substantial significance of great love in her life and work.

Key words: metaphysics of kokhannya, self-sacrifice, eternal substance, existential state, sensible truth.

Онуфрієнко О. П.

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Тема статті присвячена визначенню художньо-естетичних чинників національної ідентичності, етапів її становлення, що стали рушійною силою розвитку українського філософського мислення та формування національного менталітету. Становлення і формування специфіки національної ідентичності, як особливої форми духовності, являється змістом національної культури. Сучасне українське літературознавство, використовуючи відповідний понятійний апарат, дозволяє осмислити специфіку розвитку української літератури з погляду нових естетичних концепцій і конкретизувати уявлення про шляхи розвитку української художньої свідомості початку ХХ ст., її духовні надбання та втрати.

Мета запропонованої роботи передбачає розкриття філософського та художньо-естетичного змісту національної ідентичності. Тому нашим завданням буде окреслити основні тенденції філософсько-національних пошуків та виокремити художньо-естетичні чинники національної ідентичності і розкрити їх продукуючу силу для українського філософського мислення.

Новизна статті полягає у спробі окреслити філософські чинники національної ідентичності та обґрунтувати їх художньо-естетичне відбиття в українському літературному процесі.

Шлях пошуків української національної ідентичності був суперечливим та складним. Та становлення основних світоглядних парадигм означеного феномена дозволяє простежити розвиток його чинників, а суперечливий шлях пошуків української національної ідентичності був зумовлений етапами формування національної самосвідомості та форм її вираження, віднайдення архетипів української ментальності і формуванням світоглядних констант.

Ключові слова: національна ідентичність, національна самосвідомість, архетипи української ментальності, національний менталітет, світоглядні константи.

Постановка проблеми формування національної ідентичності і в умовах глобалізації, і в умовах російсько-української війни не лише актуальна, а і вкрай необхідна та важлива.

Особливо сьогодні вибір і формування ідентичності зумовлені історичними, політичними, соціальними, економічними чинниками.

Національна ідентичність як науковий елемент пов'язана із дослідженнями етнопсихології, соціології, адже у новітніх умовах глобалізації, у трагічних умовах російсько-української війни національна ідентичність стає для нашої держави важливою складовою національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники зазначають, що від визначення змісту і характеру національної ідентичності залежить майбутнє як самої України, так і характеру відносин між різними групами населення всередині країни.

Завданням і метою запропонованого дослідження є окреслення становлення і формування специфіки національної ідентичності, як особли-

вої форми духовності, що являється змістом національної культури.

Становлення основних світоглядних парадигм, які продукують розвиток чинників феномена національної ідентичності, простежуються впродовж тривалого часу.

Такі дослідники означеного феномену як Беляков С., Донченко Л., Нагорна Л., Нарівська В., Наєнко М., Романченко О., Рябчук М., Ситній О., Харчук Р. та інші звертають увагу на проблему співіснування різних варіантів національної ідентичності в Україні, протистояння культурних, політичних та соціальних моделей. На сьогодні національна ідентичність українців – на етапі формування української політичної нації, тобто на етапі незавершеності самого процесу становлення національної ідентичності.

Наукова новизна запропонованої статті передбачає художньо-естетичне обґрунтування національної ідентичності, етапи і шляхи її становлення та виокремлення її філософських чинників.

Постановка завдання. Мета дослідження передбачає розкриття філософського та художньо-

естетичного змісту національної ідентичності, що проявляється в художньому та літературно-естетичному контексті української літератури. Звідси постають завдання: проаналізувати трансформацію західноєвропейських філософських концепцій та вітчизняної філософської думки в літературному процесі України на межі століть, виокремити художньо-естетичні чинники національної ідентичності і розкрити їх продукуючу силу для українського філософського мислення.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що окреслена категорія ідентичності формувалась як філософська проблема ще в античності, адже Парменід (давній перший філософ) стверджував, що мислити і бути – одне і те ж. Ця думка простежувалась у Локка, в його філософуванні про те, що в інтелекті немає нічого такого, чого раніше не було б у відчуттях.

Розвиваючись, категорія ідентичності набуває багатогранних смислів. Так, наприклад, Корнеус стверджував, що річ може бути ідентичною лише сама собі, а Майерсон тлумачив пізнання як отожднення відмінного.

Категорія ідентичності від Декарта, Канта до Гуссерля тлумачилась, пов'язуючись з різноманітними концепціями «Я», коли реальна річ не завжди залишається подібною сама собі. Деякі дослідники зауважують, що розвиток «Я» стає посередником між зовнішнім і внутрішнім світом.

Пошуками з'ясування пояснення ідентичності займалися Фрейд (спільність соціальних груп з Super-Ego), Гегель (про єдність суб'єкта як історично сформованого утворення), Дільтей (історія свідчить, що є людина). І згодом це твердження Дільтея було розширене національним змістом.

Питання української національної ідентичності розглядається як процес становлення національної свідомості і форм її вираження, віднайдення архетипів української ментальності, формування світоглядних засад.

Україна, яка через певні історичні умови, опинилася на узбіччі світового процесу становлення державності, лише в наші дні накреслює шляхи, давно вже пройдені народами Заходу та Сходу.

Однією з причин, що гальмувала державотворчі процеси, було запізніле становлення національної самосвідомості, про що мовлено багатьма політичними, ідеологічними, культурно-історичними факторами. Як відомо, українська культура сформувалася як поліфонічна на основі численних складників – доіндоєвропейських, індоєвропейських, праслов'янських, балканських, іранських, алтайських, античних, візантійських, західноєв-

ропейських. Вплив кожного з них був суттєвим для становлення духовної культури українців, а їх пріоритетність визначалась умовами часу і особливостями культурного розвитку. Саме ці умови формували відповідні психічні настанови.

Укладання початкових рис етнонаціональної самосвідомості нерозривно пов'язані з територіальними особливостями розселення – «кияни», «поляни», «дреговичі», «чернігівці» і т.д.

На цьому етапі історичного розвитку українства, за М. Грушевським, «у сфері психофізичній, у характері слов'ян взагалі і українських племен зокрема, чужоземні відомості відзначають, з одного боку, добродушність і привітність, з іншого – войовничість і відсутність солідарності та суспільної дисципліни... Гостинності та щирості, відзначених ще Прокопієм, відповідали риси характеру – поетичного, веселого, охочого до розваг» [7, 27].

Тепер зосередимось на основних етапах становлення національної самосвідомості і форм її вираження.

Культурно-історичні джерела свідчать, що початкове усвідомлення власної «самості» було територіальною природною приналежністю, адекватною етнічному рівню самосвідомості. «Етнічна спільнота, – визначав В. Генінг, – це соціальний організм, який відзначається спільністю мови, культурно-побутового укладу та етнічної самосвідомості людей, які входять до його складу, які формуються на обмеженій території з окремих груп людей внаслідок постійного спілкування, що зумовлено розвитком соціально-економічної системи» [5, 15]. На наш погляд, це визначення цілком прийнятне і дає можливість науково підійти до питань ранніх форм становлення етнічної свідомості. Аналіз міфології давніх русичів, її ритуальності і обрядності дає підстави для висновків, що ця свідомість найповніше втілилася в усній культурі народу [10]. За визначенням німецького етнографа В. Маннхарта, найстабільнішу частину міфологічних вірувань та образів складає, так звана, «нижча міфологія» (найдавніші вірування, пов'язані з календарними аграрними культами), яка зрештою назавжди залишається в національній культурі і становить її первісні кліше. Власне, в цьому проявляється одна із перших форм активності людського буття. Слід зазначити, що діяльною істотою на той час виступає не окремих індивід, а рід в цілому. Колективність світосприймання, нерозчленованість як в онтологічному (людина – природа), так і в соціальному (суспільство – особистість) плані цілком відображає спе-

цифіку цього світосприймання. Орієнтуючись на збиральну, присвоюючу форму діяльності, людина відображала її у формі свідомості, спрямованої до злиття зі світом, «розчинення» в ньому. Тому сам предмет та його образ становили певну єдність, як це визначає О. Лосєв: «На будь-яку річ зовнішнього світу, – пише він, – можуть бути перенесені будь-які моменти виробничого життя первісного стихійного колективізму найближчих родичів... Речі виявляються тут наділені такими силами, які зовсім їм, як таким, не належать, і це становить те, що звичайно називається демонічною суттю, невіддільною від них» [15, 36].

Роль такої «демонічної суті» виконує її ідея, тобто уявлення про предмет, яке дає розуміння цього предмета у його сутності і стає певним «конструктивним принципом», фіксуючи той етап, коли і думка, і предметний світ відокремлюються одне від другого. Від найдавніших часів уявлення сприймалось як природна якість людини, така ж, як її здатність бачити, чути, спостерігати, мислити. «Уявлення, – пише Анрі Валлон, – не було свого роду розкішшю щодо дійсності, простим спогляданням усвідомленням світу. Воно було немов би бажаним прототипом речей... Таким чином, прототип – не проста копія речей, але немовби їх жива основа... Уявлення починається з відношення не до спільного, а до родового» [4, 227].

У цій єдності загального та індивідуального провідним, звичайно, є саме родове, яке згуртовує людський колектив, стверджує так звану «присосовницьку» психологію у його членів. Леві-Брюль підкреслював, що колективні уявлення можна розпізнати за ознаками, притаманними всім членам даного соціального угруповання: вони передаються в ньому із покоління в покоління, пробуджуючи в них, відповідно до обставин, почуття поваги, страху, поклоніння тощо, стосовно своїх об'єктів, вони не залежать у своєму бутті від окремої особистості. На думку Леві-Брюля, це відбувається не тому, що уявлення передбачають якийсь колективний суб'єкт, відмінний від індивідів, що складають соціальну групу, а тому, що вони проявляють риси, які неможливо осмислити і зрозуміти шляхом тільки осягнення індивіда як такого [13, 9].

З огляду на заявлену проблему доцільно розглянути ті особливості світовідчуття русичів, що ввійшли в українську національну самосвідомість. Так, в «Слові об ідолах» київського книжника XI ст., на численних бронзових фібулах (застібках для плащів), підвісках та амулетах,

художніх вишивках чітко виділяється образ Великої Богині, яка відома під рядом імен – Берегиня, Земля, Баба, Жива, Дана, Діва, Житня, Рожаниця, Лада та інші. Як зазначає Я. Боровський: «Думаємо, що в давні часи богиня-мати могла називатися Славою і мала певне відношення до походження етноніма слав'янин, тобто від імені Слави народ став називатися слав'янами, країна, де жив цей народ, – Славією, а все язичницьке богослужіння отримало назву славлення» [2, 67–68].

У тих схематичних зображеннях богині, яка тримає кущ, що розцвітає, або ж птицю (символіку весняного відродження природи), оточеної різними символами солярних культів (півнів), крізь які проросли гілки дерев, зафіксований матриархальний культ давнього періоду, нерозривно пов'язаний із землеробством. Саме тут започаткований «антеїзм» як риса етносвідомості українців [6].

При цьому в лоні міфологічної свідомості формуються елементи нового світосприймання, нерозривно пов'язаного з тяжінням до монотеїстичних релігійних вірувань. Втрачається «злиття» зі світом людського буття, розчинення індивідуальності в «хоровому началі». І хоча свідомість не виходила за межі пристосовницької, всередині духовної культури відбувалося нагромадження знань, які орієнтувалися на певні установки, пов'язані з новим світобаченням. Зрештою, про дохристиянські часи Русі і дохристиянські вірування русичів залишають нам свідчення арабські та візантійські джерела VI–X ст. Так, Прокопій Кесарійський в VI ст. сповіщає: «...Єдиного бога, що насилає блискавку – визнають єдиним владикою всіх і жертвують йому кров і всяку худобу. Не знають долі (фатуму) і зовсім не визнають, щоб вона мала якусь силу над людьми, але як хто має перед собою смерть, видиму чи в хворобі, чи на війні, обіцяють вони за життя своє, якщо не загинуть, жертву богу і, врятувавшись, жертвують, що обіцяли, і думають, що тією жертвою врятували собі життя. Шанують вони річки, німф і деякі інші божества, жертвують їм всім, і з тих жертв ворожать собі» [19, 23–24].

Існувала певна міфологічна, достатньо логічна та внутрішньо струнка система поганських вірувань, носії та виразники якої – жерці-волхви, – мали навіть певний «розподіл праці» – ті, що керували погодою, – «хмарогонителі»; знахарі – «потворники»; ті, що здійснювали різноманітні чарівні дії за допомогою посуду – «чари», називалися «чародії». Верховну владу мали творці і носії поганської міфології, її своєрідні ідеологи –

«кошунники». Саме вони і склали «кошуну» – міфи, центральним персонажем яких був володар «мертвого», зимового царства – Кашей, Кошій. Він, захопивши дівчину, тримав її в полоні протягом зими. Визволяв її з цього полону молодий герой – княжич, царевич; на цьому припинялася влада зими і наступала весна, з якої й починався новий землеробський цикл. Таким чином, поганство було орієнтоване на землеробську міфологічну картину світу, центром якої були хтонічні вірування.

Як зазначають дослідники, українське землеробство мало унікальний характер, тому що було пов'язане з такими ж унікальними природними умовами. Адже ще за доби неоліту, за характеристикою ґрунтознавця В. Докучаєва, землі Наддністрянщини та Наддніпрянщини – єдине місце у світі, де чорнозем займає територію завширшки 500 км, а плодюча земля створювала умови для формування індивідуалістично орієнтованої свідомості, нерозривно пов'язаної з визнанням свободи індивідууму, гострим запереченням будь-якого утиску свободи, принципів монархізму в тому числі. Саме на основі цього і виробляється така риса українського менталітету, як переважання екзистенціального світовідчуття, на протиположності комунітарному, общинному, так званому «хоровому», за виразом Д. Лихачова, началу, що характеризує російський менталітет.

Разом з тим, в IX–X ст. паралельно з поганською міфологією формується слов'янський героїчний епос – Київський та Новгородський цикли. Постає билинний світогляд, а він є кризовим. У ньому специфічно билинними засобами зафіксований занепад первіснообщинних стосунків, а також обумовлена кризовою ситуацією зміна світоглядних орієнтирів» [3, 158–159].

Виразником кризовості є певна «нашарованість» змісту в билинному епосі – так, спочатку герої діють, відповідно до долі невблаганної (Іллі Муромцю «смерть на роду написана»), потім – відповідно до власного вибору. Природна «бінарність» людської організації поглиблюється, увиразнюється художністю, набуваючи ознак бінарного світобачення, що є закономірністю європейського стилю мислення, світобачення [20, 10–20]. Бінарність диктує часово-просторові характеристики, коли в описі подій відбувається певне «відсікання» території – в основному навколо Києва – і часу – X–XII ст., періоду державного і культурного розквіту Русі. І все ж процес деміфологізації, що проявляється «не в ступені вірогідності оповіді, яка передається в термінах

не космічних, а етнічних, оперує географічними назвами, історичними іменами племен і держав, царів і вождів, воєн і міграцій. Епічний час (...Київська Русь епохи Володимира Святого...) будується за типом міфічного, як початковий час і час активних дій предків, які визначили наступний порядок, але йдеться вже не про творення світу, а про світанок національної історії, про устрій найдавніших державних утворень та інше» [17, 276]. Все це сприяло творенню духовного фону для діалогу з новим монотеїстичним світобаченням, виразником якого було християнство. Криза рабовласницького ладу, що найповніше виявилась у падінні Римської імперії, на протиположності антично-полісній зверхності афінян, спартанців та інших висунула проблему «абстрактної» людини. Міфологічно-релігійні вірування різних народів виявилися нездатними сформулювати нову антропоцентричну концепцію. Назріла необхідність в іншому віровченні. Ним і стало християнство. Соціальна роль, функції, а значить, і самий зміст християнського віровчення змінюються. Особливо це добре помітно у ставленні релігійно-канонічної сторони християнської догматики до філософських ідей.

Як відомо, гнів пригноблених народів та рабів перших століть християнства, так званого періоду апологетики, не потребував елітарного, доступного тільки високоосвіченим людям, знання. Достатнім був гнів і ненависть до того, що являло ці знання і що було виразником і навіть символом антирабського становища для всіх тих, що жили за рахунок рабів і при цьому глибоко зневажали цю безправну масу «речей» (адже відомо, що в кримінальному кодексі Римської імперії раб називався «res» – «реч»).

Цей «тотальний гнів» був закономірним вираженням настрою мас, які шукали виходу з безвихіддя імперії, що руйнувалася на очах, і коли всі, здавалось би, найвідчайдушніші спроби змінити трагедію земного буття людськими силами завершилися провалами, тут з'явився Христос. Його появу афористично обґрунтував французький історик Шарль Еншлен: «Христос перемиг тому, що зазнав поразки Спартак».

У процесі становлення християнства від настрою розгніваної маси і до виникнення церкви відбувалися зміни. Надзвичайно важливим було те, що світоглядний принцип тілесності християнство поглибило, наповнило новим високогуманістичним змістом. Хоча, як відомо, обивательська свідомість, певним чином впливаючи на літературу та мистецтво, часто вдається до тлумачення

духовності як альтернативи тілесності, творчості (у відповідності до того, як це зафіксовано у словнику В. Даля). Сучасні методики дослідження цієї досить суперечливої проблеми дають підстави для висновку, що «в дійсності ж духовність протилежна не плоті, а хаосу збурених інстинктів, що роблять людину «рабом у темі стихій» (Гете), не тілу, а ілюзіям і сурогатам чуттєвості, «містиці тіла» (Бердяєв). Духовність це не альтернатива тілесності, а опосередковане начало між інтелектом і інстинктом. Це завжди повнота буття... Християнська теологія розглядає догмат «обожнювання плоті, вивищування її духом Божим в числі таких же канонів віри, як догмат єдиносутності Трійці і сподівань духу. Арістотелева трактовка тіла як форми духу була у першоджерелах притаманна європейському менталітету» [12, 23].

Відповідно до цього змінюється і моральна орієнтація. Концепції стоїчної філософії, сформовані і викладені в елліністичних працях, в умовах римського практицизму сприяють формуванню особливої моралі, яка, зрештою, набуває узагальнюючого характеру. Тому всі онтологічні, гносеологічні проблеми концентруються навколо вищого втілення вищої моралі – Бога, тому і все навколо нього розташовується радіально, як навколо центру.

Всі ці процеси, прийшовши з християнством в IX–X ст. на територію України-Русі, набувають певної специфіки: з'являється нова ментальна особливість – орієнтування на мораль, що починає визначати ту основну світоглядну орієнтацію, яка, без перебільшення, назавжди залишається в українському менталітеті.

У християнстві, яке проникає в духовну культуру Київської Русі, відбувається певне коригування візантійського варіанту християнської моралі у відповідності з тими ментальними особливостями, які склалися в дохристиянській Русі. Саме це і визначає особливості української автокефалії¹.

Український варіант християнства з самого початку був орієнтований на певне поєднання Сходу та Заходу. Адже сама кирило-мефодіївська традиція була нічим іншим, як поєднанням римської культури з греко-візантійською і мала воістину вселенський характер. Відомо, що князь Володимир започаткував культ святого Климента,

римського папи, замученого за християнську віру, який став основою для обґрунтування принципу автокефалії.

І ще один факт, наведений в Літописі руському, підтверджує поєднання греко-візантійської та римської традицій. Це славнозвісна розповідь про Андрія Первозванного, який від Синопа, йдучи на Рим, приходить до Києва і зупиняється там. Підтвердженням сказаному є те, що в похвалі князеві Володимирі автор Літопису навіть заміняє Константинополь Римом, проголошуючи: «Він є новим Костянтином великого Риму, що охрестився сам і охрестив люди свої, – і сей так учинив, подібно йому» [14, 75] – поєднуючи римську культуру з візантійською.

Таким чином, з самого початку християнство входить в життя русичів, поєднуючи римську традицію з греко-візантійською, опираючись на одну з визначальних особливостей етнопонаціонального менталітету – моральність. Разом з тим надзвичайно важливим аспектом було те, що через християнство Русь входить в контекст світової культури і, таким чином, започатковується становлення основних світоглядних парадигм, які і визначають специфічні особливості національного менталітету в майбутньому.

Високий рівень розвитку усної народної творчості відкривав можливість для розуміння християнської доктрини – «шляху, істини і життя», тобто самого Христа чи, як уточнює С. Аверінцев, «не його вчення чи його «слова», як чогось відмінного від його особистості, але його особистості як «Слова», яке, на його думку, цілком природно асоціювалось з поняттям «слова» як тексту, з поняттям книги» [1, 212].

Християнська література, привнесена в життя русичів, вводила їх в надзвичайно широке коло світових культур. Адже поряд із візантійською християнською літературою, значний вплив мала також болгарська та єврейська літератури. Частина Священного Писання, більшість апокрифів були пам'ятками єврейської літератури, значна ж частина візантійських джерел були переробкою, тлумаченням єврейських джерел – творів отців церкви та вчителів, проповідями. Частина візантійської спадщини – це перероблені класичні легенди: про Троянську війну, Олександра Македонського; частина – переробка східних літературних творів (індійських, арабських), «Девгеніє Діяння» – оригінальна візантійська пам'ятка. Всі ці християнські пам'ятки літератури приходять на Русь, пропущені і крізь давньоболгарську літературу.

¹ Так, перше єпископство на українських землях було засноване ще в кінці IX – початку X ст. кирило-мефодіївською ієрархією в Перемишлі. В 860 р. Аскольд приймає християнство, але бояри невдоволені посиленням його влади, влаштувавши змову, вбили його і зупинили поширення християнства. Княгиня Ольга в 957 р. теж приймає християнство. Цей процес завершується в 988 р. реформою Володимира Великого.

Давньоруська державність спиралася на ще неусталені економічні та політичні зв'язки, і церква ставала основною єднальною силою. Християнство якнайкраще відповідало засадам молодій державності тому, що сконцентрувало в собі ті основні етнічні особливості, які «вижили» впродовж багатьох віків розвитку соціопрактичної діяльності. Ці особливості у світоглядній сфері означені як рівень «здорового глузду», об'єднуючи людство можливістю проявів буденних життєвих інтересів.

Всі ці особливості національного менталітету започатковані в минулому і в основному сформульовані в науковій, публіцистичній, етнографічній та політологічній літературі Нового часу.

Значним внеском у дослідженні цього питання є наукові розвідки українських науковців. Так, Михайло Максимович (1804–1873), історик, фольклорист, етнограф, природознавець, відзначався тим, що в кожному з цих галузей знань зробив свій власний значний внесок і, що особливо важливо для нашого дослідження, розробив нові методологічні підходи, пріоритетні щодо вивчення питання національної ідентичності. Як зазначав М. Драгоманов в некролозі М. Максимовича: «М.О. Максимович був для Київської Русі цілою науковою історико-філософською установою і разом з тим живою народною людиною» [8, 455].

Не називаючи ознаки українськості словом «менталітет», вчений користувався саме цим поняттям у визначенні специфіки національної самосвідомості на основі досліджень усної народної творчості, в якій народ виразив і явив сутність своєї душі. На думку М. Максимовича, це була саме пісенна творчість українців. Малоросійські пісні – виразник боротьби духу з долею. В піснях малоросійських знаходимо драматичний виклад предмету [16, 236].

Пошуки національної ідентичності, розпочаті та окреслені ще М. Максимовичем, збігаються з розробленням, опрацювання цієї проблематики в європейській культурі та науці. Адже ще в XVI ст. відбувається формування перших державно-національних утворень. Так в Італії Ніколо Макіавеллі починає боротьбу за єдність Італії, а ренесансні рухи, що охоплюють значну кількість країн Західної Європи (Францію, Англію, Чехію, Польщу), спираються вже на ідею національної специфіки, яка в свою чергу сприяє становленню та розвитку національної мови, а з нею і світської літератури. Все це формує такі ідеї, як: «національний геній» та «національний характер», що

стають провідними і визначальними концепціями до другої половини XVIII ст.

Торжество світського начала, яке спирається на визнання могутності людського генія, породжує віру в поступ. Все це вимагає певного еволюційного бачення, коли вводиться принцип історизму, що дозволяє народи, цивілізації та їх культури розглядати у процесі їх виникнення, становлення, розвитку, розквіту та занепаду. Принцип історизму формує певне «лінійне» бачення, яке дозволяє зрозуміти сутність теперішніх та минулих подій і тим самим визначити шлях подальшого розвитку. Все це сприяє значному збільшенню історичних досліджень як національної, так і всесвітньої історії. Але на цьому етапі становлення історичної науки виникає суперечка «нових з давніми», де критерієм стає порівняння європейської цивілізації з класичною цивілізацією Греції та Риму.

З середини XVIII ст. в європейській культурі починає поширюватися неокласичний рух, який намагається поєднати примітивістські та класичні міські аспекти: від «благородного дикуна» Руссо, що живе на лоні природи, до повернення і відновлення ідеалів Спарти, Афін та республіканського Риму. І хоча у Шефетбері, Болінброка та Монтеск'є вже окреслюється поняття «дух» нації, лише Руссо до кінця формує концепцію «національного характеру». В таких працях, як «Корсиканський проект» (Projekt Corsè) та «Урядування в Польщі» (Uouyernement de la Pologne), розглядаючи умови збереження та відновлення нації, Руссо робить висновок, що лише підтримання звичаїв та обрядів нації сприятиме розвою національної індивідуальності: «Батьківщину створюють не мури і не люди, а закони, звичаї, врядування, державний лад і спосіб життя, що є наслідком цього всього. Батьківщина – це ставлення держави до своїх підданих; коли це ставлення стає неприхильним, а то й ворожим, батьківщина зникає» [18, 95]. Згодом ці ідеї знайшли своє продовження та втілення у яacobинських вождів, які прирівнювали себе до героїв Спарти та Риму – Катона, Брута, Сцеволи і навіть Сократа, а громадянський устрій міст-полісів брали собі за ідеал.

У західноєвропейській науці другої половини XVIII ст. з'являється також тенденція, яку умовно можна назвати «літературним медієвізмом» за посиленій інтерес до поглибленого вивчення середньовічної культури. Середньовіччя і його золота доба етнічних героїв нібито краще відповідали історичному баченню, що лежало в основі нової мови та ідеології націоналізму відкрива-

ючи в кожному закутку Європи несподівані славетні звитяги національних геніїв, і кожен з них почерпував натхнення з золотої доби поетичного красивду своєї етнічної спільноти. Медієвістський літературний історизм поширив культ національної окремішності навіть у найпригнобленіші спільноти й культурні категорії населення Європи» [9, 47]. За цих умов політичні вимоги щодо відокремлення та формування самостійної державності ще не виникають, але саме в літературі художньо-естетично обґрунтовуються такі особливості національного, як мова і символіка. В наукових розвідках посилюється принцип історизму, спрямований на виділення та визначення понять «національний характер», «національна ідея». Національна інтелігенція, розпочавши з романтичного захоплення фольклорними джерелами культури свого народу, формує ідеї національної спільноти, виходить за межі літературних та фольклорно-етнографічних узагальнень, підіймаючись до рівня загальнофілософських висновків та концепцій, визначаючи філософські принципи національної ідентичності.

Концептуальні засади німецького романтизму, сформованого на засадах реалістично-просвітницької лінії класичної філософії, привертають увагу українських мислителів та письменників у XIX ст. у їх пошуках вираження сутності національної ідентичності. Зрештою, екзистенційно-кордоцентрична особливість українського менталітету знайшла філософське осмислення і вираження в німецькій філософсько-мистецькій думці. Як зазначав Д. Чижевський: «Духовне життя слов'янських народів розвивалося майже протягом усього XIX віку під значним впливом західноєвропейського. Але цей вплив не був простим запозиченням ідей та настроїв. І ідеї, і настрої вибиралися слов'янами із усієї широчезної гами європейських духовних напрямків, запозичене ж так перетворювалося і переформовувалося, що часто важко ототожнити ті ж з'явища на Заході і у слов'ян. Навіть «впливи» окремих письменників та мислителів виявляються в таких формах, що ми можемо говорити про специфічнослов'янську інтерпретацію Канта або Шіллера, Шеллінга або Гегеля... До того ж, різні «впливи» приходили з Західної Європи до слов'ян не одночасно, – тому у слов'ян зустрічаємо одночасно рефлексії культурних з'явищ, які на Заході відділені одні від одних роками, а то й десятками років; навпаки, зустрічаємо у слов'ян окремі з'явища, вирвані із контексту, в якому вони розвивалися в західноєвропейському оточенні, і іноді вставлені в зовсім

інший контекст... Можна сказати, що «західні впливи» виникали, розв'язували у слов'ян власну і самостійну творчість, що була часто не лише відгуком, але і відповіддю Заходу» [22, 107–108]. Діяльність кирило-мефодіївців в їх пошуках «національного духу» спирається на ідеї Канта та Фіхте, романтизм шеллінгіанства,

Значні впливи німецького романтизму в поєднанні з есхатологічними мотивами простежуються і в програмі, виробленій кирило-мефодіївцями і сформульованій в «Книзі буття українського народу».

«Коли інтерес до українського минулого, – відзначає Д. Чижевський, – до української пісні, до української мови відживлявся і підтримувався романтичною гарною літературою, коли лінія романтичного націоналізму веде до Максимовича, то настрої християнсько-містичні ведуть нас до Авсенєва, або до західних письменників того ж типу (Новалис, Шуберт, Бурдах). Коли, з одного боку, братчиків захоплює проблема «національного духу», то, з другого боку, не менше їх цікавить і таємниця людської душі» [22, 110]. Чижевський виокремлює тенденцію, що характеризувала український менталітет загалом – у вирішенні будь-яких «зовнішніх» питань виходити з «внутрішньої» сутності людського буття. Цю особливість, властиву українському менталітету, П. Юркевич формулює як «філософію серця».

У російській частині України відбувається відродження національної самосвідомості на рівні романтизму кирило-мефодіївців. Подібні процеси відбувалися і в австрійській її частині.

Процес національно-культурного відродження у розділеній між імперіями Україні наростав. 1815 року у Перемишлі серед нечисленної свідомої української інтелігенції виникає товариство «Просвіта». І хоча воно проіснувало лише до середини 1817 року, прийнятий ним у Відні 1816 року статут стає важливим документом для розвитку національно-культурного відродження. І. Франко, оцінюючи цей документ, зауважує, що він мав неоціненне значення першопоштовху «... для історії нашого національного розвитку і для історії поглядів нашої інтелігенції на простий народ і його життя, а також на засоби і цілі його освіти» [21, 137]. Це період активного обстоювання необхідності повноцінного функціонування національної (української) мови і її значення для національно-культурного відродження. Так у працях І. Могильницького, Й. Лозинського, Й. Левицького, М. Шашкевича обґрунтовується оригінальність, окремішність української

мови серед європейських мов, зокрема серед слов'янських.

Процес, що розпочався серед українців двох імперій, відображав нездоланність пошуків національної ідентичності, які охопили українську інтелігенцію і, зрештою, підготували можливість утворення нового українського письменства. Існує певна історична закономірність, яка полягає в тому, що в країнах, де немає державності та свободи, відбувається певна «ідеологізація» культури і духовного життя суспільства загалом, що й спостерігається в Україні. Таким чином, українська національна свідомість, почавшись з «Громад» другої половини XIX ст., переростає в могутній потік, не останнє місце в якому належить українській літературі. Діяльність таких письменників, як М. Коцюбинський, Леся Українка, В. Винниченко та інших виводить літературу за межі селянсько-етнографічної тематики, завдяки чому література набуває значення та функції загальнонаціональної, здатної задовольнити духовні потреби всіх станів та верств суспільства. Отже, наприкінці XIX ст. Україна включилася в процес, про який М. Грушевський зазначав, що історія людства повертається до історії народів, в якій культурні та економічні чинники часом мають більше значення, ніж політичні. Українська національна свідомість стає могутнім потоком, в якому важливе місце належить українській літературі. Настає творення «високої» літератури, що

засвідчила б повноцінність і самодостатність національної самосвідомості, стає провідною для покоління української інтелігенції, яке, за словами Лесі Українки, переставши бути «українофілами», стало, нарешті, називатися українцями, а значить і усвідомлювати себе українцями.

Висновки і пропозиції. В Україні впродовж останніх 3-х десятиліть відбувався поступовий розвиток національних процесів, який був пов'язаний із з'ясуванням української ідентичності, особливо в останні два десятиліття. Цей процес дуже прискорився із початком російсько-української війни, а особливо – з повномасштабним вторгненням росіян в Україну. Дехто з дослідників називає його національним прискоренням. Відбувається осягнення національного в таких формах, як: національна ментальність, національний характер, національна ідея, національний герой.

Новий час формує визначення культурного іншого, що пов'язане з національною своєрідністю, національною особливістю і, нарешті, з національною ідентичністю та самовизначенням.

Автор у запропонованій статті не лише виокремлює певні художньо-естетичні складники національної ідентичності, що насамперед пов'язано із формуванням національного менталітету, але й показує їх продукуючу силу для українського філософського мислення та для кардинальних проблем національної культури України.

Список літератури:

1. Аверинцев С. Поэтика ранневизантийской литературы. М., 1997. 430 с.
2. Боровский Я.Е. Мифологический мир древних киевлян. Киев, 1982. С. 320.
3. Бычко А.К. Народная мудрость Руси: анализ философа. Киев, 1988. 170 с.
4. Валлон Анри. От действия к мысли. Очерк сравнительной психологии. М., 1956. 238 с.
5. Геннинг В.Ф. Этнический процесс в первобытности (Опыт исследования закономерности зарождения раннего развития этноса). Свердловск, 1970. 125 с.
6. Грушевський М. Очерк истории украинского народа. Киев, 1994. С. 28.
7. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. Киев, 1990. 400 с.
8. Драгоманов М. Некролог М. Максимовича. *Вестник Европы*. 1874. № 6. С. 453–455.
9. Ентоні Сміт. Національна ідентичність. Київ, 1994. 483 с.
10. Етнографічні писання М. Костомарова / за ред. М. Грушевського. Харків, 1930. 550 с.
11. Костомаров Н.И. Две русские народности. Киев – Харьков, 1991. 79 с.
12. Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации. *Вопр. Философии*. 1992. № 12. С. 23–24.
13. Леви-Брюль. Сверхъестественное в первобытном мышлении. М., 1994. 630 с.
14. Літопис руський. Київ, 1989. 519 с.
15. Лосев А.Ф. Античная мифология в ее развитии. М., 1957. 620 с.
16. Максимович М. Киев явился градом великим. *Вибрані українознавчі твори*. Київ, 1994. 408 с.
17. Мелетинский Е. Поэтика мифа. М., 1995. 408 с.
18. Руссо Ж.Ж. Избранные сочинения. В 2 т. М., 1961. 602 с.
19. Січинський В. Чужинці про Україну. Київ., 1992. 230 с.
20. Уваров М.С. Бинарный архетип. *Эволюция идей антиномизма в истории европейской философии и культуры*. СПб., 1996. 212 с.

21. Франко Іван. Література, її завдання і найважливіші ціхи. Зібрання творів: У 50 т. Київ, 1980. 520 с.
22. Чижеський Дмитро. Нариси з історії філософії на Україні. Мюнхен, 1983. 330 с.

Onufriyenko O. P. ESTABLISHMENT OF NATIONAL IDENTITY IN THE UKRAINIAN CULTURAL SPACE

The topic of the article is devoted to the definition of artistic and aesthetic factors of national identity, the stages of its formation, which became the driving force of the development of Ukrainian philosophical thinking and the formation of national mentality. Creation and formation of the specificity of national identity, as a special form of spirituality, is the content of national culture. Modern Ukrainian literary studies, using the appropriate conceptual apparatus, allows us to understand the specifics of the development of Ukrainian literature from the point of view of new aesthetic concepts and to specify the ways of development of the Ukrainian artistic consciousness at the beginning of the 20th century, its spiritual assets and losses.

The purpose of the proposed work involves revealing the philosophical and artistic-aesthetic content of national identity.

Therefore, our task will be to outline the main trends of philosophical and national searches and to single out the artistic and aesthetic factors of national identity and to reveal their productive power for Ukrainian philosophical thinking.

The novelty of the article consists in an attempt to outline the philosophical factors of national identity and justify their artistic and aesthetic reflection in the Ukrainian literary process.

The search for Ukrainian national identity was controversial and difficult. The formation of the main worldview paradigms of this phenomenon allows us to trace the development of its factors, and the contradictory path of the search for Ukrainian national identity was determined by the stages of the formation of national self-awareness and the forms of its expression, the discovery of archetypes of the Ukrainian mentality, and the formation of worldview constants.

Key words: *national identity, national self-awareness, archetypes of the Ukrainian mentality, national mentality, worldview constants.*

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161. 2–1. 06

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/06>

Біляцька В. П.

Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ПОСТАТІ ІВАНА БОГУНА В ОДНОЙМЕННОМУ РОМАНІ У ВІРШАХ А. ГУДИМИ

У статті розглянуто особливості художнього моделювання постаті відомого козацького ватажка, відважного воїна, далекоглядного захисника Івана Богуна в однойменному історичному романі у віршах Андрія Гудими. Твір надруковано в епопеї «Україна – це доля» (2020), у якій представлено тисячолітню історію України в поемах і романах у віршах, акцентовано на оповідності, що зумовлює епічність, на збагаченні творення жанрових форм у відтворенні історично масштабних подій минулого, на деталях історії повсякдення XVII ст.

Досліджено своєрідність авторської інтерпретації образу головного героя як рушія історії України, його значення для сучасного розвитку української держави, українського народу. Образ Івана Богуна подано багатоаспектним, в еволюції згідно з історичними даними. Поет не обмежується змалюванням полковника як воїна, він характеризує його як людину, яка шанує простих людей і Бога, дбає про волю України, виносить державницькі ідеї. Богун засуджує подумки Хмельницького за поступки ворогам, за увагу до особистого життя, не погоджується ставити підпис про злуку з Росією.

У романі у віршах «Іван Богун» подано історичний час в історико-антропологічному лоні через людські долі, життєписи яких є суттєвим тлумаченням історичних подій, людських історій. Зображуючи історичних осіб автор дивиться на особистість з точки зору свого часу, з увагою до буденно-побутових та суб'єктивно-особистісних деталей, узагальнюючи національний характер. У текст роману у віршах уведено багато зразків фольклору, які розкривають і характери героїв, і дають узагальнюючу народну оцінку їхнім вчинкам, передають колорит того часу.

Ключові слова: художнє моделювання, роман у віршах, образ, історія повсякдення, Іван Богун.

Постановка проблеми. Особливим чинником твору, у якому прототип головного героя – історична особа, є відбір історичних фактів, як фундаменту художньої правди, і позиції автора. Позиція відомого поета, прозаїка, драматурга і публіциста, лауреата престижних літературних премій Андрія Гудими відома ще з часу друку перших його творів, а в нього близько сорока літературно-художніх видань: книги віршів, поем, прозові романи, повісті, нариси, п'єси та романи у віршах.

Усі історичні романи у віршах Андрія Гудими надруковано в епопеї «Україна – це доля» (2020). Художню епопею автор називає верцадлом своєї душі і спасінням, це майже «півстолітній біль і гнів, радість і печаль, розчарування і надія» [1]. В епопеї «Україна – це доля», крім нового роману

у віршах «Іван Богун», поем «Замкова гора», «Комбат», «Третє пришествя» (жанрово більше подібні до роману у віршах), надруковано й ті романи, що вийшли у світ раніше: «Северин Наливайко», «Сповідь Мазепи», «Клекотіли орли», «Устим Кармалюк». Глибина подій в епопеї сягає тисячолітньої давнини – від заснування Ярославом Мудрим форпосту Київської Русі, Білої Церкви – до сьогодення. Автор зазначив, що в книжці сфокусував увагу на відтворенні «епохальних переломів у житті українського народу, на відображенні подій, що мали і мають вирішальне значення для багатьох поколінь. Поеми та віршовані романи, в окремішності своїй, можна без усяких натяжок назвати «циклами», які поєднані спільною історичною тематикою» [5, с. 747].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Художнє осмислення поглядів на історично масштабні події минулого, у яких діяв козацький полковник Іван Богун у ролі головного чи другорядного персонажа більше представлено у вітчизняній історичній прозі, починаючи з ХІХ ст. – М. Старицький «Богдан Хмельницький», «Руїна», А. Кашенко «Славні побратими», «Борці за правду», О. Соколовський «Богун», Яків Качура «Іван Богун», Юрій Мушкетик «На брата брат», А. Химко «Засвіти», Ю. Сорока «Іван Богун», О. Дмитрук «Іван Богун – полковник». Тенденції розвитку української історичної прози, у якій наявний образ Івана Богуна, досліджували науковці: С. Андрусів, А. Гуляк, М. Ільницький, О. Євмененко, Б. Мельничук, О. Проценко, Т. Сагайдак, О. Федоренко, а в ліро-епічних творах цей образ майже недосліджений.

По-новому художньо осмислено визначну історичну особу Івана Богуна в поемі «Іван Богун» (2015) Д. Павличка та в романі у віршах «Іван Богун» (2020) А. Гудими. Художнє моделювання історичної постаті Івана Богуна в ліро-епосі досить побіжно розглядалося, маємо в основному стислі рецензії, передмови, авторські коментарі, статті, у яких цей образ згадується в контексті образу Богдана Хмельницького (переважно історичний роман «Берестечко» Ліни Костенко).

Неповторність, «національна й часова самобутність» (Г. Гегель) образу Івана Богуна, ім'я якого овіяне невмирущою славою, завжди приваблювало українських письменників. Питання, чи в усіх творах цей персонаж відповідає «національній вдачі» (І. Франко) історичної особи, чи саморозкривається і чи є національним героєм, розглянемо на прикладі роману у віршах Андрія Гудими «Іван Богун».

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення особливостей художнього осмислення постаті Івана Богуна в однойменному романі у віршах, з'ясування авторської концепції історичних подій, конфліктів і сьогочасного змісту у зверненні до подій минулого, деталей історії повсякдення ХVІІ ст.

Виклад основного матеріалу. Роман у віршах «Іван Богун» (2020) А. Гудими надруковано в епопеї «Україна – це доля», де діють понад чотири сотні літературних персонажів, від розповідача, особа якого співвідноситься з авторським «Я», до легіону відомих історичних особистостей (Іван Богун, Іван Мазепа, Криштоф Косинський, Северин Наливайко, Устим Кармалюк, Максим Залізняк, Іван Гонта) і до безсмертної «Небесної Сотні»

Євромайдану-2014. Як зазначив автор, йому пасує перебувати в «добірному товаристві – від Ярослава Мудрого до когорти Іванів, а від них – аж до Небесної сотні» [1].

Як і в кожному романі у віршах А. Гудими, в «Івані Богуні» настанова на оповідність зумовлює його епічність. Автор подає образ головного героя в романі у віршах багатопланово на тлі подій виборювання державності «горопашною Україною» завзятим воїном: у бою «блискавицями стрясав, – / То як від Зевса найсвятіша добич, – ...Разив ліворуч і рубав правобіч. / І вороги стелились, як трава» [4, с. 198]; «Його ж бо місце там, де смерть гуляє» [4, с. 182]; народним лицарем: «І був це на коні / Диявол сам з вогню і нетерплячки» [4, с. 182]; мудрим поководцем: «Бо йому під стать / Нема нікого у Подільськiм краї» [4, с. 290]; звичайною людиною: «Бо хутірський він, хліборобів син / То знав ціну і ралам, і колесам» [4, с. 173].

Художнє моделювання головного героя подано в еволюції згідно з історичними даними: від присяги на Січі, прокладання шляхів тернистих «до святої волі», до відмови Богдану Хмельницькому підписувати домовленість з Московією: «Ось так він і мотався з боку в бік, / Шукаючи дорогу Україні» [4, с. 298].

Попри багату художню інтерпретацію постаті Івана Богуна в прозі, у романі у віршах цей образ художньо змодельовано вперше. Необхідність нової інтерпретації історичних подій і постатей, на думку Н. Горбач, впливає із завдання – «формувати національну свідомість, примножувати і розкривати історичний духовний досвід людства, передавати моральні уроки майбутнім поколінням» [3, с. 9]. Герой сучасного роману у віршах і є «носієм естетичного осягнення національної ідентичності, нових орієнтирів у просторі *людина / світ*, соціально-історичного часу, трансформації національної пам'яті» [2, с. 4], спонукає до висвітлення «вічних ідей» (Д. Донцов).

Події роману відбуваються переважно в ХVІІ ст., але з накладанням сучасних подій нашої історії. Композиційно роман у віршах «Іван Богун» А. Гудими має три частини: «Предтечі», «Ой той то Хмель», «Я гарячий, батьку», відповідно до соціально-історичного часопростору, який моделюється і відтворюється різними способами в кожному структурному елементі твору. Художньо-історичний час, на думку Н. Копитянської, «завжди виявляється у самому виборі теми, предмета зображення, часу, у ставленні до нього, у конфронтації часів, у явній чи прихова-

ній їх оцінці, в характері пафосу: героїзації, ідеалізації, ідеологізації, сатиричному спрямуванні тощо» [6, с. 64].

А. Гудима в післяслові «На вітвар збагачення історичної пам'яті...» писав, що найдинамічніша амплітуда соціальних коливань зображена в романі «Іван Богун», бо часи «великої Руїни» насунулися одразу ж по Хмельниччині. [2, с. 748]. Зображення історичних подій, доби чи конкретної постаті залежить від уявлень про історію, від осмислення суспільних процесів. У розкритті образу Богуну подано його характеристику з оцінним значенням особистості для України:

Ця голова – як доля України!

Ця голова – як помста ворогам!

Ця голова – познака переміни.

Ця голова лягла на груди вам [4, с. 202].

І. Набитович, досліджуючи формування національної самосвідомості в історичному романі, зазначив, що пам'ять, історія й історичний роман мають колективний простір, спільні «поля битв» для освоєння і подання минулого. Однак, для кожного з них існує своя перспектива й нарративні стратегії його репрезентації. «Історична проза, як й історіографія, створюючи художню картину світу й власну концепцію *memoria*, намагається будувати візії як буття народів, держав, так і екзистенції окремої людини в певному темпоральному, минулому чи давноминулому, відтинку» [7, с. 46]. Саме через екзистенції Івана Богуну автор поетично трактує, як головний герой мріяв «підняти пам'ять на престол», очолив боротьбу за волю України, взірцем обравши народних месників, яких автор згадує в контексті художнього вираження національної ідеї:

Богун всю ніч мав суццю клопотню –

Його уява бозна-де носила:

Він позичав незшиблого вогню

У Наливайка. В Сулими. В Трясила...

Летять позаду щонайліпші друзі –

Нечай Данило і Микита Стриг,

Ондрей Васюта і Гаврило Дужий [4, с. 182].

Роман у віршах «Іван Богун» наповнений образами історичних і легендарних постатей, життя яких є взірцем непокори, гордості духу, боротьби за свободу нації з виразною змістовністю, які наділені «націєоб'єднуючою функцією» (Г. Клочек):

То всі предтечі обізвились разом:

«Збери всю волю...» – мовив Наливай;

«...в міцний кулак...» – немовбито Шаула.

«І стій...» – це Бут, Острянин і ... Чурай.

Мов одчинилась пам'яті шкатула [4, с. 280].

Ліро-епос А. Гудими посилює поліфонізм життєвого буття героїв та реалій України того часу, акцентує увагу реципієнта на концептуальній рисі, не лише репрезентуючи події, а й виписуючи «портрети» героїв. Автор у творі застерігає, що за ім'ям великого Богдана ми забуваємо «сподвижників його», тому й художньо інтерпретує постать Івана Богуну. В історичному романі у віршах А. Гудими реалізується ідея відображення «історії духової, історії мислячої, історії ідей» (М. Ільницький), відбувається реконструкція історичної пам'яті й пам'яті колективної. Пам'ять Івана Богуну фіксує багаторічну боротьбу народу, яка «наповнюється з криниці колективної пам'яті. Колективна пам'ять формується на основі повідомлень свідків тих чи тих історичних подій, на основі діалогу поколінь... Колективна пам'ять формує ідентичність спільноти, а історична проза, водночас залишаючись частиною суспільної пам'яті, конструює її символічні прояви, сказати б, меморіальний дискурс» [3, с. 52], є «політикою пам'яті».

На відміну від художнього моделювання легендарної постаті у творах інших письменників, А. Гудима подає Богуну у протистоянні з Хмельницьким, і таким, що не погоджується ставити свій підпис на документі про злуку з Росією й неодноразово переконує гетьмана, що «двоглавий» не обійме крильми, а лише скубти буде:

І раптом подобрили – хоч тули

Москву до серця. Сперлися на віру.

Не мати нам свободи, крім хули.

Не вірю їм! А хоч убий – не вірю!

На злуку з нею, Хмелю, не веди.

Не бачу в тому ні добра, ні злади.

То кривда буде чистої води –

Не дружби рада, а весілля зради... [4, с. 298].

Як уже зазначалося, образ Івана Богуну є багатоглядним, письменник не обмежується змальованням полковника як воїна, він характеризує його як людину, яка виношує державницькі ідеї. Богун подумки засуджує Хмельницького за поступки ворогам, за увагу до особистого життя, не погоджується про возз'єднання:

– Ти присягав, полковнику, мені.

І ти підпишеш – геть усе – що треба...

– Так присягав. І не картав себе.

Та в цю – для тебе! – знамениту днину

Я полишаю, гетьмане, тебе,

Аби не зрадить нашу Україну... [4, с. 298].

Дійсно, 8 січня 1654 року на Переяславській раді, де було проголошено возз'єднання України з Росією, під присягою на вірність цареві підпису полковника Івана Богуну не було.

У текст роману у віршах уведено багато зразків фольклору, які розкривають і характери героїв, і дають узагальнюючу народну оцінку їхнім вчинкам, і передають колорит того «нестримного» часу: «Віє вітер, віє буйний», «Ой на горі да жінці жнуть», «Розлилися круті бережечки», «Засвіт встали козаченьки». Пісні знали й виконували всі верстви населення: «А пісня вперто поминула Брацлав / По стріль-воді – супроти течії./ Ще день натхненно у литаври брязкав, / У Хмільнику вже слухали її» [4, с. 204]; до «кожної з осель» її несли кобзарі-відуни, «Апостоли Господні»; при першій можливості виконували козаки: «Отож гуль-ніть «гяури»-козаки! / Пісні і танці, й музика – за вами» [4, с. 168].

А. Гудима характеризує головного героя як духовну людину, яка шанує батька, дотримується козацьких звичаїв, живе з Богом в душі, хоча «свободний час» мав – тільки помолитися. У молитві Богун не просить порятунку для себе, а молиться за майбутнє України: «О Христе-Боже, Ти один еси. / Не дай покрити голову ганьбою» [4, с. 164]; «За волю нашу. І за власну честь. / І за всенашу милу Україну» [4, с. 157]; «Всевишній Отче, Ти один еси! / Допоможи нам вирватися з дреми» [4, с. 161]; «Як не поможеш, Святий Отче, нам, / Вкраїна сторозтерзана загине» [4, с. 185].

У романі у віршах «Іван Богун» найчастіше з усього ліро-епосу автора згадується Всевишній: у молитвах, у побутовому вжитку, у трактуванні прізвища головного героя – Бог(ун), за визначенням автора, і від історичної давньої назви річки Буг (Бог). Іван Богун – найулюбленіший герой Андрія Гудими, до того ж ще й земляк.

«Іван Богун» – це своєрідне дзеркало важливих і драматичних подій, процесів, постатей української історії, життєписи яких є суттєвим тлумаченням історичних подій. «Історична особа – це явище своєї епохи, хоча кожен письменник, зображуючи її, дивиться на особистість з точки зору свого часу» [2, с. 126]. Автор навіть у тексті розкриває характер героя і зазначає своє призначення: «Він як орати – то це вже орав. / Як посипати – то не всяке сміття... / А я поволі сили набираюсь, / Аби посвідчить в нинішнє століття» [4, с. 169] А. Гудима дає оцінку вчинкам героїв, вбачаючи в них наслідки для майбутніх подій:

Бо Україна – наша. І свята.

Без неї, браття, не шукаймо щастя.

За неї не шкодуймо живота.

Хай закипає мужність Северина,

Най допікають рани Павлюка,

Нехай катують муки Остринина,

А ми борімося! Бо судьба така.

Це не покара, а надія Божа

На мужність нашу й віру у борні [4, с. 217].

Висновки і пропозиції. У романі у віршах «Іван Богун» художньо змодельовано поліфонізм життєвого буття головного героя та реалій України того часу, акцентовано увагу реципієнта на соціально-історичному часопросторі як концептуальній рисі, що не лише репрезентує події, а й виписує «портрети» героїв. Реальні свідчення, літописи, народнопоетичні твори введено в сюжет для розкриття історичного тла, вони є невід'ємним естетичним і суспільним концептом і генологічною ознакою ліро-епосу А. Гудими, який ще необхідно вивчати.

Список літератури:

1. Базилевський Володимир. Імпресії та медитації. URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/volodymyr-bazylevskij-impresii-ta-medytatsii-2/>
2. Біляцька В.П. Український роман у віршах постколоніальної доби. Дніпро: Середняк Т.К., 2017. 398 с.
3. Горбач Н.В. Історична проза Юрія Мушкетика.: автореф. дис. канд. філол. наук.: 10.01.01. Запоріжжя, 2002. 20 с.
4. Гудима А.Д. Іван Богун. *Гудима А.Д. Україна – це доля. Епопея*. Біла Церква : ТОВ «Білоцерківдрук», 2020. С. 149–298.
5. Гудима А. На вівтар збагачення історичної пам'яті... *Гудима А.Д. Україна – це доля. Епопея*. Біла Церква : ТОВ «Білоцерківдрук», 2020. С. 747–750.
6. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова : монографія. Львів : ПАІС, 2012. 342 с.
7. Набитович І. Пам'ять, історична проза та формування національної ідентичності. *Слово і Час*. 2022. № 4 (724). С. 45–57.

Biliatska V. P. ARTISTIC INTERPRETATION OF THE CHARACTER OF IVAN BOGUNA IN THE NOVEL OF THE SAME NAME IN THE POEMS OF A. GUDYMA

The article examines the peculiarities of the artistic modeling of the figure of the famous Cossack leader, brave warrior, far-sighted defender Ivan Bogun in the historical novel of the same name in Andrii Gudyma's

poems. The work was published in the epic “Ukraine is destiny” (2020), which presents the thousand-year history of Ukraine in poems and novels in verse, the emphasis is on narrative, which determines epicness, on the enrichment of the creation of genre forms in the reproduction of historically large-scale events of the past, on the details of history everyday life of the 17th century.

The originality of the author’s interpretation of the image of the main character as a driving force in the history of Ukraine, its significance for the modern development of the Ukrainian state and the Ukrainian people has been studied. The image of Ivan Bogun is presented as multifaceted, in evolution according to historical data. The poet does not limit himself to portraying the colonel as a warrior, he characterizes him as a person who respects ordinary people and God, cares about the will of Ukraine, and upholds statist ideas. Bogun mentally condemns Khmelnytskyi for making concessions to the enemies, for paying attention to his personal life, and does not agree to sign the alliance with Russia.

In the novel in verse “Ivan Bogun” historical time is presented in the historical and anthropological context through human destinies, whose biographies are an essential interpretation of historical events, human stories. Depicting historical figures, the author looks at the personality from the point of view of his time, with attention to everyday and subjective-personal details, summarizing the national character. Many samples of folklore are introduced into the text of the novel in poems, which reveal the characters of the heroes, and give a generalized popular assessment of their actions, conveying the flavor of that time.

Key words: artistic modeling, novel in verse, image, everyday history, Ivan Bogun.

Боронь О. В.

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

КИЄВОРУСЬКА МИНУВШИНА В ШЕВЧЕНКОВИХ ПОВІСТЯХ: ІСТОРИЧНИЙ ПІДТЕКСТ

Підготування академічного видання Шевченкових повістей, над яким спільно працюють Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та Інститут джерелознавства Наукового товариства імені Шевченка в Америці, передбачає, крім текстологічного, також розгорнутий реальний коментар. У процесі роботи виникла необхідність поглибленого вивчення згадок про киеворуську минувшину, які часом мають прихований історичний підтекст, що потребує адекватного прочитання в межах художньої цілості твору. До окресленої проблематики вже зверталися Леонід Ушкалов та Василь Ів. Яременко, чії міркування у пропонованій статті подекуди розвинуто, окремі припущення аргументовано відкинуто.

Мета статті – виявити історичний підтекст імен та подій киеворуської доби, названих у Шевченкових повістях, також з'ясувати, враження від перебування в якому селі (Великий Листвен чи Малий Листвен) відбилися у фрагменті про Лиственську битву в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали». На підставі кількох ознак у підсумку доведено, що Шевченко під час перебування у Седневі в 1846 та 1847 роках відвідав розташований неподалік (Великий) Листвен, який місцеві називали Лиственом, і ототожнив його із літописним містом відповідно до тогочасного рівня історичних знань.

Автор статті дійшов висновку, що нагадуючи про події киеворуської доби, Шевченко, таким чином, стверджував тяглість української історії від X ст. до своєї сучасності. Не слід перебільшувати багатозначність розглянутих фрагментів російськомовних повістей і вбачати символізм там, де його, можливо, і немає. Водночас не підлягає сумніву продуманість згадок про історичне минуле, про ті події та імена, що іноді перегукуються з сюжетом твору, а частіше – з сучасною авторові епохою, на що, очевидно, він і розраховував.

Ключові слова: історичний факт, підтекст, згадка, тлумачення, киеворуська доба.

Постановка проблеми. Підготування академічного видання Шевченкових повістей, над яким спільно працюють Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та Інститут джерелознавства Наукового товариства імені Шевченка в Америці, передбачає, крім текстологічного, також розгорнутий реальний коментар. У процесі роботи виникла необхідність поглибленого вивчення згадок про киеворуську минувшину, які часом мають прихований історичний підтекст, що потребує адекватного прочитання в межах художньої цілості твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До окресленої проблематики вже зверталися Леонід Ушкалов [12] та Василь Ів. Яременко [17], чії міркування подекуди розвинуто, окремі припущення аргументовано відкинуто. Тож **мета статті** – виявити історичний підтекст імен та подій киеворуської доби, названих у Шевченкових повістях, також з'ясувати, враження від перебування в якому селі (Великий Листвен чи Малий Листвен) відбилися у фрагменті про

Лиственську битву в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали».

Виклад основного матеріалу. Наприкінці повісті «Близнецы» Шевченко у ліричному відступі нагадує про часи ще до появи Києва, спираючись на легенду про відвідини Андрієм Первозваним київських гір та його пророцтво: «Но чаще всего я лелею мое старческое воображение картинами золотоголавого, садами повитого и тополями увенчанного Киева. И после светлого, непорочного восторга, навеянного созерцанием красоты твоей неувядающей, упадет на мое осиротевшее старое сердце тоска, и я переносюся в века давноминувшие и вижу его, седовласого, маститого, кроткого старца с писаною большою книгою в руках, проповедующего изумленным дикарям своим и кровожадным и корыстолюбивым поклонникам Одина. Как ты прекрасен был в этой ризе кротости и любомудрия, святой мой и незабвенный старче!

И мы уразумели твои кроткие глаголы и тебя, как старого и ненужного учителя, не выгнали и

не забули. А одели тебя, как Горыню-богатыря, в броню крепкую, сначала осурили твое кроткое сердце усобицами, кровосмешениями и братоубийствами, сделали из тебя настоящего варяга и потом уже надели броню и поставили сторожить порабощенное племя и пришельцами поруганную, самим Богом завещанную тебе святыню» [16, т. 4, с. 109–110].

Тлумачення цього уривка викликало суперечки серед літературознавців. З подіями давньоруської історії та ранішого часу Шевченко міг ознайомитися за виданням «Історії держави Російської» («Истории государства Российского») Миколи Карамзіна (СПб., 1816–1829. Т. 1–12; наступні видання) чи безпосередньо за «Повістю временних літ» (Полное собрание русских летописей. СПб., 1843. Т. 2: Ипатьевская летопись; СПб., 1846. Т. 1: Лаврентьевская и Троицкая летописи) [14, т. 5, с. 201]. Очевидно, Шевченко знав літописну розповідь про те, як «Андрій <...> рушив по Дніпру вгору, і за приреченням божим прийшов і став під горами на березі.

А на другий день, уставши, сказал він ученикам своїм, які були з ним: «Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсіяє благодать божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне бог». І зійшов він на гори сі, і благословив їх, і поставив хреста. І, поклонившись богу, він спустився з гори сеї, де опісля постав Київ, і рушив по Дніпру вгору» [5, с. 3].

Як відомо, Одін – головне божество в пантеоні давніх скандинавів, бог війни, тобто його шанувальники – це літописні варяги. У наступному абзаці, вважає Станіслав Росовецький, розповідач повісті провадить знову ж таки про Київ, порівнюючи його з Горинею – казковим богатирем-велетнем, персонажем російських казок «Медведко, Усиня, Гориня і Дубиня богатири» [9, с. 250]. Однак в іншому місці монографії дослідник припускає, що може йтися не про Київ, а про билинного богатира. Як нагадує Росовецький, одягання Горині в броню не має аналогій у казках, натомість, на лубочних картинках Усиню Горинича, єдиного з богатирів, зображено в архаїчній кольчужі: «Чи не пригадалася Шевченкові лубочна картинка «Славный и сильный богатырь Усыня Горыныч»? Виходить, що Гориня – батько цього богатира-велетня (а може, й билинного Змія Горинича)» [9, с. 289–290]. Пригадування лубочної картини є цілком вірогідним, адже чимало з них Шевченко свого часу копіював. За одним із зображень, гравірованих на дереві, богатира представлено з величезними вусами, вдягнутий він у лус-

каті лати, скаче на коні, в руці меч [10, с. 188]. Водночас, схоже, у Шевченка мова йде таки про Київ, який розповідач порівнює з Горинею.

За Леонідом Ушкаловим, у цьому фрагменті письменник хотів сказати, що «колись давним-давно українці зробили з Христового апостола жорстокого й розбещеного поганина-вікінга, потім поставили його на сторожі своїх поневолених чужинцями душ – і так воно триває ще й досі» [12, с. 139]. Із таким тлумаченням не погодився Василь Яременко, помітивши в Шевченкових словах «історіософський аспект: наголошення на міжособних братовбивствах княжої доби й визначальному норманському (варязькому) чиннику у функціонуванні старокиївської держави (в тодішньому розумінні – державності)». І далі: «У тому уривку насамперед прочитується Шевченкове наголошення на цивілізаційному значенні християнізації України й осуд того, як тим набутком розпорядилися: одержавлення релігії з одночасним нехристиянським і, відповідно, нецивілізованим її використанням <...>» [17, с. 133].

У цитованому фрагменті повісті важко з упевненістю розмежувати звертання розповідача до Києва і апостола Андрія. Яременко має в рацію в тому, що Шевченкові йшлося головню про одержавлення релігії, використаної у князівську добу для легітимізації кровопролиття і тримання людей у покорі, що було кричущим викривленням основ християнського віровчення. Письменник недвозначно натякає і на ганебну роль православ'я, церкви як охоронця самодержавства в сучасній йому Російській імперії. В цьому та інших подібних відступах чи то пак історичних екскурсах визначальним стає мотив братовбивства, який своєрідно віддунує в сюжеті повісті «Близнецы».

Іронічне нагадування про літописні події містить повість «Несчастный». Лицемірна Мар'я Федорівна після смерті нелюбого їй чоловіка намагалася всіх упевнити, що невимовно страждає: «Около вечера гости навеселе разъехались по своим захолустьям, совершенно уверенные, что Марья Федоровна самая несчастная женщина во всем мире.

А Марья Федоровна, чтобы уверить их еще больше в своем ничем не тешимом горе, на другой день велела согнать со всего села баб и девок: «А мужиков не трогать, – сказала она, – они пусть делают свое дело», – согнать на господский двор с лопатами и мешками.

Когда собрались девки и бабы с помянутыми орудиями, она, вся в черном и в слезах, повела их

на могилу свого незабвенного ротмистра и повелела (подобно Ольге над Игорем) сыпать курган.

Работа началась. И в продолжение двух или трех недель черный курган высылся над прахом незабвенного ротмистра.

Марья Федоровна сама лично распоряжалась работами и при работах рекою разливалась, как говорили простосердечные работницы» [16, т. 3, с. 256].

У «Повісті временних літ» про наказ Ольги (бл. 910–969) насипати велику могилу над убитим чоловіком, київським князем Ігорем (? – 944) мовиться у контексті одного з етапів її жорстокої помсти древлянам за його смерть: «І послала вона [послів] до деревлян, кажучи так: «Се вже йду я до вас. Тож зготуйте медів много коло города, де ото вбили ви мужа мойого. Хай поплачу я над гробом його і вчиню тризну мужеві моєму». Вони ж, почувши [це], звезли медів вельми багато. А Ольга, взявши трохи дружини і йдучи без нічого, прийшла до гробу його і плакала по мужеві своєму. І повеліла вона людям своїм насипати могилу велику, а як вони насипали, звеліла тризну чинити. Після цього сіли деревляни пити, і звеліла Ольга отрокам своїм прислужувати перед ними. <...> І як упились деревляни, звеліла вона отрокам своїм пити за них, а сама відійшла звідти і потім наказала отрокам сікти їх. І посікли їх п'ять тисяч. А Ольга вернулася до Києва і спорядила воїв на рештки їх» [5, с. 33].

Яременко обережно припускає, що літописна Ольга в розумінні автора повісті могла керуватися такими ж облудними мотивами, як і Мар'я Федорівна [17, с. 116], тобто глибоку скорботу за чоловіком розігрувати. Не знати, наскільки щирими були сльози літописної Ольги, до приїзду на древлянську землю вона не мала змоги горювати над тілом чоловіка. Хай там як, але Ольга зберігала тверезий розум і дотримувалася наперед складеного плану порахунку зі своїми кривдниками. Цитоване порівняння засвідчує детальну обізнаність Шевченка з раннім періодом української історії.

Місцем розгортання подій у повісті «Близнецы» письменник обирає хутір поблизу Переяслава: «На правом берегу хотя и скудной, но знаменитой реки Альты расположен хутор старого сотника Сокиры, верстах в четырех от города Переяслава, словом, против того самого места, где бешеный честолюбец, окаянный Святополк, зарезал родного праведного брата своего Глеба <...>» [16, т. 4, с. 17]. Тут і далі в рукописі автор помилився – мало бути Бориса, адже Гліба вбито біля Смоленська. Син

Володимира Святославича Святополк Окаянный (978 або на початку 979 – 1019), князь туровський і київський, після смерті батька 1015 року руками найманців підступно вбив можливих конкурентів за київський престол – своїх молодших братів Бориса і Гліба. Їх обох руська церква канонізувала 1071 року. На думку Ушкалова, причиною Шевченкової помилки могла бути «дума» Кіндрата Рилєєва «Святополк» (1821), у якій великий київський князь постає в ролі убивці саме Гліба, а не Бориса. У пам'яті поета, що писав свою повість на засланні, могли зринуть слова: «Никто слезы не уронил / На прах отверженника неба, / И всех проклятье заслужил / Убийца – брат святого Глеба» [12, с. 137]. Такий здогад мало ймовірний, бо в історичній довідці перед твором чітко вказано: «Святополк, сын Ярополка Святославича, усыновленный Владимиром Великим. Сей властолюбивый князь захватил великокняжеский престол и умертвил своих братьев: Бориса, Глеба и Святослава (в 1015 г.)». Під час поневірянь по Богемії, за Рилєєвим, Святополку ввижалось: ««Злодей!» – казалось, вопиют / Ему лесов дремучих сени, / И всюду грозные бегут / За ним убитых братьев тени» [8, с. 21], тобто кількох братів, а не самого тільки Гліба. Схоже, сталася звичайна аберрація пам'яті в момент написання відповідного фрагмента повісті, адже для письменника, річ ясна, більше важив не колись прочитаний (можливо) текст Рилєєва, а спогад про власні враження.

Шевченко 10–20 серпня 1845 року, перебуваючи в Переяславі, змалював на хуторі Бабачиха у збудованій на місці вбивства церкви Бориса і Гліба (1839–1840) гранітний хрест св. Бориса [т. 8, № 126], а в «Археологічних нотатках» зазначив: «На месте, где по преданию убит князь Борис, построена недавно церковь (отсутствие всякого понятия о изящном, и снаружи, и внутри), в ней стоит у иконостаса величиною в три аршина серого гранита крест с высеченною надписью <...>» [16, т. 5, с. 216]. Хрест встановлено 1664 року (художник відтворив напис неточно). У написаній через дев'ять років повісті (1854) письменник передав замилювання мальовничим краєвидом із цією самою церквою: «На левом берегу Альты выглядит из-за зеленых верб небольшая беленькая церковь, воздвигнутая иждивением христоролюбивых граждан г. Переяслава над тем самым каменным столбом, который знаменовал место убиения невинного Глеба [Бориса. – О. Б.]» [16, т. 4, с. 17]. Життє Бориса і Гліба Шевченкові було відоме, найвірогідніше, із Четгій Міней, або, можливо, інших

джерел. Локалізація подій повісті поблизу місця братовбивства Бориса, як і нагадування про історичний факт страшного злочину, готує читача до сюжету про братів-близнюків, що втілюють протилежні полюси людської природи.

У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» відомому пасажу про історичне минуле України («От берегов тихого Дона до кремнистых берегов быстротекущего Днестра – одна почва земли, одна речь, один быт, одна физиономия народа <...>» і далі [16, т. 4, с. 266–267] передусє побутова сценка, в якій розповідач із його родичем натрапляють на землях Курнатовського на «небольшое земляное четырехугольное укрепление. Точно такой формы и величины, как на поле около Листвена, близ Чернигова, где Мстислав Удалой резался с единокровным братом своим Ярославом, – с тою різницею, что лиственское укрепление засеивается хлебом, а в этом забытом историей бастионе догадливый хозяин сложил в скирды собранный с поля хлеб. Прежде боевая ограда теперь служит оградой плодов трудолюбивого земледельца. Отрадное превращение!» [16, т. 4, с. 265–266]. Побачене укріплення дає розповідчєві нагоду нагадати читачеві про Лиственську битву 1024 року між військами на чолі з Ярославом Мудрим (978 або 1-ша пол. 980-х років – 1054) і Мстиславом Володимировичем (? – 1036). За «Повістю временних літ», 1023 року, коли Ярослав перебував у Новгороді Великому, Мстислав пішов на Київ: «Та не прийняли його кияни, і він, пішовши, сів на столі в Чернігові» [5, с. 85]. Згодом «послав Ярослав [послів] за море по варягів, і прийшов [князь] Якун із варягами. А був Якун сей гарний, і накидка в нього злотою була виткана. І прийшов він до Ярослава, і Ярослав із Якуном рушив на Мстислава.

Мстислав же, почувши [про це], виступив супроти них обох до [города] Листвена. Мстислав при цім звечора приготував до бою дружину і поставив сіверян у чоло проти варягів, а сам став із дружиною своєю по обох крилах. І настала ніч горобина, і була пїтьма, і громи, і блискавка, і дощ. І сказав Мстислав дружині своїй: «Підемо на них!».

І пішов Мстислав, а Ярослав – насупроти, і зступилися в лоб варяги з сіверянами, і трудилися варяги, рубаючи сіверян, а після цього рушив у наступ Мстислав із дружиною своєю і став сікти варягів, і була січа сильна. Коли спалахувала блискавка, то виблискувало оружжя, і була гроза велика, і січа сильна і страшна. Побачивши ж Ярослав, що його перемагають, побіг із Якуном, князем варязьким, і Якун тут загубив накидку

золотую. І Ярослав прийшов тоді до Новгорода, а Якун пішов за море.

Коли ж Мстислав засвіта на другий день побачив, що лежать посічені із своїх сіверяни і варяги Ярославові, він сказав: «Хто сьому не рад? Се лежить сіверянин, а се варяг, а своя дружина ціла». І послав Мстислав услід за Ярославом [посла], говорячи: «Сиди ти на столі своїм у Києві, оскільки ти єси старший брат, а мені хай буде ся сторона» [5, с. 85–86].

1026 року брати уклали мир, за яким Ярославу дісталосє Правобережжя з Києвом, а Мстиславу – Лівобережжя з Черніговом. Вони разом управляли Руссю аж до смерті Мстислава, після чого Ярослав став самовладним правителем держави [1, т. 6, с. 161].

У Карамзіна битву за літописом описано так: «Знаменитый варяг Якун пришел на помощь к Ярославу. Сей витязь скандинавский носил на больших глазах шитую золотом луду или повязку; едва мог видеть, но еще любил войну и битвы. Великий князь вступил в область Черниговскую. Мстислав ожидал его у Листвена, на берегу Руды; ночью изготовил войско к сражению; поставил северян или черниговцев в середине, а любимую дружину свою на правом и левом крыле. Небо покрылось густыми тучами – и в то самое время, когда ударил гром и зашумел сильный дождь, сей отважный князь напал на Ярослава. Варяги стояли мужественно против северян: казалось, что ужас ночи, буря, гроза тем более остервеняли воинов, при свете молнии, говорит летописец, страшно блистало оружие. Храбрость, искусство и счастье Мстислава решили победу: варяги, утомленные битвою с черниговцами, смятые пылким нападением его дружины, отступили. Вождь их, Якун, бежал вместе с Ярославом в Новгород, оставив на месте сражения златую луду свою. На другой день Мстислав, осматривая убитых, сказал: «Мне ли не радоваться? Здесь лежит северянин, там варяг; а собственная дружина моя цела». Слово недостойное доброго князя: ибо черниговцы, усердно пожертвовав ему жизнь, стоили по крайней мере его сожаления» [2, с. 19–20].

Найбільш вірогідно, що Шевченко читав Карамзіна, чия «Історія...» в 1820–1830-х роках набула величезної популярності в Росії, тим більше, що поет у кінці 1830-х, як відомо, мав завдяки Карлу Брюллову доступ до бібліотеки-магазину Олександра Смірдіна. На користь Карамзіна свідчить і те, що в його «Історії...» згадано прозвання Мстислава «Удалым» [2, с. 21] (як і в Шевченка), відсутнє в літописі.

Насправді достовірних доказів Шевченкових відвідин Малого Листвена немає, бо в середині XIX ст. не було певності, в якому селі локалізувати літописний Листвен: Малому Листвені чи Великому Листвені. Опанас Шафонський ще у 1786 році, згадуючи про літописне місто Листвен, визнавав: «Нет никаких описаний, которое из сих двух сел было местечко Листвено» [13, с. 198]. Питання остаточно і переконливо розв'язано на археологічному матеріалі тільки 1984 року [3, с. 62–74]. З-поміж численних прихильників ототожнення літописного міста з Великим Лиственом і Малим Лиственом варто виокремити тих, чії публікації вийшли до часу Шевченкової смерті. Костянтин Неволін був прихильником Великого Листвена [7, с. 433], тоді як Михайло Марков – Малого Листвена [6, с. 18–20]. Навряд чи Шевченко знав їхні вузькофахові розвідки. Але залишається питання, в якому Листвені побував Шевченко, вважаючи його літописним містом?

У довідці Григорія Зленка в «Шевченківській енциклопедії» цитату з повісті пов'язано з Великим Лиственом [14, т. 1, с. 597], тобто дослідник не знав про публікацію 1984 року та, очевидно, запозичив інформацію з «Шевченківського словника» [15, с. 198]. Якщо поет насправді побував на місці літописної битви, то, отже, неподалік Малого Листвена. Інша справа, що він міг розглядати відвідану місцевість біля Великого Листвена як історичну.

У Шевченкові часи обидва села, які нині входять до складу Чернігівського району (Малий Листвен – Ріпкинської селищної територіальної громади, а Великий Листвен – Тупичівської сільської), мали ті самі назви, що й тепер, та належали до Городнянського повіту Чернігівської губернії [11, с. 56, 42]. Якому із двох сіл відповідає Шевченків опис у повісті? Комплекс археологічних пам'яток у Великому Листвені складається з городища з валом, групи поселень і курганного могильника, який нині втрачено [3, с. 65–66]. Аналогічно комплекс пам'яток у Малому Листвені – із двох городищ із валами, двох поселень і курганних могильників [3, с. 66]. Колись великий курганний могильник на північно-східній околиці села та в урочищі Кургань майже повністю знищено [3, с. 70].

Шафонський зауважує, що в Малому Листвені «стоит древний земляной высокий круглый вал, лесом обросший» [13, с. 197], тоді як у Шевченковій повісті – «лиственское укрепление засевається хлебом». Але за півстоліття місцевість

могла, звісно, докорінно змінитися. Навпроти іншого села – Листвен, пише далі Шафонський, через річку Руду стоїть «древняя земляная крепость» [13, с. 198]. Важливіше тут те, що друге село він називає Лиственом, а не Великим Лиственом, що, ймовірно, відповідало розмовній практиці не тільки у кінці XVIII ст., а й набагато пізніше. Село (Великий) Листвен розташовано порівняно недалеко Седнева (близько 20 км), де поет гостював у кінці лютого – у квітні 1846 року та в березні 1847-го [14, т. 5, с. 698–699], тоді як Малий Листвен лежить у трохи інший бік від Чернігова – на північний захід. Немає відомостей про Шевченкові поїздки в тому напрямку чи поблизу.

Сукупність цих ознак дає підстави стверджувати, що Шевченко під час перебування у Седневі відвідав розташований неподалік (Великий) Листвен, який місцеві називали Лиственом, і ототожнив його із літописним містом відповідно до тогочасного рівня історичних знань. У наведеному фрагменті з повісті Шевченко наголошує на уособі між рідними братами, які мали би не задовольняти власні амбіції, а дбати про благо вітчизни та її людей, адже розбрат завжди несе тільки лихо. Мирне хліборобське використання колись грізних укріплень викликає в розповідача цілковите схвалення.

Часи Андрія Боголюбського (бл. 1120–1174) – князя вишгородського (1149–1150, 1155), пересопницького (1150–1151), владимиристо-суздальського (1155–1174) згадує Кирило в повісті «Варнак»: «А третий, самый большой [погреб. – О. Б.], – около Киева, за оградой Китаевской пустыни – в лесу же. Это были огромные пещеры, вырытые, как кажется, во время Андрея Боголюбского. На горе, в которой вырыты пещеры, заметны и до сих пор следы земляных укреплений, может быть, ограды его загородного терема» [16, т. 3, с. 142]. Після смерті київського князя Ростислава Мстиславича, свого брата в перших, Андрій Боголюбський доручив синові Мстиславу заволодіти Києвом, що той і зробив 12 березня 1169 року разом з чернігівськими Ольговичами та іншими південно-руськими князями [1, т. 1, с. 84]. Тоді місто було жорстоко розграбоване і спалене. Свято-Троїцька Китаєва пустинь – православний чоловічий монастир, розташований на південній околиці Києва, в урочищі Китаї. Виник на місці скиту ченців Києво-Печерської лаври у XVI або XVII ст. На території залишків давньоруської фортеці – городища біля пустині зберігся печерний монастир (його датування дискусійне: XII–XIII або XVII–XVIII ст.) [1, т. 4, с. 305]. Китаївське городище

укріплене трьома лініями валів та ровів. Висота валу першої лінії, яка добре збереглася до нашого часу, місцями сягає 1 м, ширина в основі – 2–3 м, висота валу другої лінії – 1,5 м [4, с. 44]. Очевидно, саме про ці укріплення йдеться в повісті.

Шевченко, мабуть, дотримувався церковної легенди, яка приписувала Боголюбському заснування Китаївської пустині. За повідомленням «Синопису Київського», той перед хрещенням називався Китаєм, нагадує Яременко [17, с. 126]. На переконання історика, «постать Андрія Боголюбського в повісті має символічне значення» [17, с. 127]. Втім, натягнутим видається пояснення, що Кирилова згадка про ймовірну «ограду загородного терема» князя «на горі» та розповідь про гучне бенкетування в печерах під тією горою «в виду Китаевской обители», коли розповідач «думал окунуть свою грязную совесть в дорогом вине», а «святыя отцы и не подозревали этого», – «це нагадування/вказівка уважному читачеві на розбійницькі дії стосовно України та псевдохристиянськості самого Андрія Боголюбського; на те, що “низи” тільки повторюють практику “верхів”» [17, с. 127]. У повісті, якщо бути точним, так: «В этих-то пещерах пировал я по несколько дней со всем своим товариством в виду Китаевской обители, а святыя отцы и не подозревали этого» [16, т. 3, с. 142]. І лише через 35 рядків нижче: «Я думал окунуть свою грязную совесть в дорогом вине, но не тут-то было!» [16, т. 3, с. 142]. У кожному разі Шевченко розрахову-

вав на освіченість читача, який мав би знати про страшне спустошення Києва 1169 року: «Узятий же був Київ місяця березня у дванадцятий [день], у середу другої неділі посту. І грабували вони два дні увесь город – Подолля, і Гору, і монастирі, і Софію, і Десятинну Богородицю. І не було помилювання анікому і нізвідки: церкви горіли, християн убивали, а других в’язали, жінок вели в полон, силоміць розлучаючи із мужами їхніми, діти ридали, дивлячись на матерів своїх. І взяли вони майна безліч, і церкви оголили од ікон, і книг, і риз, і дзвони познімали всі [ці] смольняни, і суздальці, і чернігівці, і Олегова дружина, – і всі святині було забрано. Запалений був навіть монастир Печерський святої Богородиці поганими, але бог молитвами святої богородиці оберіг його од такої біди» [5, с. 295]. Тож згадка в повісті виявилася більш ніж красномовною, хоч треба визнати, що Шевченко не був надто певним у своїх відомостях (оте «кажется» – геть не випадкове).

Висновки. У підсумку згадками про києво-руську добу Шевченко сягав витоків української історії, стверджуючи її тяглість від X ст. до його сучасності. Мабуть, не варто перебільшувати багатозначність розглянутих фрагментів російськомовних повістей і вбачати символізм там, де його, можливо, і немає. Водночас годі заперечити продуманість нагадувань про історичне минуле, про ті події та імена, що іноді перегукуються з сюжетом твору, а частіше – з сучасною авторові епохою, на що, очевидно, він і сподівався.

Список літератури:

1. Енциклопедія історії України. Київ : Наукова думка, 2003–2013.
2. Карамзин Н. История Государства Российского. Изд. 4-е. Т. 2. Санкт-Петербург : иждивением книгопродавца Смирдина, 1833, 330, 96 с.
3. Коваленко В. П., Шекун А. В. Летописный Листвен // Советская археология. 1984. № 4. С. 62–74.
4. Кубишев А. І. Стародавній Китаїв // Археологія. 1964. Т. XVII. С. 43–57.
5. Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. Київ : Дніпро, 1989. XVI, 591 с.
6. Марков Н. С. О городах и селениях в Черниговской губернии, упоминаемых в Нестеровой летописи, как они в оной следуют по порядку годов. [Санкт-Петербург, 1815]. 60 с. Отг. с частич. переверсткой из журн.: Периодическое издание о успехах народного просвещения. 1815. № 40. С. 155–208.
7. Неволин К. А. Исследования о городах русских. Общий список русских городов // Журнал Министерства внутренних дел. 1844. Ч. 8. С. 399–469.
8. Рылеев К. Ф. Думы / изд. подгот. Л. Г. Фризман. Москва : Наука, 1975. 254 с. (Литературные памятники).
9. Росоветский С. Шевченко і фольклор, 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Критика, 2015. 480 с.
10. Русские народные картинки / собрал и описал Д. Ровинский. Кн. 1: Сказки и забавные листы. Санкт-Петербург : тип. Акад. наук, 1881. XVI, 510 с.
11. Списки населенных мест Российской империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел. Вып. 48: Черниговская губерния: ... по сведениям 1859 года / обраб. Н. Штигицом; сост. и изд. Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел. Санкт-Петербург : изд. Центр. стат. ком. Мин. внутр. дел, 1866. LX, 229 с.
12. Ушкалов Л. Мотиви «Повісті минулих літ» у творчості Тараса Шевченка // Ушкалов Л. В. Сковорода, Шевченко, фемінізм... Статті 2010–2013 років. Харків : Майдан, 2014. С. 131–139.

13. Шафонский А. Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малые России, из частей коей оное наместничество составлено, сочиненное действительным статским советником и кавалером Афанасием Шафонским. В Чернигове, 1786 г / изд. М. Судинко, пред. Временной комис. ... при киевск. воен., подольск. и волынск. ген.-губернаторе. Киев : Университетская тип., 1851. XXII, 697 с.
14. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. Київ : НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012–2015.
15. Шевченківський словник: у 2 т. Т. 1. Київ : УРЕ, 1976. 416 с.
16. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ : Наукова думка, 2001–2014.
17. Яременко В. І. Княжа доба української історії й Тарас Шевченко: спроба історіософського прочитання // Український історичний журнал. 2017. № 1. С. 114–139.

Boron O. V. KYIVAN RUS PAST IN SHEVCHENKO'S STORIES: HISTORICAL CONNOTATIONS

Preparing the academic edition of Shevchenko's stories, which is jointly done by Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Institute of Source Studies at the Shevchenko Scientific Society, USA, involves, in addition to a textual one, a detailed real-life commentary. In the course of the work, it has become necessary to study in depth the references to the Kyivan Rus past, which sometimes have some hidden historical connotations that require an adequate reading within the artistic integrity of the work. Leonid Ushkalov and Vasyl Iv. Yaremenko already addressed this issue, and their arguments are developed in the article, with some assumptions being rejected with reason.

The purpose of the article is to reveal the historical connotations of the names and events of the Kyivan Rus era mentioned in Shevchenko's stories, and to find out the impressions of the stay in which village (Velykyi Lystven or Malyi Lystven) are reflected in the episode of the Battle of Lystven in the story "A Walk with Pleasure and Not Without Some Moral". Based on a few features, the author proves that during his stay in Sedniv in 1846 and 1847, Shevchenko visited the nearby (Velykyi) Lystven, called Lystven by the locals, and identified it with the town, mentioned in the chronicle, in accordance with that time level of historical knowledge.

The author of the article concludes that by recalling the events of the Kyivan Rus era, Shevchenko thus affirmed the continuity of Ukrainian history from the 10th century to his present. One should not exaggerate the ambiguity of the episodes of Russian-language stories under consideration and see symbolism where it may not exist. At the same time, there is no doubt that the references to the historical past, to the events and names that sometimes echo with the plot of the work, and more often with author's contemporary era were thoughtfully done, which is obviously what he counted on.

Key words: *historical fact, connotations, mention, interpretation, the Kyivan Rus era.*

Купрікова Г. В.

Харківський гуманітарний університет
«Народна українська академія»

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА В ОПОВІДАННІ «НО RAURA» ЗІ ЗБІРКИ «МАМА ПО СКАЙПУ»

У роботі здійснено аналіз вікової специфіки світосприйняття дитини на матеріалі української еміграційної літератури; проаналізовано образну систему сучасної української реалістичної прози для підлітків, опираючись на проблематичне коло творів, враховуючи різні критерії класифікації: внутрішній світ, характер, поведінку. Наголошено, що сучасна література є живим, складним і при цьому різноманітним процесом. Підлітки мають змогу читати ті твори, де порушено проблеми, які близькі їм. Насамперед це стосується текстів про трудову еміграцію дорослих, у яких є діти.

Статтю присвячено аналізу оповідання Г. Крук «Но раура» з антології «Мама по скайпу», зокрема увагу зосереджено на проблемі нещасливого дитинства, зумовленого таким феноменом, як соціальне сирітство, що стало наслідком трудової еміграції та комунікативної прірви між дорослими й дітьми. У статті окреслено своєрідність художнього осмислення жіночої трудової міграції, виявлені причини та наслідки такого явища з позицій лінгвопоетичного аналізу. Вектори дослідження спрямовано на нове осмислення «вічної проблеми» батьків і дітей із позицій дорослішання в умовах дистанту.

У роботі виокремлено типові засоби художньої виразності, якими послуговується письменниця для змалювання внутрішніх переживань головних персонажів твору. Визначено улюблені прийоми майстрині слова, з'ясовано, що канвою оповідання є психологічна напруга, що в тексті простежується перевага описів станів. Підкреслено, що основними засобами є внутрішній монолог персонажів, динамічний портрет та глибокий психологізм.

Значну увагу приділено аналізу образу матері як ключової фігури в процесі виховання дитини. Установлено, що для передачі психологічної напруги авторка оповідання вдається до різноманітних лінгвопоетичних конструкцій, зокрема, до уривчастих конструкцій, конструкцій невластиві прямої мови. Загалом наголошено на тому, що комунікація головної героїні оповідання та її сина постає історією коротких повідомлень та смайликів, які просто не здатні замінити живого спілкування матері та дитини.

Ключові слова: соціальне сирітство, дистант, психологізм, внутрішній монолог.

Постановка проблеми. В Україні міграційні процеси пов'язані з причинами економічного характеру: люди намагаються підвищити свій добробут, покращити матеріальне становище, вирішити житлове питання, відкрити власну справу, подолати невпевненість у завтрашньому дні тощо. Серед держав, до яких спрямовані потоки трудової еміграції, лідерство тримають Польща, Чехія, Німеччина, Італія, Португалія та інші країни Західної Європи. Робота за кордоном для значної кількості українців постає стратегією виживання, покращення умов життя та добробуту сімей загалом. Слід зазначити, що у світі майже 60% трудових мігрантів становлять жінки. Для дитини розлука з батьками, а особливо з мамою, є значною травмою, по-перше, а по-друге, така розлука стає причиною значних особистісних трансформацій (як позитивних, так і негативних) та вироблення власних стратегій.

Вивчення окремих аспектів життєдіяльності дистантної сім'ї займалися Д. Пенішкевич, І. Трубавіна тощо. Цікаві спроби систематизувати та класифікувати особливості саме українських дистантних сімей належить Д. Пенішкевич.

Сім'ї, члени яких із різних причин перебувають один від одного на відстані, науковці називають «дистантною», а саме визначення цього поняття знаходимо у працях І. Трубавіної. До цієї категорії вони відносять і сім'ї трудових мігрантів, у яких один із батьків або ж обоє стали заробітчанами.

У контексті дослідження подаємо тлумачення: дистантна сім'я – це близькі родичі (діти й батьки), що не мають спільного побуту й прямої взаємодії та спілкування, розділені тимчасовою необхідністю переміщення працездатних членів родини (батьків) до одного з населених пунктів із метою заробітку. Основними видами

зв'язку між дітьми й батьками є телефон, Інтернет, зокрема, скайп.

Наразі українська література вимагає від майстрів слова нового світовідчуття, нових тем і форм зображення дійсності. Насамперед це стосується творів, що стосуються трудової міграції жінок. Книга «Мама по скайпу», упорядниками якої є Мар'яна Савка та Катя Бруннер, привертає увагу реципієнта якраз у зв'язку з цією проблемою, а також у зв'язку з питанням особистісного розриву між батьками й дітьми через що настає родинна криза та відбувається переоцінка, трансформація сімейних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему взаємовідносин батьків і дітей справедливо можна вважати «вічною» проблемою літератури, однак на початку XXI століття вона набуває новими рисами: тепер діти заробітчани змушені вчитися спілкуватися з батьками за допомогою комп'ютера та різних гаджетів. І художня творчість повинна враховувати цю тенденцію. Збірка «Мама по скайпу» привернула увагу таких науковців, як О. Галета, яка спрямувала вектори свого дослідження на соціальну проблематику оповідань з урахуванням формальних здобутків постмодернізму, а основною проблемою текстів збірки вважає розрив комунікації між батьками й дітьми в умовах постколоніальної та посттоталітарної ситуації, що склалася на теренах України після розвалу Радянського Союзу. Також науковиця торкається проблем розмежування дитячої літератури та літератури для дітей і доходить до висновку, що антологію «Мама по скайпу» підпадає під таку дефініцію: «Підліткова література в особливий спосіб: не тому, що вона призначена, насамперед, для підліткової аудиторії, а радше тому, що являє “підліткову” стадію самої літератури, у якій доросле й дитяче розділити майже неможливо» [3, с. 33].

Частково проблему еміграції в збірці «Мама по скайпу» заторкнула Г. Гусласька, зосередившись психотипах в оповіданнях. Дослідниця вважає, що в текстах «спостерігаються складні особистісні трансформації головних персонажів, їх емоційні стани та почуття. Глибокі особистісні трагедії та намагання адаптуватися до нових життєвих складних умов – ось про що ці твори» [5, с. 36].

Згадує про проблематику збірки й Т. Качак у роботі, присвяченій художньо-естетичній парадигмі сучасної прози для дітей та юнацтва. Вона зазначає, що автори збірки намагалися художньо осмислити проблему кризи інституту сім'ї та тему соціального сирітства [7, с. 15].

Постановка завдання. Актуальність роботи зумовлена її зв'язком з антропоцентричною парадигмою. Дослідження присвячено розкриттю «вічних проблем» українського літературознавства – взаємодії батьків і дітей. Актуальним постає й саме звернення до збірки «Мама по скайпу», оскільки це дає змогу проаналізувати не лише традиційне осмислення порушеної проблеми, а й дозволяє поглянути на питання дорослішання в умовах дистанту.

Мета роботи полягає у виявленні своєрідності художнього осмислення жіночої трудової міграції в сучасній українській прозі; характеристики особливостей різноаспектного лінгвопоетичного зображення психологізму в збірці «Мама по скайпу».

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XX – на початку XXI століття поява антологій у літературному процесі стала звичним явищем. Проте ці антології є трохи відмінними від звичних, коли автори добирали твори, а упорядники класифікували тексти за певним принципом та об'єднували їх у книгу. Наразі з'явилося чимало видань, що укладені саме за іншим принципом: упорядники запрошують авторів писати нові твори відповідно до запропонованої ідеї. Саме такою є антологія «Мама по скайпу», де література виконує не тільки свої основні функції, а й сприяє вирішенню соціальної проблеми комунікаційного розриву між батьками й дітьми. Ідея антології виникла в Мар'яни Савки під час розмови з Михайлом Маргулісом – продюсером письменниці-емігрантки Наталії Гузеевою, яка колись проживала в Німеччині. Книга нараховує одинадцять різнопланових оповідань, предметом осмислення в яких стали зміни в стосунках дітей та дорослих, спричинені еміграцією останніх. Усі вміщені в книзі оповідання описують сучасність. Важливу роль відіграє також якщо не правдивість, то правдоподібність; уміння «показувати речі так, начебто вони існують, а обставини – начебто вони такими є насправді» [6, с. 190].

Уся книги просякнута суспільно значущою проблемою соціального сирітства як наслідку розриву комунікації між дітьми й батьками через міграційні процеси. Не випадково в назву книжки винесено сакральну для української ментальної свідомості постать. Українська фольклорна традиція надає особливого значення зв'язку матері й дитини, їхній безпосередній комунікації від народження. Як спілкуватися з мамою, якщо вона далеко? Може, по скайпу? І письменники дають однозначну відповідь – так. У далеких закарпат-

ських селах практично немає доріг, проте є якісний Інтернет, і тут його проводять спеціально, щоб діти хоча б у такий спосіб бачилися з мамами.

Автори оповідань у збірці «Мама по скайпу» художньо осмислюють тип жінки-заробітчани, яка змушена відмовитися від щоденного спілкування з дитиною та їхати за кордон задля кращого життя для себе та своєї родини. Іншого виходу вона просто не бачить, не розуміє, як інакше може допомогти власній родині. Відтак діє за аналогією, за найпростішою схемою, стаючи в довжелезні черги до посольських віконечок по візи, аби врешті поповнити армію трудових мігрантів [11, с. 9]. Дуже яскраво характеристики образів матерів-заробітчаник представлено в таких оповіданнях збірки: «Но рауга» Галини Крук (Неля), «Славка» Галини Малик (Леся), «Фрау Мюллер не налаштована платити більше» Наталі Сняданко (Христина).

Діти в збірці також є окремою категорією. Вони матеріально забезпечені, однак позбавлені найважливішого – спілкування з батьками. Кожен автор із збірки по-своєму моделює проблему загубленого дитинства дітей заробітчаник, проблему зруйнованих родинних стосунків. І кожна дитина переживає втрату матері дуже гостро. В оповіданні «Но рауга» (італ. не бійся) Неля залишає під опіку бабусі сина Івасика, а сама їде працювати до Італії. Мати-одиначка переконана, що обов'язково повернеться, як тільки виплатить кредит за квартиру. Рідний син – не по-дитячому розважливий хлопець, у якому часом проступає щось різке й колюче, їжакувате. «А що ж ти хотіла, – апелює вона сама до себе маминим голосом, він там одним один, покинутий, мусить давати собі раду, якось виживати в цьому світі» [11, с. 14]. Внутрішнє мовлення Нелі вважаємо найбільш психологічно насиченим серед інших видів мовлення: «На відстані ти ніби втрачаєш право виховувати його, згладжуєш гострі кути розмов, тільки щоб той зв'язок не перервався» [11, с. 14]. Іван, який спілкується з нею через скайп, став уже зовсім іншим, це вже не той маленький хлопчик у її уяві, якого так легко було оборонити й утішити, сховавши в обіймах: «Синова фотографія, яку вона носить у гаманці, давно не актуальна, але їй подобається саме ця – де йому приблизно три. Він розіспався в автобусі, але вони вже приїхали. Він тоді, пригадає Неля, тер кулачками очі й був такий розпашілий і солодкий зі сну, як свіжа булочка» [11, с. 15]. Галина Крук проводить художні паралелі, увівши в текст розповіді опис новонародженого телятка, ще такого кудлатого, з тремтливими ніжками, що

постійно розповзаються; його вилизує корова. Натякає, що дитина є в безпеці тільки за умови наявності мами, як те маля біля корівки.

Головна героїня відчуває брак родинного затишку, їй не вистачає синочка, який так ніколи й не дізнається, як його маму в перші місяці перебування в Італії тягнуло, наче злочинця, на дитячий майданчик у парку: «Сідала на лавці, дивилася на дітей і плакала тихенько, як мишка, беззвучно, закрившись від усіх газетою» [11, с. 17]. Письменниця порівнює Нелю з мишкою, яка хоче сховатися від усіх, бути непомітною. Героїня відчуває страшенну самотність, яка призводить до того, що жінка починає ненавидіти себе та свій статус нелегалки, адже він не дає змоги «хоч ненадовго з'їздити додому! Ніхто ж не поверне їй того відкритого щирого малюка, який так кумедно лепетав “моя-моя мамуся”, щосили обіймаючи її за шию, чи так благально дивився знизу вверху, коли просився “на уцьки”. Він виріс, а вона не встигла побути його мамою» [11, с. 16]. Того хлопчика вже немає в реальності; він залишився тільки на дитячій фото, яке в мами завжди з собою.

Мова персонажів передає психологічну напругу за допомогою уривчастих конструкцій. Історія спілкування Нелі та її сина – це ряди скупих повідомлень: «Абонент Іван 2002 не відповідає»; «Пропущені дзвінки від Іван 2002». І поміж них – смайлики – універсальний і швидкий спосіб відображення емоцій. Ці смайлики сповнені таємничості для Нелі, адже жінка не завжди здатна зрозуміти по позначкам, що відчуває її син. Так, смайлик-ведмедик, на переконання Івана, є «обнімалником», однак це важко розпізнати матері. І взагалі син дуже соромиться виражати свої почуття, а Нелю це лякає, бо жінка «боїться, що її йому не буде з ким поділитися, навіть якщо щось таке присниться чи хтось його скривдить, і та образа завжди стоятиме поміж ними, розростаючись із кожним днем. І врешті стане такою великою, що вони ніколи не зможуть більше наблизитися один до одного» [11, с. 18].

Галина Крук змушує читача замислитися над тяжкою ситуацією, вкладаючи свої думки в уста Василини, односельчанки Нелі: «Одного дня настає така мить, коли ти вирішуєш кинути все це й повернутися додому, до сім'ї... Майже дорослі діти зустрінуть тебе з радістю, особливо подарунки. Радість пригасне, коли ти скажеш, що не збираєшся повертатися назад. Тобі ніде буде розкласти свої речі, бо в кожного своя кімната й своя шафа. Ти не зможеш вклинитися в їхнє життя, бо

воно звикло минати без тебе. Бо ти для них – конверт чи переказ із сотнями євро, голос у телефонній трубці» [11, с. 21].

Висновки й пропозиції. Найбільш важливою темою, які порушені в збірці «Мама по скайпу», є питання трудової міграції й ставлення до такого феномену дітей та їхніх батьків. При цьому важливо, що автори оповідань збірки не засуджують батьків, однак відверто співчують дітям. Художній світ оповідань збірки «Мама по скайпу» є синтезом образів, які наповнені авторськими конкретно-чуттєвими, індивідуалізовано психологічними, емоційно-оцінними смислами.

Загалом, оповідання «No paura» побудоване на психологічній напрузі: над сюжетом переважає опис стану. Сама ж розповідь сфокусована на хиткому внутрішньому стані жінки, позбавленої вибору. Зображення внутрішнього світу героїні, її емоцій та почуттів превалює над описом зовнішності. Провідною рисою образотворення виступає психологізм, а важливими засобами – динамічний портрет, внутрішнє мовлення персонажів у формі монологу, рідше – діалогу. Використання внутрішнього монологу є ключовим засобом для зображення духовного світу жінки-заробітчани, яка поповнила армію трудових мігрантів.

Список літератури:

1. Беленька Г.В. Образ матері в українській культурі та його вплив на формування особистості. *Вісник психології і педагогіки*. 2015. С. 21–29.
2. Брутман В. Н. Причини соціального сирітства. *Соціальна робота*. 1994. № 5. С. 11–12.
3. Галета О. І. Новий реалізм у нових реаліях: «Мама по скайпу». Вип. 219, т. 231. С. 29–33.
4. Гулак А.Т. О стилистике художественной прозы: избранные статьи. Київ : Українське видавництво, 2007. 214 с.
5. Гуславська Г. Проблема еміграції в контексті української літератури початку XXI століття. URL : <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/13383/1/Гуславська%20Ганна.pdf> (дата звернення: 11.12.2022).
6. Канарська А. Мама по скапу. Рецензії та огляди. 2013. № 26. С. 190–195.
7. Качак Т. Б. Типологія дитячих образів у сучасній українській реалістичній прозі для підлітків. *Прикарпатський вісник НТШ «Слово»*. 2015. № 2 (30). С. 322–336.
8. Кизилова В. В. Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини XX століття: монографія. Луганськ : Видавництво ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 400 с.
9. Кизилова В. В. Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини XX століття: монографія. Луганськ : Видавництво ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 400 с.
10. Пенішкевич О. Подолання важковихованості у дітей із дистантних сімей. Київ : Сяйво, 2004. 520 с.
11. Савка М., Бреннер К. Мама по скайпу. Львів : Видавництво Старого Лева, 2013. 190 с.
12. Сов'як І. Чому українці їдуть на заробітки, хоч це може зламати їхнє життя. BBC News Україна: URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53446483> (дата звернення: 11.12.2022).
13. Толстокорова А.В. Мама моет раму в Риме: Гендерные аспекты транснационального родительства в Украине. *Журнал исследований социальной политики*. 2012. № 10 (№ 3). С. 395.
14. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Київ : Фоліо, 2003. 114 с.
15. Фащенко В. В. У глибинах людського буття. Етюди про психологізм літератури. Київ : Дніпро, 1981. 279 с.

Kuprikova H. V. THE PROBLEM OF SOCIAL POVERTY IN THE STORY “NO PAURA” FROM THE COLLECTION “MOM ON SKYPE”

The work analyzes the age specificity of the child's perception of the world based on the material of Ukrainian emigration literature; the figurative system of modern Ukrainian realistic prose for teenagers is analyzed, based on the problematic range of works, taking into account various classification criteria: inner world, character, behavior. It is emphasized that modern literature is a living, complex and, at the same time, diverse process. Teenagers have the opportunity to read works that deal with issues that are close to them. First of all, this applies to texts about the labor emigration of adults who have children.

The article is devoted to the analysis of H. Kruk's story “No Paura” from the anthology “Mom on Skype”, in particular, the attention is focused on the problem of unhappy childhood caused by such a phenomenon as social orphanhood, which was a consequence of labor emigration and the communication gap between adults and children. The article outlines the originality of the artistic understanding of female labor migration, reveals the causes and consequences of such a phenomenon from the standpoint of linguopoetic analysis.

Research vectors are aimed at a new understanding of the “eternal problem” of parents and children from the perspective of growing up in remote conditions.

The work highlights the typical means of artistic expression used by the writer to portray the inner experiences of the main characters of the work. The favorite techniques of the master of words have been determined, it has been found that psychological tension is the canvas of the story, that the text shows the superiority of descriptions of states. It is emphasized that the main means are the internal monologue of the characters, a dynamic portrait and deep psychologism.

Considerable attention is paid to the analysis of the image of the mother as a key figure in the process of raising a child. It was established that in order to convey psychological tension, the author of the story resorts to various lingupoetic constructions, in particular, fragmentary constructions, constructions of non-proper direct speech. In general, it is emphasized that the communication between the main character of the story and her son is a story of short messages and emoticons, which simply cannot replace the live communication of mother and child.

Key words: *social orphanhood, distance, psychologism, internal monologue.*

Науменко Н. В.

Національний університет харчових технологій

МОТИВ ПОСТАНОВКИ ДРАМАТИЧНОГО ТВОРУ ЯК ЧИННИК ІРОНІЧНОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

У статті розглянуто шляхи розвитку іронічного змісту прозових творів української літератури, збудованих на мотиві постановки п'єси. Багатоплановість оповіді в подібному творі зумовлено тим, що до конкретного (прозового) тексту включається інший (драматичний), закодований тим самим кодом, що й весь художній простір. Тому така оповідь містить низку елементів, іманентних саме драматичному творові: уміння побудувати діалог, вилучати «зайвих» та вводити нових героїв, а найголовніше – конфлікт. На основі аналізу творів встановлено, що конфлікт як один із виявів іронічної інтонації у такій оповіді формується за допомогою різних чинників: зіткнення різнобічних, подеколи протилежних точок зору на основні правила театрального мистецтва; можливих непорозумінь між акторами під час репетиції та прем'єри; свідомих або спонтанних видозмін оригінального драматичного тексту, які приводять і героїв, і реципієнтів до нових його інтерпретацій.

Зокрема, показано, що саме завдяки прийомові «текст у тексті», а конкретніше – «драма у прозі», Іван Франко у новелі «Вільгельм Телль» окреслює міру впливу опери Дж. Россіні, яку слухають головні герої твору, на формування їхніх характерів. На цьому й базується принцип, подібний до романтичної іронії: під впливом одних і тих само реальій життя занепадає одна творча людина (Володимир), зате народжується інша (Ольга), адже всі образи, викликані музикою, грою акторів, зміною декорацій, виникали в її сприйнятті.

Відтак встановлено, що оповідання або повість, у яких оповідач є учасником творчого процесу – драматургом, актором, режисером тощо («Антрепреньор Гаркун-Задунайський» В. Винниченка, «Гуси-лебеді летять...» і «Щедрий вечір» М. Стельмаха, «Незнайомец із тринадцятої квартири» В. Нестайка), дозволяє поглянути на можливості екстраполяції життєвого досвіду персонажа на роботу над конкретною драмою та появи на цьому ґрунті нових естетичних концептів, які надалі стають засновком для узагальнень щодо майстерності драматурга та актора.

Ключові слова: проза, драма, іронія, українська література, «текст у тексті», творчість, навчання.

Постановка проблеми. Сюжетними колізіями оповідання або повісті, присвячених театральній справі, виступають становлення та розвиток стилю молодого драматурга, актора, режисера, декоратора, взаємодія між ними, творча комунікація тощо. Відтак головними формозмістовими елементами у творах стають концепти «новизна», «успіх», «невдача», «праця над собою», а головне – «навчання». З цієї причини варто акцентувати на теоретичних засадах розвитку письменницького стилю. «Ліплення» п'єси розпочинається з того самого етапу, що й писання великого прозового твору, – **добору теми та художніх засобів її втілення.**

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з З. Фройдом, діти охоче граються у «я вже великий», імітують в іграх те, про що дізналися з життя дорослих [16, р. 171]. Тому будь-яка традиційна для дітей рольова гра – це свого

роду п'єса, щоразу з новим текстом, декораціями та реквізитом, котру рано чи пізно гравець бажає втілити у писемному слові.

«Хочеш стати драматургом? Це, мабуть, від того, що ти не маєш жодного уявлення про те, що це за річ» [18, р. 8]. Ця репліка німецького мистецтвознавця, категорична за тональністю, насправді не є насмішкою над прагненням молодого автора увічнити свої думки та переживання у драматичній формі. Річ у тім, що драматургія, практично як і проза, переважно є **проміжним** або **фінальним** етапом у становленні майстерності, формуванні індивідуального стилю письменника.

Отже, основні ознаки майстерності драматурга – це уміння *вводити дійових осіб; підготувати появу наступної дійової особи; побудувати зав'язку п'єси; розташувати фігури головних героїв одну навпроти одної, створюючи конфлікт; від першої до останньої репліки / ремарки утри-*

мати сценічну напруженість; побудувати вмотивовану дію розв'язку п'єси. І ще – «справжній драматург показує найпрекрасніші самоцвітні камінці лірики переважно в коротких репліках, які вражають душу» [18, р. 12–13]. Деякі твори, що про них ідеться у цій статті, виступають взірцем або чіткого слідування цим правилам («Щедрий вечір» М. Стельмаха), або цілковитого їх нехтування («Антрепреньор Гаркун-Задунайський» В. Винниченка).

Розвиткові іронічного змісту «драми у прозі» як родо-жанрової модифікації структури «текст у тексті» служить двоплановість зображення – як у формальному, так і у змістовому аспектах. Тобто, до конкретного твору включається інший твір (навіть і не один), закодований тим самим кодом, що й весь художній простір тексту.

Формулювання цілей статті. З урахуванням усіх видозмін «тексту у тексті», серед яких особливо ґрунтовно дослідженою є «п'єса у п'єсі», важливо простежити, як актуалізується цей прийом у прозовому вислові. Тому мета цієї роботи – на основі дослідження мотиву постановки драматичного твору в українській прозі кінця XIX–XX століть установити специфіку творення іронічного формозмісту оповіді, зважаючи на тип оповідача, його ставлення до описуваної події (репетиції, вистави, сприйняття твору глядачами) та можливостей проєціювання власного життєвого та естетичного досвіду на інтерпретування вставного тексту.

До уваги взято твори як «дорослої» літератури («Вільгельм Телль» Івана Франка, «Антрепреньор Гаркун-Задунайський» Володимира Винниченка), так і літератури для дітей: передусім це фрагменти повістей «Гуси-лебеді летять» Михайла Стельмаха та «Незнайомець із тринадцятої квартири» Всеволода Нестайка.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Вільгельм Телль» Івана Франка за стильовою манерою – твір, якому М. Яцків згодом дав таку характеристику: «поетична концепція з музичним і малярським тлом» [15, с. 46–49]. Це особливо точно визначення з огляду на те, що йдеться про оперу Дж. Россіні «Вільгельм Телль», яку виконують у театрі, – отже, до контексту оповіді залучено не лише музику та декорації – «малярське тло» події, а й сценічні образи, втілювані акторами.

Сучасний франкознавець М. Легкий подає новелу Франка як «психологічний аналіз соціального явища» [4, с. 101–104]. Художній час твору – середина 80-х років XIX ст., коли попри утиски царської цензури було вирішено видавати український «місячник літературний».

Письменник показує подію крізь призму сприйняття головної героїні твору – Олі, нареченої пересічного гімназичного вчителя Володи. Музика, а також її передчуття, виступають структуротворчим чинником внутрішнього світу дівчини. Саме таким методом – показом події, що безпосередньо стосується одного з персонажів, через порухи душі іншого, – вибудовується нетиповий для тодішньої прози спосіб розкриття характеру героя.

До контрасту оповідач підводить передусім через асоціативні «внутрішні пейзажі», мальовничо-візуальні й водночас звукові: «Зразу їй [Олі. – Н.Н.] здалося, що плине тихою, спокійною річкою посеред пречудових краєвидів. Над нею тепле, темно-голубе небо... сонце сипле золотим промінням, немов ніжно-розкішно цілує землю-красуню... Серце розширюється в Оліній груді... поруч неї він, її любий Володко, такий гарний, як той краєвид, такий ніжний, як те сонячне тепло...» [14 XVI, с. 195].

Прикметною деталлю, крім візійних живописних картин, навіяних музикою, є порівняння коханого Ольги з образами природи та сонячного світла, подане через невласне-пряму мову героїні [6, с. 60]. Внаслідок такого «вживання» Олі в витворену її уявою картину ще різкішим стає контраст між двома частинами увертюри, які вона чує: «Але нараз тони затремтіли якомсь тривожно... серед загальної гармонії... проривається пискливий дисонанс; чути глухі удари великого бубна, мов перед грозою... Розбурхана уява Олі чародійною силою снує нові образи... Темні хмари засіли на сніжних чолах гір і перекидаються гнівними словами громів. Важко й тривожно робиться Олі» [14 XVI, с. 195–196].

Як твердять дослідники творчості Дж. Россіні, всесвітньовідома увертюра до «Вільгельма Телля» – ціла симфонічна поема, яка «природно й невимушено вводить слухача в образний світ майбутніх подій» [17, р. 349; 19, р. 104]. Подібне явище бачимо й у тексті новели І. Франка: завдяки музиці та викликаним нею асоціаціям героїня перебуває одразу в кількох часових вимірах – теперішнє (момент відвідання театру), минуле автора опери (середина XIX ст.), боротьба гетьманів за свою незалежність, а також давні часи створення світу: «Їй здавалося, що музика... *погрузила її нараз у темну безодню, в котрій реве, бурлить і скаженіє віковична боротьба елементів*».

З плином оповіді «пречудові краєвиди», що з'явилися в Оліній уяві під враженням музики Россіні, опредмечуються в театральних декора-

ціях – «берег Фірвальштадтського озера під час бурі». Тут наративна структура новели ускладнюється за рахунок введення ще одного виду мистецтва, окрім музики та живопису, – театру. Будучи синтетичним за своєю природою, театр у контексті новелістичної оповіді розширює можливості мистецького синтезу в прозовому творі малої форми. По-перше, це описи декорацій, що тією чи іншою мірою стають джерелом асоціацій і для героя, і для читача; по-друге, це – діалоги, обрамлені епічними рамками авторської мови, немов ремарками, та переживаннями персонажа, які вельми часто мають ліричне забарвлення: «Гра акторів відразу зайняла її [Олину. – Н.Н.] увагу – особливо ж геройська фігура Вільгельма Телля, котрий рятує втікача Баумгартена... Фігури драматичної дії пересувалися перед її очима, мов мари, – вона чула тільки тони, чаруючі, могутні навіть тоді, коли ледве бриніли, мов пчілка між стебельцями...». «Могутність» музики приводить Олю до того, що вона починає ясно бачити своє майбутнє родинне життя – в гарному будинку, оточена дітьми, за рукоділлям [6, с. 61]: «Тінь-тінь-тінь... крапав акорд за акордом брильянтовими краплями, – і Оля [побачила] себе в чистій світлиці, з вікнами до сонця, з цвітучими фуксіями й азаліями на вікнах... А срібний дитячий голосок дзвенить до неї... Тінь-тінь-тінь – ценькають ножички, блискає голка...».

Ще в «Секретах поетичної творчості» Франко твердив, що головним рушієм образної символізації є поетична сугестія, тобто сприйняття слів як психологічних сигналів, що «викликають в нашій уяві враження в обсягу всіх зміслів» [14 XXXI, с. 117]. У наведеній сцені письменник витворює ще один різновид новелістичного контрасту: за звучання різних музичних тем діапазон переживань Олі варіюється від тривоги до спокою, а відповіддю на всі її невисловлені почуття є «злий демон» у Володиній душі, який «шепоче... гризливі слова: «Дай мені спокій, я не маю часу з тобою пеститися... мушу задачі поправляти».

Окремо варто сказати й про образ Володири – митця, не позбавленого таланту літератора, який від самого початку новели також засновується на суперечності: юнак виявляє холодність у почуттях до майбутньої дружини («Почуєш, серденько, почувеш... але тепер не пора»), дивується її несподіваним занепокоєнням незадовго до виходу в театр, – зате обстоює ідею музики як «найкращого ліку... на такі тривожні відчуття». Цей персонаж також перебуває в стані градації – по дорозі до театру він «оповідав Олі

різні забавні анекдоти про автора опери Россіні, ...вчитані в якісь німецькім збірнику». Але вже в діалозі з товаришем під час антракту стає очевидним істинне обличчя Володі – міщанське, філістерське [6, с. 61]:

«[Товариш]: – Я задумав видавати місячник літературний... помочи від наших письменників потребу. Я знаю твоє гарне перо, чи можу на тебе числити в цім ділі? [Володя]: – Куди мені тепер до писання? Чоловік у школі й поза школою має таку масу праці... Я женюся» [14 XVI, с. 197].

І. Денисюк, який відводить «Вільгельмові Теллю» особливе місце в новелістиці Франка, зазначає, що третій персонаж, співрозмовник Володі, є, як для новели, зайвим [2, с. 171]. Проте саме в бесіді з ним накреслено шлях розвитку характеру Володимира не лише як «революціонера», а й як митця, який свідомо зрікається літературної діяльності на благо Вітчизни задля ілюзії домашнього затишку [6, с. 61]. Загалом внутрішній світ Володі змальовано лише кількома штрихами, зокрема не відомо, яке саме враження справила на нього музика, що її він так високо підносив, – унаслідок цього «добре перо» Володимира приречене виявитися безсилим.

Усі наратологи, що аналізували Франкового «Вільгельма Телля», головний акцент робили на двох персонажах – Ользі та Володі, а меншу увагу приділяли їхньому співрозмовникові. Але не варто забувати й про четверту постать – акторавиконавця головної партії в опері. Не важливе його ім'я, не важливий загальний список його ролей, – у часі, описаному в новелі, він є захисником швейцарського народу Вільгельмом Теллем, і сприйняття його гри Олею є поштовхом до якісно нового витка асоціацій, які вінчаються палкою любов'ю дівчини до свого народу: «Серед недоступних скель, на пограниччі трьох кантонів, над озером відіграється пречудова хороша і висока сцена присяги на вірність своїй країні... На орлиних крилах підносить музика душу слухача аж до тої підзвіздної висоти, на котрій... дух живе високими і чистими чуттями любові до загалу і посвячення... Як вона [Оля] любила в тій хвилі свій народ, як радо пішла би за нього на найбільші небезпеки...» [14 XVI, с. 198–199].

Саме тут оповідач підходить до контрасту, який є засадничим у побудові всієї новели, її переломним моментом, – контрасту між ілюзією поклику до боротьби, твореною на оперній сцені, та суперечливими поміж собою Ольгою, яка сприймає цей поклик, але сама вдягти нічого не може, і Воло-

димиром, який немов рефрен повторює: «мушу задачі поправляти», але лишається таким само байдужим. Натхненна музикою Россіні, Ольга носить весь український народ у своєму серці; Володя ж бачить у своїй супутниці тільки майбутню дружину, через велику любов до якої готовий зректися мистецтва [6, с. 61].

З другого боку, можна твердити, що І. Франко не випадково обрав за сюжетну канву своєї новели оперу «Вільгельм Телль». Адже, звернувшись до характерних рис мелодизму цього твору Россіні, ми побачимо, що тут уперше відбулося природне включення народної музики в контекст опери. Композитор виразно вловив гармонічні відтінки, кольористичні й експресивні відтінки швейцарських мелодій [17, р. 283]. І загальний емоційний тон новели І. Франка суголосний із звучанням опери Россіні. Однак є й кардинальна відмінність між цими двома творами, а разом із тим – і між стильовими парадигмами романтизму та неоромантизму, до яких вони належать: романтизм, до якого належить «Вільгельм Телль», розв'язує суперечку між обов'язком і коханням на користь останнього, а у творі І. Франка кохання – лише маска, за якою приховується бажання Володі ухилитися від обов'язку [6, с. 61].

Можливо, саме завдяки цьому шедеврові Франко став одним із тих, хто створив передумови до розквіту символічно-орнаментального письма останнього десятиліття XIX ст. та початку XX ст. [6, с. 63], де з неоромантичного двосвіття та «театру в театрі» постала внутрішня драматургія імпресіонізму.

Період кінця XIX – початку XX століть науковці визначають як «зоряний час» української драми, яка помітно зростає як кількісно, так і якісно. Головним стимулом для бурхливого розвитку драматургії стало формування національного театру, зі сцени якого майстри слова намагалися донести до широких народних мас живу українську мову, повернути увагу до животрепетних проблем сучасності [8, с. 156].

Анітрохи не відкидаючи виняткової ролі народницького театру у розвитку української культури, зокрема подвижництва Марка Кропивницького, І. Карпенка-Карого, І. Франка, слід зважити й на ті риси, через які термін «народницький театр» набув негативних змістових прирощень, але притому став сюжетною основою для значної кількості прозових інтерпретацій. Леся Українка всебічно оцінювала оповідання Винниченка «Антрепреньор Гаркун-Задунайський» з позицій формозмісту: «В „Антрепренері Гаркун-Задунайському”

жизнь мелкого захолустного актера взята исключительно с комической точки зрения, и если у читателя все-таки являются грустные мысли по прочтении этого рассказа, то это уже не вина автора. Впрочем, таких рассказов много во всякой литературе, а в украинской они не кажутся особенно банальными только потому, что вообще не все еще банальные темы использованы украинскими писателями... Есть, впрочем, и в „Антрепренері Гаркун-Задунайському» интересные черточки, присущие только украинскому театру и его деятелям, например, остроумное изложение «типичной» украинской драмы» [13].

Варто поглянути на ці «цікаві рисочки» уважніше. Специфічна субкультура театральних діячів початку XX століття явлена в творчості В. Винниченка не лише як об'єкт іронічного ставлення, а й як вияв пошуку персонажами шляхів самовираження, осягнення свого довілля, показу «героїв нашого часу», їхнього навчання на шляху до створення якісно нової драми та нового театру [5, с. 273].

Сама композиція та мова Винниченкового архітвору спонукає згадати містку, саркастичну за тональністю наукову розвідку «Літературний Бонавентура. Нотатки читача» С. Єфремова. Її автор розбирає малознані «народницькі» драми початку XX століття, і не просто розбирає, а й приохочує до цього реципієнта, звертаючи його увагу на кожен окремий компонент п'єси – ремарки, репліки, вбрання персонажів, елементи реквізиту, художнє оформлення афіш та обкладинок. Тим-то прикметний у статті Єфремова рефрен «Заслона підіймається»: Наприклад: «...Візьмім справжню комедію... «В каламутній воді» («Орися») д. Володського (у Києві, 1904). На самому ж початку, на першій сторінці, автор завдає вам одразу таку несподіванку: Ява І. За столом сидять Хабаревич і Грабиха. Вони зовсім тверезі...». І далі подається коментар: «Читач ще не знає, що то за персони той Хабаревич і та Грабиха, а наш автор уже пальцями на їх тикає: дивіться, мовляв, люди добрі, сі особи якусь норму переступили і в ненатуральному стані перед ваші очі вийшли» [3, с. 114–115]. «Натуралізація ненатуральних вчинків» – от, на думку С. Єфремова, зміст комедії «п. Володського», тому авторський курсив у наведеній цитаті не випадковий [5, с. 273].

Оповідання про антрепренера Гаркуна-Задунайського можна розглядати в контексті актуалізованої на модерному тлі «романтичної іронії» як рушієві руйнування ілюзій. З його сторінок постає українська провінція: якесь містечко N,

де є «театр», і на його сцені розгортається дійство типової «малоросійської» мелодрами «Люте серце, або ж Чотири смерті разом» якогось Сьогобережного (вірогідний шарж на драматурга І. Тогобочного).

Хто ж виступає руйнівником цих ілюзій? Сам антрепренер Гаркун. То він, бажаючи «стерти грань між сценою та глядачами», захоплюється цим настільки, що й «театр г-на А. Цибельмана», де відбувається дія, перестає бути схожим на театр: «Чи бачили ви коли загін серед поля для худоби? Як бачили, то приставте до цього загону ще: повітку не повітку; а так якесь чортзна-що з поганеньких, старих дощок, запніть це чортзна-що спереду старим полатаним брезентом, і ви матимете перед очима *N-ський театр*» [1, с. 105]. «Ліс», предмет гордості Гаркуна, має не вельми презентабельний вигляд: «...посередині рами рівненько й чепурно зроблено сажею широку смугу, це – стовбур; з боків ішли теж рівненькі й чистенькі тонші смужки, то – гілля; по гіллях начіплено кругленькі, як яблука, листя, штук по десять на кожній. Рами приставлялись одна до одної Щільно й рівно, тільки з двох боків лишались проходи для героїв драм і комедій» [1, с. 109].

То Гаркун на свій розсуд скорочує драму: «—... ви ж не в тій дії з'явилися. Вам треба в третій... у лісі... Який же тут ефект? – Який? Який?.. <...> Такий ефект, що плювають мені на всі ті дії!.. Я ошибся... Да! Усяк може ошибиться... Але це – пустяк! **Ті дії можна викинути**, і драма од того не теряє...» [1, с. 123].

Але загалом герой тут має рацію. Читач бачить, що драматург Сьогобережний наводнив свою п'єсу плачами, освідченнями й каяттям лише для того, щоб наповнити другу та третю дії, створивши традиційну чотириактну драму. І виявляється, що ці частини можна вилучити без втрати змісту п'єси, тобто – що у «діях» фактично немає дії. Адже варто поглянути на синопсис драми, аби зрозуміти, що весь сюжет можна вкласти щонайбільше в один акт:

«Любляться собі, бачите, двоє пренепорочних, страшенно добродійних коханців, Маруся (Галіна) та Грицько (Гаркун). Любляться вони вірно, чесно, живуть душа в душу, ось-ось мають побратися, коли ж... не можна! Не дозволяє драма! Бо й справді-таки: що б то була за українська драма, якби кожному дозволялось женитись. Марусю любить ще Гаврило (Петренко). Цей Гаврило... Та ви знаєте, який це Гаврило, його в кожній українській драмі можна бачить. Злий, східний, поганій, гидкий... Але Грицько ревнує Марусю до

його і раз на вечорницях убиває Гаврила. Зараз же приходять урядник і забирає Грицька на Сахалін. Але він в четвертій дії тікає звідтіля і приходять до Марусі. А Маруся вже вийшла заміж за Максима (Гонту). Грицько, відома річ, сердиться за його, то й її. Тут знов приходять урядник і І, II і III чоловіки і хочуть забрати знов Грицька на Сахалін, але він з реготом випиває отрути і, дригаючи ногами, умирає біля Марусі. Урядник з чоловіками стають на коліна й моляться богу. Цим кінчається драма» [1, с. 121].

Промовистими в цьому пасажі є іронічні коментарі оповідача щодо таких жанрово-стильових рис «української драми», як заборона одружуватись із любові та образ «Гаврила» як утілення зла; можна углядіти в цьому й несвідомий контраст до імені архангела Гавриїла як носія Благої вісті, і не виключено, що й він любить Марусю по-справжньому [5, с. 274].

Подібний аж до найменших подробиць синопсис подає С. Єфремов у «Літературному Бонавентурі» [3, с. 119–120]. Найбільш прикро, що драму «Повернувся із Сибіру», котра й стала мішенню єфремовського сарказму, створила небезталанна Любов Яновська ще 1897 року. Вірогідно, ця драма й послужила прототекстом «Лютого серця...»: з п'єси в прозу перекочували одні й ті самі деталі – хати, тини, колодязі, вбрання й навіть сюжетні лінії.

За даними сучасних досліджень, у подальшій творчості Любов Яновська зазначені вади долає глибшою філософською наповненістю драм: «... суперечності щастя і нещастя, віри і розуму, дисгармонійності стосунків між людьми окреслюють коло художньо-екзистенційних проблем п'єс “Без віри”, “Людське щастя”. Філософічність узагальнень Л. Яновської-драматурга проявляється в тому, що кожен із її персонажів перетворюється на репрезентанта певної філософської концепції, яку він намагається втілити в життя» [9, с. 10].

Згодом, уже в 1920-ті роки, було укладено чимало книг – порадників до писання п'єс. У них наголошувалося на деяких вадах у творчості початківця, котрими рясніє і «Люте серце, або ж Чотири смерті разом», починаючи від назви – цілком у дусі кон'юнктурного драморобства початку ХХ століття:

«Орації». Включення у п'єсу надто довгих розповідей про дійову особу або подію з її життя, багатослівних напуттів тощо. «Тут ще Маруся повинна плакати та й ще плакати, Максим

повинен її розважати, повинен сватати її, вона повинна падати йому на груди й дякувати за це; а в третій дії вона повинна усе говорити, що ця зрада їй так не минеться, а Максим знов мусить розважати її» [1, с. 122], і на це відведено цілих два акти!

«Дві барви». Показ персонажів у «чорно-білому» ракурсі, у нашому випадку – або «злих, єхидних, поганих, гидких» Гаврилів, або «страшенно добродійних коханців» Грицьків та Марусь.

«Несподіване перетворення». Показ різкого зламу у характері дійової особи, не завжди вмотивованого колізією п'єси [11, с. 278–279]. «Добродійний коханець» Грицько винятково з ревнощів (без жодної іншої причини) розкидає по сцені трупи, аби потім померти і самому: «Він із реготом випиває отрути й, дригаючи ногами, умирає біля Марусі».

Зведені воєдино волею письменника мелодраматичні штампи відкривають простір для пародіювання не лише самого тексту «типової української драми», а й способів її постановки: «Репетиція почалася. Гаркун був справдешнім режисьором. Він кричав, лаявся, бундючився, викривлявся і весь час коверзував Петренками, як сам хотів. То не туди стала вона, то не так повернувся він, то не з того боку обняла вона, то не в ту щоку поцілував він. Петренки покірливо робили, як хотів він, і іноді перекидались сумними поглядами» [1, с. 110]. Можна було б сказати, що письменник шаржує, пародіює, якби лише у виставах реальних гаркунів-задунайських із їхнім провінційним убозтвом (ще дужче підкресленим претензією на «іскусство») не було ознак самопародіювання. У «Антрепреньорі Гаркуні» це примітивні афектації, мелодраматичні шаблони, «ніякий» рівень режисури та гри виконавців, які, до того ж, актори напівпрофесійні або й зовсім не актори – чоботарі Гонти й Залізник, писар поліцейської канцелярії Петренко та його дружина без певного роду занять. Їх, однак, Гаркун у розмові з оповідачем гордо іменує «античною трупкою», котра на практиці яскраво виявляє себе лише в закулісних інтригах та сварках [5, с. 275].

Дивовижною в устах Гаркуна видається «величної простоти» раця, рясно пересипана цитатами з філософів і водночас засмічена словами-паразитами та паузами вагання: «Простоту люблю і уважаю... Д-да... «Простота это – все, роскошь – ничто», – сказав Декарт, і я з ним согласен... І знаєте, що я вам скажу? Ніколи талант і не може ужитись з розкішшю... Йому треба, так сказати, абсолютно... е... е... атмосферу...

е... е... так сказати... простую... Да... Потому, искусство така штука, що... е... е... «Роскошь – это мать пороков», – сказав Шопенгауер. І правильно сказав! Мудро сказав!.. Це ум... Я, знаєте, Шопенгауера уважаю... Согласен, і Лев Толстой тоже... можна сказати, принципіальний... но знаєте, я заметіл між ними велику різницю! Той, знаєте, більше все так сказати... е... е... в атмосфере... духовную...» [1, с. 114].

Аби підкреслити свою «належність» до театрального мистецтва, Гаркун раз у раз вибухає промовами українсько-російським суржилом, який різуче контрастує з пафосними фразами: «Він [артист. – Н.Н.] не індиферентно дивиться, як працює бідний народ... Він страдає. Вірте мені, я сам ізстрадався. В цій груді... страданій много! Я... плакав! Смішно? Да?.. Смійтесь, смійтесь! – гірко, але й гордо хитнув він головою, не вважаючи на те, що я навіть і не посміхнувся, – з нас сміються всі. Це – наша доля... Індиферентизм – от нам плата за страданія! Д-да! Мучся, мучся, артист! Ти несеш хрест великий!..» [1, с. 100].

Лексика, яку вживає Винниченко для змалювання театру («загін», «повітка», «дошки», «брезент», «корито»), не належить до театральної, вона побутова, сільська. «Храм мистецтв» перетворюється під пером письменника на «загін для худоби»; люди у світі, який змальовує Винниченко, не мають права на естетичне задоволення, на зустріч з прекрасним: вони мусять, сидячи на «шаршавих дошках», слухати музику з «корита».

В українській прозі подальших періодів мотив постановки п'єси в провінційних театрах розроблявся неодноразово. «Сила асоціацій, спогади, спостереження, – так розкриває Михайло Стельмах першооснову багатой натурфілософської образності в діалогії «Гуси-лебеді летять...» та «Щедрий вечір». – Ніщо не пропадає марно» [цит. за 10, с. 170]. Ці слова перегукуються з постулатом Івана Франка: рушієм творчості є «можливість репродукції вражіннь, які колись безпосередньо торкали наші змисли... Одна така репродукована ідея викликає за собою іншу, цілі ряди інших ідей, ті знов... викликають дальші ряди ідей і так без кінця [14 XXXI, с. 55].

Хрестоматійними стали епізоди, у яких Михайлик – учень третього, а потім четвертого класу пише п'єси для шкільного драмгуртка. Притому, за словами уже зрілого автора, «не один читач поведе правим чи лівим плечем і засумнівається: чому саме п'єсу, а не вірші?» [12, с. 115]. Тут варто зважити на інший психологічний момент: молодий драматург намагається і показати пережи-

вання, заломлені через внутрішній світ персонажа п'єси, і змодельовати події, увиразнюючи їх співвіднесенням різних точок зору [11, с. 273–274]. Іншими словами, «від п'єси всякий має і радість, і печаль».

У даному разі Михайлика до творчості спонукають сильні враження, викликані низкою нових слів (театр, контрамарка, суфлер), першим походом у театр і пов'язаними з цим приємними та неприємними ситуаціями; катарсичне відчуття від перебігу дійства та віншування самодіяльних сільських артистів: «Такого єднання глядачів і митців я чогось потім не бачив навіть у столичних театрах [12, с. 120].

Шлях до написання першої п'єси починається з уважного прочитання «Мартина Борулі» Івана Карпенка-Карого та деяких інших творів (аж до трагедій Вільяма Шекспіра), з опанування ключових термінів драматургії (п'єса та її складники – дія, картина, ява, ремарки – «слова, що стоять у дужках»), на ґрунті чого має виникнути новий сюжет – «щоб там були і дядько Себастьян, і дядько Микола, і Мар'яна, й інші люди з нашого села».

Показано й перші муки творчості – «ніяк не можу підібрати дівчині слів про любов», а без цього, на думку малого, твору не вийде. Він так і лишився незавершеним. Зрештою, через рік «авторське» бачення «найголовнішого» у драматичному дійстві радикально змінюється: «...привіз п'єсу зі стріляниною! – І багато її? – В усіх сценах і трохи поза сценою... – Оце п'єса!», або, як сказав би театральний чи кіноглядач початку III тисячоліття, – «екшн», «бойовик» [6, с. 158]. Саме таку п'єсу – вже третю – і ставить на меті створити Михайлик.

Закінчення епізоду відкрите: погоджено, що твір буде інсценовано у шкільному театрі, але цілком очевидні вагання в душі Михайлика – про день прем'єри йому «і радісно і страшно подумати» [12, с. 246]. Простір для роздумів залишено й читачеві, який лише з кількох реплік оповідача зможе скласти уявлення про сюжет та місце, а також символічність дії: «Оце б і грушу можна вставити у п'єсу, і кулетників біля неї, а в гілля груші вмальовати молодика, якого нема тепер» [12, с. 245].

Головні герої повісті В. Нестайка «Незнайомець із тринадцятої квартири, або Злодії шукають потерпілого» Ява і Павлуша, познайомившись під час літніх канікул у Києві з роботою кіноартистів, замислюють створити власний театр: «Не який-небудь драмгурток, який готує одну

мишаву постановку до свята, а потім розпадається» [7, с. 341]. Справжній постійний театр із багатим репертуаром, зі швейцаром у гардеробі, з квитками вартістю від карбованця до двадцяти копійок.

Іронія оповідача виявляється уже в першому епізоді, з якого починається історія шкільного театру, – добору п'єси для дебюту: від трагедії Шекспіра «Отелло» (яку відхилили через її непедагогічність – занадто вже про любов) до «Платона Кречета» (теж про любов, хай йому грець) [7, с. 186]. Комічний ефект створюється обігранням двох тез: «усі п'єси про любов» та «про любов – непедагогічно». Окрему порцію авторської іронії отримує й поцілунок як неодмінний атрибут п'єси про кохання: «Щоб я вам ото при всьому селі цілувався на сцені з якоюсь Ганькою Гребенючкою!.. Я краще з коровою поцілуюся» [7, с. 186]. За компромісний варіант урешті-решт обирають гоголівського «Ревізора»: і не про любов (хоча насправді це не зовсім так), і за програмою з літератури.

Наступний момент – своєрідний іронічний поєдинок між Явою та Павлушею. Павлуша, оповідач повісті, занепокоєний поведінкою Яви, який, замість учити роль, переймається то емблемою для новоспеченого театру, то полюванням на лисиць. Своєю чергою, Ява скептично ставиться до роботи однокласників над виставою: «Щоб я зубрячив? Ні-каг-да! Зубрячка – то для дурнів, для неспособних...» [7, с. 189]. Однак він по-своєму має рацію: суто механічне зазубрювання тексту – не дуже надійний помічник акторові в роботі. При тому Ява велику ставку робить на суфлера, посилаючись на той факт історії театру, що визначний артист Качалов саме так і грав. Однак й суфлер, «чемпіон по підказках» Кузьма Барило не допоміг: «...Я чую окремі слова, але вони розбігаються, як неслухняні вівці, і я, мов той невдаха-пастух, не можу зібрати їх до купи» [7, с. 193].

І врешті-решт, самоіронія обох хлопчиків над прізвиськом «артисти», котрим наділив їх сторож дід Салимон: «що-що, а різні штуки-викабулки робити ми вміли» [7, с. 187], коли з'ясувалося, що цього уміння більш ніж недостатньо, щоби стати справжнім актором.

В іронічному ключі наголошує оповідач і на своєрідному сприйнятті сільськими мешканцями колізій комедії: «...баба Гарбузіха розпустила... чутки, що автор п'єси «Ревізор» ніякий не Гоголь, а кореспондент райгазети Курочка... І написано все точно про нашого колишнього голову Припихатого, але оскільки Припихатий зараз на

відповідальній посаді інструктора в обласному управлінні культури, то й написано так завуальовано, і підписався Курочка... псевдонімом – Гоголь» [7, с. 190].

Попри не дуже вдалу першу спробу, Ява та Павлуша отримують неоціненний досвід: від нових для себе знань про історію українського театрального та кіномистецтва до усвідомлення потреби самоорганізації та копіткої праці задля досягнення успіху.

Висновки. Інтерпретовані у прозовому творі реалії (особливості драматургії, принципи театральної режисури, підготовка костюмів і декорацій тощо), характерні для народницького або загалом самодіяльного театру, набувають гротескної форми, увиразнюючи головні позитиви та негативи драматичного та театрального мистецтва тих часів, які відбито у кожному з розглянутих текстів.

Своїї естетичної мети автори досягають, послуговуючись усіма реєстрами комічного у прозовій оповіді. Зокрема, таким є авторське іронізування над власним дитинством, підлітковими переконаннями та стереотипами, способами сприйняття класичних мистецьких творів, серед яких пальма першості належить драмам В. Шекспіра, і роботи над власними.

У кожному разі інтерпретація мотиву постановки п'єс у різних генологічних парадигмах прози має відтінок не лише комічного, яке варіюється від доброзичливого гумору до вбивчої іронії, а й носить у собі концепт **навчання** – відбиток того самого першого кроку, з якого, за словами філософів, починається найдовший шлях.

Список літератури:

1. Винниченко В.К. Антрепреньор Гаркун-Задунайський. *Краса і сила* / упоряд. П.М. Федченко. Київ: Дніпро, 1989. С. 90–127.
2. Денисюк І.О. Розвиток української малої прози XIX – початку XX ст. Львів: Академічний експрес, 1999. 268 с.
3. Ефремов С.А. Літературний Бонавентура (Заметки читателя). *Статті. Наукові розвідки. Монографії*. Київ: Наук. думка, 2002. С. 101–134.
4. Легкий М.З. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка. Львів: Каменяр, 1997. 147 с.
5. Науменко Н.В. Інтерпретація концептів народницького театру в оповіданні «Антрепреньор Гаркун-Задунайський». *Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна*. Вип. 73 : Філологія. Харків, 2015. С. 272–276.
6. Науменко Н.В. Інтертекстуальність музичного символу у силовому полі новелістичної оповіді. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Т. 31 (70), № 4, ч. 4. 2020. С. 59–66.
7. Нестайко В.Г. Незнайомець із тринадцятої квартири, або Злодії шукають потерпілого. *Тореадори з Васюківки*. Київ: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2004. С. 183–351.
8. Панченко В.Є. Володимир Винниченко: парадокси долі та творчості: монографія. Київ: Літера, 2004. 318 с.
9. Приймак І. В. Творчість Любові Яновської в літературному процесі кінця XIX – початку XX століть: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук (10.01.01). Львів, 2007. 16 с.
10. Про Михайла Стельмаха: спогади / упоряд. Л.А. Стельмах, Д.М. Стельмах. Київ: Рад. письменник, 1987. 407 с.
11. Семенюк Г.Ф., Гуляк А.Б., Науменко Н.В. Літературна майстерність письменника: підручник. 2-ге видання, доп. і перероб. Київ: Видавництво «Сталь», 2015. 405 с.
12. Стельмах М.П. Гуси-лебеді летять...; Щедрий вечір: повісті. Київ: Веселка, 1975. 255 с.
13. Українка Леся. Винниченко. URL: <http://www.l-ukrainka.name/ru/Criticism/Vynnychenko.html> (дата звернення 14.10.2022)
14. Франко І.Я. Зібрання творів: у 50-ти т. Київ: Наукова думка, 1975–1986.
15. Яцків М. Смерть Бога. Львів: Накладом В. Боберського, 1913. 165 с.
16. Freud S. Der Dichter und das Phantasieren. *Bildende Kunst und Literatur. Studienausgabe*. Bd. X. Fischer, 1927. S. 169–179.
17. Hartmann N. Ästhetiken. Berlin, 1977. 523 s.
18. Hessen, R. Dramatische Handwerkslehre. Berlin: H. Walther, 1902. 292 p.
19. Hodeir, A. Les formes de la musique. Paris: Seghers, 1995. VII, 212 p.

Naumenko N. V. THE MOTIF OF SETTING A DRAMA WORK AS THE FACTOR OF IRONIC STYLE IN UKRAINIAN PROSE

The author of the article followed the ways of development of the ironic substance in prose works based on the motif of setting a play. Two-dimensionality of such a literary work is conditioned by the fact that the certain (prose) text includes another (dramatic) one and thenceforth gets ciphered by the same code as the entire artistic space of the text. Thus such narration contains some elements, intrinsic for the dramatic art as a whole (the ability to set up a dialogue, to eliminate the 'spare' characters and to introduce the new ones, and, what is essential, the conflict). As a result of the textual analysis, there was shown that the conflict of a story can be formed by the following factors: the collision of different, sometimes contradictory, viewpoints on the main rules of theatrical art; the probable misunderstandings between the actors during the rehearsals and the first nights; conscious or spontaneous modifications of the original drama text, which can lead both the characters and the recipients to its new interpretations.

In particular, there is evident that, due to the means of 'text-within-a-text,' or actually 'drama-within-a-prose,' Ivan Franko in his 'Vilhelm Tell' defines the level of the influence of Rossini's opera attended by the protagonists on formation of their worldviews. This is the principle similar to romantic irony: having been affected by the same realities, one creative person (Volodymyr) got down to earth, whereas the other one (Olga) emerged, owing to the fact that all the images evoked by music, acting and changes in the scenery appeared in her imagination.

In turn, if it comes to a story in which the narrator is the participant of the creative process – a playwright, an actor or a director (in 'Entrepreneur Harkun-Zadunaysky' by V. Vynnychenko, 'And the Geese and Swans Are Flying...' and 'The New Year Eve' by M. Stelmakh, 'A Stranger from the Apartment 13' by V. Nestayko), hence it is expedient to study it in terms of extrapolation of a narrator's vital experience on working over a certain drama and emergence of the new esthetic concepts to be the basis for generalizations about the dramatist's mastery.

Keywords: *prose, drama, irony, Ukrainian literature, 'text-within-a-text,' creativity, education.*

Павлюк І. З.

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

ПОЕТИКА РОМАНУ АНАТОЛІЯ ДІМАРОВА «І БУДУТЬ ЛЮДИ» ЯК ЕГРЕГОР СВІТОГЛЯДНИХ ПЕРЕФОРМАТУВАНЬ ПРОЗАЙКА

Творчість класика української літератури ХХ століття Анатолія Дімарова літературознавці загалом розглядають у дискурсі «соціально-побутового роману». Почавши своє життя в релігійній світоглядній системі координат і пройшовши через атеїстично-ідеологічно-позитивістський (піонерсько-комсомольсько-комуністичний) світогляд, письменник прийшов до метафізики – магії творчості, тобто поезії в її широкому розумінні, де маркерами є вже не метафори як тропи, а знаки-коди-символи-міфи не лише як егрегори естетики, а й етики, визначеної не лише біблійними заповідями, «моральним кодексом будівника комунізму», а й неписаними кодексами честь громадянина, воїна, людини, письменника.

Тому цю статтю присвячено дослідженню поетики в широкому розумінні цього терміна (ποίησις (грец.) – «творчість») прозової трилогії видатного українського письменника Анатолія Дімарова в контексті світоглядних трансформацій самого автора та його alter ego: від християнина – через комуніста-інтернаціоналіста-атеїста – і знову до войовничого християнина-націоналіста у зв'язку з епохальними подіями авторського часу та простору: роззброєнням, голодомором, війною, повоєнною відбудовою. Зокрема, зосереджено увагу на використанні автором роману фольклорних, міфологічних, біблійних елементів у прозовій канві роману як основних маркерів його поетики на тлі невеликої кількості формальних поетичних знаків – тропів.

Незважаючи на загальну (етико-романтичну, біографічну) поетику роману, у ньому присутні реальні поетичні уривки, що означають різні історичні періоди сільського села: трагічна поетика голоду, поетико-біблійні візії Страшного суду в романі, природно-філософські поетичні уривки-пейзажі, поетичний портрет. Поетику романної прози Анатолія Дімарова також можна диференціювати за тим самим принципом, що й його героїв: духовно-християнську поетику, шкільну поетику, архетипно-фольклорну поетику, ідеологічну квазіпоетику. Письменник латентно сповідував одночасно позитивістський (атеїстичний), метафізичний (поетичний) і релігійний (християнський) світогляд.

Ключові слова: поетика прози, світогляд, голодомор, поетичний портрет, біблійні візії, міфологія, життєтекст.

Постановка проблеми. У самій назві прозового роману-трилогії знакового українського (сторічного нині) письменника Анатолія Дімарова (при народженні Анатолій Андроникович Гарасюта) «І будуть люди» апріорі закодована поезія, адже це безсумнівно – частина рядка із вірша Тараса Шевченка «І Архімед, і Галілей...», який завершує строфа:

*І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі.*

У Кобзаря, правда, – «люде», а в Дімарова – «люди». Але це вже стильове, діалектно-історичне, а не змістове.

Якщо ж брати до уваги поезію у широкому діапазоні значення цього слова, тобто як *ποίησις* (грецькою) – «творчість» загалом, а не лише

художньо-образне словесне мистецтво, не як літературний жанр поряд із прозою і драмою, а власне поетичність, яка може бути притаманна і драмі (поетична драма), і формально прозовому тексту (поезія у прозі), поетична проза. Про що й наш дискурс.

Творчість цього класика української літератури загалом розглядають у дискурсі «соціально-побутового роману», основними рисами якого (за Т. В. Гросевичем) є: «змалювання життя героїв на тлі важливих соціальних зрушень; показ представників різних соціальних прошарків; створення певного соціального типу; соціальна трагедія героя; протиставлення світлого поривання людей і жорстокої дійсності; відтворення побуту та епізодів сімейного життя; високий викривальний пафос» [2]. Тобто (парадоксально) – маркери романтичності-поетичності ті ж самі, адже егре-

горні крайнощі (плюс і мінус) іноді сходяться не лише у фізиці, але і в метафізиці. Питання лише у межах-мембранах.

Тому тим більше цікаво знаходити поетику у «соціально-побутовому романі», оскільки поезія (за Федеріко Гарсія Лоркою) – це «дарування душі» – *duende*... Красиве дарування – хочеться додати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремих досліджень про поетику дімаровської прози ми не знайшли. Але екзистенціально найближчою до нашого дослідження є стаття Полещук Г.Я. «Психологізм повістей А. Дімарова «Квартира», «Банани» [9, с. 279], оскільки психологізм і психея (душа) – однокоріневі слова, а поезія – «дарування душі», то логічно... Але об'єкт дослідження тут інший, хоча про «І будуть люди» також можна сказати, як у цій статті: «Про негативні зміни внутрішнього світу дівчинки свідчить антитеза, яка репрезентується в малюнках на образному рівні (квіти – дракони, змії). Важливими індикаторами негативного емоційного стану Світлани є використана дівчинкою під час малювання обмежена кількість кольорів, які, за твердженням психолога М. Люшера, символізують тривогу (синій), агресію (червоний)».

Пропущені крізь авторську душу кольори, звуки, запахи, доторки творять поетичну атмосферу художнього світу письменника, із яким я мав честь бути особисто знайомим і який був харизматично-поетичною особистістю у широкому значенні цього визначення, «блакитною дитиною» – за назвою його однойменної книги, адже він загалом був «схожий на свої книги», як зазначив Михайло Слабошпицький у статті «Про Анатолія Дімарова, який схожий на свої книги» [9].

Мета статті – дослідження поетики прозового роману Анатолія Дімарова «І будуть люди» у контексті світоглядних переформатувань саюого письменника.

Виклад основного матеріалу. Як казав Томас Джефферсон, «проповіддю мають бути наші життя, а не наші слова». А разом із тим – «Людям потрібна не правда, а легенди», – за словами засновниками ордену ієзуїтів Ігнатій Лойола.

Ці обидві формули актуалізовані у контексті дискурсу «Анатолій Дімаров».

Зізнаюся, що латентно симпатичні мені його двоєдині текст та життєтекст ще й тому, що його доля, як і моя (тут я народився і жив до сімнадцяти років), пов'язана із Волинню: у повоєнні роки Анатолій Дімаров працював у газеті «Радянська Волинь», де й написав і надрукував у Львові

у 1949 р. його першу книгу оповідань «Гості з Волині», а вже у 1951 р. тут же другу – «На волинській землі».

Саме на Волині, куди він приїхав у 1944 р. і затримався на шість років, пробудилася його національна свідомість: «У мене до того ніколи не сиділо в душі, що я – українець!» – читаємо зізнання письменника у матеріалі Наталії Павленко «Солдати ніколи не йшли в бій «За Сталина! За родину!» в «Gazeta.ua» [6] і дивуємося його дивовижно стрімкій реалізації у радянський час (невже допомогла лише зміна прізвища?), де ще до 1990 р. існувало «пильне око КГБ» і строга цензура, яку навіть я ще застав, друкуючи свою першу книги лірики «Острови юності» у львівському видавництві «Каменярь» у тому ж 1990 р.

Щодо поетичного, навіть дещо пафосного, патріотизму Анатолія Дімарова, то його виразним маркером слугують назви даних ним уже у час незалежності України інтерв'ю: «Тільки рвучи серце і стікаючи кров'ю, можна писати геніальні речі», «Не люблю нудних творів», «Я ціле життя жив, як вояки ОУН-УПА, під псевдо» [4].

Читаємо дімарівський роман із шевченківською назвою – «І будуть люди» як охудожену біографію навіть не *Alter ego*, а самого письменника – Анатолія Андрониковича Гарасюти – із полтавщини, біографія якого, як ми вже зазначили, дивовижна, романтично-драматична, поетична: син хутірського хлібороба-куркуля і дочки священника, ветеран війни, журналіст...

Він очевидно вижив і реалізувався лише тому, що у час розкуркулення його мати із ним та його молодшим братиком утекла до Миргорода, де змінила документи, приписавши синам прізвище місцевого вчителя – Дімаров: «*Та я як бандерівець прожив усе своє життя. Мій батько був розкуркулений, мати – дочка попа, а я синок розкуркуленого батька і дочки попа. Мені шлях у світ був категорично закритий. І моя нещасна свята мама заради двох нас дітей відмовилася від особистого життя. Вона поїхала була в Миргород, знайшла своїх подруг, з якими вчилася в учительській гімназії і молила їх, аби вони посвідчили в миргородському суді, що вона загубила метрику дітей, і щоб посвідчили, що ми діти вчителя Дімарова, який загинув. Відтоді я і став Дімаровим, а не Гарасютою, як мав би бути. Коли мама помирала, то казала нам: «Дітки мої, у мене і в могилі ноги від страху труситимуться». Я нікуди не міг піти, навіть у комсомол, бо боявся, що почнуть вивчати мою біографію і докопаються, що я син куркуля [...] Радянські школи були геніальні.*

Геніальні в тому, що виховували нас у душі Карла Маркса, Леніна, Сталіна. Вони цими речами робили з нас наркоманів, сталінських наркоманів», – читаємо в одному із численних інтерв'ю письменника ще 25 травня 2012 р.: «Зі сталініста я став переконаним націоналістом» [4].

Врешті, кожен оригінальний письменник пише єдину Книгу – книгу свого життя. Бо ж про всіх інших уже написали інші. Тому оскільки Анатолій Дімаров так і чинив, то при поетичності його життєтексту зостається поетичним і його текст, який на перший погляд може здатися занадто прозаїчним (мало тропів: образів, яскравих метафор; відсутність ритмізованих вербальних фігур тощо, адже у вужчому розумінні поезія – це ритмічно організоване мовлення на основі конкретно-історичної версифікаційної системи із максимальним використанням мовних засобів, творенням несподіваних поетичних образів, оригінальних семантичних зв'язків між вербальними моделями через метафоризацію та метонімізацію тексту – на відміну від прози (лат.: *prosa* – пряма мова, яка розвивається й рухається вільно) (див. книги з теорії літератури).

Я ж визначаю поезію – як музику, написану словами. Із цієї точки зору Анатолій Андронікович Дімаров наскрізь поетичний, адже для камертонного філологічного слуху народною архетипізованою піснею звучить навіть колекціоноване ним розмаїте каміння у геологічних експедиціях на Карадазі, Алтаї, Памірі, Тянь-Шані, Уралі, в Забайкаллі – свідчення оригінальної поетичності натури його збирача у часі і просторі історії людських емоцій, де він поет не лише у широкому гуманітарному розумінні терміну, але й у суто філологічному, бо ж у 1936 р. юний Анатолій почав писати вірші і навіть отримав премію із матеріальним еквівалентом 100 карбованців на Всесоюзному конкурсі.

Тобто поетичне чуття майбутній прозаїк однозначно мав, хоча перемогло його наративно-розповідне начало, адже майже всі добрі прозаїки – хороші оповідачі (див. статтю автора літературного портрета Анатолія Дімарова Григорія Штона про нього ж – «Великий оповідач» [10]), більше творці казок, аніж пісень.

Отож, дивимось на поетичність творчості Анатолія Дімарова загалом і на поетику його «шевченківської» прозової трилогії «І будуть люди» у широкому значенні ключового слова «поезія», де, приміром, поезія навіть діалектна мова персонажів: «– Дак ти ж охвицер! Тебе ж і по виставі бити положено», а «Бог», «Перун», «Христос»,

«пісня» – ключові маркери поетичності твору, адже є міфологічними, тобто поетичними, символами, адже поет справді – міфотворець (див. книгу професора Григорія Грабовича «Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка») [1].

Світоглядна система автора як основа поетики у всіх її розуміннях трансформувалася від атеїстично-ідеологічно-позитивістської до національно-патріотично-метафізичної [4] – у релігійному напрямку. Недаремно ж мама письменника була донькою священника. Екзистенційне коло спіралі має замкнутися за метафізичними та алхімічними законами Універсуму, які не менш точні, ніж фізичні, хімічні, біологічні закони ДНК.

Розпочавши своє життя у світоглядній релігійній системі координат і прийшовши через атеїстично-ідеологічно-позитивістський (піонерсько-комсомольсько-комуністський світогляд, письменник прийшов до метафізики – магії творчості, тобто поезії в найширшому її розумінні, де маркерами виступають уже не метафори як тропи, а знаки-коди-символи-міфи не лише як егрегори естетики, але й етики, означені не лише біблійними заповідями, «моральним кодексом будівника комунізму», але й неписаними кодексами честі громадянина, воїна, чоловіка, письменника, про що Анатолій Дімаров каже у цитованому щойно нами своєму інтерв'ю «Зі сталініста я став переконаним націоналістом» – про свою відмову від ордена Ярослава Мудрого, зокрема: «Я вже в зрілому віці прийшов до такої думки... Причому прийшов під впливом Франка. Ви знаєте цей вірш його?

**Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала, –
Я ж гавкаю раз в раз,
Щоби вона не спала...**

Слухайте, це заповіт кожному письменнику, який любить свою Україну, свою націю. Я собі поступово випрацював принцип життя – бути в опозиції до будь-якого уряду, який би він не був. Бо немає того уряду, який би не робив злочини, похибки і який би не кривдив малих, нужденних людей. Письменник повинен бути в опозиції і гавкати, розбуджувати людей, своїх нужденних братів, закатованих цією дійсністю. Ось це мій принцип. І через мій принцип я відмовився» [4].

Саме про такий ідеал поведінки митця, суспільства і політичної влади писав я у своїй монографії «Митець – Влада – Преса: історико-типологічний аналіз», де висновковував: «Динамічна рівновага Систем, наближених до правових,

забезпечується суворою самофункціональністю їх інститутів, форм Влади, де «митець пописує, читач почитує», преса інформує» [7, с. 87]. Тобто письменник в ідеалі не повинен іти на тісну співпрацю із політичною владою, а бути нейтральним до неї чи критикувати її.

Так шляхетно, а отже – поетично, чинить у своєму життєтексті сам Анатолій Дімаров, так чинять і його благородні герої, його Alter ego...

Чинна етика – естетично-поетична категорія.

Хіба ж не поетичними були вчинки письменника, який свій гонорар за першу збірку оповідань «Гості з Волині» віддав прибиральниці – вдові воїна, який загинув на фронті, чи коли у 1988 р., уже будучи класиком української літератури, поселився із дружиною на хуторі Мохнач Золотоніського району на Черкащині, де завели господарство, сіяли хліб, чи коли відмовився брати нагороду із рук тодішнього президента Віктора Януковича...

Як і в романі Володимира Лиса «Століття Якова» (обидва романи екранізовані, до речі, недавно), Анатолій Дімаров розгортає перед читачем через долі членів цілої родини Світличних, серед яких Тетяна і Федір, інших драматичних, навіть трагічних персонажів (Оксени й Івана Івасют (очевидний перегук прізвища із Гарасютою), Василю Ганжі... Івана Приходька, Ганни Мартиненко, Григорія Гінзбурга, Миколи Гайдука, отців Віталія та Діодорія, Володі Твердохліба...), комічного діда Хлипавки... охудожнену історію, історію емоцій українського села значної частини ХХ століття – із його ломками-перереформатуваннями революцією, громадянською війною, розкуркуленням, колгоспами, голодомором...

Попри загальну (етично-романтичну, життєтекстову) поетичність роману, він містить реальні поетичні пасажі, які означають різні історичні періоди хутірнього села:

1. Трагічна поетика голодомору.

«Село лежить, наче вимерле, і моторошно мерехтять у небі зірки, зціджуючи на землю рештки нужденного світла. І в тому тьмяному світлі, в непевному тому мерехтінні повзають голодні тіні. Шамотять попідтинню, попід хатами, простягають до дверей опухлі руки» [5, с. 729].

До речі, я не знайшов описів голодомору у виданні цієї книги 1977 р. [3], які однозначно забрані ідеологічним цензором.

2. Поетично-біблійні візії Страшного Суду в романі.

«Казали колись про кінець світу та про страшний суд, от він для нас і надходить. Тільки

не бог нас буде судити... Недаремно ж цього року бачили люди лугових метеликів, а у них на крильцях «з» і «б» понаписувано! [3, с. 297].

3. Натурфілософські поетичні пасажі-пейзажі, що перегадуються із відомим уривком із «Gata morgana» Михайла Коцюбинського «Ідуть дощі. Холодні осінні тумани клубочаться угорі і спускають на землю мокрі коси»:

«Але ранок такий, що отак довго сидіти не можна. Величним спокоєм та умиротворенням дише все довкола: небо й земля, трава й дерева, поля і гаї. Свіже, омите рососою сонце ще не встигло розжаритись, весело світить прямо Тані в обличчя. Вона примружує очі, і тоді на повіках спалахують маленькі веселки, мерехтять-переливаються усіма кольорами. І на душі їй стає так же чисто й урочисто, як і довкола, і вже засмучений голос діверів починає лунаати все глухіше й глухіше, немов вона їде вперед, а він лишається на місці» (с. 18). *«Піднявши намертво затисненого нагана, товаришка Ольга продовжувала стріляти навіть тоді, коли товариші опустили гвинтівки. Стреляла до останнього патрона, наче хотіла розстріляти небо, і сонце, і весь білий світ за те, що насмілилися забрати у неї коханого...»* (с. 276). *«Щойно почало світати. Все було в сивій росі – на гошу днину. Трава так і бризкала нею, обмиваючи Таніні ноги, унизуючи тугенькі литочки тьмяними перлинами. Біля колодязя, над довжелезним коритом, що з нього напували худобу, стояла їхня кобила Васька. Опустивши над коритом важку голову, кобила дрімала, а вода дзвінко спадала з її морди великими краплинами: кап! кап! кап!...»* (с. 17).

4. Поетичний портрет.

«Він мав обвітрене, пропечене сонцем обличчя, густі вуси пшеничного кольору, світлі очі, вигорілий чуб, звислі широкі плечі, повні дозрілої чоловічої сили, і м'який тихий голос. Був єдиний серед гостей не в рясі чи підряснику, а в мирському: біла сорочка, погаптована чорною й червоною заполоччю, облипала його могутні груди, юхтові чоботи шишити так міцно й надійно, що здавалися залізними. Йому мав обламани нігті, чорні від землі мозолясті долоні» (с. 16).

Поетику романної прози Анатолія Дімарова можна також диференціювати за тим же принципом, що і його героїв:

– духовно-християнська поетика (отці Віталій та Діодоровій);

– шкільна поетика (вчителька Тетяна Світлична);

– архетипово-народна поетика (дід Хлипавка);

– ідеологічна квазіпоетика (секретар комсомольського осередку Володимир Твердохліб, секретар повіткому Григорій Гінзбург, секретар райкому Іван Суслів)...

Ключових слів-маркерів поетичних формул різного рівня у романі «І будуть люди» не багато, адже серед дійових осіб роману нема професійних поетів, лише процитовані рядки із російського вірша: «*Бо як один поет писав: «Ну, кому на ум придед на желудок петь голодний!»*» (с. 326).

Але у цьому тексті багато співу, пісні, тобто віршованої поезії, зокрема поезії для дітей, бо найкращий той вірш, який став піснею:

«І кожна з тих барв була б омузичена. Тендітними дзвониками озивалися б золота й срібна, скрипковими струнами співали б синя й блакитна, соковитим всепоглинаючим дзвоном котилася б з кінця в кінець малинова барва» (с. 30); *«Таня трохи розчарована, їй чомусь хотілося, щоб ті діти були зовсім маленькі, отакі невинні янголята в пелюшках. Щоб їх треба було носити на руках, годувати із блакитної чашечки, заколисувати, співаючи пісеньку про гулі, про кашку та борщ»* (с. 19).

Багато у несоцреалістичному романі радянського періоду опоетизованого Христа – як-от: *«Пода-айте, Христа ради! Православні, не пожалійте копійчки!»* (с. 352); *«Христове воїнство виборює на фронтах перемогу... в найтяжчі ці дні прислужники диявола піднесли руку на імператора... Помолимося за многолетіє дому Романових, діди...»* (с. 13); *«Не могла простити собі отих двох слів, що прокричала на вимогу класної дами. Вона зрікалася ними Олега точнісінько так, як зрікся колись Іуда Ісуса Христа: «Істинно кажу тобі, що це не встигне проспівати півень, як ти тричі зречешся мене...»* (с. 16); *«Посидь, дитино моя, вдома, перекачай, доки пройде ця смута. Годі з мене того, що мій син пішов служити антихристові»; «А це вже, пане, так не годиться, – не втрачаючи спокою, мовив козак. – Ну, якщо вже хочете похристосатись, то в нас, на Січі, отак, пане, чоломкались! – За цими словами пращур засунув люльку в кишеню, згріб панка з коня, спеленав його у залізних обіймах так, що в того аж очі рогом полізли, – Христос воскрес, пане! – та й хряснув паном об землю»* (с. 42); *«Різав би винного й не винного, грабуючи здобич, та й покінчив би безславно життя на шибениці, до останньої хвилини своєї палаючи невинною образою, чорною злобою до всіх «братів во Христі», які цькували його, як скаженого вовка»...* (с. 67).

Згадує «радянський непохитний комуніст» Дімаров і Бога (надіюсь, не все...), що вже у той час – етичний виклик Системі, а значить – поезія, хоча слово «бог» у виданні роману 1977 року [3], редактор залишив із маленької літери: *«Старий бог дивиться прямо на Таню повними жовтої підозри очима, твердить рипучим голосом: «Люби тільки мене... Тільки мене...»; «Він пильно дивився на дочку, схожий зараз на замученого бога, – ті ж загострені риси обличчя, ті ж скорботні тіні на запалих щоках, – і думав, що як іноді важко, коли діти не розуміють батьків»; «На строгі лики святих спливало тихе лампадне світло, тато лежав, упокоєний та урочистий, як воскреслий бог, навіть груди його не піднімалися так напружено й часто, а біля ліжка стояв Оксен і дивився прямо на неї»; «Ну, тепер, сину, починаємо жити! Слава богу, самі собі панами стали: ні до нас, ні від нас»; «Вдома його зустріло вже троє: батько, жінка й синок-одноліток (мати Свиридова віддала богові душу ще перед війною)»; «– Свиридку, хоч лампу погаси, боги ж он дивляться! – простогнала вона, задихаючись-мліючи в його ведмежих обіймах»; «Дід мало не вмер. Прокинувся на онуковій спині, дошка хитається, як гойдалка, піднімається тихенько під стелю: не інакше, бог живцем забирає на небо!».*

«На рівні підсвідомості» Анатолій Андроникович Дімаров – глибоко віруюча людина, – діагностував би, прочитавши роман, психолог, а психотерапевт сказав би, що пан Анатолій письменницькою творчістю лікує свої травми дитинства, сублімуючись – послався би на Фрейда...

Тобто, можна резюмувати, що латентно письменник сповідував одночасно позитивістський (атеїстичний), метафізичний (поетичний) та релігійний (християнський) світогляди. Два перші – на позір, а третій реально, глибоко, але скрито від офіційної виклично безбожної ідеології, яка «спочила у Бозі» на початку 1990 рр.

Але попри всі ідеологізми, та інші «ізми», найважливіші у романі, яку і в житті зостається любов – до Бога, до України, до Літератури, любов-кохання, за яке варто боротися, яке дає смисл життю на планеті у всіх часах і у всіх народі, як-от, на сторінці 16 «І будуть люди»: *«Тетяна, доведена до відчаю, сказала ненависній виховательці: так! Вона впізнає оцей почерк, вона знає, від кого цей лист, вона познайомилася з Олегом ще у Хоролівці, ще рік тому, вона любить його... Любить!.. Любить!.. Любить!.. Ти чуєш, гидка, висушена вобло, просолена таране, стара лягушенціє, Тетяна любить його і здатна зараз*

заприсягтися в цьому на всіх бібліях світу, цілувати всі підряд хрести, клястися найстрашнішими клятвами».

Тут і бунт, і Біблія, і просто Любов – тобто Бог (синоніми – Всевишній, Творець...). А поезія (за етимологією) і є творчість...

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо: у прозовому романі-трилогії Анатолія Дімарова «І будуть люди» поетика присутня як духовна творчість, шляхетна етика, як поетична (густообразна, ритмізована) проза, як релігійна містика, як міф, як іде-

алістична квазіідеологія, як архетиповість персонажів, їх діалектній, чи просто оригінальній, мові, в акцентуації на ключових словах-поетизмах, вживанням автором, повсякчасній двоєдиній присутності поетичного життєтексту письменника у тексті його твору. А сама поетика є маркером світоглядних переформатувань Автора: від комуністичного напоказ та латентного стихійно релігійного світогляду через позитивістський та метафізичний – до освідомлено національно-релігійного. Тобто цикл завершився. Егредорне коло замкнулося.

Список літератури:

1. *Грабович Г.* Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. 2-е випр., авториз. вид. / Перекл. з англ. С. Павличко. Київ.: Часопис «Критика», 1998. 207 с.
2. *Гросевич Т. В.* «І будуть люди» Анатолія Дімарова як зразок соціально-побутового роману / Т. В. Гросевич // Філологічні трактати. 2013. Т. 5, № 3. С. 79–83.
3. *Дімаров А.* І будуть люди. Роман. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1977. 648 с.
4. *Дімаров Анатолій:* «Зі сталініста я став переконаним націоналістом» / Розмовляла Оксана Климончук. URL: <https://www.unian.ua/politics/654036-anatoliy-dimarov-zi-stalinista-ya-stav-perekonanim-natsionalistom.html>. 25.05.2012; *Дімаров Анатолій.* «Тільки рвучи серце і стікаючи кров'ю, можна писати геніальні речі» // Березіль. 2008. № 5/6. С. 9–29; *Дімаров Анатолій.* «Не люблю нудних творів» // Літературна Україна. 2010. 19 серп. С. 1, 5; *Дімаров Анатолій.* «Я ціле життя жив, як вояки ОУН-УПА, під псевдо» // Літературна Україна. 2010. 9 груд. С. 1, 5.
5. *Дімаров А. А.* І будуть люди. Роман / передм. Г. Штоня; післям. А. Дімарова / А. А. Дімаров. Київ.: Фенікс, 2006. 760 с.
6. *Павленко Наталія.* «Солдати ніколи не йшли в бій «За Сталіна! За родину!» URL: https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_soldati-nikoli-ne-jshli-v-bij-za-stalina-za-rodinu/1087597. 12.05.2022.
7. *Павлюк Ігор.* Митець – Влада – Преса: історико-типологічний аналіз: Моногр. / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. НДЦ періодики. Луцьк: Надстир'я, 1997. 112 с.
8. *Полещук Г. Я.* Психологізм повістей А. Дімарова «Квартира», «Банани» // Мова і культура. 2012. Вип. 15. Т. 4. С. 276–280.
9. *Слабошпицький М.* Про Анатолія Дімарова, який схожий на свої книги // Київ. 2002. № 4/5. С. 127–129.
10. *Штонь Григорій.* Великий оповідач // Дивослово. 2002. № 5. С. 58–60.

Pavlyuk I. Z. THE POETICS OF THE NOVEL BY ANATOLIY DYMAROV “AND THERE WILL BE PEOPLE” AS AN EGREGOR OF THE WORLDVIEW REFORMATATIONS OF THE NOVELIST

The creativity of the classic of Ukrainian literature of the 20th century, Anatoliy Dimarov, is generally considered by literary critics in the discourse of “social and domestic novel”. Having started his life in a religious worldview coordinate system and coming through an atheistic-ideological-positivist (pioneer-komsomol-communist) worldview, the writer came to metaphysics – the magic of creativity, i.e. poetry in its broadest sense, where the markers are no longer metaphors as tropes, but signs-codes-symbols-myths not only as egregors of aesthetics, but also of ethics, defined not only by biblical commandments, the “moral code of the builder of communism”, but also by unwritten codes of honor of a citizen, warrior, man, writer.

Therefore, this article is devoted to the study of poetics in the broad sense of this term (ποίησις (Greek) – “creativity”) of the prose trilogy of the famous Ukrainian writer Anatoliy Dimarov in the context of worldview transformations of the author himself and his alter ego: from a Christian – through a communist-internationalist-atheist – and again to the militant Christian-nationalist in connection with the epochal events of the author’s time and space: disarmament, famine, war, post-war reconstruction. In particular, attention is focused on the author of the novel’s use of folklore, mythological, and biblical elements in the novel’s prose canvas as the main markers of its poetics against the background of a small number of formal poetic signs – tropes.

Despite the general (ethical-romantic, biographical) poetics of the novel, it contains real poetic passages that signify different historical periods of the rural village: tragic poetics of the famine, poetic-biblical visions

of the Last Judgment in the novel, natural-philosophical poetic passages-landscapes, a poetic portrait. The poetics of Anatoliy Dimarov's novel prose can also be differentiated according to the same principle as his heroes: spiritual-Christian poetics, school poetics, archetypal-folk poetics, ideological quasi-poetics. The writer latently professed simultaneously positivist (atheistic), metaphysical (poetic) and religious (Christian) worldviews.

Key words: *prose poetics, worldview, famine, poetic portrait, biblical visions, mythology, life text.*

Ромас Л. М.

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

ДОПОКИ ТЯЖИТИМЕ НАД УКРАЇНЦЯМИ ФАТУМ РОСІЙСЬКОГО СЮЖЕТУ (ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ МАТЕРІАЛУ РОМАНУ ЄВГЕНІЇ КОНОНЕНКО «РОСІЙСЬКИЙ СЮЖЕТ»)

У статті здійснено аналіз проблеми «вищості»–«величі» російської літератури з залученням прикладів із роману Євгенії Кононенко «Російський сюжет». Порушено питання щодо доцільності вивчення російської літератури в школі сьогодні і після закінчення російсько-української війни. Також ідеться про спроби українського суспільства сьогодні викоринити все, що пов'язане з Московією, з її імперськими наративами в російській літературі і про те, що дітям, які втратили в цій війні батьків, домівки, зазнали знущань в окупації, не варто розповідати про красу творів Пушкіна, Достоевського чи українофоба Булгакова.

Охарактеризовано спектр суспільно-етичних та філософсько-психологічних проблем, порушених у тексті. Констатовано, що в романі висвітлено низку актуальних для сучасного українського суспільства проблем, пов'язаних із якістю освіти, із навчанням дітей у школі російською мовою, із проблемою надання російській літературі пріоритету та абсолютно безпідставного вивчення її над українською літературою. Зафіксовано, що в романі порушено проблеми взаємин між людьми, між батьками та дітьми, проблеми вимушеної еміграції, розпаду сімей, зростання дітей без батьківської опіки, проблему віддалення людини від радянських цінностей в часи виходу України з Радянського Союзу, проблему згубного впливу економічного краху 1990-х років на наукову кар'єру тощо.

Особливу увагу в статті приділено різним точкам зору героїв роману щодо споживання російського контенту в центральній Україні, конкретно в місті Київ, одній з областей східного регіону та одному з регіонів Сполучених Штатів Америки, а також проаналізовано вплив усього російського на формування типового російськомовного киянина (сина вчительки російської літератури), на доньку партійця професора Небувайка, на його онука, Мирослава, на дітей вчительки російської літератури з українського села Ірівки, Ольги та Тетяни, на Дуню Гурман (дружину головного героя, дослідницю російської сексуальності в російській літературі XIX століття з Midwest University).

Зауважується на тому, що роман Євгенії Кононенко «Російський сюжет» (2010) написаний ще задовго до повномасштабного вторгнення Росії 2022 року, але порушені в ньому проблеми, на жаль, залишилися актуальними й на сьогодні.

Ключові слова: російський сюжет, російська література, національна ідентичність, імперська культура, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. В одному з інтерв'ю у проєкті Мирослави Барчук письменник і літературознавець Ростислав Семків сказав, що сьогодні «ми не говоримо про цю (російську) літературу з естетичної точки зору. Це інша проблема, інша площина. Можна дискутувати про те, які письменники кращі, але це зараз не на часі: присутність будь-яких російських текстів у школі буде травмувати дітей. Це абсолютно недоцільно» [8]. Далі він пояснює, чому в сучасній школі буде дуже важко говорити про красу «Євгенія Онегіна, про красу поетичних рядків Пастернака тим дітям, які втратили батьків, домівки, можливо, були в окупації і зазнали знущань. «Тому вивчати ці тексти – це завдавати їм повторних психологічних травм» [8].

Пересічний український громадянин, пересічний український читач, мало знайомий з минулою своєю країною, вірив до останнього, що війни не буде, але історики й письменники завжди знали, що ця війна буде обов'язково, більше того, вона ніколи й не припинялася з часів Андрія Боголюбського. «Розуміння того, що війна розпочалась не 24 лютого 2022 року і навіть не в 2014-му, а майже сто років раніше, важливе, бо робить нас сильнішими. Викриває ті самі злочинні методи, які використовує проти нас Росія» [2, с. 16]. А вона завжди використовувала одні й ті ж – боротьба з цивільним населенням: винищення інтелігенції, зокрема письменницької, винищення селян (три штучно влаштовані голодомори), інформаційна пропаганда тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо говорити про творчість Євгенії Кононенко в цілому, то варто зауважити, що сюжети її текстів «відзначаються простотою та стислістю. Пошуки Євгенії Кононенко націлені на героя у буденних ситуаціях, в яких розкривається складність світу маленької та самотньої людини. Євгенія Кононенко znana також як авторка чудових прозових текстів про гендерні проблеми українок, тобто про життя-буття простих жінок і їхні нещасні та щасливі взаємини з протилежною статтю. Головною проблематикою творчості є психологічне співжиття жінки та чоловіка. Письменниця розповідає про психологічну ситуацію жінки під час важливих, іноді доленосних змін у суспільстві, коли відбувається злам колоніальних структур» [4]. Її твори досить часто стають об'єктами філологічних досліджень (А. Біла, О. Брайко, Л. Волощук, У. Гамоліна, Н. Железняк, Н. Завертало, О. Хамедова, І. Хижняк, В. Христо).

Постановка завдання. Мета цієї статті – спробувати з'ясувати, чи потрібно вивчати зараз російську літературу в Україні, залучивши до аналізу проблеми роман Євгенії Кононенко «Російський сюжет».

Виклад основного матеріалу. Щодо виникнення ідеї написання роману «Російський сюжет» Євгенія Кононенко говорить: «Моя подруга, яка вже багато років живе у Польщі, переслала мені свою, як на мене, дуже цікаву інтерпретацію пушкінського «Євгенія Онегіна». В мене відразу виникла ідея перенести пушкінський сюжет в сучасне українське село. Це було кілька років тому. В мене довго не було часу справдити цей проект, і лише цього літа я зрозуміла: або зараз, або ніколи, і написала цей маленький роман. Його присвячено пам'яті моєї матері, яка все своє життя переконувала мене, мовляв, нічого кращого у світі за «Євгенія Онегіна» нема. В «російському сюжеті» також ставиться питання національної ідентичності, мови, еміграції, зв'язку поколінь» [6].

Роман надрукований 2010 року, задовго до початку повномасштабної російсько-української війни. Він є «текстом постмодерністським. Він – про український вибір, про формування ідентичності й про долю «зайвої української людини» (мільйони наших освічених і симпатичних співвітчизників справді виявилися зайвими у себе на батьківщині і – краще чи гірше – облаштовують свої долі по різних світах)» [9].

Усі ми виховані на «кращих» зразках російської літератури. Протягом більш ніж тридцяти років незалежності свідома частина українців намага-

лася переосмислити «кращість» російських текстів, але наразі мало що змінилося у свідомості старшого покоління, вихованого в радянські часи, під впливом міфу, який зачаровував мільйони українців. Класичну російську літературу чомусь вважали кращою від української. У той же час російська література оспівувала велич Росії, російської армії, переконуючи, що росіяни й українці є одним народом, що ми маємо спільне коріння, спільну історію, а значить – і спільне майбутнє. Завжди було так, що «шкільна програма побудована таким чином, щоб російські письменники видавалися сильнішими, ближчими, кращими. Але це насправді не питання естетичної оцінки чи наслідок якихось диспутів – це питання просто нав'язування імперської стратегії» [8]. В Україні і зараз дуже багато людей, сформованих під впливом російської культури, і їм дуже важко розірвати свої ментальні зв'язки з тією культурою. «Україна зі своїм 45-мільйонним населенням найбільша з-поміж усіх колишніх радянських республік, окрім хіба Росії. У мовному, культурному й історичному сенсі вона має також найтісніші зв'язки з Росією. Росія ніколи й нізащо не погодиться на нейтральне ставлення до України, так само й Україна не сприйматиме Росію об'єктивно. За словами американського радника Збігнева Бжезінського, «без України Росія перестане бути імперією». Політика України надзвичайно важлива для східної та центрально-східної Європи. Демократична, відкрита й процвітаюча Україна означала б можливість поступу для всього регіону, включно з бідними сусідами, як Молдова, та неприхованими диктатурами, як Білорусь» [7].

Сформованим під впливом російської культури є й головний герой роману «Російський сюжет» Євген Самарський: типовий російськомовний киянин (до того ж син учительки російської літератури, яка вкачувала в нього Русь, ніби насосом. На хвилі перебудовних років відбувається його національна ініціація: «Його нові друзі не лише невимушено говорили українською, але й іронізували з приводу власного українства. Для кожного з них українська у вузькому сенсі рідною не була, всі свого часу у відповідному віці залопотали російською. Інша справа, українська стала мовою їхнього нового народження, мовою цікавішого, повнішого буття, втаємниченою мовою добірного товариства» [5, с. 20].

Ростислав Семків стверджує, що «покоління, яке виросло з такими біографічними компонентами, напевно, залишиться наодинці з цими своїми переживаннями. Україна – демократична

країна, ніхто не буде примушувати приватно відмовлятися від дорогих їм речей, якщо вони не готові їх переоцінити» [8]. Але нове покоління виросте вже з іншими орієнтирами, бо «світоглядні глибокі зміни можливі тільки через систему освіти – шкільну, вищу, через медійний простір. Школу треба переорієнтувати, позбавити цих дисбалансів, і тоді за якийсь час з'явиться покоління, що не матиме постімперських комплексів і буде дивитися на світ іншими очима» [8]. Імпонує думка Віри Агеєвої про те, що вона б залишила у шкільній програмі два уроки російської літератури XIX століття: «На першому уроці я би показала, що Пушкін поемою «Полтава» зневажив українців, як тільки міг, зганьбив Мазепу... А на другому – я би показала «Війну і мир» Толстого. Це справді дуже гарний роман. Його варто проаналізувати, показати майстерність психологізму і детально розкрити його український підтекст і контекст. Розповісти, чому П'єр Безухов, великий шукач російської істини, має величезні маєтки саме в Київській губернії. Розповісти про ніжинського шляхтича Олександра Безбородька як прототипа цього графа Безухова і так далі. Двох уроків цілком достатньо» [1]. Таким чином ми все більше віддалялися б від радянських цінностей, більше уваги приділяли б вивченню української літератури.

У романі «Російський сюжет» Євгенія Кононенко порушує саме це питання, віддалення людини від радянських цінностей, від Росії. Зробити це головному героєві, Євгену, допоміг період виходу України з Радянського Союзу: «Віддалитися від Росії, яку в нього *вкочала, як насосом* його мати, та й не лише мати, а все радянське буття, йому допомогла Україна, яка ввійшла в його життя, як баламутна кохана жінка, з якою, може, й не одружишся, проте будеш сходитися й розлучатися до смерті. Своєї чи її» [5, с. 18]. Він став бувати в товаристві розумних хлопців і дівчат, з якими можна було багато про що поговорити. Після ночі з однією з таких розумних дівчат почалася його національна ініціація. Євгенія Кононенко пише: «Від тої ночі українська стала для нього мовою кохання. Чи не вперше українська стала для нього мовою спілкування, а не мовою школи, театральної вистави чи поезії, і це було класно. Можливо, ще й відповідало духові часу, бо саме тоді заговорили вголос про те, що в складі СРСР Україна чахла, хиріла, кволіла й ставала дедалі більш непотрібною самим українцям. А зовсім не «розквітала і зоріла», як заповідливо співали добре оплачувані українські радянські поети» [5, с.19].

«Євген навчається не лише невимушено говорити українською на всі теми, але іронічно й легко давати відсіч як «російським шовіністам», так і «радикальним патріотам» [9]. Сьогодні в Україні ще залишається страх перед засиллям російської мови. Цей страх завжди був і є «історично обґрунтованим. Українська мова завжди була упослідженою. У XIX ст. еліта східної України розмовляла російською, а західної – польською. За радянських часів українську мову вивчали в школах, але у вузах, на роботі та в товаристві поза домом переважала російська. Нині російська домінація в культурі збереглася, насамперед, у поп-культурі. В Україні надзвичайно популярні російські фільми, книжки й естрада, навіть серед українськомовної частини населення» [7, с. 71]. Цитована праця Анни-Лени Лоурен датована 2013 роком. Дуже шкода, що такою страшною є ціна розуміння згубності московської політики щодо України. Розвіюється морок вищості російської літератури над українською, морок літератури, яка «може сказати про все, не сказавши нічого» [5, с. 12].

Досить детально описує Євгенія Кононенко період розвалу радянського союзу, оголюючи мовну проблему в Києві, оперуючи такими словами, як суржик, рідна мова, западенська «зі своїми характерними словами та інтонаціями» [5, с. 21]. Головний герой звертає увагу на те, як говорять його друзі українською, для яких ця мова рідною не була, а «стала мовою їхнього нового народження, мовою цікавішого, повнішого буття» [5, с. 20], і на те, як стали говорити «по-українськи гучно, розкотисто й до огиди правильно, але за якимись невлотимими ознаками чутно: то мертва мова Радянської України» [5, с. 21–22]. Мовознавчі роздуми Євгенія переходять до спогадів про розмову з «напівінтелігентним русофілом» на другому поверсі магазину «Мистецтво» на Хрещатику, «який нарікав на засилля українськості в київській неповторності. – Достоевського почитати не дають! Врубали свою «Червону калину» саме на тому місці, коли Рогожин дарує сережки Настасьє Філіповне. А ви часто перечитуєте «Ідіота»? Ото ж бо й воно! Ви «Ідіота» не перечитуєте, а клятні націоналісти свою «Кайдашеву сім'ю» знають напам'ять» [5, с. 22].

«Економічний крах початку 1990-х розбиває родинне життя Євгена, кладе край надіям на наукову кар'єру, змушує їхати в село, скуштувати там «принад» сільського життя, познайомитися з сестрами Тетяною та Ольгою, дочками подружжя сільських вчителів (яких мати-русистка

назвала на честь героїнь пушкінського роману «Євгеній Онегін»). Паралелі з пушкінським романом передбачають і нещасливе зізнання Тетяни, і залицання героя до Ольги й банальну сільську бійку, після якої герой опиняється за океаном. Роман Євгенія Кононенка має зручний сучасний формат – 127 сторінок тексту (час багатотомних епопей минув). І в цьому невеликому обсязі він містить принаймні спроби відвертих і неприкрашених відповідей на запитання: що відбувається з нашою ідентичністю? І чому український вибір досі неодмінно передбачає «російський сюжет»? [9].

Знову ж таки, з лютого 2022 року багато що змінилося у свідомості навіть тих, хто чекав «руського міру» і запоем читав Достоевського, Пушкіна, Солженіцина, а не, скажімо, Шевченка, Нечуя-Левицького чи Багряного, й аж ніяк не намагався перепрочитати, уже за часів незалежності, твори українських радянських поетів, які після здобуття незалежності України «вже починали складати патосні вірші про зміни в суспільстві» [5, с. 19], не дошукувався причин такого політичного перекинництва. «Я українка, яка любить російську літературу! Бо російську літературу любить увесь світ!» [5, с. 25], – вигукувала під час сімейних дискусій мати Євгенія. А батько на це відповідав: «Ти перебільшуєш. Її і в Росії не дуже люблять» [5, с. 26]. Про велич російської літератури Віра Агеєва говорить так: «Де не читаєш про російську літературу, скрізь говорять, що вона велика. Я ніколи не читала, що польська література велика, хоча польська література має ренесанс і бароко. А російська література за визначенням не могла бути великою, тому що в неї не було творів ані ренесансу, ані бароко. Російська література в XVII столітті живилась українськими впливами – отого десанту із Могилянки, який на свою голову поїхав рубати вікна в Європу московитам, і з тих вікон мармиза й вилізла. Але далі російська література була великою в сенсі паритетності в європейському контексті у другій половині XIX століття. Тому що це справді імперська література» [1].

Євгенія Кононенка випишує образ української радянської вчительки, яка обожає російську літературу, але все ж віддає свого сина до українсько-англійської школи (під впливом своєї подружки, викладачки української мови і літератури). Перша не любить ніякої літератури, окрім російської, а друга викладає українську літературу так, що вчити її не захочеться нікому: «Неоніла Микитівна Бовдур. То була типовий український

радянський педагог, із протокольним фейсом і відданістю партії та уряду в очах. Вона завзято муштрувала своїх учнів, змушуючи за кожен усний русизм переписувати кілька сторінок з повісті Івана Франка «Борислав сміється», а за письмовий у творі чи переказі – мити підлогу в кабінеті української мови. І чинила вона так не для того, щоби виховувати українців у зросійщеному соціумі, а для того, щоб дати відсіч українським буржуазним націоналістам: ось як говорять українською радянські школярі, якщо їм дати відповідну команду» [5, с. 24]. Якоюсь мірою матері вдалося «вкати Русь в Євгена, як насосом». Та все ж, свого імені він не любив, і не хотів прив'язуватися до роману Пушкіна (український варіант Євген здавався йому маскулінішим), та й походження свого прізвища пояснював так, що воно йде не від «російського міста на Волзі, а від української річки, притоки Дніпра» [5, с. 26].

Євгенові довелося пережити ще одну пушкінську історію в селі, де він мав отримати спадок від свого дядька, «чесного без догани». Де доля звела його ще з однією українською вчителькою російської літератури, яка, як і його мати, обожавала роман «Євгеній Онегін» і дочок своїх назвала Ольгою та Тетяною, хоча її чоловік, етнічний росіянин, хотів назвати їх українськими іменами Маруся та Оксана. Таку любов до російської літератури тоді і сьогодні можна пояснити «рівнем нашої освітньої та культурної політики. І найпростіше пояснення: «А хто викладає зарубіжну літературу?» Зарубіжну літературу у нас переважно викладають колишні вчителі російської літератури» [1]. У радянські часи побутувала думка, що на російському, тим більше на романогерманському відділенні навчаються кращі, а селюки й дурніші – на українському. Євгенія Кононенка, переповідаючи сімейну історію сільської вчительки Зої Миколаївни, пише: «Зоя добре вчилася в педінституті, то згодом змогла перевестися на російське відділення, а Тихонович так і доучувався на українському» [5, с. 74]. Зоя пишається цим і тим, що любить Пушкіна понад усе: «Як почну читати Онегіна, так і зупинитися не можу» [5, с. 74]. Село Євгенові бачиться як «джерело української мови й духовності» [5, с. 41], хоча насправді виявляється, що це не зовсім так. Знову ж таки авторка роману весь час акцентує на тому, якою мовою говорять люди в селі. Закрема, дядько Євгена, генерал, колишній військовий, з ним говорить російською, а з селянками – українською, чоловік Зої Миколаївни, зукраїнізований Тихонович, – українською з російським акцентом,

жителі села – «доброю українською, суржик звучав лише тоді, коли вимовлялися геть чужі для сільського побуту слова» [5, с. 45]. Та й дівчата вже далеко не онегінських часів, зокрема одна з них, через яку сталася бійка, що змусила Євгена терміново поїхати за океан. Там він познайомився з Дунею Гурман, ще однією любителькою російської літератури, яка на професійному рівні досліджувала російську сексуальність. «хоч би хто гостював у них, вона завжди починала розмову про свою монографію “Russian Sexuality”, яку пише стільки років, скільки живе з Євгеном, вважаючи її головним сенсом свого життя» [5, с. 12], і яку, за поголосками, має піддати анафемі сам патріарх московський. Письменниця акцентує на тому, що російська література наскільки «велика», що майже по всьому світу існують інститути, факультети русистики.

Сьогоднішнє українське суспільство намагається викоринити все, що пов'язане з Московією, її культурою, літературою. Можливо, колись потім ми читатимемо деякі твори російських авторів, але не зараз. Улітку 2022 року заступник міністра освіти і науки Андрій Вітренко в ефірі телемарафону сказав, що будуть внесені зміни зокрема й до програми з зарубіжної літератури. За його словами, із зарубіжної літератури буде виключено, наприклад, роман Льва Толстого «Війна та мир». «Такого в Україні вивчати не будуть, тобто все, що оспівує орківські війська, все воно зникне з програми зарубіжної літератури. Історія України та всесвітня історія – ми горді тому, що вже ґрунтуємося на національних українських архівних документах. Будуть внесені зміни в методологію викладання історії та світової історії, робочі групи ретельно опрацьовують всі ці зміни і буде виписано взаємовідносини між українською нацією та «руським міром» на основі історичної правди». Хотілося б сподіватися, що так і буде [3].

Говорячи про імперськість російської літератури, Віра Агеєва зауважує: «Російська література починається у XVIII столітті з класицизму. А класицизм – це мистецтво придворне, імперське. Російська література починається з од та панегіриків їх імператорам, конкретно імператриці Катерині. І так воно далі рухалося. Тому вони намагалися забрати собі Сковороду, а потім акуратненько ракета прилетіла саме в музей Сковороди. Для мене ця ракета в музей Сковороди – це і є момент остаточного краху міфу про гуманізм російської літератури.

У нас розкішна спадщина бароко. Її в школі вивчають менше, але вивчають трохи. Знову ж питання,

як красиво розповісти про бароко і, скажімо, про Києво-печерський патерик. Доба романтизму в Україні надзвичайно цікава. Це Шевченко, Куліш. Так само, як і в поляків, і в інших слов'янських народів. Доба романтизму – це доба націоналізму, коли нації боролися за державність [1].

«Уся українська історія – це попередження: війни не можна було уникнути, вона, на жаль, не могла бути іншою. Наша нескінченна й не почута ні світом, ні подекуди нами самими історія – про спроби Росії поглинути Україну, розчинити українців, про страшні зусилля, якими наші північно-східні сусіди намагалися це робити ще з часів Батурина в 1708 році до знищення Ірпеня, Бучі та Маріуполя в наші дні» [2, с. 4]. «Історія України і Росії – це історія протистояння, а не братерства» [2, с. 4], і треба забути тезу совкової пропаганди про братські народи.

«Україна – це країна, яка впродовж своєї довгої історії зазнала панування різних імперій. Тепер вона самостійна й перебуває в пошуку власної ідентичності» [7, с. 73]. Сьогодні Україна отримала історичний шанс врешті завершити той давно розпочатий батл і повернути вкрадене.

У передостанньому розділі роману під назвою «Нудна, безрадісна пора» заходить розмова про зменшення годин, виділених у шкільній програмі на вивчення російської літератури. Євгенові доводиться збрехати: «Моя мама як патріотка незалежної України ставиться до цього позитивно» [5, с. 91]. Євген також висловлюється про російську літературу, як таку, котра, як ніяка література світу, виступає проти сімейних цінностей.

Висновки і пропозиції. Роман Євгенії Кононенко – це роман про безтямне українське життя останніх років імперії та перших років незалежності, про роль імперської літератури, про її вплив на формування самосвідомості, про любов до української мови й до України в цілому. Головний герой «Російського сюжету» асоціює себе з Онегіним буквально від початку й до кінця авторської розповіді. Та, коли Євген розповів Дуні Гурман історію, яка з ним сталася в селі, то вона вигукнула: “What a Russian Story! It’s real dostoievity!” Бо ж те, як розгорнувся російський сюжет в українському селі, більше нагадувало Достоєвського, а не Пушкіна [5, с. 106], хоча справи це не міняє. Виходить, що українці, виховані на російській літературі, ще і ще проживатимуть російський сюжет, оскільки людям з колишніх колоній дуже важко так швидко відмовитися від імперської культури. Та все ж сподіваємося, що війна стане гарним каталізатором цього суспільного процесу.

Список літератури:

1. Агеева Віра. «Без Пушкіна не було б Путіна». URL: <https://www.volynnews.com/news/all/bez-pushkina-ne-bulo-b-putina-vira-ahyeva-pro-imperskist-rosiys/>
2. В'ятрович В.М. Наша столітня. Короткі нариси про довгу війну. Харків: Вид-во «Ранок», 2023. 256 с.
3. Зі шкільної програми приберуть «Війну і мир» та вчитимуть дітей, як вберегтися від мін. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3501566-zi-skilnoi-programi-priberut-vijnu-i-mir-ta-vcitimut-ditej-ak-vberegtisa-vid-min.html4>
4. Емоційний пазл від Євгенії Кононенко : інтелект-реліз / укладач Н.І. Фенько; Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олесея Гончара. Полтава, 2018. 16 с. URL: https://libgonchar.org/images/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%84%D0%B2%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%8F4.pdf
5. Кононенко Є. Російський сюжет. Львів : «Кальварія», 2010. 127 с.
6. Кононенко Є.: «Перенесла пушкінський сюжет в сучасне українське село». URL: <https://wz.lviv.ua/ukraine/120176-na-forum-pysmennyku-z-porozhniyu-rukamy-ne-idut>
7. Лоурен Анна-Лена. Невідома ціна свободи – демократичні революції у Грузії, Україні та Киргизії. Львів: ЛА «Піраміда», 2013. 148 с.
8. Семків Ростислав: «За якийсь час з'явиться покоління, що не знатиме імперських комплексів. URL: https://lb.ua/culture/2022/06/23/520999_rostislav_semkiv_za_yakiys_chas.html
9. Стріха М. Український вибір з російським сюжетом. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/2160/164/76968/>

Romas L. M. UNTIL THE FATE OF THE RUSSIAN PLOT WILL HAPPEN OVER THE UKRAINIANS (INVOLVING MATERIALS FROM THE NOVEL OF EVGENIA KONONENKO “RUSSIAN PLOT”)

The article analyzes the problem of the “superiority” or “greatness” of Russian literature, using examples from Evgenia Kononenko’s novel “The Russian Plot”. It discusses the question of whether it is still relevant to study Russian literature in schools today, especially after the Russian-Ukrainian war. Additionally, the article explores the attempts of Ukrainian society to eliminate all references to Muscovy and its imperial narratives in Russian literature. It argues that children who have lost their parents and homes in the war, and have suffered abuse during the occupation, should not be taught about the beauty of works by Pushkin, Dostoevsky or the Ukrainophobe Bulgakov.

The article addresses a range of socio-ethical, philosophical, and psychological issues raised in the novel. It highlights the relevance of the novel’s themes to contemporary Ukrainian society, including the quality of education, teaching Russian in schools, and the problem of giving unwarranted priority to Russian literature over Ukrainian literature. The novel also deals with issues related to parent-child relationships, forced emigration, family separation, growing up without parental care, the challenge of rejecting Soviet values during Ukraine’s exit from the Soviet Union, and the adverse impact of the economic collapse of the 1990s on scientific careers.

The article places special emphasis on the different perspectives of the novel’s characters regarding the consumption of Russian content by Ukrainian readers in different regions, including Kyiv, the Eastern region, and the United States. The article also analyzes the influence of Russian literature on the formation of a typical Russian-speaking Kyivan (the son of a teacher of Russian literature), the daughter of a party member Professor Nebuvaik, his grandson Myroslav, and the teacher’s children of Russian literature from the Ukrainian village of Irvka, Olga and Tatiana, as well as Dunya Gurman (the wife of the main character, a researcher of Russian sexuality in 19th-century Russian literature from Midwest University).

Finally, the article notes that Evgenia Kononenko’s novel “The Russian Plot” was written long before the full-scale invasion of Russia in 2022, but the issues raised in it unfortunately remain relevant today”.

Key words: Russian plot, Russian literature, national identity, imperial culture, Russian-Ukrainian war.

УДК 821.161.2'04-141.09Седовський:[82.02:7.034]
DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/12>

Семенюк Л. С.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ПАНЕГІРИК ЯКОВА СЕДОВСЬКОГО «ДАРУНОК ПОШАНИ...»: БАГАТОПЛАНОВІСТЬ БАРОКОВОГО ТЕКСТУ

У статті проаналізовано панегірик «Дарунок пошани...» Якова Седовського, надрукований у Венеції 1641 року. Це маловідомий поетичний твір українського автора, львів'янина за походженням, студента Падуанського університету, яким він ушанував Григорія Кирницького, свого земляка, доктора філософії цього ж навчального закладу. Текст розглянуто в аспекті панегіризму, що поширюється не лише на конкретного адресата твору, а й на всіх, хто підтримував його в Італії, зокрема на Венеціанське грецьке братство, учителів Падуанської академії, духовних наставників Григорія Кирницького. Йдеться про актуальні для України початку XVII ст. братські ідеї, які розвиває автор твору: відданості вірі, традиціям народу, спільного блага, місії слов'янської мови, високого призначення освіти і науки.

Звернуто увагу на композиційну довершеність тексту, що становить поєднання прози й вірша (явище прозіметрит), грецького й українського фрагментів (полімовність), різних віршованих жанрів (передмови-епіграми, панегірика, молитовної оди), що засвідчують жанровий синкретизм твору. Проаналізовано риторично-стильову природу панегірика, що є зразком ранньобарокової поетичної творчості й поєднує середньовічні топоси (Христос, Бог, церква) з питомо ренесансними образами-концептами (мова, віра, науки, чесноти). Окреслено риси барокової поетики твору: характерні теми й мотиви (мотив часу, тема стосунків людини зі світом), система топосів (океан слави, фортуна, морок ночі, шлях до неба), поєднання античної і середньовічної образності, художньо-виражальні засоби (метафори, епітети, контрасти, гра слів).

Підсумовано, що на манеру письма Якова Седовського мали помітний вплив як західні барокові тенденції, так і ренесансні ідеї братського середовища Львова початку XVII ст. та візантійські стильові традиції. Усе це створює ефект багатоплановості тексту, стимулює до пошуку в ньому ознак різних культурних кодів.

Ключові слова: «Дарунок пошани...» Якова Седовського, панегірик, панегіризм, жанровий синкретизм, ренесанс, бароко, топос, братства.

Постановка проблеми. Ранньобарокова поезія в Україні представлена різножанровими художніми творами, що постали внаслідок багатовекторних культурних впливів. Це була творчість, сформована в культурних осередках нового типу, в православному братському середовищі, яке ставило перед собою релігійні та культурно-просвітницькі цілі, що відповідали потребам часу. Будучи продуктом перехідної епохи, така поезія часто тяжіє до середньовічних аскетичних ідеалів, що сполучаються із ренесансними ідеями гуманістично-просвітницького спрямування, оздобленими в нові барокові форми панегірика, геральдичного вірша чи віршованої посвяти. Серед відомих зразків такого синтетизму в межах ранньобарокового тексту – анонімна «Просфонема» Львівського братства, «Візерунок цнот отця Єлисея Плетенецького» вчителя київської братської школи Олександра Митури, «Вірші на жалостний погреб Петра Конашевича-Сагайдачного» київ-

ського братчика Касіяна Саковича та багато інших. Цей ряд доповнює маловідомий панегіричний твір барокової епохи, що належить перу українця за походженням Якова Седовського, «ΑΝΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΤΙΜΗΣ добродітелями и благочестієм украшенну искуснїйшему и цѣломудрїйшому мужу кир Григорію Кірницькому, в Россіѣ Лвовскія земля обывателю» (далі – «Дарунок пошани...»), вперше надрукований у Венеції 1641 року. На жаль, першодрук твору втрачено; текст зберігся у двох публікаціях кінця XIX століття – Я. Головацького [3] та К. Студинського [12]. Публікація К. Студинського увійшла до видання «Українська поезія. Середина XVII ст.» [13, с. 199–201], завдяки чому твір став доступний для наукового вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема різновекторних культурних впливів у поезії раннього українського Бароко розглядалася у працях архієпископа Ігоря Ісиченка, В. Коп-

тілова, Б. Криси, Л. Литвин, М. Наєнка, Д. Наливайка, В. Шевчука, В. Яременка. Найґрунтовніше це питання висвітлене у кандидатській дисертації Л. Литвин на прикладі віршів полемічного комплексу [5]. Дослідниця наголошує, що на межі XVI–XVII ст. «Україна переживала кризу етнокультурної ідентичності», неминучим наслідком чого стало інтегрування національної літератури до загальноєвропейського контексту, а з іншого – поворот до старих візантійсько-руських традицій, що диктувалося потребами захисту національної і релігійної самобутності [5, с. 1]. Це породило діалогічні стосунки різних художніх систем у межах ранньобарокового тексту, який зазнавав багатовекторних культурних впливів. Про механізми такої взаємодії та художньо-стильовий еkleктизм у різножанровій поезії раннього українського бароко йдеться в одній із наших статей [11].

Попри увагу дослідників до поезії барокової епохи, що постала на перетині різних художньо-стильових систем, ця тема заслуговує подальших студій. Зокрема, прочитання під цим кутом зору заслуговує кожен твір барокового періоду. Особливо це стосується маловідомих текстів, які здатні поставити перед дослідниками нові серйозні проблеми, уточнити та конкретизувати попередні висновки. Один із таких – панегірик «Дарунок пошани...» Якова Седовського, який донедавна не був предметом всебічного і ґрунтовного аналізу. Уперше загальну коротку інформацію про цю пам'ятку подають автори нової «Історії української літератури» у 12-ти томах [4, с. 240]. На нашу думку, твір Якова Седовського заслуговує на увагу науковців не лише як унікальна україномовна пам'ятка на італійському ґрунті, своєрідне відлуння братських українських ідей в Італії, а й як цікавий зразок ранньобарокового тексту із притаманними йому художньо-стильовими ознаками.

Постановка завдання. Мета цієї розвідки – проаналізувати твір Якова Седовського «Дарунок пошани...» в аспекті багатоплановості його змісту і форми, що демонструє актуальність ідей українського братського середовища в Італії, жанрово-стильовий синкретизм та багатовекторність барокової поезії першої половини XVII ст.

Виклад основного матеріалу. Твір Якова Седовського – це типовий панегірик, що має конкретного адресата – Григорія Кирницького, колишнього львів'янина, доктора філософії Падуанського університету. Про самого автора відомо, що він також походив зі Львова і на час створення вірша був студентом Падуанського університету.

Традиція навчання української молоді (представників так званої «католицької Русі») в навчальних закладах Європи має давню історію і сягає XIV ст. [7; 8]. У списках Падуанського університету імена студентів і магістрів з Русі зустрічаються з XV ст. [8, с. 159–171]. Як стверджує В. Микитась, «Падуя XVI–XVII ст. відіграла роль міжнародного інтелектуального центру, зберігала кращі традиції наукової і водночас релігійної толерантності, була своєрідним мостом культурного єднання між Заходом і Сходом, між католицьким, православним та протестантським світами» [7, с. 34]. Учені відзначають велику гуманістичну місію Падуанського університету в справі зближення та взаємозбагачення культур різних народів [2, с. 44], завдяки чому «до Падуї тягнулася здібна молодь з усіх європейських країн» [7, с. 34–35]. Безсумнівно, що автор панегірика Яків Седовський та його адресат Григорій Кирницький належали до кола цієї спраглої до знань молоді, яку приваблював «дух Падуї». Проте на фоні своїх латиномовних сучасників Яків Седовський вигідно вирізняється тим, що пише українською мовою («отчеським его діалектом»).

Твір Якова Седовського є проявом типового для літератури XVI–XVII ст. явища панегіризму. На початку XVII ст. панегірики стали одним із найбільш поширених жанрів української літератури. Присвячувалися вони відомим діячам української історії, церковним достойникам, тобто прославляли національну еліту, в чому полягає їх незаперечне позитивне значення в історії національного письменства. Академік В. Перетц звернув увагу, що розквіт панегіризму був притаманний не лише українській поезії, а й поезії італійських гуманістів XV–XVI ст., адже епоха Гуманізму висунула на перший план роль індивідуального [9, с. 145].

Панегіризм віршів Якова Седовського багатовекторний. По-перше, автор адресує свій твір конкретній особі, про що анонсується в назві: «добродітьми и благочестієм украшенну искуснїйшему и цѣломудрїйшому мужу кир Григорію Кірницькому, в Россіѣ Лвовскія земля обывателю» [13, с. 199]. По-друге, своїм твором Я. Седовський висловлює подяку вчителям Падуанської академії («ученія своего трудов достойную мзду в преславной Академіѣ Патавської учительства глаголю философичного изволенієм»), завдяки яким він досконало опанував науки («совершенный восприят степень»). По-третє, загальний панегіризм віршів посилюють ще дві взаємопов'язані присвяти: перша адресо-

вана «Преосвященному и превелебнѣйшому его милости господину отцу Афанасію Валеріану, архієпископу метрополитѣ филадельфійському и проч.», друга написана в честь Венеціанського грецького братства («Вкупѣ и всѣм іх милостім паном граждано венецьким братіи и ктиторем церкви святого великомученика Христова Георгія вѣры...») [13, с. 199]. Отож, панегірик адресований усім тим, хто підтримав чи підтримує славного мужа Григорія Кирницького та його учнів в Італії і хто трудиться, як сказано в прозовій передмові, «во общую ползу и утѣшеніе прочіѣм православным (найпаче же людем діалекту славенського, его же широкость земли широкости равна)» [13, с. 200]. Тобто, панегіризм цього твору продиктований не так існуючою літературною модою, як щирим прагненням автора прославити всіх причетних до Григорія Кирницького та його справи достойників: «иже сице достойных винограда своего дѣлателей» [13, с. 200]. Це дає підстави говорити про загальну стратегічну панегіричність тексту, що складає його, так би мовити, головний ідейний вектор.

Основний віршований текст панегірика «Дарунок пошани...» розвиває теми, що були надзвичайно актуальними для України початку XVII ст., зокрема в братському культурному середовищі: відданості вірі, традиціям народу, спільного блага, місії слов'янської мови, високого призначення освіти і науки. Ці теми порушували у своїх віршах Герасим Смотрицький, Лаврентій Зизаній, Дем'ян Наливайко, Олександр Митура, Касіян Сакович та ін. Тема віри є наскрізним мотивом вступного вірша, написаного двома мовами – грецькою і давньоукраїнською. Використовуючи форму прямого звертання до народу («чесний народе»), автор належно оцінює його стійкість у вірі («прето теж при вѣрѣ зостаєш») та констатує важливість такого морального вибору:

Добра ест реч при старом и святом жолнѣрѣ
Держати сиа святоѣ отчеськоѣ вѣрѣ [13, с. 199].

Схожі релігійно-етичні настанови знаходимо у віршах полемічного комплексу, що широко представлені у Загоровському та Києво-Михайлівському збірниках 80–90-х років XVI ст., у віршованих «ляментах», гербових віршах, посвятах кінця XVI – початку XVII ст.

Викладаючи факти з біографії свого адресата – Григорія Кирницького, Яків Седовський розвиває ідеї, особливо актуальні в братському середовищі. Він наголошує на гуманітарному характері освіти магістра, котрий «Постигл еси языков вѣжествіе многих – / латинського, власького и греков убо-

гих» [13, с. 200]. Поет віддає належне Кирницькому в тім, що він неустанно покладається на милість Богу, завдяки чому його оминають небезпеки і тривоги:

Там рахунку дознал-єсь чудовне от бога,
жадна ти небезпеченств не шкодила трвога,
без сумту, без достатку опатрене з неба
мѣл-єсь, бо-сь теж мысль завше простовал до
неба [13, с. 200].

Топоси неба, горної вітчизни, як бачимо, набувають у творі символічного значення. Вони суголосні із середньовічними аскетичними ідеалами особистого служіння Богові, церкві, пафосом жертвовності. Схоже смислове навантаження такі топоси мають і в віршованих «ляментах» цієї доби [6, с. 10–11].

Автор підкреслює, що саме завдяки моральним чеснотам та з Божої милості його герой досягнув життєвих успіхів, здобув можливість наблизитися до християнських святинь та протистояти спокусам у вірі. Подекуди у творі відчутна гостра полемічна заангажованість, притаманна попередній братській традиції:

Жадна тя прелесть свѣта от вѣры святоѣ
отвести не могла до секты проклятоѣ [13, с. 200].

Услід за братськими діячами, котрі сповідували преображувальні ідеї освіти [докладніше про це: 10, с. 9–10], Яків Седовський у своїх віршах декларує високу місію освіти і науки, яким його адресат присвятив своє життя:

Остаток сил и часу в забавах пристойных
травиш, доступуючи наук вызволіоных

В которых и докторством годне-сь ем учочный,
цноты и наукою ораз вывышшоный [13, с. 200].

У творі Седовського уся діяльність Григорія Кирницького постає як здійснення Божого задуму, адже своє життя він «офѣрвав єдиному Богу». Знову бачимо співзвуччя з ранньобароковими «ляментами», в яких головні герої часто постають інструментом Божого провидіння, Божого промислу [6, с. 11].

Окремої уваги заслуговує завершальна частина панегірика у формі оди, адресована членам Венецького грецького братства: «Превелебным и прѣсвѣтлым іх милостем панам обивателем венецьким славнаго народа гречеськаго братіѣ Братства святого муч[еника] Христова Георгія» [13, с. 200]. У назві панегірика підкреслено, що це «Мзда добродѣтели похвала». Автор перебуває в полоні тих православних ідей та стереотипів, якими переймалися братські діячі в Україні кінця XVI – початку XVII ст. Із притаманним

цьому рухові полемічним пафосом він пише про переслідування й утиски, які терпить його народ:

Не устала побожність и сталость у вѣрѣ,
хоть пренаслѣдованье, ах, терпиш без мѣри,
О презацный народе!» [13, с. 200].

У цих віршах вчуваються непорозуміння релігійного і церковного життя періоду активних полемічних протистоянь в Україні, що представлені широким комплексом поетичних і прозових творів.

Висока тональність початкових рядків оди знижується скорботним риторичним пасажем через утрату народом колишньої слави:

А гдеш тыѣ лѣта,
Гды-сь мѣл в руках скипетры праве всего
свѣта? [13, с. 200].

Так окреслюється основний мотив вірша – зміна часів: кращих на гірші. Яків Седовський проводить духовну межу між минулим і теперішнім, коли через непередбачувану фортуна все обернулося навпаки: «сцептры в ярмо, достатки в недзу отмѣняютъ» [13, с. 200]. За таких умов, підкреслює автор, особливо увиразнилися позитивні якості народу (терпеливість, відданість вірі, протидія тиранії, чистота віросповідання, побожність, щедрість і милосливість), що представлені тут лише в одному аспекті – церковно-релігійному:

Але ты, цный народе, люб терпиш отмѣну
в дочасных рѣчах вѣру держиш неотминну –
Жадный ти тоѣ тиран не может отняти,
ани секты новыѣ в чим спрофановати,
Леч цалую хрестови – жениху невѣсту,
як цвѣт в терни рожаный, заховуеш чисту.
Суть досыть и іншіѣ побожные sprawy,
щодробливость и милость, знак вѣч[ной] славы
[13, с. 200–201].

У цих рядках відчутна гостра заангажованість на питаннях політичних («Жадный ти тоѣ тиран не может отняти» – натяк на завоювання греків турками) та релігійно-догматичних («секты новыѣ» – поява протестантських течій). Лише подекуди православні переконання автора не прямолінійні, а проступають крізь поетичні художні образи: «Леч цалую Хрестови – жениху невѣсту, / як цвѣт в терни рожаный, заховуеш чисту» [13, с. 201].

Венеційське братство постає «свѣдком тых цнот», завдяки яким воно процвітає «в славном ту градѣ Венецьком». Завершальний акорд вірша – оптимістичний. Автор вірить, що промисел Божий подарує час нового відродження, «гды сланный дожч уступит от очи, / а слонце ласки его мрак отженет ночи» [13, с. 201].

Під пером Якова Седовського актуальні братські ідеї набувають риторичної узагальненості. Водночас постає питання: наскільки вони відповідали інтересам сучасників та історичній ситуації, що склалася в середині XVII ст. в Європі, коли боротьба світоглядів, потреба сильної оборонної позиції в питаннях віри втратила свою гостроту? У цьому контексті радше можна говорити про підтримку ідей першого українського національного відродження в Європі, аніж про свідоме їх культивування в нових суспільно-історичних обставинах.

Композиція «Дарунку пошани...», як і його змістові та ідейні засади, створює враження особливої всеохопності. Вона становить поєднання кількох присвят (Падуанській академії, архієпископу Афанасію Валеріану, Венеційському братству), прози й вірша (явище *prozimetrum*, поширене в літературі барокової епохи [1]), грецького й українського фрагментів (полімовність), різних віршованих жанрів (передмови-епіграми, панегірика, молитовної оди). При цьому збережено цілісність та гармонійність панегіричного жанру, заснованого на синкретизмі.

Ще один аспект багатоплановості «Дарунку пошани...» Якова Седовського вибудовується на художньо-стильовому рівні. Характерно, що автор послуговується тими риторичними прийомами та образами (переважно книжного, біблійного походження), котрі були вже апробовані в братській віршованій традиції, переносючи їх на новий літературний ґрунт у готовому вигляді. Йдеться про такі традиційні книжні образи, як небо, шлях до неба, «прелесть свѣта», цноти, океан слави, фортуна, дочасні речі, вічна слава тощо, поширені в книжній поезії раннього Бароко. Середньовічна візантійська образність особливо відчутна у таких поетичних рефлексіях: «Леч цалую Хрестови – жениху невѣсту, / як цвѣт в терни рожаный, заховуеш чисту» [13, с. 201]. У тексті можна спостерегти явище співіснування античного образу (кола фортуни) з типово бароковими контрастами: «Так ся прудко фортуны кола обертають / сцептры в ярмо, достатки в недзу отмѣняютъ» [13, с. 200]. Близьким до форм народної поезії є завершальний мотив вірша: «Здарить час, гды сланный дожч уступит от очи, / а слонце ласки его мрак отженет ночи» [13, с. 201].

Висновки і пропозиції. Панегірик Якова Седовського «Дарунок пошани...» ілюструє багатоплановість барокового тексту на різних рівнях – ідейно-змістовому, композиційному, художньо-стильовому. Як зразок ранньобарокової поетичної творчості він є виявом явища худож-

нього панегіризму, своєрідним відлунням братських ідей в Італії, ілюструє жанровий та стильовий синтетизм української поезії першої половини XVII ст. Художньо-стильову манеру письма Якова Седовського визначили як західні барокові тенденції, так і ренесансні ідеї братського середовища початку XVII ст. та візантійські стильові

традиції. Усе це створює ефект багатоплановості тексту, стимулює до пошуку в ньому ознак різних культурних кодів.

Як типовий панегірик барокового часу твір заслуговує на більш докладне вивчення в контексті розвитку української панегіричної творчості та «вченої» поезії братського середовища.

Список літератури:

1. Борисенко К. Prozimetrum в українській літературі барокової доби : монографія. Донецьк: Норд-прес, 2008. 124 с.
2. Від Вишенського до Сковороди (3 історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.): зб. наук. статей. Київ: Наук. думка, 1972. 142 с.
3. Головацкий Я. Ф. Библиографические находки во Львове. *Сборник Отдела русского языка и словесности Академии наук*. Санкт-Петербург, 1873. Т. 10. № 7. С. 21–27.
4. Історія української літератури: у 12-ти томах. Т. 1: Давня література (X – перша половина XVI ст.) / Наук. ред.: Ю. Пелешенко, М. Сулима. Київ: Наук. думка, 2014. 840 с.
5. Литвин Л. М. Діалог Сходу і Заходу в ранній українській бароковій поезії: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. – українська література / Харківський національний університет. Харків, 2010. 19 с.
6. Мартинюк Г. Лямент в українській бароковій літературі автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. – українська література / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2021. 20 с.
7. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ: Абрис, 1994. 288 с.
8. Нудьга Г. На літературних шляхах. Дослідження, пошуки, знахідки. Київ: Дніпро, 1990. 349 с.
9. Перетц В. Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков. Москва; Ленинград, 1962. 255 с.
10. Кречотень В. Освітня реформа Петра Могили й утвердження бароко в українській поезії. Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. ССXXIV: Праці філологічної секції / Ред М. Ільницький, О. Купчинський. Львів, 1992. С. 7–24.
11. Семенюк Л. Художньо-стильовий еkleктизм літератури раннього українського бароко в умовах культурного пограниччя. Україна та Польща: минуле, сьогодення, перспективи: науковий збірник. Т. 3. Луцьк: ВД «Твердиня», 2014. С. 25–30.
12. Студинський К. Три панегірики XVII віку. *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*. 1896. Т. 12. Кн. 4. С. 19–22.
13. Українська поезія. Середина XVII ст. / Упорядники В. І. Кречотень, М. М. Сулима. Київ: Наук. думка, 1992. 680 с. (Пам'ятки давньої української літератури).

Semenyuk L. S. YAKOV SEDOVSKY'S PANEGYRIC "GIFT OF HONOR...": DIVERSITY OF THE BAROQUE TEXT

The article analyzes the panegyric "Gift of Honor..." by Yakov Sedovsky, published in Venice in 1641. This is a little-known poetic work of a Ukrainian author, who came from Lviv and was a student of the University of Padua. He honored Hryhoriy Kyrnytsky, his compatriot and doctor of philosophy of Padua University by the poetic work. The text is considered in the aspect of panegyricism, which extends not only to the specific addressee of the work, but also to all those who supported the author in Italy, including the Venetian Greek Brotherhood, teachers of the Paduan Academy, spiritual mentors of Gregory Kyrnytsky. The author develops fraternal ideas relevant to Ukraine: devotion to the faith, traditions of the people, common good, mission of the Slavic language and high purpose of education and science.

The composition of the text is perfect due to combination of prose and poetry (the phenomenon of prozimetrum), Greek and Ukrainian fragments (polylanguage), various poetic genres (prefaces-epigrams, panegyrics, prayerful ode). It certifies genre syncretism of the work. The rhetorical and stylistic nature of the panegyric represents early Baroque poetry and combines medieval topos (Christ, God, the church) with specific Renaissance images-concepts (language, faith, science, virtue). Features of baroque poetic works are specific themes and motives (motive of time, theme of human relations with the world), system of topos (ocean of glory, fortune, darkness of night, way to the sky) and combination of ancient and medieval artistic means of expression (epithets, contrasts, play of words).

In conclusion, the manner of writing of Yakov Sedovsky was significantly influenced by Western Baroque tendencies, Renaissance ideas of the fraternal environment of Lviv in the early XVII century and Byzantine style traditions. All this creates the effect of multifaceted text and stimulates the search for signs of different cultural codes.

Key words: *Yakov Sedovsky's "Gift of Honor", panegyric, panegyricism, genre syncretism, renaissance, baroque, topos, fraternities.*

Шевченко Т. М.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ІНТЕРВ'Ю-ЕСЕЙ ЯК МЕТАЖАНР

У статті проаналізовано інтерв'ю-есеї з погляду метажанрового підходу на прикладі творчості Степана Процюка. Обґрунтовано, що такий твір характеризується різновекторністю, зумовленою одночасним функціонуванням твору на полі літератури як виду мистецтва та, наприклад, публіцистики як виду журналістської діяльності. Закцентовано увагу на тому, що есею як метажанру властива поліморфна природа, він легко корелює з іншими жанрами, активно піддається зовнішнім впливам, має широкий ареал застосування на різних платформах. Принагідно звернено увагу, що обрана текстова форма есею як відповіді на питання є частиною створення медіаобразу письменника. При цьому не йдеться про цілеспрямовані дії, орієнтовані на створення / покращення / зміну іміджевих характеристик митця. Йдеться про латентне позиціонування письменника в медіапросторі. Для самого ж митця інтерв'ю важливе як засіб комунікації з читачами і критиками, так і як платформа для нових можливостей самореалізації як літератора. Нерідко інтерв'ю з митцями використовують і професійні критики і літературознавці, адже часто саме в них можна знайти відповіді на певні питання, які не одразу зрозумілі після безпосереднього знайомства з художнім текстом. Аналіз есеїв-інтерв'ю С. Процюка засвідчив, що в них питання плавно перетікають у відповіді і не являють собою окремих структур у цілісному тексті. Відтак сам діалог рідко нагадує суперечку чи дискусію. Це, швидше за все, своєрідний «симпозіум» двох однодумців, у якому одна субстанція опуклює іншу шляхом наперед заданого напрямку спілкування. Есеям С. Процюка, оформленим у вигляді інтерв'ю, властиві афористичність, перформативність, часто вони стосуються теми письменницької діяльності та художньої творчості. Есеям-інтерв'ю властиві ті ж риси ідіостилу митця, що й у романах, повістях, власне есеях.

Ключові слова: есеї, інтерв'ю, комунікація, діалогічність, перформативність, жанр, метажанр, збірка, соціокультурний образ.

Постановка проблеми. Есей як літературно-художній твір з моменту появи у письменстві викликає численні дискусії з погляду родо-жанрових характеристик, адже із самого початку слабо вписується в чинні генологічні канони й правила. Українським особистісний, цей твір не надто корелює із класичними прозовими творами, яким властива відсторонена авторська позиція. Есей слабо співвідноситься і з ліричними творами, у яких ліричний герой як образ, що виникає в уяві читача, далеко відстоїть від реального автора. Природа драматичного твору лише віддалено перегукується з есеєм, адже в ньому допускається діалогічне мовлення, однак при цьому не йдеться про нього як про стійку властивість і наочну домінанту. У зв'язку із цим коректніше говорити про метажанрову природу есеїстичного твору, який підвладний процесам інтерференції – діям, при яких відбувається взаємопроникнення компонентів одного жанру в інший, а текст при цьому наділяється додатковими специфічними характеристиками, раніше йому не властивими. Також йдеться про різні варіації одного й того ж тексту, який

одночасно може бути одноосібним твором, надрукованим деінде, частиною книжкового ансамблевого об'єднання (друкованого чи електронного), дописом у соцмережі, фрагментом публічного виступу, елементом іншого твору (наприклад, роману, повісті), блогом інтернет-порталу, авторською колонкою інтернет-газети тощо. Сучасний есей у більшості випадків одночасно функціонує на багатьох платформах у численних авторських варіаціях і редакціях, щоправда, за нашими спостереженнями, письменник на якомусь етапі варіативного побутування свого твору вирішує надати йому завершеної форми переважно у книжковому форматі, серед яких найпопулярніший, скажімо, в сучасній українській літературі – збірка.

З огляду на це, метажанровий підхід до есею як художнього твору цілком має право на існування. Цей підхід «зумовлений виникненням нових жанрів та їх модифікацій шляхом поєднання традиційних і новітніх змістоформальних едностей, динаміки жанрових утворень, зумовлений внутрішніми й зовнішніми впливами» [6, с. 36]. На думку О. Рарицького, метажанр є позародовим

й міжжанровим утворенням, яке «у письменстві активно виявляє себе як повноцінна художня структура з відповідною системою видових розгалужень, стилістичних і композиційних прийомів, мовних технік тощо» [4, с. 47]. Есею як метажанру властива поліморфна природа, він легко корелює з іншими жанровими утвореннями, активно піддається зовнішнім впливам, має широкий ареал застосування на різних майданчиках оприлюднення. «Метажанрова організація есею також характеризується його неконвенційністю, стійкою прив'язаністю до конкретної епохи, часто перехідної (у випадку з українською літературою – кінець ХХ – початок ХХІ ст.), тим, що він посідає вагоме місце в системі жанрів у певний період літератури» [6, с.106].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метажанрову природу есею тою чи тою мірою вивчали О. Андрєєва, М. Гнатюк, К. Загороднева, А. Землянська, В. Капцев, Н. Кознова, Е. Мінаєва, Ю. Нестеренко, Ю. Подлубнова, О. Підденежна, Т. Пономарьова, В. Хорольський, М. Шульгун тощо. Вивчення есею-інтерв'ю в такому контексті є ледь не першою спробою в літературознавстві.

Постановка завдання. Мета цієї статті – проаналізувати метажанрову природу есею-інтерв'ю на прикладі творчості С. Процюка.

Виклад основного матеріалу. Отже, метажанрова природа есеїстичного тексту стає більш наочною, коли йдеться про есей як елемент гібридного жанрового утворення. Такі форми, як повість-есеї, роман-есеї, новела-есеї сьогодні не викликають здивування, адже есеїстичний тип письма проникає в усе більшу кількість художніх творів на різних рівнях. Те саме стосується і інтермедіальних інтерференцій есею та інших нехудожніх текстів, у результаті чого часто виникає нове гібридне утворення, позначене цілісністю з подвійною природою – естетичною та, скажімо, соціокомунікативною. Такий твір характеризуються різновекторністю, зумовленою одночасним функціонуванням твору на полі літератури як виду мистецтва та, наприклад, публіцистики як виду журналістської діяльності.

У сучасній українській літературі есей як гібридне утворення дедалі активніше проявляється в різних видах словесності. Створений письменником, цей твір, тим не менше, не може позиціонуватися винятково як художній твір, адже оприлюднюється за допомогою як традиційних засобів письменницької діяльності (книга, збірка, журнал, газета), так і за допомогою можливостей електронних медіа: у соцмережах, на інтернет-

порталах та інших інтерактивних інтернет-сервісах, котрі суттєво спрощують комунікацію літератора, адже передбачають інтерактивність. Часто вихід друкованої книги є квінтесенцією написаного автором деінде. Поява цілої низки особливих видавничих проєктів у зв'язку з цим підтверджує продуктивність такої практики: «Розмова з літератором. Сучасна українська художня творчість в іменах», «Інший формат», «Рес-візити», «Радість контакту», «Двічі по десять: обличчя і голоси», «Український палімпсест. Оксана Забужко у розмові з Ізою Хруслінською», «The Ukrainians: історії успіху», «Гудбай, імперіє. Розмови з Кахою Бенддукідзе», «Світ спіймав мене, і я тим тішуся. Мої інтерв'ю», «Ми прокинемось іншими», «33 герої укрліт», «Історії талановитих людей» – ось далеко не повний перелік видань останнього часу, побудованих на поєднанні інтерв'ю та інших творів, есею в першу чергу. У книгах такого типу відомі постаті, переважно письменники, публіцисти, видавці, постають у новому амплуа, а сама комунікація, оформлена у вигляді окремого видання, дає змогу впіймати унікальний момент спілкування з винятковою особистістю, зафіксувати саму «радість контакту» зі знаковими постатями нашого часу, котрі прагнуть розкритися перед аудиторією по-новому, відтак есеїстичні можливості для цього пасують якнайкраще. У багатьох виданнях інтерв'ю, окреслене в назві, взагалі має формальний характер: часто питання інтерв'юера опиняються за кадром, залишаються лише відповіді, котрі стають розгорнутими різноманітними рефлексіями, поглядом ззовні на сьогочасні проблеми дійсності, де першорядною постає власне особистісна позиція письменника, презентована у монолозі-есеї. І навіть у тих випадках, де питання в тексті залишаються, самі відповіді претендують на окремішність, адже є розгорнутими міркуваннями, гідними бути цілком незалежними словесними витворами. Чимала популярність таких творів засвідчує той факт, що процеси як естетизації, так і комунікативної філософії через жанр есею легітимізують соціокультурний поворот на початку ХХІ століття, котрий виражається, зокрема, в прагненні письменників «одягати» традиційні форми письма в комунікативні шати.

Прикметно, що той, хто ставить питання, також має певне відношення або до літератури, або до словесної діяльності загалом. Його питання, що надають вектор розмові з митцем, акумулюють чималий досвід творчості літератора – через це вона по-особливому актуалізується. Питання плавно перетікають у відповіді і не являють

собою окремих блоків у цілісному тексті. Відтак сам діалог рідко нагадує суперечку чи дискусію. Це, швидше за все, своєрідний «симпозіум» двох однодумців, у якому одна субстанція опуклює іншу шляхом наперед заданого напряму спілкування. Голоси інтерв'юєра та інтерв'юйованого перегукуються між собою за принципом музичної гармонії, мета діалогу – дати можливість письменникові поміркувати про художню та іншу творчість спонтанно, наживо. Процес мислепо-родження відтворюється ледь не на очах читачів, наче тут і зараз, обопільно й суголосно. Такі твори передають відчуття реальності та синхронності двох учасників комунікації, проте першу скрипку грає все-таки митець.

Слід також наголосити, що обрана текстова форма есею як відповіді на питання є також частиною створення медіаобразу письменника. При цьому не йдеться про цілеспрямовані дії, орієнтовані на створення / покращення / зміну іміджевих характеристик митця. Йдеться про латентне позиціонування письменника в медіапросторі. Для самого ж митця важливе інтерв'ю як засіб комунікації з читачами і критиками, так і як майданчик для нових можливостей самореалізації як літератора. Нерідко інтерв'ю з митцями використовують і професійні критики та літературознавці, адже часто саме в них можна знайти відповіді на певні питання, які не одразу зрозумілі після безпосереднього знайомства з художнім текстом.

Предметом цієї статті є суто художні техніки і практики інтерв'ю-есею як метажанрового утворення. Нашу увагу привернули інтерв'ю відомого українського письменника С. Процюка, у творчості якого прозові та есеїстичні твори активно співіснують. Есеїстичне начало притаманне більшості романам і повістям митця. Скажімо, аналізуючи роман івано-франківського письменника «Десятий рядок», відомий дослідник О. Соловей констатує: «Есеїстичні інтонації автора переконливі та верифіковані не лише цим текстом, а й багатьма іншими» [5, с. 122]. Говорячи про близькість повісті «Гілочка та Муркотасик» та есею «Двадцять чотири ритуальні часточки», літературознавець також констатує схрещення художнього та есеїстичного жанрів, називаючи це «питомою рисою індивідуального стилю» С. Процюка [5, с. 82].

Про інтерв'ю як окремий жанр у творчості С. Процюка, знову ж таки позначений есеїстичним впливом, О. Соловей пише також: «Він навіть у інтерв'ю до тепер залишається понад серйозним, чим когось дратує, інших веселить і зне-

тямлює, ще інших – просто відштовхує від своєї особи й своїх книжок. Сізіфів камінь української скаліченої свідомості, який заповзався котити нагору С. Процюк, є безкінечно тяжким і безрадичним» [5, с. 8]. Часто у цих творах митець привідкриває таємниці своєї діяльності для сторонніх, розповідаючи про те, що, зазвичай, мало б бути на поверхні тексту. Наприклад: «У своїй есеїстиці про письменників для широкого загалу я намагаюся, так би мовити, зрозуміти кожного» [2, с. 168]; «Усе, що задумується і потім пишеться письменником... – є потрібним. Все, що не написалося, – зайвим» [2, с. 168].

Свої інтерв'ю С. Процюк не видав окремим виданням, як це зробив, скажімо, Р. Іваничук (збірка «Світ спіймав мене, і я тим тішуся: Мої інтерв'ю»), однак у багатьох збірках іванофранківського митця інтерв'ю відведено окремий розділ, як-от у збірках «Трикутник», «Відкинуті і воскреслі», «Гіркий світ, солодкий світ». Той факт, що інтерв'ю призначається окремий розділ у книгах, основу яких складають новели, повісті й есеї, говорить про усвідомлення важливості такого жанру самим автором, його структурну та емпіричну близькість до іншої творчості. Дійсно, в багатьох відповідях митця про інтелектуальну діяльність як спосіб самореалізації, про українську літературу як національний феномен, про свободу самовираження людини ХХІ століття прочитуються мотиви, властиві іншим творам митця, як-от: «Українцям і українській літературі кілька століть прищеплювали комплекс вторинності. Він починався ще всякими валуєвськими циркулярами та емськими указами, а розквіт буйним цвітом за радянського часу... Лише вільний розвиток, вкладання коштів у розвиток національної літератури дасть свої плоди, які благотворно вплинуть на ментальне здоров'я народу» [2, с. 161].

Інтерв'ю-есеям митця властиве тяжіння до афористичності. За ступенем вираження смислової домінанти афоризми С. Процюка як відповіді на питання інтерв'юєра, вплетені в есеїстичне міркування, є переважно образними й концентруються навколо тем і мотивів, які стосуються України, її історії, долі творчої особистості, а також морально-етичної проблематики та вічних цінностей. Наприклад: «Письменник, на мій погляд, має бути однаково відстороненим як від хвалебних, так і від критичних висловлювань про нього. Істина все одно десь посередині» [2, с. 161]; «Критику треба сприймати як справжній солдат літератури [2, с. 152], «Треба бути письменником

за якістю написаного» [2, с. 160], «Письменницька слава є приємною ілюзією» [1, с. 181]. Афоризми у відповідях С. Процюка, які є сконцентрованими, згущеними міркуваннями, актуалізують сказане, зосереджують думку, сповнені образної, смислової та емоційної глибини.

Якщо говорити про зміст розмов С. Процюка, то переважно йдеться про творчість, вагу художнього слова, місце письменника в сучасному світі. Митець, відповідаючи на запитання, вдається до різноманітних розмислів, із яких вимальовується його соціокультурний образ як прозаїка, філософа, лектора, громадянина. Зі сторінок інтерв'ю-есеїв постає напрочуд сучасний і прогресивний автор, який, проте, не цурається категорій з розряду вічних. Миротворча позиція С. Процюка у відносинах із близькими людьми та друзями, готовність іти на компроміси з видавцями, діячами культури та, водночас, міцність моральних критеріїв – ці якості можуть бути прикладом та орієнтиром для сучасної людини. Особистість такого митця, який рефлексує в образній формі, викликає бажання глибше зануритися в його творчість, перевірити сказане на власний розсуд. Передусім зі сторінок таких творів постає митець, який незрадливо служить літературі, однак не цурається того, щоб приміряти на себе роль лектора, педагога, блогера, медіа-персони. На думку автора, головне для літератора – «бути відданим літературі за умови таланту-вміння так сплітати до купи слова, щоб вони ще були цікаві іншим людям і пробуджували у них найрізноманітнішу амплітуду відчуттів: від огиди за героїв до катарсису» [2, с. 160].

Безсумнівно, інтерв'ю-есеї має діалогічну природу. Міркування, які є відповідями на питання критика (літературознавця, журналіста, редактора), концентрують відповіді-міркування митця. Відтак у них актуалізується рефлексивна і перформативно-комунікативна інтенція, що дозволяє реципієнтові (переважно, знавцю Процюкової творчості) зблизити інтерпретативний план і подію презентації. Природа висловлювань, уплетених у міркування в таких текстах, інтерактивна, що зумовлює підхід до них не як до готової інтерпретації, а як до події комунікації, котра дає змогу вловлювати зміст залежно від смислу сказаного (на основі прочитаного чи почутого), ситуації рецепції, досвіду, когнітивної установки та емоційно-рефлексивної природи сприйняття. Рефлексивна, медитативна та інтелектуально-діалогічна природа інтерв'ю-есею відтак наповнюється перформативною естетикою. Під нею ми розуміємо

в даному випадку спонтанність мовлення-міркування, саму ситуацію обміну текстовими повідомленнями, залучення презентаційного, перформативного аспекту. Інтерв'ю-есеї перетворюється на текст-подію ситуаційно та неповторно. Наприклад: «– Ви багато в чому такий – не хочете знати щось до кінця? – Я просто занадто багато що до кінця інтуїтивно знаю»... [3, с. 303]; «Що для Вас означає бути письменником? –...Письменник – це ідеаліст і романтик. Для мене це означає бути разом з власним народом на його тернистому й навіть незрідка мученицькому шляху до свободи. Ні при яких обставинах не втікати й не зачинятися в якусь із веж зі слонової кістки – байдуже, зовнішню чи внутрішню. Писати, коли не можна не писати» [3, с. 309]. У зазначеному уривку оприлюднено момент авторського одкровення, відзеркалений у свідомості уявного реципієнта. Думки тут наче апробуються на ньому й одразу відшліфовуються, змінюються, тож процес рефлексії стає дієвим, живим, персоніфікованим. Саме такий спосіб розповіді активізує увагу, поживляє мислительний процес, створює ілюзію живої комунікації. Ефект від цього очевидний: інформація, відправлена через інтерв'юера й митця до реципієнта, стає їх обопільним надбанням, адже в такий спосіб третій учасник цього процесу – читач – постає повнозначним виробником цієї інформації, співучасником процесу народження й утілення думки. Цінність інтерв'ю-есею якраз і полягає в оголенні самого цього процесу народження й інкрустації мислення в діалозі, адже мимовільно створюється ефект відключення внутрішньої цензури в потоці свідомості, «знімається» ефект редагування, і читач «на власні очі» може бачити процес народження твору і навіть «брати участь» у цих діях, відчуваючи себе частиною інтимного світу автора (авторів).

Окремі інтерв'ю-есеї взагалі подаються без питань: вони залишаються за кадром розмови і являють собою лише відповіді-міркування на різні актуальні для С. Процюка теми. Таким є текст, оприлюднений після зустрічі І. Славінської зі С. Процюком під назвою «Людам не треба правди чи брехні – людям треба щастя» в рубриці «Українська правда. Життя». Текст являє собою рефлексії на різні теми, згруповані за абетковим принципом. Тож есеї «Армія», «Байдужість», «Василь», «Гламур», «Гринджоли» тощо – авторські сентенції, заґрунтовані на спогадах, описах, роздумах, розвідках, емоційних вигуках, інтелектуальних умовиводах тощо. Наприклад, у творі

«Я» читаємо: «Наш егоїзм, егоцентризм – саме він нас і тримає. Водночас він дуже роздвоєний. Моє Я намагається гармонійно вживатися у світ – літератори загалом схильні до нарцисизму. Це я на котурнах. Це намагання віднайти власну індивідуальну правду, яка зможе мене зробити гармонійнішим для співжиття зі всесвітом. Щоб Я не розчинялося, але й не виростало на котурнах. Щоб воно було часточкою деміургійного задуму нашого життя, що є найбільшою загадкою всесвіту» [3, с. 292].

Висновки і пропозиції. Отже, проаналізовані інтерв'ю-есеї С. Процюка засвідчили їх метажанрову природу. Таким творам властива одночасна задіяність в літературі і медіапросторі, підґрунтям таких творів є структурні, а не культурно-тематичні чинники. Таким текстам властиві рух, пізнання і самопізнання, народжене в діалозі, головною інтенцією таких творів є авторефлексія, спричинена питаннями. Саме вони актуалізують письменницьке міркування, структурують його у рефлексивні нотатки.

Список літератури:

1. Процюк С. Відкинуті і воскреслі. Брустури : Дискурсус, 2020. 192 с.
2. Процюк С. Гіркий світ, солодкий світ. Брустури : Дискурсус, 2021. 176 с.
3. Процюк С. Трикутник. Роман, есе, інтерв'ю. Київ : Український пріоритет, 2014. 320 с.
4. Рарицький О. Художньо-документальна проза як метажанр: проблема рецепції та інтерпретації, особливості вияву й функціонування. Слово і час. 2014. № 11. С. 37–48.
5. Соловей О. Оргазм і Відчай. Випадок Степана Процюка. Вінниця : Простір Літератури, 2017. 136 с.
6. Шевченко Т. Есеїстика українських письменників як феномен літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 584 с.

Shevchenko T. M. INTERVIEW ESSAY AS A META-GENRE

The article analyzes interview essays from the perspective of the meta-genre approach based on the example of Stepan Protsiuk's work. It is substantiated that such a work is characterized by multidirectionality due to the simultaneous functioning of the work in the field of literature as an art form and, for example, journalism as a type of journalistic activity. The author emphasizes that the essay as a meta-genre is characterized by a polymorphic nature, it easily correlates with other genres, is actively subject to external influences, and has a wide range of application on various platforms. It is also noted that the chosen textual form of the essay as an answer to a question is part of the creation of the writer's media image. This is not about purposeful actions aimed at creating/improving/changing the artist's image characteristics. It is about the latent positioning of the writer in the media space. For the artist, the interview is important as a means of communication with readers and critics, and as a platform for new opportunities for self-realization as a writer. Interviews with artists are often used by professional critics and literary scholars, as they can often provide answers to certain questions that are not immediately clear after a direct acquaintance with a literary text. An analysis of S. Protsiuk's interview essays has shown that the questions in them flow smoothly into answers and do not represent separate structures in the whole text. Thus, the dialog itself rarely resembles a dispute or discussion. Rather, it is a kind of "symposium of two like-minded people", in which one substance encloses the other through a predetermined direction of communication. S. Protsiuk's essays in the form of interviews are characterized by aphoristic performativity, often dealing with the topic of writing and artistic creation. The interview essays have the same features of the artist's style as his novels, stories, and essays themselves.

Key words: *essay, interview, communication, dialogicity, performativity, genre, meta-genre, collection, socio-cultural image.*

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

UDC 811

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/14>*Aliyeva B. M.*

Baku State University

THE DILEMMA OF EAST AND WEST IN AHMAD HAMDI TANPINAR'S NOVEL MAHUR BASTA

In Turkish literature, the new novel genre, which was founded on the basis of the Western model during the Tanzimat period, was modernized in the work of Hazlit Ziya during Sarvati-Fun, and perfected in the work of Ahmet Hamdi Tanpinar. The comparison between the East and the West has always been prominent in his works, whether in poetry or prose. But the main point is that Ahmed Hamdi Tanpinar chose neither the East nor the West. He chose his people, he chose to be his. As for the symbolism of the title of A.H. Tanpinar's novel, who uses various literary symbols and symbols in his works, first of all, it should be noted that the mahur is on the rast veil, the first of the mughams. The writer's novel "Mahur Basta" is the first of three works he planned in the form of a trilogy (the other two are the novels "Huzur" and "Outside the Scenes"). This first novel (156 pages) of the writer, which is not too big in terms of volume, is based on the development of a sad love story on the level of classical music patterns. As in many of his works, the author presents classical Turkish music in this novel as an image representing the Eastern culture, makes it speak and sound like a whole organism. In the novel, mahur, which is one of the classical eastern mughams, acts as a symbol of Eastern culture in the East-West conflict in the Tanzimat period, or in Turkish literature, called alaturka-alafranga. In the Mahur (rast) mugham, the music is from the cymbal to the bam, towards the end; the extraordinary excitement slowly subsides and becomes fragile.

Key words: *The east, the west, modernity, novel, time, space, culture.*

Introduction. The novel "Makhur Beste" is a work of Akhmet Khamdi Tanpinar (1901–1962), a famous Turkish poet, writer and literary scholar of the last century, who used the components of time and space as one of the artistic conflict-forming in his works. The novel was written and first published as a fragment in a journal (1944), which in itself testifies to great goals pursued by the author. It is no coincidence that the novel, for the first time published as a book in 1975, long after death of the writer was first written and released in the 40s of the past century. In our opinion, these two periods of time are connected. During the time when the events of the novel unfolded, the Ottoman Empire, the decline and fall which were inevitable, faced a serious choice: to get out of position, she turned her face from East to West and began to conduct serious Western-centric reforms called "Tanzimat" in the socio-political, economic, scientific and cultural spheres of the country's life. During the writing and publication of the novel, the Second World War was raging. However, as the war drew to a close and all countries of the world

made their choice, Turkey, which until that time could remain neutral, was forced to go to war against her old ally – Germany – taking alignment with the countries going to victory. In otherwise, the country faced extremely serious problems in terms of international relations.

As for the symbolism of the title of the novel by A. Kh. Tanpinar who used various literary codes in his works and symbols, then, first of all, it should be noted that makhur is in rast, the first of the mughams. The writer's novel "Makhur Beste" is the first of three planned works in the form of a trilogy (the other two are novels "Khuzur" and "Behind the scenes").

The symbolism of mahur mugham is present as a living character in the novel trilogy "Khuzur", manifests itself at the different stages of the life of the heroes, in their speech, behavior and dialogue. Classical music helps the reader to understand the essence of parallelism between the events in the novel that take place during the period of reign of Sultan Abdulhamid and Sultan Abdulmajid in the second half of the 19th century, and a work pub-

lished in the middle of the 20th century. In both these periods and in the broad sense of the word, Turkey faced dilemma between Eastern and Western values. Throughout the novel the hero immersed in classical music falls into mystical thoughts, allowing the reader to feel the spirit of both cultures. The writer describes the features of both cultures in all their positive and negative sides.

Events and changes in society and human life are moving in time. Time, space, events complement each other. This can be assessed both scientifically and in the ordinary sense. That is, in the exact sciences time which is shown as a unit of measure for the universe has the ability to be measured and is associated with any changes in matter occurring in the universe. In classical physics and quantum mechanics time is shown to be absolute and unchanging. It can also be said that different events occur in the same period of time in life. In other words, events occur at a certain time and at a certain place. It is always important for a person to know about the time and place of events. It is possible to increase the frequency and flow of time by increasing the speed of changes and events.

From the standpoint of the psychology of perception, time is invariable, it is impossible to turn it back. With the development of the era, with the passage of time changes in society are not perceived by people unequivocally. Innovations occurring in time and its intervals, closely connected with space and events, cannot soon turn around monotonous ideas frozen in the human mind. Any innovation that happens in life takes a certain amount of time before it will be perceived by consciousness. Time itself plays an important role in human life through such concepts as the past, present and future. Throughout life, a person's thoughts are occupied with the memory of the past, sense of the present, hopes and dreams of the future, the fact that they want to see.

The clock itself is space, its movement is time, and its setting is a person. Time and space coexist with man.

Civil changes, world wars, material, spiritual, cultural and economic changes that took place in each period of history, manifested differently in each member of society. What has been said can only be understood by a person whose consciousness is open to innovation and who finds it hard to ignore. To clarify this idea the following grouping can be mentioned: first of all, this is the type of person, who cannot accept innovation in the only sense, who prefers the previous one, who accepts the changes and completely rejects the old, and who, even if he accepts modernity, tries to transform it by synthesis with the

previous worldview. World events that left a mark on history and changed it, as in many areas of culture, existed in literature reflecting the change, innovation or inertia, backwardness in social development.

It is known that the writer draws material for writing a work from real life and facts. A. Kh. Tanpinar is one of the writers who can vividly convey to the reader a diverse human psychology based on life events with which he once encountered in life; he wrote his works in various literary genres: poetry, short stories and novels. In his works, the writer brought to the fore each social group of society, their mindset, the language they speak, their culture, especially their music. How we have already mentioned above, the writer reflected the confrontation between East and West in his work with extremely realistic artistic strokes, through showing the everyday of his heroes. Although his works are associated with the analysis of numerous human destinies, there are common motives that unite them. Every novel contains facts related to the issue of confrontation between East and West, the period of reign of Sultan Abdulgamid, Tazimat period, mashrutiye (constitutional monarchy), culture and music. Formula of confrontation between East and West is vividly outlined by talented pen of the writer.

Regarding the problem of East and West, the writer notes that he inclined neither to the East nor to the West. It is clear that after the signing of the Decree on the Tanzimat of 1839 in Turkey the Western model with the idea of Europeanization in all areas was taken as a basis. If we talk about culture, then, of course, one should also mention literary and artistic thinking. Starting from this period, in the literary environment of Turkey, Western-oriented writers began to form. During this period the new genre of the novel appeared. Akhmet Khamdi Tanpinar carefully studied and described this period. He emphasized that "it is necessary for us to follow the European style of life in certain directions" [3, p. 211].

From the biography of the writer and sources written about him we learn that one of the main factors that influenced the formation of his creativity was an outstanding artist Yahya Kamal Bayatly, teacher of A.Kh. Tanpinar. His prose works which brought great fame to literature, but which began with poetry, with the symbolist thinking, is "Makhur Beste", "Institute of Watchmaking", "The Peace or peace of mind", "Off the stage", novels "Woman from the Moon" and memoirs- essays "Five Cities". These works deal with people from societies that are in the position of literary conservatism and Westernism, political problems that arose and were experienced in Ottoman period,

the conflict of time with the events with which people encountered in life. The question of time was at the head of all writers' works in the philosophical and physical sense. The artist, who "reflects his inner metaphysical tendencies and aesthetic worries mainly in his poetry, uses prose to convey reader social problems. The author's novels are created on the basis of the rich life stories and are selected on a specific occasion of problems taking place in society. As he explores the ways in which attempts to change the culture lead people to a dead end, the conclusions drawn here are from the standpoint of a person and society, they are reliable and accurate. For example, the novel "Institute of Watchmaking" skillfully conveys to the reader the state of society in the process of change, starting from a particular individual and ending with the crowd [5].

The main content

The ideas characteristic of A.Kh. Tanpinar's prose. The above ideas, characteristic of the writer's prose creativity as a whole, are fully reflected in the novel "Makhur Beste", in question. The novel consists of seven chapters divided into titles: "Thoughts between Two Dreams", "Father and Son", "Two Brothers-in-Law", "Years of Behchet Bey's Marriage", "Strange Revolutionary", "Between Relatives", "Old booth". It was first published in parts in 1944 in the collection "Ülkü" and completed under the title "Letter to Behchet Bey about "Makhur Beste". The work is dedicated to Ayyubi Abubekir Agha, the author of the composition "Makhur Mugham". There is an assumption that the writer created the novel under the influence of this composition.

One of the main characters of the novel is Behchet Bey around whom events rotate. However, the writer did not focus on the problems that he wanted to highlight in the novel in connection with Behcet Bey and simply decided to state his position regarding his family, the main way of his relationship with his father, and the people he met in his life. The novel begins with presentation of thoughts between two dreams. Behchet Bey dreaming of his late wife Atiya and then Javida moving to the kiosk, waking up, reflects on what he saw. One of

things that scares Behchet is Javida's desire to clean things in the house and replace them with new ones. The young divorced woman is a relative of Behchet Bey. The writer declares his conservative views in the first part of the work.

Although Behchet Bey is worried about Javida's lonely life, he does not approve her idea of renewing the things in the house. He is attached to these things. His past is connected with this house, the soul

of his family is in these things, their renewal does not please Behchet Bey at all. Being much attached to his things he perceived the wardrobe and mirrors in his bedroom as enthralled. He bought the mirrors in an antique store. He thinks about how many people were reflected in these mirrors before him, what secrets they kept in themselves until today. At the same time, his favorite things sometimes scare him. According to Behchet Bey, these lovely objects, mirrors which greet everyone with a smile in the clear hours of the day sometimes withdraw into themselves and immobilize a person plunging him into a strange silence; they are a symbol of time immersed in silence.

In A.Kh. Tanpinar's work, sometimes things are so integrated with their owner that they carry the features of each other. For example, when Hairi Irdal compares things with their owners in the work "Institute of Watchmaking," he feels that by wearing the old clothes given to him by his boss he starts to think and talk like him. In many beliefs, even in philosophical thought, there is an idea that things are really connected with people. Things start over time to integrate the owner's energy; the thing he wears into a certain time, a person gives it to someone who means sending his own energy. The image of Hairi Irdal created by Tanpinar is also can be adapted to this idea, in the case when he wears a uniform of his boss and thinks like him.

For Behchet Bey, all life was divided into two parts. These are the people attached to their own lives, clinging to life, and those who were alien to him, alienated from him. That's why he imagines items in his room in the form of animated beings. Psychological studies show that people who are attached to their belongings usually are not perceived unambiguously by society and their loved ones. Behcet Bey's childhood was different from the childhood of his peers. His father, Molla Ismail, was always dissatisfied with his son and practically did not care for him as a parent. His pastime consisted of solitude, bookbinding and clock repair in the basement of the house. He was not in the habit of playing at children's games as his peers did, he did not even fall in love in his youth, he did not look at the girls even out of the corner of his eye. These features were the pride of his mothers and nanny Molla Ismail accused his wife and the nanny of such behavior of his son. He hoped and dreamed that his son Behchet someday would become like him, but these hopes completely collapsed after one home incident. He somehow remembered his son and realized that Behchet did not appear at home all day, although before he had always tried to flatter his father. In the middle of a summer day, after the event he faced

going up to the attic of the house, he got angry with his child and completely lost hope of seeing him as a different person. There Behchet Bey disregarding the daytime heat, accompanied by the unbearable smell of glue was busy bookbinding.

Here the writer shows the type of person who is outside of society, different from others in their way of thinking and occupation. Although bookbinding is not unusual, for Molla Ismail it was something unacceptable. Behchet Bey differed from his father in his education, a deep mind, as well as reticence, and his father did not perceive it. A.Kh. Tanpinar analyzed the problem of fathers and children which has always been the object of attention in the literature. Compatibility and mutual understanding in parent-child relationships is not always manifested in life. While fathers wish to see (in their dreams) in their sons what they practically cannot do, sons cannot be satisfied with this, that is, with the fact that the father surpasses them in something. Type of child formed in the mind of the parent in most cases does not correspond to this further. But even if Behchet Bey wanted to and would have tried to match it, he would not have succeeded, because the writer typified Behchet Bey with the indicated features. Behchet himself was aware of his dissimilarity with others which he felt in himself, but he was always friendly to people. He was so attached to the objects of his environment that he did not even know how to behave on the evening of the day he married Atiya khanum: he wanted to go out and run to the clock he had made himself. The clock stood at the center of his world. At night, in the silence of his house, the sound of the clock which he listened to reminded him of melodic orchestral music. Here the same applies to Javida's diamond watch. That watch spent ten years on Javida's hand. During that time the watch witnessed all her memories and the difficulties she faced in life.

The character of Ismail Molla is revealed in the section of the work "Father and son". Ismail Molla was appointed Gazi of Mecca and removed from Istanbul, because he incurred the wrath of the Ottoman Sultan Abdulhamid. It is known that Ghazi is the name given to the head (judge) of the courts dealing with matters related to marriage, divorce and inheritance during the Tanzimat period in Ottoman Empire. The author characterizes Ismail Molla in the work in the following way: "The truth is that Ismail Molla Bey, with his repressive nature, broad and above all critical mind, is one of those who uses the people around him as subject to him and without realizing it, because he believed that there slavish submission

is the most natural state of the soul. From the day he married, he found all his happiness in life in obeying fate and taming his desires and passions. His daughter Rukhsar khanim all her life humiliated her husband comparing him with her father. And his son, who from the start was born miserable and unhappy, made himself nothing before this beautiful, correct, knowledgeable father whom he considered a demigod from an early age" [10, p. 28].

At the same time, the writer clearly defined in several sentences characteristics of his hero. He had to describe and reveal relationship of family members with Molla Ismail Bey. Molla Ismail Bey lost his wife during the six years he spent in Mecca. In his correspondence with his son during this period, he actually concluded that his son was not as stupid as he thought, and that his labor skills are sufficiently developed. Loss of his wife deeply shocked him. During his stay in Mecca, Ismail Molla, who corresponded with his son, changed his mind about him and became more interested in him. His opinion of Behchet is also interesting: "He is not stupid at all, he is just average in his development. He has a strong memory, small but deep thinking" [10, p. 33].

Behchet Bey solved the case in one day the result of which Molla-bey had been waiting for two years. One year after he was appointed a member of Council of State his father also returned to his former position in Fatwakhhan. Upon receiving this news, which seemed to him like a miracle, Molla Bey was very surprised. One of the amazing news which he received after returning from Mecca was Behchet's marriage to Atiya khanum, daughter of Ata Molla Bey.

Events experienced in life, relationship between people are a constant source of literary study. The problem of the father-son relationship is considered mainly in two aspects in the research literature. In antique literature the father is usually formed as an exemplary type of person for a child. The notion of being knight, bold and like his father begins from the time when the son starts to realize himself and his family ties. Over time, relationship between parent and child begin to change. In another variant of relationship between father and son, the oppressor is the type of father who does not perceive the child as a person, but wants to see a son formed by him in his own mind. What has been said in the literature is nothing other than the artistic expression of always existing human relationships taken from life. It is also known from psychology that the child initially sees the parent as a prototype of his personal development. When sons eventually become the head of the family, like the father was in the family in which they grew

up, they continue their life in this section, without even realizing it. Relations between father and son are a common theme in world literature.

For example, Kafka's "Letter to a Father" presents the character of a despotic father. Father-son relationship between Franz Kafka and his father Hermann Kafka was not a relationship on the level of love and care. Herman Kafka as typical head of the family dreamed that his son would continue and expand his business, but these desires were not realized by his son. This led to further aggravation of the already damaged relationship between father and son. Kafka in his letters tried to tell his father what he could not tell him in face. From these letters we learn that he does not agree with the life that father planned for him, he does not want to do business, like him, he does not want to be like the man his father dreamed of, and besides, he does not want to start his own family. Since Kafka could not talk openly with father, he resorted to correspondence, but even this communication could not overcome his feelings of timidity and hostility towards his father. He sees himself as a weak, timid, powerless person before a domineering father. His the father, in turn, thought that his son did not understand anything. Because of these ideas of his father Kafka lost self-confidence; it always seemed to him that he would remain indecisive and incompetent for the rest of his life.

The characteristic of Behchet bey. Behchet Bey as a character created by Tanpinar was also aware of his shortcomings at the beginning of his relationship with his father. Ismail always avoided Molla Bey and was content only to say hello every day to him to show his respect and reverence. Psychology generated by these relationships and the pressure of his father had a negative impact on his personal life. He never lived a normal married life with his wife Atiya. Although the padishah forced her to marry, she later accepted Behchet Bey as a husband and tried to get closer to him. Attempts to get closer to Behchet bey, to show respect for his interests and to communicate, unfortunately, did not give Atiya khanum desired results. Vice versa, Behchet Bey felt crushed by this relationship and tried to establish maximally alien relationship with his wife.

The excitement and anxiety of Behchet Bey do not escape her eyes. Atiya once more makes sure she can never leave him. The fact that Atiya khanum is beautiful and smart, and Behchat was far from handsome and shorter than his wife, exacerbated the complexes of imperfection in his mind. For these reasons, he estranged from Atiya khanum throughout the rest of his life. He really loved his wife and did not want

to leave her. Atiya khanum also did not accept her sister's idea "to go away and build a life that suits you." When Ismail Molla Bey spoke about Makhur beste, Behchet bey was very worried about not touching this topic in the presence of Atiya khanum. "Makhur Beste" was a work of yuzbashi (military position, centurion) Talat-bey, Lutfulla-bey's father, younger brother-in-law of Atia. Talat Bey wrote this work after wife left him. After one supper, Atiya's feeling of pity for her husband even more increased. The excitement and anxiety of Behchet Bey do not escape her eyes. Atiya was finally convinced that she could never leave Behchat Bey.

Atiya was the youngest and favorite daughter of Ata Molla Bey. Ata Molla Bey and Ismail Molla Bey had known each other since childhood, but their relationship was not founded on strong friendships. Ata Molla Bey is a character who seeks good for himself in everything and does not do good without his own benefit. He lived on the inheritance of his father, he did not have his serious occupation. Despite this, he always showed himself as a man of great honor and glory. He always arranged magnificent parties in his house and invited government officials. There were even cases when he organized these meetings and got into debt at the same time. In the work, the writer describes Ata Molla as a selfish and arrogant person. From his youth he was always annoyed by the reasonable actions of Molla Ismail. Molla Ismail who knew his character very well never paid attention to what he said among people. Ata Molla, on the other hand, was indignant at the fact that Ismail Molla did not react to his words, and wondered when this person will have an independent opinion in exchange for his point of view. One day Molla Bey was very angry at what Molla Ata said about him. Finally, he compared Molla Ismail, whom Hunkar spoke of as a friend, with Kara Molla Abdulaziz. Since Abdulaziz was a dangerous person in the political sense, Molla Ismail and Ata Molla were also suspected and were constantly persecuted.

The character of Ata Molla is distinguished by another peculiar feature. He always played chess with the candidates for the grooms who wooed his daughters, that is, one of the important conditions for him is that suitors can play chess. The padishah ordered to extradite Atiya, the most beloved of his daughters, for Behchet Bey, so he had to agree to it. However, Ata Molla liked that the cost of the wedding was taken over by the state.

Atiya married involuntarily, even under duress, but after marriage, she quickly gets used to her home and new family. True, her attempts to get

closer to Mr. Behchet are futile, but she continues to love him as a native. The closed life of Atiya does not escape the eyes of Molla Ismail: like a father, he tries to spend more time with her and lead long conversations.

At that time, women were not allowed to talk about politics. However, Atiya many times participated in the meeting between Ismail Molla and Sabri Khodja, his old friend, and always listened with interest to their conversations about the current political situation.

In each chapter of the work, the writer compares East and West in dialogue of the characters. Undoubtedly, the hot dialogue of Sabri Khodja and Molla Ismail about the political, economic, cultural situation and reforms of that time serve to reveal the questions addressed to the reader by the heroes of the writer's novel. In particular, Molla Beyin says: "I am not affiliated with the East, I am not connected with the old, I am connected with the life of the country. I don't know whether it is Mohammedanism or Turkism" – this opinion coincides with the writer's views on Turkism. Addressing Sabri Khodja he declares that he agrees with the idea that his country is lagging behind the West. He also notes that his native homeland cannot keep up with the times. Molla Ismail also states that

he is not attached to either the East or the West, he is attached to his homeland and homeland's today.

Conclusion. In conclusion, we note that the novel by A.Kh. Tanpınar "Makhur Beste" describes three scientists of the epoch – Ismail Molla, Ata Molla and Sabri Khodja who survived the period of reforms that destroyed modernity, historicity and traditional identities that flipped the levels of the social status. All three heroes are characters with different thoughts about Ottoman Empire during and after the Tanzimat reforms. These characters perceive and analyze the transition to a period of modernization and pro-Western politics quite differently in the work. Tanpınar describes the Ottoman intellectuals in his work as people in crisis as well as their country. Focusing on the positive and negative sides and shortcomings of all three heroes he conveys to the reader not only the need for modernization in the second half of the 19th century but also the importance of the fact that one should not forget one's roots. Researchers of the writer's life and creation note that the prototype of the character of Molla Ismail in the novel is the great scientist-historian of that time Akhmet Jovdet-pasha. One can see the idealism of Karachalibzade Abdulaziz Efendi and Khalet Efendi in Ata Molla, the idealism of Ali Suavi and the new Ottomans in Sabri Khodja.

Bibliography:

1. Alptekin T. Ahmet Hamdi Tanpınar Bir kültür bir insan [Ahmet Hamdi Tanpınar One culture, one person]. İstanbul: İletişim, 2018. 2019 s. (in Turkish)
2. Dellaloğlu B.F. Modernleşmenin Zihniyet Dünyası [Mental World of Modernization]. İstanbul: Kapu yayınları, 2012. 217 s. (in Turkish)
3. Dellaloğlu B.F. Zamanın İçinden Zamanın dışından [Out of Time Out of Time. Between tradition and modernity]. Gelenek ve modernlik arasında. İstanbul: Timaş, 2022. 282 s. (in Turkish)
4. Erdoğan M. Bir eleştirmen olarak Ahmet Hamdi Tanpınar [Ahmet Hamdi Tanpınar as a critic]. İstanbul: Kopernik, 2018. 114 s. (in Turkish)
5. Enginün İ. Ahmet Hamdi Tanpınar [Ahmet Hamdi Tanpınar]. İstanbul: Dergah, 2019. 292 s. (in Turkish)
6. Kütükçü T. Hayatın Dinamiklerinden Yazınsal Metne Tanzimat romanı [Hayat's Dynamics of Literary Text Tanzimat novel]. İstanbul: Ötüken, 2018. 593 s. (in Turkish)
7. Kaplan M. Yavaş Yavaş Adınlanan Tanpınar [Slowly Named Tanpınar]. İstanbul: Dergah, 2015. 320 s. (in Turkish)
8. Okay O. Bir Hulya Adamının Romanı [The Novel of a Stupid Man]. İstanbul: Dergah, 2017, 400 s. (in Turkish)
9. Tanpınar. A.H. Edebiyat üzerine makaleler [Articles on literature]. İstanbul: Dergah, 2020. 535 s. (in Turkish)
10. Tanpınar. A.H. Mahur Beste [Mahur Beste]. Dergah, 2021. 158 s. (in Turkish)

Алієва Б. М. ДИЛЕМА СХОДУ І ЗАХІД У РОМАНІ АХМЕТА ХАМДІ ТАНПІНАРУ «МАХУР БЕСТЕ»

Новий жанр роману, закладений на основі західної моделі в період Танзімата в турецькій літературі, був модернізований у творчості Хазліт Зія в період Сарваті-Фун і вдосконалений у творчості Ахмета Хамді Танпінара. Порівняння Сходу та Заходу завжди було помітним у його творах, чи то поезія чи проза. Але головне, що Ахмед Хамді Танпінар не вибрав, зрештою, ні Схід, ні Захід. Він обрав свій народ, його національну єдність. Що ж до символізму назви роману А. Х. Танпінара, який використовує у своїх творах різні літературні знаки та символи, то, перш за все, слід зазначити, що

махур заснований на мелодії раст, першого ступеня мугама. Роман письменника «Махур Бесте» – перший із трьох запланованих ним творів у вигляді трилогії (два інших – це романи «Хузур» (Постаті перед обличчям) та «За кадром»). Цей перший роман (156 сторінок) письменника, не надто великий за обсягом, заснований на розвитку сумної історії кохання через оповідання на рівні класичних музичних творів. Як і у багатьох своїх творах, у цьому романі автор представляє класичну турецьку музику як образ, що репрезентує східну культуру, змушуючи її звучати як єдиний організм. У романі махур, що є одним із класичних східних мугамів, постає як символ східної культури у конфлікті Схід-Захід у період Танзимату, або в тюркській літературі під назвою алатюрка-алафранга (*alaturka-alafranqa*). У мугамі Махур музика йде від великої до малої терції, до кінця незвичайне хвилювання потихеньку спадає і стає слабким.

Ключові слова: турецька література, Ахмет Хамді Танпінар, роман, протистояння Схід-Захід, сучасність.

Ващенко Ю. А.

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

Мурадова І. Р.

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

СПЕЦИФІКА МОДЕЛЕЙ ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ В РОМАНІ Г. ДЕ МОПАССАНА «НАШЕ СЕРЦЕ»

У статті проаналізовано концепцію і художні функції просторових образів у психологічному романі Г. де Мопассана «Наше серце» (1890). Вихідна гіпотеза дослідження полягає в тому, що екзистенціальна проблематика роману (вибір між фальшивим і 'справжнім' існуванням) художньо реалізована в його структурі як опозиція певних просторових моделей, пов'язаних з образами протагоністів.

Аналіз специфіки художнього простору в романі Г. де Мопассана «Наше серце» довів, що він представлений двома типами: 1) відкритими топосами з вертикальною організацією: гора Сен-Мішель з готичним абатством на вершині («пік» почуттів Маріоля і де Бюрн, просторовий маркер внутрішнього сходження персонажів до своєї суті); безкрайї обшир пісків і моря довкола гори; заміський простір – дикий ліс, сільське обійстя; 2) закритими локусами з переважанням горизонтальної осі: вишукана паризька квартира де Бюрн, флігель для побачень коханців, оточений витворним садом та ін. Просторові моделі відбивають динаміку внутрішніх змін і психологічні рухи протагоністів. «Простір кохання», як і сутнісний простір персонажів, то розширюється, то знов звужується, зрештою повертаючись до горизонтальної «паризької» моделі, що засвідчує неможливість справжнього екзистенційного вибору для обох героїв як метафоричного «руху вгору». Особливого значення в предметному наповненні особистого простору де Бюрн (її паризької квартири) набуває межовий образ дзеркала (як знак самоідентифікації) і образ «дрібнички» (як метафора дріб'язкової сутності головної героїні, знак її «опредметнення», змертвіння). Корелятом внутрішнього світу Мішель і її почуттів до героя також є рукотворний квітник, що поступово занепадає й перетворюється на мертвотний простір (могілу). Простір лісу асоційований в романі саме з Маріо-лем: це лімінальний топос, який відповідає межовому статусу протагоніста (він рухається в ньому від 'світла' до 'темряви', від намагання звільнитися від усього неприродного, що уособлює його коханка, до повернення в її «духовну в'язницю»). Просторові моделі в романі утворюють низку опозицій (відкритий/закритий, вертикальний/горизонтальний, зовнішній/внутрішній, природний/штучний, живий/мертвий простір).

***Ключові слова:** Г. де Мопассан, «Наше серце», психологічний роман, поетика відкритого/закритого, вертикального/горизонтального простору.*

Постановка проблеми. Українська дослідниця Н. Копистянська робить важливе узагальнення щодо багатофункціональності хронотопу як аспекту аналізу та інтерпретації художнього тексту. «Всі питання змісту і форми, починаючи від ідеї, задуму і закінчуючи словом, яке їх втілює, укладаються у цей аспект» [8, с. 9]. Вихідна гіпотеза цієї статті полягає в тому, що екзистенціальна проблематика роману Г. де Мопассана «Наше серце» (вибір протагоністів між істинним і фальшивим існуванням) художньо реалізована як опозиція певних просторових моделей у його структурі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження творчості Г. де Мопассана має давню традицію як на батьківщині митця (П. Лафарг, П. Бурже, Ж. Лакіз-Дутье, Р. Бісмут [2]), так і за її межами. В Україні вивчення художнього доробку письменника, започатковане І. Франком, продовжували І. Денисюк, Ю. Янковський, М. Гресько, А. Градовський, В. Матвішин, В. Пашенко. В останнє десятиліття інтерес вітчизняної науки до аналізу творів Г. де Мопассана значно поживився [4, 10; 12]. Ці літературознавчі студії, здійснені переважно на матеріалі новелістики, сто-

суються різних аспектів проблематики і поетики Мопассанової творчості: тематичних (О. Гальчук [4]), жанрово-композиційних (Н. Яцків [12]), наративних (М. Ткачук [10]). Однак художні особливості пізніх романів Г. де Мопассана («П'єр і Жан», «Сильна, мов смерть», «Наше серце»), зокрема поетика хронотопу цих творів, дотепер залишаються поза увагою як сучасних українських, так і зарубіжних дослідників, хоча, безперечно, заслуговують на вивчення, бо «<...> талант Мопассана-психолога, <...>, майстра стилю виявся і в них» [11, с. 24].

Формулювання завдань статті. Мета цієї статті – виокремити просторові типи й моделі, пов'язані з образами протагоністів роману «Наше серце», проаналізувати їх специфіку та функції в художній структурі твору.

Виклад основного матеріалу. Французький філософ та мистецтвознавець Г. Башляр у праці «Поетика простору» [13] спрямовує увагу на характеристику його складових частин – меж, напрямів, осей. На думку дослідника, вертикальна вісь – визначальна з погляду людського існування, яке є постійним рухом угору (метафорично осмисленим як світлий, спрямований до царства спокою) чи вниз (осмисленим як падіння, зниження). Г. Башляр здійснив феноменологічний аналіз образів закритого внутрішнього простору в художньому тексті (дому, горища, скрині, гнізда, раковини та ін.) [13, с. 22]. У людській уяві, вважає вчений, дім, по-перше, постає як певна вертикальна сутність, він «вивищується»; по-друге, – як сутність концентрична, він пробуджує в нас усвідомлення «центральної» [13, с. 35–36]. «Образ дому <...> є топографією нашої глибинної сутності» [13, с. 23].

Саме з образом головної героїні роману «Наше серце», Мішель де Бюрн (заможної молодої удови, «покровительки» митців), пов'язані «замкнені» локуси романного простору, які є корелятами її внутрішньої сутності. Насамперед це докладно описана паризька квартира Мішель, розташована «<...> на першому поверсі чудового будинку на вулиці генерала Фуа, за церквою св. Августина» [9, с. 8], «<...>, якою вона пишалася так само, як сама собою <...>» [9, с. 8]» (тут і надалі цитуємо в перекладі на українську [9] з перевіркою за текстом оригіналу [14] – Ю. В., І. М.). Володіння домом, який М. Еліаде ототожнює з гніздом, означає стале положення в житті, фіксоване сімейне, соціальне та економічне життя [6, с. 43]. Показовими однак є міркування Г. Башляра щодо міських будинків: «У Парижі немає домів. Меш-

канці великого міста живуть у коробках, нагромаджених одна на одну. <...>» [13, с. 43]; «<...> наша оселя позбавлена як довколишнього простору, так і ознак вертикальності» [13, с. 43]. Простір міського будинку «чужий космізму» [13, с. 43] і втратив зв'язок із природою: «Відносини між житлом і навколишнім простором штучні. Усе машинізовано, і для сокровенного життя тут немає місця» [13, с. 43]. Закритий простір вітальні де Бюрн надійно відокремлений від довкілля міцними стінами й «трьома вікнами, через які *виднілися дерева*» [9, с. 8], і лише «*іхне гілля торкалося віконниць*» [9, с. 8], не в змозі подолати спеціальні межі.

Оселя Мішель насичена вишуканими й рідкісними речами «надзвичайної цінності»: «*Стільці, столи, чудові шафки й полицки, картини, віяла і порцелянові фігурки під склом, вази, статуетки, величезний настінний годинник, обрамлені панно* – вся окраса будинку молодої жінки надила <...> своїм стилем, старовиною та елегантністю» [9, с. 8]. У спальні де Бюрн (це її «інтимний» простір) на столах із мармуровими стільницями було все потрібне для жіночого туалету: на одному – «*великі миски з грубого кришталю*», другий «*був захаращений цілою батареєю пляшечок, шкатулок і ваз, великих і малих, із срібними накривками, оздобленими вензелями*», на третьому містилася «*сила-силенна приладдя й інструменту, створених до послуг сучасного кокетства, вжитку складного, таємничого і делікатного*» [9, с. 23]. Г. Башляр вказує на метафоризацію образу дому та речей, що його наповнюють: горище, підвал та скрині символізують приховані таємниці, що несуть на собі відбитки минулого [13, с. 79–140]. Так вміст замкнених шкатулок, шухлядок і шафок Мішель оприявнює, відкриває її внутрішній простір.

Особливого значення в характеристиці простору де Бюрн набуває предметний образ «дрібнички»: він постає і як романний мотив, і як метафора дріб'язкової сутності героїні. На одну зі своїх улюблених «*срібних дрібничок*» [9, с. 97] вона перетворила й Маріоля: «ця людина» «<...> стала її власністю, як *дрібнички, розкидані на її столі*» [9, с. 86]. І сама вона, як і решта жінок її кола, уподібнена речам: «Вони знають, розуміють і люблять лише те, що надає їм вартості, наприклад, *убрання й дорогоцінності*» [9, с. 112]; «її *сукня – то частина її самої*» [9, с. 112]; зібрані нею шедеври мистецтва – то «то лише *дрібні окраси, конче потрібні як природні й коштовні рамки для шедевру, що ним є вона сама*» [9, с. 112].

Прикметно, що безтямно й безнадійно закоханий Маріоль у цьому подібний до Мішель, він також має «гарну колекцію сучасного живопису і старовинних дрібничок, <...>» [9, с. 7]. Натомість справжній митець, скульптор Пределе потребує «чистої пластики, а не штучної» [9, с. 111] («<...>, ви були єдиною з ваших дрібничок, на яку він майже не звернув уваги» [9, с. 110]). Ці численні речі, «дрібнички», здається, «вичерпують» сутність Мішель, «опредметнюють» її, натомість вишукана квартира ніби олюднюється, і грань між «живим» і «неживим» простором стирається: «Принадливі чи відразні оселі, <...>, багаті чи бідні, приваблюють, утримують або відштовхують так само, як і істоти, що живуть там. Вони збуджують, або пригнічують серце, гріють або морозять розум, змушують до розмови або мовчання, засмучують або звеселяють» [9, с. 8–9].

Кожна кімната дбайливо обставленої оселі Мішель оздоблена дзеркалами, конструкція яких має ознаки замкненого простору: у вітальні «<...> цілу стіну займало величезне дзеркало» «на шарнірах», яке «складалося з трьох стулок, <...>, дозволяючи молодій жінці, <...>, замикатися у власному своєму зображенні» [9, с. 23]. При цьому воно «відкривалось, немов ясний обрій» [9, с. 23], перетворюючись на штучний заміник справжнього виднокла («<...> все місто, – зауважує Г. Башляр щодо міського простору, – накрите шатром неба, під яким відсутній горизонт» [13, с. 43]). Імітацією небесного шатра є й дзеркало у ванній кімнаті: у її глибині «піднімалося гранчасте венеціанське люстро, з похило поставлених дзеркал, сходячись круглястим склепінням, воно захищало, ховало й одбивало в кожній своїй часточці і купальню, і купальницю» [9, с. 23]). Дзеркало ілюструє «розшарованість» особистості Мішель («<...>, вона рушила до дзеркала і побачила в трьох стулках трьох молодих жінок» [9, с. 28]), а водночас (як межовий простір і знак саморефлексії) провокує екзистенційні питання, котрі героїня звертає до себе: «Що я люблю? Чого хочу? Чого сподіваюся? Чого прагну? Що я таке?» [9, с. 47]. Мініатюрною моделлю замкненого простору квартири де Бюрн є її екіпаж: там була і непомітна внутрішня шапка («як справжній дамський будуар» [9, с. 97]), і «кілька срібних дрібничок: пудрениця, олівець для губ, дві пляшечки з парфумами; чорнильниця, перо, ножички, маленький ніжик, щоб розрізувати книжку, <...>» [9, с. 97], а до оббивки «причеплено було чудового годинничка, крихітного й круглого, як золотий горіх, <...>» [9, с. 97]; коли ж вона відчинила «крихітні

дверцята того схову», «<...> в ньому блиснуло дзеркало на шарнірах: пані де Бюрн висунула його. <...>. Потім почала розглядати себе в дзеркалі» [9, с. 97].

Однак ці закриті, обмежені «паризькі» локуси на короткий час розмикаються, і в кульмінаційному епізоді роману, під час відвідин абатства Сен-Мішель, аналогом де Бюрн стає відкритий природний простір (до того «вона нічого не бачила й нічим не захоплювалася, окрім театральних декорацій» [9, с. 43]). Прямі паралелі помітні в зображенні героїні й антропоморфного літнього пейзажу («<...> наступала пора достатку, коли нормандська земля, могутня годувальниця, постає в усьому своєму цвітінні, повна життєвих соків» [9, с. 40–41]; «грунт здавався плоттю і ніби сочився сидром» [9, с. 41]) і портрету закоханої Мішель («<...> від неї віяло якоюсь свіжістю, розлитою у всьому її тілі, в очах, у волоссі, свіжістю, що вступила і в її душу, свіжістю <...> цього неба, світла, зелені» [9, с. 44]).

Посеред цієї просторової горизонталі вивисується гора й готична споруда абатства: «Містечко – це купа середньовічних домів, збудованих <...> на величезній гранітній скелі, на самому верху якої височів монастир. <...> мур круто здіймається вгору, <...>, утворюючи виступи, кутки, майданчики, сторожові башти, які на кожному повороті відкривають <...> усе нові простори широкого обрію» [9, с. 53–54]. М. Еліаде, вивчаючи особливості міфопоетичного хронотопу, виокремлює центр світобудови, або *Axis Mundi*: зображуваний у вигляді колони, він є головним організуючим чинником сакрального простору («Вона з'єднує та водночас підтримує Землю та Небо, а її основа поринає в нижній світ (який зветься "Пеклом")» [6, с. 31]). Готична архітектурна споруда є в романі справжнім просторовим центром, який з погляду міфопоетичного можна трактувати як сакральний: розташована на верхівці гори, вона домінує і над містом, і над просторовими елементами довкілля («Посеред тої жовтої пустелі, <...> вимальовувалися величні обриси шипчастої скелі – чудернацької піраміди, увінчаної собором» [9, с. 42]; «<...> погляд переходив від лісів до гранітної скелі, самотньої мешканки пісків, що здіймала над безкраїм надмор'ям свої чудні готичні обриси» [9, с. 42]).

На короткий час закохані стають невід'ємною частиною відкритого вертикального простору («Над ними, в небі, здіймався химерний хаос шпилів, <...>, арок, перекинутих з башти на башту <...>» [9, с. 55]), при цьому Андре перетво-

рюється на провідника Мішель у світ справжніх почуттів, а вона, захоплена цим краєвидом, «<...> ладна хоч би й усе життя так підніматися з ним до цього казкового храму і навіть ще вище, до чогось невідомого, <...>, бо тут вона вперше в житті відчувала майже цілковите внутрішнє вдоволення» [9, с. 54]. Водночас героїня відчуває спокусу ширих почуттів як небезпеку, загрозу її конформному буттю, метафоричну «прірву», в якій може загинути: «Він ішов попереду, вузьким карнизом над самим краєм безодні, а вона пробиралася за ним, <...>, опустивши очі, щоб не бачити відкритої прірви під собою» [9, с. 55]. Врівноважує романтичні поривання героїні її поміркована рідня: «Вся родина, ошелешена стрімкою кручею й безмежним простором, почала заперечувати проти такої необачності» [9, с. 55].

Образ моря як безмежного вільного простору теж є в романі семантично насиченим, він символізує істинне існування, обрати яке зрештою не наважується ані Мішель, ані Андре. Водночас море позначає і ту небезпеку, яку несе Маріюлеві кохання до де Бюрн: «Море заливало дорогу. Поглянути – то була дрібничка – тонка водяниста плівка на каменистому ґрунті, але відчувалося, що подекуди утворилися вибої і ями, з яких не вибратися» [9, с. 52]. Зображення потужного морського відливу з'єднується з образом згубного кохання й уособлює саму Мішель: «Вода швидко спадає, – запевняв пан Вальсасі, показуючи на дорогу, з якої збігав тоненький шар води, ніби його всмоктувала земля або тягла кудись таємнича і могутня сила» [9, с. 52]. Картина відступу моря підтримана оповіддю тітки Мішель про «підступні піски» («<...> розповідала трагічні історії, нічні драми в рухливих пісках, що засмоктують людей» [9, с. 52]), а сам Андре співвіднесений з оголеною круглою скелею, «<...> що утвердилася серед хлипкого намулу, – <...>» [9, с. 42]. Просторовий образ рухомих пісків є також метафорою суперечливих почуттів Андре до Мішель: не в змозі звільнитися, він відчуває «<...> віяння нездійсненої й нестерпної надії злитися своїм життям, душею й тілом з іншою істотою, зникнути в ній і всотати її в себе» [9, с. 93].

У моделі відкритого простору в романі вочевидь проглядає його трирівнева міфологічна структура, кожен із елементів якої набуває метафоричного сенсу: світ небесний (гора, небо), земний (рівнина, піски, море) і підземний (безодня, у тому числі й «внутрішня»): «Біля підніжжя горба, <...>, розстилася безмежна піщана рівнина, <...>, через яку бігла річка і вода виділялася

блискучими плямами, що здавалися роззявленими безоднями другого, внутрішнього неба» [9, с. 42].

Ще одним просторовим корелятом «витворної» сутності героїні є образ саду з розкішною клумбою, яка поступово «в'яне» і занепадає, як і почуття Мішель до Маріюля. Розгортання метафори саду і рукотворного квітника починається з опису очей Мішель «кольору зів'ялої квітки» [9, с. 16]. Однак образ самої клумби уперше виникає в змалюванні прогулянки героїні з батьком нічним садом під час відвідин абатства: «<...> вони пішли поруч по білих піщаних алеях, освітлених повним місяцем, схожих на звивисті річечки, що бігли серед клумб і дерев» [9, с. 45]. Цей гарний сад виявляється ніби іграшковим макетом величного пейзажу безмежної затоки (на це вказують повторювані деталі – місячне сяйво, пісок, звивисті алеї та мури): «<...> хай повний місяць посріблює <...> дрібну хвилю припливу, що вже сунувся пісками, <...>, <...> мури, що зміїлися довкола гори, <...>» [9, с. 57].

Протиставлення цих типів простору (рукотворного і природного) підкреслює діалектику справжнього/штучного в Мішель: короткий спалах широго почуття, просторовим знаком якого є природний пейзаж Сен-Мішель, швидко змінюється в ній на звичну витворність і байдужість, яким відповідає простір ландшафтного паризького саду Тюільрі з терасою над Сеною («я дуже люблю цю місцину» «приходжу сюди помилуватися цим прегарним краєвидом» [9, с. 60–61], – каже вона, а Маріюль помічає, що «<...> в ній уже немає чогось, що майнуло там, на вершині» [9, с. 62]). Коли «він майже ніс її в повітрі, в ній зародилось щось близьке до любовного пориву, але захоплення вже ніколи не верталось до цієї кокетки, коли її ніжка знов ступила на паризький ґрунт» [9, с. 120]). А згодом «територія кохання» (як і внутрішній світ героїні) звужується до простору впорядкованого саду й будиночку для побачень, що його винаймає Маріюль після повернення в Париж. До облаштування цього «гніздечка» він докладає багато зусиль і смаку (запрошує майстрів і садівника, закупає матеріали й оздоблення), ніби намагаючись дублювати вишукану квартиру Мішель. М. Еліаде підкреслює, що в міфопоетичному аспекті будівля є своєрідною моделлю космосу, сакральним простором в його мінімізованій версії; будь-яке будівництво несе в собі значення початку нового життя; «А всякий початок повторює перший початок, коли виник Всесвіт» [6, с. 43]. Цей ошатний будиночок і садок утілюють надію Маріюля на нове життя.

У художній свідомості міфологема саду споріднена з міфологемою світового дерева, яке є своєрідною гранню, що відділяє світ гармонії від хаосу [1, с. 27]). Однак в образі цього паризького садочка на перший план виходить опозиція природного/впорядкованого, тому все в ньому виявляється рукотворним аналогом природи, її імітацією: кілька високих дерев тут «створювали *видимість лісу*» [9, с. 65], а садівник «посадив <...> десятків зо два різних рослин, *прискорити або затримати розквіт яких можна за допомогою пильної уваги*» [9, с. 65], тобто штучно. Певний час ця вимушена гармонія довкілля і почуттів зберігається: «*Сонячне проміння, пробиваючись крізь листя, <...> якимось особливо гарно освітлювало клумбу. Отже, і саме небо намагалося прикрасити це побачення*» [9, с. 65], і в цій картині ще наявний «верхній» рівень простору (сонце, небо). Та поступово в садочку запановує горизонтальний вимір: згодом квітники вже «<...> вирізнялись серед моріжка п'ятьма великими <...> *острівцями*» [9, с. 82], а потім там «<...> *простяглися <...> грядки з хризантемами, <...>*» [9, с. 84], які садівник висадив «великим *мальтійським хрестом*» [9, с. 84]. Коли Маріоль проходив біля квітника, «<...> *серце у нього стискалося від думки, ніби цей квітучий хрест означає могилу*» [9, с. 84] (виникає «нижній» просторовий вимір); зрештою увесь садок постав «*сумним, скорботним, мертвим, у грязюці*» [9, с. 99]. Сама ж Мішель почувається комфортно «<...> *в цій гарній могилі її жіночої доброчесності*» [9, с. 66]), а мертвотний простір саду стає антитезою тим характеристикам, що відповідали «пікові» її кохання до Андре («буяння *молодого життя*» [9, с. 51]; земля, «повна *життєвих соків*» [9, с. 40–41]), а водночас – метафорою подальшого розвитку стосунків де Бюрн і Маріоля «у бік смерті».

Із постаттю протагоніста пов'язаний образ *дерева* як чоловічий символ і знак пробудженого життя («Зеленіючому дереву псалмоспівець Давид уподібнює праведника, котрому благоволить Господь. «Блажен чоловік мов те дерево, посаджене понад потоками водними, що плід свій дає у свою пору і що лист його не в'яне» (Пс. 1,3)» [3, с. 26]), і образ лісу, міфологічно споріднений з образом світового дерева: («<...> там, де знаходився Рай, був колись сад і в ньому росло таємниче дерево. Дерево Життя, посаджене богами. Коріння цього дерева було глибоко в землі, а його галуззя сягало неба» [5, с. 73]). У міфології світове дерево інтерпретоване у вертикальному і горизонтальному вимірах [1, с. 27]. Натомість міський будинок, за

Г. Башляр, «<...> не має кореня», у нього «є тільки зовнішня висота» [13, с. 43]. Ліс постає в романі «Наше серце» як лімінальний простір, варіант «<...> *правічного лісу на межі світів, де є джерела з живою і мертвою водою, живуть незвичайні тварини, зберігаються великі таємниці <...>*» [7, с. 338]). Це еманція міфологічного царства («то була столиця *царства буків*», «*Королівський гай*» [9, с. 121]), що має не тільки небесний рівень (серед «*верховіття* ще майже голих *дубів*» [9, с. 118], «під *високим зеленим шатром*» [9, с. 145], «під <...> *величезним склепінням*» [9, с. 138]), а й земний і підземний («*Де це він? У лісі чи на дні моря – моря листу та світла? На дні океану, позолоченого зеленим сльивою?*» [9, с. 120]). В образі «лісового склепіння» відлунує образ склепіння з високих дзеркал у ванній кімнаті Мішель і ті екзистенціальні запитання, які постають перед нею. Герой так само «заблукав» і має знайти вихід: «*Маріоль вступив у саму гущавину, під велетенські дерева, що дедалі вищали, і йшов усе вперед, ішов годину, дві, пробираючись крізь гілля, <...>. Все небо затуляло високе склепіння з верховіть, підперте подекуди прямими, а подекуди похилими стовбурами, то білястими, то зовсім темними від моху, <...>*» [9, с. 120]. А згодом ліс вже нагадував Андре про його власне горе: «*мовчазна самотність дерев і листя сповняла його смутком та жалем, <...>*» [9, с. 124].

Образ паризької квартири Мішель як знак витворності, химерності самої героїні ще раз постає (опосередковано, як тло для зіставлення) в описові сільського будиночка, вийнятого Маріолем після втечі з Парижа. Для протагоніста переїзд у село є намаганням «втекти геть» від Мішель, «<...> *від цих ляльок, котрі знечів'я тільки пародіюють колишню ніжну й прекрасну жагу*» [9, с. 113]), а водночас – освоєнням нового простору, облаштуванням нової оселі: «<...> *наша мрія про хатинку означає бажання жити десь в іншому місці, подальше від захаращеного будинку, від міських турбот. Ми подумки втікаємо, щоб знайти справжній притулок*» [13, с. 46–47]. Замкнений простір квартири Мішель, де все приковувало погляд штучною вишуканістю, протистоїть природній красі сільського обійстя Маріоля, а до їх порівняння спонукають майже ідентичні словесні формули: квартири Мішель «обставлено *виключно рідкісними <...> речами і меблями, бездоганного й суворого смаку і величезної цінності*» [9, с. 8], для чого вона «*скористалася досвідченістю <...> і смаком усіх знайомих їй художників*» [9, с. 8]; у сільському

ж будиночку все також «<...> було обставлено *дбайливо*» [9, с. 116–117], але надзвичайно просто й невимушено – так, «як властиво людям, закоханим у місцевість і у свій дім» [9, с. 116–117]. («Хатина відлюдника, – зауважує Г. Башляр, – це гравюра, якій надмірна мальовничість може лише зашкодити» [13, с. 47]). У паризькій квартирі Мішель «Дві кімнати – <...> – виходили на вулицю; дві інші – в гарний садок, <...>» [9, с. 8], натомість двір сільського будиночка, «<...> відокремлений від річки тільки гарною терасою, обсадженою липами» [9, с. 116], природно переходив у відкритий сільській ландшафт, а річка – «<...> вузька, зі стрімкою течією, *звивиста*», «<...> обмивала долину, де *маленькі дерева* саме випускали *ніжне листячко*» [9, с. 116]. В образі сільської вітальні, де «*повно квітів і пахне, як у оранжереї*» [9, с. 130] також відлунує образ паризького садка й рукотворної клумби, однак замість ретельно дібраних сортів квітів – тут скромні польові й лісові рослини. Однак ошатна сільська хатина (як і нова коханка) – це не тільки природна альтернатива рукотворній красі: це водночас вимушена заміна, штучний «дубль» омріяної оселі й того кохання, яке для Маріоля недосяжне.

Прикметно, що відсутній у паризьких локусах вертикальний вимір, уособленням якого була гора Сен-Мішель і готичне абатство, знайшов місце (нехай у зниженому, пародійованому варіанті) в сільському просторі. Зображення самотнього сходження Маріоля на сільський пагорб становить різкий контраст зі справжнім «злетом» на гору, пережитим героями в Нормандії: «Праворуч від дороги вигулькнув *горб, майже гора*. Горб той укритий був соснами та *синявими брилами каміння*. Маріоль *помалу виліз на нього, і, досягнувши верхівки, сів на великому камені, бо вже задихався*. *Ноги, підгинаючись від втоми, не тримали його, серце калатало, все тіло було як побите від якоїсь незрозумілої знемоги*» [9, с. 118]. У профанованому вигляді постають у сільському пейзажі не тільки верхній (пагорб), а й середній (ліс, гушавина) і нижній (яр) рівні вертикального простору: («Він знов почав <...>, *блукати гушавиною з невиразною надією позбутися її образу, залишивши його десь або в яру, або за темною скелею,*

або в якійсь пуці, як людина, що бажає спекатися відданої тварини, але не хоче її вбивати, а лиш пробує завести її кудись якнайдалі» [9, с. 138]). Просторові образи *гушавини, пуці*, а особливо, *яру* засвідчують шлях героя «униз», стають знаком його марних намагань звільнитися й обрати справжнє існування, віщують повернення в Париж.

Висновки. Отже, художній простір у романі Г. де Мопассана «Наше серце» представлений двома типами: «відкритими» топосами з вертикальною організацією: 1) гора Сен-Мішель з готичним абатством на вершині («під» кохання героїв, просторовий маркер їх внутрішнього сходження до своєї суті); безкраї піски і море; замський простір – дикий ліс, сільське обійстя Маріоля); 2) замкненими локусами з переважанням горизонтальної осі: вишукана паризька квартира де Бюрн; флігель для побачень коханців із витворним садом і клумбою. Просторові моделі в романі відбивають внутрішні зміни й психологічні рухи протагоністів і схильні до дублювання. «Простір кохання», як і сутнісний простір персонажів, то розширюється, то звужується, зрештою повертаючись до вихідної горизонтальної «паризької» моделі, що засвідчує неможливість справжнього екзистенційного вибору для обох героїв.

Особливе значення в предметному наповненні особистого простору Мішель має образ дзеркала (як межовий простір) і образ «дрібнички» (як романний мотив і метафора дріб'язкової сутності самої героїні). Корелятом внутрішнього світу Мішель і її почуттів до героя є рукотворний квітник, що поступово занепадає й перетворюється на мертвотний простір (могила). Натомість простір лісу асоційований у романі саме з Маріолем: це лімінальний топос, що відповідає межовому статусу протагоніста (він рухається в ньому від 'світла' до 'темряви', від намагання звільнитися від усього неприродного до повернення в «духовну в'язницю»). Моделі спаціуму в романі утворюють кілька типів опозицій (відкритий/закритий, вертикальний/горизонтальний, внутрішній/зовнішній, природний/штучний, живий/мертвий простір).

Подальше дослідження поетики хронотопу пізніх романів Г. де Мопассана є перспективним літературознавчим завданням.

Список літератури:

1. Бахтіярова Т. Міфологеми саду та світового дерева у творчості поетів-шістдесятників. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Вип. 2. 2016. С. 25–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmduf_2016_2_6 (дата звернення: 25.03.2023).
2. Бісмут Р. Теоретичні аспекти новел Гі де Мопассана. *Наукові записки. Серія: Літературознавство*, 2014. № 41. Тернопіль, 2014. С. 200–214.

3. Гайковський М. І. Дерево – символ відродження природи і спасіння людини: Символ дерева у християнстві. URL: https://nv.ntnu.edu.ua/Archive/2006/16_4/26_Gajkowski_16_4.pdf (дата звернення: 25.03.2023).
4. Гальчук О. Поліваріативність мотиву бастарда в новелістиці Гі де Мопассана: герой у пошуку власної ідентичності. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/25934/1/Halchuk_Litpro_2018_IS.pdf (дата звернення: 25.03.2023).
5. Геллей Г. Біблійний довідник. Всесвітня християнська місія. Торонто. 1985. С. 73.
6. Еліаде М. Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і Андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. Г. Кьоран, В. Сахно. К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 592 с.
7. Жайворонок, В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник (Київ, Довіра, 2006), 703.
8. Копистянська Н. Х. Час і простір у мистецтві слова. Львів : ПАІС, 2012. 343 с.
9. Мопассан Г. де. Наше серце. Твори в 2 т. Т. 2. Київ : Дніпро, 1990. С. 5–148.
10. Ткачук М. Новелістичний дискурс Гі де Мопассана. *Наукові записки. Літературознавство*. Кіровоград, 2002. № 41. С. 259–277. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/5986/1/Tkachuk_M.pdf (дата звернення: 25.02.2023).
11. Шахова К. Передмова. *Мопассан Гі де. Любий друг: роман, новели* : Переклад з французької. Харків : Фоліо, 2004. С. 3–24.
12. Яцків Н. Я. Структурно-стильові доміанти новелістики Гі де Мопассана. *Молодий вчений*. № 11 (26). Частина 1. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2015. С. 125–130. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/11/27.pdf> (дата звернення: 25.02.2023).
13. Bachelard G. *La poétique de l'espace*. Paris : Les Presses universitaires de France, 3e édition, 1961, 215 pp. Première édition, 1957. Collection : Bibliothèque de philosophie contemporaine; édition électronique a été réalisée par Daniel Boulagnon. Édition numérique réalisée le 21 septembre 2012 à Chicoutimi, Ville de Saguenay, Québec. URL: <https://gastonbachelard.org/wp-content/uploads/2015/07/BACHELARD-Gaston-La-poetique-de-l-espace.pdf> (дата звернення: 25.03.2023).
14. Maupassant de G. *Notre Cœur*. Paris : Flammarion, 2014. 330 p.

Vashchenko Yu. A., Muradova I. R. SPECIFICITY OF ARTISTIC SPACE MODELS IN THE NOVEL “OUR HEART” BY GUY DE MAUPASSANT

The article analyzes the concept and artistic functions of spatial images in G. de Maupassant's psychological novel “Our Heart” (1890). The initial hypothesis of the research is that the existential problematic of the novel (the choice between false and “real” existence) is artistically realized in its structure as an opposition to certain spatial models associated with the images of the protagonists.

The analysis of the specifics of artistic space in G. de Maupassant's novel “Our Heart” proved that it is represented by two types: 1) open topos with vertical organization: Mount Saint-Michel with a Gothic abbey on the top (“peak” of the feelings of Mariolle and de Burne, spatial marker of the inner ascent of the characters to their essence); the endless expanse of sand and sea around the mountain; suburban space – wild forest, village surroundings; 2) closed loci with a predominance of the horizontal axis: an exquisite Parisian apartment de Burne, an outbuilding for lovers' rendezvous, surrounded by an artificial garden, etc. Spatial models reflect the dynamics of internal changes and psychological movements of the protagonists. The “space of love”, like the essential space of the characters, sometimes expands, then narrows again, finally return to the horizontal “Parisian” model, which proves the impossibility of a real existential choice for both characters as a metaphorical “upward movement”. The boundary image of the mirror (as a sign of self-identification) and the image of a “little thing” (as a metaphor for the tiny essence of the main character; a sign of her “objectification”, mortification) acquires a special significance in the subject filling of de Burne's personal space (her Paris apartment). A correlative of Michelle's inner world and her feelings for Mariolle is also a man-made flower garden, which gradually decays and turns into a dead space (grave). The space of the forest is associated in the novel specifically with Mariolle: it is a liminal topos that corresponds to the liminal status of the protagonist (he moves in it from “light” to “darkness”, from trying to free himself from everything unnatural that his lover represents, to returning to her “spiritual prison”). Spatial models in the novel show several oppositions (open/closed, vertical/horizontal, external/internal, natural/artificial, living/dead space).

Key words: G. de Maupassant, “Our Heart”, psychological novel, poetics of open/closed, vertical/horizontal space.

UDC 811

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/16>**Huseynli H. R.**

Azerbaijan University

TOLERANCE AND MULTICULTURALITY IN HUSEYN JAVID'S PROSAIC DRAMAS

The article is related to the expression of universal values in the works of Huseyn Javid, Azerbaijani dramatist. It is clear that every artist carries the mental characteristics of their people, deals with all issues related to humanity and will never accept or support mental characteristics contrary to universal values. However, there are such mental characteristics, the promulgation of which can contribute to the solution of the global problems on humanity. In the article, universal issues such as struggle for the success of freedom, justice, love and glorification of it are studied in H. Javid's drama works. As it is known, Azerbaijan is a historical place different peoples live in equally and side by side. In the history of this coexistence, there are not conflicts on national grounds. The main reason of this was the extremely tolerant behavior of Azerbaijani Turks towards small nations. Tolerance shows itself not only in the history of Azerbaijani Turks, we can observe tolerant behavior in all Turkish societies. The existence of such behaviors can be confirmed by historical events and facts as well as artistic examples particularly, examples of folklore. In other words, a fair society has been formed regardless of national, religious and racial differences. H. Javid also created characters with national peculiarities in his prosaic dramas. Thus, peace and security, tolerance and multiculturalism, which the whole world needs, have been explored in the works of Azerbaijani dramatist Huseyn Javid. At the beginning of the 20th century, H. Javid, one of the intellectuals of Azerbaijan armed with the most humane, democratic, and civilized ideas in the world, promoted the national multicultural ideas that played an important role in the establishment of Azerbaijan Democratic Republic in all his works without exception. The ideas of Turkism-modernism-Islamism reflected in the flag of the Azerbaijan Democratic Republic and its successor, the Republic of Azerbaijan, were formed on the basis of national multicultural ideas. In this regard, Azerbaijani multiculturalism has specific aspects.

Key words: Huseyn Javid, Ali Bey Huseynzade, "Topal Teymur", "Sheyda", literature.

Introduction. Although the processes of differentiation and integration are opposed to each other, in essence they act as a continuation of each other in a dialectical manner. The current world culture has undergone a natural fragmentation as a result of differentiation (there can be many causes of this fragmentation), so integration and unification are must be considered inevitable again after fragmentation. Since the cultures emerged as a result of fragmentation are the "children" of one family, world culture can be considered as an organism. From this point of view, we can come to the conclusion that multiculturalism was not born from the principles of humanism. Multiculturalism arose from political power, selfishness, human passions and the instinct of self-preservation fighting to overcome them. In our opinion, the best example of such a situation is the novel "Gizlar Bulaghi" by Y.V. Chamanzaminli. In this interesting work, the writer described the reasons for the transition from one life style to another, showed the evolutionary path of primitive man and the reason for socio-cultural differentiation.

However, we are witnessing the intermingling of peoples who are not from the same root and coming closer culturally. M.A. Rasulzade made an interesting explanation about that matter in his work "Asrimizin Siyavushu": "People with the same language, religion, moral values, custom, history and tradition create a national culture: nations with the same religion, language or historical destinies, and sometimes even geographical positions, establish a common culture. Sometimes, the integration of cultures from two separate lineages is so intense that, in essence, one culture from two cultures, one nation from two nations was formed. Turkishness, Arabicness, and Persianity have formed a common culture and it was created among these nations because of Islam.

Just as there is only a Christian culture – it is also called European culture. Islamic culture is called eastern culture" [9, p. 8–9]. According to M.A. Rasulzadeh, a single culture is created not only through racial unity, but also religious unity, having the same lifestyle and sharing the same geographical space can also lead to the establishment of a single culture. In

our opinion, despite the fact that people from different race, language and religion, belonging to a single culture is from being faithful to a single root, the instinct of being human. But since we live in the information age, along with coexistence, information exchange also plays a role in cultural integration.

The currency rate of the problem. In general, the study of Huseyn Javid's creativity has a history of at least a hundred years. But if we take into account that the replacement of different political structures, regimes, and ideologies in our region, as in all fields, has manifested itself in literature and art, as well as in relation to H. Javid's creative activity. In this regard, the unresearched parts of the great playwright's works attract our attention. Although the problem we raised is researched in the study of separate fields, it is new specifically in relation to H. Javid's activities.

The goals and tasks of the research are to investigate the possibilities on expression of the values manifested in the lifestyle and morality of the Azerbaijani people in Huseyn Javid's creative activity and to give its scientific and theoretical explanation.

Methods. The structural analysis of the literary and artistic texts considered to be investigated in the article was carried out and comparative-typological methods were used.

Main part

Manifestation of concepts on multiculturalism and tolerance in Turkish society. If we consider culture not as a process of "building and creation" but as a way of life, then the establishment of colorful lifestyles and new cultures by a diversified human society with the development of civilization becomes an unstoppable process. Newly formed societies deny the traditions, moral rules, general principles of life accepted by the society as a invariable rule, or establish a set of new norms by conducting certain reforms while defining their own principles of life. For example, the Turkic peoples scattered all over the world, despite being from the same root, have created new principles of life (lifestyles) in different places and under the mutual influence of different peoples. This fact shows us that the differentiation process of cultures is a legitimate process. But no matter how clearly this differentiation manifests itself, the connection to the common root is constantly observed in the way of life of the society. It means that, the process of differentiation grounds the basis for integration. Therefore, differentiation and integration are constantly replacing each other. As if centrifugal and centripetal replace each other in this process.

We can see a thin thread of relation between the forms of art created by different peoples. The exist-

ence of such an a priori relationship is due to the fact that the human race has a similar world-sensing despite having different worldviews. This is the result of many common aspects of people's world-sensing. Also, world-sensing is the result of first acquaintance of human being with the world, and worldview can be understood as a processed, explained and theoretically settled form of world-sensing. Culture is the superstructure of worldview and world-sensing. From this point of view, it can be said with certainty that these two elements, the basis of culture, are the main factors determining the creation of artistic examples of the same content in different nations without knowing each other.

For this reason, mythical evil forces such as Orge, Dragon, Single-eyed, and mythical heroes who descend into the dark world to fight against evils forces, do not accept the death, and are considered children of gods and fairies show themselves as examples of culture, worldview and world-sensing of various nations; artistically reflecting the reality, the methods of expression, the problematics and thematics of the texts are almost similar to all nations. Just as there are similar and different aspects of people, literary and artistic examples also have similar and different aspects. That is why every nation enters the family of world culture with its own values.

Among the cultural achievements of the Turkish society and the values it has given to the treasure of world culture, tolerance is the most magnificent one. Because no conquering nation of the world has respected local cultures, religions, and traditions as much as Turks. On the contrary, the main policy of the empires built by the Greeks, Romans, Persians, Arabs, Russians and several other nations was the policy of assimilating the local ethnic groups and their cultures. However, the Turks have never carried out assimilation policy in the countries they occupied, they have never shown a demeaning attitude towards any other people, and they have tried not to allow iniquity and injustice in administration. So, tolerance was the life style or life principles of Turks. In such an environment, multiculturalism should develop and become the most important value of society.

Turkish society was formed as a tolerant society before accepting Islam. The religion of Islam is essentially a tolerant religion, it has never discriminated people based on their race or social status. For it, there is only a pious and an impious person. It is very interesting that this attitude of Islam towards humanity has not shown itself in detail in other Muslim nations. For example, Turks consider both Arabs and Persians as their ummah, but the attitude of Per-

sians or Arabs towards Turks has never been in this way. In other words, the concept of tolerance offered by Islam was already a way of life for Turkish society. It is for this reason that the Turks quickly adopted Islam, made it their own and became its pioneers, spreaders, and protectors.

The expression of multiculturalism in Huseyn Javid's creativity. The creative credo of Huseyn Javid, a prominent representative of Azerbaijani romanticism, reflected the multicultural values as the themes and problems of his works were entirely rooted in the reality of the society he belonged to. In Javid's work, the custom (unwritten laws) of the Turks from ancient times is one of the points that we pay close attention to. For example, in the drama "Ana", the mother Selma takes the murderer of her son in the house without knowing anything, does not betray him and does not do anything to him after knowing that her son's murderer is in the house and allows him to escape – all this coming from custom – is a description of values such as protecting the person sheltered you, not raising a hand to a guest. Since ancient times, the Turks have protected the guest, the orphan sheltered them.

We can see the same situation in the drama "Topal Teymur": Teymur demands Gara Yusif, amir of Garagoyunlu, and Sultan Ahmat Jalayir sheltered in Ottoman Empire from the Sultan Yıldırım Bayazid. However, Teymur knew that Yıldırım Beyazid would not hand them over, because it was a matter of trust and honor for the Ottoman sultan, as well as loyalty to his ancestors' custom. But it should also be emphasized that H. Javid did not find the confrontation of two great Turkish rulers right. Because according to the Turkish custom, one should not draw a sword against his brother. In the confrontation between Teymur and Yıldırım, the Turks' custom was violated and their honor was trampled under foot. In general, in both of the described palaces, especially in the Ottoman palace, the Turkish origin was completely violated, justice and faith were undermined, officials became arbitrary in some places, and a gap was formed between the people and the palace. What could be the reason for such a situation? Maybe this is a situation that arose due to tolerance, goodwill and, of course, a little naivety? This concern of H. Javid was expressed by the sarcastic words of the poet Kirmani in the Teymur palace and by the jokes of the clown Juja in the Yıldırım's palace:

"Poet. (around). Yes, the most ferocious of predators is the tiger, but there are greater beasts that will tear tigers apart, and those are humans." [3, p. 295].

Or,

"Poet. (around). I only knew the Arab Shimir (One of Imam Hussein's killers, traitor) from Karbala, but there was Shimir among Turks!" [3, s.296].

Or the Juja poured the wine, Yıldırım Beyazid gave, on his head instead of drinking it "(Scrutinizing Yıldırım with meaningful glances). I am a shepherd's son. What to do, so far I have only learned how to drink koumiss and buttermilk not wine.

Yıldırım. (around). A bitter irony!

Juja. Soon I will marry a Serbian girl, and then I will learn to drink wine from her. (Ali looks at Pasha with a meaningful look.) He is having fun with the sultan by saying "Even like some politicians, I will not give up drunkenness even while praying" [3, p. 281].

Islam and Turkishness are like double wings in Javid's work. These two factors are the main pillars of ideas world of H.Javid as a whole. These wings that lead the body to the address, have to flutter for the same purpose. Since Islam is compatible with the Turkic tradition, it was able to integrate into Javid's creativity as a single idea. To fight for justice, to have wise faith and love, to give everything for the state, not to hurt women – gentle creatures, not to exceed the limit when taking revenge, to give up revenge even if one has the right to take revenge, to forgive the enemy, to spare who prays to forgive, qualities such as protecting and supporting the orphan, the destitute and the powerless were the requirements of both the Turkic tradition and Islam.

The most prominent manifestation of multiculturalism is religious tolerance. The tolerance of one religion to another depends on the fortitude degree of the ummah belonging to that religion, more specifically, the leaders of the ummah. In fact, it is no secret that the principles of humanism are the basis of all religions, but the customs, national character and worldview of those worshiped that religion play a decisive role here. If the main reason for tolerance is the ummah and its leaders, then the art reflecting the reality artistically should be adequate to it. It is very interesting that although the myths of different peoples are a priori similar to each other, sharp differences appeared in examples from literature and art in general due to the development of artistic thinking. For example, it is known that primitive people lived in rocks, forests and caves, regardless of where they were on the earth, and had almost the same concept of architecture (albeit primitive).

But in different geographies, due to the influence of different landscapes, unique architectural examples (although in some cases similar to each other) have been formed. At such a moment, we can say that art

is born out from the human struggle for survival. In other words, primitive men embellished their struggle, wanted to describe and preserve the meaning they understood in some form or structure. Another example: why did ancient people gather around a fire after hunting and have fun, dance and rejoice? Couldn't they eat the food they found calmly, without jumping and dancing?! When thinking about the questions we have mentioned, the answers we get may not be clear, but we can express one thing for sure: human being is always in a struggle and in this struggle, a person who was often defeated, could win sometimes and at that time he felt the need to express and eternalize the course or result of their struggle.

It is difficult to say how true our idea is, but it is certain that the myth considering the ancestor of artistic examples, arose from the helplessness of man in front of nature or the misunderstanding in the human-nature relations. Despite the existence of such a misunderstanding, the myth reflects the human struggle for survival. The existence of this reflection stems from a spiritual need. So it can be asked, why do the artworks exist? Why were they created? The concrete answer to this question, in our opinion, can be considered a moral need as we stated above. The emergence of religion and various beliefs is also related to the spiritual need as the reason for the existence of art. There are many differences between religion and art, but the most beautiful form of expression of religion is realized through art forms.

It is not a coincidence that all religious books are also considered as works of art. No artist has been able to deny this function of the words art, and all artistic examples (even texts that deny God) have the same reason for establishing as their ancestor, myth. The religion of Islam included all humanistic values, has promoted tolerance and coexistence with humanity by combining the achievements and positive experience of the human society so far, and as a result, multicultural values have emerged. The realization of multicultural values as a society, manifestation of Islam, confirmed the humanistic principles of the previous religions and reconciled them with its own principles, was possible among the Turks.

Islam and Turkishness. H. Javid, the great figure of Azerbaijani romanticism, approached the issue of religious belief from a very sensitive position. He intermingled his religious views and the European way of thinking and scientific-philosophical tendencies he had adopted in Istanbul and tried to show that Islam is adequate to the scientific-technical, philosophical-humanitarian progress of the modern world. "Sheikh Sanan, the leader of a sect gave up every-

thing for his love". As it is seen from example, in the work, full of elements of Sufism originating from the classical tradition, rich sentimental and romantic views replace each other sequentially and intermingle naturally with Sufism.

What is the reason for this? How can this be explained? A very simple answer can be given: the artist correctly understood the true nature and basic principles of religion, considered it the most optimal option for explaining existence or giving meaning to existence, and these tools formed the basis of the artist's calls or sounds. The calling principles required by romanticism and Javid's religion are almost identical. Because all the isms adopted the humanist principles of the previous isms and created their own principles. No matter how socially motivated the calls we mentioned are, they themselves originated from the moral need. In other words, calls are also moral needs.

As we mentioned, along with Islam, Turkishness also has a special place in Javid's creativity. The most obvious reason for this, as we mentioned above, is the reconciliation of the calls of the Turkish tradition with the calls of Islam. Since literature, like other forms of art, originates from a moral need, we can find the theme of the moral need of humanity by defining the eternal problem of literature: love, justice and freedom should be especially emphasized as parts of the eternal problem of literature. When we examine Javid's work, we can determine that all three elements are developed to one degree or another. For example, in "Sheyda", both love and the fight for freedom are in the same position, and main character does not sacrifice justice for the fight for either love or freedom.

Because sometimes we observe in literature that characters commit injustice in order to achieve their love, physical or spiritual freedom. However, Sheyda chooses neither betrayal nor lies to reach his love. This is not about Javid presenting all three elements as the main moral qualities of characters in his works. In Javid's works, there are enough characters betraying love, justice and freedom. While studying, we observed Javid himself paying particular attention to these elements. For example, Sheyda was abandoned by the woman he loved, then lost her physically, but remained loyal to his love, falls asleep in deep psychological turmoil and sees her lover Roza in his dream. He is as loyal to Roza as he is to his struggle for freedom, he is in love with her as much as he loves freedom and justice.

"Roza. Sheyda! Have you forgotten me?"

Sheyda (sighing with anger). No, no, I still haven't forgotten the days I fell in love with you, the moments

I hugged you. I still remember the looks of our first love, those innocent smiles. But, ugh!.. I don't want to remember the unfaithful Roza who left me, that pitiless enslaver, I don't want to see her again.

Angel in black (with a half-kind, half-imperious behaviour). What are you saying, Sheyda, what are you saying!? She was fascinated by you and your love as you did.

Sheyda (stricken). Ah, who are you?

Angel in black. It's me, you deserve happiness!.. I am the one that all the crying eyes, wounded hearts, all the sufferings and anxieties always find comfort through me, always find consolation with me." [2, p. 269].

Sheyda is actually a character who does not believe in victory over evil, but does not hesitate to fight against it. However, we do not see Sheyda openly joining the struggle in the work; his weapon is his love, intelligence, pen and humanism. Sheyda adheres to the fighting principles of his ancestors: he does not hit his opponent at "below the belt", even if his opponents do, he prefers a man-to-man fight. In a word, Sheyda can be characterized as a "Byronic hero (hero gaining wisdom through struggles)". But in the example we have shown, we are interested in the love of our hero. The great artist revived the purity, sublimity and divinity of his love with the character of the angel in black. In this part, we witness Sheyda's love for Roza, who did not like him in life and became close with the son of a more wealthy family, was accepted by God, and in that pure environment, Roza fell in love with Sheyda. Or the song sung by two blind Arabs on the roadside in Makkah in the play "Sheikh Sanan": this ghazal, with its content and artistic features, is an indicator of Javid's attitude to the elements that form the core of the problem of world literature and art as a whole. Sometimes, artists convey their ideas, thoughts, and hints through tertiary characters. In order to fully understand that ghazal, it is appropriate to give it in a complete form:

Nə eşq olaydı, nə aşiq, nə nazlı afət olaydı,

Nə xələq olaydı, nə xaliq, nə əşki-həsrət olaydı.

Nə dərd olaydı, nə dərman, nə sur olaydı, nə matəm,

Nə aşıyaneyi-vüslət, nə bari-fırcət olaydı.

Könüldə nuri-məhəbbət, gözümdə pərdeyi-zülmət...

Nə nur olaydı, nə zülmət, nə böylə xilqət olaydı.

Nədir bu xilqəti-bimərhəmət, bu pərdəli hikmət?

Bu zülmə qarşı nölür bir də bir ədalət olaydı.

Tükəndi taqəti səbrim, ədalət! Ah, ədalət!

Nə öncə öylə səadət, nə böylə zillət olaydı [2, p. 127].

This magnificent piece of the play has many pecu-

liarities. The biggest feature is that nothing can save the world, only justice can do it. The great philosopher of the East, N. Tusi (1201–1274), commented on the difference between love and justice in a very interesting way: "Since man is created as a being tending to develop, he naturally needs such a combination. Enthusiasm for union is called "love." We have already pointed out the superiority of love over justice, the reason being that love is a natural tendency to union, while justice is an "artificial" need. "Artificial" is in the place of "husk" compared to "natural".

Hence, it is clear that "justice", the highest point of human virtues, arises from the need to maintain order because there is no love among elements. If there was love between people, there would be no need for mercy and ruthlessness." [12, p. 180]. N. Tusi claimed very correctly that justice was born because love was not enough. Of course, this is a real and fundamental view of a scientist. But H. Javid's goal is not to reveal any meaning, but to express the meaning within the artistic structure.

In the mentioned passage, H. Javid showed that justice is a more important (not superior) element than others such as human and divine virtue. Also, this call is addressed to God, not to humanity. In general, Javid, described enlightened and humanist characters by their actions and thoughts, but he also put them in such a helpless, lonely, desolate state that they did not have another way but calling out to God. For example, Arif's calling in "Iblis" – "Perhaps there is wisdom in creating human, so what is the need for Devil".

H. Javid spoke and shared his thoughts about justice, freedom and love in the name of enlightened characters such as Sheikh Sanan (in "Sheikh Sanan"), Arif (in "Iblis"), Shair Kirmani, Sheikh Bukhari, Juja (although he was depicted as a clown in the work, it was clear that he was among these characters due to his alertness, foresight, open criticism and ability to correctly aim at the target.), ("Topal Teymur"), Ertogrul, Alagoz (in "Afət"), Sheyda (in "Sheyda"), Muhammad prophet (in "Peyghambar"), Khayyam (in "Khayyam"). Each of these characters received the title of intellectuality, the right to speak on behalf of everyone, from the people around them. As an artist, H. Javid realized and promoted freedom, love and justice on a global level, not a regional one. No matter how much his work is full of religious and national bigotry, it serves for the world culture and art, and the global problems of humanity.

The most important elements at the basis of international cultural integration may be love, justice and freedom. These elements have been elaborated to

one degree or another by all the classics of world literature. It is the moral need for those elements that endears artistic examples and make read to all human beings. The reason why societies living thousands of kilometers away from each other and without any socio-political-economic-cultural ties, love and appreciate each other's literature and art, and adopt the socio-political-economic-cultural values they need, is simply because all people seek for freedom, love and justice. But currently, seekings and artistic findings in the world literary process are realized in accordance with the requirements of societies that have developed at a high level and have completed the integration process or abandoned it.

It should also be noted that the process of socialization and social structuring of multiculturalism is possible at the highest level of development. Society's lack of fear of other ways of life is the result of humanity's natural need for freedom, love and justice. After the bitter defeat to Amir Teymur, Yıldırım Beyazid said, "...Yes, you are the winner. However, this victory did not satisfy the Turkish people, but only the neighboring countries waiting for an opportunity. Ah, rather, this defeat left the Islamic world without control." – no matter how national and religious this idea was, regional or even local in nature, it was expressed as a wound inflicted on humanity, as a global collapse of freedom, love and justice. Amir Teymur after listening to Bayazid – "Don't worry, my Khagan! You are a blind fool, and I am a crazy lame! If the world was a little bit valuable, there would not be a blind leader like you, a lame leader like me, for the people, for the countries" [3, p. 203] – the great final words cover the main problems of humanity.

Conclusion. Multiculturalism is characterized by the multiplicity of cultural values and the integration of these values into a whole. It consists of parts are in harmony with each other as a whole. We can still mention freedom, love and justice as the elements that make up the basis of this harmony. Sheyda – "Moses, who angered Pharaoh, was no one but a shepherd. However, he entered the battlefield with an indomitable spirit. He defeated such a cruel and oppressive emperor. Gava, who destroyed Zohhak, was a poor blacksmith. However, he started a revolution with a fiery heart, turning the throne of an arrogant on his head. Who is Mr. Majid?.. Not only him, but even the huge Russian empire made him rabid will sink to the bottom of the earth today or tomorrow" [2, p. 252] – the words remind the manifesto of the global struggle for freedom, love and justice. It is the victory of such a struggle that can shape a multi-valued, multicultural lifestyle and

create cultural integrity. A struggle, whether local or global, cannot succeed if it does not aim to serve humanity simply.

Summarizing what we have mentioned, we can come to the following conclusion: today, multiculturalism is the result of the natural integration of human culture, which has undergone natural differentiation. Literature and art help the process of integration rather than differentiation. Because there are general issues and themes that prove this; the only thing that changes is the shape. Nevertheless, multiculturalism is formed in those societies where justice, love, fairness, tolerance are given importance; It is the main duty to help the weak, the solitary and the fair, regardless of their nationality or religion. In order to clarify what we have said and clarify our thoughts, I would like to give an example of the basic principles of the state established by Azerbaijani intellectuals, expressed by M.A. Rasulzade in his work "Asrimizin Siyavushu", written after the occupation of the predecessor of our current state, the Azerbaijan Democratic Republic: "First of all, the main administration of the Republic of Azerbaijan was based on the equal rights of all its citizens.

Here, every person's rights were protected because they were respectable persons, citizens of Azerbaijan. Male or female, Muslim or Christian, Turkish or non-Turkish, regardless of gender and nationality, rich or poor, entrepreneur or worker, landowner or peasant, teacher or student, respectable or ignorant, regardless of class, profession, rank, position, privilege all citizens participated in the administration of the country and had the right to enter the law-making institutions. One class did not dominate on the other one here. A person was neither right because of his wealth nor unjust because of his poverty. He was neither respected for his poverty nor despised for his wealth. Here, the school, science, and technology were organized in an impartial manner, and they were not asked to obey the rightful or wrongful demands of a certain party or class, on the contrary, the school and scientists were asked to educate an honest citizen of Azerbaijan who has the means to differentiate between good and bad personally and independently. The government of the Azerbaijan Democratic Republic claimed that a happy life could only be achieved with freedom, wanted to create a foundation for it. Here, freedom of speech, the press and conscience had reached such a level that anyone could say whatever they wanted. *Yox bizim dərgahda qapısı, gərdası, kibr və paz* – above mentioned thoughts were described in that sentence" [9, p. 13–14].

Therefore, the foundations of our statehood were built on multicultural national values, and today the Independent Republic of Azerbaijan is developing on those values as the successor of the Azerbaijan Democratic Republic. In this place I want to recall the Javid's famous "Chichek sevgisi" poem [1, etc. 50]: The content of the poem is that the little daughter approaches the mother who plants the flower seeds and says "my flowers must be completely separate", the mother agrees. The girl plants flower seeds for herself in a separate place. From the content of the next verses described by the poet, it is known that the flowers have grown, branched out, and their fragrance had spread around, but the girl who planted those flowers is in a dark grave. The lyrical piece,

reminiscent of his tragic life history at first glance, was published with the note "to the honorable writer Ali Bey Huseynzade". This note gives us a reason to interpret that poem in a completely different way: the poet tells A. Huseynzadeh that the seeds we sow today will bear fruit one day when we are no longer alive. These notes are a clear indication of the important role played by the intellectuals who started the national struggle at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century in the existence of the modern Azerbaijan Democratic Republic.

The reason for our detailed approach to the issue is that H. Javid was also a worthy soldier of that national struggle. Even the struggle of H. Javid crossed the borders of Azerbaijan and covered the whole of Turan.

Bibliography:

1. Cavid Hüseyn. Əsərləri. 5 cildə, 2-ci cild. Bakı: 2005. 255 s.
2. Cavid Hüseyn. Əsərləri. 5 cildə, 2-ci cild. Bakı: 2005. 392 s.
3. Cavid Hüseyn. Əsərləri. 5 cildə, 3-cü cild. Bakı: 2005. 376 s.
4. Cəfər Məmməd. Hüseyn Cavid. Bakı: 1960. 368 s.
5. Əlioğlu Məsud. H. Cavidin romantizmi. Bakı: 1975. 214 s.
6. Əliyev Kamran. Hüseyn Cavid: həyatı və yaradıcılığı. Bakı: 2008. 322 s.
7. Əliyev Kamran. Azərbaycan romantizminin poetikası. Bakı: 2002. 270 s.
8. Quliyev Q., Rəhimova Ü. XX əsrin görkəmli ədəbiyyatşünas alimləri. Bakı: 2014.
9. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə. Əsrimizin Səyavuşu. Bakı: 1991.
10. Turan Azər. Cavid əfəndi. Bakı: 2004. 306 s.
11. Turan Azər. Hüseyn Cavid. Bakı: 2007. 286 s.
12. Tusi Nəsrəddin. Əxlaqi-Nasiri. Bakı: 1989.

Гусейнлі Г. Р. ТОЛЕРАНТНІСТЬ ТА ПОЛКУЛЬТУРНІСТЬ У ПРОЗАЇЧНИХ ДРАМАХ ГУСЕЙНА ДЖАВІДА

Стаття присвячена вираженню загальнолюдських цінностей у творчості азербайджанського драматурга Гусейна Джавіда. Зрозуміло, що кожен митець є носієм ментальних особливостей свого народу, займається всіма проблемами, пов'язаними з людством, і ніколи не сприйме чи не підтримає ментальні особливості, що суперечать загальнолюдським цінностям. Проте є такі психічні особливості, оприлюднення яких може сприяти вирішенню глобальних проблем людства. У статті досліджуються такі загальнолюдські проблеми, як боротьба за успіх свободи, справедливості, любов та її прославлення в драматургії Г. Джавіда. Як відомо, Азербайджан є історичним місцем, де однаково і пліч-о-пліч проживають різні народи. В історії цього співіснування не було конфліктів на національному ґрунті. Основною причиною цього було надзвичайно толерантне ставлення азербайджанських турків до малих народів. Толерантність проявляється не тільки в історії азербайджанських турків, ми можемо спостерігати толерантну поведінку в усіх турецьких суспільствах. Існування такої поведінки можна підтвердити історичними подіями та фактами, а також художніми прикладами, зокрема, прикладами фольклору. Іншими словами, сформувався справедливе суспільство незалежно від національних, релігійних і расових відмінностей. У своїх прозаїчних драмах Г. Джавід також створював образи з національними особливостями. Так, у творах азербайджанського драматурга Гусейна Джавіда досліджуються мир і безпека, толерантність і мультикультуралізм, яких потребує весь світ. На початку 20 століття Х. Джавід, один з азербайджанських інтелектуалів, озброєний найбільш гуманними, демократичними та цивілізованими ідеями у світі, пропагував національні мультикультурні ідеї, які зіграли важливу роль у створенні Азербайджанської Демократичної Республіки. у всіх без винятку його творах. Ідеї тюркізму-модернізму-ісламізму, відображені на прапорі Азербайджанської Демократичної Республіки та її наступниці Азербайджанської Республіки, сформувалися на основі національних мультикультурних ідей. У зв'язку з цим азербайджанський мультикультуралізм має свої особливості.

Ключові слова: Гусейн Джавід, Алі-бей Гусейнзаде, «Топал Теймур», «Шейда», література.

Мусій В. Б.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

МОТИВ ПОШУКІВ ПІДЛІТКОМ ІДЕНТИЧНОСТІ В СИТУАЦІЇ ТОТАЛЬНОЇ САМОТНОСТІ В СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У центрі уваги – кілька творів сучасних авторів (Д. Овенс, М. Шінделки, С. Жермен, О. Козлової), героями яких є підлітки (юнаки). Наукова новизна статті полягає в тому, що літературознавці ще не зверталися до вивчення цих творів взагалі, або ж у тому аспекті, який задано. Герої всіх вивчених творів переживають конфлікт із оточенням. Підкреслюється граничний ступень драматизму цього конфлікту, оскільки «діти» перебувають у розладі з тими, хто їм має бути найбільш близьким (йдеться про кровну єдність). Основний метод дослідження – типологічний. Автор порівнює твори з погляду проблематики, системи персонажів, виділяє спільні сюжетні мотиви. Крім типологічного, використовується також міфопоетичний метод – у кожному з творів звернення героїв до природи витлумачено як ритуал їхньої ініціації. Усі твори об'єднують сюжетний мотив самоідентифікації молодих героїв. Загальним є стан їхньої самотності – «діти» змушені покладатися виключно на себе в ситуації тотальної байдужості до них дорослих або виявляти ініціативу в тих випадках, коли дорослі не знають, як їм допомогти. Між творами є також близькість у характері впливу мотиву самоідентифікації на їхню структуру, а саме – на співвідношення симетрії та асиметрії. Автор приходить до висновку, що, незважаючи на успішність завершення процесу самоідентифікації героїв у більшості розглянутих творів, письменники підкреслюють, що суспільство поки не здатне запропонувати молодим героям альтернативу самотності. Їм допомагає (повертає їх до життя) спілкування з природою. Саме наодинці з природою герої творів знаходять відповіді на свої питання. Надалі вони повертаються до соціуму, або ж розв'язка залишається невідомою читачеві (як в оповіданні Шінделки «Лук»). Але навіть щасливий кінець не означає пом'якшення драматизму ситуації самотності юнака, що проходить процес самоідентифікації.

Ключові слова: самоідентифікація, сюжетний мотив, художній світ, типологічний метод, антропологічний підхід.

Постановка проблеми. Самоідентифікація – це, безумовно, процес, який переживає кожна людина незважаючи на добу, на яку приходить її життя. Але саме з середини ХХ століття він набуває особливої значимості. Підґрунтям активізації уваги літературознавців до цього явища є поширення антропологічного принципу досліджень у всіх галузях сучасної науки. Дослідники літератури спираються на здобутки філософів, психологів, соціологів, культурологів та розробляють специфічно філологічні підходи до розуміння самоідентифікації у зв'язку з тим, що вона все частіше стає об'єктом уваги авторів художніх творів.

Огляд останніх публікацій з проблеми. Сучасними дослідниками запропоновано чимало визначень змісту категорії «самоідентифікація». Наприклад, таке: «...усвідомлення себе як подібного до інших і одночасно як особливу істоту – «Я» – унікальну індивідуальність» [3, с. 1]. Актуальність звернення до самоідентифікації дослідники мотивують внутрішньою

основою соціалізації особистості та кризою ідентичності [6]. Звертається увага на двосторонню природу цього процесу: він спрямований як на оточення людини (встановлення соціальної ідентичності), так і на саму індивідуальність (індивідуальну «самість» людини). Серед основних властивостей цього процесу дослідники називають відкритість, динамічність, нестійкість, інваріантність.

Постановка завдань статті. Об'єктом нашої уваги є декілька творів сучасних авторів з різних країн (Д. Овенс, М. Шінделки, С. Жермен, А. Козлової) про те, як переживають процес самоідентифікації молоді люди – підлітки та юнаки. Вважаючи, що кожен раз цей процес протікає в максимально несприятливих для героїв умовах самотності, відчуження від оточуючих, можна зробити деякі висновки стосовно нашої сучасності взагалі. Ми обрали твори, героями яких є саме діти тому, що їхній комунікативний розрив з батьками – це вже крайній (останній) ступень руйнації суспільної стабільності, оскільки

порушуються зв'язки між найбільш близькими, кровно пов'язаними людьми. **Наша мета** – проаналізувати твори з точки зору розвитку сюжетного мотиву самоідентифікації героїв – його місця у художній системі творів, у розкритті авторської концепції дійсності.

Виклад основного матеріалу. Роман Делії Овенс «Там де співають раки» (2018) має кільцеву структуру. Він починається та завершується сюжетним мотивом втрати дівчиною на ім'я Кая матери. Після того, як жінка назавжди залишає дім, в якому чоловік постійно виявляв до неї насильство, за нею йдуть їхні старші діти, а одного разу додому не повертається й батько, з яким Кая спробувала налагодити стосунки і про долю якого так нічого ніколи не дізналася. Наприкінці твору, вже доросла Кая знову згадує той день, коли втратила матір, але тепер вона нібито відпускає від себе ці спогади, звільняється від болю. Тема роману історія спроб дитини подолати перешкоди для нормального існування в ситуації тотальної самотності у тій частині землі яка дістала назву «цвинтар Атлантики» [5, с. 13]. Читачеві з самого початку надається настанова на те, що це буде твір про перевірку дитини на витримку у максимально несприятливих обставинах. Безумовно, не можна сказати, що абсолютно всі довкола були байдужими або ворожими до дівчини, хоча й насправді оточення було досить недобррозичливим до «голодранців з боліт» [5, с. 25]. Кілька разів Каю намагалися влаштувати до школи, де вона навчилася б читати і рахувати, і, головне, де щодня вона могла отримувати гарячу їжу, як могли, коли їжею, коли одягом, Каю підтримували Джампін та його дружина. Ворожість мешканців містечка з найбільшою силою виявилася тоді, коли Каю звинуватили у вбивстві. Але і тут впоратися з обставинами їй допоміг адвокат том Мілтон, у залі засідань Кая бачила Тейта, Джампіна, Мейбл, свого старшого брата Джоді. Хоча й насправді Кая перемогла головним чином завдяки тому, що знайшла для себе заняття, в якому їй не було рівних. Успадкувавши від матері схильність до малювання, наділена від природи спостережливістю і жадібним інтересом до навколишнього природного світу, вона стала автором численних книг про мешканців узбережжя (птахів, моллюсків, тварин).

Тому незважаючи на кільцеву побудову роману, в ньому переважає асиметрія – від абсолютної загубленості дівчини у просторі соціальних відносин у першій частині твору – до осмислення Касю свого покликання, до успішного проходження нею шляху самоідентифікації, до пережи-

вання нею радості наукової діяльності та набуття поваги з боку великого світу. А головне – завдяки коханню. Вона була щасливою з Тейтом, який також присвятив себе вивченню природи. Таким чином, це роман про велику силу жаги до життя та кохання – усього того, що допомагає подолати самотність, осмислити себе і своє призначення.

Героїня роману Анни Козлової «Рюрік» (2019) Марта виросла без матери, про яку не мала жодного уявлення. Єдина людина, яка могла б щось про неї розповісти, її батько, відмовлялася відповідати на її запитання. Не можна виключити, що таким чином батько намагався уберегти дочку від розчарування. Але не зміг врахувати, що бажання дівчини дізнатися щось про матір із роками лише посилювалося. Марта біжить з інтернату і вирішує дістатися Архангельська, в якому вона народилася. По суті, героїня роману вирушає на пошуки себе та відповіді на запитання: хто моя мати і хто я, яке моє місце серед інших, їхнє ставлення до мене та моє до них. Такий пошук потребує співпраці, участі. Однак цього вона якраз і не знаходить, опинившись у тотальній самоті. Можливо, це відбувається тому, що, судячи з цього твору, таким є стан усіх, усього світу.

Роман названий ім'ям папуги. І тут може бути ціла низка мотивувань: і те, що Марта була єдиною, хто любив Рюрика, а Рюрік, у свою чергу, тим єдиним, хто по-справжньому був прив'язаний до Марти; і те, що саме через Рюрика в сім'ї сталася трагедія, внаслідок якої Марта опинилася в інтернаті. Але найбільш значуща мотивація саме такого заголовку роману це те, що Марта та Рюрік, по суті, є двійниками. Обидва самотні й беззахисні перед великим світом, який вирішує їхню долю за них. Двійниками Марта і Рюрік є і тому, що той спосіб життя, який їм приготований долею, не є для кожного нормальним. Ветеринар, до якого звернулися, коли папуга почав видирати з себе пір'я, повідомив, що у птаха не може бути контакту з людьми: він дикий. Але й Марта переживала відчуження навіть від батька, який колись піклувався про неї, а після нового одруження майже геть втратив зацікавлення у житті. І лише одне розрізняє цих мимовільних бранців – Марти, на відміну від Рюрика, вдалося як усвідомити своє становище, так і спробувати змінити його, намітивши собі мету – знайти матір.

Найбільш повно мотив тотальної самотності розкривається у цьому романі завдяки наявності теми мас-медіа, Інтернет-сайтів. У зв'язку з втечею дівчинки з інтернату журналістка Катя починає вести топик «Шукаємо Марту». Образ сфор-

мованої Інтернет-спільноти найбільш яскраво підтверджує загальне відчуження.

У багатьох сучасних творах йдеться про те, що Мережеве спілкування, з одного боку рятує від самотності, а з іншого – значною мірою ускладнює процес самоідентифікації, оскільки дозволяє людині легко змінювати свою стать, вік, національну приналежність. Сховавшись за маскою («ніком»), вона може моделювати свій образ у будь-який спосіб. Саме тому, що мережева ідентифікація може перетворитися на гру, таке спілкування стає перешкодою для виявлення та дійсного, а не штучного, подолання людиною власної «самоті».

Так, наприклад, відбувається в оповіданні Ірени Доусковой «Гарний день», де зневірена дівчинка розповідає в інтернет-групі про свого брата, якого, нібито, намагається врятувати від самогубства, а насправді, як виявляється, випитує спосіб відходу з життя для самої себе. Вона виступає під ніком *брендушка, 17*. Своє перше послання вона починає проханням підказати, чи можна вбити себе за допомогою ліків (алпрозоламу і ксаналу) [7, с. 133]. На її звернення члени Інтернет-спільноти відповідають по-різному: хтось, як *Наступник, 38*, підтримує доцільність бажання увійти з життя і пропонує більш радикальні засоби («Прив'яжи себе до рельсів, це точно спрацює...»), або на питання, де знайти ліки, щоб вмерти, радить: «...це треба через нет робити. Там все можна намотити» [7, с. 134]; хтось, навпаки, намагається захистити. Але тільки один член спільноти краще всіх розуміє, чого потребує той, хто ховається за ніком *брендушка, 17* і пише: «...Має право, щоб хтось до неї поставився серйозно. Принаймні тут. Якби таких було більше, їй би не довелося сюди писати...» [7, с. 140]. Читач не дізнається, чим все завершилося. Останній запис («Спасибі. Здається, я вже все зрозуміла» [7, с. 143]) мало що пояснює у цьому плані, але така кінцівка твору залишає надію на те, що *брендушка, 17* знайшла відгук на свій неспокій і він її зупинить від подальших пошуків смерті.

В романі Анни Козлової мережеве спілкування порівнюється зі зливним бачком: як абсолютна байдужість, так саме і шум Інтернет-«голосів» не вплинули на тотальну самотність героїні роману. А тому в діалог вона могла вступити лише із самою собою. Форма діалогу, на наш погляд, не тільки є відображенням самотності героїні (вона розмовляє сама з собою), але й безпосередньо пов'язана з тим процесом самоідентифікації, про який йдеться, оскільки він обов'язково передбачає

комунікацію з власним «Я» з метою не лише самопізнання, а й встановлення внутрішньої гармонії, згоди із собою. У цьому плані слушно звернути увагу на різницю у значенні понять «усамітнення» та «самотність» на етапі переходу із дитинства до дорослості. «Підліток, – пише М.Г. Миронець, – намагаючись довести собі та іншим свою самотність та унікальність, прагне до усамітнення, що допомагає йому в індивідуалізації. ... Але в процесі своєї індивідуалізації відокремлення свого я особистість стикається із проблемою самотності, внаслідок своєї неповторності усвідомлює, що ніхто у цьому світі його не розуміє... Тому при недостатній підтримці з боку авторитетних для підлітка людей та референтних груп у нього може виникнути почуття непотрібності і як наслідок самотності та відчуження» [4, с. 66]. Так і Марта в романі «Рюрик», втікши з інтернату, веде себе як більшість підлітків, що переживають внутрішній розлад і переносять сум'яття почуттів на зовнішній світ. Найчастіше у вигляді агресії, спрямованої на інших.

Сім'я Добіньє, до якої належить героїня роману Сільві Жермен «Погляд медузи» (1991) дівчинка на ім'я Люсі, зовні є абсолютно благополучною. І в той же час саме тут дитина підпадає страшному насильству з боку зведеного брата Фердинана. Протягом трьох років він уночі забирається до її кімнати, користуючись її беззахисністю. Вона не може нікому зізнатися в цій моторошній для неї таємниці. Мати не стане її захищати, оскільки Фердинан – єдина людина, яку вона любить, буквально засліплена цією любов'ю. У ньому вона бачить свого першого чоловіка, який загинув на війні і якому вона пристрасно віддана і після його смерті. Новий її чоловік, Ясинт, батько Люсі, їй абсолютно байдужий, як, втім, і дочка. Ясинт добрий, він шкодує дочку, але не здатний допомогти їй, оскільки живе у віртуальному світі радіо. Коли ж Люсі виявляє, що насильство з боку Фердинана зазнали ще дві дівчинки, одну з яких знайшли вбитою, а інша сама повісилася, вона вирішує, що її призначення – помститися «людожеру». Вона не тільки робить все, щоб стати непривабливою, майже перестає спілкуватися з близькими, а й вчиться вбивати, а для цього спостерігає за тим, як це вдається тваринам та птахам. Роман називається «Погляд Медузи» тому, що Люсі стає подобою горгони, жінки-жахливості з грецької міфології, глянувши на яку, кожен перетворювався на камінь.

Спільним у цих творах про відносини між батьками та дітьми є мотив девіантної поведінки

молодої людини. І, як правило, асоціальні, навіть злочинні вчинки дітей обумовлені їхнім бажанням помститися світові за свою самотність. Якуб, герой оповідання Марека Шінделки «Лук» (2017) різко змінюється після розлучення батьків. Саме руйнування родини психологи вважають детермінантою асоціальної поведінки підлітків [2, с. 64]. Першим кроком демонстрації Якубом (тоді йому було дев'ять) свого сприйняття розлому у родині стало те, що він повісив сусідчиного kota. Але сім'я все ж таки розпалася. Батько пішов до іншої жінки, мати також вийшла у другий раз. Наступним проявом агресії (тепер Якубу чотирнадцять) стає бійка з однокласником настільки жорстока, що у хлопця зламана щелепа, а Якуба, швидше за все, виключать із школи. І хоча Петр намагається знайти когось іншого, хто винен у злочині сина («...це дурний вік. Доба... Він зійшовся з якимись ідіотами... Спровокували його...» [7, с. 462]), він розуміє, що у деформації взаємин Якуба з оточуючими винні не «ідіоти», а саме вони, батьки хлопця. Саме в такому ж самому стані відчуття ворожості до неї усього світу Марта в романі Анни Козлової відправляє дружині та друзям Михайла шокуючи фото та SMS, а потім викрадає його мотоцикл, з яким, правда, не знає, що робити. А героїні Сільві Жермен та Делії Овенс скоюють вбивство. Одна – свого брата-гвалтівника. Інша – коханого, що обдурив її і погрожував її життю.

Звертає на себе увагу також такий мотив, як зустріч героя, що перебуває на шляху до самопізнання, зі світом природи. Для Марти перебування в заказнику стає свого роду ініціацією – тут вона знову проживає ті епізоди життя, які спробувала заглушити в собі, тут вона засвоює закон «як ти ставишся до оточення – так і воно ставиться до тебе». Люсі в романі Сільві Жермен спостерігає за природним світом і вчиться розуміти, як живі істоти намагаються врятувати себе.

Простором усвідомлення власних можливостей, а також подолання відчуження від батька для Якуба, героя Марека Шінделки, стає лука біля лісу. Полювання – це перевірка на витримку, визначення, чого він вартий як чоловік. Але найважливішим є те, що для Петра і Якуба це «шлях до себе» [7, с. 467]. Не дивно, що Петр сприймає те, що відбувається, як щось архаїчне, таке, що існувало між батьками та синами споконвіку. «Прастарий взірець. Архетип. Батько, син, полювання. Вбивство. Петр відчуває биття у долонях, на шиї, у скронях, у лівому боці грудей. ... Відкидає все непотрібне. ... Якуб запитально дивиться. Петр киває. Стріляють. Обоє нараз» [7, с. 467].

Ключовим у цьому фрагменті тексту є, безумовно, слово «обоє». І тут на них чекає поразка. Стріли падають посеред стада, але не влучають в жодну з тварин. І обом, батьку та сину здається, що «вони схибли у значно більшому. У чомусь набагато важливішому» [7, с. 468]. У цю мить Якуб «здіймає лук, з усієї сили його напинає й вистрелює сторчма вгору». Такий постріл загрожує життю і батька і сина, що стоять на землі. Тому у Петра «серце б'ється так, що аж трохи ним хитає. ... Якуб також наляканий, теж стоїть. Схожий на п'яного. Він порожніми очима дивиться на Петра. Дивиться повз. Що тепер?» [7, с. 467]. Треба визначити, що оповідання «Лук» чітко поділяється на дві частини: перша – дома у Яни, де Петр намагається пояснити поведінку Якуба і просить дозволити йому взяти сина «на хвилику» до себе, сподіваючись на зміну у їхніх стосунках. Здається, мати дозволяє, хоча вже не вірить у щось добре. У Петра також нічого не виходить: Якуб не реагує на його слова. Таким чином, перша частина завершується поразкою батька: Петр вже майже повністю втратив сина. Друга частина – полювання. І тут з'являється надія на перелом у відносинах. Але все не так просто. І після того, як обидва відчули, що вони вдвох, «обоє нараз», настає поразка. «Ціль була у межах влучання. У межах досяжності» – це, здається, не тільки про полювання, а також про встановлення діалогу між батьком та сином. Тому після пострілу Якуба Петр також наважується випустити стрілу із свого лука і також сторчма вгору. «Петрові світ іде обертом, – повідомляється про почуття батька. – Він стоїть посеред континенту. Посеред літосферної плити. Якуб чекає. Наляканий, приголомшений жахом і бозна-чим. А Петр мусить. Мусить, бо, можливо, саме це... Він натягує тятиву й відпускає... Цілий світ скінчився, назавжди втратив форму, втратив значення...» [7, с. 468]. Оповідання завершується на цій самій точці очікування. Але у читача все ж таки зберігається надія на те, що, коли стріла впаде, обидва героя залишаться живими і готовими до нового життя, в якому можливим буде їхній діалог. Принаймні вони витримали це випробування, пережили загрозу смерті. А ще важливіше – кожен з них витримав шлях власної самоідентифікації.

Частиною природи, «так саме невід'ємною, як припливи», відчуває себе Кая. Цей зв'язок пояснює й назва роману. «Там де співають раки» – таку фразу Кая чула від матері, те ж саме каже їй і Тейт і пояснює на її прохання сенс: «Це означає зайти в нетрі, де живуть самі лише дикі звірі

й поводяться так, як і належить звірям» [5, с. 136]. Саме так, спостерігаючи за природою, самотня дівчина навчається правилам життя.

На нашу думку, це не випадково, що на своєму шляху до самоідентифікації кожен з героїв опиняється поряд с природою. У давнину підлітки піддавалися ритуалу ініціації, після якого ставали повноправними членами колективу. Ритуал передбачав фізичні травми (інсценування вмирання) та відправлення підлітків у ліс, у простір хаосу. Тут, перебуваючи на кордоні між життям і смертю, вони нібито народжувалися для нового етапу свого життя. Так і в творах сучасних письменників саме ліс, а не соціум стає простором, у якому

відбувається кульмінація процесу самоідентифікації героїв та досягнення ними згоди із собою.

Висновки. З одного боку, те, що шлях до виходу з максимально неблагополучного становища героям книг пропонує звернення до природи – це позитивний знак – людство повертається до переживання своєї причетності до світу природи, у синкретичному зв'язку з якої воно колись перебувало. З іншого – це знак небезпечний. Виявляється, сучасний соціум мало впливає на процес подолання підлітками (юнаками) відчуження, поки що не може запропонувати альтернативи як дисгармонії у відносинах з батьками, так і внутрішньому розладу.

Список літератури:

1. Герчанівська П.Е. Самоідентифікація людини у сучасних соціокультурних реаліях. *Культура народів Причорномор'я*. 2013. № 263. С. 116–119.
2. Ковальчук З. Самотність як детермінанта девіантної поведінки підлітка. *Психологія особистості*. 2021. Т. 11. № 1. С. 59–66.
3. Лісовий О.В. Соціокультурна самоідентифікація особистості: Автореф. дис... кандидата філософських наук. Спец. 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. Київ, 2012. 21 с.
4. Миронець М.Г. Психологічні особливості переживання самотності в підлітковому віці. *Наука і освіта*. 2013. № 1–2. С. 66–68.
5. Овенс Д. Там де співають раки / Пер. с англ. О. Жильнікової. Харків: Віват, 2022. 432 с.
6. Самоідентифікація особистості: філософський аналіз: монографія / Г.Ф. Хорунжий, Л.О. Боровська... за заг.ред. Г.Ф.Хорунжого. Київ: Київ.нац.торг.-економ. Ун-т, 2018. 192 с.
7. У чехів. Антологія сучасного чеського оповідання / Упоряд.: Л. Ржегорікова, І. Забіяка. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2021. 480 с.

Mysii V. B. MOTIVE OF SEARCHING FOR A IDENTITY BY A TEENAGER IN THE SITUATION OF TOTAL SELF-IDENTITY IN CONTEMPORARY LITERATURE

The purpose of the article is to study some works of contemporary authors (Delia Owens, Marek Shindelka, Silvie Germain, Anna Kozlova), whose heroes are teenagers (young men) in the anthropological aspect. Scientific novelty of research is that these literary works have not yet been studied by literary critics in general, or in that aspect which is given in our article. Heroes of all works are going through conflict with the environment. The extreme drama of this conflict is emphasized because children are at the opposition with their parents – those, who should be as close as possible to them. The main research method in the article is typological. The author compares works in terms of their problems, systems of characters, highlights the common plot motives in the works. Except of typological the mythopoetic method was involved – in each of the works communication of heroes with nature was investigated as an initiation ritual. The key role in all the works have plot motif of self-identification young heroes. So it brings together all the works. General situation in all the works is the loneliness of young heroes – they forced to rely only on themselves in a situation of total indifference to them adults or take the initiative in the cases when adults (their parents) do not know how to help them. Writer's focus on the motive of self-identification affects the structure of their works – the ratio of symmetry and asymmetry in them. Author of the paper comes to the conclusion that, despite the success completion of process of self-identification heroes in the majority of reviewed works, all writers emphasize that the society does not offer (have no) alternatives to loneliness of young heroes. Nature is that space, which helps them. So the reader may conclude that the way out of the situation is in the return of humanity to nature. Exactly alone with nature heroes of works find answers to their questions. In the future (after completing the self-identification process) children return to society, or the denouement of the plot may remain to be unknown to the reader (as in the situation with Yakub, the hero of M. Shindelka story "The bow"). Thus, even been happy, the end of the works does not contain motive of way out of discord in the modern family which could soften the drama of situation. The practical significance of the article is that it complements the picture of the development of modern prose, suggests one of the ways to study the motive plan of a work of art.

Key words: process of self-identity, plot motive, artistic world, typological method, anthropological aspect in the literature.

УДК 821.111-312.9.091:7.046.2(100)
DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/18>

Прищеп Т. В.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ФОРМИ І ФОРМАТИ ВТІЛЕННЯ ІСТОРІЇ ПРО ФРАНКЕНШТЕЙНА

У статті проаналізовано візуальні інтерпретації твору М. Шеллі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей». Зокрема, увагу зосереджено на адаптаціях роману у театрі, кіно, дизайнах, картинах, поемах, дитячих віршах та навіть піснях. Огляд візуалізованих форм інтерпретації роману доводить, що саме в них народжуються нові змісти історії про Франкенштейна, розкриваються нові змістові багатства самого роману, які так легко спроектувати на всі актуальні проблеми трьохсотлітньої історії. Досліджується творче бачення митців-інтерпретаторів, а подекуди і реінтерпретаторів, результатом якого є формування та укорінення Віктора Франкенштейна як культового героя. Стаття акцентує увагу на тому, що практично будь-які соціально-історичні теми пройшли через призму роману, тиражуючись вже в нових формах візуального мистецтва. Трансформуючи міф, письменники, режисери, художники та композитори робили його доступнішим для споживача та змінювали акценти в спробі розказати його історію, згідно з походженням автора-інтерпретатора та згідно з проблематикою, над якою він працює. Було показано, що, залежно від запитів суспільства, жанрових пріоритетів, змінювалися й змістові акценти оригіналу, даючи життя іншим сюжетам та іншим змістам образу Франкенштейна та Демона, і, в підсумку, оновленої міфології, затребуваної суспільством. Зазначається, музичні інтерпретації історії Франкенштейна і його Монстра теж розрізняються за жанром (від рок-композицій до інструментальних творів) та емоціями, які вони викликають. Але помітним є зв'язок і текстів пісень, і їх емоційного наповнення не з романом, а з кінострічками про Франкенштейна, особливо з тими його версіями, де Франкенштейн є тотожним Монстрові. Стаття показує, що у театрі режисери експлуатували мелодраматичний напрямок розвитку історії, спрощуючи сюжет та, подекуди, додаючи нових героїв. Головним завданням кінорежисерів було перетворити цей один з перших взірців наукової фантастики на фільм жахів. У переважній більшості кінокартин буде розповідатися про божевільного вченого з його гротескним створінням. Підкреслюється, що, перетворюючи міф про Франкенштейна, письменники, режисери, художники і композитори зробили його більш доступним для споживача і змінили кут зору в спробі розповісти свою історію, відповідно до походження перекладача і відповідно до проблеми, з якою вони працюють.

Ключові слова: міф про Франкенштейна, інтерпретації, кіно, театр, дизайни, картини, вірші, дитячі вірші, пісні, культурний герой.

Постановка проблеми. На новому витку перебудови суспільства та створення нових цінностей виникають численні спроби реінтерпретувати художню спадщину, що стала класикою. Літературні твори знаходять своє продовження в інших видах мистецтва – кіно, театрі, музиці, коміксах та навіть у комп'ютерних іграх. Завдяки поширенню саме візуальних видів мистецтва у ХХ–ХХІ ст. виникають різного роду адаптації художнього тексту. Використовуючи прототекст як основне джерело інтерпретації, нові версії творів у кожного нового письменника будуть суттєво відрізнятися, що можна пояснити жанром, який обирає письменник, характером трансформації та, насамперед, мірою талановитості інтерпретатора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У межах даного дослідження нас буде цікавити взаємодія оригінального тексту роману з творчим баченням цієї класичної історії через призму митців-інтерпретаторів. На сьогодні у роботах Л. І. Брюховецької, Д. Глатта, Ю. Б. Ідліс, К. Вольфганга, Т. Ендрю, Ф. Д. Лестера, С. Г. Колесник, Е. Нітчі, Т. М. Потніцевої, Н. Т. Пахсарьян, Р. Р. Томаса, Б. Сторохи, С.-Дж. Роланда, В. І. Фесенко, Г. В. Фоміна та ін. можна побачити розмірковування над даною проблемою.

Постановка завдання. Статтю присвячено розгляду форми і формати втілення історії про Франкенштейна у театрі, кіно, дизайнах, картинах, поемах, дитячих віршах та навіть піснях. У межах даного дослідження нас буде цікавити

взаємодія оригінального тексту роману з різними варіантами реінтерпретації франкенштейнівського міфу.

Виклад основного матеріалу. Історія формування міфології роману Мері Шеллі та її героїв починається з їх візуалізації в театральному та кіномистецтві. Певні зміни у сюжеті роману були обумовлені режисерами, перш за все, у намаганні догодити масовому глядачеві та зробити твір придатним для постановок на сцені та на екрані. У залежності від запитів суспільства, жанрових пріоритетів змінювалися змістові акценти оригіналу, даючи народження іншим сюжетам та іншим змістам образу Франкенштейна та Демона, і, в підсумку, оновленої міфології, затребуваної суспільством. Кіно як масове мистецтво закріплює цю міфологію роману, щоб вона була відображена такою вже в літературі та в культурній свідомості суспільства.

За слушним висновком В. І. Фесенко, «на початку ХХ століття критики помічають заміну піктуральної метафори письма метафорою кінематографічною» [4, с. 159].

У ХХ столітті домінує адаптація роману у формі мюзиклів. Існує декілька помітних варіантів «Франкенштейна» у цьому жанрі. Так, у 1973 році Франкенштейн з'являється в образі ексцентричного вченого доктора Франка Н. в мюзиклі “The Rocky Horror Show”, а восени 2007 на сцені в Нью-Йорку відбулася прем'єра мюзиклу «Франкенштейн» Марка Барона (Mark Baron) і Джеффри Джексона (Jeffrey Jackson Premiere) і прем'єра мюзикла Мела Брукса з назвою «Молодий Франкенштейн» (“Young Frankenstein” або “The New Mel Brooks Musical Young Frankenstein”), який був знятий за комедійним фільмом 1974 року і був досить популярним, незважаючи на неоднозначні відгуки критиків. Цей мюзикл був пародією на сам жанр фільмів жахів, адже у ХХ столітті, як це було вказано вище, саме кіно почало впливати на театральні адаптації художнього твору, а театр, у свою чергу, відповідає кіно – пародією на кіноверсії, немов бажаючи повернути собі пріоритет в інтерпретації історії про Франкенштейна. Об'єктами пародії цієї кінокартини стали відомі фільми про Франкенштейна (“Франкенштейн” 1931 року та “Син Франкенштейна” 1939 року), чий вплив на кінофранкенштейніану був визначним, таким, що важко переоцінити.

Театральні адаптації стають поштовхом розкриття мелодраматичного початку сюжету в наступних адаптаціях. Адже винесення на перший план любовної лінії допомагало не тільки

привабити масового глядача, а й зробити головним героєм наступних інтерпретацій самого Монстра, який буде жадати знайти собі пару. Театральний формат обумовлював створення і пародійної інтерпретації твору, впливаючи на сприйняття роману та його героїв. З іншої точки зору, через велику кількість адаптацій та інтерпретацій зі своїми змінами у сюжеті та системі головних героїв імена Франкенштейна і Демона запам'яталися не через їхні індивідуальні історії в романі, а за деякою спільною пам'яттю про сам роман, який зумів розбудити сильні й незвичайні емоції тривоги й страху. Це може бути однією з причин того, що імена героїв роману часто плутаються й навіть ототожнюються. А друга причина – це наслідок довгої кіноісторії «Франкенштейна», яка породила свою міфологію й відображена в цілій фільмографії [3, с. 65].

У перших театральних інтерпретаціях роману ХІХ ст. тенденція до мелодраматизму була викликана соціальною причиною: не у всіх театрів був патент на постановку драматичних творів у серйозному ключі. Глядачі на сцені таких театрів мали можливість насолоджуватися дещо зниженим варіантом інтерпретованих творів. На розсуд глядачам «Франкенштейна» виносили емоційні сцени між Франкенштейном, Елізабет та іноді Клервалем і ефектні сцени створення Істоти зі шматків плоті, її переживання щодо неналежності цьому світу. Роль першої скрипки починає грати Істота, яка стає бездушним вбивцею, а не величним Адамом. Мелодраматичні інтерпретації на сцені й далі – у кіно – будуть продовжені та втілені режисерами й сценаристами вже у ХХ та ХХІ ст.

У цей же час інтерпретації міфу про Франкенштейна починають з'являтися і в інших видах мистецтва. Так, В. І. Фесенко справедливо зазначає, що візуалізація «є проявом специфічного діалогу різних форм мистецтв, де інтертекстуальність, інтерпіктуральність, метисаж, використання жанрових форм-гібридів, екфразис, свідоме порушення законів жанру, бажання ввести одну мистецьку форму в іншу і, відповідно, балансування між зовнішнім і внутрішнім, між формою і змістом, взаємовіддзеркалення форми і змісту – все це прояви діалогу і взаємозбагачення різних видів мистецтва» [4, с. 159]. Такий діалог і емоційне збагачення літератури і візуальних мистецтв зі всією переконливістю постає, наприклад, в образотворчому мистецтві.

На багатьох картинах, які «обігрували» міф про Франкенштейна, художники зображали само-

тність та темряву людської душі. Мері Шеллі сама дає привід до візуалізації своїх образів, створюючи емоційно-ефектний портрет Монстра. Він зображений таким, яким примарився письменниці у сні-жаху і який для неї вперше було візуалізовано у виданні її роману 1831 року Вільямом Чевал'єром (W. Chevalier). Авторка описує Демона так: «Його жовта шкіра ледь обтягувала його м'язи та жили; його волосся було чорним, блискучим та довгим; його зуби – білими немов перлини; саме це формувало жахливий контраст з його водянистими очима, які, здавалося, майже такого ж кольору, що й очниці, його обличчя було зморщеним, а губи прямими та чорними» [10, с. 41]. Переважно гамма кольорів, які використовували художники, включала в себе темні та сірі кольори, які зображали те, що відчував Монстр. Потрібно зазначити, що на переважній більшості портретів Істоти зображено різний спектр емоцій на його обличчі, але спільним є тривожна порожнеча в його очах, яка не могла не передати передчуття майбутньої катастрофи.

Кіномистецтво породжує свої сюжети, у яких Франкенштейн запам'ятався як божевільний демонічний вчений, через що ім'я Монстра почали дуже швидко ототожнювати з іменем Віктора. Ця головна ознака кінообразу акцентована і в сучасному графічному романі Дені Депре «Франкенштейн» (“Frankenstein”, Denis Depez, 2004), у якому головним героєм є Монстр Франкенштейна, самого ж ученого в романі немає, але його образ мов би зливається з образом творіння, яке хоче тільки одного – бути коханим та прийнятим у суспільстві.

Досить цікавою і знаковою є робота дизайнера Мікі Хестера «Бен Франклін як Франкенштейн, або Франклінштейн» (“Ben Franklin as Frankenstein = Franklinstein”, Mikey Hester, 2009). На малюнку образ Б. Франкліна доповнюється рисами відомого актора, Бориса Карлоффа в образі Монстра із славетним повітряним змієм Франкліна, якого вдарила блискавка – таким символічним знаком, який безпосередньо відсилає до роману Мері Шеллі.

Самотність – головне, що підкреслено і в образі творіння Франкенштейна у дитячій книжці з малюнками Патріка Макдоннелла «Монстр монстрів» (“The Monsters’ Monster”, Patrick McDonnell, 2012). Хоч Істота відрізняється тут від інших монстрів, – він змальовується більш приязним, – але, як і раніше, виглядає самотнім. У картині Шічігоро «Про Франкенштейна» (“The art of Frankenstein”, Shichigoro, 2012) Монстр

зображується футуристичною машиною, кольори додають до сприйняття його самотнього та похмурого настрою.

Масова культура запропонувала митцям неймовірний «фонд» (кінофільми, театральні постановки, картини та книжки, які базувалися на франкенштейнівському міфі), з якого можна було вибрати той чи інший варіант розвитку історії. Франкенштейнівський сюжет обігрувався навіть у поезії – як «високий» для дорослих, так і дитячий. Остання, цілком природньо, додавала свої акценти до знайомого сюжету. Так, в одній із дитячих пісень – «На кладовищі» (“In the graveyard”) Франкенштейн зображується божевільним, а Монстр – невинним та заплутаним [6]. Але кінець кінцем сюжет пісеньки завершувався очікуваним дидактичними висновком.

Такі висновки намагається довести до свого маленького читача дитячий автор Ренді Джонсон у своєму вірші «Монстр Франкенштейна» (“Frankenstein’s Monster”, Randy Johnson, 2010), у якому події зображуються з точки зору Франкенштейна. Саме він допомагає читачу-малечі розставити правильні акценти у боротьбі добра і зла. Як і Франкенштейн М. Шеллі, головний герой сучасного твору намагається виправити свою помилку і визнає, що саме він є винним у вбивствах свого Монстра [7].

Така ж тенденція адаптувати сюжет для дитячого сприйняття в поемі Едварда Філда «Франкенштейн» (“Frankenstein”, Edward Field, 2002). У ній теж помітний дидактичний акцент: автор намагається пояснити дитині, що таке добро і зло, Істоту представлено по-дитячому світлою, не зіпсованою та невинною. Монстр дізнається про щастя і любов як основу людської природи, але фінал поеми трагічний: селяни не побачили в ньому нічого іншого, ніж монстра, і тому вбили [11].

Дидактична мета із щасливим кінцем втілена в поемі Кенна Несбітта «Коли Франкенштейн був просто дитиною» (“When Frankenstein was just a kid”, Kenn Nesbitt, 2012). Франкенштейн тут змальовується безвинною істотою, а Монстр зосереджений на прагненні до нормального життя і бажанні бути хорошою «людиною» [8].

У 1962 році американський співак Бобі «Борис» Пікетт (Bobby “Boris” Pickett, 11.02.1938-25.04.2007) написав та випустив novelty song – “Monster Mash”, у якій розповідається про вечірку, яку влаштував Франкенштейн для монстрів. Комічним у пісні був не сюжет, а звукові ефекти запису (звук труни, яка відкривається,

скрегіт ланцюгів і т.д.), які хоч і були малобюджетними, але саме вони в подальшому принесли популярність пісні. А учасники The Edgar Winter Group вирішили, що в історії Франкенштейна слова взагалі будуть зайвими та у 1972 році створили інструментальну композицію "Frankenstein".

Музичні інтерпретації історії Франкенштейна і його Монстра, теж розрізняються за жанром (від рок-композицій до інструментальних творів) та емоціями, які вони викликають. Але помітним є зв'язок і текстів пісень, і їх емоційного наповнення не з романом, а з кінострічками про Франкенштейна, особливо з тими його версіями, де Франкенштейн є тотожним Монстрові.

Прикладом цього може бути пісня рок-співака Еліс Купер «Франкенштейн-підліток» ("Teenage Frankenstein", Alice Cooper, 1986), у якій помітне ототожнення Франкенштейна з Демоном. Через весь текст проходить почуття ненависті не тільки простого люду до Монстра, а й самого Демона до себе через свою подобу та емоції, які він викликає у інших людей. Контраст між грою на бас-гітарі та на клавішних забезпечує атмосферу жаху та таємниці, втіленої за допомогою слова [5].

Більшість музичних творів про Франкенштейна включає в себе повільний початок зі швидким продовженням. Ці різкі зміни в настрої мовби повторювали нарративну технологію роману – від спокійної розповіді Уолтона про свою подорож до зустрічі Роберта із самим Монстром. Але й у музичних творах теж відчутно вплив кінодустрії. У пісні рок-гурту «Корозія Металу» (1996 року) Віктор Франкенштейн представлений тією роллю, у якій він з'являється у популярних фільмах про Франкенштейна. Автор тексту поєднує кінообраз Франкенштейна з іншим «масовим продуктом» – лялькою Барбі як взірцем краси. Але не оминає автор й історію створення самого роману: згадка про вампіра відсилає до серпня 1818 року, коли ідея роману виникла одночасно з ідеєю роману про вампіра Дж. У. Полідорі [2].

Багато музичних творів під впливом кінофранкенштейніани ставлять за мету викликати, перш за все, емоцію страху. Саме так автори музичних творів намагаються передати свої відчуття після знайомства з історією про Франкенштейна. Більшість музичних творів зосереджені навколо тем забуття та непотрібності – все те, що Істота відчуває з такою гостротою.

Кінофранкенштейніана зіграла свою роль у створенні міфології роману М. Шеллі, у закріпленні своїх смислів в історії оригінального твору. На більшість кіноробіт (крім фільму

Кеннета Брана «Франкенштейн Мері Шеллі» 1994 року) впливає міфотворчість суспільства, а самі фільми посилаються швидше не на роман, а на кінокартину компанії Universal 1931 року. Якщо головною проблемою, яку виносила у своєму творі М. Шеллі, була проблема відповідальності творця за свої дослідження, то кожна нова епоха шукала відповіді в романі на інші питання, що її турбували. У післявоєнний період актуальною стає тема природи зла та помсти. Херберт Л. Штрок та Річард Кунх зосередили свою увагу на темі взаємин батьків та дітей, даючи нову перспективу стосункам батька (Франкенштейна) та його дитини (Творіння). Помітна зміна у системі образів роману, у більшості кіноробіт оповідачем виступає не Франкенштейн і навіть не Уолтон (про існування якого навіть не здогадуються глядачі класичної кінофранкенштейні 1930-1950-х років), за допомогою діалогів глядач сам розуміє думки й почуття героїв.

Розвиваючи образ божевільного вченого, більшість екранізацій не мали нічого спільного з самим романом М. Шеллі. Багато того, що знаходиться у підтексті, або є лише метафорою, або у фільмах матеріалізується і спрощується. Так, у своєму творі письменниця дає лише метафору «вдихнути іскру життя» "infuse a spark of being" [10, с. 94], у фільмах режисери показали сам процес оживлення Істоти за допомогою електричного струму (фільм 1931 р.) чи навіть за допомогою величезних повітряних зміїв (фільм 1935 р.).

Починаючи від першого фільму про Франкенштейна та його Монстра, зображення головних героїв змінюється. Монстр від бездушного та божевільного вбивці перетворюється на свого роду трагічного героя (який більше схожий на Істоту з роману М. Шеллі, ніж на жажливі образи попередніх кіноверсій), Франкенштейн же навпаки – від вченого, який своїм досягненням має на меті допомогти людству, перетворюється на бездушного вбивцю. Завдяки народженню кінофранкенштейніани масовий глядач не може уявити фільм про Франкенштейна без помічника Айгора та інших персонажів, яких не було в оригінальному романі М. Шеллі.

Фільми про Франкенштейна були сконцентровані, частіше за все, на зовнішніх діях, а не на внутрішніх мотиваціях героїв, сюжет був змінений, щоб зробити його більш привабливим, інтригуючим та придатним для сприйняття пересічним глядачем. Головним завданням режисерів було перетворити цей один із перших взірців наукової фантастики на фільм жахів. Так, кінорежисери

грали на емоції страху глядачів: спочатку страху перед загрозою II Світової війни, післявоєнної розрухи, ядерної гонитви держав, Холодної війни та, нарешті, страхом перед біотехнологіями та генною мутацією.

Більшість варіацій майбутньої постмодерністської літератури на тему «Франкенштейна» були передбачені кіноверсіями. У своїх думках глядачі поверталися до переглянутого й хотіли побачити відгук на побачене. Це бажання і намагалися задовольнити письменники кінця XX початку XXI століття. І цей час обумовлював нові акценти в міфології роману Мері Шеллі завдяки викликам і погрозам, що народжували свої страхи у суспільстві. «Травматична свідомість» сучасного суспільства, як і в попередні часи, є відповіддю на несправедливість історії, на свої драматичні події або переживання, що загрожують життю, цілісності свідомості, лякаючий досвід, враження про щось, що ще не до кінця усвідомлене. Так, сучасні митці, створюючи свої інтерпретації міфу про Франкенштейна, знову і знову звіряють свій травматичний досвід із сюжетом та проблематикою роману, який, за Кеті Карута, локалізується не в первісній події, але і не в повторях, а розпливається десь у цьому довгому процесі пам'яті [1].

У науковій фантастиці ідея М. Шеллі зустрілася зі страхами людей з приводу технічного прогресу. Спочатку в літературі, а потім і в кіно стали з'являтися сучасні франкенштейни – роботи, кіборги або інші механічні створіння.

Жанровий діапазон фільмів про Франкенштейна дуже широкий – від соціально-психологічних драм до відвертих порнофільмів, від футуристичних трилерів до аніме й мультиплікацій, які адресовано дітям [3, с. 71], що свідчить про неперевершену потенційну можливість роману бути інтерпретованим на різних рівнях і в різних формах.

Деякі фільми про Франкенштейна і його Монстра навряд чи мають щось спільне з початковим романом, крім імені Франкенштейна і його Тво-

ріння, до того ж, плутання вченого з його Істотою з'явилося вже після першої екранізації роману. І зараз через розвиток кіноіндустрії та зниження ролі книги у житті сучасної людини не всі знають, що Франкенштейн – це вчений, а не монстр. Пізніші адаптації посилаються також переважно не на роман, а на ранні кіноверсії або ж, щонайменше, піддаються їх впливу (Монстр не може говорити, отримує величезну квадратну голову та гвинт у шиї). Німецький науковець Ганс Йордж Марсілу (Hans Jörg Marsilius) зазначає з цього приводу: «Справа в тому, що в XX столітті кіно зайняло місце міфу, і воно відображає свідомість людини – і разом з тим ціну тривіалізації» [9, с. 222].

Висновки і пропозиції. Міф про Франкенштейна у XX–XXI ст., як доводить дослідження, піддавався модифікаціям та змінам завдяки його багатющій смисловій та поетологічній потенції. Ці модифікації виникали досить часто під впливом викликів масової культури та масової свідомості, які сприяли створенню міфу про Франкенштейна як метатексту зі своїм набором міфологем. Динаміка процесу міфологізації історії про Франкенштейна та самого образу обумовлена специфічною взаємодією літературних / словесних та візуальних форм інтерпретації роману, у якій кіноінтерпретації зіграли свою домінуючу роль для XX–XXI ст. у формуванні самого культового героя – Віктора Франкенштейна, який, немов хамелеон, підлаштовується під потреби та запити доби – проблеми відповідальності людини за своє відкриття або проблеми екології та гендерних відносин між людьми. Інтелектуальна гра, двійництво, протистояння, а саме: створення / руйнації, божественного / людського, чоловічого / жіночого – теми, які митці будуть розвивати в подальших інтерпретаціях роману.

Франкенштейн, створений уявою англійської письменниці на початку XIX ст., продовжує свою історію уже в XXI ст. поповнюючи як галерею культових, знакових, образів літератури, так і скарбницю літературної міфології.

Список літератури:

1. Карут Кэти. Литература и травма // Стенограмма и видео лекции. URL: <http://urokiistorii.ru/node/52661> (дата звернення 13.12.2022).
2. Коррозия Металла. Текст песни Доктор Франкинштейн. URL: <http://www.lyricshare.net/ru/korroziya-metalla/doktor-frankinshteyn.html> (дата звернення 24.01.2022).
3. Потніцева Т.М. Миф о Франкенштейне в западном киноискусстве : [аналитический обзор западной фильмографии на тему романа Мэри Шелли «Франкенштейн»]. *Зб. наук. праць Англістика та американістика*. 2007. Вип. 4. С. 173–178.
4. Фесенко В.І. Література і живопис: інтермедіальний дискурс. К. 2014. 398 с.
5. Cooper Alice. Lyrics “Teenage Frankenstein”. URL: <http://www.azlyrics.com/lyrics/alicecooper/teenage-frankenstein.html> (дата звернення 10.02.2023).

6. DLTk's Crafts for Kids Song. In the Grave Yard. URL: http://www.dltk-holidays.com/halloween/in_the_graveyard_song.html (дата звернення 10.02.2023).
7. Johnson Randy. Frankenstein's Monster. URL: <http://www.poemhunter.com/poem/frankenstein-s-monster/> (дата звернення 14.11.2022).
8. Kenn Nesbitt's poetry4kids. URL: <http://www.poetry4kids.com/poems/when-frankenstein-was-just-a-kid/> (дата звернення 14.11.2022).
9. Marsilius Hans Jörg. Frankenstein – eine kommentierte Filmographie. *Der Frankenstein-Komplex*. 2011. Nr. 4. S. 222–237.
10. Shipman Matt. John Kessel Wins Nebula Award for “Pride and Prometheus”. URL: <https://news.ncsu.edu/2009/04/john-kessel-wins-nebula-award/> (дата звернення 13.12.2021).
11. The writer's Almanac Frankenstein. URL: <http://writersalmanac.publicradio.org/index.php?date=2002/02/05> (дата звернення 23.12.2021).

Pryshchepa T. V. FORMS AND FORMATS OF IMPLEMENTATION OF THE FRANKENSTEIN'S STORY

The article focuses on the visual interpretations of M. Shelley's work “Frankenstein, or Modern Prometheus”. Attention is focused on adaptations of the novel in theater, cinema, designs, paintings, poems, nursery rhymes, and even songs. A review of the visualized forms of interpretations of the novel proves that it is in them that new contents of the story about Frankenstein is born. It is noted that new content riches of the novel itself are revealed, which are so easily projected onto all the current problems of the three-hundred-year-old history. The article stresses that the creative vision of artists-interpreters, and sometimes re-interpreters, have created the formation and entrenchment of Victor Frankenstein as a cult hero. The article focuses on the fact that almost any socio-historical topics have passed through the prism of the novel, being replicated already in new forms of visual art. In transforming the myth, writers, directors, artists, and composers made it more accessible to the consumer and changed the emphasis in an attempt to tell its story. It has been done according to the origin of the author-interpreter and according to the problem on which he is working. It was shown that depending on the demands of society, and genre priorities, the substantive accents of the original also changed, giving life to other plots and other contents of the image of Frankenstein and the Demon, and, as a result, a renewed mythology demanded by society. It is noted that musical interpretations of the story of Frankenstein and his Monster also differ in the genre (from rock compositions to instrumental works) and the emotions they evoke. But the connection between the lyrics and their emotional content is noticeable, not with the novel, but with the films about Frankenstein, especially with those versions where Frankenstein is identical to the Monster. The article shows that in the theater directors exploited the melodramatic direction of the development of the story, simplifying the plot and, in some places, adding new characters. It should be noted that the main task of the filmmakers was to turn this one of the first examples of science fiction into a horror film. Most movies will tell about a mad scientist with his grotesque creature. It is emphasized that by transforming the myth of Frankenstein, writers, directors, artists, and composers have made it more accessible to the consumer and changed the angle of vision in an attempt to tell their story, according to the origin of the translator and according to the problem they are working with.

Key words: myth of Frankenstein, interpretations, cinema, theater, designs, paintings, poems, nursery rhymes, songs, cultural hero.

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 883:82-6/091/

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/19>**Кузьменко В. І.**

Національна академія Служби безпеки України

ЖАНР ЛИСТА У ВІЧНІСТЬ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ІВАНА БАГРЯНОГО: КОМПАРАТИВНИЙ ВИМІР

Стаття містить порівняльний аналіз творів «І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє» Т. Шевченка та «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» І. Багряного крізь призму епістолярного сегмента приватного листування митців у компаративному вимірі.

Здійснено систематизацію наукових підходів представників класичної та новітньої генології (М. Бахтін, С. Скварчинська та ін.), а також епістолографів щодо вивчення жанрів поеми, памфлету, письменницького епістолярію загалом і відкритого листування зокрема. Лист як «первинно-мовленнєвий жанр» (М. Бахтін), володіючи внутрішньою діалогічною структурою, створює особливу форму викладу матеріалу, притаманну тільки епістолярній комунікації.

Твори Т. Шевченка та І. Багряного прикметні передусім загостреною актуальністю суспільно значущого змісту, багатогранністю образу автора і повнотою зображення образу адресата, розкутістю викладу. Це твори-обвинувачення і, водночас, – послання, адресовані до тих, хто житиме в майбутньому, хто не повинен забувати життя свого народу в минулому й на цьому минулому вчитися.

Унаслідок проведеного дослідження, зроблено висновок про те, що «І мертвим, і живим...» Т. Шевченка та «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» І. Багряного в жанровому аспекті є листами у вічність; обґрунтовано матричні критерії жанрових доміант і структурних компонентів проаналізованих творів. Серед найголовніших – надзвичайний заряд художності, автобіографізму та інтелектуальності, руйнування традиційної структури епістоли, наявність «образу автора», глибокий підтекст, індивідуальність стилю (наявність епіграфа, емоційність, афористичність висловлювання тощо), мистецька цінність та ін.

Сформульовано дефініцію листа у вічність як жанрового різновиду відкритого листа, позначеного яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистісним ставленням автора до дійсності. Акцентовано на тому, що в листі у вічність порушуються в гострій формі соціально-політичні проблеми, що випереджають час і мають напрочуд важливе суспільне значення.

Ключові слова: епістолярій, послання, листування, відкритий лист, лист у вічність, епістолярна комунікація, жанр, памфлет, поема.

Постановка проблеми. Приватні листи Т. Шевченка – визначний етап у розвитку українського письменницького епістолярію. Поет любив писати листи, відтак позасвідомо, а то й цілеспрямовано творив своєрідний інтелектуальний та емоційний автопортрет на тлі своєї доби. За висловом Ю. Луцького, в епістолярії українського митця-пророка яскраво проступає «нередагована», найважливіша константа його особистості: «Шевченко-поет промовляє своїми віршами, Шевченко-людина – своїми листами» [17, с. 93].

Цілком природно, що в творчому доробку Т. Шевченка є чимало творів, написаних у формі послань, своєрідних листів. Особливо прикметна в цьому аспекті поема «І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє» (1845), яку літературознавці досі ще не розглядали крізь призму епістолографії.

Не було предметом ґрунтовних наукових студій і питання типологічного зіставлення згаданого Шевченкового твору з памфлетом І. Багряного «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» (1945),

тому донині означена тема залишається неосмисленою науковцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шевченків епістолярій, безцінний документ доби і водночас – мистецький феномен, уже понад півтора століття перебуває на вістрі літературно-критичних суджень, адже як особистість, як художник, громадянин і поет, автор «Кобзаря» не має аналога в світовому письменстві. Син кріпака, принижений і знедолений до рівня, нижче якого можна поставити хіба що раба, митець піднявся до таких духовних вершин, які видно з усіх куточків планети. Тож публікація листів найвідомішого українського адресанта почалась одразу після його смерті. Нині маємо найбільшу колекцію його кореспонденцій, що становить окремих том у повному зібранні творів Т. Шевченка, з ґрунтовними коментарями провідних шевченкознавців [15]. Епістолярій митця опинився в епіцентрі наукових розмислів у монографіях Ж. Ляхової [10], Ю. Луцького [17], В. Смілянської [13], у статті О. Свириденко [12] та ін.

Бранцем кріпацтва уже новітньої – сталінської доби, який вважав себе «поетом подібної вдачі» [11, с. 47], був також і Іван Багряний (справжнє прізвище – Лозов'яга, зросійщене – Лозов'ягін; 1906–1963). Митець вписав своє ім'я в історію як «найвидатніший політичний речник першої еміграції з Радянського Союзу» [8, с. 612]. Романи письменника «Тигролови» й «Сад Гетсиманський», памфлет «Чому я не хочу вертатися до СРСР?» та інші твори здерли з підрадянського кріпака шкіру в'язня і показали під нею незломлену, горду людину, повну життєвої снаги, волі до життя й боротьби.

І. Багряний знав і любив із дитинства творчість Т. Шевченка, під його впливом почав писати вірші. Неодноразово використовував ремінісценції з «Кобзаря» у своїй громадсько-політичній діяльності. Стаття І. Багряного «Чий Шевченко?» («Молода Україна», Торонто, 1961, ч. 81) засвідчила глибоке розуміння творчості видатного попередника в літературі і внесла свою лепту в справу боротьби за справжнього, а не сфальсифікованого поета.

Попри чималу кількість праць українських і зарубіжних дослідників [3; 5; 6; 7; 17; 19; 20], відкрите письменницьке листування належить до найменш розроблених у царині літературознавства й теорії публіцистики. Внаслідок нечіткого формулювання призначення відкритого листа та його предмета, до означеного різновиду епістолярної публіцистики відносять явища, котрі не

належать до публіцистичного типу діяльності (наприклад, фронтова кореспонденція, «листи-трикутнички», листи читачів тощо).

Отже, нагальна потреба теоретичного розуміння реального стану жанру відкритого листа, відсутність компаративних студій про твори Т. Шевченка й І. Багряного як про відкриті листи, а тим більше, як про листи у вічність, і спричинили необхідність вивчення заявленого в заголовку статті аспекту.

Постановка завдання. Кожна історична доба, кожне нове покоління реципієнтів прагне по-своєму зрозуміти літературні шедеври. Процес творчого пізнання українського та світового письменства невичерпний. *Актуальність дослідження* полягає в тому, що новий погляд на жанрову специфіку поеми Т. Шевченка «І мертвим, і живим...» і памфлету І. Багряного «Чому я не хочу вертатися до СРСР?» у типологічному зіставленні дозволить побачити злободенність цих творів у наші дні, відчутти перегук епох і суспільних запитів.

Мета дослідження полягає в системно-аналітичному вивченні та обґрунтуванні жанрового коду Шевченкового послання «І мертвим, і живим...» і публіцистичного твору І. Багряного «Чому я не хочу вертатися до СРСР?» як листів у вічність у компаративному вимірі.

Виклад основного матеріалу. Вислів Юрія Яновського «Лист у вічність» (заголовок п'ятої новели з його роману в новелах «Вершники», 1935) у дослідженні обрано назвою жанрового різновиду відкритого листа, актуалізованого Т. Шевченком у поемі «І мертвим, і живим...» та І. Багряним у памфлеті «Чому я не хочу вертатися до СРСР?», але сформованого у світовій літературі задовго до появи цих творів українських адресантів.

Письменницьке листування є безцінним матеріалом для дослідження психології творчості митців. Сучасна евристика психологічну інтроспекцію – самоспостереження й самопізнання – розглядає як одне із значущих джерел мислення письменника: «Самопізнання живить творче мислення митця, надає йому переконливої історичності» [7, с. 208]. Справді, здебільшого матеріалом художніх творів стає те загальне, історичне, обов'язкове, яке стало фактом особистого духовного досвіду автора.

Творчість Т. Шевченка та І. Багряного з її всеохоплюючим конфліктом між особою та суспільством в умовах царського самодержавства (для Шевченка) й сталінського тоталітаризму та виму-

шеної еміграції (для Багряного) значною мірою постала як наслідок трагедійно-філософських рефлексій кожного з митців про час і про себе. Найголовнішим аргументом цього й виявились відкриті листи («одверті», за В. Винниченком) адресантів – епістолярні форми психологічної інтроспекції.

В українському літературознавстві Шевченкове «І мертвим, і живим...» традиційно кваліфікують у жанровому аспекті як «ліричну поему-послання» [13, с. 320]. Відповідно публіцистичний твір І. Багряного «Чому я не хочу вертатися до СРСР?» – «памфлетом» [3, с. 7]. Зауважимо, що ніхто з науковців ніколи не обґрунтовував саме таку генологічну специфіку цих творів, а тим більше – ніколи її не спростовував.

Термін «генологія», запропонований французьким літературознавцем Полем ван Тігемом (P. Van Tighem. *La Gnestion des genres literature // Helikon*. 1938), був уведений у науковий обіг передовсім завдяки працям польського епістолога Стефанії Скварчинської та щорічнику «*Lagadnienia rodzajow literehich*», що виходив за її редакцією з 50-х років ХХ ст. С. Скварчинська, розглядаючи літературний рід, жанровий різновид як об'єкт генології, виділила генологічні предмети, поняття, назви. У кожному із названих об'єктів жанр сприймається як щось готове: завершений предмет, встановлене поняття, визначена назва, які у своєму виникненні та функціонуванні не є одночасними. Тут діють різночасові поступи.

Запропонована дослідницею типологія має як теоретичне, так і практичне (методичне) значення. Вона допомагає уникнути помилок, спричинених ототожненням предметів, понять, назв, усталити визначення жанру; накреслює шляхи трьохаспектного його вивчення.

Отже, згідно усталеної трьохаспектної жанрової типології, поема – «переважно віршований, значний за обсягом твір, у якому зображені особливі події та яскраві характери. Жанровими різновидами поеми є ліро-епічна, л і р и ч н а (розрядка наша. – В. К.), епічна, сатирична, дидактична, бурлескна, драматична, романтично-іронічна, байронічна, філософська, описова тощо» [9, с. 232]. Проте у тексті «І мертвим, і живим...» Т. Шевченка ліричний компонент є лише одним із багатьох, нарівні із сатиричним, дидактичним, філософським та описовим, що дозволяє ідентифікувати жанр послання переважно за естетичними уподобаннями реципієнта. Щодо «яскравих характерів» (образів), змальованих у творі, можна виокремити лише «характер» (образ) адресанта.

Шевченкове «І мертвим, і живим...» є насамперед поетичним посланням, твором великого соціально-політичного значення, що порушує питання обов'язку інтелігенції перед народом і боротьби проти соціального й національного пригноблення України сусідами. Послання має символічне motto: «*Аще кто речеть, яко люблю Бога, а брата своего ненавидить, ложь есть*». Епіграф узято із Соборного послання Іоана Богослова: «Коли хтось каже: “Я люблю Бога”, а брата свого ненавидить, – неправду мовить» (Гл. 4. В. 20). Завершується згадана глава заповіддю, яку адресант зробив проповіддю у своєму посланні землякам-українцям: «І таку ми заповідь одержали від Нього: “Хто любить Бога, той нехай любить і брата свого”» (Гл. 4. В. 21).

Епіграфом автор налаштував імовірного адресата на рецепцію ідейної суті твору: фальшива та любов до батьківщини й народу, коли оповідач не бореться за волю і національну гідність. Послання було адресоване до всіх українців – і сучасників, і нащадків. Остання адресація в тексті найбільш показова – нею твір обрамлений і таким чином розімкнутий до найширшого сучасного адресата і до так званого нададресата (М. Бахтін) – майбутніх поколінь. Натомість перший – внутрішній адресат є водночас предметом сатиричного викриття, адже «геніальний твір було написано в той час, коли Шевченко “прозрів” і побачив, що його оточують “не люди, а змії”, зрозумів, що Україну катують її власні діти, перевертні, зрадники національних інтересів, і що згуртувати народ немає кому» [11, с. 302–303]. Саме в період «трьох літ» (1843–1945) Шевченко переконався, що більшість українських панів – це «недолюди» [14, с. 348], «*Раби, подножки, грязь Москвы, / Варшавське сміття – ваші пани / Ясно-вельможній гетьмани*» [14, с. 351–352]. Він картає «перевертнів» за знехтування ними національної традицією, колективною «*доброю славою України*». Отруєні чужою культурою, вони не хотіли зрозуміти, що лише «*В своїй хаті – своя й правда, / І сила, і воля*» [14, с. 348]. Шевченко закликає панків-земляків опам'ятатись, звільнитись від цього дурману: «*Обніміте ж, брати мої, / Найменшого брата – / Нехай мати усміхнеться, / Заплакана мати*» [14, с. 353–354] задля щастя матері-України.

Послання Шевченка було сприйняте українською інтелігенцією «як програма громадсько-політичної діяльності суспільства, як свого роду другий заповіт поета» [13, с. 325].

Шевченкознавець В. Смілянська розлого окреслила коло можливих передтекстів послання

«І мертвим, і живим...», наголосивши на особливій його близькості до «псалмів з мотивами Божої карі (їх саме у цей час переспівував поет), есхатологічних пророцтв і, найбільшою мірою, до біблійного апостольського послання-листа, зверненого до певної церковної громади» [13, с. 320]. Дослідниця відзначила деякі композиційні елементи, спільні для Шевченкового послання та апостолій і структурно пов'язаних із ними творів повчально-дидактичних жанрів середньовічної літератури: адресованість широкому заголові, розгорнутий заголовок, багатогранний («апостолічний») образ автора, який обертається до читача-слухача різними своїми «обличчями», ораторський стиль, властивий ще грецькій риторичі.

Стосовно заголовку послання, В. Смілянська зауважила, що хоча в назві й фігурує епітет «дружнє», «однак з цим традиційним жанром Шевченків твір має небагато спільного, оскільки літературне “дружнє послання” мало вузьку адресацію (другові чи ворогові), камерний або літературно-мистецький зміст...» [13, с. 320–321].

Жанр памфлету дослідники ідентифікують як «невеликий за обсягом с а т р и ч н и й (розрядка наша. – В. К.) публіцистичний твір на злободенну тему, що в різкій звинувачувальній формі викриває певні явища громадського та політичного життя» [9, с. 172]. Однак текст публікації «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» не відповідає головній домінанті вищенаведеної дефініції – сатиричній складовій.

Публіцистичний твір «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» був написаний у 1945 р. (вийшов окремою брошурою 1946-го) – якраз через 100 років після Шевченкового «І мертвим, і живим...». Перекладений і виданий 1947-го англійською, іспанською, італійською та іншими мовами, він став «конституцією вільної людини» (О. Тарнавський), здійснив переворот у ставленні західного світу до втікачів із СРСР. Прикметно, що І. Багрянний виступив не анонімно, а відкрито, не ховаючись за псевдонімами. Використання імені та прізвища «Іван Багрянний» було складовою частиною всього тексту, адже підпис письменника був доволі відомим. У примітці до видання митець зауважив: «Посилаючи це до публікації в світ, я свідомий того, що в разі появи цього л и с т а (розрядка наша. – В. К.) в пресі, більшовики руками НКВД замордують решту моєї рідні, якщо там ще хтось живий. Однак, я прошу його видрукувати і підписати повним ім'ям. Все, що я мав до страчення, вже стратив» [2, с. 38].

Твір І. Багряного побачив світ у розпалі примусової репатріації колишніх радянських громадян одразу після завершення найстрашнішої в історії людства війни. Французи й англійці, американці і африканці, німці та євреї повертались до своїх домівок, сподіваючись на зустріч із рідними людьми. Життя поступово налагоджувалось. Однак європейці не розуміли, чому так багато людей не хотіли повертатися до СРСР. Відмова наводила на думку, що ці емігранти – жорстокі злочинці, які бояться правосуддя і тому ховаються від нього в Європі. Цивілізована людина не могла повірити, що в СРСР можна ув'язнити за анекдот, памфлет, пісню, зайве слово, за любов до материнської мови, за національний одяг тощо.

Твір «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» з'явився у відповідь на облудні заклики радянської пропаганди і на безсоромні дії західних урядів, котрі сприяли насильницькій репатріації біженців у СРСР, де вони потрапляли прямо до сталінських концтаборів. Це був і гіркий докір західній громадськості, яка здебільшого не помічала мільйонів жертв більшовизму.

Текст брошури містив страшну правду про сталінський «рай», однак не крізь призму сатиричного (іронічного чи саркастичного) відтворення дійсності, а реалістичного її віддзеркалення. У своєму посланні до сучасників і нащадків автор заявив: «Я не хочу вертатись до своєї Вітчизни саме тому, що я люблю свою Вітчизну. А любов до Вітчизни, до свого народу, цебто національний патріотизм, в ССРСР, є найтяжчим злочином. Так було цілих 25 років, так є і тепер. Злочин цей зветься на більшовицькій мові – на мові червоного московського фашизму – “місцевим націоналізмом”» [2, с. 24].

Крім того, твір І. Багряного не відповідає усталеним жанровим критеріям памфлету ще й через відсутність у ньому агітаційної спрямованості змісту, хоча, за твердженнями сучасних дослідників, «він (“сатиричний публіцистичний твір”. – В. К.) може стосуватися не лише соціальних явищ, а й літературних, набуваючи публіцистично-сатиричного або художньо-сатиричного вигляду, але з а в ж д и в и к о н у є а г і т а ц і й н у ф у н к ц і ю (розрядка наша. – В. К.)» [9, с. 172].

Таким чином, жанрова ідентифікація видання І. Багряного «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» як памфлету є необґрунтованою.

Щодо вивчення письменницького епістолярію, С. Скварчинська в монографії «Teoria listu» виокремила чотири апроксемативні теорії епістоли: теорію листа-мови (промови), теорію

листа-напівдіалогу, теорію листа-розмови, теорію листа-визнання. Запропонована дослідницею концепція епістоли спиралася на принцип жанрового парадоксу – одночасного вияву приватного листування як факту художньої літератури й тексту утилітарного, практичного застосування у щоденному побуті. Отже, С. Скварчинська вказала на існування «ніби-теорій», представники яких визначають лист як єдинопродукт практичних потреб [19, с. 169–177].

Репрезентанти новітньої генології (С. Аверінцев, В. Кайзер, Р. Веллек та А. Воррен, І. Качуровський, Н. Копистянська та ін.) розглядають різні жанри й стилі як рівнозначні у численних їх проявах, найчастіше пов'язують їх зі своєрідністю мови. Натомість М. Бахтін давав опосередковану оцінку жанровій самостійності епістолярію, наголошуючи на тому, що лист «завдяки своїм функціям – інформативній і комунікативній, а також через обов'язковість письмової фіксації, сформувався як первинний мовленнєвий жанр» [4, с. 256–257]. Якщо ж лист – жанр комунікативний, то, згідно бахтінської теорії, «йому (листу. – В. К.) притаманні такі конститутивні ознаки мовленнєвих жанрів, як концепція адресата, предметно-тематична змістовність, тип експресивності в інтонації» [4, с. 258–259].

В літературознавстві жанроутворення позначене двома основними тенденціями. З одного боку, відбувається кристалізація й стабілізація жанрових ознак, з другого, не можна не помітити активної взаємодії різних жанрових, родових доміант, своєрідної жанрово-родової дифузії. Означений процес учені пов'язують з «гібридизацією жанрів», акцентуючи на тому, що характерна риса часу – «змішування жанрів, а не їхня колишня чистокровність» [6, с. 46]. А вільна конструкція листа дозволяє не тільки не дотримуватися канонічної форми, а й вводити в його пласт уривки художньої прози або драматичні сценки, літературно-критичні огляди і т. п.

Виплодом «гібридизації жанрів» якраз і є виникнення різних модифікацій письменницького листування, зокрема відкритих листів та листів у вічність – своєрідних різновидів епістолярної публіцистики.

У монографії «Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст.» автором було обґрунтовано кардинально новий підхід до жанрової концепції письменницької епістоли як до поліфонічного жанрового утворення (літературного та історіографічного вияву одночасно), а відкритий лист визначено як «жанр публіцистики» [6, с. 210].

Згодом А. Зіновська доповнила й уточнила нашу дефініцію: відкритий лист – не жанр публіцистики, а різновид епістолярної публіцистики; «по-друге, лист письменника (а значить і відкритий лист також) – “це твір літературного та історіографічного жанру...”», отже, на “різновид епістолярної публіцистики” [...] дефініція також поширюється» [5, с. 63].

Доповнення й уточнення А. Зіновської ми з вдячністю приймаємо й визначаємо відкритий письменницький лист як різновид епістолярної публіцистики, а, отже, твір «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» І. Багряного варто розглядати передовсім як різновид епістолярної публіцистики, невід'ємну складову його приватного листування.

Втім, серед відомих в українській літературі відкритих письменницьких листів, різновидів епістолярної публіцистики («Одвертий лист В. Винниченка до М. Горького», М. Хвильового «Одвертий лист до Володимира Коряка» та ін.), відкритий лист І. Багряного «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?» виокремлюється насамперед специфікою адресата – реципієнта майбутнього (адресант сподівається хоча б у майбутньому бути почутим нащадками).

Першим автором листа у майбутнє в світовій епістолографії був Ф. Петрарка. Після його смерті падуанські друзі італійського поета виявили незакінчений лист «Нащадкам». Судячи з наведеної переписувачем фрази з автографа, Петрарка збирався ним завершити весь епістолярій: «Закінчується ХVІІ книга стариківських листів. Амінь». В оригіналі після цього зазначено: «Починається ХVІІІ книга. Нащадкам...» [18, с. 869].

Це єдиний твір італійського поета, задуманий як інтроспективний опис свого життя, лист у майбутнє. Після Петрарки у пізніші часи українські письменники неодноразово звертались до нащадків. Назвемо тут насамперед Шевченкове послання «І мертвим, і живим...». Але ні до Петрарки, ні після нього, аж до українського «розстріляного відродження» 20–30-х рр. ХХ ст., ніхто й ніколи з письменників не звертався до нащадків у жанрі приватного листа. Немов до невідомих друзів, що дозволило привнести в інтонацію природність і невимушеність, інтимність розмови.

Згодом в українському письменстві Ю. Яновський назвав одну з новел «Вершників» «Листом у вічність», у якій змалював символічний образ листоноші, «непомітної» людини, що вірить у перемогу правди: «Лист у вічність пішов разом із життям, як світло від давно згаслої зорі» [16, с. 409].

Українська література кін. XIX – поч. XX ст. має в своєму арсеналі чимало відкритих листів, що були сильнодіючим засобом впливу на читацький загал саме через безпосереднє звернення до адресата. Варто назвати тут найвідоміші дискусії у відкритому листуванні: полеміку між Б. Грінченком («Листи з України Наддніпрянської») і М. Драгомановим («Листи на Наддніпрянську Україну»), літературну дискусію про модернізм між І. Франком і М. Вороним та ін. Згадані епістолярні полеміки споріднені між собою передовсім використанням публіцистичних прийомів. І хоча головний з них – пряме звернення до певної особи чи осіб – притаманний також іншим жанрам публіцистики, однак в них можна обійтись і без такого прийому. Однак у відкритому листі він обов'язковий і визначає композицію, спосіб викладу, стиль твору. Те ж саме необхідно сказати і про авторське «я». Публіцист може вести мову від першої особи і в статті, і в нарисі, і в рецензії. Але у відкритому листі мова від першої особи обов'язкова, оскільки особа автора, його думки й емоції виражаються лише безпосередньо у відвертій комунікації зі співбесідниками. Автор відкритого листа – найактивніша в ньому особа, і це чітко простежується також і в листі у вічність І. Багряного «Чому я не хочу вертатися до СРСР?».

Твір прикметний передусім загостреною актуальністю суспільно значущого змісту, багатогранністю образу автора і повнотою зображення образу адресата, розкутістю викладу. Адресант зауважує на початку послання, що він є одним із тих сотень тисяч українців, що не хочуть вертатися додому, під більшовизм, дивуючи тим цілий світ. І справді, тут є чому дивуватися для тих, для кого слово «Вітчизна» наповнена святим змістом. Для автора твору слово «Вітчизна» також наповнене святим змістом. Однак його Вітчизна – це не сталінська «родіна», а «моя Україна, одна з «рівноправних» республік в федерації, званій СРСР» [2, с. 5].

Серед інших найголовніших жанрових домінант і структурних компонентів публікації – надзвичайний заряд художності, автобіографізм та інтелектуальність, руйнування традиційної структури епістоли, наявність «образу автора», глибокий підтекст, індивідуальність стилю (емоційність, афористичність висловлювання тощо), культурно-естетична цінність та ін.

Своєрідність ідіостилу адресанта виразняється так само, як і в Шевченковому «І мертвим, і живим...», наявністю епіграфа: «Я вернуся до своєї Вітчизни з мільйонами своїх братів і сестер,

що перебувають тут, в Європі, і там, по сибірських концentrатах, тоді, коли тоталітарна кривава більшовицька система буде знесена так як гітлерівська. Коли НКВД піде вслід за гестапо, коли червоний російський фашизм щезне так, як щез фашизм німецький... Автор» [2, с. 3]. Епіграфи притаманні й багатьом іншим публіцистичним працям І. Багряного [3].

Аналіз жанрових домінант і структурних компонентів листа у вічність І. Багряного неможливий і без визначення своєрідності рамки початку і кінця епістолярного твору. Ще в трактаті Деметрія останні параметри означені як конструктивні атрибути цього жанру [1, с. 9]. У монографії В. Тодда також спеціальний розділ присвячено аналізу цих структурних одиниць епістоли: «Частини листа: гра на початку і в кінці» [20, с. 147–154].

Лист у вічність І. Багряного розпочинається в прескрипті з наведеного вище епіграфа, який визначає загальну тональність епістоли, а далі авторське «Я» зливається з нараторським «Ми»: «Я один із тих сотень тисяч людей-українців, що не хочуть вертатися додому, під більшовизм, дивуючи тим цілий світ» [2, с. 3]. В клаузулі адресант поставив своє реальне ім'я та прізвище, що стало складовою частиною всього тексту.

І Шевченкова поема, і публіцистичне звернення Багряного – це твори-обвинувачення і, водночас, це – послання, своєрідні листи, адресовані до тих, хто житиме в майбутньому, хто не повинен забувати життя свого народу в минулому й на цьому минулому вчитися.

Отже, лист у вічність – це жанровий різновид відкритого листа, позначений яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистісним ставленням автора / співавторів до дійсності, написаний з урахуванням специфіки кореспонденції певної історичної доби. У листі у вічність через звернення конкретної людини / групи людей до іншої (або широкого загалу) порушуються в гострій, відверто-особистісній високоемоційній формі соціально-політичні проблеми, що випереджають час і мають напроцуд важливе суспільне значення, однак вирішення яких імовірно лише наступними поколіннями співвітчизників.

Лист у вічність І. Багряного про більшовицький «рай» став у 40-х рр. XX ст. одним із тих епістолярних документів, які змінили ставлення західної громадськості до проблеми «переміщених осіб». Також це був і початок розвінчання сталінського режиму.

Висновки і пропозиції. У жанровому аспекті лірична поема-послання Т. Шевченка «І мерт-

вим, і живим...», як і лист-памфлет І. Багряного «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?», є листами у вічність, адресованими сучасникам і нащадкам і в Україні, і в усьому світі. Це унікальний приклад «гібридизації епістолярного жанру», зближення його з художньою літературою, що зумовлено особливостями проаналізованих творів (потужний заряд художності, автобіографізму та інтелектуальності, руйнування традиційної структури епістоли, наявність «образу автора», глибокий підтекст, індивідуальність стилю та ін.).

Т. Шевченка іще за життя поета українці сприймали як справжнього пророка, натомість Багряний упродовж тривалого часу був для нашого народу лише сакральною жертвою. Можливо, тепер він також постане перед своїми читачами митцем-пророком. Учитаймось іще раз в його духовний заповіт «Чому я не хочу вертатися до ССРСР?».

Беззаперечно, твір розрахований також і на рецепцію сьогоднішніх читачів, усіх, хто захищає нині Україну, а разом з нею і всю Європу, а, можливо, й увесь цивілізований світ від російських загарбників, що прагнуть «денацифікувати» український народ і повернути його в «новітнє кріпацтво» – путінізм. Вплив проаналізованих творів Т. Шевченка та І. Багряного на рух літератури, на стан української думки загалом досі ще гідно не оцінено.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з науковим осмисленням проблеми взаєморецепції адресанта з адресатами в приватному епістолярії Т. Шевченка та І. Багряного, у висвітленні специфіки відкритих листів письменника-емігранта, зокрема «Відкритого листа до дирекції “Голосу Америки” з приводу авдіцій українською мовою» та ін.

Список літератури:

1. *Античная эпистолография*: Очерки / Отв. ред. М. Е. Грабарь-Пассек. Москва: Наука, 1967. 564 с.
2. *Багряний Іван*. Чому я не хочу вертатися до ССРСР? Вінніпег: Комітет українців Канади, 1946. 44 с.
3. *Багряний Іван*. Публіцистика: Доп., ст., памфлети, рефлексії, есе. 2-е вид. [упоряд. О. Коновал; автор передм. І. Дзюба; авт. післяслова Г. Костюк]. Київ: «Смолоскип», 2006. 856 с.
4. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества / сост. С. Г. Бочаров; текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина; примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова. 2-е изд. Москва: Искусство, 1986. С. 250–296.
5. *Зіновська А. М.* Український письменницький епістолярій: типологія відкритого листування: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 – теорія літератури / Київський славістичний університет. Київ, 2008. 181 с.
6. *Кузьменко В. І.* Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст.: [монографія]. Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 1998. 305 с.
7. *Кузьменко В. І.* У всесвіті слова: літературно-критичні студії. Київ: ЛА «Друге дихання», 2018. 684 с.
8. *Лаврінченко Ю.* Іван Багряний – політичний діяч і письменник // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: у 3 кн. Київ: Рось, 1994. Кн. 2. С. 612–617.
9. *Літературознавча енциклопедія*: У 2 т. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
10. *Ляхова Ж. Т.* За рядками листів Тараса Шевченка. Київ: Дніпро, 1984. 134 с.
11. *Ротач П.* Полтавська Шевченкіана: Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії. У двох книгах. Кн. 1. А–К. Полтава: Дивосвіт, 2005. 432 с.
12. *Свириденко О. М.* «Написать так, чтобы видна была правда опозтизированной»: листи Т. Шевченка як сплав розповідного начала та лірики. Південний архів. 2019. № 77. С. 77–88.
13. *Смілянська В. Л.* Шевченкознавчі розмисли: 3б. наук. праць. Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2005. С. 320–326.
14. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 1. Поезія. 1837–1847. / Перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського; упорядкув. та комент. І. Д. Бажинова [та ін.]; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Наук. думка, 2003. 784 с.
15. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 6. Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. / Упорядкув. і комент. М. М. Павлюка, В. Л. Смілянської; Н. П. Чамати та ін.; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Наук. думка, 2003. 632 с.
16. *Яновський Ю.* Твори: В 5 т. Т. 2. Київ: Дніпро, 1983. 424 с.
17. *Luckyj G.* Correspondence // *Luckyj G. Shevchenko's Unforgotten Journey*. Toronto: Canadian Scholar's Press, 1996. P. 93.
18. *Petrarca Francesco.* Secretum / Acura di E. Carrara. Torino, 1977. 878 p.
19. *Skwarczynska S.* Teoria listu. Lwow, 1937. 373 s.
20. *Todd U. M.* Дружеское письмо как литературный жанр в пушкинскую эпоху. СПб: «Академический проект», 1994. С. 147–154. 207 с.

Kuzmenko V. I. THE GENRE OF THE LETTER TO ETERNITY IN THE CREATIVITY OF TARAS SHEVCHENKO AND IVAN BAGRIANYI: A COMPARATIVE DIMENSION

The article contains a comparative analysis of the works “To my fellow-countrymen in Ukraine and not in Ukraine, living, dead, and as yet unborn my friendly epistle” by T. Shevchenko and “Why I do not want to return to the USSR” I. Bagrianyi through the prism of the epistolary segment of private correspondence of artists in a comparative dimension.

The paper synthesizes scientific approaches made by classical and modern genealogy scholars and epistolographists (e.g., M. Bakhtin, S. Skwarczynska, etc.) to studying of the poem's, pamphlet's genres, generally, the writer's epistolary and open letters in particular. Taking into consideration M. Bakhtin's concept of a letter as “a primary speech genre” which has an interior dialogical structure, we supplemented it with a wider interpretation in relation to the issues researched.

The works of T. Shevchenko and I. Bagrianyi are It is argued here that is of great relevance due to its meaningful content, free narrative discourse, versatile descriptions of the writer's image and the recipient's character as well. These are accusatory works and is an essay of strong condemnation and at the same time it is an epistle, a publicist letter addressed to future generations, who should learn from their past.

As a result of the conducted research, it was concluded that “Both the dead and the living...” by T. Shevchenko and “Why I don't want to return to the USSR?” I. Bagrianyi in the genre aspect are letters to eternity; from genre perspective but not a pamphlet as it was traditionally believed by literary critics. The matrix criteria of the genre dominants and also the key structural components of the analyzed works have been determined here as follows: an incredible driver of artistry; autobiography, intellectuality, breaking the traditional structure of the epistle, an apparent “author's image”; a complex subtext, an individual style (availability of an epigraph, emotional expressive tone, aphoristic utterances).

The presented research introduces a new definition of a letter to eternity as a genre variety of an open letter which is characterized with a distinct psychological introspection and a personal attitude of the author or co-authors current situation, taking into account the specificity of correspondence written in a certain historical era. Ultimately, the authors highlight the distinctive features of the letter to eternity as a letter in which the writer by direct appealing to the specific addressee in a sharp frankly personal and highly emotional tone raises social and political problems that are ahead of time and are of significant importance, however, these problems will probably be solved only by next generations of compatriots.

Key words: *correspondence, epistolary, a publicistic work (non-fiction), an open letter, a letter to eternity, epistolary genre, a pamphlet, poem.*

Маркова М. В.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ВИКОРИСТАННЯ ПЕТРАРКІВСЬКОГО МОВНОГО КОДУ У СОНЕТИ ДЖОНА ДОННА “OH, TO VEX ME, CONTRARIES MEET IN ONE...”

У статті аналізується поезія Джона Донна “Oh, to Vex Me, Contraries Meet in One” у контексті літературної традиції петраркізму. Стверджується, що як і про будь-який літературно-естетичний феномен, про петраркізм найбільш коректно говорити на рівні змісту і на рівні форми. Змістовно твори цього поетичного напрямку вирізняються втіленням складної концепції кохання, заснованої на філософії неоплатонізму з помітними вкрапленнями концептів куртуазної культурної традиції, формально – стійким набором тропів та стилістичних фігур, які в самого Франческо Петрарки були значною мірою успадковані з лірики провансальських трубадурів та їхніх італійських послідовників. Констатується, що як таке цілісне формально-змістове утворення петраркізм проіснував аж до занепаду Ренесансу у Європі, проте надалі не зник із національних літератур, а продовжив своє функціонування вже насамперед як риторична стратегія – каталог доволі стертих, застиглих, готових топосів, які були зручними для використання не лише у любовній поезії, але й в інших ліричних жанрах, у тому числі й духовних. Як приклад розглядається ХІХ вірш із циклу Джона Донна «Священні сонети». Стверджується, що дотримання усталених правил і принципів написання сонета, який хоч і не був винайдений самим Франческо Петраркою, проте незмінно асоціювався з його іменем та його «Книгою пісень», з одного боку, і використання характерних мовних засобів петраркізму (антитеза, оксюморонів, метафор, порівнянь) – з іншого, робить ліричний текст «Oh, to Vex Me, Contraries Meet in One» частиною великої європейської петрарківської традиції. Наголошено, що будучи глибоко віруючою людиною, протестантським священником, англійський митець використовував петраркізм насамперед у функції мовного коду, риторичної стратегії, проте навіть для опису свого багатого досвіду спілкування з Богом та своєї ревної любові до нього, він не віднаходив досконаліших поетичних формул та мовних одиниць, аніж петрарківські, що свідчить про надзвичайно потужний вплив петраркізму як на Джона Донна зокрема, так і на всю сучасну йому англійську літературу загалом.

Ключові слова: духовна лірика, мовний код, петраркізм, риторична стратегія, сонет.

Постановка проблеми. Вірш англійського пізньоренесансного автора Джона Донна під назвою “Oh, to Vex Me, Contraries Meet in One” належить до поетичного циклу “Holy Sonnets” («Священні сонети»), більшість текстів якого, як традиційно вважається, створені у часовий проміжок між 1609 і 1611 рр. Всього названа збірка нараховує дев’ятнадцять поезій, названий сонет є у ній останнім. Як зазначає українська дослідниця Марина Зуєнко, «основним протиріччям цього циклу – є Життя і Смерть, ницість і вищість, духовність і бездуховність. Бог є вічним, тому чому ж людина, створена за образом Божим є смертною? Чому Бог є безгріховним, а людина почасті ница і грішна? З такими питаннями звертається ліричний герой до Творця» [2, с. 325]. Її розвідка «Поетика «Священних сонетів» Джона Донна» [2] є чи не єдиною працею в українській науці про літературу, присвяченою аналізу духовної лірики англійського митця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Натомість в англійськомовному літературознавчому дискурсі «Священні сонети» Джона Донна неодноразово ставали предметом вивчення. Серед найбільш вагомих досліджень цього циклу варто насамперед виділити наукові роботи Люїса Мартца [12], Гелен Гарднер [7] та Барбари Левал-скі [11].

Так, Люїс Мартц довів, що сонети, які входять до збірки, тісно пов’язані із системою індивідуальної медитації, розробленою засновником католицького ордену єзуїтів Ігнатієм Лойолою (1491–1556). Для того, хто практикував таку форму медитації, необхідно було відтворити в уяві певну сцену з Нового Завіту, помістити себе серед дійових осіб, а потім проаналізувати власні переживання та зробити відповідні моральні висновки [1, с. 566]. Такий зв’язок, як зазначає Анні Паппіатт, проявляється насамперед на рівні художньої структури самого сонетного жанру, позаяк «поділ петрарків-

ського сонета за принципом 4–4–6 корелює із триступеневою медитативною практикою а) прелюдії, komponування образу простору, в якому теологічні моменти узгоджуються з конкретною сценою; б) власне медитації над своїм гріхом та спасінням і в) офіційного діалогу з Богом, результатом якого стає глибока набожність» [13].

Гелен Гарднер, укладачка й редакторка найбільш авторитетного видання духовної лірики Джона Донна, теж пов'язувала його «Священні сонети» з описаною медитативною практикою. Вона вважала, що більшість із текстів цього циклу (принаймні – 12) написані ще до того, як автор, народжений і вихований у католицькій сім'ї, заради кар'єрного просування та досягнення матеріального добробуту, вирішив перейти в англіканство, що на деякий час стало причиною світоглядної кризи митця [7].

Натомість Барбара Левалскі, на відміну від Люїса Мартца та Гелен Гарднер, виводить генеалогію «Священних сонетів» із біблійної «Книги псалмів», яка в часи Джона Донна набула величезної популярності серед англомовних читачів завдяки чудовому перекладу, здійсненому Філіпом Сідні і його сестрою графинею Пембрук [11]. Позиція дослідниці знайшла відгук і в сучасній науці про літературу. Так, наприклад, Келлі Гобер зазначає, що саме «псалми слугували тематичною та лінгвістичною моделлю для Донна в час написання його “Священних сонетів”» [10]. Підтримуючи обидві наведені гіпотези, Норин Бідер віднаходить у «Священних сонетах» не лише зв'язки із медитацією Ігнатія Лойоли та псалмами Давида, але й із біблійними ламентациями [6].

Проте найбільш цінним для нас є висловлювання Рональда Гріна, котрий, пишучи про вплив псалмів на англійську релігійну лірику XVII ст., згадує у цьому контексті «Книгу пісень» Франческо Петрарки, тим самим опосередковано вказуючи на ще одне джерело мовної стратегії Джона Донна: «Книга псалмів» є центральною у розвитку релігійної лірики століття. Разом із Петрарчиною *Rime Sparse* (підкреслення авторське – М. М.) вона слугує головним текстом, через який письменники того часу випробовували свої здібності <...> не лише як парафіяни та теологи, але і як поети та критики» [9, с. 19].

Постановка завдання. Саме аналіз використання Джоном Донном риторичної стратегії петраркізму у дев'ятнадцятому тексті «Священних сонетів» і є метою нашої розвідки.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, петраркізм – це течія в європейській ліриці, пред-

ставники якої взірцем для власної поетичної практики обрали творчість Франческо Петрарки, насамперед його віршову збірку «Книга пісень» (“*Canzoniere*”). Як і про будь-який літературно-естетичний феномен, про петраркізм найбільш коректно говорити на рівні змісту і на рівні форми. Змістовно твори цього поетичного напрямку вирізнялися втіленням складної концепції кохання, заснованої на філософії неоплатонізму з помітними вкрапленнями концептів куртуазної культурної традиції, формально – стійким набором тропів та стилістичних фігур, які в самого гуманіста були значною мірою успадковані з лірики провансальських трубадурів та їхніх італійських послідовників. Як таке цілісне формально-змістовне утворення петраркізм проіснував аж до занепаду Ренесансу у Європі, проте надалі не зник із національних літератур, а продовжив своє функціонування вже радше як риторична стратегія – каталог доволі стертих, застиглих, готових топісів, які були зручними для використання не лише у любовній поезії, але й в інших ліричних жанрах. Найнесподіванішим при цьому виглядає широке проникнення петраркізму саме як мовного коду у духовну лірику європейських поетів як ренесансних, так і постренесансних часів, яка, здавалося б, не може мати нічого спільного із вихідною комунікативною ситуацією петрарківського дискурсу – нещасливою закоханістю ліричного героя у черству, засадничо недосяжну для нього жінку.

Проте, як блискуче продемонстрував у своїй відомій монографії «Любов і західна культура» авторитетний швейцарський філософ, есеїст, громадський діяч та один із найяскравіших інтелектуалів минулого століття Дені де Ружмон, такий зв'язок релігійної літератури та розробленої південнофранцузькими ліриками риторики куртуазного кохання є аж ніяк не випадковим. За теорією мислителя, вся поезія трубадурів була нічим іншим, як закодованим ученням провансальських катарів, яке вони, не маючи змоги відкрито пропагувати через жорстокі переслідування католицькою церквою, свідомо укладали у стійкі поетичні формули [детальніше див.: 3]. У творчості північнофранцузьких поетів – труверів, які багато чого запозичили у своїх колег-трубадурів, ці формули ще чітко зберігали своє сакральне значення, показовим у цьому сенсі є, за Дені де Ружмоном, «Роман про Тристана та Ізольду». Далі ж, приблизно з XII ст., на переконання вченого, риторика куртуазної любові-пристрасті, народжена у поезії трубадурів, міцно утверджується не лише у художній літературі та завдяки цьому –

у загальноновживаній мові, але й у такій екзотичній сфері людського досвіду, як релігійна містика. Швейцарський дослідник пише про це так: «Наша пристрасна мова походить від риторики трубадурів. Ця риторика винятково двозначна: манихейські догми творяться тут за допомогою символів сексуального потягу. Та поступово ця риторика відокремлюється від релігії, яка її створила, переходить до звичаїв і стає мовою загальнолюдського спілкування. Тепер, коли містик хоче виразити невимовні переживання, він змушений користуватися метафорами. Він бере їх там, де знаходить такими, якими вони є, і не потребує їх змінювати. З XII століття ужитковими стають метафори куртуазної риторики <...> містики використовують їх без вагань...» [5, с. 159].

Проаналізувавши тексти святої Терези, Йоанна від Хреста, Майстера Екгарта, Руїсброка, дослідник уклав перелік тем, мотивів та образів, спільних для провансальських трубадурів та християнських містиків, які до XIV ст. подекуди ще зберігали свій містичний сенс, проте згодом перетворилися на прості експресивні формули: 1) «умерти, щоби не померти?»; 2) «солодка рана»; 3) «жало кохання, що раниць, не вбиваючи»; 4) любовне «привітання»; 5) пристрасть, що «відокремлює» від світу та людських істот; 6) пристрасть, що позбавляє барв будь-яку іншу любов; 7) скаржитися на біль, який проте бажаніший, аніж радість та земне щастя; 8) вболівати, що слова зраджують «невимовне почуття», але про яке мусиш говорити; 9) кохання, яке робить чистим і цнотливим будь-яку безсоромну думку; 10) воля кохання, яка пригнічує власну волю; 11) «битва» з коханням, з якої слід вийти переможеним; 12) символізм «замків», притулків для кохання; 13) символізм «дзеркала», недосконалого кохання, що перетворюється в досконале; 14) «викрадене серце», «захоплений розум», «викрадання» коханням; 15) кохання вважають найвищим «знанням» [5, с. 152–153]. Абсолютно всі вони тією чи іншою мірою присутні як у текстах петраркістів, які, зрозуміло, засвоїли їх від Франческо Петрарки, так і в духовній поезії європейських ліриків. Дуже вдалим прикладом для підтвердження гіпотези Дені де Ружмона і може якраз слугувати художній спадок Джона Донна, який був автором водночас і любовних, і духовних віршів, послуговуючись і там, і там цілковито однаковими мовними засобами та прийомами образотворення.

Лейтмотив сонета Джона Донна «Oh, to Vex Me, Contraries Meet in One» – глибокий внутрішній розлад ліричного героя, його хитання між

полюсами різновекторних емоцій, неможливість віднайти крихку гармонію в особистісних взаєминах із Господом. Для відтворення такого стану свого протагоніста англійський автор звертається до улюблених художніх засобів представників європейського петраркізму – антитези й оксюморону. У самого Франческо Петрарки мотив «розхристаності», дисгармонійності душевного світу розроблявся у багатьох текстах (див., наприклад, XVII, CLXIV, CLXXIII, CLXXVIII), позаяк кохання у концепції петраркізму – почуття дуже суперечливе саме по собі, здатне дарувати і болісні муки, і світлу радість одночасно, то вкидати закоханого у безодні відчаю і безнадії, то підносити на вершини щастя, то раниць, то зцілювати, то метафорично вбивати, то воскрешати. Найбільш знайомими у цьому контексті є два сонети «Канцоньєре» – CXXXII та CXXXIV, які в науці про літературу ще відомі під назвою «вогняно-крижаних», позаяк саме в них італійський лірик найбільш повно й проникливо сформулював своє бачення кохання як гротескного поєднання вогню і криги: *«Кохання це чи, може, щось иначе? / Мене то палить, то морозить знов. / Коли в нім благо – що ж так студить кров? / А як болить, то й радує одначе. // Як я палаю, чом від палу плачу? / Як захопивсь, не жалься на Любов. / На біль подібний її райський зов. / Страждання, страсті – ось вона що значить. // Позвав когось чи я коритись звик комусь?.. / Скитаюсь баркою малою / По гриві хвиль, розгублений стерник, // Нешеретований, на знання не багатий, / Не знаючи, куди мені пристати. / У сквар – тремчу, зате горю зимою»* [4, с. 124].

Окрім згаданих CXXXII та CXXXIV сонетів, мотиви «крижаного полум'я» або ж «полум'яної криги» у різних варіаціях віднаходимо також у таких поезіях Франческо Петрарки, як CL, CLII, CCII та ін. Прикметно, що у своєму вірші Джон Донн також вдається до цієї загальновідомої петрарківської метафори. Та й загалом, структурно він практично у всьому симетричний до CXXXIV сонета «Книги пісень». Для наочності порівняння подаємо названі тексти (див. с. 130).

Як бачимо, обидва вірші побудовані на низці протиставлень, через які Франческо Петрарка змальовує всю складність почуттів свого ліричного героя до Лаури, а Джон Донн, відповідно, – власного протагоніста до Бога, та завершуються характерним для сонетного ключа примиренням антитез у синтезі, де перший дякує донні за завданні йому страждання, а другий – проголошує

Франческо Петрарка

Не мирносець я і не співець війни, Тремчу і жеду,
 палаю й крижанію,
 Од всіх тікаю, й любі всі мені,
 Ширяю в небі, в поросі дубію.
 Сиджу в тюрмі, та грат нема в вікні,
 Відкриті двері, та втікать не смію,
 Не раб Амуру й не чужий, о ні,
 Я без оков, та воля – тільки мрія.
 Дивлюся без очей, кричу без язика, Кирпату зву й
 сахаюсь: «Геть, mano!»
 Себе ненавиджу й люблю істоту всяку.
 Мені утіха – сум, а сміх – біда тяжка,
 Життя і смерть мені те все одно, –
 За все це, донно, вам моя подяка! [4, с. 125–126].

Джон Донн

Oh, to vex me, contraries meet in one:
 Inconstancy unnaturally hath begot
 A constant habit; that when I would not
 I change in vows, and in devotion.
 As humorous is my contrition
 As my profane love, and as soon forgot:
 As riddlingly distempered, cold and hot,
 As praying, as mute; as infinite, as none.
 I durst not view heaven yesterday; and today
 In prayers and flattering speeches I court God:
 Tomorrow I quake with true fear of his rod.
 So my devout fits come and go away
 Like a fantastic ague; save that here
 Those are my best days, when I shake with feare [8].

дні, коли він потерпає від мук та страху перед Господом, найкращими у своєму житті.

Окрім формальних паралелізмів, які зумовлені насамперед «пам'яттю» самого сонетного жанру, вірш Джона Донна виявляє ще цілу низку типологічних спільностей із петрарківською лірикою. Перш за все, варто звернути увагу на той факт, що англійський автор в аналізованому творі проводить певні паралелі між своїми взаєминами із Творцем та «профаною любов'ю». Як відомо, це поняття безпосередньо сходиться до творчості провансальців, які у своїй поезії виділяли два види кохання – високе, тобто куртуазне, платонічне, яким також було і кохання петрарківського протагоніста до Лаури, та низьке – чуттєве, профанне, об'єктом якої здебільшого виступали жінки невисокого походження. Таким зіставленням митець безпосередньо вводить свій сонет у контекст провансальської культури.

Ще один аспект, який через петрарківський мовний код зближує Джона Донна із традиціями куртуазії, це порівняння своєї любові до Бога із хворобою – «пропасницею». Власне кажучи, концепт «кохання-хвороби» не був винайдений трубадурами. Його джерело – насамперед у любовних елегіях римського поета Овідія, який, своєю чергою, спирався на традиції давньогрецької любовної лірики, проте провансальські поети теж активно його використовували, через них він мігрує й у творчість Франческо Петрарки, де набуває ще більш загостреної модифікації – хвороби смертельної, яка веде закоханого ліричного героя до неминучої смерті (див., наприклад, LXXVI, LXXIX, CXXXII, CСII тощо).

Проте найбільш цікавим, на наш погляд, є вживання англійським поетом у стосунку до Господа дієслова, що має абсолютно незаперечне походження з любовної мови петраркізму, – “to court”, тобто буквально «залицятися», «женихатися», «улещувати», «звблловати», «спокушати». Ще

прикметнішим є те, що ця лексема є однокореневою із французьким словом «courtois», що, власне, й перекладається як «куртуазний». Отож, як можемо констатувати, свої почуття до Бога ліричний герой Джона Донна все ж окреслює як “courtly love” – куртуазну любов – високу любов-схиляння, любов-служіння, оспівану провансальськими трубадурами, Франческо Петраркою, а затим – і всіма його численними адептами.

Висновки і пропозиції. Зважаючи на сказане, можемо цілком погодитися із тезою Ніколаса Слейтера, котрий стверджував, що «Донн, бажаючи відчувати божественну любов і вкладаючи це бажання у форму сонета, не зміг не звернутися до петрарківської концепції відносин між закоханими» [14]. Дотримання усталених правил і принципів написання сонета, який хоч і не був винайдений самим Франческо Петраркою, проте незмінно асоціювався з його іменем та його «Книгою пісень», з одного боку, і використання характерних мовних засобів петраркізму (антитез, оксюморонів, метафор, порівнянь) – з іншого, робить ліричний текст Джона Донна “Oh, to Vex Me, Contraries Meet in One” частиною великої європейської петрарківської традиції.

Зрозуміло, що будучи глибоко віруючою людиною, протестантським священником, митець

¹ Пропонуємо власний підрядник: «О, щоб злостити мене, суперечності сходяться до купи: / Непостійність неприродно породила / Стійку звичку; / Я зраджую свої обітниці і свою відданість. / Моє каяття таке ж жартівливе, / Як моя профанна любов і так само швидко забувається: / Так загадково розладнений, крижаний і гарячий, / То молюся, то мовчу; то безмежний, то не існую зовсім. / Я не наважувався поглянути на небо вчора; а сьогодні / У молитвах та улесливих промовах я залицяюся до Бога: / Завтра ж я дрижати від справжнього жаху перед його владою. / Мої набожні конвульсії приходять і відходять, / Наче маячлива пропасниця; та однак / Це мої найкращі дні, коли я тремчу від страху».

використовував петраркізм насамперед у функції мовного коду, риторичної стратегії, проте, як було продемонстровано нами, навіть для опису свого багатого досвіду спілкування з Богом та своєї ревної любові до нього, він не віднаходив досконалі-

ших поетичних формул та мовних одиниць, аніж петрарківські, що, на наше переконання, свідчить про надзвичайно потужний вплив петраркізму як на Джона Донна зокрема, так і на всю сучасну йому англійську літературу загалом.

Список літератури:

1. Ганін В. Донн, Джон. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник : у 2-х томах / за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. Т. 1. С. 564–566.
2. Зуєнко М. Поетика «Священних сонетів» Джона Донна. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки*. 2015. Вип. V. С. 322–328.
3. Маркова М. Феномен петраркізму у світлі теоретичних ідей Дені де Ружмона. *Traditional and innovative approaches to scientific research : theory, methodology, practice : Scientific monograph*. Riga : Baltija Publishing, 2022. P. 447–473.
4. Петрарка Ф. Канцоньере. Харків : Фоліо, 2008. 282 с.
5. Ружмон Д. Любов і західна культура. Львів : Літопис, 2000. 304 с.
6. Bider N. J. The Rhetorical Strategies of John Donne's "Holy Sonnets". URL : <https://escholarship.mcgill.ca/concern/theses/qz20st78p>
7. Donne J. The Divine Poems / ed. H. Garner. Oxford : Clarendon, 1952.
8. Donne J. Holy Sonnets. XIX. URL : <https://www.luminarium.org/sevenlit/donne/sonnet19.php>
9. Greene R. Sir Philip Sidney's "Psalms", the Sixteenth-century Psalter, and the Nature of Lyric. SEL. 1990. No. 30. P. 19–40.
10. Hobber K. D. The Body as His Book : The Unification of Spirit and Flesh in John Donne's Holy Sonnets. URL: https://libres.uncg.edu/ir/unca/f/K_Hober_Bodies.pdf
11. Lewalski B. K. Protestant Poetics and the Seventeenth Century Religious Lyric. Princeton : Princeton UP, 1984. XIV + 536 p.
12. Martz L. The Poetry of Meditation : A Study in English Religious Literature of the Seventeenth Century. New Heaven : Yale UP, 1954. 375 p.
13. Peppiatt A. Interrogating God : Donne's Holy Sonnets and their Religious Contexts. *Innervate*. 2019–2020. Vol. 12. URL : <https://www.nottingham.ac.uk/english/documents/innervate/19-20/engl3072-annie-peppiatt.pdf>
14. Slagter N. Sacrificial Sonnet : Consoling Donne's Dislike for Petrarchan Distance. URL: <https://www.redeemer.ca/wp-content/uploads/slagter-on-donne-holy-sonnet.pdf>

Markova M. V. PETRARCHAN LANGUAGE CODE USING IN JOHN DONNE'S SONNET "OH, TO VEX ME, CONTRARIES MEET IN ONE..."

The article analyzes John Donne's poem "Oh, to Vex Me, Contraries Meet in One" in the context of the literary tradition of Petrarchism. It is argued that, like any literary and aesthetic phenomenon, it is most correct to talk about Petrarchism at the level of its content and at the level of its form. In terms of content, texts of this poetic direction are distinguished by the embodiment of a complex concept of love based on the philosophy of Neoplatonism with noticeable interspersing of concepts of the courtly cultural tradition, formally – by a stable set of tropes and stylistic figures that Francesco Petrarch himself largely inherited from the lyrics of the Provençal troubadours and their Italian followers. It is stated that as such a coherent formal and substantive phenomenon, Petrarchism existed until the decline of the Renaissance in Europe, however, it did not disappear from national literatures, but continued its functioning primarily as a rhetorical strategy – a catalog of fairly erased, frozen, ready-made toposes convenient for using not only in love poetry, but also in other lyrical genres, including the spiritual ones. Poem XIX from John Donne's sequence "Sacred Sonnets" is considered as an example. It is argued that the observance of the established rules and principles of writing the sonnet, which, although not invented by Francesco Petrarch himself, was invariably associated with his name and his "Canzoniere", on the one hand, and the use of characteristic language devices of Petrarchism (antitheses, oxymorons, metaphors, similes) – on the other hand, makes the lyrical text "Oh, to Vex Me, Contraries Meet in One" a part of the great European Petrarchan tradition. It is emphasized that being a deeply religious person, a Protestant priest, the English artist used Petrarchism primarily as a language code, a rhetorical strategy, but even to describe his rich experience of communication with God and his zealous love for him, he did not find more perfect poetic formulas and language units, rather than Petrarchan, which testifies to the extremely powerful influence of Petrarchism both on John Donne in particular and on all contemporary English literature in general.

Key words: language code, Petrarchism, rhetorical strategy, sonnet, spiritual lyrics.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 82-31:81'246.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/21>

Анхим М. М.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Анхим О. І.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ЛІТЕРАТУРНА БАГАТОМОВНІСТЬ У РОМАНІ МАР'ЯНИ ГАПОНЕНКО «ХТО ТАКА МАРТА?»

Літературна багатомовність останніми десятиліттями привертає дедалі більшу увагу науковців. Розгортаючись на межі лінгвістики та літературознавства, дослідження пропонують новий підхід до аналізу літературних текстів крізь призму багатомовності. В цей час з'являються нові дослідницькі підходи до вивчення полілінгвізму в літературі, а також створюються типології, які намагаються комплексно охопити різні його прояви. Наразі дослідження зосереджуються не лише на явній багатомовності, але й на латентній, яка хоч і менш помітна в тексті, проте поширеніша, адже оприявнюється на різних рівнях літературної мови.

У цій статті аналізуються актуальні підходи до вивчення літературної багатомовності у художньому тексті. Зазначено, що дослідження літературної багатомовності, яка є одним із проявів транснаціональної естетики, виходять за межі таких фіксованих атрибуцій, як нація, культура, мова, ідентичність. Використання автором явних і прихованих форм багатомовності не лише звільняє від національних приписів, але й сприяє художньому вираженню твору, збагаченню матричної мови і загалом естетичного діапазону літератури. Використання латентної або прихованої багатомовності, виявлення якої є досить складним процесом, адже не проявляється на поверхні тексту, надає письменникам додаткові можливості для досягнення їхніх нарративних цілей.

Аналіз роману М. Гапоненко «Хто така Марта?» показує, що цей текст містить явну, латентну та виключену форми багатомовності, які складають основу транснаціональної / транскультурної поетики авторки. Використовуючи різні форми багатомовності, письменниця характеризує своїх героїв як космополітів, показуючи, що вони укорінені у різних мовах і культурах. Водночас залучення іншомовних вставок у німецькомовний текст забезпечує не лише створення дистанції читача щодо тексту, але й породження грайливих і комічних ефектів.

Ключові слова: літературна багатомовність, код-світлінг, виключена багатомовність, латентна багатомовність, ідентичність, транснаціональна література, явна багатомовність.

Постановка проблеми. З кінця ХХ століття разом із так званим «транснаціональним поворотом» у літературі спостерігається підвищений інтерес науковців до літературної багатомовності. Незважаючи на те, що багатомовність завжди була іманентна художнім текстам, саме в останні десятиліття робиться спроба по-новому відкрити цю тему, створити методологічний підхід до її опрацювання. Саме тому особливої уваги набуває філологія багатомовності, яка ставить під сумнів ідею національної та мовної приналежності й прагне зафіксувати мовне різноманіття на всіх

рівнях структури тексту та дослідити, як воно співвідноситься з багатоплановістю інших рівнів, тобто «це не що інше, як систематична спроба виявити й дослідити сліди та наслідки мовної міграції в літературних текстах» [1, с. 60]. Окрім переосмислення таких понять, як «нація», «культура», «рідна мова», «іноземна мова» та ін., відбувається і зміна розуміння самої ідентичності, адже разом зі зміною мови вона також набуває нового вираження. На відміну від традиційних підходів, ідентичність більше не розуміється як статична і незмінна, а розглядається як щось динамічне,

процесне і мінливе [11, с. 97]. Водночас, за словами Т. Дембека і Р. Парра, «багатомовність дає можливість подолати обмеженість національно орієнтованого філологічного підходу» і передбачає «нову дисциплінарну орієнтацію літературознавства» [6, с. 9–10].

Таким чином, дослідження багатомовності у літературі є надзвичайно актуальним і виходить далеко за межі концепції перемикування коду (codeswitching), адже зображення багатомовного мовлення героїв в художніх текстах є лише однією з форм літературної багатомовності. Теза про те, що кожен текст є багатомовним, або, як каже Т. Дембек, «одномовного тексту не існує» [5], пропонує новий спосіб дивитися на літературні тексти, а саме – крізь призму багатомовності. Зрештою, навіть канонічні твори можна перечитувати з погляду багатомовності як тексти, до яких увійшли різноманітні перекладацькі рухи та мовні контакти. Таким чином, «багатомовність – у всіх її формах і різновидах – є нормою, а одномовні тексти, якщо вони взагалі існують, є винятком» [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні десятиліття були зроблені численні теоретичні внески у дослідження літературної багатомовності. Починаючи з 90-х років ХХ ст., коли біографія багатомовного автора все ще стояла в центрі уваги дослідників, літературна багатомовність дедалі частіше розглядається як структурний елемент естетики, як одна з нарративних стратегій транснаціонального / транскультурного письма. Серед науковців, яким належить вагомих теоретичний внесок у розробку проблеми, слід виокремити Н. Блюм-Барт, В. Вільмс, С. Власту, Т. Дембека, Е. Земанек, Б. Зіллер, Е. Кільхманн, Г. Кремніца, Р. Парра, Дж. Радаеллі та ін. Окрім важливих теоретичних праць, в цей час виникають і дослідницькі проекти, що вивчають різноманітні зв'язки між багатомовністю та творчістю. Всі ці студії по-різному підходять до феномену багатомовності, тим самим підкреслюючи її актуальність і важливість.

Постановка завдання. Зростаючий інтерес до літературної багатомовності, безумовно, свідчить про складність її практик, які значно відрізняються між собою. Зважаючи на те, що мовне розмаїття по-різному оприявнюється в літературних текстах, завданням цього дослідження є проаналізувати основні підходи до феномену літературної полігосії, а також показати її прояви у романі сучасної німецькомовної письменниці українського походження Мар'яни Гапоненко «Хто така Марта?».

Виклад основного матеріалу. Багатомовність, яка дедалі частіше стає об'єктом вивчення у літературознавстві, оприявнюється насамперед у текстах авторів з міграційним минулим, тих, які обрали іноземну мову для літературної творчості. Саме зміна місця проживання завжди була і залишається рушійним чинником код-світчінгу авторів, який переноситься в літературу і оприявнюється у вигляді «гібридного письма». Той факт, що автори-(транс)мігранти не лише живуть у двох культурах, але й щонайменше у двох мовах, природно впливає на літературну творчість цих письменників. Серед інших тригерів зміни мови можна назвати проживання у багатомовних регіонах, сімейні обставини, кращі видавничі можливості, залучення більшої читацької аудиторії тощо.

Зміна мови, зазвичай, є вільним рішенням автора. Таким кроком автори намагаються «унікнути обмежень національних ієрархій цінностей, заявити про себе в мовному та культурному просторі країни перебування, увійти в її літературу та культуру» [9, с. 371]. Змінюючи мову, автори-мігранти навмисно пишуть для іншої аудиторії, в результаті чого національно-культурна приналежність відкидається. З іншого боку, рідна мова продовжує впливати на створення текстів і явно та / або латентно оприявнюватись в них.

Багатомовність у літературі має дуже різні форми вираження, які не в останню чергу є індивідуальним способом естетичного оформлення текстів. За визначенням Н. Блюм-Барт, «багатомовність функціонує як стилістичний прийом, який концептуально використовується відповідно до естетичних уявлень автора. Виходячи зі спостереження, що літературна мова багатьох багатомовних авторів є складною інтертекстуальною тканиною і що основна мова тексту багато в чому збагачена запозиченнями з інших мовних і культурних контекстів, можна стверджувати, що літературна багатомовність не зупиняється на поверхні тексту, але й проникає в його внутрішню структуру та допомагає її формувати» [3, с. 14]. Таке розуміння багатомовності вже показує орієнтацію вченої на дослідження Дж. Радаеллі, яка розрізняє «явну» і «латентну» багатомовність, де перша оприявнюється на поверхні тексту (через зміну мови або змішування мов, коли використовуються слова, вирази чи речення з мови, відмінної від основної мови тексту), а друга присутня підсвідомо [12].

Традиційно більшу увагу науковці приділяли відкрито вираженим формам багатомовності, які першими кидаються в очі, порушуючи мовну

однорідність оповіді. Однак, літературна багатомовність не обмежується лише явним проростанням незрозумілих мов у тексті. І справді, приховані полігосні практики, навіть якщо вони не відразу помітні, також є ключовим компонентом багатомовних творів. Як зазначає Н. Блюм-Барт, «[у] випадку прихованої багатомовності під оболонкою основної мови можуть бути виявлені сліди іншої мови. Літературна мова тексту має палімпсестний характер і виявляє у своїй глибинній структурі закамуфльовану, приховану, неочевидну присутність іншої, латентної мови» [2, с. 23]. Звичайно, розпізнати латентну багатомовність, яка розташована в глибинній структурі домінантної мови твору, досить складно, особливо, коли реципієнти не розмовляють цією іншою мовою. Однак традиційна думка, що ідеальний читач багатомовного твору повинен мати мовні навички, що відповідають тим, яких вимагає текст, також підлягає сумніву, адже багатомовний текст не обов'язково вимагає багатомовного читача. Навпаки, створюючи текст в цілому лінгвістично однорідним, автори роблять його придатним для одномовного читача, а іншомовні вставки можуть бути використані автором навмисно для забезпечення певних естетичних чи стилістичних ефектів. Тому відсутність знань тієї чи іншої мови в деяких випадках є навіть бажаним явищем. В цьому контексті дещо скептичною виявляється теза М. Некули, що тільки лінгвістично та культурно гібридний читач (або модель читача) здатний зрозуміти гру, у яку грають герої, а отже, і текст [1, с. 227].

Безумовно, дослідження латентних практик розширює межі літературної багатомовності і стимулює підходити до тексту, сумніваючись у його очевидній одномовності, «латентні практики спонукають нас до вертикального читання – іншими словами, до розуміння того, що відбувається поза поверхнею нарративу, до дослідження того, як багатомовність функціонує в наратологічних термінах» [4, с. 17].

Окрім явної і латентної форм багатомовності, Н. Блюм-Барт виокремлює ще так звану виключену багатомовність, яка виникає тоді, коли інша мова згадується або тематизується в тексті, не впливаючи на його основну мову [2, с. 22]. Таким чином, виключена багатомовність відрізняється від латентної тим, що вона «називається, але не використовується: вона не входить до мови тексту» [2, с. 23]. В цілому, Н. Блюм-Барт вперше пропонує комплексне, теоретично обґрунтоване розуміння сучасних досліджень багатомовності та створює типологію літературної багатомов-

ності. Насамперед, спираючись на концепцію Г. Кремніца, вона розрізняє дві сфери існування літературної багатомовності: внутрішньотекстовий і понадтекстовий (позатекстовий), де під першим розуміється багатомовність тексту, а під другим – багатомовність автора (його творча спадщина). Зосереджуючись насамперед на внутрішньотекстовій багатомовності, вчена розрізняє її явну, латентну та виключену форми. До явної форми вона відносить зміну мов (цитування, мнемолексеми, мовлення персонажів, паралелізм мов, зіставлення мов) та змішування мов (єративи, фонетичні транскрипції, уявні мови); до латентної – немарковане цитування, калькування, інкорпорацію, мовну латентність, збагачення, міжмовну гру слів, ехо; до виключеної – Inquit-формули і посилання на мову [2].

Спираючись на представлену класифікацію Н. Блюм-Барт, спробуємо простежити її реалізацію у романі М. Гапоненко «Хто така Марта?». Насамперед слід зауважити, що творчість авторки включає лише німецькомовні романи і поезію, а тому ми можемо говорити лише про внутрішньотекстову багатомовність. Обрати мовою літературного самовираження німецьку було свідомим рішенням авторки, яка ще змалку почала цікавитися цією мовою і уже в 15 років написала нею свої перші вірші. Як зазначає сама авторка, німецькою вона думає ясніше і зібраніше: «Завдяки німецькій мові я змогла змінити своє єство. Я думаю в ній по-іншому, можливо, також ясніше» [10]. Зміна єства, про яку говорить авторка, ще раз підтверджує динамічний характер формування ідентичності в умовах переходу до іншої мови.

Хоча й авторка обрала німецьку мовою свого літературного вираження, все ж у її текстах можна віднайти різні форми літературної багатомовності. Що стосується явної форми літературної багатомовності, то зміна мов оприявнюється тут у використанні слів, фраз чи навіть цілих речень іншою, відмінною від матричної, мовою. Наприклад, авторка вдається до цитування англійською мовою рядків з пісні Рея Прайса "For the Good Times" [7, с. 78–79] або ж відомої фрази В. Черчилля: "A woman is only a woman, but a Port is a Port!" [7, с. 196]. Зіставлення мов, тобто використання іншої мови без перекладу чи пояснення, помітне і в мовленні персонажів, які використовують то французькі слова і вирази ("Adieu", "Na, bon appétit", "Adieu, mon ami!" та ін.) то англійські ("Bless you", "Thank you", "Cheerio" тощо), то вирази з латини, особливо, коли йдеться про птахів чи музику тощо.

Окрім зіставлення, авторка вдається і до паралелізму мов, перекладаючи цитоване іноземною мовою на матричну мову тексту. Це оприявнюється, наприклад, у заголовках до деяких розділів, де вживається німецьке слово і відразу подається його переклад англійською (Ausgang / Exit, Halle / Lobby, Zimmer / Room тощо), чи при паралельному вживанні німецьких і латинських назв на позначення птахів (“Die Rothalsgans, mein Sohn. Branta ruficollis” [7, с. 69], “Eine Lachmöwe auf dem Deck. Larus ridibundus” [7, с. 101]).

Також у тексті М. Гапоненко можна виділити і мнемолексеми, тобто «слова, що вказують на фактичний (біографічний) характер історії та містять у собі досвід страждання і / або травми протагоністів чи особистісно-інтимне ставлення до інших героїв» [2, с. 16]. Своєрідною мнемолексемою можна вважати російськомовну пісню «Очи черные», фонетичну транскрипцію якої авторка наводить у тексті. У цьому випадку спостерігається певне поєднання змішування мов (залучення фонетичної транскрипції) зі зміною мов, адже авторка наводить лише назву пісні німецькою мовою (паралелізм мов), а окремі рядки, в свою чергу, перекладає французькою, що дозволяє говорити про зіставлення мов, адже французька не є матричною мовою тексту.

Ще одним проявом змішування мов є використання авторкою еративів. Це оприявнюється, наприклад, у передачі шепелявості майстра (“Sie ist bestimmt über neunzig, wieso nimmt sie nicht den Aufzug?” [7, с. 127], “Ertsählen Thie!” [7, с. 127], “Hertsterreithend!” [7, с. 127] та ін.) чи у відображенні певних акцентів (“... oder ich helfe dir!” [7, с. 26] та ін.). Мовлення цих персонажів є також втіленням латентної багатомовності, адже описані події відбуваються в Україні і читач розуміє, що вони насправді розмовляють українською чи російською мовами. Те ж саме можна сказати і про Левадського, репліки якого авторка хоча й перекладає німецькою, проте читач здогадується, коли головний герой розмовляє рідною мовою, а коли – німецькою.

Також М. Гапоненко використовує еративи для передачі поганого знання мови покоївки: “Ich baue zu Ende, wenn zurück. Hier fertig gearbeitet, da fertig gebaut. Hier <...> Haus meiner Schwester. Wir neun Kinder. Zwei Schwestern gestorben. Hier” [7, с. 97], “Himbeeren da hinten. Marmelade, Saft, eigene Produkte, in Novi Pazar wir haben alles. Hier Brief für Sie. Von Rezeption. Fast vergessen. Und jetzt ich gehe” [7, с. 98] та ін. Таке включення еративів виконує одну з головних функцій явної літератур-

ної багатомовності – імітацію реальних обставин, створення ілюзії усного мовлення в письмовому тексті. Зрештою, еративи мають і комічний ефект.

Слід зауважити, що, передаючи мову темношкірого таксиста з Кот-д’Івуару, авторка не вдається до еративів (хоч і наголошує на акценті таксиста), тобто вказує на повну інтеграцію героя в німецькомовне середовище. Це проявляється і в тому, що він називає німецьку мову «нашою» [7, с. 85], говорить про її красу, а також використовує німецьке задньоязикове R (“... fragte der Taxifahrer mit rollendem R” [7, с. 85]), що належить до літературної мовної норми. У спілкуванні головного героя з таксистом спостерігаємо і металінгвізм, тобто мову про мову або про багатомовність, зокрема, коли йдеться про стереотипи щодо німецької мови. Поряд з еративами своє втілення у тексті знаходить і уявна мова, тобто «форма змішування мов, які можуть або складатися з елементів різних мов, або генеруватися відповідно до самовизначених правил (літерної) комбінаторики» [2, с. 17]. Такою уявною мовою в тексті можна назвати воронячу мову [7, с. 21–22].

Окрім явної багатомовності, М. Гапоненко вдається також до латентної. Зокрема, в тексті ми зустрічаємо немарковані цитування, які відсилають нас до Леонардо да Вінчі (“...schlecht sei der Schüler, der seinen Lehrer nicht übertrifft” [7, с. 124]), В. Шекспіра (“Passiver Befehlsempfänger oder großherziger Diener des Komponisten – das ist die Frage!” [7, с. 54]), Й. В. Гете (“... verweile Augenblick” [7, с. 184]), Г. Фаллади (“Jeder stirbt für sich allein” [7, с. 209]) тощо.

Латентність рідної мови проявляється і у підвищеній частоті вживання німецьких слів зі зменшувально-пестливим значенням. Наприклад: “Mein Herz ist ein gebrochenes Zuckerdöschen, mein Sohn, ein China-Bone-Tässchen ist das alte Herzchen deiner Mutter” [7, с. 75]. Це показує, зокрема, як латентна мова впливає на акустичне формування основної мови в художньому тексті, в результаті чого відбувається збагачення останньої.

Ще одним проявом багатомовності в тексті є використання авторкою різних онімів. Будучи пов’язаними з певною територією, вони викликають у читача відповідні очікування щодо країни та культури. У цьому випадку оніми роблять значний внесок у географічну прив’язку хронотопу оповіді, а також знайомлять німецькомовного читача з менш відомою йому українською культурою та її історією. Так, в романі М. Гапоненко зустрічаємо особисті імена персонажів, які вказують, наприклад, на слов’янське походження

(Лука, Петро, Марія та ін.), чи імена історичних осіб (Катерина II, Ленін, Сталін та ін.), географічні назви, назви ландшафтів, місць, вулиць (Україна, Ялта, Лемберг, Карпати, площа Дружби, Алея Перемоги, вул. Космонавтів, вул. Ветеранів та ін.), назви установ та організацій (радіо «Гармонія світу», Академія наук та ін.), назви страв, брендів, пісень (коньяк «Три зірки», цибулевий пиріг, пісня «Очи черные» та ін.), назви історичних подій, будівель і витворів мистецтва (Кримська війна, Австро-Угорська імперія, Тимчасовий уряд, Перша світова війна, Друга Польська Республіка, Друга світова війна, пам'ятник Помаранчевій Революції та ін.) тощо.

У романі М. Гапоненко можна віднайти і прояви виключеної багатомовності. Зокрема, читач довідується, що Левадський знає українську, російську, польську, німецьку, французьку, а також латинську мови, проте в тексті роману він розмовляє німецькою, лише зрідка включаючи іншомовні слова і вирази у свій наратив. Проявом виключеної багатомовності можна вважати і згадку про спільну прамову, над якою роздумує головний герой [7, с. 22–23], і мову американонок, які з'являються в готелі. Таким залученням виключеної багатомовності авторка створює ілюзію багатомовності, навіть якщо вона і не реалізується у мові тексту.

Використовуючи різні форми багатомовності, письменниця характеризує своїх героїв як космополітів, показуючи, що вони укорінені у різних мовах і культурах. Залучення іноземної мови, що створює в основному німецькому тексті певний ефект очуження, допомагає викликати «деавтоматизацію та нове бачення» [8, с. 310]. Особливо це відбувається тоді, коли немає перекладу чи пояснення іноземною мовою. Ставлячи читача в ситуацію нерозуміння, авторка націлена на критичне сприйняття ним тексту. Також ці іншомовні вставки показують, що певний досвід, описаний у тексті, був пережитий тим чи іншим персонажем твору в іншомовному контексті.

Висновки і пропозиції. На межі XXI століття конструкція національності та ідентичності стає крихкою, як і уявлення, що літературу можна писати лише рідною мовою. Перетин мовних і національних кордонів не лише ставить під сумнів національні і одномовні канони, але й знаходить своє естетичне втілення в літературній

творчості. Особливо помітним це є в творчості транснаціональних авторів, для якої транслінгвізм стає одним з рушіїв, а також ключовим елементом поетики і естетики. Обираючи іноземну мовою свого літературного самовираження, автори отримують доступ до нової, іншої, незнайомої культури і, як результат, до формування нової культурної ідентичності. Зміна мови також забезпечує певну дистанцію до рідної країни, її культурної традиції, а також рідної мови. Таке відчуження можна розглядати і як певне звільнення від національних, культурних і мовних догм і збагачення «нової» мови, адже явні і латентні іншомовні вставки переносять у ту чи іншу «національну» літературу інші літературні традиції, досвід і пам'ять. Саме тому тексти авторів, рідною мовою яких не є німецька, вважаються одними з найкращих книг сучасної німецькомовної літератури. Підтвердженням цьому є численні нагороди, які отримали ці автори за останні роки. Дослідження динаміки та мобільності мов, інсценування у текстах, сприяє повороту від опори на життєву біографію авторів до дослідження передусім структурно-естетичного рівня творів, художніх чинників їх поетики.

У романі М. Гапоненко «Хто така Марта?» своє втілення знаходять всі форми багатомовності, виокремлені Н. Блюм-Барт, а саме: явна, латентна і виключена. Вони складають основу транснаціональної / транскультурної поетики цієї авторки. Матрична мова – німецька – виконує функцію певного транзитного простору, де відбувається мовне, культурне і національне взаємопроникнення та переплетення. Водночас рідна мова у авторки не повністю витісняється, а позитивно впливає на естетично-поетикальні особливості її твору, збагачує їх. Використовуючи іншомовні вставки, письменниця показує багатомовність своїх героїв, характеризує їх як космополітів. Залучення різних проявів явної багатомовності забезпечує не лише дистанціювання читача стосовно тексту, але й породження грайливих і комічних ефектів.

До перспектив дослідження належить виявлення форм багатомовності в інших творах М. Гапоненко, а також всебічний аналіз текстів транснаціональних авторів, зокрема Лани Люкс, Катерини Петровської, Дмитрія Капітельмана та ін. – німецькомовних авторів українського походження.

Список літератури:

1. Aumüller M., Willms W. Migration und Gegenwartsliteratur. Der Beitrag von Autorinnen und Autoren osteuropäischer Herkunft zur literarischen Kultur im deutschsprachigen Raum. Paderborn : Brill, Wilhelm Fink, 2020. Band 5. 248 S.

2. Blum-Barth N. Literarische Mehrsprachigkeit. Versuch einer Typologie. In F. Kühner-Wielach (Hg.), *Ästhetik der Mehrsprachigkeit. Südosteuropäisch-deutsche Sprachkunst. Spiegelungen. Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*, 14 (68) / 2, 2019. S. 11–24.
3. Blum-Barth N. Poetik der Mehrsprachigkeit. Theorie und Techniken des multilingualen Schreibens. Heidelberg : Universitätsverlag Winter, 2021. 373 S.
4. Deganutti M. Literary multilingualism: exploring latent practices. 2022. P. 2. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/0950236X.2022.2150678?needAccess=true&role=button> (дата звернення: 04.04.2023).
5. Dembeck T. There is No Such Thing as a Monolingual Text! New Tools for Literary Scholarship. 2017. URL: <http://www.polyphonie.at/?op=publicationplatform&sub=viewcontribution&contribution=105%20%20> (дата звернення: 04.04.2023).
6. Dembeck T., Parr R. Literatur und Mehrsprachigkeit. Ein Handbuch. Tübingen : Narr Francke Attempto, 2017, 380 S.
7. Gaponenko, M. Wer ist Martha? Berlin : Suhrkamp, 2012. 237 S.
8. Hausbacher, E. „In der Kluft der Sprachen“: Formen literarischer Mehrsprachigkeit in der russisch-deutschen Gegenwartsliteratur. In J. Fuchsbauer, W. Stadler, A. Zink (Hg.), *Kulturen verbinden: Festband anlässlich des 50-jährigen Bestehens der Slawistik an der Universität Innsbruck*. Innsbruck : Innsbruck University Press, 2021. S. 303–322.
9. Kliems A., Trepte H.-C. Der Sprachwechsel. Existentielle Grunderfahrungen des Scheiterns und des Gelingens. In E. Behring, A. Kliems, H.-C. Trepte (Hg.), *Grundbegriffe und Autoren ostmitteleuropäischer Exilliteraturen 1945–1989*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2004. S. 349–392.
10. Klingebiel T. Marjana Gaponenko: “Ich habe von den Vögeln gelernt”. Neue Westfälische. URL: https://www.nw.de/nachrichten/kultur/kultur/7270621_Marjana-Gaponenko-Ich-habe-von-den-Voegeln-gelernt.html (дата звернення: 04.04.2023).
11. Palej A. Fließende Identitäten: die deutsch-polnischen Autoren mit Migrationshintergrund nach 1989. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2015. 323 S.
12. Radaelli G. Literarische Mehrsprachigkeit. Sprachwechsel bei Elias Canetti und Ingeborg Bachmann. Berlin : Akademie, 2011. 302 S.

Ankhym M. M., Ankhym O. I. LITERARY MULTILINGUALISM IN THE NOVEL BY MARJANA GAPONENKO “WHO IS MARTHA?”

Literary multilingualism has attracted increasing attention of scientists in recent decades. Developing at the border of linguistics and literary studies, the research offers a new approach to the analysis of literary texts through the prism of multilingualism. At this time, new research approaches to the study of multilingualism in literature are emerging, as well as typologies are being created that try to comprehensively cover its various manifestations. Currently, research focuses not only on manifest multilingualism, but also on latent multilingualism, which, although less visible in the text, is more common, because it occurs at different levels of the literary language.

This article analyses current approaches to the study of multilingualism in literary texts. It is noted that studies of literary multilingualism, which is one of the manifestations of transnational aesthetics, go beyond such fixed attributions as nation, culture, language, identity. The author's use of manifest and hidden forms of multilingualism not only frees from national prescriptions, but also contributes to the artistic expression of the work, enrichment of the matrix language and the overall aesthetic range of literature. The use of latent or hidden multilingualism provides writers with additional opportunities to achieve their narrative goals, although the detection of it is a rather difficult process, because it does not appear on the surface of a text.

Analysis of M. Gaponenko's novel “Who is Martha?” shows that this text contains manifest, latent and excluded forms of multilingualism, which make the basis of the author's transnational / transcultural poetics. Using various forms of multilingualism, the writer describes her characters as cosmopolitans, showing that they are rooted in different languages and cultures. At the same time, the inclusion of foreign language insertions in the German-language text does not only create reader's distancing from the text, but also generates playful and comic effects.

Key words: *excluded multilingualism, identity, code-switching, latent multilingualism, literary multilingualism, transnational literature, manifest multilingualism.*

Семенюк О. Б.

Національна академія Служби безпеки України

ЛИСТИ ІЗ ФРОНТУ ВІНСТОНА ЧЕРЧИЛЛЯ: ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ДОМІНАНТИ

У статті розглядається приватний епістолярій відомого британського політичного діяча В. Черчилля написаний в ранній період: 1895–1990 та 1990–1936 роки, що знаменують періоди військової служби та участі письменника у військових діях та боях за межами Великої Британії.

На основі проведеного аналізу приватного епістолярію В. Черчилля означеного періоду охарактеризовано головні жанрові та стильові домінанти, які можуть бути ключовими чинниками для визначення жанрових модифікацій письменницьких кореспонденцій, віднесених до різновиду епістолярію письменника – фронтової кореспонденції. Результати дослідження доводять, що це зокрема, образність, апелювання до сфери почуттів реципієнта, глибина психологічного аналізу навколишнього життя, репрезентація внутрішнього світу адресанта (листи-портрети адресанта) через медитації, ремінісценції, сугесії та внутрішній монолог, діалог із адресатом, характеризування образів певних осіб, яскраво виражена авторська позиція, самоаналіз, критичні коментарі, сатиричний пафос і тонкий підтекст (лист – нарис, лист-критичне есе, лист-воєнна хроніка, лист у вічність, лист-оповідь, тощо).

Авторка розвідки доповнює також зміст понять: «епістолярій», «метажанр» та акцентує увагу на індивідуальній стильовій парадигмі письменника, на пристрасній митця до змішування стильових засобів, запозичення чужих текстів, використання цитат, закодованість тексту, іронічність, тяжіння до символізму та алюзії, метафоризму. Ці стильові прийоми майстерно акумулюються письменником під час опису сцен із військових буднів, битв і драматичних епізодів і презентують стилізовану панораму, пронизану контрастними символічними образами і наративними елементами, риторичними фігурами, виконують експресивну та естетичну функцію та розкривають внутрішній світ митця. Запропоновані жанрові модифікації приватного епістолярію В. Черчилля (листи із фронту) можуть бути предметом для подальших розвідок у цьому напрямку.

Ключові слова: епістолярій, метажанр, жанрові модифікації, стильові домінанти, стильова парадигма, символізм, наративні елементи.

Постановка проблеми. Епістолярна спадщина лауреата Нобелівської премії в галузі літератури «за художню майстерність у висвітленні історичних і біографічних подій, а також за блискучі ораторські промови у відстоюванні найвищих людських цінностей» [9, с. 179], відомого британського державного й політичного діяча, оратора і публіциста Вінстона Черчилля досі не привертала увагу літературознавців. Водночас його приватні кореспонденції становлять значний інтерес не лише для дослідників художнього письменства Великої Британії, в усьому світі його сприймають як визнаного лідера періоду Другої світової війни, що відіграв важливу роль у захисті європейських демократичних цінностей від фашизму. Епістолярій непересічного митця і політичного діяча – надзвичайно цінне автентичне першоджерело для осмислення творчої індивідуальності адресанта з усім спектром

понять цієї структури – набуває особливої актуальності в наші дні.

Аналіз останніх досліджень. Ще й досі у літературознавстві існують різні погляди на жанрову природу письменницького листа. Окремі дослідники намагаються осягнути функції і жанрово-стильові особливості, появу нових піджанрів (модифікацій) у межах епістолярного жанру, метажанрову природу письменницьких листів.

Помітний слід у царині української епістолографії полишили публікації М. Коцюбинської «Зафіксоване й нетлінне» (2001) та «Листи і люди. Саме М. Коцюбинська запропонувала сучасний погляд на статус приватних листів як «автопортрети і портрети людей – від ситуативних мініатюр до монументальних полотен» [5, с. 11].

В. Кузьменко запропонував ґрунтовне осмислення українського письменницького епістолярію 20–50-х років ХХ століття [6], на основі

комплексного дослідження специфіки письменницьких кореспонденцій у тоталітарних умовах 20–50-х років ХХ ст., науковець акцентує появу модифікацій письменницьких листів, аналізуючи епістолярну критику, епістолярну публіцистику, відкриті та художні листи адресантів.

Роздуми про існування якихось позажанрових чи наджанрових явищ, спільностей зустрічаються і в працях Г. Мазохи, А. Ільків, Е. Соловей, В. Пустовіт, А. Чеберяк, О. Галич, О. Гарачковської, О. Свиртденко.

У зарубіжному літературознавстві існують різні погляди на жанрову природу епістоли. Роланд Хілл стверджує, що «листи – це живі слова» [1, с. 131], акцентуючи увагу на дискурсивному та наративному характері листовного діалогу.

Аналізуючи традиційні погляди на епістолярну творчість, дослідниця Мері Фаврет (Mary Favret) у розвідці «Романтичне листування» розглядає лист «як локус політичного дискурсу, виокремлюючи листи – *політичні памфлети, запальні листи (провокаційні)* («incendiary letters») та *шпигунські листи*, доступні для загального користування [4, с. 202–265].

Постановка завдання. Приватні кореспонденції В. Черчилля, письменника-публіциста, відомого політичного діяча мають для нас високу культурну, художню та історичну цінність. Вони репрезентують образ митця на тлі реальних подій, а також інтроспективно дух епохи, стильові особливості адресанта. Саме письменницький лист – це твір літературно-історіографічного метажанру документалістики, що становить органічну складову цілісного комунікативного процесу; йому властиві яскраво виражені домінуючі ознаки: автобіографізм та особистісне ставлення адресанта до конкретних подій. Тому дослідження письменницького листа як поліфонічного метажанрового утворення на тлі історичних подій та змін у суспільстві вимагає нового підходу.

Метою цієї розвідки є дослідження системи жанрових модифікацій та стильової парадигми листів автора на зламі ХІХ ст. – початку ХХ-го як однієї з ознак метажанрової природи епістоли. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **конкретних завдань**:

1) виявити жанрові модифікації листів письменника визначеного періоду, ідентифікованих як фронтові приватні кореспонденції (листи із фронту);

2) визначити жанрово-стильові домінуючі приватної кореспонденції В. Черчилля; написаних в період (1886–1990), (1900–1936) років.

Предметом цієї розвідки є дослідження художнього потенціалу і жанрово – стильової специфіки листування В. Черчилля із родиною у період участі Вінстона Черчилля у військових діях, боях та службі за межами Великої Британії

Виклад основного матеріалу. Молодість відомого політичного діяча Вінстона Черчилля пройшла у військових походах в Індію, Південну Африку, Судан, Єгипет, на Кубу, він брав участь в англо-бурській війні, Першій та Другій світових війнах. До 25 років Вінстон Черчилль сформувався і як військовослужбовець, і як письменник. Історичні та військові баталії справляли сугестивний вплив на емоційний стан очевидця цих подій, як наслідок це дістало відображення у тональності листів, написаних у ранній період: 1886–1900 роки та в період Першої світової війни та військової служби (1914–1924). У циклі листів, написаних в Індії, Черчилль прагне втілити свої амбітні перспективи стати письменником. Це прагнення автор кореспонденцій висловлює у відвертому листі до матері в 1897 році, водночас він передає своє невдоволення і моральну втому від рутинної солдатчини, протиставляючи два способи життя у символічних вимірах. *Листи-образи адресанта* поширені у приватному листуванні Вінстона Черчилля. Але у листах до матері вони набувають іншого жанрового і стильового забарвлення; вони виконують функцію самопізнання й самовираження особистості. Роздуми Черчилля про свою місію та його місце під час війни, проголошеної Туреччиною проти Греції, змусили змінити власні плани на майбутнє. У листі до матері від 21 квітня 1897 року Вінстон шукає підтримки та схвалення його рішення піти на фронт як військовий кореспондент. *«На чий бік пристати, це має залежати від тебе, моя дорога матусю, Ти повинна вирішити»* [7, с. 210].

Аналізуючи епістолярні діалоги Вінстона Черчилля із матір'ю періоду буремної молодості адресанта (1896–1900), ми спостерігаємо духовну близькість та емоційний зв'язок у стосунках сина із матір'ю, окрім того, вони демонструють надзвичайний сплав патріотизму, бунтівні думки адресанта та готовність прийняти виклик долі. Суперечливі почуття, які адресант відчуває у моменти найвищих емоційних випробувань, зокрема під час рішучих військових операцій, відображаються на тональності й стильовому забарвленні листів. Стильова палітра насичена експресивними епітетами, метафоричністю та навіюваннями. Так, у листі до матері, написаному у вересні 1898 року, юний письменник Вінстон

Черчилль ділиться враженнями від пережитого: «Атака не була настільки тривожною, як відступ 16 вересня минулого року. Це пройшло, як сон, і деякі уривки я не можу повністю пригадати» [2, с. 973]. Коли ж адресант починає перелік друзів, яких він утратив у бою, то такі спогади мають інший ефект на адресанта і, звичайно, автор висловлює свою позицію до сказаного в іншому художньому та емоційному обрамленні: «Ці речі і час, коли про них повідомили, були найгіршими, викликали у мене тривогу та хвилювання, уночі я роздумував про нікчемність війни. Ви не можете це прикрасити. Болячка пронизує наскрізь. Метафори змішані, але виразні» [2, с. 974].

Суміш змішаних почуттів: хвилювання, тривоги та раптового піднесення, яке автор відчув у бою, репрезентовано у вищезгаданому уривку за допомогою накопичення метафори та епітетів, що передають зміни емоційного стану адресанта і перехід від депресивно-песимістичного настрою до відчуття внутрішнього емоційного піднесення («екзальтації»). Адресант зізнається, що почуватися спокійним, згодом він відчув «істотний перепад настрою у формі того, що могло бути реакцією на стрес від бою, із сильним відтінком глибокої втрати» [2, с. 973].

Ефект «екзальтації», тобто піднесення, яке адресант визначив як емоційний стан, реакція від пережитого болочого досвіду, знаходить відображення в стильовому оформленні та тональності інших листів, написаних у період 1896–1916 років. Тут уміщено суміш суперечливих антагоністичних думок, почуттів та мікрообразів, що відтворені в епістолярному полотні завдяки градації експресивних стилістичних та художніх засобів. Тож опис військових баталій, дислокацій військ, нетривале затишшя після бою на перший погляд видаються буденними, нудними та ахроматичними картинами із перевагою до сірих і холодних відтінків, які передають песимістичні настрої, навіюють на адресата болочі думки. Та інколи відтворення епізодів військового життя частогусто набуває колоритного забарвлення, залежно від рівня емоційної напруги, почуттів чи стану адресанта епістолярна форма виражається у можливих комбінаціях комунікативного процесу: монологу-міркування, внутрішнього монологу чи діалогу.

Композиція листа, до якого ми зверталися вище, побудована на основі різних сюжетних ліній-оповідей. Оповідач у цьому сюжеті, як правило, адресант, проте він ділиться думками персонажів, які номінально присутні у тексті. Так, Чер-

чилль згадає своїх бойових побратимів, з якими він воював і тих, кого втратив у бою: «Нещасний Гренфел, із ким я сильно здружився, із ким та Молінексом зажди жили і їли разом – убитий... Я почув, що опівдні полковник Родс був поранений, та вночі було вбито бідного Губерта Говарда. Він вийшов неушкодженим із атаки та за іронією долі був убитий приятельським снарядом» [2, с. 974].

У наведеному листі поруч із голосом наратора, що представлено виключно через особисті судження й спогади про інших персонажів, ми відчуваємо присутність інших дійових осіб, відбувається плавний перехід учасників описаних подій, тем, мотивів з однієї історії в іншу, епістолярна оповідь набуває іншої модифікації – характеристика персонажів, їхніх дій, спосіб життя, поведінка, традиції тощо. Занурення адресанта в історичну хронотопічність, поява нових персонажів: архетипу жебрака, дервіша, представника місцевого мусульманського населення, який наділений войовничими рисами і т. п.

Окрім вище згаданих представників ісламського населення, у листовному сюжеті характеризуються члени інших меншин, племен, що населяли Індію, Афганістан, їхні характери наділені негативними конотаціями: «Афридії, наймогутніше і войовниче плем'я, нам доведеться карати і в інших місцях, є численні ознаки заворушень» [2, с. 781].

Вставлені в епістолярний діалог наративні «сценки» із життя місцевого населення, опис їхнього жалюгідного становища характеризуються синкретизмом, мінливістю, хиткою узгодженістю, інколи незалежних між собою подій, епізодів, проте поєднуються в одне ціле кореспонденцією митця і, таким чином, формують еклектику жанрових модифікацій та ідіостилію британського політичного діяча й митця. Змішання стилів, тяжіння до символізму та алюзії, метафоризму в епістолярії – ці стильові особливості є чинниками індивідуального стилю Вінстона Черчилля.

Листи Черчилля за зверненням до адресата можемо дефініціювати як *есе*, новаторське письмо, наповнене емоційністю, експресією, філософічністю, що допомагає відтворювати життєву правду. Звертаючись саме до матері, Вінстон висловлює очевидну відразу до тубільців та прикордонного життя, підкреслюючи контрастні образи двох різних світів. Відточуючи свої думки, він додає більше експресії та зізнань до цих коротких пасажів (уривків), монологічних виступів, що гармонійно вписані у композицію його листа.

Найвиразніше це втілено в описі сцен (*листи-воєнні хроніки*), епізодах, пов'язаних із важкими воєнними (солдатськими) буднями, бойовим хрещенням, де найкраще проявляється характер адресанта.

«Весь кордон у полум'ї ... Я – авантюрист за характером, але я не дуже буду насолоджуватися життям через ризики, які я зазнаю. У будь-якому разі я вирішив – і, взявшись за справу, я зроблю все можливе, щоб зіграти гарну гру» [2, с. 781].

Тон листа, його емоційне наповнення підсилюються завдяки поєднанню контрастних нарративних елементів (епістолярна оповідь) та яскравих прийомів характеризування образу, які виконують почесну роль у змістовій композиції листа, не руйнуючи всієї структури листа, зважаючи на послідовність та узгодженість інших структурних елементів тексту. Завдяки цьому фактору, епістолярний твір пронизаний глибокими людськими почуттями, змушує адресата відчувати ті ж самі емоції, що й адресант.

В періоди військових походів Вінстона Черчилля, у найважчі моменти його життєвих випробувань відчуття відсутності адресата поруч породжувало прояви «екзистенційної самотності». Саме тому листовні діалоги із дружиною і матір'ю проливають світло на внутрішню боротьбу адресанта із самим собою, його хворобою (депресією), служать визначальним ідентифікатором індивідуальної стильової манери британського митця.

Листи В. Черчилля, написані в окопах Західного фронту та під час його відставки з посади Першого лорда Адміралтейства в 1915 році після провалу кампанії Дарданелл, передають песимістичні настрої душевно стомленої людини, оскільки автор пережив найболючіші кризові моменти приватного і соціального життя. Адресант глибоко відчував політичну ганьбу та докори сумління, від яких він ніколи не міг би оговтатися без підтримки своєї дружини. Песимістичні настрої досягли свого апогею в час вирішальної битви (перед боєм), і в написаному в цей день листі домінують темні фарби, похмурі символічні образи, зокрема темні хмари. За мінорною сповідальною оповіддю адресанта слідує гротескний опис поля після бою, гнітючого середовища, у яке потрапив адресант. Цей опис навіоє жахливу картину, передану мінорними й депресивними відтінками та мікрообразами: щурів, що символізують потойбічний світ, загубленості та провалля: *«Скрізь бруд та сміття, могили вбудовані в укріплення і безладно розкидані навколо... і по всьому цьому місцю у сліпучому місячному саяві колонії*

величезних щурів повзають і ковзають під безупинний супровід гвинтівок та кулеметів, отруйного ниття та дзижчання куль, що пролітають над нами. Серед такого оточення, яке доповнене вологістю, холодом і всякими дрібними незручностями, я знайшов щастя і задоволення, якого не знав упродовж багатьох місяців» [8, с. 116].

Окрім мікрообразів щурів, що викликають асоціації «infirmity and death» («недугу та смерті») [3, с. 271], серед могил і сміття, в контрастних фарбах виблискує місяць, і його світло символізує ритми життя: безсмертя і вічність, просвітлення або темну сторону природи. Місячне світло ідентифікує перехід від темної фази до світлої, тобто елемент мороку. На думку Рене Генона, «Морок, завжди в традиційній символіці представляє стан нерозвинених можливостей, що породжують хаос» [3, с. 77]. Зображення гнітючого та вологого оточення у сірих і холодних тонах, що породжує відчуття відрази й небезпеки, має однак сугестивний вплив на адресанта. Цей вплив виражений у формі художнього звороту – неочікуваної антитези, що викликає у письменника почуття внутрішнього задоволення і щастя.

Образність як ще одна стильова домінанта епістолярію Черчилля. у цьому контексті має різку оціночну конотацію та алегоричні виміри для передачі складних понять чи концепцій для емоційного впливу на реципієнта. Письменник прагне не лише зробити свої епістолярні біографічні записи яскравими та привабливими для читання, а передусім дієвими для нащадків. У цьому плані тогочасні його послання можна назвати *листами у вічність*. У листі до своєї матері від 2 грудня 1896 року письменник згадує найбільш хвилюючу подію, переживання та емоційне напруження після битви, що відбулася на Кубі рік тому. Саме тоді автор кореспонденції потрапив під обстріл, тривалістю 4–5 годин. Письменник яскраво описує той день, зізнаючись: *«Я би жив для таких днів – днів, що обриваються, ніби це монотонна тяга існування»* [2, с. 914]. Він завершує лист влучним висловом із поезії Альфреда Теннісона *«Краще п'ятдесят років Європи, ніж один цикл Кети (Китаю)»*. Цитуючи рядок поеми Теннісона, у якому згадується альтернатива історична назви Китаю, країни, що вважалася «доменом поетів», письменник таким чином проводить паралель, протиставляючи два різні світи: Європу та Кубу. Образ Куби, завдяки алегоричному порівнянню, набуває трохи іронічного підтексту, адресант змальовує порожнечу життя на острові темними, безбарвними фарбами, що контрастує із багат-

ством культури Європи, яка впродовж тривалого часу вважалася центром цивілізації. Акцентуючи увагу реципієнта на аргументах, письменник уводить різкі короткі речення в алегоричному обрамленні, трансформуючи слова в метафори. Завдяки цим прийомам, зміст і форма сказаного набувають глибшого та виразнішого забарвлення.

Ще однією домінуючою ознакою стилю кореспонденцій В. Черчилля, присвячених описам військових походів адресанта в Індію, на Кубі та в Судані, Єгипті (Африці), є глибокий психологізм і проникливість адресанта, уміння показати іншу сторону військового патріотизму та непоодинокі гіперболізація людської поведінки і вчинків.

Позначений еkleктикою, сміливий та піднесений стиль Вінстона Черчилля проявляється в епістолярних інтимних діалогах із Клементиною, дружиною письменника. У листі до Клементини, написаному 28 липня 1914 року опівночі, Черчилль зізнається у змішаних почуттях, які сигналізують про наближення катастрофи: *«Моя мила і чарівна, все веде до катастрофи та колапсу..»* [8, с. 96]. Далі автор продовжує висловлюючи свою чітку позицію: *«Ти знаєш, з яким бажанням та гордістю я би ризикнув – або віддав, якщо потрібно, відведений мені період існування, щоб зберегти цю країну величною, славетною, процвітаючою і вільною. Кожен повинен спробувати виміряти невизначене і зважити невагоме. Якщо прийде війна, ми завдамо їм хорошого прощухана (поразки)»* [8, с. 96].

Поєднання антитези та оксюморонних конструкцій типу: *«огидна чарівність»*, *«виміряти невизначене, зважити невагоме»* додає висловлюванню експресивності, ефекту несподіванки та допомагає адресанту виразити й відтінити протилежні за змістом поняття.

Із проаналізованого випливає, що мова епістолярних текстів Вінстона Черчилля наповнена екстравагантними образами, промовистими фразами, схожими на хвалебний чи саркастичний панегірик із елементами прихованої критики; такі риторичні засоби часто вживані у промовах Черчилля, знаходять місце і у листовних діалогах письменника із дружиною. Для прикладу, процитуємо фрагмент із листа В. Черчилля до дружини від 10 січня 1916 року, в якому автор, намагаючись приховати своє розчарування провалом військової операції, не зміг утриматися від різких коментарів і відверто про це зізнається адресату: *«Кожен раз, коли моя голова не зайнята думками про війну, я глибоко відчуваю несправедливість до того, як ставляться до моєї роботи в Адмірал-*

тействі. Я не можу витримати, хоча намагаюся. Прокляте невміле управління зіпсувало Дарданелльську кампанію і марно згаяло стільки життів і можливостей, голосно волає про відплату. Якщо я виживу, настане день, коли я вимагатиму (заявлю про це) цього публічно» [8, с. 150].

З метою увиразнення репрезентації емоцій та почуттів адресанта, надання позитивної чи негативної оцінки персонажам, зображених в епістолярному сюжеті (розповіді), автор звертається до експресивних засобів, зокрема метафор, епітетів, порівнянь, створюючи таким способом світ епістолярних образів, історичних персоналій, прихований у філософських інтерпретаціях і медитаціях. Тут часто має місце вживання індивідуально-авторських метафор, з метою акцентування суб'єктивно-емотивного ставлення до персонажа чи контексту сказаного. Зокрема, щоб висловити свою відразу до ворога, В. Черчилль називав німецько-фашистських завойовників *«хижими вівцями»* (*“carnivorous sheep”*), Муссоліні – *«шакалом»* (*“jackal”*), а Гітлера – *«кровожерливим покидьком»* (*“bloodthirsty guttersnipe”*). Водночас Й. Сталіна політик і літератор «охрестив» російським ведмедем (*“Russian Bear”*). У листі до дружини Черчилль досить гостро висміював політику російського лідера, акцентуючи увагу на метафоричному порівнянні Сталіна із звіром: *«Не дивно, що російський Ведмідь тремтить (від страху) за свою шкуру і шукає захисників серед капіталістичних сил, він дезертирував у війні і намагався все зруйнувати по завершенню її»* [8, с. 411].

У композиції листовних діалогів В. Черчилля, написаних у періоди найбільших життєвих випробувань, часто можна спостерігати неочікувані повороти думки та непередбачувані висновки у поєднанні з філософськими медитаціями, що нагадують жанр *есе*. Такі характерні для ідіосинкразії письменника переходи від одного тону (емоції) до іншого впливають на плин думок реципієнта, бо інколи невимушений настрій оповіді збивається – і сюжет набуває іншої жанрової модифікації, і, як наслідок, – іншого стильового забарвлення також.

Висновки і пропозиції. Загалом, відкриваючи художній світ приватного епістолярію письменника фронтного періоду (військових походів та воєнних дій), який розглядається як літературний текст і представляє багату палітру жанрових модифікацій, що включають пасажі розповідей, діалоги, медитації, ремінісценції та критичні нариси, які органічно вплітаються

в сюжет листів, часто плавно переходять в ідилічні описи та виливи емоцій, письменницький лист виконує функцію самопізнання та самовираження особистості адресанта та служить джерелом саморецепції, сугестії, зв'язку із світом, через вербальний / невербальний зв'язок із адресатом. Як показало дослідження, листи періоду 1886–1930 років представляють еkleктику стилів та жанрів: листовна фабула насичена флешбеками, повтореннями, акумулюванням нарративними елементами, символічними мікрообразами, використанням символіки кольору, що

створює асоціативний підтекст і має імпліцитний вплив на реципієнта Часопросторові образи, якими пронизані листи В. Черчилля, забарвлені у різні стильові відтінки, що дозволяє автору подати в діалектичній єдності національне й конкретно-історичне та суб'єктивний (внутрішній) світ адресанта та адресата. Тож проаналізований епістолярій В. Черчилля дозволяє стверджувати, що приватні кореспонденції письменника викликають неабиякий інтерес і стають предметом дискусій в літературознавстві, відкриваючи нові обрії для досліджень.

Список літератури:

1. Byatt, A. S. *Possession*. New York, Vintage International, 1990. P. 744
2. Churchill, R. S. Winston S. Churchill. Companion, Vol. 1, pt. 2 (1896–1900), Boston: Houghton Mifflin Company, 1967. P. 679–1290.
3. Cirlot, J.E. Dictionary of symbols. Taylor & Francis e-Library, 2001. P. 507.
4. Favret, Mary. *Romantic Correspondence: Women, Politics, and the Fiction of Letters*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. P. 284.
5. Коцюбиська М. Х. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість. Київ: Дух і літера, 2009. 582 с.
6. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. філол. наук.; 10.01.01 – «Українська література» / Київ, 1999. 34 с.
7. Lough, David (ed.). *My Darling Winston: The Letters between Winston Churchill and His Mother*, Pegasus Books, Ltd., 2018. P. 648.
8. Soames, Mary (ed.). *Speaking for themselves: The Personal letters of Winston and Clementine Churchill*. Doubleday. London, 1998. P. 702.
9. Stromberg, Kjell. “The 1953 Nobel Prize”. *International Churchill Society*. URL: <https://www.winston-churchill.org> (Last accessed: 23.01.2023).

Semeniuk O. B. WINSTON CHURCHILL'S LETTERS FROM THE FRONT: GENRE-STYLE DOMINANTS

The article deals with personal letters of Winston Churchill, an outstanding British statesman, written in early years (1896–1900) and later 1900–1936 years marking periods of military service and the writer's participation in military war operations (actions) outside Great Britain.

Owing to the carried out analysis of W. Churchill's private epistolary, the main genre and style dominants have been characterized which may serve as the key factors for determining genre modifications of the writers' correspondences belonging to letters from the front as a type of writer's private epistolary. The results of the study clearly indicate the main genre-style dominating features (dominants) involving imagery, appealing to the recipient's feelings, deep psychological analysis of the surrounding life, representation of recipient's inner world (a letter-portrait of the addressee) through meditations, reminiscences, suggestion, an inner monologue, a dialogue with the addressee, characterization of certain personalities, a distinct author's intention (position), introspection, critical remarks, satirical pathos, the subtle subtext, etc. (a letter-sketch; critical essay, a letter of war chronicle; a letter to eternity; a letter-narrative and so on).

Moreover, the researcher bridges the gap in the concepts of “epistolary”, “metagenre” and highlights an individual style paradigm of the writer, his passion for mixing of stylistic means, borrowing from other people's texts, using quotations, text encoding, irony, attraction to symbolism, allusion and metaphorism. All these stylistic devices and techniques are masterly accumulated by the writer when he describes soldiering, scenes of military life, war actions (skirmishes), dramatic episodes and they present stylized panorama penetrated with contrasting symbolic characters, narrative elements, rhetoric figures which contribute to performing expressive, aesthetic function and revealing inner author's world. Thus, the suggested genre modifications of the writer's private epistolary (letters from the front) may contribute to future research in this field.

Key words: epistolary, metagenre, genre modifications, style dominants, style paradigm, symbolism, narrative elements.

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398.87

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/23>

Павлова А. К.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ГНОСЕОЛОГОЧНИЙ РАКУРС ПРЕДСТАВЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ СИТУАЦІЇ В НЕОБРЯДОВІЙ ЛІРО-ЕПІЧНІЙ ПІСЕННОСТІ

У статті проаналізовано формати представлення фольклорної комунікативної події у їхньому гносеологічному вимірі, зокрема, мовленнєві акти поради та подяки на прикладі балад, співанок-хронік, козацьких, повстанських пісень. Задля з'ясування сутнісних характеристик та ролі імперативних конструкцій у процесах текстотворення наведено паралелі з обрядового фольклору, зокрема, весільних пісень. У пропонованій праці дослідження риторичних імперативів пов'язано з виокремленням їхньої прагматики в системі реалізації магістральних функцій фольклорного твору.

Автором акцентовано, що іллокутивна сутність мовленнєвого акту подяки полягає в спонуканні до виконання певної дії, зокрема, фізичного, мовного чи ментального характеру. Іntenція мовця може бути пов'язана з бажанням змінити ситуацію на ту, яка, з його точки зору, є більш доречною, вирізняється актуалізацією ролі ініціатора мовлення в житті адресата.

Синтез траєкторій комунікативного акту розкриває сутність некатегоричного характеру поради, яка первинно стосувалася конкретного суб'єкта, а також суб'єктивний підхід у моделюванні запропонованого шляху вирішення ситуації, зміни стану тощо.

Серед риторичних імперативів, які представлені в текстах необрядового ліро-епічного фольклору, виокремлюється також мовленнєвий акт подяки. Іллокутивна сила цієї стилістичної одиниці оприявнюється на основі факторів розгортання сюжету, рефлексивності, філософії діалогізму, способів подання певної фольклорної події.

У ході дослідження з'ясовано, що емпатичні форми висловлювання подяки актуалізуються в системі домінуючих риторичних імперативів традиційного тексту, коли виокремлюється пріоритетність тієї чи іншої фольклорної події, відбувається реалізація чогось очікуваного, надзвичайно важливого в житті героїв, багатогранно розкривається сутність феномену переживання.

Ключові слова: необрядовий ліро-епічний фольклор, авторська інтенція, комунікативна ситуація, імператив, порада, подяка, прохання, іллокутивна мета.

Постановка проблеми. Тексти творів необрядового ліро-епічного фольклору вирізняються особливим типом комунікативності, зокрема ознаками природності власне комунікативного акту, оскільки спроектовані на реальну слухачську аудиторію. Їм притаманна симетричність у процесах текстотворення та засвоєння інформації під час передачі фольклорної події, тобто своєрідна синхронність авторської інтенції та рефлексії слухача. Таким чином, фольклорна комунікація розкривається через художню макросферу як безперервний творчий континуум, а сам творчий акт має ознаки двовекторності подання фольклорної події стосовно транслятора та реципієнта. Поряд із тим, фольклорному комунікативному акту,

художньому за своєю сутністю, притаманна гетерогенність, оскільки діалогічність відбувається в певній етнокультурній сфері, в реальних умовах і з реальною аудиторією.

Таким чином, вивчення фольклорної комунікативної ситуації передбачає аналіз лінгвостилістичних параметрів традиційного тексту, зокрема імперативних конструкцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню імперативних конструкцій присвятили наукові студії М. Вінтонів, Л. Умрихіна, К. Бортун, П. Дудик, О. Даскалюк, А. Омельченко, М. Малишева та інші. У публікації Л. Умрихіної «Наказовий спосіб дієслова як основний засіб вираження імперативних конструкцій в сучасній

українській мові» окреслено засади формування імперативних конструкцій, проаналізовано концептуальні підходи стосовно рангу наказового способу в структурі дієслівноспособової категорії, уточнено визначення поняття «імператив» [3, с. 51–52].

Учені М. Вінтонів, К. Бортун у системі імперативів вирізняють мовленнєвий акт поради. Як магістральному серед сугестивних одиниць, цьому висловлюванню притаманні прагматичні ознаки, які виокремлюють його серед інших: першість позиції мовця, який набуває прав казуувати дії адресата; бенефактивність дії казування для адресата; необлігаторність казується для адресата, який сам приймає рішення про виконання чи невиконання цієї дії [3, с. 26–28].

Сучасна лінгвістка М. Малишева на прикладі релігійного контексту акцентує увагу на тому, що лінгвістичний спектр із семантикою поради структурується на основі власне імперативного сенсу, а також до нього може долучатися периферійний спектр із значенням перестороги [5, с. 167].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження гносеологічного характеру подання фольклорної комунікативної ситуації на прикладі імперативних конструкцій із семантикою поради та подяки, представлених у необрядових ліро-епічних творах. У ході аналізу використано тексти балад, співанок-хронік, козацьких, повстанських, а також весільних пісень із наведенням паралелей у ретрансляції художнього діалогу. У пропонуваній праці взято до уваги ідейно-естетичний та морально-етичний компоненти подання фольклорної події, а також прагматику імперативів у системі реалізації магістральних функцій уснопоетичного твору.

Виклад основного матеріалу. У текстах необрядового ліро-епічного фольклору з метою репрезентації комунікативної ситуації використано різноманітні імперативні конструкції, зокрема, наказу, заборони, подяки, попередження, прохання, поради тощо. У плані лінгвістичних характеристик порада – це думка, висловлена стосовно того, як варто було б учинити у тій чи іншій конкретній ситуації. Передусім, іллокутивна мета такого директивного мовленнєвого акту полягає в спонуканні до виконання певної дії, зокрема, фізичного, мовного чи ментального характеру.

Іntenція мовця може бути пов'язана з бажанням змінити ситуацію на ту, яка, з його точки зору, є більш доречною, вирізняється актуалізацією ролі ініціатора мовлення в житті адресата. У висловлюваннях із семантичним значенням

поради адресант демонструє позитивне ставлення до того, хто потребує такої мовленнєвої дії, і наділяється вищим статусом стосовно адресанта. Репрезентована фольклорна подія розкриває особливості складного становища адресата, а мовленнєвий прийом набуває ознак узагальненого риторичного імперативу, який фіксується в колективній пам'яті.

Синтез траєкторій комунікативного акту розкриває сутність некатегоричного характеру поради, яка первинно стосувалася конкретного суб'єкта, а також суб'єктивний підхід у моделюванні запропонованого шляху вирішення ситуації, зміни стану тощо. Прикладами кореляції семантичних значень мовленнєвого висловлювання поради та перестороги можуть бути тексти балад, співанок-хронік, дум, соціально-побутових, родинно-побутових пісень тощо:

1. А ви, жіночки, **учіте** дочки
Та **не пускайте** на вечернички:
На вечерничках – чужая мати,
Чужая мати кладе долі спати [1, с. 76].
2. За нашим городом зацвіла калина,
Не вибирай, батьку, багатого сина.
А вибирай, батьку, щоб не був п'яниця,
Щоб не бив, не лаяв, бо я одиниця [1, с. 99].
3. **Будь**, москалю, на Сибірі,
там твоя заплата,
а ми будем на Україні,
бо тут наша хата [4, с. 328].

У таких поетичних текстах використано дієслівні форми наказового способу теперішнього часу, однак риторична націленість переходить на рівень майбутнього, акумулюючи морально-етичні постулати, переводячи осмислення фольклорної події на інший, консекутивний рівень. Аналіз риторичних прийомів необрядового ліро-епічного фольклору уможливило вирізнення когнітивних ознак поради, які репрезентують магістральні сутності сугестивного спонукання: некатегоричність висловлювання, необлігаторність реалізації дії адресатом, домінантність статусу мовця, а також бенефактивність дії для відповідної аудиторії. Сучасні лінгвісти вважають сугестивні мовленнєві конструкції, зокрема, пораду, найменш конфліктивними, оскільки їхня прагматика пов'язана з волевиявленням адресата, уможливує його вибір стосовно запропонованого адресантом [10, с. 153–154].

Аналіз текстів необрядового ліро-епічного фольклору уможливило виокремлення різних виявів мовленнєвих актів поради, що наявні в діалогічному мовленні («Гей їхав козак з Укра-

їни», «Закувала зозуленька сумненко, жалісно». «З-за гори високої», «Ой ви, хлопці, хлопці-запорожці»). Використання висловлювань із семантикою поради створює сильне енергетичне поле в системі транслятор – реципієнт, забезпечуючи синергетичний ефект комунікативної та психологічної складових фольклорного твору. Наприклад, у низці історичних пісень конструкції з семантикою поради постають у центрі метапонятійної моделі, окреслюються як важливий або домінуючий сегмент у поданні розвитку дії, як фактор причинно-наслідкових зв'язків:

«А я тебе, мій Нечаю,

Не убезпечаю:

Держи собі шабелечку

Та під опанчею» [6, с. 162].

Зважаючи на інтенційність учасників комунікативної ситуації, варто зазначити, що мовленнєвий акт поради семантично співвідноситься з пересторогою, акцентуванням на постійній небезпеці в житті козака в умовах війни з польсько-шляхетським пануванням, а також покликком бути розсудливим, обачним, не хехтувати підступністю ворога. Передусім, у стилістиці поданого в історичній пісні діалогу наявний принцип лінгвістичної ввічливості. Зокрема, у фольклорному тексті використовуються різні форми модальних маркерів, які відповідно до принципів комунікації виконують функцію вибачення за бажання втрутитися в життєве коло особистості, набуття пріоритетності в моделі мовленнєвої дії.

У наведеній пісні таким модельним маркером постає лексико-семантична одиниця «не убезпечаю». Водночас, у художній макросфері розкривається експресивність ініціатора мовлення, його щире прагнення застерегти Данила Нечая від безпечності та відчайдушності. Феномен переживання (теплота, сердечність та щирість) оприявнюється через вербальні ідентифікатори, наприклад, «мій Нечаю». Таким чином, у необрядових ліро-епічних піснях імператив поради семантично поєднується з проханням, а в лінгвістичному плані використано дієслівні форми наказового способу теперішнього часу:

«...**Пиши** письмо до дівчини,

Най дівчина визнає,

Най дівчина свого хлопця

З війни не чекає!» [2, с. 301].

Фактори втілення іллокутивної мети у необрядовому ліро-епічному фольклорі досить специфічні, оскільки комунікативна ситуація охоплює зазвичай не одну, а кілька реальностей, виходячи за межі діалогу між героями твору, проєктую-

чись на певну аудиторію в момент виконання, об'єктивуючись у фольклорній свідомості.

Аналіз текстів усної традиційної необрядової поезії виявляє, що в них наявні моделі мовленнєвої дії з використанням різних форм висловлювання поради. Очевидно, що така варіативність спричинена синтезом низки екстралінгвістичних факторів, зокрема, рольовою функціональністю, особливостями пріоритетності мовця, його інтенційності щодо запобігання негативних наслідків вчинення певних дій іншими учасниками комунікативного процесу, рівнем експресивності у ході суб'єкт-суб'єктної взаємодії, етико-психологічним дистанціюванням, яка може бути далекою, близькою, нейтральною, а також типу каузації.

Варто зауважити, що в обрядових піснях, зокрема, весільних, представлена близька суб'єкт-суб'єктна взаємодія, наприклад, діалог матері з донькою, батька з сином тощо, причому модель мовленнєвої дії може мати поліступеневу структуру. У таких фольклорних текстах первинним є запит поради, а далі – відповідь на неї як поступове розгортання комунікативної ситуації:

– **Порадь** мене, та мій батенько,

Чи багато мені бояр брати?

– **Бери**, сину, всю родиноньку

І вбогую і багатую [7, с. 70].

У весільній пісні імператив поради вирізняється ступенем іллокутивної сили, яка поступово підвищується з розширенням структурних компонентів, завдяки яким реалізуються гносеологічна та сугестивна функції фольклорного твору.

У низці необрядових ліро-епічних пісень наявна інвектива з семантикою поради, яка розміщується в фінальній частині твору, очевидно, за задумом автора-виконавця, який закликає аудиторію до морально-етичної оцінки представленої фольклорної події. Наприклад, у співанці-хроніці «У неділю ранесенько сумно дзвони грають» героїня звертається до громади за порадою стосовно вирішення помежової ситуації, що розкривається в кількох життєвих реальностях твору: війна розлучає чоловіка з родиною; дружина отримує звістку про загибель милого; повторне заміжжя; повернення чоловіка з полону. Щодо синтаксичної прагматики, прохання поради набуває ознак риторичного запитання, оскільки передає відчай героїні:

«...**Розсудіть** нас, добрі люди, що маю робити,

Є два слюбні чоловіки, з котрим маю жити?» [8, с. 187].

Серед риторичних імперативів, які представлені в текстах необрядового ліро-епічного

фольклору, представлено також мовленнєвий акт подяки. Іллокутивна сила цієї стилістичної одиниці оприявнюється на основі факторів розгортання сюжету, рефлексивності, філософії діалогізму, способів подання певної фольклорної події.

Передусім, варто зазначити, що емфатичні форми висловлювання подяки актуалізуються в системі доміантних риторичних імперативів уснопоетичного тексту, коли виокремлюється пріоритетність тієї чи іншої фольклорної події, відбувається реалізація чогось очікуваного, надзвичайно важливого в житті героїв, багатогранно розкривається сутність феномену переживання. Рівень іллокутивної сили визначається не тільки завдяки використанню лексичних одиниць, тобто вербальних ідентифікаторів вдячності, а також інших мовленнєвих актів, які можуть посилювати психологічний вплив на аудиторію, розкривати етико-філософську концепцію розгортання сюжету.

Окрім подяки вищим силам у особі Бога, Матері Божої, Ісуса Христа, а також Його учням – апостолам, святим великомученикам, ангелам, у творах необрядової ліро-епічної поезії наявні також імперативні конструкції з семантикою подяки конкретним особистостям, як-от, у пісні-хроніці про трагічну родинну історію:

– **Дякую** вам, товариші, що-сь та за ня взнали,

Дайте знати моїй мамці, би ня відси взяла [8, с. 246].

Мовленнєвий акт подяки, що представлений репліками учасника фольклорної події на основі лексико-семантичного центру «дякую», логічно структурується відповідно до розгортання сюжету, оскільки за ним слідує прохання з лексико-семантичним центром «дайте знати», що відкриває шлях до зміни людської реальності. Різні висловлювання з наявними формулами подяки завжди включають прагматичні елементи з розкриттям причин ситуації. Водночас, у фольклорних текстах розкривається сутність спілкування як міжособистісного процесу, який

вирізняється не лише факторами соціального етикету, але й характером та резонансом описуваної події, її вагомністю у житті героїв, ступенем емотивності, різноплановістю взаємовідносин, психологічними характеристиками учасників комунікативного акту.

Художня репрезентація мовленнєвих актів подяки в співанках-хроніках, які фактографічно описують виняткові життєві події (переважно драматичного характеру), максимально наближена до реальних ситуацій. Водночас, у поетичній системі ліро-епічної пісні риторичний прийом подяки часто синтезується з іншими імперативними конструкціями, що більшою мірою актуалізує сутність фольклорної події.

Висновки і пропозиції. Аналіз комунікативних ситуацій, представлених у необрядовій ліро-епічній поезії, виявляє, що синтаксичні конструкції з предикатом у формі наказового способу, за своїми магістральними характеристиками наближені до структурних схем реальної діалогічності. Стосовно лінгвістичних характеристик, наказовий спосіб дієслова постає у фольклорному тексті своєрідною системою з ознаками синтаксичного пласту імперативу, що вирізняється пріоритетністю в складі власне граматичного поля. Репрезентація такого поля відбувається завдяки лексичним, синтаксичним та морфологічним засобам.

Завдяки однорідності семантичної функції імператив у необрядовому ліро-епічному творі постає основним способом передачі спонукальності. Відтворення у екзистенційній свідомості наратора інтенційних значень, пов'язаних із спонуканням до дії, підтверджує нероздільність лексичної та граматичної сторін імперативу.

Риторичний імператив, представлений у текстах ліро-епічного фольклору, постає багатогранною поліфункціональною моделлю, яка синтезує низку мовних засобів, вирізняючись різними рівнями експресивності, прагматикою та специфікою розкриття центральної ідеологеми традиційного уснопоетичного твору.

Список літератури:

1. Балади / упор. і прим. О. І. Дея та А. Ю. Ясенчук. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1987. 319 с.
2. Відгомони віків / упоряд. І. Рябошапки. Бухарест: Видавництво «Критеріон», 1974. 366 с.
3. Вінтонів М. Бортунов К. Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях. Київ: 2020. 201 с.
4. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 25. Пісні УПА. Зібрав і зредагував Зеновій Лавришин. Торонто – Львів: Вид.-во «Літопис УПА», 1996–1997. 556 с.
5. Малишева М.А. Імперативні мовленнєві акти у сучасному православному релігійному дискурсі: дис. ... канд. філол. н.: 10.02.01. Київ, 2018. 207 с.

6. Народні думи, пісні, балади / вступна стаття, упорядкування та примітки В. Яресенка. Київ: Молодь, 1970. 335 с.
7. Народні пісні в записах Івана Манжури / упоряд. Л. Каширіна. Київ: Муз. Україна, 1974. 350 с.
8. Співанки-хроніки. Новини / упоряд. О.І. Дей (тексти), С.Й. Грица (мелодії). Київ: Наукова думка, 1972. 560 с.
9. Умрихіна Л. Наказовий спосіб дієслова як основний засіб вираження імперативних конструкцій у сучасній українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Філологія». 2017. № 28. С. 51–55.
10. Denoyelle C. Les réalisations des actes de langage directifs dans les Manières de langage du XIVe siècle. *Diachroniques. Revue de Linguistique française diachronique*, 2013, № 3, pp. 149–175.

Pavlova A. K. THE EPISTEMOLOGICAL PERSPECTIVE OF THE REPRESENTATION OF THE COMMUNICATIVE SITUATION IN NON-RITUAL LYRO-EPIC SONG

The article analyzes the formats of the presentation of a folklore communicative event in their epistemological dimension, in particular, speech acts of advice and thanks on the example of ballads, chronicle songs, Cossack and rebel songs. In order to clarify the essential characteristics and the role of imperative constructions in the processes of text creation, parallels from ritual folklore, in particular, wedding songs, are given. In the proposed work, the study of rhetorical imperatives is connected with the identification of their pragmatics in the system of implementing the main functions of a folklore work.

The author emphasizes that the illocutionary essence of the speech act of thanksgiving consists in the urge to perform a certain action, in particular, of a physical, linguistic or mental nature. The intention of the speaker may be related to the desire to change the situation to one that, from his point of view, is more appropriate, distinguished by the actualization of the role of the speech initiator in the addressee's life.

The synthesis of the trajectories of the communicative act reveals the essence of the non-categorical nature of the advice, which originally concerned a specific subject, as well as the subjective approach in modeling the proposed way of solving the situation, changing the state, etc.

Among the rhetorical imperatives that are presented in the texts of non-ritual lyrical-epic folklore, the speech act of thanksgiving also stands out. The illocutionary force of this stylistic unit is manifested on the basis of the factors of plot development, reflexivity, philosophy of dialogism, ways of presenting a certain folklore event.

In the course of the study, it was found that emphatic forms of expressing gratitude are actualized in the system of dominant rhetorical imperatives of the folklore text, when the priority of one or another folklore event is highlighted, something expected, extremely important in the life of the heroes is realized, the multifaceted essence of the phenomenon of experience is revealed.

Key words: non-ritual lyric-epic folklore, author's intention, communicative situation, imperative, advice, thanks, request, illocutionary purpose.

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 947.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/24>**Динікова Л. Ш.**

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ЖАНРОВА СТРУКТУРА ПЕРШОГО КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО ПЕРІОДИЧНОГО ВИДАННЯ «ТЕРДЖИМАН»

Дана стаття досліджує особливості публіцистики першого кримськотатарського періодичного видання «Терджиман» – його структуру, жанрові особливості, а також вплив на тогочасне суспільство. Газета «Терджиман» стала потужним чинником впливу, що сприяв подоланню правового нігілізму, заклав основи підвищення загального рівня освіченості та правової культури в мусульманському суспільстві.

У статті аналізуються тексти, характер викладу матеріалу, багатогранність публіцистичних прийомів, жанрова структура «Терджимана», досліджується її загальна специфіка та характерні особливості. Зокрема – інформаційно-аналітичні й художньо-публіцистичні жанри.

Матеріали газети являють собою зріз етнології, педагогіки, історії, автентики, соціології, економіки, літератури і публіцистики XIX–XX ст. тюркомовних народів загалом, та кримських татар зокрема. І можуть стати багатю основою для досліджень у відповідних напрямках.

І. Гаспринський був справжнім художником слова і створив власний літературний стиль, характерними особливостями якого є простота, сконцентрованість і прозорість. Внутрішню архітектуру газети «Терджиман» можна назвати неструктурованою, навіть випадковою, проте, незважаючи на це, матеріали, представлені на її сторінках, втілюють у собі творчі сили нації, відображають її ментальність, а також формують нові жанри, відсутні поки у кримськотатарській літературі, але які стануть її невід'ємною частиною. У своїй діяльності І. Гаспринський звертався до жанрів інформативних (хроніка, віньєтка, огляд, кореспонденція тощо), аналітичних (правдиві статті) та художньо-публіцистичних (газетне оповідання, фейлетон, нарис). Його творчість мала великий вплив на кримськотатарське суспільство, формування його публіцистичної традиції, характерні їй засоби вираження думок і подачі матеріалу. А разом з цим – і на розвиток кримськотатарського суспільства, підвищення рівня його правової освіченості, загального культурного розвитку.

Аналіз повної палітри прийомів та засобів «Терджиману» дає можливість виокремити його композиційну модель, окреслити жанрово-стилістичні особливості інформаційних, аналітичних та художньо-публіцистичних текстів, розміщених на сторінках першої кримськотатарської газети. А це, в свою чергу, дає змогу дослідити основи, прослідкувати шлях зародження, становлення і розвитку кримськотатарської публіцистики.

Ключові слова: кримськотатарська публіцистика, жанр, культура, архітектоніка, національна журналістика.

Постановка проблеми. Публіцистика – особливий напрямок літературної діяльності людини, це особлива галузь суспільно-політичної діяльності, інструмент впливу та «рупор» суспільства, що засобами художнього відображення і науково-соціологічного вивчення малює картину життя народу, як на місцевому, дрібному, рівні, так і на загальному. Публіцистика поєднує в собі різні форми, течії

і жанри. В історії тюркомовних народів Криму, та й усього мусульманського суспільства Російської імперії, саме цьому літературному напрямку випало стати рушієм та формуючою силою соціальних процесів, фактором розвитку культурного, освітнього, правового. А також – основним інструментом налагодження міжкультурної комунікації та взаємопорозуміння ісламського і християнського світів.

Говорячи про значення газети «Терджиман» в історії тюркських народів, відомий татарський просвітитель Джамалетдін Валіді зазначав, що «Терджиман» для них стала явищем більш значущим, ніж «Times» для Європи [1]. Адже саме «Терджиман», заснована Ісмаїлом Гаспринським у 1883 р., відіграла особливу роль у культуротворчих та міжкультурних процесах на рубежі XIX–XX ст.

Газета стала першим періодичним виданням кримських татар. Її діяльність мала вирішальний вплив на розвиток їх культури, літератури, освіти; стала взірцем для розвитку публіцистики. На принципах та ідеях, викладених на сторінках «Терджиману», виховувалися майбутні вчені, письменники, педагоги і політики.

Проте жанрова структура видання досі не отримала достатньої уваги серед дослідників, не стала предметом детального вивчення. Тому потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема жанрової структури «Терджиману» у тій чи іншій мірі висвітлювалась у різних наукових дослідженнях. Так, зокрема, Ганкевич В.Ю. торкався її у біографічному нарисі, присвяченому І. Гаспринському [2]. Також огляд цього питання можна знайти у деяких публікаціях Ситмететової С.А. [3].

Формулювання цілей статті. Основним завданням даної статті є з'ясування жанрової структури газети «Терджиман», її стильових, тематичних особливостей, проблематики, аналіз новаторського підходу у змістовому наповненні сторінок видання. І крізь призму закладених нею засад простежити шлях формування кримськотатарської публіцистики.

В процесі дослідження використано джерелознавчий і зіставний методи, а також контекстуальний аналіз спадку І. Гаспринського, представленого у текстуальному наповненні видання.

Виклад основного матеріалу. «Терджиман» увібрала у себе і відобразила погляди видатного просвітителя і мислителя І. Гаспринського, торкаючись питань розвитку мусульманського суспільства та налагодження міжкультурної комунікації. Газета стала оригінальним явищем кримськотатарської культури межі XIX–XX ст., на її шпальтах виникли нові художні й публіцистичні жанри, не характерні для тогочасної тюркомовної літератури Криму, висвітлювався широкий спектр різноманітних тем. Тому навколо видання згуртувалися творчі сили нації, а його діяльність привернула велику увагу різних прошарків населення.

І. Гаспринський мав не абиякий літературний хист, був справжнім майстром слова і сформував особистий художній стиль, що вирізнявся простотою, стислістю й доступністю викладу. Це була саме та мова, що якнайкраще слугувала цілі, поставленої просвітителем перед собою – об'єднати, згуртувати мусульман, підвищити рівень їх правової та загальної освіченості.

Інформаційні жанри. Замітки стали чи не найпоширенішим типом матеріалів на сторінках «Терджиману». У невеликих за обсягом інформаційних текстах І. Гаспринський подавав відомості про найрізноманітніші події та явища: тематика статей охоплювала питання науки, культури, мистецтва, побуту, намагаючись відобразити все розмаїття життя людей. Причому як мусульманського світу, так і світу загалом. «Терджиман» розповідав про суспільно значущі новини, передові наукові дослідження та про факти повсякденного побуту, містив безпосередні спостереження і думки І. Гаспринського.

Основний потік інформаційних публікацій видання формує подієва замітка. Рубрики «Місцеві відомості», «Внутрішні відомості», «Відомості», «Різні відомості» простою і зрозумілою мовою висвітлюють актуальні процеси, явища, події, ситуації та факти. Шпальта газети містять відомості надзвичайно широкого спектру, різні за своїм характером і ступенем значущості: починаючи від звітів зібрань і з'їзди, розповідей про діяльність організацій, закінчуючи замітками сільськогосподарського спрямування, повідомленнями про погодні умови чи описом непересічних подій з життя пересічних громадян.

Розділ «Суміш», який часто з'являвся на сторінках «Терджиману», містив переважно замітки-поради. Зазвичай це були поради по доведенню, господарству тощо, наприклад такі замітки, як: «Фарбування шовку», «Чудодійна суміш від ломоти при нежитю чи ревматизмі», «Покращення груш через прищеплення яблунь» тощо.

Події зі світу культури та мистецтва висвітлювалися у замітках-анонсах. І. Гаспринський розміщував на шпальтах «Терджиману» повідомлення про різноманітні виставки, літературні новинки, благодійні заходи тощо. Так, наприклад, у № 16 за 1885 р. міститься замітка про вчителя міської школи – Бакіра Ефенді, що уклав «Керівництво до правопису» і у співавторстві з учителем Аджи Халілем створив «Географію Росії» та «Початкову арифметику». Далі редактор розповідає, що деякий поборник просвіти наразі працює над «Азбукою за новою системою» та «Граматиною»,

а також йде підготовка перекладів художніх творів. Наприкінці І. Гаспринський зазначає: «Ми дивимось на ці факти як на весну пробудження розуму наших мусульман».

Цікавою особливістю заміток «Терджиману» є те, що зазвичай вони не мають суто фактологічного характеру. Їх тексти містять також розгорнуту оцінку І. Гаспринським ситуації, що висвітлюється, морально-повчальну складову. Таким чином, замітки, окрім інформаційного, набувають ще й аналітичного характеру. Яскравим прикладом такого підходу до викладу матеріалу може стати № 2 за 17 січня 1884 р., на першій шпальті якого розміщено замітку про загибель безпритульного чоловіка від виснаження. Текст замітки сформовано наступним чином: починається вона повідомленням про смерть чоловіка, потім викладено думки І. Гаспринського на тему гуманізму і ставлення до ближнього, далі йде фактаж про особу загиблого, його сім'ю, і завершується зверненням автора до сина померлого та його совісті.

Іншим прикладом інформаційного жанру є кореспонденції. Звертаючись до них, І. Гаспринський розповідав про соціальні проблеми, економічне становище і політичне життя в певному регіоні, населеному тюркомовними народами. Зокрема, у формі кореспонденцій на сторінках «Терджиману» знаходили своє відображення мандрівки просвітника країною та закордонням. Кореспонденціям І. Гаспринського характерна особлива наочність, автор щедро оздоблює тексти подробицями побуту, наповнює їх деталями. Це особлива прикмета його літературного стилю. Тексти цього жанру просвітник вибудовує, спираючись на факти дійсності та прагнучи якнайповніше відобразити всі прояви життя у його повноті. Проте авторська позиція завжди є домінуючою.

Інколи просвітник вдається до вишуканого східного стилю художнього слова. Саме у такій манері він розповідає про офіційні події і зустрічі з можновладцями.

Мандрівки видавця описуються у більш простому стилі, що наближає їх «до літературного епістолярного жанру мандрівника» [2, с. 182]. Це, зокрема, «Кілька днів у Стамбулі» (№ 16 за 1885 р.), «Великий бал у Зимовому палаці» (№ 4 за 1893 р.), «Від Бахчисарая до Ташкента» (№ 29–43 за 1893 р.). Нерідко кореспонденції на сторінках «Терджиману» з'являлися не окремими статтями, а цілими циклами під загальним заголовком упродовж декількох номерів (такою є, зокрема, «Від Бахчисарая до Ташкента»).

Час від часу у «Терджимані» публікувалися ювілейні привітання чи некрологи видатних діячів науки та культури, як вітчизняних, так і закордонних. Адже І. Гаспринський уважно слідкував за подіями у світі і вважав за необхідне висвітлювати і такі їх аспекти.

Аналітичні жанри. Саме на сторінках цієї газети знайшов свій розвиток такий аналітичний жанр публіцистики, як стаття. Написані у цьому жанрі тексти, переважно висвітлювали актуальні, животрепетні події, що розгорталися на теренах Російської імперії, у житті кримськотатарського народу чи у мусульманському світі загалом. Кожен черговий номер «Терджиману» відкривався аналітичною редакційною статтею, їх публікували на регулярній основі. І, зазвичай, вони є «стержнем» номера. Лейтмотивом їх текстів стали слова І. Гаспринського, надруковані ще у першому номері: «Розпочинаючи справу в ім'я Аллаха, беремося за перо задля служіння правді та просвіті». Статті-передовиці І. Гаспринського спрямовані на сприйняття думки, автор чітко ставить перед собою таке завдання і рухається у цьому напрямку, використовуючи засоби логічного переконання та впливу на розум і почуття читача.

Тексти редакційних статей вирізняються глибоким аналітичним характером. І. Гаспринський не просто розповідає про суспільні процеси і явища, розкриваючи їх суть. Майже завжди він пропонує рішення або рекомендації, засновані на його баченні ситуації та переконаннях. Переважно це доволі оригінальні рішення. Тематика статей надзвичайно широка і охоплює практично всі напрями життя кримських татар. Навіть делікатні проблеми співіснування в одній державі спільнот різних національностей та віросповідань. Просвітник ретельно добирає факти, аналізує їх, висвітлює причинно-наслідковий зв'язок між ними і явищами, що призвели до них, розгорнуто аргументує свої думки.

Наприклад, № 11 за 1885 р. відкриває стаття «З приводу заворушень у с. Сулеєвому». В основі статті лежить справа, розглянута Казанською судовою палатою, про повстання селян проти законної влади. Причиною заворушень стало введене у Самарському земстві обов'язкове страхування худоби від чуми. Проте громади деяких селищ відмовились підкоритись, що і призвело до конфлікту. І. Гаспринський, висвітливши події, відзначає, що йому прикро, адже він не знав про цю справу раніше, інакше міг би пояснити селянам суть вимог земств і ставлення до них шарі-

ату, бо ж очевидно, що причиною конфлікту стало неповне розуміння людьми поставлених перед ними вимог. Далі у контексті цієї справи І. Гаспринський розмірковує про становище релігії і гідну поведінку мусульман. Висловлює свою думку щодо того, як варто було діяти владі, аби уникнути такого розвитку подій. І врешті стає на захист осуджених в результаті судового розгляду, доводячи, що діяли вони не зумисне.

Особлива цінність повчань І. Гаспринського в тому, що вони не ситуативні – їх можна однаково ефективно застосовувати й в інших, не тотожних випадках. Це робить роздуми автора корисними для уникнення непорозумінь і конфліктів у майбутньому, а не просто аналізом окремо взятих подій: «Це демонструє ще раз, як обережно й обачливо потрібно діяти різним діячам, якщо вони бажають досягти практичних результатів від своєї діяльності».

Передовиця № 23 за 1883 р. містить статтю І. Гаспринського «Питання просвіти російських мусульман», що займає більше, як півтори шпальти. Це загально-дослідницький матеріал, який висвітлює глобальні проблеми розвитку тогочасної мусульманської спільноти. Автор детально розглядає актуальні для його часу питання просвіти мусульман, поширення між ними російської мови, створення спеціальних навчальних закладів, як початкових, так і вищих.

Характерною ознакою статей за авторства І. Гаспринського є масштабність авторського погляду, глибина занурення у матеріал, універсальність узагальнень і висновків. Вибудовуючи логіко-подієвий ланцюжок, І. Гаспринський переконує читачів у правильності позиції, що займає. При цьому він не покладався виключно на обґрунтованість своїх аргументів, а вільно доповнює їх засобами емоційного впливу.

Саме статті І. Гаспринського ввібрали і донеśli до широких мас низку важливих ідей просвітника. Такою, наприклад, була позиція про необхідність додати до програми традиційних національних шкіл, навчання у яких базується на звуковий метод, ще і якогось ремесла.

Художньо-літературні жанри. Перші зразки публіцистики за авторством І. Гаспринського були надруковані ще у 1871–1875 рр. і висвітлювали досвід його мандрівок Європою, Африкою та Азією, розповідаючи про східне життя [2, с. 180]. Дописи того часу публікувалися у газетах Санкт-Петербурга, Москви й Одеси. Проте більшість його публіцистики побачила світ саме у газеті «Терджиман».

Художньо-публіцистичні твори публікувалися у «Терджимані» поруч із інформаційними матеріалами та аналітичними статтями. Вони ввібрали у себе дух животрепетних подій мусульманського світу. Їх метою було не просто інформувати читача, а й естетично виховувати його, формувати художній смак. Саме висока художність є характерною ознакою творів І. Гаспринського у цьому жанрі, їм властива не лише краса стилю й аргументованість поглядів, характерні творчості І. Гаспринського загалом, а й експресія викладу, влучне і дотепне висвітлення серйозних соціокультурних проблем. Такі твори обов'язково мають суспільно-значимий складник, насичені емоційно і сповнені яскравим спектром почуттів автора.

Художньо-публіцистичні твори представлені на сторінках «Терджиману» нарисами, фельетонами та памфлетами. Вони публікувалися майже у кожному номері, тематика їх текстів висвітлює різноманітні сторони життя та побуту кримотатар: стан жіноцтва, народне життя, повсякденні клопоти тощо. І. Гаспринський спрямовував свої твори на широке коло читачів, прагнучи пробудити у них бажання до світоглядних і філософських міркувань, що з рештою приведуть до певних висновків. Особлива роль відводилася формуванню осмислених поглядів на життя суспільства, залученню людей до активної участі у ньому. Прикладами таких творів можуть слугувати «Звернення до єгипетського феллаха», «Про дещо», «Листи Бабай-Рахіма» та багато інших.

Також не обійшов увагою І. Гаспринський і пізнавальні тексти. Наприклад, у № 11 за 1883 р. публікується «Нарис історії кораблебудування». Мета подібних творів – розширити загальний світогляд кримських татар, долучати просте населення до новітніх досягнень науки і техніки, познайомити зі зразками мистецтва й літератури.

Особливе місце на шпальтах «Терджиману» займають проблемні нариси, що публікуються дуже часто. Ці твори покликані насамперед проаналізувати важливі проблеми в їх конкретних проявах: вчинках окремо взятих людей та колективів. Вони являють собою синтез великої кількості різноманітних фактів, їх глибоке осмислення, що дає змогу автору розгорнуто висловлюватися з приводу актуальних проблем. До проблемних нарисів належать, зокрема, «Два слова про перелюб», опублікований у № 53 за 1886 р., цикл «Життя й друк у Туреччині», що друкувався з № 41 за 1884 р. по № 9 за 1885 р. тощо.

Напротивагу текстам серйозного викладу, фельетони розкривали талант І. Гаспринського як

сатирика. Майстерно використовуючи силу сміху, просвітник привертая увагу читачів до негативних процесів і явищ дійсності. Базуються тексти фейлетонів на фактах не лише широко відомих та очевидних, а й на рядових, звичайних, не помітних на перший погляд. І саме в цьому проявляється талант І. Гаспринського: в умінні підмічати малопомітні, але значимі насправді факти, розуміти їх суть, моральну основу. Узагальнюючи негативні сторони і прояви життя суспільства, І. Гаспринський тонко засуджує їх, демонструючи читачеві корінь зла та його наслідки.

Цікавий приклад фейлетону – допис, опублікований у № 6 за 1883 р. під псевдонімом Бабай-Рахім і назвою «Листи Бабай-Рахіма», у якому автор звертається до «Терджиману», як до свого сина. Бабай-Рахім пише, що у його місті Узун-Топе – яке, до речі, пропущене на всіх картах світу, бо знати його місцезнаходження немає потреби – люди поділяються на чотири категорії: люди знання; люди, які нічого не знають, але яких можна навчити і тоді вони перейдуть до першої категорії; люди, які нічого не знають і не хочуть знати, на них зважати не варто, бо вони самі по собі не шкідливі; люди, які нічого не знають, але переконані, що знають все – «Ось воно покарання Аллаха!» Далі Бабай-Рахім відмічає, що суспільна думка – «це щось таке, що розумних перетворює на дурнів, а дурнів робить розумними». Завершується оповідь відповідною повчальною історією.

Вершиною ж художньо-публіцистичної творчості І. Гаспринського варто вважати його есеї [2, с. 182]. Це невеликі за обсягом і вільні за композицією твори, у яких відобразилися особисті, суб'єктивні міркування, спостереження і враження І. Гаспринського. В їх основі – досвід і переживання, сформовані його діяльністю і на ниві видавничій, і на просвітницькій. Есеям, як і іншим творам автора, характерна логічність викладу, доказовість, наочність, тонка майстерність слова.

Есей «Береженого Бог береже», наприклад, являє собою міркування про людину й природу, спосіб життя та здоров'я. А есей «Російське мусульманство. Думки, замітки і спостереження» – роздуми на тему внутрішньої національної політики Російської імперії, її порівняння з іншими поліетнічними державами, насамперед європейськими.

Листи читачів. Окрім власних дописів різних жанрів, І. Гаспринський регулярно друкував на сторінках «Терджиману» листи, що надходили до редакції від читачів. Вони були різноманіт-

ного спрямування, проте, публікуючи їх, редакція зазвичай давала до них коментарі, тобто сам І. Гаспринський у такій формі висловлював свою думку щодо написаного у листі та відповідав на нього. Так, наприклад, у № 26 за 1883 р. міститься лист А. Абібулли Ефенді, де той погоджується зі статтею, опублікованою раніше в одному із номерів «Терджиману», про недостатню оплату народним вчителям, не відповідну їх тяжкій праці. Та додає, що, на його думку, заробітна платня мулл і хатибів також несправедливо мізерна. І. Гаспринський відповідає на це, серед іншого: «потрібно подумати про достойне утримання духовенства». Інший приклад діалогу із читачем знаходимо у № 2 за 1884 р., де частково опубліковано лист Улли Анварева, який розмірковує над можливістю поєднання ісламу та цивілізації. Редактор робить примітку, що публікує цей лист, бо вважає його цікавим як за змістом, так і за мовою.

Листи читачів, що публікувалися у газеті, були не просто способом вступити в діалог із аудиторією чи заповнити сторінки додатковим матеріалом. Вони являли собою форму зворотного зв'язку, що дозволяла редактору оперативно відслідковувати реакцію читачів на матеріали, що публікувалися у «Терджимані». Такий зворотній зв'язок був особливо важливим для ефективного провадження просвітницької діяльності. Адже з-поміж інших складнощів, незважаючи на поступовий характер дій та максимальну толерантність, І. Гаспринський неодмінно зустрічався з перепорою консервативності світогляду населення. Відгуки читачів, що надходили у формі листів до редакції, давали змогу зрозуміти, на чому варто зосередити більшу увагу, де змінити підхід чи темпи, щоб досягнути мети. До того ж, разом із листами І. Гаспринський отримував свіжі відомості про життя і проблеми населення.

Висновки. Перше періодичне видання кримських татар «Терджиман» заклало міцну основу для популяризації освіти і виховання серед широких мас населення, відіграло значну роль у справі поширення ідей міжкультурної комунікації на засадах рівності в умовах полікультурної держави. Воно поєднувало в собі різноманітні функції: від джерела інформації для тюркомовних народів Російської імперії, до порадики і вихователя естетичних цінностей, було рупором нових політичних ісламських сил і вікном у світ новацій науки та культури.

За роки свого існування «Терджиман» зібрав на своїх сторінках надзвичайне багатство матеріалів з етнології, історії, фольклору, економіки,

соціології, педагогіки, літератури і публіцистики тюркомовних народів і, насамперед, кримських татар межі XIX–XX ст. Це робить його невичерпним джерелом для досліджень у відповідних напрямках.

Та не менш важливою є жанротворча роль «Терджиману», що став взірцем для кримськотатарської публіцистики та періодики майбутніх поколінь, сформувавши і відточивши літературні жанри, нові на той час для кримськотатарської культури.

Список літератури:

1. Валидов Дж. Очерки истории образования и литературы татар. Казань, 1998. 81 с.
2. Ганкевич В.Ю. На службе правде и просвещению. Краткий биографический очерк Исмаила Гаспринского (1851–1914). Симферополь, 2000. 328 с.
3. Ситмететова С.А. Жанры и типы публикаций в газете «Терджман». *Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Серия «История»*. 2008. Т. 21 (60), № 1. С. 43–51.
4. Терджиман: науково-просвітницька газета / засновник І. Гаспринський. 1883–1914. 4 полоси.

Dynikova L. Sh. GENRE STRUCTURE OF THE FIRST CRIMEA TATAR PERIODICAL PUBLICATION “TERJIMAN”

This article examines the peculiarities of journalism of the first Crimean Tatar periodical “Terjiman” – its structure, genre features, as well as its influence on contemporary society. The newspaper “Terjiman” became a powerful factor of influence that contributed to overcoming legal nihilism, laid the foundations for raising the general level of education and legal culture in Muslim society.

The article analyzes the texts, the nature of the presentation of the material, the multifaceted nature of journalistic techniques, the genre structure of “Terjiman”, and examines its general specifics and characteristic features. In particular, informational-analytical and artistic-journalistic genres.

The materials of the newspaper represent a section of ethnology, pedagogy, history, authenticity, sociology, economics, literature and journalism of the XIX–XX centuries. Turkic-speaking peoples in general, and Crimean Tatars in particular. And they can become a rich basis for research in the relevant directions.

I. Gasprinsky was a true artist of words and created his own literary style, the characteristic features of which are simplicity, concentration and transparency. The internal architecture of the newspaper “Terjiman” can be called unstructured, even random. But, despite this, the materials presented on its pages embody the creative forces of the nation, reflect its mentality. And also formed new genres that are wasn't yet present in Crimean Tatar literature, but which will become an integral part of it. In his work, I. Gasprinsky turned to the genres of informative (chronicle, vignette, review, correspondence, etc.), analytical (true articles) and artistic and journalistic (newspaper story, feuilleton, essay). His work had a great influence on the Crimean Tatar society, the formation of its journalistic tradition, its characteristic means of expressing thoughts and presenting material. And along with that – the development of Crimean Tatar society, raising the level of its legal education, general cultural development.

The analysis of the full range of methods and means of “Terjiman” makes it possible to single out its compositional model, to outline the genre-stylistic features of informational, analytical and artistic-journalistic texts published on the pages of the first Crimean Tatar newspaper. And this, in turn, makes it possible to explore the foundations, to follow the path of birth, formation and development of Crimean Tatar journalism.

Key words: Crimean Tatar publicistic, genre, culture, architectonic, national journalism.

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

УДК 81`373:[811.581:81`42]

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/25>

Оськіна Н. О.

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Чорна Д. Д.

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

СЛЕНГОВІ ЗНАКОВІ ЗАМІННИКИ В СУЧАСНОМУ КИТАЙСЬКОМОВНОМУ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ

Сучасний китайськомовний Інтернет-дискурс є складним і багатошаровим. Він містить у собі різні стилі мовлення, включаючи літературну мову, розмовну мову і сленг. Сленг, як важлива частина Інтернет-дискурсу, є засобом підкреслення ідентичності і групової приналежності, а також способом вираження емоцій та інших соціальних аспектів.

У результаті дослідження наукових педагогічних, методичних та філологічних джерел було визначено, що сленг є невід'ємною частиною китайської мови мови і займає важливе місце в у всіх сферах життя. Сленг замінює розмовний елемент, який виконує оцінну, експресивну, емоційну та інші функції.

Сленгові знакові замітники, такі як цифрові ієрогліфи і смайли, широко представлені в китайськомовному Інтернет-дискурсі, і мають великий потенціал для використання. З точки зору аналізу сленгу запропонована класифікації сленгових знакових заміників за тематичними групами.

В результаті семантичного аналізу 236 знакових заміників, 145 цифрових ієрогліфів та 91 смайла, було запропоновано класифікувати цифрові ієрогліфи на такі тематичні групи: емоційна лексика, дії людини, комунікативні вирази, стан людини, комп'ютерна лексика; та смайли на такі групи: емоційні смайли, дії, персонажі, інше.

Також в результаті дослідження було визначено, що тематичні групи з компонентом «емоція» та «дія» переважають серед цифрових ієрогліфів та смайлів, відповідно становлячи 53% та 64%, та 20% та 21%.

Отже сленгові знакові замітники в китайськомовному Інтернет-дискурсі більшістю своєю представлені емоційною лексикою та лексикою міжособистісних стосунків, на другому місці знаходиться побутова лексика, а саме: діяльність людини чи умови життя, загальні терміни спілкування, кліше. Найменша частина сленгових знакових заміників в китайськомовному Інтернет-дискурсі – це лексика із галузі науки та техніки (у цьому дослідженні це комп'ютерний словник).

Ключові слова: китайськомовний, Інтернет-дискурс, сленг, знаковий замітник, тематична група.

Постановка проблеми. Сленгові знакові замітники є важливою складовою китайськомовного Інтернет-дискурсу. В останні десятиріччя, з поширенням інтернету та соціальних мереж, мовні прояви в мережі набули особливого значення. Сьогодні, люди користуються різними мовними проявами, щоб висловити свої думки, почуття та емоції. У китайськомовному Інтернет-

дискурсі також можна знайти різні мовні прояви, зокрема, сленгові знакові замітники.

Проблема полягає в тому, що незнання або неправильне розуміння сленгових знакових заміників може призвести до неправильного сприйняття повідомлень у мережі. Для розв'язання цієї проблеми необхідно дослідити особливості вживання та розуміння сленгових

знакових заміників в китайськомовному Інтернет-дискурсі.

Дослідження китайських сленгових знакових заміників дає можливість краще оволодіти китайською мовою та заглибитися у китайську культуру.

Стаття робить певний внесок до з'ясування ролі сленгових знакових заміників в китайській мові, а також до визначення своєрідності китайської мови та розуміння національно-культурної специфіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Треба зауважити, що питання дослідження сленгових знакових заміників у сучасній китайській мові є недостатньо вивченим. Теоретичною основою дослідження стали ідеї лексикологічних та лінгвокультурологічних наукових шкіл Китаєзнавців: В. І. Горелова, В. О. Кіктенко, Ю. І. Тарасова, тощо; китайських лінгвістів: Сю Сюньлей, Сюнь Вень тощо.

Постановка завдання. Мета статті полягає у систематизації сленгових знакових заміників в сучасному китайськомовному Інтернет-дискурсі та їх класифікація за тематичними підгрупами.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань:

1. Виявити сутність сленгових одиниць в китайськомовному Інтернет-дискурсі;
2. Запропонувати тематичну класифікацію цифрових ієрогліфів та смайлів в сучасному китайськомовному Інтернет-дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Сленг – це живий організм, який постійно змінюється та оновлюється. Він постійно запозичує елементи з інших мовних підсистем і також стає постачальником усного слова [4, 243]. Саме тому науковці дуже зацікавлені у вивченні сленгу та його компонентів у межах конкретних лінгвокультур та поширення сленгу в Інтернет-дискурсі. Розвиток віртуального дискурсу призводить до появи неформальної мови, створеної користувачами. Можна назвати це мовою Інтернету. Мова Інтернету все більше входить у реальне життя та має значний вплив на повсякденне спілкування. У звичайному спілкуванні люди частіше використовують лексику віртуального дискурсу, ніж нормативні слова та літературні вислови [1, 13].

Стрімкий розвиток і використання сленгу призводить до того, що мови сучасного світу стають більш динамічними, постійно доповнюються і розширюються. Звичайно, як і будь-яке інше явище, заохочення вживання сленгових одиниць має свої переваги та недоліки. Поява в мові нових

лексичних одиниць веде, з одного боку, до підвищення й оновлення динамізму лексичного складу мови. З іншого боку, створення нових елементів сленгової лексики призводить до утворення нелітературних лексичних одиниць, а іноді й лайливих слів, що негативно впливає на використання літературної мови [2, 60].

Китайський молодіжний сленг не виняток. З розвитком технологій, Інтернету та різноманітних комунікаційних платформ китайська молодь не відстає від усіх глобальних змін. Запозичення з англійської – найпопулярніший спосіб творення молодіжного сленгу. Маючи доступ до різноманітних телешоу та фільмів, сьогодні телевізійні та відеохостинги переповнені контентом англійською мовою. Таким чином молоді люди в Китаї наслідують західні культурні звичаї у своєму спілкуванні [5, 138].

Завдяки динамічному розвитку мови її словниковий склад істотно змінюється протягом життя одного покоління. Ці зміни характеризуються не тільки збільшенням або зменшенням словникового запасу, а й радикальною зміною мислення та сприйняття світу [3, 64].

Досліджуючи сленгові одиниці в китайськомовному Інтернет-дискурсі можна стверджувати, що більшість з них – це слова, пов'язані зі сферою науки і техніки, яка визначається інтенсивним розвитком, і слова, пов'язані з повсякденним життям. Отже, основними напрямками наповнення тематичного простору є: наука і технології (включаючи інформатику); економіка та фінанси (включаючи бізнес та рекламу); культура та шоу-бізнес; спорт; щоденне життя; політика, уряд і право [6, 143].

Тематична група – лексична група, в якій лексика поєднується з денотативним знаком, тобто виявляє суть твору. Тематичні групи охоплюють усі елементи реальності, від повсякденних предметів до небесних тіл і психічних процесів [7, 299].

Оскільки тематичний підхід спрямований на охоплення всіх елементів реальності, від сфери науки і техніки до соціально-психологічних характеристик людини, на мій погляд, в китайському онлайн-словнику виділяються дві основні частини словника: вираження значення емоції, а також знаки, які це передають (смайли) та інші словники, що мають цифрові знаки і є основою для тематичної класифікації [7, 299].

Матеріалом дослідження стала лексика інтернет-розмов, форумів та соціальних мереж. Вивчаючи цей матеріал з точки зору денотативних знаків, тобто таких, що вказують на реальність дійсності, було виділено основні тематичні групи

лексичного матеріалу, що використовується для спілкування в мережі: наукова та технічна термінологія; побутова лексика; лексика, що виражає емоційно-психічний стан людини; лексика на позначення вчинків людини; комунікативні вирази-кліше; лексика для вираження різноманітних станів людей; комп'ютерна лексика.

Фрази, що описують емоційний стан людини, – це слова, які описують емоції людей, викликані обставинами, настроєм або стосунками з іншими людьми. Наприклад:

520 我爱你 – Wǒ ài nǐ – Я тебе кохаю.

5201314 我爱你一生一世 – Wǒ ài nǐ yīshēng yīshì – Я кохаю тебе все життя.

53406 我想死您了 – wǒ xiǎng sǐ nínle – Дуже сумую за тобою.

Лексика на позначення вчинків людини включає слова, які описують будь-яку дію, яку виконала людина. Наприклад:

198 你去吧 – Nǐ qù – Іди!

1799 一起走走 – yīqǐ zǒu zǒu – Підемо разом.

729 去喝酒 – qù hējiǔ – Пішов пити.

Комунікативні фрази – це застигли слова, які всі мовці повторюють у розмовному контексті. Наприклад:

70 亲你 – Qīn nǐ – Цілую.

587 我抱歉 – wǒ bàoqiàn – Я вибачаюся.

44 谢谢 – xièxiè – спасибі! [8].

Слова, що описують стан людини, – це певна група слів, які намагаються описати людину в різних аспектах життя. Наприклад:

5252 我饿我饿 – Wǒ è wǒ è – Я зголоднів.

51396 我要睡觉了 – wǒ yào shuìjiào le – Мені треба спати.

5366 我想聊聊 – wǒ xiǎng liáo liáo – Я хочу поговорити.

Комп'ютерна лексика – діалект, сленг, набір фраз і виразів, що мають вузьке (комп'ютерне) вживання і не є граматично правильними словами мови. Спостереження за середовищем людей, які користуються Інтернетом, показують, що саме в цій сфері відбувається найактивніше створення інновацій, з'являються різного роду граматичні, фонетичні та графічні інновації [9, 89]. Наприклад:

356 上网了 – Shàngwǎngle – Я законнектився (я увійшов в Інтернет).

4457 速速回机 – sù sù huí jī – Скоріш вертайся до комп'ютера.

74839 其实不想走 – qíshí bùxiǎng zǒu – Насправді, не хочу виходити з мережі.

Слід зазначити, що ці групи відрізняються за певними умовностями, оскільки деякі з них

мають семантичні властивості, невіддільні від інших груп і накладаються одна на одну.

На першому етапі було досліджено 145 цифрових ієрогліфів, з яких 77 одиниць безпосередньо пов'язані з виразами, що виражають емоційно-психічний стан людини, до комп'ютерного словника віднесено 4 сленгові фрази, фізіологічний стан людини відображає 15 виразів, дії людини описують 29 фраз, а до комунікативних кліше віднесено 20 висловів (див. табл. 1).

Таблиця 1

Тематичні групи числових ієрогліфів

Тема	Кількість	%
Емоційна лексика	77	53%
Дії людини	29	20%
Комунікативні вирази	20	14%
Стан людини	15	10%
Комп'ютерна лексика	4	3%

У процентному співвідношенні це виглядає так: емоційна лексика – 53%; дії людини – 20%; комунікативні вирази – 14%; стан людини – 10%; комп'ютерна лексика – 3% (див. рис. 1).

На другому етапі було проведено аналіз смайлів, притаманних китайськокомовному Інтернет-дискурсу. У словнику цього дослідження 91 смайл, які було розподілено за напрямками: емоції, дії, персонажі та інше.

Емоційні смайли:

- \(^o^)/ Вау!
- (>_<) Біль/страх
- \(O_O)/ Сильне здивування
- p(^.^)q Побаження удачі
- Дії:
- (^_~)(^_-) Підморгувати
- (^_^)V Перемога!
- (P_-) Шукає відгадку
- (^ ^) // Оплески

Персонажі:

- (= ^ . ^ =) = ^ _ ^ = Кішка (також «ня», «дівчина-кішка»)
- (O, o) Сова
- ^ .. ^ Свиня
- («\ (O_O) /») Ведмідь або привид

Інше:

- (^ 3 ^) Поцілунок
- ^} {^ Любов
- = X = Рукостискання
- @-_-@ Овен, баранчик

Кількісно групи смайлів складається з: емоційних смайлів – 58 позначень, смайли на позначення дії – 19, смайли-персонажі – 8, інше – 6 позначень (див. табл. 2).

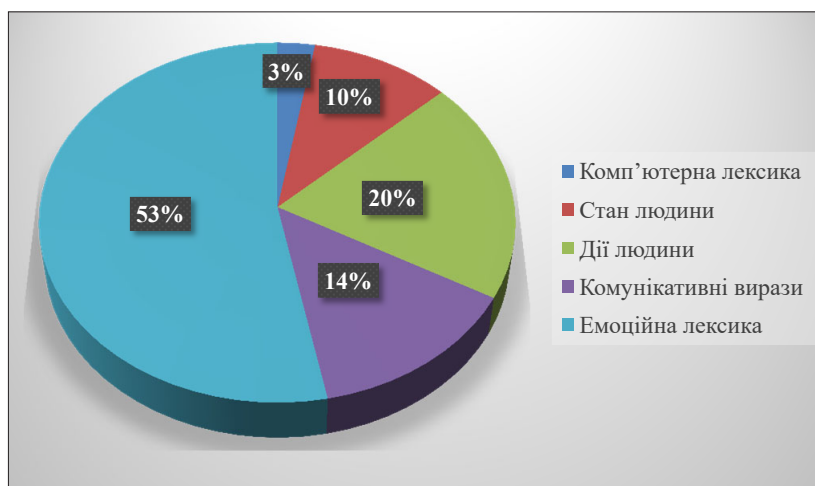

Рис. 1. Тематичні групи числових ієрогліфів

Таблиця 2

Тематичні групи «смайлів»

Тема	Кількість	%
Емоційні смайли	58	64%
Дії	19	21%
Персонажі	8	9%
Інше	6	6%

У процентному співвідношенні це виглядає так: емоційні смайли – 64%; дії – 21%; персонажі – 9%; інше – 6% (див. рис. 2).

Порівняння відсоткових співвідношень груп всередині цифрових ієрогліфів та смайлів дозволяє побачити, що групи з тематичним компонентом «емоція» становлять відповідно 53% та 64%, з тематичним компонентом «дія» – 20% та 21%. Разом показники решти тематичних груп становлять всього 27% для цифрових ієрогліфів та 15% для смайлів. Отримані дані свідчать про те, що серед

цифрових ієрогліфів та смайлів тематичні групи з компонентом «емоція» та «дія» переважають.

Висновки і пропозиції. В результаті семантичного аналізу 236 знакових заміників, 145 цифрових ієрогліфів та 91 смайла, було запропоновано класифікувати цифрові ієрогліфи на такі тематичні групи: емоційна лексика, дії людини, комунікативні вирази, стан людини, комп'ютерна лексика; та смайли на такі групи: емоційні смайли, дії, персонажі, інше.

Також в результаті дослідження було визначено, що тематичні групи з компонентом «емоція» та «дія» переважають серед цифрових ієрогліфів та смайлів, відповідно становлячи 53% та 64%, та 20% та 21%.

Отже сленгові знакові заміники в китайському Інтернет-дискурсі більшістю своєю представлені емоційною лексикою та лексикою міжособистісних стосунків, на другому місці

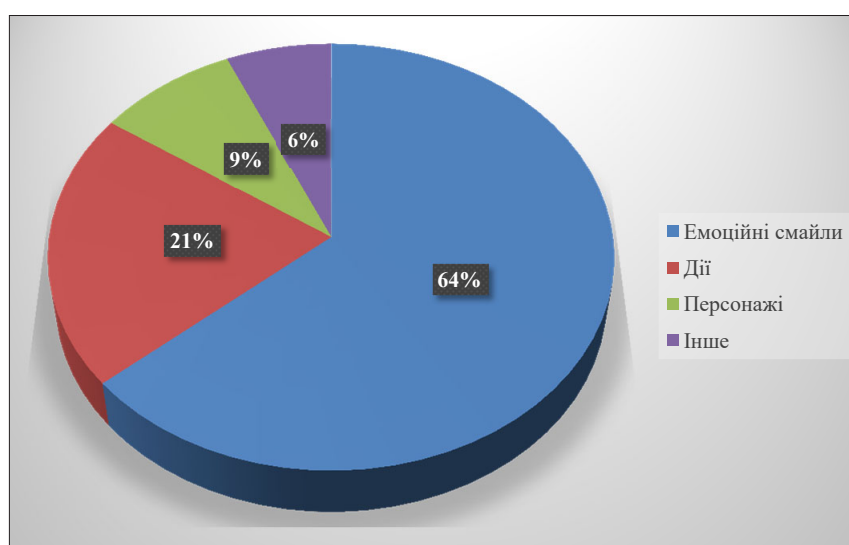

Рис. 2. Тематичні групи «смайлів»

знаходиться побутова лексика, а саме: діяльність людини чи умови життя, загальні терміни спілкування, кліше. Найменша частина сленгових знакових заміників в китайськомовному Інтернет-дискурсі – це лексика із галузі науки та техніки (у цьому дослідженні це комп'ютерний словник).

Перспективи подальшого дослідження вбачаються у доповненні класифікації сленгових знакових заміників з огляду на їх використання різ-

ними соціальними групами. а також у виявленні взаємозв'язку між вживанням сленгових знакових заміників та культурою спілкування в китайському інтернет-дискурсі. Стаття робить певний внесок до систематизації китайських крилатих висловів «цзінцзюй», а також до розуміння національно-культурної специфіки, що може стати підґрунтям для ефективного формування китайськомовної комунікативної компетентності.

Список літератури:

1. Вжещ Я.Л. Інтернет-дискурс: проблема визначення поняття, особливості структури. К.: Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2012. № 14(249). С. 15–19.
2. Керпатенко Ю. Комп'ютерний інтержаргон в умовах глобалізації. *Науковий часопис університету імені М. П. Драгоманова*. 2009. № 3. С. 59–63.
3. Кіктенко В. Семантика і прагматика концепту ініціатива «Один пояс, один шлях». *Китаєзнавчі дослідження*. 2018. № 1. С. 58–68.
4. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг. Київ: Критика, 2005. 462 с.
5. Тарасова Ю. І. Елементи міжкультурного впливу в лексиці молодіжного сленгу сучасної китайської мови. *Сходознавство*. 2008. № 43. С. 137–140.
6. Crystal D. Language and the internet. *IEEE transactions on professional communication*. 2002. Vol. 45, no. 2. P. 142 – 144. URL: <https://doi.org/10.1109/tpc.2002.1003702> (date of access: 10.12.2022).
7. The Oxford Dictionary of modern slang / ed. by A. John, S. J. A. Oxford: Oxford University Press, 1993. 299 p.
8. Xu Xunlei Amnesia with Chinese characters. *China Daily*. 2010. URL: http://www.chinadaily.com.cn/life/2010-08/05/content_11740192
9. 熊文. 小学语文教学中童话教学的有效策略研究. *国际教育论坛*. 2020. Т. 2, № 6. С. 89. URL: <https://doi.org/10.32629/jief.v2i6.1030> (дата звернення: 15.02.2023).

Oskina N. O., Chorna D. D. SLANG SIGN SUBSTITUTES IN CONTEMPORARY CHINESE-LANGUAGE INTERNET DISCOURSE

Modern Chinese-language Internet discourse is complex and multi-layered. It contains different styles of speech, including literary language, colloquial language and slang. Slang, as an important part of Internet discourse, is a means of emphasizing identity and group affiliation, as well as a way of expressing emotions and other social aspects.

As a result of the study of scientific pedagogical, methodological and philological sources, it was determined that slang is an integral part of the Chinese language and occupies an important place in all spheres of life. Slang replaces a conversational element that performs evaluative, expressive, emotional and other functions.

Slang sign substitutes, such as digital characters and emoticons, are widely represented in the Chinese-language Internet discourse, and have great potential for use. From the point of view of slang analysis, classification of slang sign substitutes by thematic groups is proposed.

As a result of the semantic analysis of 236 sign substitutes, 145 digital hieroglyphs and 91 emoticons, it was proposed to classify digital hieroglyphs into the following thematic groups: emotional vocabulary, human activities, communicative expressions, human condition, computer vocabulary; and emoticons into the following groups: emotional emoticons, activities, characters, other.

Also, as a result of the research, it was determined that the thematic groups with the component “emotion” and “activity” prevail among digital hieroglyphs and emoticons, accounting for 53% and 64%, and 20% and 21%, respectively.

Therefore, slang sign substitutes in the Chinese-language Internet discourse are mostly represented by emotional vocabulary and vocabulary of interpersonal relations, everyday vocabulary is in second place, namely: human activities or living conditions, general communication terms, clichés. The smallest part of slang sign substitutes in Chinese-language Internet discourse is science and technology vocabulary (in this study, it is computer vocabulary).

Key words: Chinese-language, Internet discourse, slang, sign substitute, thematic group.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

УДК 070:004.738.5]:[7.045:355-057.36]:355.01(477:470)
DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/26>

Бабенко В. С.

Запорізький національний університет

ФОРМУВАННЯ СТЕРЕОТИПНОГО ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ЯК «СЕКС-СИМВОЛУ» У ВИСВІТЛЕННІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ В ЗМІ

У статті здійснено аналіз традиції вжитку поняття «секс-символ» в українських наукових розвідках з соціальних комунікацій. Розкрито розмаїття його трактувань в межах мас-медійних практик. Встановлено основний перелік тем і проблематик, в контексті яких ним послуговуються. З'ясовано зв'язок концепту «секс-символ» із поняттями «мачизм» та «традиційна маскуліність». Підкреслено, що уявлення про ці поняття перебувають під впливом динамічних суспільних процесів, а легітимізація цих уявлень відбувається у просторі медіа-реальності.

Стаття простежує формування сучасних інформаційних стратегій ЗМІ у тиражуванні конкретних зразків чоловічих секс-символів на основі підходів розроблених у рекламі. Окреслено, що саме рекламний контент стимулював культуру сприйняття чоловічої сексуальності як засобу привертання уваги споживачів та споживачок інформаційної продукції. На прикладі офіційних іміджевих рішень НАТО показано як візуальний контекст секс-символу в особі військового використовується у впливі на формування громадської думки.

Надано трактування причин актуалізації в мас-медіа образу військового як секс-символу після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну в 2022 році. Розглянуто в чому ці процеси можуть суперечити стандартам журналістської роботи. Встановлено в який спосіб візуальні і текстові маркери секс-символу формують уявлення про образ «ідеального військового».

Результати дослідження можуть бути використані в процесі вивчення курсів з питань стилістики журналістських текстів, реклами, іміджу, а також журналістської етики. Висвітлена тематика становить інтерес для студій, які займаються вивченням гендерної проблематики ЗМІ та медіаграмотності. Також наведений аналіз актуальний для медійників практиків і може слугувати орієнтиром у формуванні матеріалів з дотриманням професійних стандартів в роботі.

Ключові слова: мас-медіа, секс-символ, мачизм, маскуліність, російсько-українська війна, стереотип, засоби масової інформації, наратив.

Постановка проблеми. В українських мас-медіа триває процес деконструювання радянських наративних практик тілесності та еволюція комунікативних стратегій представлення ідентичностей. Каталізаторами цього виступають явища, які є як ідеологічними опонентами, так і водночас з цим – підживлюють видимість парадигм один одного. Головним чином такими каталізаторами стали формування в інформаційному просторі засад правового суспільства, розвиток контенту орієнтованого на культуру споживання, деколонізація усталених норм у репрезентації (і саморепре-

зентації) символічно-знакового коду тіла. Так правове суспільство формує стандарти повідомлень про особистість, виходячи з уявлень про честь і гідність кожного індивіда. Культура споживання мотивує медіа уречевлювати тіло (і його сконструйовані образи) як товар. Деколонізація шукає можливості для унормування зразків національних ідеалів естетичної привабливості (всупереч радянським табу і колишній державній монополії на сексуальність людини в медійному ландшафті) та формує правила комунікації, що вибудовують матрицю гуманістичних підходів, після

того, як ідеї гуманізму були спотворені у радянський період історії. Відтак, оприявлення в ЗМІ текстових та візуальних категорій сексуальності людини перебувають одночасно під впливом двох факторів. Перший – це колективна домовленість про межі етичної доцільності публічного діалогу в означених темах. Другий – комерційна привабливість уявлень про сексуальність, яка формується в межах згаданої колективної домовленості і разом з тим намагається впливати на неї. Обидва вони не є сталими і зазнають трансформацій в контексті суспільно-політичних процесів загальнонаціонального масштабу. Потужним чинником впливу на український сегмент медіареальності стала повномасштабна війна Російської Федерації проти України, що почалася 24 лютого 2022 року. Окрім висвітлення її подій у публікаціях інформаційних та аналітичних жанрів ЗМІ активно звернулися до репрезентації образів військових, вбудовуючи їх у вже існуючі стереотипні ролі та маркетингові прийоми привернення громадської уваги. Серед таких образів, що набули активного поширення як в ЗМІ так і в просторі соціальних мереж став український військовий як чоловічий секс-символ. В наукових розвідках з соціальних комунікацій цей концепт корелюється із іншими актуальними в науковій думці поняттями, такими як гендерні ролі, маскуліність, мачизм, сексуалізація та еротизація, імідж, ідентичність. Разом з тим феномен «секс-символу» в мас-медіа нерозривно пов'язаний із методами впливу на громадську думку, що використовує реклама. Все це мотивує до наукового аналізу явища із урахуванням широкого простору контекстів зумовлених поточними та історичними процесами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика концепту «секс-символ» залишається малодослідженою у вітчизняному журналістикознавстві. Головним чином до неї звертаються в описі акторів та акторок кінематографу, чії імена стали власними назвами для означення вроди, сексуальності, притягальності. Звертаючись до вербальних стратегій англійських ток-шоу М. Човганюк проводить паралелі між концепцією Ф. Белла і Т. ван Ліувена (згідно з якою гості таких програм мають відповідати критеріям інформаційного приводу, символічної цінності та розважального потенціалу) та символізацією інтерв'ююваних відповідно до підходу Р. Дайера. На підставі цього статус «секс-символу» постає одним з найзатребуваніших в ток-шоу [26, с. 44]. В дисертації присвяченій соціально-психологічним аспектам авторських матеріалів франчайзингових видань

М. Садівнича спирається на класифікацію образів сучасних чоловіків В. Каленича, де секс-символ постає одним з таких образів у глянцевих журналах [17, с. 37]. На думку В. Каленича цей образ вписується у бачення виданням свого читача, як самостійного, успішного, ерудованого, здорового і стильного чоловіка [7, с. 62]. В такому контексті секс-символ сприймається як ідеальна рольова модель для наслідування українськими чоловіками. Монографія М. Степаненка присвячена політизації мовних практик в Україні на основі медіа-матеріалів означає поняття «секс-символ» як номен, що використовується на адресу політичних еліт. Зокрема щодо Юлії Тимошенко зафіксована образна назва «секс-символ української політики» [22, с. 51]. «Словник медійних перифразів XXI століття» згадує вислів «перший секс-символ жінок», яким «трішки за сорок» на адресу парламентаря Володимира Литвина [20, с. 59]. Позичування політиків та політикинь в якості секс-символів має сталу традицію вжитку в мас-медіа, однак наукова думка звертається до оцінки цього явища мозаїчно та не системно. Серед іншого, розвідка А. Енгельфрід досліджує медійний образ В. Путіна. Аналізуючи естетику розважальних політичних програм мистецтвознавиця доходить висновку про репрезентацію в них очільника країни-агресорки як поп-зірки та секс-символу [28]. О. Бешлей окреслює перелік дев'яти стереотипних образів жінки в англійській рекламі, серед яких і секс-символ [1, с. 54]. В контексті означеної теми інтерес становлять роботи присвячені іміджу та образу українського військового в мас-медіа. Свою увагу на цю проблематику звертали Т. Храбан, О. Кирилюк, М. Товма, А. Турчинов.

Е Хедлінг, Е. Еденборг, С. Стренд аналізують як образ конкретного чоловіка розтиражований в мас-медіа у статусі секс-символу впливає на громадські уявлення про військову спроможність НАТО [30]. Ці аспекти дозволяють розмістити поняття чоловічого секс-символу у спільному термінологічному полі із мачизмом та нормативною маскуліністю і долучити до аналізу наукові дослідження присвячені цим явищам.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження комунікативних стратегій ЗМІ у використанні стереотипної концепції «секс-символ» на позначення військових в українській армії, які беруть участь у російсько-українській війні. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: підсумувати традицію аналізу поняття «секс-символ» в мас-медіа українською науковою думкою; встановити осно-

вні засади формування чоловічих секс-символів в медіареальності; визначити прояви поняття «секс-символ» на адресу українських військових в ЗМІ, що набули чинності у 2022 році.

Виклад основного матеріалу. Однією з перших наукових публікацій, що звертається до аналізу явища «секс-символ» в українських медіа датується 2009 роком і належить Т. Шаповаловій. Досліджуючи комунікативні стратегії тогочасних українських журналів для жіночої аудиторії науковиця маркує це поняття у складі іменників-апелативів, що «використовуються для характеристики героїв публіцистичних матеріалів, створення певного образу персонажів, розкриття їх характеру» [27, с. 99]. Дослідниця зазначає, що поняття «секс-символ» є вживаним у зображенні чоловічого образу, однак в наукових розвідках інших науковців та науковиць характерно розглядати його в контексті жіночих гендерних стереотипів. Досліджуючи усталені уявлення про об'єктивізацію в українських ЗМІ Т. Сукаленко розглядає естетичний концепт тілесності під назвою «секс-символ» як суто жіночий феномен [24, с. 177]. Т. Кравець пояснює це асиметрією в українській мовній картині світу, коли «зовнішність жінки зазначена більш детально і більшою кількістю мовних одиниць, ніж зовнішність чоловіка» [11, с. 223]. Разом з тим дослідниця наголошує, що стереотипи привабливої зовнішності чоловіка в українському мас-медійному дискурсі конструюються головним чином навколо фізіологічних якостей (береться до уваги міцна статура, наявність фізичної сили, високий зріст), традиційних гендерних ролей та репродуктивно-біологічних функцій [11, с. 223–225]. В аналізі оціночних номінативів української мови на прикладі медіаматеріалів І. Лобоцька характеризує поняття «секс-символ» як міжгендерне. За її твердженням, під ним розуміють «людину, що має яскраво виражену сексуальну привабливість та сприймається як вірець» [12, с. 36].

Пропонуючи власну типологізацію гендерних стереотипів в мас-медіа Ю. Карпінська поділяє їх на три основні категорії: традиційні, нові та актуалізовані. Наративний концепт «секс-символ» на означення чоловіка науковиця зараховує до нових, які набувають поширення під впливом актуальних і водночас мінливих суспільних процесів. Як прояв комунікативної культури глянцевого видання, цей образ покликаний не стільки відображати об'єктивну реальність, скільки формувати ціннісні пріоритети своєї аудиторії. При цьому представлення жіночих та чоловічих образів в медіа

регулюють не лише колективні стереотипні моделі (в яких соціалізується індивід), а й індивідуальна саморепрезентація суб'єкта [8, с. 364–365].

Активне використання в мас-медіа поняття чоловічого секс-символу має за собою кілька етапів історичного становлення. Починаючи з 1990-х років в рекламі помітно зростає тиражування образів чоловіка. Цей процес пов'язаний із широким представленням ідеалізованих естетичних якостей та еротизацією чоловічого тіла. Р. Гілл, К. Хенвуд і К. Маклін говорять про «кодування цього тіла засобами, які дозволяють дивитися на нього та бажати його». Мас-медіа конструюють наративні практики тілесності, які не лише пропонують звернути увагу на чоловіка як сексуальний об'єкт, а напряду закликають до цього [29]. В рецензії на книгу Р. Гілл «Гендер і медіа» Ж. Відвід зазначає: «Подібно до попередніх репрезентацій ідеалізованих і фетишизованих жіночих тіл, чоловіче тіло також стало таким ж об'єктивованим, з нормативними уявленнями про те, як мають виглядати «чоловічість» і маскуліність, настільки ж всеосяжними, як і образи, які медіа пропагували щодо того, що повинна втілювати жінка» [33, с. 8]. Як зазначає Н. Кондратенко, образність пов'язана із сексуальністю людини задіяна у комунікативних стратегіях реклами з метою привернення уваги та зниження критичного сприйняття самого товару [10]. Це судження цікаво розглянути в контексті дослідження Е. Хедлінг, Е. Еденборг та С. Стренд. Їхня спільна наукова розвідка зосередила свою увагу на комунікативних стратегіях, що супроводжували у 2018 році навчання НАТО в Норвегії. Ці стратегії полягали в офіційному запрошенні Instagram-інфлюенсера та норвезького військово-морського офіцера Лассе Матберга, чий статус був розтиражований в мас-медіа в якості секс-символу. Як людина із потужним символічним капіталом у масовій аудиторії він виступав публічним представником НАТО із залучення молоді за допомогою соціальних мереж. Медійний образ цього чоловіка репрезентує атлетичну статуру, доглянутий вигляд, світлини із напівоголеним виглядом в антуражі відпочинку, спортивних занять та шоу-бізнесових заходів. Окремий аспект, що вирізняється в дослідженні – експлуатація інфлюенсером затребуваної популярною культурою естетики скандинавської міфології. Ця якість була підкріплена тим, що Збройні сили Норвегії культивують ідею вкорінення цієї організації у військові традиції доби вікінгів. На думку дослідників, це є проявом воєнізованої маскуліності, що

пов'язує солдата з рядом військових чеснот притаманних легендарним воїнам [30, с. 5–6]. На прикладі Лассе Матберга це створює ідеалізований образ бійця, який окрім таких властивостей, як героїзм, хоробрість, фізична сила, самовладання, тощо, наділеними якостями краси, доглянутості, стильного вигляду. При цьому інфлюенсер «врівноважує проєкцію свого тіла як пасивного об'єкта бажання та предмет агентної військової маскулінності» [30, с. 5].

Такий чином імідж Лассе Матберга ілюструє вже згадану думку В. Каленича про те, що глянцевої чоловічі журнали пропонують зразки конкретних секс-символів, як рольові моделі для наслідування. Також образ норвезького моделі викликає асоціації із культурою мачизму. Мачизм отримав в українській науковій думці переважно негативне тлумачення. Визначення, що надала йому О. Кісь у 2007 році, на основі дослідження матеріалів ЗМІ заклало на майбутнє його магістральне розуміння в соціальних комунікаціях. Згідно з думкою дослідниці це «надмірна та демонстративна маскуліність, атрибутами якої є фізична сила, сміливість, статева зрілість, панування над жінками та агресивність», для якої також характерний гедонізм, як стиль життя [9, с. 8–9]. Узнявши за основу це визначення колективна монографія присвячена стандартам недискримінаційної реклами додає до нього ознаки сексуальної активності та домінування [21, с. 27]. Аналізуючи Стратегію гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 рр. Н. Горобець характеризує одну з її задач, як запобігання мачизму, що є одним з проявів сексизму [3, с. 28]. Проте сама стратегія не містить згадки цього явища [23]. Чи є токсична маскуліність та споживацьке ставлення до відносин з жінками визначальними рисами мачизму? На нашу думку, подальше формування правового суспільства, громадський резонанс навколо акцій «Me Too» та «Я не боюсь сказати», збільшення профеміністичного дискурсу в мас-медіа завдали помітної деконструкції цього явища. Сучасний інформаційний ландшафт пропонує погляд на мачо як на естетично і сексуально привабливого чоловіка, який позбавлений хижацьких стратегій у відносинах та спілкуванні і може втілювати ряд чеснот. Його присутність в медіареальності сигналізує про нього як про бажаного сексуального партнера, подразник для еротичних фантазій. Е. Хедлінг, Е. Еденборг та С. Стренд підкреслюють, що Лассе Матберг втілює атлетичний ідеал традиційної маскулінності воїна, який не суперечить зображенню НАТО як прогресивної

сили, що дотримується норм гендерної рівності. Адже образ інфлюенсера в Instagram, попри те, що частково звертається до власної сексуалізації, містить контент, який прочитується як самоіронія, доброта, партнерство, піклування (що суперечить визначенню мачизму О. Кісь). Разом з тим, медіа тиражують згадку про нього як мачо. Для прикладу італійський журнал про моду у зачісках «NTrends» повідомляє про нього в таких формулюваннях: «Королівське волосся, пильний погляд, статура справжнього мачо зробили його відомим, повернувши в моду взірць явно дикої чоловічої краси» [32]. Жіночий інтернет-портал «Momento donna» називає Лассе «справжнім скандинавським мачо» і поруч з цим зазначає: «Однак, очевидно, у нього є ніжна сторона, насправді його найкращий друг – милий померанський шпіц, також увічнений на його провокаційних світлинах» [31]. Таким чином стереотипний образ мачо, який експлуатують медіа більшою мірою пов'язаний із набором візуальних естетичних якостей, ніж культурі відносин із жінками. Мачо – це еротична мрія, яку ЗМІ пропонують своїй аудиторії за тим же принципом, який описують в роботі реклами Р. Гілл, К. Хенвуд і К. Маклін. За тим винятком, що мачо або секс-символ розміщений в форматі журналістського тексту не продає конкретний товар. Він сприяє відвідуваності сайту, каналу у YouTube чи іншої платформи. А ця статистика відвідувань допомагає просувати певне медіа роблячи його більш видимим для нової аудиторії та потенційних рекламодавців. Дослідники, які звертають увагу на феномен Лассе Матберга, описують його образ як засіб впливового маркетингу [30, с. 2].

За подібним маркетинговим штаблом репрезентація чоловічих секс-символів була представлена в українських медіа до 2022 року. Події повномасштабного військового вторгнення в Україну актуалізували видимість в цьому явищі українського військового. Окрім того, що масова аудиторія має запит на розповідь про свою армію як про сукупність суб'єктів із варіативною палітрою індивідуальних репрезентацій, ЗМІ також відчують за собою місію у формуванні постатей, які викликають максимальну симпатію. Секс-символ – лише один з таких образів в широкому каталозі журналістських стратегій. У своїй науковій статті О. Сищук розглядає слова заступника керівника Інформаційно-аналітичного центру РНБО Володимира Польового. Згаданий чиновник говорить про проблему затребуваності комерційними ЗМІ монетизувати у своїх повідомленнях «атмосферу страху» при висвітленні російсько-

української війни. Як протидію цьому, серед іншого, він називає поширення матеріалів присвячених темі сексу. На думку О. Сищука ефективність такої настанови для працівників мас-медіа сумнівна, оскільки не підкріплена науковим обґрунтуванням [19, с. 146].

Про те, що із початком повномасштабного вторгнення сексуалізація образу українського військового в ЗМІ почала канонізуватись свідчить ряд матеріалів в мас-медіа. Так телевізійний канал «1+1» для випуску новин підготував відеосюжет під назвою «ЗСУ, тримайтеся! Мені ще за когось з вас заміж виходити» – як найбажаніші чоловіки захищають країну». В ньому журналістка здійснила огляд персоналій кількох військових, описавши їх як «бажаних чоловіків» [6]. На сайті каналу сюжет отримав текстове продовження у вигляді добірки «секс-символів» у лавах ЗСУ, де надали коротку характеристику і покликання на сторінку у соц-мережах трьох чоловіків: Артура Тураєва, Євгена Іващенко та Валерія Маркуса [14]. Сайт рівненської радіостанції «Радіо Трек» опублікував «Топ-5 секс-символів ЗСУ» за версією співачки Даші Астаф'євої. Окрім згаданих трьох військових в ньому представили Назара Грабара та Лева Улесова. Публікація отримала підзаголовок «Здається, не всі з них одружені» і тиражувалася іншими ЗМІ [4]. Інформаційний портал «Мета» в матеріалі «Головні секс-символи ЗСУ: фото українських захисників, які підкорили серця мільйонів жінок» розширив цю добірку двома особами: військовим із позивним Security та співаком Максом Барських [2].

Деякі з наведених чоловіків були висвітлені в статусі «секс-символів» як герої окремих публікацій. Так інформаційний портал «РБК-Україна» підготував матеріал «Новий секс-символ ЗСУ: що відомо про фітнес-тренера Євгена, від очей якого мліють дівчата». В тексті Євген Іващенко названий «готовим до одруження» красенем, чиє «серце вільне та відкрите до кохання», а від його очей «можна збожеволіти» [15]. Сайт «Нового каналу» розповів про Артура Тураєва в публікації «#Добрі Історії: Український захисник став секс-символом ЗСУ». Матеріал побудований як пряма мова військового, де він зазначає: «Коли був підлітком, я не відзначався особливою зовнішністю. Однак із часом почав дедалі більше помічати певну увагу до себе. Чоловіки стають кращими з роками» [5]. Ще один матеріал підготувало УНІАН. У тексті із заголовком «Секс-символ ЗСУ Артур Тураєв розповів про дикі ревнощі своєї дружини (відео)» зазначається: «З початку війни він знайшов велику

популярність серед дівчат. Аудиторія в його соціальних мережах становить 95% дівчат і всього 5% чоловіків» [13]. Інший матеріал УНІАН повідомив, що «головну перевагу серед дівчат отримав поліцейський Євген Іващенко». Публікація вийшла під заголовком «Вкрав жіночі серця»: визначено головного секс-символа української армії (відео)» [16]. «П'ятий канал» присвятив окремий випуск програми «Незламна країна» Назару Грабару [18].

Представлення сексуального контексту в образі українського військового є складовою трансформацій в стандартах журналістської роботи, що виникають внаслідок війни. Ці стандарти не пов'язані із формальними вимогами (наприклад, перевіркою фактів), а стосуються питань стилістичної доцільності, розголосу деталей особистого життя, переведення громадської уваги на лукістичні зразки. Л. Чернявська зазначає «Соціальна відповідальність медіа ґрунтується на соціальній відповідальності перед своєю аудиторією, яка повинна отримувати якісний інформаційний продукт, що відповідає її запитам» [25, с. 63]. Увага ЗМІ до теми українського військового як секс-символу дозволяє припустити, що такі матеріали не стільки реагують на запит аудиторії, скільки штучно формують його, використовуючи подражники привернення уваги.

Висновки. Спираючись на аналіз досліджень можна погодитись із тим, що витоки мас-медійних практик із поширенням концепту секс-символу військового беруть свій початок в стратегіях реклами, сформованих наприкінці ХХ століття. Еволюція цих комунікаційних підходів позначилася на тому, що чоловік зображується не лише як предмет для задоволення сексуального інтересу, оскільки йому надаються ознаки суб'єктності. Це здійснюється за допомогою поширення елементів біографії та висвітлення рис, що супроводжують психологічний портрет особистості.

Популяризацію у вітчизняних ЗМІ концепту військового як секс-символу доцільно розглядати в контексті мачизму. Це поняття перебуває у подальшому семантичному становленні внаслідок низки громадських процесів. Журналістські матеріали продовжують експлуатувати його як набір символічно-знакових кодів, що мотивують реципієнтів до уявлень про традиційну маскуліність. При цьому сама традиційна маскуліність доповнюється новими стандартами суспільних очікувань. Серед іншого ЗМІ пропонують концепт мачо не лише як хижака, який полює на можливості для статевих актів, а й як фантазію про чоловіка наділеного чеснотами.

Разом з тим ми погоджуємося із думкою, що сексуалізація образу чоловіка в українському сегменті медіареальності конструюються за допомогою його фізичних параметрів і потенційних репродуктивних якостей. Відтак можна говорити про умовну шкалу наративів у висвітленні чоловіка військового як секс-символу. ЗМІ з високими професійними стандартами і ЗМІ, які тяжіють до контенту «жовтої преси» акцентуватимуть увагу на різних аспектах конкретного образу. Від рівня

цієї шкали буде залежати повнота суб'єктності героя матеріалу. Але кожен з таких матеріалів пропонує ідеального чоловіка релевантного до ціннісної матриці аудиторії цього ЗМІ.

Для подальших наукових досліджень актуальним є аналіз секс-символу українського військового як інструменту протидії деструктивним навіюванням російської інформаційної війни. А також як маркер деконструкції гендерних стереотипів в українському сегменті медіареальності.

Список літератури:

1. Бешлей, О. В. Образ жінки в сучасному англomовному рекламному дискурсі. *Нова філологія*. 2020, № 1. С. 54–59.
2. Васьковська В. Головні секс-символи ЗСУ: фото українських захисників, які підкорили серця мільйонів жінок. *Мета*. URL: <https://meta.ua/uk/news/society/45223-golovni-sekssimvoli-peredovoyi-ukrayinski-zahisniki-yaki-pidkorili-sertsya-milioniv/> (дата звернення: 18.03.2022).
3. Горобець, Н. О. Європейські стандарти гендерної політики в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 27–29. URL: http://lsej.org.ua/1_2022/3.pdf (дата звернення: 03.03.2023).
4. Даша Астаф'єва назвала ТОП-5 секс-символів ЗСУ (ФОТО). *Радіо Трек*. URL: https://radiotrek.rv.ua/news/top-5-dasha-astaf-ieva-ozvuchila-reyting-seks-simvoliv-zsu-foto_289403.html (дата звернення: 18.03.2022).
5. Добрі Історії: Український захисник став секс-символом ЗСУ. *Новий канал*. URL: <https://novy.tv/ua/news/2022/04/18/ukrainskyj-zashhytnyk-stal-seks-symvolom-vsu/> (дата звернення: 18.03.2022).
6. «ЗСУ, тримайтеся! Мені ще за когось з вас заміж виходити» – як найбажаніші чоловіки захищають країну. *TCH*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=OKOJQ_IspmQ (дата звернення: 18.03.2022).
7. Каленич В. Моделювання образу чоловіка на сторінках чоловічих глянцевиx журналів. *Світ соціальних комунікацій*. Київ: КиМУ, ДонНУ, КПУ, 2013. Т. 9. С. 59–62.
8. Карпінська, Ю. В. Гендерні стереотипи та їх відображення на сторінках журналів для жінок. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2019»*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 18 – 19 квіт. 2019 р.). Черкаси, 2019. С. 364–366.
9. Кісь О. Сексизм у ЗМІ: Протидіючи комунікативному потокові. *Збірник наукових праць Донецького державного університету управління*. Серія «Спеціальні та галузеві соціології». 2007. Вип 3. Т. 8. С. 221–241
10. Кондратенко Н. В. Комунікаційні технології наукового дискурсу. Методичні рекомендації для здобувачів третього рівня вищої освіти. URL: http://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/edu-programm/rgf/035_filologiya_phd/MR_Komunikatsiini_tekhnolohii_naukovoho_dykursu.pdf (дата звернення: 21.02.2023).
11. Кравець Т. Стереотипи зовнішності чоловіка в українській мовній картині світу: гендерний фактор (на матеріалі мас-медійних текстів). *Мова і культура*. 2013. Вип. 16, Т. 6. С. 221–228.
12. Лобочька І. В. Кваліфікаційна робота з української мови на тему: «Способи оцінної номінації осіб у сучасній українській мові: традиція і новаторство». URL: http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/7878787/2284/%D0%9B%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%86.%D0%92.%20%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 27.02.2023).
13. Могилевич Д. Секс-символ ЗСУ Артур Тураєв розповів про дикі ревнощі своєї дружини (відео). *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/lite/stars/seks-simvol-zsu-artur-turayev-rozpoviv-pro-diki-revnoshchi-svoyeji-druzhini-video-11935263.html> (дата звернення: 18.03.2022).
14. Нові українські секс-символи: «краші» жінок у лавах ЗСУ (фото, відео). *1+1*. URL: <https://1plus1.ua/snidanok-z-1-1/novyny/novi-ukrayinski-seks-simvoli-krasi-zinok-u-lavah-zsu-foto-video> (дата звернення: 18.03.2022).
15. Новий секс-символ ЗСУ: що відомо про фітнес-тренера Жені, від очей якого мліють дівчата. *РБК-Україна*. URL: https://www.rbc.ua/rus/lite/stil_zhizni/novyy-seks-simvol-vsu-izvestno-fitness-trenere-1648731523.html (дата звернення: 18.03.2022).
16. Орлова В. «Вкрав жіночі серця»: визначено головного секс-символа української армії (відео). *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/lite/stars/vkrav-zhinochi-sercya-viznacheno-golovnogo-seks-simvola-ukrajinskoji-armiji-video-11767024.html> (дата звернення: 18.03.2022).

17. Садівнича М. В. Соціально-психологічні аспекти авторських матеріалів франчайзингових видань: механізми, функції, способи реалізації : дис. ... д-ра філософії : 061. Суми, 2022. 228 с.
18. Секс-символ ЗСУ. Назар Грабар. Орки в квартирі. Лобода. Як став військовим | «Незламна країна». 5 канал. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NhybA1k0q3M> (дата звернення: 18.03.2022).
19. Сишук О. А. Інформаційно-психологічний компонент «гібридної» війни. *Україна в системі змін парадигми світопорядку XX–XXI століть* : тез. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 березня 2015 р.). К., 2015. С. 143–147.
20. Словник медійних перифразів XXI століття / уклад. : Я. В. Козачок, В. М. Васильченко, І. А. Костюк. К. : НАУ, 2014. 152 с.
21. Стандарти недискримінаційної реклами за ознакою статі: українська практика та міжнародний досвід: монографія / за заг. ред. І. В. Лилик Київ: ТОВ «Видавничий Будинок “Аванпост-прим”», 2011. 88 с.
22. Степаненко М. Політичне сьогодення української мови : актуальний перифрастикон : монографія. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2017. 616 с.
23. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 рр. URL: <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy2023-ukr-new2/16808b35a4> (дата звернення: 15.03.2023).
24. Сукаленко Т. Гендерні стереотипи в мові сучасних ЗМІ. *Проблеми гуманітарних наук*: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». 2021. № 48. С. 174–183.
25. Чернявська Л. В. Соціальна відповідальність медіа в умовах Російсько-української війни. *Держава та регіони*. Серія: Соціальні комунікації, 2022 р., № 3 (51). С. 59–65.
26. Човганюк М. М. Вербалізація стратегій і тактик ввічливості в англomовному телевізійному дискурсі ток-шоу (на матеріалі програми Larry King Live) : дис. ... канд. філ. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 224 с.
27. Шаповалова Г. Комунікативна стратегія сучасних українських журналів для жінок. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. 2009. Вип. 20. С. 97–101.
28. Engelfried A. Zar und Star. Vladimir Putins Medienimage. *Osteuropa*. № 5. 2012, S. 47–68. URL: <https://zeitschrift-osteuropa.de/hefte/2012/5/zar-und-star/> (дата звернення: 23.03.2023).
29. Gill R., Henwood K., McLean C. A genealogical approach to idealised male body imagery. *A Journal of Modern Critical Theory*. Vol. 26, No.1. P.187–200 URL: <https://eprints.lse.ac.uk/2516/1/Agenealogical.pdf> (дата звернення: 04.03.2023).
30. Hedling E., Emil Edenberg E., Strand S. Embodying military muscles and a remasculinized West: influencer marketing, fantasy, and “the face of NATO”. *Global Studies Quarterly*. 2022. № 2, P. 1–12 URL: <https://academic.oup.com/isagsq/article-pdf/doi/10.1093/isagsq/ksac010/42804799/ksac010.pdf> (дата звернення: 29.02.2023).
31. Lasse Matberg: il “sexy vichingo” di Instagram. *Momento donna*. URL: <https://www.h-trends.it/tendenze/vichingo-mode-on-barba-folta-e-capelli-lunghi-alla-lasse-matberg/> (дата звернення: 29.02.2023).
32. Neliana Pansitta. “Vichingo” mode on: barba folta e capelli lunghi alla Lasse Matberg. *HTrends*. URL: <https://www.h-trends.it/tendenze/vichingo-mode-on-barba-folta-e-capelli-lunghi-alla-lasse-matberg/> (дата звернення: 29.02.2023).
33. Vivid J. Gender, the Media, and Postfeminism. SocArXiv. 2022 URL: <https://doi.org/10.31235/osf.io/ab6vs> (дата звернення: 06.03.2023).

Babenko V. S. THE FORMATION OF A STEREOTYPICAL IMAGE OF A UKRAINIAN MILITARY MAN AS A ‘SEX SYMBOL’ IN MASS MEDIA COVERAGE OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR

The article provides an analysis of the tradition of usage of the notion ‘sex symbol’ in Ukrainian scientific research within social communications. It discovers the variety of interpretations of this notion within mass media practices. It designates the main list of themes and problems in whose context this notion is being used. The article ascertains the connection between the ‘sex symbol’ concept and such notions as ‘machismo’ and ‘traditional masculinity’. The research underlines the fact that understanding of these notions is influenced by dynamic social processes and legitimization of this understanding takes place in media reality.

The article traces the formation of modern mass media’s informational strategies in the replication of particular examples of male sex symbols based on approaches developed in advertisements. It outlines the fact that it has been advertising content that stimulated the culture of perception of male sexuality as a means of attraction of the attention of those who consume the information products. The article uses official NATO image solutions to show how visual context of a sex symbol represented by a military man is used to influence the formation of public perception.

The research provides an interpretation of actualization of the image of a military man as a sex symbol after the full-scale invasion of Russian Federation into Ukraine in 2022. It considers the factors in which these

processes can contradict standards of journalistic work. It determines the way in which visual and textual markers of sex symbol form the idea of the image of a 'perfect military man'.

The results of the research may be used in the process of study courses concerning the stylistics of journalistic texts, advertisements, image, and also journalistic ethics. The enlightened subject matter is of interest to the studies that explore gender problematic in mass media and media literacy. Also, the provided analysis is relevant for practicing media specialists and may serve as a guideline to form materials abiding by professional standards in work.

Key words: *mass media, sex symbol, machismo, masculinity, Russo-Ukrainian war, stereotype, mass media means, narrative.*

Гомон А. М.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Чернявська С. М.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Шокуров О. В.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

НЕОЛОГІЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Стаття присвячена дослідженню лексико-семантичних особливостей термінів-неологізмів, джерел їх походження та специфіки застосування у військово-науковому дискурсі. Встановлено, що лексико-семантична система форсовано реагує та віддзеркалює основні зміни, які мають прямий зв'язок із реаліями життя. Зазначене черговий раз свідчить про вплив екстралінгвальних факторів на динаміку словникового складу мови. Розкрито генезу становлення військової термінології в Україні, коротко охарактеризовано кожен із етапів. Подано авторську позицію відносно необхідності доповнення вже існуючої класифікації (за основу взято систему основних етапів розвитку військової термінології Яценко Я.). У вигляді схеми відображено напрямки взаємодії військової термінології із іншими галузями науки. Окреслено роль і значення стандартів НАТО у напрямку збагачення української військової терміносистеми. З'ясовано, що більшість з них орієнтовані на позначення зброї, амуніції чи технічного оснащення. Наголошено, що директиви, статuti, правила внутрішнього розпорядку регламентують життя та діяльність військ у різних умовах професійної діяльності та в ході проведення бойових дій. Для цього типу неологізмів властивий спокійний діловий стиль викладу, пряма вказівка на те, що необхідно робити, як і в якій послідовності, тим самим мінімізуючи будь-яку двозначність чи непорозуміння. Практична частина роботи полягає у виявленні та систематизації моделей творення військової термінології. Більш ґрунтовно досліджено проблематику термінологічних запозичень. Наведено приклади термінологічного донорства неологізмів із української мови в англійську, а також частовживаних аббревіатур, що є результатом популярного способу творення військових термінів в Україні та світі.

Ключові слова: неологізм, терміносистема, військова лексика, аббревіатура, акроніми, міжнародна комунікація.

Постановка проблеми. Стрімкі соціально-економічні, науково-технічні, політичні зміни знайшли відображення не лише у формуванні взаємовідносин у суспільстві, але й дали поштовх для нових напрямків наукових досліджень. Зокрема, це стосується пошуків у напрямку лінгвістики, вітчизняного термінознавства, що за своїм змістом є багатодисциплінарними науками, акумулюють в собі результати досліджень із різних напрямків, відповідно найбільш форсовано поповнюються актуальними досягненнями й відкриттями.

Систематичний розвиток і удосконалення військової техніки, широкий суспільний резонанс навколо військових загроз і прямих конфліктів, повномасштабне вторгнення Росії на територію суверенної і незалежної України, що сколихнуло всю світову спільноту, безумовно відобразилось

на зміні кон'юнктури розвитку саме військової термінології. Від специфічної системи лексичних засобів, які раніше використовувались лише у вузькому колі професійного спілкування, дана термінологія поетапно інтегрується у побутове спілкування, все більше прикладів її використання віднаходимо у публіцистичному та художньому жанрі. Власне такі процеси є цілком закономірними, адже мовлення – це реагент суспільства на збудники зовнішнього характеру.

Основна маса військової лексики, як і військова діяльність, регулюється статутами, інструкціями, внутрішніми документами, і за рахунок цього, забезпечується її уніфікація. Як усне, так і письмове військове мовлення характеризується великим ступенем термінологічної насиченості, саме тому виявлення та ідентифікація особливостей

військової термінології конкретної держави є надзвичайно важливим.

Стан досліджуваної проблеми. Окресленим колом наукових питань вже займалися такі дослідники як Гриценко С., яка говорить про особливу роль «мовного щита» у боротьбі із загарбниками, способу їх ідентифікації [3]. Опрацьовувати питання включення неологізмів військової термінології у вітчизняну лексику не можна без попереднього огляду історичних тенденцій щодо даного питання. Варто наголосити, що цей блок найбільш яскраво був описаний Яценко Н. В ході проведення нашого дослідження ми брали за основу подані автором основні етапи становлення та розвитку української військової термінології [8]. Струк І. В., Семигінівська Т. Г., Сітко А. В. опікувалися питаннями визначення адекватності перекладу військових термінів іноземного походження. За результатами аналізу україномовних інформаційних каналів та їх англійських версій встановлено, що передусім перекладачі вдаються до послідовного перекладу, де, обираючи між транскодуванням і запозиченим перекладом, надають перевагу останньому, адже перекодування часто створює одиниці, які не відображають зміст у мові перекладу [7]. Разом з тим, **метою** нашої роботи є дослідження лексико-семантичних особливостей термінів-неологізмів, джерел їх походження та специфіки застосування у військово-науковому дискурсі.

Методологія дослідження. В рамках наукових розвідок задля досягнення поставленої мети були використані як загальнонаукові, так і лінгвістичні методи. Зокрема, мова йде про метод спостереження, аналіз і синтез (застосовувався при обґрунтуванні теоретичних положень), зіставлення термінів-неолексем, описовий (для узагальнення і структурування фактичного матеріалу), прийоми компонентного і лінгвостилістичного (встановлення специфіки індивідуального слововживання військової термінології) аналізу, а також метод контекстуального аналізу, що дав змогу більш ґрунтовно дослідити змістовне навантаження та стилістичне призначення військових термінів-неологізмів в усній та письмовій комунікації.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна військова терміносистема із моменту здобуття Україною незалежності фактично розвивалася з урахуванням науково-технічних, освітніх, соціально-політичних чинників, котрі стояли у витоків творення та ідентифікації походження військової лексики. Відповідно, генеза становлення військової термінології характеризувалась як

еволюційно тривалий, злагоджений, консолідований процес, із певними історичними закономірностями. Так, у дослідженнях Яценко Н. визначено сім основних етапів розвитку української військової термінології [8, с. 74–79]. Початковий період припадає на часи розквіту Київської Русі та співпадає із часом включення термінологічної системи до словникового складу мови. У писемних пам'ятках XI–XIII ст. віднаходять одні із найперших термінолексем, більшою мірою пов'язані із позначенням амуніції для військових (*ремень, нарамьнища, прильбища, кожухь, сьвита, плащ, сорочка, панцирь, бадана*). Поняття були представлені у таких загальновідомих джерелах як «Слово о полку Ігоревім», «Повість минулих літ». В подальшому, дослідниця присвятить окрему монографію формуванню назв військового одягу в українській мові, аналізуючи їх в діахронному аспекті [9]. Другий етап в історичній ретроспективі співпадає із часом розквіту козацтва. Військові терміни, які активно використовувалися у XIV–XVII ст. фіксувалися у тематичних впорядкованих джерелах мовних одиниць, а саме «Синоніма славеноросская», «Лексикон словеноросский» П. Беринди, Літописах Величка, Самовидця (*карацень, наплечникь, шлемь, шишаць, прильбища, гелм, жупань, кунтуш*). В межах третього періоду ореол дослідження становлення військової термінології розширюється, адже військова справа досить активно розвивається і у межах Європи. З німецької та французької мов поступово в термінологічний обіг східнослов'янських мов входять такі концепти як *мундир, шарф, лампас, кокадра, штиблети* і т.д.

Перші кроки становлення власне української військової термінології (кін. XIX – поч. XX ст.) територіально відбуваються на Галичині. Це забезпечується за рахунок активної наукової діяльності профільних гуртків, а саме тогочасних військових організацій «Січ» та «Соколи», Наукового товариства імені Т. Шевченка, напівлегальних або в повній мірі незаконних військових гуртків. Вони продовжили роботу в напрямку систематизації і закріплення термінологічних запозичень, окремі військові поняття поступово вводили і з польської мови. Цінність роботи таких гуртків, на наш погляд, зводилась до включення та обґрунтування значення власне українських термінів (*черкеска, шаровари* та ін.), кодифікації джерел, перших спроб інтенсифікації розвитку вказаного термінологічного напрямку поза межами впливу російської мови. Зазначений процес на східно-українських землях почав відбуватися пізніше,

після 1917 р. Важливою історичною подією, яка віддзеркалилась на українській лінгвістиці, слугує затвердження П. Скоропадським похідної форми для козаків та старшин Української армії. Термінологія того часу акумульована у не менш видатних лексикографічних працях, таких як Словарь української мови під редакцією Грінченка Б., статут «Правильник піхотинців». В період українізації (1923–1932 рр.) створено значну кількість галузевих словників. Друком виходить «Практичний російсько-український словник для військових» С. та О. Якубських із 10 тис. закріплених термінів, військові категорії насичують словники політичної, технічної, природничої термінології, велика кількість акумулюється у словнику В. Підмогильного «Фразеологія ділової мови» (1927 р.). Це обумовлено тісним зв'язком військової лексики із іншими галузевими підсистемами.

За тим слідувало більше 50 років застою і гальмування розвитку української термінології, так як із приходом радянської влади та утворенням СРСР саме російська мова визнавалась як мова міжнаціонального спілкування. Власне українські терміни *однострій, спорядження, онуча, опаска, тільник, плащ-намет* замінені російськомовними відповідниками *уніформа, екіпіровка, портянка, пов'язка, тільняшка, плащ-палатка*, частина з яких по аналогії використовуються вже в часи незалежної України у військовому діловому мовленні і вважаються лексично прийнятними. Окрім тенденції до нівелювання традицій українського термінотворення яскраво прослідковувалась фрагментарність у творенні термінів в російській мові, зокрема чітко виражене на фоні виявлення інтернаціональних компонентів у національних відповідниках.

Активізація лексичної роботи у військовому середовищі на професійному рівні – сьомий етап – припадає на 1990-і рр. і відбувається по сьогоднішній час. Відродження традицій творення і вживання профільних термінів у наукових колах асоціюється із виходом «Словника військових термінів» Канцелярук Б. (1993), «Словника офіцера внутрішніх військ з військово-наукових питань» Шмакова О. (2005), «Нарисів з історії української військової термінології» Яремко Я. (2012). Російсько-українські систематизовані видання ще користуються на той час популярністю, проте відбувається поетапне заміщення і творення власне української військової термінології.

На нашу думку, дану класифікаційну систему слід доповнити останнім (восьмим) пунктом, закріпивши точку відліку починаючи із 2014 р. Зазначене пов'язуємо не лише із вторгненням Росії на територію України, але й зміною курсу держави в сторону вступу до НАТО, за правилами якої країна-аплікант має відповідати встановленим критеріям, а відповідно, виконати низку постановлених вимог за різними стандартами. Відсутність єдиного понятійного апарату – значна перепона до спрощеної інтеграції, яка частково усувається шляхом імплементації документів НАТО. Станом на січень 2023 року, затвердженими національними нормативно-правовими актами у даній сфері є:

– ВСТ 01.001.011 (01) «Військова стандартизація. Правила розроблення термінологічних військових стандартів»;

– ВСТ 01.052.008 – 2021 (01) «Безпека боєприпасів та вибухових речовин. Терміни та визначення, які використовуються в НАТО».

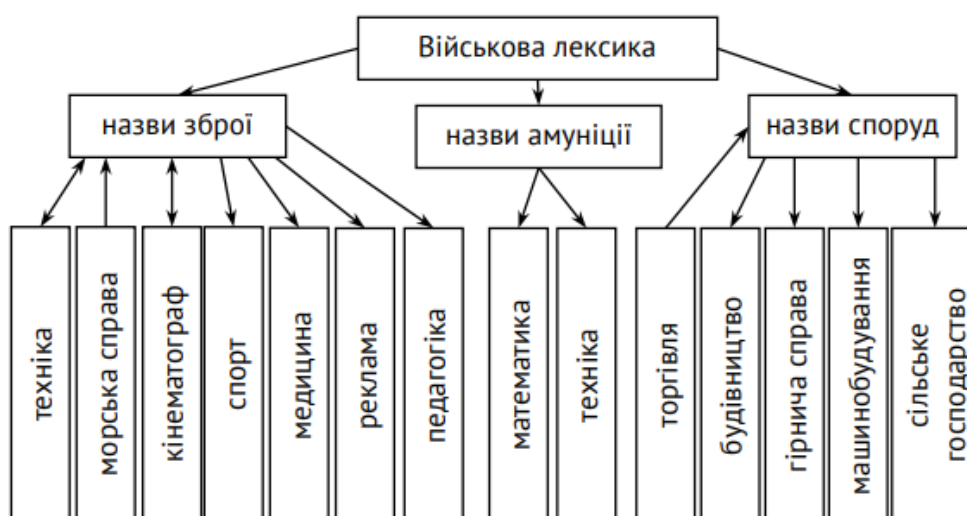

Рис. 1. Взаємодія військової термінології із іншими галузями науки [5, с. 134]

Більше того, кожен профільний військовий стандарт містить блок «визначення термінів», в якому наводиться не лише назва, але й коректне його трактування в межах встановленого документу. Із вказаного приходимо до висновку, що джерельна база військових неологізмів в українській мові стрімко поповнюється запозиченими іншомовними термінами англійської, французької, німецької мов. Термінологічну основу доповнюють неологізми із рекомендацій, директив, регламентів прийнятих країнами-членами НАТО, що відповідають поточному стану розвитку військової справи в державах. Більшість з них орієнтовані на позначення зброї, амуніції чи технічного оснащення (*убакс* – сорочка, призначена для носіння військовими; *норги* – військова кофта; *номекс* – водонепроникна та вогнетривка куртка, *кавер* – спеціальний чохол на каску військового; *байрактар* – ударний оперативно-тактичний безпілотний літальний апарат турецького виробництва; FGM-148 «*Джавелін*» – переносний протитанковий ракетний комплекс виробництва американських підприємств Raytheon та Lockheed Martin; *іскандер* – група російських ракетних комплексів оперативно-тактичного спрямування, *хаймарс* (M142 HIMARS) – американська реактивна система залпового вогню на колісному шасі; *дрон* – поняття, яке у військовій сфері ми також відносимо до категорії неологізмів, так як даний пристрій набуває значення виробу військового призначення, запрограмованого на виконання бойових задач, що несуть в собі потенційну небезпеку для людини, об'єктів інфраструктури та екології).

Звісно, питання щодо повної інтеграції наведених лексем до списку офіційної військової термінології можна поставити під сумнів, адже на даному етапі наукових досліджень вони балансують в статусі між жаргоном і терміном та з моменту їх введення в обіг пройшла відносно незначна кількість часу, що в свою чергу є також суттєвим показником. Інша ситуація із термінами-неологізмами, які є складовою частиною офіційно-ділового мовлення. Так, із процесом стандартизації у військово-термінологічний обіг почали входити офіційно визнані лексеми професійного спілкування у країнах-членах НАТО:

– *латинського* походження (*рекогноскування* – первісна розвідка, проведена власне командиром / офіцерами штабів, перед бойовими діями задля здобуття відомостей про противника);

– *грецького* походження (*криптофонія* – зашифрована телефонна розмова);

– *франкомовного* походження (*ар'єргард* – тилова охорона, *аванпост* – сторожове місце, *некомбанант* – особа, яка перебуває в зоні проведення бойових дій, проте не бере в ній участі на жодній із сторін);

– *англомовного* походження (*криптографічний захист*; *ударне командування*; *ленд-ліз* – процес надання США стратегічної сировини, боєприпасів, техніки, продовольства, матеріальної продукції для своїх союзників; *навчальні об'єднані спроможності* (англ. – offensive (counter-offensive) – злагодженість військового колективу, а також сукупність їхніх знань, навичок та професійних умінь, що є цінними при виконанні бойових завдань; *операційний дизайн* – базова концепція та загальна конструкція ведення військової операції; *театр* – в даному контексті термін використовується на позначення географічно окресленої території, за яку відповідає командувач). Значна кількість неологізмів даного походження слугує на позначення розробок у напрямку нових видів зброї: *орбітальна зброя*, *глобальна ракета*, *пускова споруда шахтного типу*, *касетні снаряди*; *СВЧ-зброя*, *лазерний далекомір*, *технічний засіб виявлення засідок*; *бомби-контейнери*.

Як помітно із вищенаведених прикладів, у військовій лексиці терміни-словосполучення (зокрема, неологізми) становлять, за нашими підрахунками, майже 70% від загальної кількості. Така тенденція, знову ж таки, обумовлена переважанням запозичених військових термінів над власне українськими. Відсутність власне українських термінів – це в певній мірі результат низького розвитку військової справи в Україні, яким тривалий час характеризувався стан підготовки і матеріально-технічного забезпечення. У термінознавстві кількість однокомпонентних понять (відповідників) домінувала за тих умов, аби на вітчизняному ринку продукувалися власне українська військова продукція.

Проблема запозичення завжди була однією з найсуперечливіших у лексикології. Одні спеціалісти бачать у загальноновживаних запозиченнях переважно «засмічення», «псування» мови, намагаються захистити національну мову від «чужого впливу»; прибічники навпаки наголошують, що запозичення розширює склад лексики, призводить до розгортання та вдосконалення ресурсів мови, яка запозичує конкретні терміни. Ми, в свою чергу, підходимо до даного питання більш прагматично і вважаємо процес запозичення природним і прийнятним в даному контексті, адже із обранням Україною курсу на вступ до НАТО потрібно бути

готовим до потреби належної мовленнєвої підготовки солдатів, сержантів, прапорщиків, офіцерів і т.д., що включає повне володіння і коректне оперування професійною термінологією. Без цього неможлива повна імплементація нормативно-правової бази, а у філологічному вимірі – призвести до зайвої ізоляції національної мови від світового лінгвістичного процесу. У складі термінів-словосполучень виділяються дво-, три- та чотирикомпонентні. Терміни утворені за такими моделями:

- 1) прикметник + іменник (*перегонкова дальність*);
- 2) іменник + іменник (*вал трансмісії*);
- 3) іменник + прикметник + іменник (*крок повітряного гвинта*);
- 4) прикметник + прикметник + іменник (*бортове радіоелектронне обладнання*);
- 5) прикметник + іменник + іменник (*бойовий радіус дії*);
- 6) іменник + іменник + іменник (*швидкість набору висоти*);
- 7) іменник + прийменник + прикметник + іменник (*вага з повним навантаженням*);
- 8) іменник + іменник + прикметник + іменник (*ручка управління циклічним кроком*);
- 9) прикметник + іменник + прикметник + іменник (*інфрачервона система переднього огляду*).

Незважаючи на стійкість термінологічних систем, особливо таких усталених як військова термінологія, необхідно усвідомлювати і сприймати той факт, що внаслідок мовленнєвих змін та невпинного збагачення її лексичного складу, в ході появи нових військових об'єктів/процесів, термінологія також проходить через невідворотні зміни. Деякі термінологічні лексичні одиниці виходять із вжитку (детермінологізація), інші переходять до категорії загальноновживаної лексики, а їх заміщують неологізми, які поповнюють терміносистему. Досить влучно на цей рахунок зауважено у спільній роботі Дем'яненко Б. Л. та Дем'яненко В. М.: «Потужним аргументом на користь використання різноманітних неологізмів військово-професійного характеру є той факт, що це стимулює творчість і рефлексію» [4, с. 183]. На даний час ми можемо сміливо говорити про так звану термінологічну міграцію у військовій сфері. Закордонні ЗМІ неодноразово використовують принципово нові поняття, породжені в ході перебігу воєнних дій на території України, створені на позначення військової техніки: *“manpads”* (*“man-portable air-defense systems”*), *“cluster munitions”*, *“MiG”*, *“switchblade drone”*, *“thermobaric bomb”*. Неологізмами в англійській мові наразі

є і наступні слова *“appeasement”*, *“cessation of hostilities”*, *“hedgehog”* (в значенні протитанкового загородження), *“humanitarian corridor”*. Фактично, в даному випадку саме україномовна лексика стала донором для творення англійської військової термінології ХХІ ст., що пройшла етап закріплення у побутовій комунікації й публіцистиці. Зазначена думка відображена і у зарубіжних новинних ресурсах, де вказано, що ці події повернули в лексичний обіг людства нетипові фрази, починаючи від геополітичних термінів і закінчуючи військовим жаргоном [10].

Військова термінологія відноситься до вузькоспеціалізованої класифікаційної групи, в меншій мірі зустрічаються загальнонаукові та міжгалузеві лексеми. На фоні інших дискурсів, вона суттєво виділяється за рахунок наявності змінно-стійких і стійких словосполучень, значної кількості військової номенклатури, широкої вживаності еліптичних та клішованих конструкцій, частоти застосування у мовленні власне військової та науково-технічної термінології. Даній категорії текстів буде властива «бідність» дієслівних форм, стисла манера викладу інформації. В межах однієї граматичної конструкції досить часто застосовуються пасивні і безособові форми, інфінітивні обороти, які власне і надають висловленню офіційний характер. Такі особливості зумовлені функціональним і змістовним навантаженням, притаманним для комунікації у військовій сфері: логічність побудови й структурна відмежованість однієї думки від іншої, точність і ясність подачі інформації (звітування), стислість, конкретність формулювань [1, с. 17].

Підтвердженням факту переходу військового неологізму до категорії усталених термінів є його практичне поширення і застосування у різних областях військової справи: звітах, регламентах, статутах, локальних і загальнодержавних нормативно-правових документах; у професійній комунікації конкретних військових частин, підрозділів, батальйонів тощо. За таких умов, військові терміни, репрезентовані у скороченій формі, зберігають свою функціональність: створюються належні умови для економії слів, відбувається заміна багатослівних понять більш конкретними. Абревіатури, що означають скорочену форму написаного слова чи фрази, є ще однією лексичною особливістю сучасного українського військового дискурсу, яка включає ініціалізми (скорочення, утворене з першої літери – ініціалу – кожного зі слів у терміні) та акроніми (аббревіатура, утворена за допомогою

складів). У випадку із термінами іншомовного походження, це знаходить своє відображення і на особливостях перекладу:

1. Переклад із відповідним скороченням: ППОС (процес планування та оцінки сил) – PARP (*Planning and Review Process*); РСЗВ (реактивна система залпового вогню) – MLRS (*Multiple Launch Rocket System*). В зазначеному прикладі еквівалент був вибрано з існуючого лексичного фонду української мови.

2. Переклад з відповідною повною формою слова або словосполучення: ПТПК – *Anti-Tank Missile System*; НАР – *AircraftLaunched Rocket*; ЗПК «Бук-М1» – “*Buk-M1*” *Surface-to-Air Missile System*; АРМ – *automated working places*; АСВ – *automated command and control system*.

3. Перекодування скорочень або акронімів: проект модернізації БТР-70 – *BTR-70 modernization project*; окуляри нічного бачення ОНБ – *night vision ONB goggles*; гвинтокрил Мі-8 МТВ – *Mi-8 MTV Helicopter* [2; 7, с. 32].

Слушно зауважено у сучасних наукових розвідках, що військова термінологія відрізняється від нейтрального словникового запасу як функціонально (спеціалізація в галузі військової справи) так і семантично (чіткість смислових меж, стилістична нейтральність, відсутність емоційного

забарвлення), а також – характерним прагнення до однозначності трактування [11, с. 3572]. Важливо пам'ятати, що військова термінологія позбавлена естетичного забарвлення, вона несе в собі чітке функціональне призначення, орієнтоване на досягнення поставлених військових цілей, забезпечення благополуччя населення, а отже в процесі практичного застосування допустимі похибки і відступи від загальноприйнятих мовних стандартів.

Висновки. Становлення та розвиток української військової системи транслює особливості окремих етапів еволюції української мови, має тісний зв'язок із специфікою військової справи, політичним і соціальним життям країни. Історичні, виробничо-технологічні та соціально-комунікативні аспекти є домінуючими позамовними чинниками, які щонайбільш потужно впливають на розвиток досліджуваних груп. З'ясовано, що левову частку військових неологізмів становлять терміни-словосполучення (дво-, три- та чотирикомпонентні). Проведений аналіз черговий раз підтверджує актуальність наукових розвідок у сфері вивчення військових неологізмів-термінів. Перспективи подальших лінгвістичних досліджень вбачаємо у виявленні особливостей застосування наукової термінології у сучасній публіцистиці.

Список літератури:

1. Байниєва К. Т., Султангубієва А. А., Солопов В. Й. Англоязычная военная терминология: проблемы перевода. *Вестник Атырауского университета имени Халела Досмухамедова*. 2020. № 57(2). С. 15–20.
2. Бхіндер Н. Лексичні особливості сучасного англomовного військового дискурсу. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. 2021. № 45. С. 52–60.
3. Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022. № 2(32). С. 9–13.
4. Дем'яненко Б. Л., Дем'яненко В. М. Російська військова агресія проти України 2014–2022 рр.: політичні та побутові неологізми називання агресора. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2022. № 9. С. 173–194
5. Литовченко І. Динамічні процеси у військовій лексиці української мови (назви зброї, амуніції, споруд): монографія. за ред. проф. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов, 2016. 206 с.
6. Підготовка та застосовування військ (сил). Базові терміни та визначення, які використовуються в НАТО. Київ: «Центр учбової літератури», 2022. 134 с.
7. Струк І. В., Сітко А. В., Семигінівська Т. Г. Формування та переклад військової термінології у період активних воєнних дій на території України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72). № 2 Ч. 2. С. 29–33.
8. Яценко Н. О. Основні етапи становлення української військової термінології. *Українська мова*. 2007. № 3. С. 74–79.
9. Яценко Н. О. Формування назв військового одягу в українській мові: Монографія. К., Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. 179 с.
10. Chappell B. The war in Ukraine has reintroduced these words and phrases into our vocabulary. *Health-NewsFlorida*, march 2022. URL: <https://health.wusf.usf.edu/2022-03-21/the-war-in-ukraine-has-reintroduced-these-words-and-phrases-into-our-vocabulary> (дата звернення: 28.01.2023)
11. Musurmanova S. Differences in the british and american variants of military terms. *Journal of Positive School Psychology* 2022. № 6. P. 3572–3582.

Homon A. M., Cherniavska S. M., Shokurov O. V. NEOLOGISMS IN UKRAINIAN MILITARY TERMINOLOGY: LEXICO-SEMANTIC FEATURES

The article is devoted to the study of the lexical-semantic features of neologism terms, the sources of their origin and the specifics of their use in the military-scientific discourse. It was established that the lexical-semantic system forcibly reacts and reflects the main changes that have a direct connection with the realities of life. This once again indicates the influence of extralingual factors on the dynamics of the vocabulary of the language. The genesis of the formation of military terminology in Ukraine is revealed, and each of the stages is briefly described. The author's position is presented regarding the need to supplement the already existing classification (the system of the main stages of the development of military terminology Yatsenko Y. is taken as a basis). In the form of a scheme, the directions of interaction of military terminology with other branches of science are reflected. The role and significance of NATO standards in the direction of enriching the Ukrainian military terminology system are outlined. It was found that most of them are focused on the designation of weapons, ammunition or technical equipment. It is emphasized that directives, statutes, rules of internal procedure regulate the life and activities of troops in various conditions of professional life and during hostilities. This type of neologism is characterized by a calm business style of presentation, a direct indication of what needs to be done, how and in what sequence, thereby minimizing any ambiguity or misunderstanding. The practical part of the work consists in identifying and systematizing models of creating military terminology. The problem of terminological borrowings is more thoroughly investigated. Examples of the terminological donation of neologisms from the Ukrainian language into English, as well as frequently used abbreviations, are given, which is the result of a popular way of creating military terms in Ukraine and the world.

Key words: *neologism, terminology, military vocabulary, abbreviation, acronyms, international communication.*

Динікова Л. Ш.

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ДІАЛОГ КУЛЬТУР В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У даній статті досліджується феномен «діалогу культур»: поняття, закономірності взаємодії у дискурсі міжкультурної комунікації, вплив на формування людини як громадянина країни та світу. Висвітлюються питання керування життєдіяльністю соціуму та утворення і передачі соціального досвіду. У дослідженні розглядається та аналізується соціокультурна комунікація як базовий рушій культурної динаміки, її складники та внутрішні процеси. Визначається механізми діалогу культур, його рівні, види та форми. Такий підхід дозволяє дослідити процеси формування та мінливості соціальних відносин. Дослідження акцентоване на культурному аспекті феномену, його ролі у формуванні притаманних сучасному суспільству якостей: гуманності, толерантності, комунікабельності. Розглядаються питання інтеграції та культурної компетентності в контексті залучення до іншої культури. Кроскультурна комунікація як об'єктивна реальність сучасного світу є основоположною складовою соціальної взаємодії, орієнтованою на взаємопроникнення культурно-комунікативних смислів, досягнення взаєморозуміння із збереженням самоідентичності. Діалог культур є основним способом і потребою в сучасних інтегративних процесах полікультурного суспільства. Для його успішного формування та функціонування важливим чинником є вироблення міжкультурної компетентності, яка, в свою чергу, являє собою сукупність ряду компетентностей: мовної (вибір оптимальних мовних засобів, правильна референція, відповідність ментальних схем до практичної дійсності), комунікативної (вміння інтерпретувати специфічні для культури комунікативні сигнали, здатність адекватно виразити свою думку і зрозуміти партнера, правильне використання вербальних та невербальних засобів, ступінь залученості до спілкування), культурної (розуміння цінностей, психологічної, соціальної та культурної ідентичності партнера, вміння диференціювати інформацію за значущістю та достовірністю, отримувати її з різних джерел). Тільки комплексна сбалансована взаємодія всіх цих складників створює фундаментальну основу для успішного діалогу культур.

Ключові слова: діалог, комунікація, компетентність, культура, спілкування, спільнота, глобалізація.

Постановка проблеми. Природа будь-якої людської спільноти комунікативна за своєю суттю. Наприкінці ХХ ст. теорія соціальних комунікацій закономірно стає методологічною основою для вивчення соціальних систем і процесів. Діалогова комунікація найбільшою мірою відповідає соціально-психологічній природі людей, і тому вона приносить найбільше задоволення її учасникам.

Поняття діалогу використовується в сучасних онтологічних теоріях комунікації на позначення особливого рівня комунікативного процесу, на якому відбувається злиття особистостей учасників комунікації. Діалогічність є імпульсом, органічно властивим природі будь-якої культури і втіленим у «специфічних формах етнічної самоідентифікації суб'єктів культури на межі різних культурних традицій» [6, 58].

Тому дослідження проблем кроскультурного діалогу з притаманними цьому процесу аспектами

гуманності, толерантності, комунікабельності, творчої співпраці і вироблення загальнолюдських цінностей при збереженні індивідуальних особливостей кожної окремої культури, задіяної в діалозі, є актуальним і важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Уперше поняття «діалогічність» було введено М. Бахтініним на позначення притаманної слову «відкритої установки на слухача», «спрямованості на майбутню відповідь, яку воно передбачає і буде відповідно до неї» [2, 93]. Вивченню феномена діалогу культур, його ролі у взаємодії та співіснуванні різних етнічно-культурних спільнот, їх впливу одна на одну і формуванню загальнолюдських культурних цінностей присвятили свої дослідження такі науковці: Н. Алексахіна, І. Дяченко, А. Гусейнов, Ю. Платонов, В. Білецький, В. Гассій, Л. Герасіна, Г. Клімова, В. Малєєв, Є. Подольська, В. Собкін, О. Філіпова, А. Харчева, Б. Поршнев,

Л. Почебут, В. Павленко, М. Пірен, І. Ващенко, Н. Хазратова, А. Тойнбі, Л. Вітгенштайн, А. Тешфел, Дж. Тернер, Дж. Фінні, Г. Алмонд, З. Бауман, А.Р. Біруні, Е. Макгрю, Дж. Мейер, Ф. Хейдер, Дж. Пассерон та ін.

Концепцію інтеграції у вітчизняній та зарубіжній науці розробляли Г. Блумер, Дж. Мід, Т. Лкман, П. Бергер, П. Сорокін, Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Н. Смелзер, Ю. Хабермас, Т. Парсонс, зосереджуючись на різних її аспектах: символічному інтеракціонізмі, соціальному конструктивізмі, натуралізмі, класичному функціоналізмі, неофункціоналізмі тощо.

У сучасній науці виділяють три основні характеристики діалогу культур: структура (змістовні напрями і конкретні форми культурного взаємобміну – державно-політичні, господарсько-економічні, релігійні, художні, побутові, змішані), рівні (етнічний, національний, цивілізаційний), принципи (провідні закономірності та механізми здійснення, які відрізняють кроскультурний діалог і звичайні контакти культур) [6, 59].

Останніми роками активно використовується поняття «школа діалогу культур», що має два смислових поля: 1) одна з форм відносин між народами, що слугує взаємозбагаченню досягненнями культури і різних галузей знань (міждержавний обмін у сфері освіти й культури, культурний взаємобмін між порідненими містами тощо); 2) освітній методичний підхід (вивчення різних культур і культурної спадщини на двомовній (і більше) основі, виховання взаєморозуміння і поваги до інших етносів і їхніх культурних традицій).

Також виокремлюють рівні міжкультурної компетентності: рівень, необхідний для виживання; рівень, достатній для входження в чужу культуру; рівень, який забезпечує повноцінне існування в новій культурі – її «присвоєння»; рівень, який дає можливість повною мірою реалізувати ідентичність мовної особистості.

Формулювання цілей статті. На сьогодні, в епоху глобалізації, яка безпосередньо впливає на соціально-культурний аспект буття, особливої ваги набула комунікація між представниками різних культур, оскільки вирішення будь-яких питань відбувається через комунікативний обмін та сприйняття партнера, через налаштованість на результат комунікації.

Проте, на Землі існують великі відокремлені спільноти, структурно й органічно об'єднані в соціальні системи з власними культурними традиціями і особливостями. Так, можна говорити

про американську культуру, азіатську культуру, африканську культуру тощо. Оскільки культура забезпечує людину зразками мислення, бачення, розуміння та інтерпретації світу, то все більшого значення набуває соціокультурний аспект глобалізації.

Безумовно, актуальним є вивчення можливих способів інтеграції етнічних груп через їх включення в систему соціальних відносин завдяки комунікативним процесам. Аналіз культурного аспекта діалогу культур, його закономірностей, взаємозв'язків і взаємовпливів, культуротворчих процесів, що виникають під час кроскультурного діалогу, і є метою даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Слово є основою думки, а отже і головним носієм культури, тому поняття «діалогічність» поширюється на культурні процеси в цілому і конкретизується на прикладі національного типу культури. У процесі глобальної комунікації відбувається взаємозалучення культури окремої народності та загальнонаціональної, загальнолюдської культури. Це забезпечує цілісність соціальних й етнічних груп при їх культурному збагаченні, обумовлює характер взаємовідносин та взаємовпливів. Така ситуація обумовлює роль і значення формування діалогу культур в поліетнічному суспільстві, роблячи його необхідною умовою існування останнього.

Активне вивчення життя етнічних спільнот і проблем їх взаємодії в межах однієї держави привело до появи в західній науці наприкінці 60-х рр. XX ст. поняття «культурний плюралізм». В основі цього поняття лежить ідея співіснування в суспільстві різноманітних соціокультурних об'єднань, що конституційно закріплено правом для етнічних спільнот на реалізацію своєї культурної самобутності. На практиці це означає культурне взаємозбагачення при збереженні прикметних рис свого етносу: мови, традицій, індивідуальної та групової самоідентифікації. Така інтеграція культурних систем етнічних груп у межах однієї держави стає можливою завдяки комунікативним ресурсам. Водночас комунікація як така здатна бути основою і взаємодії, і диференціації соціальних груп. Тобто, як і будь-яка створена людиною конструкція, комунікація виконує одну із двох основних функцій: сприяє чи забезпечує можливість подальшої діяльності або ж перешкоджає, обмежує її.

У науковій літературі соціокультурна комунікація розглядається як «процес взаємодії між суб'єктами соціокультурної діяльності (індивідами, групами, організаціями тощо) з метою від-

творення, зберігання і створення різноманітних культурних програм, що визначають обличчя конкретного типу культури» [1, 304]. У цьому контексті комунікацію можна розглядати як базовий механізм культурної динаміки, який уможливує формування соціальних відносин, керування життєдіяльністю людей, наповнення і передачу соціального досвіду. Відповідно, роль комунікації в інтеграційних процесах поліетнічного суспільства беззаперечна: саме завдяки активній чи пасивній комунікації різних народів минулого були сформовані сучасні культури.

Механізм взаємодії культури й комунікації обумовлений двома основними тенденціями: перша тенденція пов'язана з динамікою внутрішніх структур культури, і цей процес не є ізольованим. Друга тенденція – із зовнішніми чинниками, які впливають на розвиток внутрішніх структур культури. При цьому культура не є пасивною сферою зовнішніх впливів – культуру народу можна розглядати і як внутрішній розвиток, і як результат зовнішнього впливу.

У міжкультурній комунікації можна відокремити сфери макрокультури та мікрокультури.

Макрокультури масштабні, їх переважно виокремлюють за континентальною ознакою. Між макрокультурами існують глобальні відмінності, які відображаються на їх взаємній комунікації. У цьому випадку міжкультурна комунікація відбувається незалежно від статусу її учасників, у горизонтальній площині.

Люди всередині цих макрокультур входять до певних суспільних груп, які мають свої культурні відмінності, що дає змогу зі структурної точки зору говорити про мікрокультури у складі макрокультур. Кожна мікрокультура в свою чергу має риси схожості та відмінності з материнською культурою. Материнська культура має ряд властивих їй, але не мікрокультурам, що виникли на її субстраті, характеристик: етнічність, статевіковий склад, релігійна приналежність, географічні та економічні особливості, соціальний статус і сімейний стан її носіїв тощо. Тобто мікрокультурою є культури різних соціальних груп всередині одного суспільства, тому зв'язок між мікрокультурами здійснюється всередині суспільства і є вертикальним.

Всередині кожної сфери міжкультурна комунікація відбувається на різних рівнях. На мікрорівні можна виокремити декілька видів міжкультурної комунікації: контркультурна комунікація, комунікація серед соціальних класів і груп, комунікація між представниками різних демографічних груп,

комунікація між міським і сільськими жителями, релігійна комунікація, комунікація в діловій культурі, а також міжетнічна комунікація.

Міжетнічна комунікація являє собою спілкування між етнічними групами, які свою культурну спадщину передають від покоління до покоління і завдяки цьому зберігають свою ідентичність серед домінуючої культури. Спільне існування в межах одного суспільства природно приводить до взаємозбагачення цих етнічних груп і обміну культурними досягненнями. Така взаємодія культурних систем різних етносів забезпечує їх здатність до інтеграції через комунікативні ресурси, а форми комунікативної взаємодії в значній мірі визначають характер соціальних відносин.

На думку Т. Парсонса, інтеграція є найважливішою умовою існування соціальної системи, суспільства, і саме завдяки переважанню інтегративних тенденцій над дезінтегративними соціальні спільноти набувають стійкого характеру розвитку [1, 331]. Вчений показав, що проблеми соціальної інтеграції зростають прямо пропорційно посиленню диференціації й ускладненню систем дії, тому для подальшого стабільного розвитку системи необхідний розвиток механізмів соціальної інтеграції.

Якщо ж говорити про етнічну інтеграцію як процес розширення всесторонніх взаємозв'язків між різними етносами, то інтеграцію не слід отожднювати з процесами асиміляції (або ж акультурації), які є результатом безпосереднього і тривалого у часі контакту груп людей-носіїв різних культур. Асиміляція полягає у прийнятті соціокультурних стандартів домінантного етносу, тоді як інтеграція характеризується ідентифікацією як зі своєю, так і з «чужою» культурами, і для її досягнення необхідне прийняття обома групами права жити як культурно розрізнені народи. Ця стратегія вимагає від недомінантної групи адаптуватися до основних цінностей домінантної, яка своєю чергою має адаптувати свої соціальні інститути до потреб етнічних груп мультикультурного суспільства.

У цьому процесі головну роль грає комунікація, адже кроскультурний діалог виступає способом інтеграції етнічних спільнот і передбачає здатність і бажання вступати у відносини, які характеризуються взаємовідповідальністю, як при ухваленні певних рішень, так і при виконанні спільних дій, на основі толерантності. Це зумовлює необхідність вироблення «правил» діалогу культур. Діалог культур можна представити як спілкування з культурою, характерним для процесу якого

є взаємне засвоєння та відтворення досягнень, сприйняття і розуміння цінностей різних культур. Така взаємодія сприяє зниженню напруженості між державами, соціальними, релігійними, етнічними групами, та є необхідною умовою наукового й творчого пошуку і розвитку. Діалог – це розуміння свого «Я» у спілкуванні і взаємообміні з іншими. Отже, діалог культур може розглядатися як соціальна модель культурологічного розвитку особистості, яка базується на загальнолюдських цінностях. Він передбачає насамперед взаєморозуміння: учасники діалогу мають усвідомлювати цінність іншої культури, як і власної.

Діалоговість, в свою чергу, можна визначити як готовність визнати множинність реальності, а отже – наявність і правочинність існування паралельно з тобою іншої якості буття, відмовившись при цьому від його оцінювання за принципом «краще – гірше», «більше – менше», «слабше – сильніше» тощо. Для діалогової взаємодії характерна ціннісно-смілова рівність. Діалог культур поєднує усвідомлення культурної альтернативи, виявлення її абсолютної відмінності від власної культури і, зрештою, встановлення толерантних стосунків, які взаємозбагачують учасників взаємодії, як духовно, так і матеріально. У процесі діалогу активізується культурна творчість. Кроскультурний діалог, оснований на толерантності та взаєморозумінні, дає змогу зберегти ідентифікаційні національні особливості кожної із культур і сприяє формуванню «в цивілізаційно-глобалізаційному просторі загальнолюдських культурних цінностей при збереженні національних, ментальних ознак культури кожного народу» [7, 26].

Діалог культур базується на імперативах «своє» і «чуже». Пізнання «себе» через «іншого», відкриття в «іншому» близьких «собі» рис здійснюється насамперед за допомогою мови, яка розкриває зміст культурних текстів, забезпечуючи цим розуміння чужої культури й адаптацію до неї. Комунікація є процесом створення спільних смислів через використання символів, серед яких провідна роль належить мові. Мова є інструментом соціалізації, вираження і передачі соціальних і культурних традицій, а також засобом самоідентифікації. Етнолінгвістичний зріз міжкультурної комунікації необхідно розглядати з урахуванням категорій тексту і контексту, а отже, й вибору коду, каналів передачі повідомлення і можливостей його декодування та здійснення зворотного зв'язку. При цьому, кроскультурний діалог уже за своєю суттю містить в собі протиріччя, що полягає в ситуації «розуміння – нерозуміння». Тому

позитивний результат діалогічної взаємодії визначатиметься не лише відповідністю кодів зв'язку суб'єктів комунікативного процесу, але й узгодженістю виражених і закріплених у мові ціннісно-нормативних орієнтацій на досягнення взаєморозуміння і згоди.

У процесі міжкультурної комунікації можна виділити два види діалогу – прямий і побічний. Прямий діалог ведеться між носіями різних культур, він культурно обумовлений і водночас обмежений компетенціями носіїв. Побічний діалог відбувається всередині культури, в складі її власних структур, і зумовлений подвійним становищем іншочкультурного змісту (і як «чуже», і як «своє»), ініціюючи культурний діалог із самою собою як з «іншою». При цьому зазначається, що саме протиставлення внутрішніх механізмів розвитку культури і зовнішніх впливів на неї становлять динамічну єдність, яка забезпечує діалектичний розвиток культурної традиції (саморозвиток як внутрішньо суперечливий процес). Отже, зрозуміти, опанувати і розкрити своєрідність іншої культури можна лише через діалог.

Для взаєморозуміння і побудови діалогу необхідною є кроскультурна компетентність, тобто уміння усвідомити наявність відмінностей і подекуди навіть протиріч у звичаях, традиціях, ідеях, поглядах різних культур, здатність віднайти спільне та відмінне між ними та поглянути на культуру однієї групи людей очима носіїв іншої [4, 47]. Кроскультурна компетентність передбачає здатність до успішної комунікації з представниками іншої культури – здатність сприймати і розуміти специфічні поняття, ідеї, спосіб мислення, почуття та дії представників іншої культури під час взаємодії з ними. Кроскультурна компетентність включає такі елементи, як знання (інформація, необхідна для ефективної взаємодії), мотивація (позитивний настрій відносно іншої культури), вміння (поведінкові навички, необхідні для ефективної взаємодії), емпатія. Набуття кроскультурної компетентності є важливою умовою успішного функціонування в полікультурному суспільстві.

Міжкультурна компетентність – це не просто сума знань і прийомів, які можна використовувати під час міжкультурної комунікації, це наявність комплексу вмінь, що дають можливість адекватно оцінити комунікативну ситуацію, співвіднести інтенції з вибором вербальних і невербальних засобів, втілити в життя комунікативний намір і верифікувати результати комунікативного акту за допомогою зворотного зв'язку.

При цьому поняття культурної компетентності співвідноситься з поняттям культурної грамотності комунікантів, збіг рівнів якої забезпечує ефективність міжкультурної комунікації. Комунікативна грамотність є основою високого рівня комунікативної культури суб'єкта, основними складниками якої є [3, 36]: атенційна здатність особистості (готовність сприймати); емпатія, яка дає змогу в ході спілкування ідентифікувати з проблемою життєвої ситуації партнера по діалогу, розуміти джерела його тексту (здатність отожднювати себе з партнером, уміння адекватно інтерпретувати його мотиви); багаторівнева ідентичність (особистісна, колективно-групова, соціально-культурна).

Ознаки міжкультурних відмінностей можуть бути інтерпретовані як відмінності вербальних і невербальних кодів у специфічному контексті комунікації. Комунікативні процеси протікають і набувають для індивідуума того чи іншого значення лише в певному контексті. Комунікативний акт і зміст інформації залежать від того, розглядаються вони в контексті комунікативного епізоду, чи в контексті відносності, чи в контексті тієї або іншої культури чи культурних відносин. У невербальних кодах між культурами можуть існувати суттєві розбіжності, що може призвести до виникнення непорозумінь і конфліктних ситуацій. Ці розбіжності мають системний характер і зумовлені відмінностями в культурному досвіді різних культурних спільнот [5, 101]. Наслідком цих розбіжностей стає виникнення комунікативних лакун і бар'єрів, подолання яких шляхом залучення процедур трансляції іншопольованих смислів через пошук оптимально адекватних еквівалентів належить до цілей кроскультурного діалогу.

Характер діалогу залежить від особливостей суб'єктів, які беруть у ньому участь, і від соці-

альних умов, у яких він відбувається, тобто від особливостей суспільства в цілому. На процес інтерпретації, крім культурних відмінностей, впливають стать, вік, професія, соціальний статус учасників діалогу. Тому ступінь міжкультурності кожного окремого акта комунікації залежить від толерантності й власного досвіду його учасників.

Центральними блоками в системі етичних основ кроскультурного діалогу є чотири універсальні моральні якості – відповідальність, лояльність, толерантність і довіра, які відповідають рівням міжкультурної комунікації. Базовим принципом кроскультурного діалогу вважається семантичний, що передбачає взаємопроникнення смислових структур у культурі: «діалог існує там, де у простір міжкультурних контактів вводяться архетипні семантичні рівні культури, де активізуються глибинні ментальні й світоглядні шари культурної активності» [6, 68]. Семантична природа означає наявність оригінальної смислової основи місцевої культури та її здатність до творчого переосмислення імпульсів ззовні відповідно до цієї основи.

Висновки. Розглядаючи кроскультурну комунікацію як об'єктивну реальність світу, відзначимо, що вона є сферою соціальної реальності, зміст якої полягає у процесі взаємодії культур. Кроскультурна комунікація орієнтована на взаємопроникнення культурно-комунікативних смислів, досягнення взаєморозуміння з урахуванням і збереженням самоідентичності. Це динамічний процес, що має свою структуру і характеристики, які розкривають механізми взаємодії культур. Ці механізми реалізуються у різноманітних формах міжкультурних зв'язків від індивідуальних до міждержавних. Кроскультурна комунікація виступає основним способом і водночас потребою інтегративних процесів полікультурного суспільства.

Список літератури:

1. Knowledge and Society: American Sociology / ed. by Talcott Parsons. New York, 1968. 359 pages.
2. Бахтин М.М. Слово в романе. *Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет.* М., 1975. С. 72–233.
3. Гарифуллина Р. Этический идеал как ценностно-нормативная основа духовно-нравственного воспитания. *Вестник высшей школы.* 2006. № 6. С. 35–40.
4. Лапшин А.Г. Международное сотрудничество в области гуманитарного образования: перспектива кроскультурной грамотности. *Кроскультурный диалог: компаративные исследования в педагогике и психологии.* Владимир, 1999. С. 45–50.
5. Рудик І.М. Культурна специфіка невербального коду в міжкультурній комунікації. *Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка.* 2005. № 23. С. 101–103.
6. Україна як місце діалогу культур: лекція. *Нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного середовища:* навч. модуль / К.О. Баханов, С.С. Баханова, Є.В. Більченко та ін. URL: <http://history.povadoba.org.ua/theory/data/2.pdf> (дата звернення: 07.03.2023)
7. Шейко В.М. Генеза та еволюція діалогу культур у цивілізаційному глобалізаційному світі. *Культура України.* 2011. Вип. 33. С. 19–31.

Dynikova L. Sh. DIALOGUE OF CULTURES IN A MULTI-ETHNIC SOCIETY

This article examines the phenomenon of “dialogue of cultures”: concepts, patterns of interaction in the discourse of intercultural communication, influence on the formation of a person as a citizen of the country and the world. The issues of managing the vital activities of society and the formation and transfer of social experience are highlighted. The study examines and analyzes sociocultural communication as a basic driver of cultural dynamics, its components and internal processes. Mechanisms of cultural dialogue, its levels, types and forms are determined. This approach makes it possible to investigate the processes of formation and variability of social relations. The research is focused on the cultural aspect of the phenomenon, its role in the formation of qualities inherent in modern society: humanity, tolerance, sociability. Issues of integration and cultural competence in the context of involvement in another culture are considered. Cross-cultural communication as an objective reality of the modern world is a fundamental component of social interaction, focused on interpenetration of cultural and communicative meanings, achieving mutual understanding while preserving self-identity. The dialogue of cultures is the main method and need in modern integrative processes of a multicultural society. For its successful formation and functioning, an important factor is the development of intercultural competence, which, in turn, is a set of a number of competences: linguistic (choice of optimal language means, correct reference, correspondence of mental schemes to practical reality), communicative (ability to interpret culture-specific communicative signals, the ability to adequately express one’s opinion and understand the partner; the correct use of verbal and non-verbal means, the degree of involvement in communication), cultural (understanding the values, psychological, social and cultural identity of the partner; the ability to differentiate information by significance and reliability, to receive it from different sources). Only a complex balanced interaction of all these components creates a fundamental basis for a successful dialogue of cultures.

Key words: *dialogue, communication, competency, culture, conversation, community, globalization.*

Літвінчук І. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: АЛГОРИТМИ ПРОТИДІЇ

Запропоноване дослідження присвячене вивченню поняття дезінформація, оскільки інформація це глобальний ресурс сьогодення, за допомогою якого збільшується ефективність керування в усіх сферах життя від політичного, соціального, економічного, технологічного до безпеки. З постійно зростаючою «інтернетизацією» та «інформатизацією» суспільства, стрімким розвитком і масовим використанням не тільки технологій, але й різноманітних інформаційних і комунікаційних систем, засобів і інструментів, а також пов'язаної з цим динамічної появи нових медіа, нових спектрів з'явилися варіанти пошуку, отримання, створення та поширення інформації. Водночас, з'явився новий, відносно широкий спектр можливостей, такий як сучасні технології, інструмент чи засіб масової інформації, для неправомірного використання та поширення через них оманливої, неправдивої інформації з метою впливу на дії людей і зміни або політичні, або економічні та ін. Таким чином, зловживання сучасними технологіями, засобами медіа та поширення такої інформації становить дуже небезпечну загрозу, яка може бути частиною гібридних загроз, відповідно, частиною гібридної війни.

У статті звернено увагу на проблему поширення дезінформації в соціальних мережах та надання порад щодо того, як впізнати та запобігти поширенню шкідливої інформації. За останні кілька років, соціальні мережі стали одним з найбільш поширених джерел інформації для людей з усього світу. Проте, на жаль, багато з цієї інформації є неперевіреною та може бути шкідливою для людей.

Стаття містить корисні поради, які можуть допомогти людям впізнати дезінформацію в соціальних мережах. Це може стати в нагоді кожному хто бажає бути більш обачним і перевіряє інформацію яку отримує в інтернеті. Активна боротьба з дезінформацією є важливою, оскільки всі мають право на правдиву та достовірну інформацію. І стаття є одним із засобів, що можуть допомогти досягнути цієї мети, ділитися правдивою інформацією з друзями та родичами, і змінити сприйняття людей щодо інформації, яку вони бачать в мережі.

З'ясовано, що дезінформація – це проблема, яка може мати негативний вплив на наше життя, але ми можемо боротися з нею, використовуючи наше критичне мислення та спільні зусилля. Будьмо обережні та відповідальні у поширенні інформації в соціальних мережах, та підтримаймо протидію дезінформації разом.

Ключові слова: дезінформація, фейкові новини, пропаганда, інформація, соціальні мережі.

Постановка проблеми: Кожен день ми отримуємо безліч інформації через соціальні мережі: новини, фотографії, відео, статуси і т.д. Проте, часто ця інформація може бути дезінформацією, тобто неправдивою інформацією, яка має на меті змінити думки та переконання користувачів. Проблема дезінформації в соціальних мережах є актуальною та важливою, оскільки вона може впливати на різні сфери нашого життя, такі як політика, економіка, наука, медицина і т.д.

Одна з найбільших проблем, пов'язаних з дезінформацією в соціальних мережах, полягає у тому, що вона швидко поширюється та може досягати широкої аудиторії. Це стає можливим завдяки алгоритмам соціальних мереж, які визначають, яка інформація відображається у стрічці новин

користувачів. Оскільки ці алгоритми часто базуються на популярності контенту та інших факторах, таких як коментарі та лайки, то дезінформаційний контент може виявитися більш «цікавим» для алгоритмів, ніж достовірна інформація.

Крім того дезінформація може бути використана з метою маніпулювання думками та переконаннями користувачів. Це може стати серйозною проблемою в політичних кампаніях, коли неправдива інформація може вплинути на вибір виборців та результати виборів. Також, дезінформаційна інформація може мати серйозні наслідки в різних галузях, наприклад, в медицині чи науці, де неправильна інформація може призвести до небезпечних результатів і навіть загрожувати життю людей. Наприклад, неправильна інформація

ція про вакцини може призвести до того, що люди не будуть вакцинуватися проти захворювань, що може призвести до поширення хвороб та смертей.

Протидія дезінформації в соціальних мережах – це складний процес, що вимагає спільних зусиль користувачів, соціальних мереж та держави. Користувачі повинні бути свідомі того, що інформація, яку вони отримують в соціальних мережах, може бути дезінформацією, тому вони повинні перевіряти джерело інформації та шукати додаткові докази перед тим, як відправляти її далі.

Соціальні мережі також мають відповідальність у протидії дезінформації. Вони можуть впроваджувати різні стратегії, такі як алгоритми, що виявляють та прибирають дезінформаційний контент, або маркерування контенту, який містить спростування дезінформації. Також, важливо, щоб держава створювала законодавчі акти, які б визначали відповідальність за поширення дезінформації в соціальних мережах.

Постановка завдання. Проблема дезінформації в соціальних мережах є дуже актуальною та важливою. Вона може впливати на різні сфери життя та мати серйозні наслідки. Протидія дезінформації вимагає спільних зусиль користувачів, соціальних мереж та держави. Лише разом ми можемо створити безпечне та достовірне інформаційне середовище, яке не надасть простору дезінформації. Необхідно вчитися критично мислити та перевіряти джерела інформації, а також вимагати від соціальних мереж і держави заходів у боротьбі з дезінформацією. Тільки так ми зможемо зменшити вплив дезінформації на наше життя та зберегти своє здоров'я та безпеку.

Використання відповідних методів якісного теоретичного міждисциплінарного наукового дослідження (особливо аналітико – синтетичні методи, якісний, змістовий і порівняльний аналіз, методи теоретичного узагальнення знань, а також методи документознавства та інші методи дослідження), полягає в тому, щоб зробити внесок у наукову та професійну дискусію щодо питань поширення дезінформації, як інструменту ведення гібридної війни та гібридних загроз, а також ролі, яку відіграють соціальні мережі.

Із розвитком технологій у сфері масової комунікації Україна і світ постають перед новими викликами. Одним із найскладніших і найпідступніших є дезінформація.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: вивчити теоретичні аспекти досліджуваного питання, а саме: що таке дезінформація, фейк, з якою метою його поширюють; дослідити

медіа-простір, проаналізувати приклади дезінформації у ЗМІ; знайти шляхи протидії дезінформації.

Предметом дослідження є неправдиві новини, об'єктом дослідження – засоби масової інформації, які ці новини публікують.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Г. Тард, Г. Лебон, Е. Фром, К. Юнг, У. Макдаугол, Ш. Сігеле та інші. Натомість А. Чернова, Б. Грушин, В. Лисенко, Г. Ділігенський, Г. Почепцов, Г. Ортега-і-Гассет, Д. Ольшанський, Е. Фром, І. Панарин, М. Лібікі, М. Маклюен, С. Карамурза, С. Московічі, С. Сьомін, П. Лайнбарджер, М. Сенченко, Я. Варивода та інші досліджували вплив на масову свідомість людей крізь призму інформаційних війн. В Україні проблемами інформаційної війни активно почали займатися з 2013 року. Найактивніше у цій сфері працює Г. Почепцов. У його праці “Сучасні інформаційні війни” не лише висвітлено суть та походження інформаційної війни, а й детально досліджено зміни в інформаційному просторі в процесі інформаційного протистояння [8]. Щодо конкретно фейкової інформації у ЗМІ, то наукових досліджень цієї теми практично немає.

Дезінформація є невід'ємною частиною гібридних загроз, оскільки метою їх використання в гібридній війні є дія на противника з метою послаблення, дезорієнтації, дестабілізації, дезорганізації його політичних структур, функціонування державних і недержавних органів, їх безпека, оборона, економіка, здатність реагувати на загрози, впливати на громадську думку і моральність населення. У тісному зв'язку з поняттям дезінформації необхідно ближче розглянути інші поняття, такі як неправдиві новини, фейки та пропаганда. У публічній дискусії ці терміни досить часто плутають або використовують як синоніми.

Фейк – це різновид дезінформації, навмисне подання неправдивої інформації. Фейк можна сприймати як жарт навмисне перекручування фактів, щоб викликати позитивні емоції. Однак все частіше фейк перетворюється на справжню дезінформацію, яка вводить в оману [5].

Тема фейку в новинах досі жива та актуальна. Її актуальність сьогодні, в умовах інформаційної війни з Росією, є безперечною, адже фейкові новини, спрямовані на дестабілізацію ситуації в нашій країні, російські ЗМІ продукують мало не щодня [5].

Пропаганду можна охарактеризувати як поширення релігійних, філософських, політичних або інших поглядів шляхом донесення до народних

мас різних аргументів, правдивих чи ні фактів, чуток або відвертої брехні з метою маніпуляції громадською свідомістю [10].

Термін «дезінформація» охоплює обидві групи неправдивих повідомлень, будь то поширення пропаганди чи неправдиві повідомлення, фейки, опубліковані з метою привернути увагу читачів і таким чином збільшити прибуток від продажу реклами.

Поняття дезінформація привертає увагу науковців, так наприклад, у літературі під дезінформацією часто розуміють «хибне повідомлення, свідомо перекручене й поширюване під виглядом достовірної інформації з метою введення в оману громадськості чи політичних конкурентів, спонукання їх до очікуваних дій; свідомо помилкова, неправильна, неправдива інформація; система прийомів, засобів, технологій, використання яких спрямоване на введення в оману, маніпулювання свідомістю, послаблення позицій конкурентів, опонентів, приховування прорахунків та помилок» [12, с. 77].

Більш широко дезінформація визначається як «публічне поширення неправдивої інформації, що не була перевірена або в результаті перевірки виявилася неправдивою та має або може мати негативні наслідки для реалізації конституційних прав громадян та/або загрожувати національній безпеці» [8, с. 18].

Наприклад, Фетцер зазначав, що дезінформація передбачає поширення неповної, неточної або іншим чином оманливої інформації з метою свідомого обману щодо правди [15].

В. Шлапаченко визначав дезінформацію як спосіб інформаційно-психологічного впливу, відзначаючи, що об'єктом такого впливу є особа або група осіб, які уповноважені приймати рішення, засобом – модифікована інформація, а метою – формування хибного уявлення про події, факти, явища, та як наслідок, завдяки цьому спонукання її (їх) до прийняття певних рішень, вигідних суб'єкту впливу [14].

М. Кіца характеризувала дезінформацію як спосіб психологічного впливу, який полягає в поданні об'єкту інформації, що вводить в оману та створює викривлену реальність, але при цьому не відзначала ні спеціальних вимог до об'єкту впливу, ні прийняття ним бажаного рішення – як кінцевої мети та результату дезінформації [11].

Деякі вчені трактують дезінформацію як помилкову інформацію, яка поширюється з метою завдати шкоди особі, яка її споживає. Тобто під час дезінформації замість правильної інформації

особі навмисно передаються неточні та неправдиві дані та на відміну від усіх попередніх визначень, метою дезінформації визначається не введення в оману, а завдання шкоди об'єкту впливу.

Виклад основного матеріалу. Дезінформація – це поширення неправдивої, маніпулятивної або викривленої інформації з метою впливу на погляди чи дії людей. У соціальних мережах дезінформація може поширюватися швидше і ефективніше, ніж в інших медіа, тому важливо бути обережним та розпізнавати ознаки дезінформації. Ознаки дезінформації можуть бути досить складні для виявлення, але деякі з них можуть слугувати підказкою для розпізнавання неправдивої інформації.

Нижче наведено кілька ознак, на які варто звернути увагу:

- Непереверені джерела: якщо інформація не має зазначеного джерела або джерело не можна перевірити, це може бути ознакою дезінформації;

- Емоційне забарвлення: якщо інформація намагається викликати сильні емоції, такі як гнів, страх або обурення, це може бути спрямовано на маніпулювання;

- Неточна або викривлена інформація: якщо інформація суперечить фактам, які вам відомі, або містить невірну інтерпретацію фактів, це може бути ознакою дезінформації;

- Надмірна спрощеність: якщо інформація занадто проста та однозначна, це може бути ознакою того, що це замовна інформація або маніпуляція;

- Безглузді твердження: якщо інформація містить безглузді твердження, такі як загальні максими або твердження, які суперечать здоровому глузду, це може бути ознакою дезінформації.

Усі ці ознаки можуть вказувати на те, що ви стикаєтесь з дезінформацією в соціальних мережах [16].

Соціальні мережі створили новий простір, у якому люди формують думку про те, що відбувається навколо них, про різні події, особистості, процеси, політику тощо. Це простір, у якому відносно легко надавати людям різноманітні спотворену, сфабриковану, неправдиву інформацію або інформацію, вирвану з контексту, і таким чином впливати на них у бажаному напрямку. Поширення дезінформації вважається гібридною загрозою безпеці, головним чином тому, що воно підриває довіру громадян до демократичних інститутів і процесів і поширює ненависницьку ідеологію.

Одним з прикладів держави, яка широко використовує дезінформацію у своїх політичних

цілях, є Росія. У 2020 році Росія була звинувачена у поширенні дезінформації щодо COVID-19, що могло стати перешкодою у боротьбі з пандемією.

Також відомі приклади дезінформації Росією під час конфлікту на сході України та анексії Криму. Російські ЗМІ використовували фальсифіковану інформацію, щоб викликати недовіру до української влади, створювали змішані повідомлення та інші форми дезінформації.

У 2022 році російські ЗМІ та пропагандисти використовували соціальні мережі для розповсюдження хибної інформації щодо війни в Україні, зокрема щодо збройних сил України та їх дій на передовій.

У такий спосіб Росія використовує дезінформацію як інструмент впливу на світову політику, а також для досягнення своїх геополітичних цілей.

Застосування Росією технологій гібридної війни проти України перетворило інформаційну сферу на ключову арену протиборства. Саме проти України Росія використовує найновіші інформаційні технології впливу на свідомість громадян, спрямовані на розпалювання національної і релігійної ворожнечі, пропаганду агресивної війни, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності України. Застосування Росією технологій гібридної війни проти України перетворило інформаційну сферу на ключову арену протиборства. Саме проти України Росія використовує найновіші інформаційні технології впливу на свідомість громадян, спрямовані на розпалювання національної і релігійної ворожнечі, пропаганду агресивної війни, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності України [6].

Крім того, дезінформація підриває довіру до традиційних інформаційних каналів. Сьогодні дуже легко створити сайт, який виглядає як серйозний сервер новин, але його справжньою метою є поширення дезінформації або з метою реклами, або з політичних, ідеологічних чи релігійних причин. Такі сайти часто поширюють різноманітні теорії змови та не дотримуються принципів серйозної журналістики. Представляючи себе медіа, які заслуговують на довіру, вони підривають довіру людей до класичних серйозних новин.

Щоб боротися з дезінформацією потрібен комплексний підхід, який в першу чергу має включати участь держави в цьому протистоянні.

Для боротьби з дезінформацією держава створила відповідні інституції. А саме Центр протидії дезінформації.

Центр протидії дезінформації – орган Ради національної безпеки і оборони України, створений відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 р. «Про створення Центру протидії дезінформації» та введений в дію Указом Президента України від 19 березня 2021 р. № 106 [1].

Центр забезпечує здійснення заходів щодо протидії поточним і прогнозованим загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері, забезпечення інформаційної безпеки України, виявлення та протидії дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою [13].

Робота Центру протидії дезінформації охоплює такі сфери, як воєнний напрям, боротьбу зі злочинністю та корупцією, зовнішню та внутрішню політику, економіку, інфраструктуру, екологію, охорону здоров'я, соціальну сферу та науково-технологічний напрям. Але основна увага зосереджена на протидії поширенню неправдивої інформації в інтернеті та фейків у медіа. Центр не має каральних функцій за дезінформацію і не зможе застосовувати санкції, але може вносити подання до РНБО щодо певних порушень.

Наступний не меш головний чинник – рівень обізнаності населення, який варто підіймати, підвищувати рівень освіти з медіа грамотності.

Що стосується пересічних громадян то тут варто перш за все надавати перевагу якісним ЗМІ, а не соцмережам; перевіряйте джерела інформації і звертайте увагу на джерела, які використовуються в новинах; будьте критичними до інформації, яку ви отримуєте в соціальних мережах, та звертайте увагу на деталі; не реагуйте на емоційне повідомлення, так як дев'яносто п'ять відсотків, це є дезінформацією; застосовуйте здоровий глузд при прийнятті рішень на основі інформації; споживайте не швидкі новини, а повільні (аналітику, лонгриди) які дозволяють краще розібратися в тому, що відбувається.

Дезінформація в соціальних мережах є серйозною проблемою, яка може впливати на наші погляди та дії. Розпізнавання ознак дезінформації та використання критичного мислення можуть допомогти уникнути підводних каменів в інформаційному просторі.

Висновки. Соціальні мережі є однією з комунікаційних та інформаційних платформ, що найбільш динамічно розвиваються. Протягом кількох років вони зазнали багато значних змін. З невели-

ких розрізнених місцевих веб – сайтів вони перетворилися на консолідовані компанії з глобальним охопленням і впливом. Соціальні мережі також стали частиною стрибка у світ мобільних технологій, які мають величезний вплив на поведінку людей, зокрема на моделі використання соціальних мереж. З часом мотивація користувачів брати участь у дискусіях у соціальних мережах також змінилася. Початкову, суто «соціальну» мотивацію поступово замінили інші мотиви, наприклад пошук інформації, надання якої значно наблизило соціальні платформи до традиційних ЗМІ. У цьому інформаційному середовищі поступово відбуваються кардинальні зміни, які можна назвати озброєнням соціальних мереж, що означає перетворення соціальних мереж на поле бою, в якому відбуваються ворожі гібридні дії щодо цільової аудиторії в сірій зоні між миром і війною. Завдяки своїм винятковим характеристикам, таким як глобальне охоплення, висока доступність, низька вартість, величезний обсяг і швидкість обміну інформацією, а також певною мірою анонімність користувачів, соціальні мережі є привабливими для кількох акторів з ворожими цілями. Парадоксально, але те, що було великою перевагою, стало видимою слабкістю. Платформи, які народилися «соціальними», стали місцем для великої кількості активностей, які мають явно анти-соціальний характер. Вважаю, що виправдано називати соціальні мережі полем битви, в якому точиться гостра боротьба за серця та уми людей. Це поле битви, де можна спостерігати різні вій-

ськові та невійськові стратегії та тактики та використання таких інструментів, як дезінформація, пропаганда, неправдиві повідомлення, теорії змови, погрози супротивникам, мобілізація прихильників, координація дій та діяльності тощо. Важливу роль тут відіграє динамічний розвиток технологій, який робить усі ці дії простішими та ефективнішими. Роботи та різні програми значною мірою допомагають або навіть замінюють людей, а контент (новини, інформація) стає все більш привабливим завдяки розвитку мультимедіа. У цьому контексті виникає питання, що може зробити демократичний світ, які заходи він може вжити для ефективної та дієвої боротьби з ворожою діяльністю в соціальних мережах та гібридними загрозами загалом, оскільки супротивники не дотримуються однакових правових норм та етичних принципів, як демократичні суспільства і не поділяють демократичні цінності. Крім того, у той час як супротивники є хитрими, швидкими, гнучкими та гнучкими, враховуючи специфіку їхніх організацій та установ, демократичні країни та інституції зобов'язані дотримуватися певних процедур із тривалими процесами прийняття рішень. Тому соціальні мережі, як виявилось, є дуже потужним і ефективним інструментом масового маніпулювання населенням. Нинішнє їх масове використання сприяє поширенню дезінформації серед державних і недержавних суб'єктів як ніколи раніше. Тому дуже важливо не тільки продовжувати дослідження в цій галузі, але ще більше їх поглибити.

Список літератури:

1. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.03.2021 року «Про створення Центру протидії дезінформації». Поточна редакція 19.03.2021. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106/2021> (дата звернення: 18.10.2022).
2. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.10.2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки». Поточна редакція 28.12.2021. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021> (дата звернення: 15.10.2022).
3. Офіційний сайт Центру протидії дезінформації. URL: <https://cpd.gov.ua/> (дата звернення: 25.10.2022).
4. Офіційна сторінка Центру протидії дезінформації у соціальній мережі «Інстаграм». URL: <https://instagram.com/cpd.gov.ua> (дата звернення: 13.09.2022).
5. Дубова Д. В. Фейки, пропаганда, дезінформація та виборчий процес: як нам захистити демократичні практики? Київ: ТОВ «Видавництво Сталь», 2019. 254 с.
6. Карпенко В. Інформаційний простір як чинник національної безпеки: науковий громадсько-політичний культурно-мистецький релігійнофілософський педагогічний журнал. Українознавство, 2005. № 3. 182–192 с.
7. Політологія: сучасні терміни і поняття. Короткий навчальний словник-довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації. 4-те видання: виправлене і доповнене (2015) / укладач В. М. Піча, наук. редакція Л. Д. Климанської, Я. Б. Турчин, Н. М. Хоми. Львів : Новий Світ – 2000.
8. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ: Києво-Могилянська акад., 2015. 498 с.
9. Почепцов Г. (Дез)інформація. Детектор Медіа. 2019. 248 с.
10. Пропаганда – що таке та хто такі пропагандисти. <https://termin.in.ua/propahanda/>

11. Кіца М. Особливості та методи виявлення фейкової інформації в українських ЗМІ. Національний університет «Львівська політехніка». 2017. С. 30–35.

12. Фейки як інструмент впливу на вибори: аналітична доповідь / Дубов Д. В., Корецька І. О., Баровська А. В. та ін. (2020) Київ: Національний інститут стратегічних досліджень: центр безпекових досліджень. Школа політичної аналітики НАУКМА.

13. РНБО створила Центр протидії дезінформації. *Офіційний вебсайт Укрінформ*. 11.03.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3206454rnb0-stvorila-centr-protidii-dezinformacii.html> (дата звернення: 21.10.2022).

14. Шлапаченко В.М. Дезінформація як спосіб інформаційно-психологічного впливу. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2013. № 2(12). С. 78–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2013_2_15 (дата звернення: 15.04.2022).

15. James H. Fetzer. Information: Does it Have To Be True? *Minds and Machines*. 2004. 14(2), P. 223–229. URL: file:///C:/Users/%D0%9A%D1%81%D1%8E%D1%88%D0%B0/Downloads/Information_Does_it_Have_To_Be_True.pdf (дата звернення: 15.04.2022).

16. Як розпізнати фейкову новину в соцмережах – рекомендації The Huffington Post. *Media Sapiens*. 2016. 23.11. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/> (дата звернення 15.03.2019).

Litvinchuk I. S. DISINFORMATION IN SOCIAL NETWORKS: COUNTERMEASURE ALGORITHMS

The proposed study is devoted to the study of the concept of disinformation, since information today is a global resource that increases the effectiveness of management in all spheres of life: from political, social, economic, technological to security. In the conditions of constantly growing “internetization” and “informatization” of society, rapid development and mass use of not only technologies, but also various information and communication systems, means and tools, as well as the related dynamic emergence of new media, new spectrums of options for searching, receiving, creating and distributing information appeared. At the same time, a new, relatively wide range of opportunities has emerged, such as modern technologies, tools or mass media, for the misuse and dissemination of misleading, false information through them in order to influence people’s actions and change. political, economic, etc. Thus, the abuse of modern technologies, media and the dissemination of such information is a very dangerous threat that can be part of hybrid threats, respectively, part of hybrid war.

The article focuses on the problem of disinformation spreading on social networks and provides advice on how to recognize and prevent the spread of harmful information. Over the past few years, social networks have become one of the most common sources of information for people around the world. However, unfortunately, much of this information is unverified and can be harmful to people.

The article contains useful tips that can help people identify misinformation on social media. This can be useful for anyone who wants to be more careful and checks the information they receive on the Internet. Actively combating disinformation is important because everyone has the right to truthful and reliable information. And the article is one of the means that can help achieve this goal, share the true information with friends and relatives, and change the perception of people about the information they see on the net.

It turns out that misinformation is a problem that can have a negative impact on our lives, but we can fight it by using our critical thinking and collective efforts. Let’s be careful and responsible in spreading information on social networks, and let’s support countering disinformation together.

Key words: *misinformation, fake news, propaganda, information, social networks.*

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/30>**Писарська Н. В.**

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Гомон А. М.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Заверющенко М. П.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

НАУКОВА ТЕРМІНОЛОГІЯ У СУЧАСНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню специфіки застосування наукової термінології у публіцистичному дискурсі. Метою роботи є практичне виявлення особливостей використання термінів із різних наукових сфер (в основі – матеріали вітчизняних ЗМІ). На прикладі лексики із мас-медіа показано, яким чином наукова термінологія займає особливу нішу у вітчизняних терміносистемах та журналістських публікаціях. Методологія дослідження базується на використанні описового, дедуктивного методів і методу систематизації та дефінування. Запропоновано легальні визначення «публіцистичного стилю» і «публіцистики», окреслено мету та сферу використання. Систематизовано підходи до розуміння публіцистики через триаду літературного напрямку, світоглядної публіцистики та журналістики.

Визначено низку мовних і стильових особливостей публіцистики, які відмежовують публіцистичний стиль від інших видів дискурсу. Наведено класифікаційні підходи до вживання термінологічної лексики у журналістських текстах (за сферою використання та за походженням наукової термінології). Запропоновано для огляду найбільш поширені способи усунення нерозуміння читачем нових або рідкісних понять (розгорнуте тлумачення, орфографічні та лексичні способи). Більш детально розкрито проблематику застосування у журналістських текстах новітніх термінів, які ще не зафіксовані і не набули академічного статусу в словниках та енциклопедіях, трактуються кардинально по-різному в різних контекстах і наукових дискурсах. Підведено підсумки та в якості перспектив подальших наукових пошуків запропоновано подальше вивчення питання щодо типологізації помилок у перекладі наукових термінів із використанням онлайн-ресурсів.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, публіцистичний стиль, термінологія, лонгрід, медіасередовище, експресивність, кліше.

Актуальність теми. Бажання тримати «руку на пульсі» робить сучасну людину залежною від новин, з якими вона ознайомлюється через телебачення, пресу, радіо, Інтернет. Мас-медіа за часи своєї професійної генези зуміли дійти до рівня, на якому здатні контролювати більшість сфер суспільного життя. Цьому посприяв і бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційного середовища. Перехід ЗМІ від друкованого до цифрового формату взаємодії із цільовою аудиторією обумовлено технічним прогресом та виникненням принципово нових медіатехнологій, що також мало наслідком зміну публіцистичного дискурсу.

Лаконічний, спрощений виклад інформації із чітко вираженим ідеалізованим семантичним навантаженням все частіше доповнюється лексемами із числа наукової термінології, за рахунок

чого збільшується змістовне навантаження публікації. Враховуючи безперервність і закономірність даного процесу, питання щодо дослідження прагматизму, цільового значення та способів інтеграції наукових термінів у літературну і журналістську творчість не втрачатиме своєї актуальності.

Стан досліджуваної проблеми. Зазначена проблематика вже перебувала у колі дослідницьких пошуків таких вчених як Горячок І., який комплексно дослідив роль, функції, значення публіцистики для сучасного літературознавства [2], історичний аспект питання детально розкритий у навчальному посібнику Калантаєвської Г. [5], проблематику дефініції і пошуку єдиного визначення публіцистики піднімала Титаренко М. [15]. Практичні рекомендації відносно впровадження в публіцистичний текст наукової термінології та

професіоналізмів ми черпали із наукових розвідок Дацишин Х. [2].

Метою дослідження є практичне виявлення особливостей застосування термінів із різних наукових сфер на прикладі матеріалів вітчизняних ЗМІ. Досягнення поставленої мети відбувалося із використанням низки відповідних **методів**, які включали описовий та метод дефінування, задля визначення і характеристики ключових понять у роботі («публіцистика», «публіцистичний стиль»); узагальненню та переосмисленню теоретичного матеріалу щодо обраної тематики сприяв дедуктивний метод; систематизація та опис забезпечили роботу над емпіричною частиною.

Виклад основного матеріалу. Орієнтація лінгвістичної парадигми на антропоцентризм, визначення пріоритетності аналізу та подальшого функціонування соціокультурного середовища обумовлює підвищений інтерес наукової спільноти до публіцистичного дискурсу. У філологічних дослідженнях існує значна кількість підходів до трактування окресленого поняття. Публіцистичний стиль у сучасній лінгвостилістиці – це функціональний різновид літературної мови, який забезпечує передавання, поширення в національно-мовному просторі суспільно-політичної, наукової, культурної інформації, виконує роль утвердження і регулювання літературної норми відповідно до запитів соціуму [8]. У практичних посібниках даний концепт прийнято розкривати через призму мети і сфери використання. Відповідно, публіцистичний стиль фігурує як стиль засобів масової інформації, орієнтованих як на висвітлення суспільних проблем, так і формування певної громадської думки. У такий спосіб розкривається головна функція зазначеного різновиду: агітаційна та інформаційно-пропагандистська [9].

Із етимології поняття стає зрозумілим, що «публіцистичний стиль» є частиною більш узагальненого поняття «публіцистики». Михайленко В., ґрунтовно дослідивши засоби публіцистичного стилю, які здійснюють вплив на реципієнта, приходить до висновку у потребі тлумачення публіцистики в світлі виду суспільно-політичної літератури, що поєднує логічний і емоційний способи дослідження та відображення дійсності [10, с. 116]. У низці дослідницьких робіт його помилково розкривають лише у парадигмі сучасної журналістики, в той час як у навчальних посібниках його прийнято трактувати у формі специфічного виду діяльності, сфери духовної культури суспільства, яка має тісний зв'язок із філософією, релігією,

мистецтвом, наукою, історією [5, с. 8]. Підсилення і конкретизацію вказаної думки знаходимо у наукових розвідках Титаренко М., яка систематизувала підходи до розуміння понять, виокремивши три визначальні сфери:

– напрямок літератури (публіцистика як синкретичне, синергетичне явище, репрезентоване художнім доробком поетів і прозаїків);

– світоглядна публіцистика (наука, філософія, релігієзнавство);

– сфера журналістики (телевізійна, радіо, газетна, журнальна, Інтернет-публіцистика). В даному контексті наводиться професійне тлумачення і розуміння публіцистики як такої, та публіцистичного стилю загалом (фахова література). Відповідно, в цих межах окреслюється розуміння про предмет, структуру, стиль, методи, жанри, функції.

Із вище наведених дефініцій очевидним є те, що у визначеннях публіцистики перемає домінує перший літературознавчий підхід, спричинений, очевидно, саме літературною формою існування публіцистики в період зародження; значно пізнішим оформленням журналістики в окрему, незалежну від літератури, галузь; а також історичним тяжінням літературно-публіцистичної дифузії з огляду на різноманітні еволюційні обставини (з-поміж яких – цензура, що змушувала публіцистів шукати прихистку в літературі, себто «ховатись між рядків») [15, с. 46]. Виходячи з цього, як влучно відмічає Горячок І. В., публіцистика існувала та існує в різних іпостасях [2, с. 85]. Таким чином, публіцистика та похідний від нього стиль кореспондується із властивою для нього метою – трансляція актуальних, суспільно-значущих проблем (із циклу спортивних, економічних, культурних, побутових, політичних), а тому для такого дискурсу буде властиве синхронне поєднання чіткості викладу та емоційності.

В своєму дослідженні, ми пропонуємо брати за основу публіцистику саме в частині журналістської діяльності, адже вона щонайбільш інтенсивно відображає закономірності і тенденції, властиві публіцистиці ХХІ ст. як узагальненому феномену.

Ґрунтовне опрацювання фахової лінгвістичної літератури дає нам змогу визначити низку мовних і стильових особливостей публіцистики, які відмежовують її від інших видів дискурсу:

– експресивність мовлення, що досягається за рахунок використання стилістичних прийомів, фразеологізмів, тропів (епітетів, порівнянь, метафор, гіпербол, літоти і т.д.), цитування;

– присутній суб'єктивізм, звертання до цільової аудиторії, яскраво виражені оціночні міркування;

– поєднання рис і характеристик публіцистичного стилю із особливостями інших стилів, що обумовлено варіативністю тематик;

– мовні одиниці – стандартизовані, у матеріалах переважають клішовані вирази, журналістські штампи [12, с. 237].

Окремі дослідники виділяють ознаку економії мовних засобів [7], проте можемо подискутувати відносно коректності включення даного пункту. На нашу думку, із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій журналістика почала більшою мірою тяжіти до лонгвідів (позиціонується як жанр та формат представлення публікації [16, с. 98]), природа яких іде в розріз із запропоною тезою. Творча свобода, відкритість думки, варіативність творчих пошуків лише спонукає до творення розлогих текстів, які щонайбільш повно і масштабно транслюють авторську позицію. Виходячи із зазначеного можемо констатувати, що реалізація основної мети публіцистики досягається за рахунок використання книжково-повсякденної лексики, проте доволі часто зустрічаються випадки інтеграції власне наукової термінології (основа наукового стилю). Таким чином, пропонуємо розглянути декілька класифікаційних підходів, які відображатимуть особливості включення термінологічної лексики у журналістські тексти:

а) за сферою використання поділяємо на власне журналістські (медійні поняття, часто вживані у ЗМІ професіоналізми по типу *атрибуція, інверсія, лід, респондент, рубрика*); наукові терміни із інших галузей знань (астрономія, економіка, біологія, історія, лінгвістика, психологія, правознавство, культурологія тощо); наукові терміни змішаного формату (зміст яких розкривається залежно від контексту). Як в першому, так і в другому випадку, їх систематизація та закріплення легального визначення в межах певної науки (дисципліни) здійснюється за рахунок укладання словників (довідників). В Україні журналістські кодифіковані видання періодично оновлюються, поповнюючи термінологічну базу неологізмами [13; 14]. Застосування наукових термінів із інших галузей знань властиво для новин, присвячених науковим відкриттям, розробкам, дослідженням; їх особлива концентрація зосереджена у профільних виданнях («National Geographic», «World of Medicine and Biology», «History of Science and Technology», «Закон і бізнес», Науково-теоретичний і громадсько-політич-

ний альманах «Грані» тощо). Що стосується третього випадку, можна навести декілька прикладів використання одного терміну у двох різних сферах:

– *депонування* (1. жур. – практика розміщення електронних копій статей у вільному доступі в глобальній інформаційній мережі на некомерційній основі; 2. фін. – передача цінних паперів та/або коштів на зберігання у банківську установу, депозитарій чи іншу уповноважену організацію);

– *кореспондент* (1. жур. – співробітник редакції (штатний або позаштатний), яка уповноважена направляти отриману інформацію із місця подій; 2. юр. – повірений на виконання доручення; службовець торгово-промислового підприємства, до компетенції якого належить комерційне листування) [14, с. 67; с. 128].

Частота вживання термінів за галузевим напрямком залежить від актуальних процесів, які відбуваються у суспільстві. Так, за минулорічними результатами компанія Google підбила ТОП пошукових запитів відносно користувачів, де з-поміж іншого «Україна» і «війна» попали в п'ятірку найбільш часто вживаних [17]. Відповідно, ЗМІ у новинних матеріалах застосовують термінологію із військової справи (*ракетна зброя, вартова і конвойна служба, екстрадиція, батальйон, повітряний десант, чатовий, бомба* тощо) для окреслення подій, надання експертних оцінок та прогнозів, тобто забезпечення очікуваної реакції на запит суспільства. Додатково зауважимо, що з початком повномасштабного вторгнення Росії на територію України та на фоні загального руху національного відродження, у науковій спільноті цілком обґрунтовано відмічають, що за минулий рік медіасередовище у якісному показнику змінилося в кращу сторону. Це відображається у дотриманні більшістю учасників медійного ринку професійних стандартів, активній участі і залученості громадських організацій у роботі профільного бізнесу [6, с. 103].

б) за походженням розділяють на власне українські терміни (*часопис, речник, замітка, добірка, огляд, видавець, достовірність, упорядник, нарис, передача*) та іншомовні запозичення. У медіасередовищі превалюють журналістські терміни, як правило, наступного походження:

– англomовні (*прайм-тайм, блог, інсайдер, фреймінг, стендап, фрілансер, рейтинг, брифінг*);

– французькі (*макет, анонс, формат, монтаж, журналіст, ексклюзив, тираж*);

– латинські (*мультимедіа, трансляція, диктор, комунікація, оператор, факт, кореспондент, ліцензія, візуальність*);

– німецькі (*абонент, верстка, форзац, шаблон, кегль, цитата, друкарство, фольцювання*);

– грецькі (*синхрон, телекамера, хронометраж, логотип, періодика, ідея, фонограма, ефір*) [4, с. 22].

Окремим блоком ми виділяємо терміни-гібриди, в основі яких закладено латинську / кириличну абетку (їх поєднання): *IP-адреса, net-мислення, I-media, E-mail, on-line, VPN-технології*. Їх застосування обумовлено, зазвичай, стрімким використанням інформаційно-комунікаційних технологій, поширенням у більшості сфер людської діяльності. До прикладу: «*Відстеження IP-адреси – одне з ключових та, на жаль, хитких питань забезпечення конфіденційності в мережі*» [1]. До даного переліку додаємо і абрєвіатури, що часто насичують тексти публіцистичного стилю. Не зважаючи на те, що вони завжди були присутніми у публіцистиці, задача журналістів полягає у систематичному моніторингу і актуалізації таких назв. До найбільш типових помилок, з якими мають справу фахівці в галузі журналістики – некоректне вживання найменувань-скорочень державних установ, що змінюються в процесі реорганізації (до прикладу, до 30.09.2015 використовувалась назва Держгірпромнагляд, що наразі замінена на Держпраці; до 20.04.2016 використовувались дві назви Державне агентство України з питань відновлення Донбасу та Держслужба з питань АР Крим та Севастополя, замінені на єдиний відповідник МінТОТ у зв'язку із створенням профільного міністерства).

За таких умов цілком природними є намагання журналістів усунути проблему нерозуміння читачем нових або рідкісних понять одним із кількох способів:

– розгорнуте тлумачення змісту терміну наводиться у дужках: «Українець Юрій Міненко – відомий у світі *контртенор (найвищий з чоловічих оперних голосів)*»;

– за терміном слідує двокрапка або тире: «*Бенчмаркінг процесу – систематичний метод визначення, усвідомлення та творчого розвитку товарів...*»;

– шляхом використання сполучників: «Менеджерам необхідне розроблення стратегії щодо докорінного перепроектування виробничої системи в критичних (кризових) ситуаціях, *тобто реінжинірингу підприємства загалом або окремих його елементів*» [3, с. 229].

Вдалим способом пояснити та закріпити у пам'яті реципієнта зміст певного терміну є так звана вербальна інтрига, котра базується

на грі читача із автором в запитання та відповіді у висхідній послідовності. Для цього журналісти підбирають відповідний формат новини або лонг-рїду, де крок за кроком реципієнт починає розуміти зміст через різні методи непрямого тлумачення. Застосування термінів із інформативною метою без авторських пояснень доцільно лише у тому випадку, якщо вони орієнтовані на підготовленого читача, є частовживаною: «Вона ж у діапазоні *сопрано*, всі *речитативи* в діапазоні, *на перехідниках*» [3, с. 230].

Наразі, характерно і те, що більшість новітніх термінів поки що не зафіксовані і не набули академічного статусу в словниках та енциклопедіях, і часом трактуються кардинально по-різному в різних контекстах і наукових дискурсах; навіть усталені базові поняття можуть розглядатися по-різному. До прикладу, біологічний термін «*генерація*» останнім часом доволі часто почали використовувати у публікаціях відносно питань енергетики. Спочатку це сприймалося як помилка, затим поступово стала використовуватися у більшості сфер діяльності, в тому числі і політичних промовах та лозунгах.

Локальне визначення, запропоноване у словниках, зводиться до розуміння генерації як: а) сукупності людей (за певними однорідними ознаками), порід тварин, сортів рослин, видів мінералів одного походження; б) синонімічне поняття до слів «виникнення», «відтворення». До прикладу, в одній із публікацій знаходимо два приклади використання поняття «генерація»: «...якісне інституційне переформатування структури та філософії існування енергетики, орієнтація на безресурсну *генерацію ВДЕ*, децентралізацію виробництва, самокеровані на локальних рівнях так звані «розумні мережі»... нас чекає зняття обмежень на кількість енергії (і на вимоги до одночасності її *генерації* і споживання) – замість них прийде, як би це дивно не звучало сьогодні, коли більшість воєн ведеться за енергетичні ресурси» [11]. У першому випадку мова йде про електростанції, де застосовується відповідник до англomовного поняття *distributed power generation*, тоді як у наступному фрагменті йдеться про виробіток, продукування енергії. Під сумнівом залишається коректність вживання концепту в якості відповідника до англomовного поняття, адже вони, на наш погляд, потребують заміни на більш прийнятні категорії, до прикладу, «генеруючі об'єкти», що співпадатиме із вже визнаним у термінологічній доктрині уявленням про дану наукову лексему. Прагнення розширити коло використання вузько-

спеціалізованих термінів, зокрема інтегрувати їх у медійний простір, має розпочинатися із ґрунтовного вивчення не лише специфіки вживання, але й етимології даного концепту задля нівелювання потенційних змістовних помилок.

Висновки. На основі проведеної роботи можна констатувати, що сьогодні склалася унікальна для публіцистики ситуація, де вчені, спостерігаючи та досліджуючи сучасні явища, феномени, процеси масової комунікації, описують їх за допомогою нових термінів, які у свою чергу ще не осмислені в повному обсязі та існують у нестійкому, рухомому, динамічному стані і можуть проектуватись на різні явища в рамках масової комунікації. При цьому, саме журналісти регулярно включають до своїх матеріалів термінологічні одиниці. Дане

явище як з позиції термінознавства, так і з точки зору журналістики можна розглядати амбівалентно. По-перше, зазначене до певної міри розширює кругозір і збагачує словниковий запас читача, вводячи у повсякденне спілкування нові лексичні одиниці, котрі часом і не зафіксували лексикографічні довідники. З іншого боку, від журналіста, щоб уникнути помилок, потрібно добре знання предмета розмови, відмінне володіння культурою мови, тому що читацька аудиторія сьогодні здебільшого достатньо підготовлена та освічена, неприйнятна до похибок, які час-від-часу майорять у журналістському тексті. Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у вивченні питання щодо типологізації помилок у перекладі наукових термінів із використанням онлайн-ресурсів.

Список літератури:

1. Відстеження IP-адрес: настільки це небезпечно? Inform.zp.ua. липень 2022. URL: https://www.inform.zp.ua/ru/2022/06/22/154146_vidstezhennya-ip-adres-naskilki-tse-nebezpechno/ (дата звернення: 01.02.2023).
2. Горячок І. В. Українська публіцистика у літературознавстві: суть поняття, функції, значення. Збірник наукових праць. Актуальні проблеми філології та перекладознавства. Вип. 20. 2020. С. 83–86.
3. Дацишин Х. Мистецька термінологія і професійна лексика в загальнополітичних медіа: способи впровадження в текст і особливості використання. Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. 2018. Вип. 43. С. 227–233.
4. Дащенко Н. Термінологія журналістики: питома й запозичена. Вісник Національного університету «Львівська політехніка» Вип. 4. 2020. С. 18–26.
5. Калантаєвська Г. П. Історія публіцистики: навчальний посібник. Суми: Сумський державний університет, 2018. 238 с.
6. Касянчук В. О., Левчук О. М. Коректність термінології у медіатекстах про російсько-українську війну. Обрії друкарства, 2(12), 2022. С. 97–109.
7. Камінська І., Дмитрова Т. Особливості газетно-публіцистичного стилю як системи функціонування суспільно-політичних мовних жанрів. ADVANCED TECHNOLOGIES OF SCIENCE AND EDUCATION. Вип. 1. 2018. С. 1–4.
8. Коць Т. Формування термінологічної основи публіцистичного стилю в українській лінгвістиці. Збірник «Культура слова» № 89, 2018. URL: <https://ks.iul-nasu.org.ua/vypusky-zhurnalu/2018-2/zbirnyk-kultura-slova-89-2018/formuvannya-terminologichnoyi-osnovy-publitsystychnogo-stylyu-v-ukrayinskij-lingvostylistytsi.html> (дата звернення: 17.01.2023).
9. Лизанчук В. Психологія мас-медіа: підручник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 420 с.
10. Михайленко В. М. Публіцистичний стиль як засіб впливу на реципієнта. Науковий вісник Ужгородського університету. Вип. 23. 2010. С. 114–116.
11. Розподілена генерація як альтернатива ресурсозатратної енергетики. Новини Української асоціації відновлюваної енергетики. 2022. URL: <https://uare.com.ua/novyny/571-rozpodilena-generatsiya-yak-alternativa-resursozatratoji-energetiki.html> (дата звернення: 01.02.2023).
12. Сизоненко А., Куц Е. Загальна характеристика та жанрова варіативність англomовного публіцистичного дискурсу. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 31, том 2, 2020. С. 235–239.
13. Словник журналіста: терміни, мас-медіа, постаті. М-во освіти і науки України, Ужгород. нац. ун-т; [авт.-уклад.: Ю. М. Бідзіля (відп. ред.) та ін.]. Ужгород: Закарпаття, 2007. 220 с.
14. Термінологічний словник видавничого бізнесу: книга редактора: навчальний посібник / укладач В. І. Шпак. К.: ДП «Експрес-об'ява», 2020. 264 с.
15. Титаренко М. Феномен публіцистики: проблема дефініції. Вісник Львівського національного університету імені І. Франка. Серія журналістика. 2007. Вип. 30. С. 41–50.
16. Харитоненко О. Сучасні українські лонгриди як територія творчого пошуку журналістів. Журналістика. Вип. 17/18 (42/43). 2019. С. 92–106.
17. Черновол К. Україна увійшла до п'ятірки топ-запитів Google у 2022 році. Інформаційне агентство УНІАН. Грудень 2022. URL: <https://www.unian.ua/society/ukrajina-uviyshla-do-p-yatirki-top-zapitiv-google-u-2022-roci-12070932.html> (дата звернення: 03.02.2023).

Pysarska N. V., Homon A. M., Zaveriushchenko M. P. SCIENTIFIC TERMINOLOGY IN MODERN PUBLISHING: FEATURES OF APPLICATION

The article is devoted to the study of the specifics of the use of scientific terminology in journalistic discourse. The choice of the work method is a practical application of the peculiarities of the use of terms from various scientific fields (based on materials from the domestic mass media). Using the example of vocabulary from the mass media, it is shown how scientific terminology occupies a special niche in domestic terminology systems and journalistic publications. The research methodology is based on the use of descriptive, deductive methods and the method of systematization and definition. Legal definitions of «journalistic style» and «journalism» are proposed, the purpose and scope of use are assigned. Approaches to understanding journalism through the triad of literary direction, worldview journalism and journalism are systematized.

A number of linguistic and stylistic features of journalism are identified, which distinguish journalistic style from other types of discourse. Classification approaches to the use of terminological vocabulary in journalistic texts are given (by the field of use and by the origin of scientific terminology). The most advanced ways to eliminate the reader's misunderstanding of new or rare concepts (expanded interpretation, orthographic and lexical methods) are offered for review. The problem of the use of modern terms in journalistic texts, which have not yet been recorded and have not acquired academic status in dictionaries and encyclopedias, are interpreted in radically different ways in different contexts and scientific discourses. The results are summarized, and as a prospect for further scientific research, further study of issues related to the typology of errors in the translation of scientific terms using online resources is envisaged.

Key words: *information and communication technologies, journalistic style, terminology, longread, media environment, expressiveness, cliché.*

УДК 070.23(1-04):355.01

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/31>**Толочко Н. В.**

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Шановалова Г. В.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Путрашик В. І.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ВИКЛИКИ І ЗАВДАННЯ ФІЛІЇ СУСПІЛЬНОГО МОВЛЕННЯ ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Дослідження присвячено особливостям функціонування регіональної філії суспільного мовника під час російсько-української війни 2022/23 рр. Зокрема проаналізовано проблемно-тематичне наповнення телевізійного каналу «Суспільне Ужгород» напередодні повномасштабного вторгнення й упродовж першого року воєнного конфлікту. Значну увагу приділено етнонаціональному контенту, оскільки досліджувана філія є однією з трьох в Україні, що мовить для національних меншин (спільнот). Загалом «Суспільне Ужгород» спирається на давні традиції іномовлення колишньої обласної телерадіокомпанії, хоча з часу створення незалежного мовника поступово зменшується обсяг контенту для представників етнічних громад краю. На початку повномасштабного вторгнення було призупинено вихід програм для угорців «Magyar szó/Угорське слово», румунів «Acasă la români / У румунів вдома», німців «Mit eigenen Augen / На власні очі», словаків «Slovenské pohľady / Словацькі погляди», ромів «Романо Дживінен» і дайджест «#EthnoVision». У травні 2022 р. спеціальні передачі для меншин почали відновлювати, утім довоєнних обсягів поки що досягти не вдалося. Наголошено на важливості роботи регіонального медіа, різноманітності його контенту, реалізації завдань, серед яких пріоритетними в умовах війни є згуртування українського суспільства, оперативне повідомлення новин, задоволення інформаційних потреб етноспільнот тощо. Зазначено, що стандартизація телепрограм, призупинення окремих проєктів, переважання в інформаційному марафоні контенту, який безпосередньо не стосується регіону, небезпечні для розвитку локального телеканалу. У висновках зосереджено увагу на проблемах функціонування закарпатської регіональної філії, перспективах її розвитку, зокрема на важливості посилення міжнародної співпраці (передусім із сусідніми країнами – Угорщиною, Словаччиною, Румунією, Польщею) для зміцнення авторитету України, боротьби з дезінформацією, руйнування негативних стереотипів про нашу державу тощо.

Ключові слова: суспільне телебачення, регіональні медіа, повномасштабна війна, етноспільноти, інформаційна безпека, прикордонний регіон.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної російсько-української війни зазнає суттєвих перетворень і медіасистема: зросла потреба в актуальній інформації, збільшилися її обсяги, змінилися пріоритети щодо вибору джерел новин, особливої ваги набуває військова журналістика і вміння працювати в екстремальних умовах, змінився рекламний ринок, а національні й регіональні ЗМІ проживають кризові періоди. Відповідно до світових тенденцій, українське телебачення все більше поступається новітнім медіа. Так, новини з телеканалів отримують близько 40% українців, а з диджитал-платформ (месенджерів та соціальних мереж) – понад 55% [5]. Водночас

соціологи відзначають зростання інтересу до регіональних ЗМІ. Промовистим є показник довіри до медіа: близько 60% респондентів довіряють новинам у соціальних мережах, 54% – національним новинам онлайн і 48% – новинам національного телебачення [7]. Це свідчить, що попри спадання інтересу до ТБ, воно все ж залишається впливовим засобом масової інформації.

Підвищена увага до локальних ЗМІ, що підтверджується опитуванням, актуалізує потребу в дослідженні місцевих медіа. Однією з медіаорганізацій, яка має найбільш розгалужену мережу регіональних підрозділів (радіо, телеканали, сайти, диджитал-платформи), є Національна Сус-

пільна телерадіокомпанія України, до якої входять 2 загальнонаціональні телеканали, 3 загальнонаціональні радіоканали, 24 філії, диджитал-платформи. 100% акцій НСТУ належить державі. Серед філій вирізняється закарпатська, яка під час війни стала бек-офісом Суспільного, оскільки знаходиться в тиловому регіоні, а також продукує контент мовами етноспільнот, що набуває особливої ваги в контексті інформаційної безпеки України та її євроатлантичних прагнень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В закордонному та українському науковому дискурсі є чимало праць, присвячених проблематиці суспільного мовлення. У процесі дослідження звертаємося до зарубіжних розвідок, що стосуються специфіки відповідних медіа в різних країнах (Т. Сівертсен, Е. Лерш, Дж. Лозано, А. Фікерс, С. Джонсон, Л. Хаєнс, Ф. Сейс, Дж. Сітон та ін.), трансформації Суспільного мовлення й регіонального ТБ під впливом глобалізації, в контексті розвитку блогерства й соцмереж (Е. Н. Мартін, К. Бродс, В. Мерінг, С. Барнетт, Т. Мердок, Дж. Тауненд). Українські науковці приділяють увагу організаційним, правовим, технічним, комунікаційним особливостям суспільного телерадіомовлення (О. Головчук, І. Кирич, Н. Фленько, С. Остапа, В. Міський, І. Розкладай та інші); проблемі залежності телебачення від політичного, економічного, культурного розвитку (О. Головчук, В. Нахапетов, Ю. Фінклер); роботі інформаційного мовлення в регіонах (П. Дворянин, Є. Соломін); ролі ТБ у процесі патріотичного виховання молоді (О. Білоус, К. Кошак, І. Пенчук, Н. Темех та ін.). Однак проблематика Суспільного телебачення на регіональному рівні залишається недостатньо дослідженою. Так, науковець Н. Фленько слушно наголошує на відсутності ґрунтовних досліджень перебігу реформи Суспільного в регіонах і вважає результатами цього «спорадичність медіакритичних досліджень, неповна картина роботи національної медіасфери, зрештою, – лише часткове задоволення потреби в ґрунтовному вивченні діяльності Суспільного мовника» [8, с. 230]. На прикладі дослідження контенту кропивницького мовника згадана дослідниця називає проблеми, актуальні для всіх регіональних філій: недофінансування, що залежить від можливостей держбюджету; низьку якість контенту; плінність кадрів; проблему недовіри аудиторії. Погоджуємося з авторкою, що регіональним телеканалам «бракує ефірного часу для заглиблення у специфіку регіону в культурному, соціальному й економічному аспектах» [8, с. 231]. Актуальними є побоювання

щодо закриття регіональних каналів у зв'язку зі створенням міжрегіональної платформи. Ознаки таких дій ми зафіксували й у роботі закарпатської філії [11, с. 67].

Значною перевагою регіональних медіа завжди була і є близькість до аудиторії, розуміння локальних проблем і можливість впливати на їхнє вирішення. Факти, оприлюднені в місцевих ЗМІ, можуть бути досить швидко перевірені аудиторією, що також підвищує відповідальність журналістів. Близькість і доступність, з одного боку, є перевагою, а з іншого – додає певної суб'єктивності. Тож не дивно, що аудиторія тяжіє до конструктивної журналістики, звертається до регіональних медіа в умовах нестабільності, глобальних викликів (пандемія, війна, зміни клімату тощо) і шукає розв'язання нагальних питань [13]. Місцеві журналісти здатні виявити й дослідити проблеми, які не помічають загальнонаціональні медіа. Так, С. Барнетт, Т. Мердок, Дж. Тауненд у своєму дослідженні про журналістику суспільного інтересу доречно стверджують, що «сама інформація та прийняття рішень на місцевому рівні найбільше впливають на повсякденне життя більшості людей (...). Це життєво важлива умова для здорового громадянського середовища, в якому громадяни відчувають себе як належним чином залученими, так і належним чином поінформованими про проблеми, що мають безпосереднє значення» [9]. Відсутність місцевої журналістики та висвітлення локальних проблем у ЗМІ призводить до меншої поінформованості виборців, зниження громадянської активності в цілому, погіршення соціальної згуртованості і посилення політичної поляризації, а також спричинює зростання державного марнотратства, зменшує кількість державних інновацій, зумовлює погіршення екологічних умов і втрату економічних переваг [12]. Тож дослідник, серед іншого, рекомендує регіональним суспільним мовникам налагоджувати прямі зв'язки з аудиторією; посилювати цінності і роль суспільного для громадськості, особливо щодо таких послуг, як місцеві новини та освітні медіа, якими комерційні структури можуть нехтувати.

Постановка завдання. Метою цієї розвідки є аналіз телевізійного контенту філії прикордонного регіону як складової Суспільного мовлення України для з'ясування особливостей роботи в умовах війни, окреслення перспектив розвитку у повоєнний період і в контексті сучасних медіатенденцій.

Виклад основного матеріалу. Закарпатська область від початку повномасштабного втор-

гнення прийняла сотні тисяч українців. Більшість людей мігрувала через західну область до інших країн. Наприкінці березня 2022 р. офіційно повідомляли про більш ніж 380 тисяч осіб, а в січні 2023 р. на Закарпатті реєстрували понад 150 тисяч людей, які рятуються від війни [2]. За таких обставин значно зросли обсяги місцевих новин, а тема ВПО стала однією з провідних у медіа, адже регіональні журналісти отримали можливість найшвидшого безпосереднього доступу до джерел такої інформації.

З огляду на потребу максимально повного інформування громадськості щодо війни, пов'язаних із нею суспільних рухів, проблем переселення людей, 25 лютого філії Суспільного створюють міжрегіональний проєкт «Суспільне. Спротив», який із 26 грудня транслюється і на ютуб-каналах місцевих мовників «Суспільне Ужгород», «Суспільне Рівне» та «Суспільне Львів». Програма виходить у трьох часових проміжках: у будні з 7:00 до 11:00, з 12:00 до 16:00 та з 17:00 до 21:00. Випуски насичені значною кількістю інформації з різних куточків України. Упродовж 4 годин двоє ведучих в онлайн-форматі спілкуються з численними представників військової сфери, державних структур, громадських організацій тощо, значну увагу приділяючи ситуації на фронті. У програмі охоплюють основні новини з усіх регіонів України. Зазначимо, що ефір містить замало інформації про ситуацію в області, натомість більше уваги в ньому відведено подіям у державі загалом. У кожному випуску марафону тричі виходять новини, утім вони також переважно не стосуються Закарпаття. Наприклад, у програмі від 09.01.23 р. представлені сюжети, репортажі, студійні інтерв'ю та прямі включення з Миколаївщини, Харківщини, Івано-Франківщини, Сумщини, Волині, Полтавщини, а також із Херсона, Вінниці, Чернігова, Луцька, Одеси, Запоріжжя. З Ужгорода за допомогою онлайн-зв'язку до ефіру долучився тільки один співрозмовник – заступник голови ОВА, інтерв'ю з яким тривало 7 хв. 30 сек. Вважаємо, що такого обсягу часу, приділеного Закарпаттю, замало, зважаючи на те, що область стала осередком волонтерської, громадської діяльності, а також прихистком для багатьох українців, Крім марафону, «Суспільне Ужгород» готує підсумкові випуски новин (дайджести) тривалістю 15-20 хв. Упродовж 2022 р. команда створила близько 500 авторських інформаційних сюжетів, які опубліковані і на офіційному ютуб-каналі. За січень-лютий 2023 р. – майже 100 таких сюжетів.

Проаналізувавши політематичні сюжети і програми, що виходили з вересня 2021 р. до 24 лютого 2022 р., спостерігаємо незначну кількість новин військової проблематики. Журналісти висвітлювали теми про призовників на строкову військову службу із Закарпаття (5.10.21), проведення військового забігу (10.10.21), представника ромської спільноти, який боронить Україну на війні (12.10.21 – EthnoVision), повернення 128-ї гірсько-штурмової бригади із зони проведення ООС (28.12.21) тощо. Півгодинна інформаційно-аналітична програма «Суспільне. Головне» була присвячена осінньому призову (6.10.21). Всього один випуск аналітичної програми у прайм-таймі стосувався питань територіальної оборони (16.12.21).

В інформаційних сюжетах, що вийшли у січні 2022 р., тему війни переважно оминали. Проблема матеріалів стосувалася вакцинації від Ковід-19, повені, ремонту доріг, кримінальних правопорушень, погіршення економічної ситуації, а також питань культури, релігії, туризму, екології, освіти та ін. За місяць до повномасштабного вторгнення кількість сюжетів про війну й захист населення збільшилася. До прикладу, журналісти підготували матеріали про місцезнаходження і готовність захисних споруд на Закарпатті (26.01.22; 09.02.22; 10.02.22); інструктування школярів, як діяти під час надзвичайних ситуацій (22.01.22) тощо. На початку лютого (08.02.22) вийшов сюжет про підготовку тероборони, добровольчих формувань на Закарпатті. Незважаючи на те, що з 1 січня в області почали створення територіальної оборони, в сюжеті, на нашу думку, не вистачає чіткого алгоритму дій – як приєднатися до тероборони і добровольчих формувань. У матеріалах від 13.02.22 та 19.02.22 журналісти повідомляли про проходження ужгородцями навчань із військової підготовки і вишколу. У день вторгнення, 24.02.22 р., інформували про ситуацію з банкоматами та автозаправними станціями, здачу крові для потреб військових, черги до військкоматів, надавали рекомендацій на випадок обстрілів та бомбардування. Натомість сюжет про складання тривожної валізи з рекомендаціями від представника Червоного Хреста вийшов запізно – 2 березня. На нашу думку, подібні матеріали мали б з'явитися значно раніше.

З 25.02.22 журналісти почали готувати сюжети про переселенців, які масово їхали на Захід країни, а також про формування територіальної оборони. Чимало випусків були присвячені волонтерській роботі (плетінню маскувальних сіток, збору медикаментів, продуктів, одягу, організа-

ції житла й пунктів харчування), до якої в перші місяці війни масово долучалися закарпатці. Значну увагу приділяли ситуації на кордонах, де формувалися великі черги українців. Утім кількість авторських сюжетів збільшилася не суттєво, хоч на початку повномасштабного вторгнення населення потребувало максимального інформування. Журналісти Суспільного створювали по 3–5 інформаційних матеріалів на день про людей, які рятувалися від війни, а також про волонтерів і добровольців. Із зрозумілих причин всі інші теми відійшли на другий план. Загалом усі новинні сюжети підсумкових програм (дайджестів), що вийшли в ефір «Суспільне Ужгород» після 24 лютого 2022 р., можна об'єднати в такі проблемно-тематичні групи: історії військових із Закарпаття, волонтерів, внутрішньо переміщених осіб, представників різних етносільнот; сюжети суспільного, економічного, освітнього, культурного, екологічного, релігійного, спортивного характеру. Щодо жанрової специфіки, найчастіше готували матеріали у форматі сторителінгу чи сюжети з елементами розповіді про героїв, репортажі, інтерв'ю. Прикладами є матеріал про лікаря, що рятує військових (03.02.2023), волонтерів, які вивозять людей із місць бойових дій (12.01.23, 20.01.23). У таких відеороботах глядач не бачить і не чує закадровий голос журналіста, а тільки монолог героя. Значна увага до теми ВПО зумовлена масштабністю явища, породженого війною. Крім того, журналісти лаконічно інформували аудиторію про передачу гуманітарної допомоги від урядових і неурядових організацій країн-сусідок, що вважаємо позитивним, оскільки за умов значного привертання уваги до благодійників такі матеріали можуть бути використані як інструмент піару (прикладом цього є матеріали приватного телеканалу “TV21 Ungvar”, частина акції якого належить ГО «Товариство угорської культури Закарпаття», де поширюють чимало матеріалів про допомогу Угорщини Закарпаттю й Україні загалом).

Отже, проаналізувавши інформаційні програми (дайджести) від початку повномасштабного вторгнення, а також списки відтворення офіційного ютуб-каналу закарпатського телеканалу «Суспільне Ужгород», ми зафіксували чимало авторських сюжетів про волонтерів, ВПО, військових, що у відсотковому співвідношенні становить 53% від загальної кількості. Сюжети на теми медицини, освіти, міських проблем, роботи культурних закладів області – це приблизно 33% від загального числа. Найрідше в новинах журна-

лісти зверталися до тем екології, релігії, спорту, і це зрозуміло з огляду на війну в Україні – 6% від загальної кількості авторських сюжетів. Сторителінг і його елементи зафіксовані нами в сюжетах, репортажах, інтерв'ю у 25% матеріалів (враховано інформаційні програми, випуски для етносів).

Значної уваги заслуговує розробка *етнічної проблематики* в ефірі закарпатської філії, оскільки область традиційно є мультикультурною, мультиетнічною. З 24 лютого вихід телевізійних програм для угорців «Magyar szó / Угорське слово», румунів «Acasă la români / У румунів вдома», німців «Mit eigenen Augen / На власні очі», словаків «Slovenské pohľady / Словацькі погляди», ромів «Романо Джівіпен» і дайджест “EthnoVision” призупинили, а тематика нацспільнот була представлена у форматі інформаційних сюжетів, репортажів, інтерв'ю, сторителінгу, що є складовою інформаційних програм або транслюються окремо. Прикметно, що спеціальні передачі для меншин почали відновлювати у травні 2022 р., утім до лютого 2023 р. довоєнних обсягів досягти не вдалося.

У рамках програми «Acasă la români / У румунів удома» журналісти створюють матеріали переважно у форматі сторителінгу, розповідаючи про інтеграцію ВПО в локальні громади, де компактно проживають румуни, а також про шкільне навчання румунського етносу під час війни. Традиційними для програми є матеріали про культурні здобутки румунів, зокрема одним із перших у 2023 році був репортаж про відзначення Різдва (04.01.23). Словацькомовна програма «Slovenské pohľady / Словацькі погляди» переважно пропонувала глядачу інформацію про гуманітарну допомогу, культурномистецькі заходи для дітей і дорослих в Ужгороді. Менший акцент був зроблений на воєнних подіях і ВПО, а більший – на житті словацького етносу Закарпаття. Угорськомовна програма «Magyar szó / Угорське слово», яка виходила час від часу, почала поступово відновлюватися з осені 2022 р. Журналісти підготували кілька історій про військових – етнічних угорців, а також матеріали історичної проблематики.

З квітня 2022 р. регулярно виходять випуски німецькомовної програми «Mit eigenen Augen / На власні очі». Медійники висвітлювали благодійну допомогу, яку німці й австрійці привозять на Закарпаття і звідси передають до інших регіонів (27.04.22, 06.05.22, 16.05.22, 31.05.22, 14.12.22, 06.02.23), культурні події (11.07.22, 29.08.22, 01.12.22, 30.12.22, 06.02.23, 8.02.23), розповідали про німецькі родини, депортовані в період СРСР

(18.11.22), про ВПО, які мають німецьке коріння (02.01.23) тощо.

Програму для ромів «Романо Джівіпен» відновили з квітня 2022 р. У форматі сторителінгу журналісти висвітлювали історію ромів, які рятуються від війни на Закарпатті (22.04.22, 30.05.22, 31.05.22), а також волонтерів, благодійників, котрі допомагають ВПО (07.06.22, 07.12.22). Відрадно, що частина випусків присвячена військовим ромської національності, які захищають Україну. На нашу думку, подібні приклади патріотизму допомагають спростувати стереотипи, пов'язані з національністю (16.11.22), долати аутсайдерство ромського етносу.

Від осені 2022 р. в ефірі каналу «Суспільне Ужгород» виходить телепроект угорською і румунською – «Спільна мета» (“Obiectiv Comun” / “Közös cél”). Угорськомовні випуски організовані у форматі телеінтерв'ю з 1–2 особами, що супроводжується тематичними відеокадрами. Для зручності перегляду є українськомовні субтитри. Проблематика випусків, які вийшли до березня 2022 р., охоплювала питання освіти, благодійної допомоги, театрального життя, туризму, релігії. У випусках висвітлювали діяльність державних і недержавних установ, організацій, що працюють на Закарпатті для задоволення культурних, освітніх та інших потреб угорського етносу. Такий формат програми спрямований на позитивне висвітлення діяльності героїв випусків, чому сприяють і відповідно сформульовані запитання, до прикладу: «Розкажіть про роботу в школі. Які зміни вступили в дію в новому навчальному році? (19.10.22) Розкажіть про роботу вашого центру (23.12.22). Кому ще, окрім вимушених переселенців, можете надавати допомогу? (10.10.22)» тощо.

Напередодні повномасштабної війни в ефірі регіонального телеканалу продовжували популяризувати «русинський» псевдоетнос. До прикладу, розповідали про підписання угоди між русинськими організаціями й чеськими та словацькими товариствами (28.11.21 – «#Ethno Vision»), де в сюжеті вкотре легітимізували вигадану нацменшину. У дослідженнях авторитетних науковців доведено абсурдність виокремлення «русинів» і їхньої мови, оскільки це самоназва українців, яку здавна використовують з політичною, ідеологічною метою – для розділення народу на території Закарпаття і в деяких сусідніх країнах [1, с. 249; 10]. Основна ідея «русинського руху» полягає в доведенні унікальності жителів крайньої західної області України, відмінності їхньої мови від української, що загалом спря-

мовано на розпалювання ворожнечі та загрожує суверенітету держави, особливо в умовах війни. Тому вважаємо, що вихід програми «Русинська родина» слід припинити.

Позитивним прикладом, що слугує інтеграції етносів, спонукає до вивчення української мови і культури, є матеріали, в яких представники нацспільнот діляться досвідом життя в Україні, вивчення державної мови, роботи в україномовному середовищі (наприклад, історія угорця-журналіста Габора Феєра, 17.02.23). Цікаво, що в умовах війни збільшилося розмаїття етносів, про яких розповідають медійники, адже серед ВПО є представники вірменського, татарського та інших народів. До окремих свят були приурочені також матеріали про традиції, пам'ятні дати євреїв (27.01.23), хоча спеціальної програми про цю етнічну групу на закарпатському суспільному телебаченні немає. Проблемні питання, пов'язані з національними спільнотами, висвітлювали і в регіональному марафоні. Наприклад, журналісти разом з експертами аналізували ситуацію довкола демонтажу пам'ятника Турулу в Мукачівському замку і ймовірні наслідки таких дій (27.01.23). Звернення до відповідної проблематики зумовлено тим, що тема набула значного розголосу. Загалом у спеціальних програмах для меншин подібні проблемні ситуації оминали, що вважаємо негативним явищем. Таким чином, у перші місяці війни програми для різних етносів Закарпаття призупинили вихід, але з квітня 2022 р. почалося поступове відновлення роботи відповідних редакцій, що зумовило збільшення частки матеріалів етнічної проблематики в ефірі «Суспільне Ужгород». Загалом від 24 лютого 2022 р. вийшло 80 випусків тематичних програм для угорської, румунської, словацької, ромської, німецької громад.

Висновки і пропозиції. Отже, в умовах війни та інформаційних загроз зростає роль Суспільного мовлення України та регіональних телеканалів, підзвітних народу, не залежних від влади і бізнесу, що здатні виконувати функцію комунікаційної платформи. На наш погляд, потенціал «Першого» й регіональних філій сьогодні не використовується сповна, причиною можна назвати недофінансування, специфічний розподіл обов'язків, зменшення обсягів контенту тощо. Вважаємо, що незалежний мовник повинен мати більше можливостей для трансляції контенту, бути своєрідним монополістом ефіру, оскільки всебічне інформування в кризових умовах є його пріоритетним завданням, зафіксованим, зокрема,

в законі «Про Суспільне телебачення і радіомовлення». А дотримання стандартів роботи, розгалужена мережа філій у всіх регіонах повинні стати перевагою суспільного мовника України. Оскільки час виходу «Єдиного марафону» і регіонального марафону на суспільних каналах збігається, останні в такій ситуації, на наш погляд, втрачають частину аудиторії.

Проаналізувавши телепрограми закарпатської філії Суспільного, спостерігаємо спорадичне представлення воєнної тематики напередодні повномасштабного вторгнення. З середини січня кількість відповідного контенту зросла, щоправда, все ж залишалася недостатньою з огляду на загрози вторгнення. До прикладу, медійникам варто було б активніше інформувати глядачів про можливості захисту в разі виникнення надзвичайних ситуацій, про збереження життя в екстремальних умовах тощо, а також збільшити кількість матеріалів про психологічні стани людини в кризових умовах, надання першої домедичної допомоги, можливості самозахисту та ін. Крім того, одним із проблемних питань діяльності закарпатського каналу є географія матеріалів. Як видно з тематичного наповнення новинної програми, журналісти виїжджають у райони області в разі крайньої необхідності. Однак висвітлення інформаційних приводів і проблем, що стосуються жителів різних місцевостей краю, підвищує довіру аудиторії, сприяє налагодженню зв'язків та комунікації в громаді. При цьому варто зазначити, що навіть на восьмому році існування Суспільного мовлення регіональні філії переважно не мають можливостей для аналізу своєї аудиторії.

Неоднозначно можна оцінювати й ідею створення гіперлокальної мережі, яка нагадує систему корпунктів радянського періоду. Відповідно до задуму, в громадах працюватимуть інформатори та журналісти, а редакторський і продюсерський супровід буде надавати регіональна філія.

Утім доречніше, на наш погляд, зміцнити сучасні редакції, надати їм більше ресурсів для роботи, аніж навчати нових фахівців, адже якісна журналістська освіта потребує щонайменше 4 роки навчання, здобуття професійних навичок, досвіду. А проходження курсів допоможе лише загальному розвитку власкорів і не гарантує поліпшення якості роботи мовника загалом.

Серед важливих напрямків діяльності закарпатської філії має бути посилена увага до міжкультурної комунікації, національної безпеки, протидії інформаційним загрозам. Натомість на офіційному ютуб-каналі і на сайті «Суспільне Ужгород» досі представлена окрема програма для «русинського» псевдоетносу («Русинська родина»), хоча авторитетними науковцями спростовано існування такої етнічної меншини та її «мови».

У контексті євроатлантичних прагнень України значна увага приділяється питанню етнопільнот. За таких обставин телеканал «Суспільне Ужгород» повинен потурбуватися про вдосконалення контенту для меншин, розвиток нових проєктів. Крім того, під час війни й для відбудови незалежної демократичної України важливим є розвиток регіональних патріотичних, історичних, економічних, мистецьких, дитячих телепроєктів, що сприяють задоволенню інформаційних потреб локальної аудиторії, а також її вихованню, навчанню, всебічному розвитку.

На нашу думку, перспективною є співпраця українського суспільного мовлення з незалежними телерадіоорганізаціями за кордоном для поширення новин про Україну, боротьби з дезінформацією, руйнування стереотипів тощо. Закарпатська філія, до прикладу, могла б посилити зв'язки з суспільними мовниками в сусідніх країнах (Угорщині, Словаччині, Румунії, Польщі) з метою обміну актуальним контентом, навчання журналістів, інтеграції до західноєвропейського медіапростору.

Список літератури:

1. Закарпатські медіа кризь призму етнотолерантності: монографія / Бідзіля Ю., Соломін Є., Толочко Н., Шаповалова Г., Шебештян Я. Ужгород: Гражда, 2019. 372 с.
2. Закарпатська область прихистила чи не найбільшу кількість переселенців – понад 380 тис. осіб. Мінрегіон: вебсайт. URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/zakarpatska-oblast-pryhystyla-chy-ne-najbilshu-kilkist-pereselencziv-ponad-380-tys-osib/> (дата звернення: 02.11.22).
3. Концепція регіонального мовлення НСТУ передбачає не централізацію, а оптимізацію – експертка ЄМС. ДМ Суспільного: вебсайт. URL: <https://stv.detector.media/telebachennya/read/5993/2020-09-23-kontseptsiya-regionalnogo-movlennya-nstu-peredbachaie-ne-tsentralizatsiyu-a-optimizatsiyu-ekspertka-iems/> (дата звернення: 12.01.23).
4. Лінгвальний та екстралінгвальний аспекти комунікації в мультикультурному середовищі Закарпаття: монографія / За заг. ред. Ю. М. Бідзілі, Г. В. Шаповалової, Я. М. Шебештян. Ужгород: РІК-У, 2021. 628 с.

5. Понад 55% українців отримують інформацію з месенджерів та соціальних мереж – дослідження. Детектор медіа: вебсайт. URL: <https://stv.detector.media/digital/read/7479/2022-10-04-ponad-55-ukraintsiv-otrymuyut-informatsiyu-z-mesendzheriv-ta-sotsialnykh-merezh-doslidzhennya/> (дата звернення: 12.01.23).
6. Суспільне Ужгород. YouTube: вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/@SuspilneUzhhorod/playlists> (дата звернення: 3.03.22).
7. Українці споживають більше новин, стійкіші до дезінформації та більше довіряють своїм медіа під час російської війни у 2022 році. Інтерньюз: вебсайт. URL: <https://internews.in.ua/uk/news/ukraintsispozhyvaiut-bilshe-novyn-stiykishi-do-dezinformatsii-ta-bilshe-doviraiut-svoim-media-pid-chas-rosiyskoi-viynu-u-2022-rotsi/> (дата звернення: 12.01.23).
8. Фленько Н. М. Суспільне мовлення: національна місія та регіональні виклики. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Том 31 (70) № 2 Ч. 4 2020. С. 229–233.
9. Barnett S., Murdoch T. & Townend J. (2022) Where public interest and public benefit meet: the application of charity law to journalism. *Journal of Media Law*. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17577632.2022.2141225?scroll=top&needAccess=true&role=tab>
10. Bidzilya Yu., Solomin Y., Tolochko N., Shapovalova H., Shebeshtian Y. (2020) The Media Image of the Multinational Transcarpathia: The Problems of the Search for Ethnic and Civil Identities. *International Journal of Criminology and Sociology*, 2020, 9: 2972–2983.
11. Bidzilya, Y., Tolochko, N., Haladzhun, Z., Solomin, Y., Shapovalova, H. (2022) The problems in the development of public broadcasting in the polycultural borderland Region of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 11(53), 59–69.
12. Martin E. N. (2021) Can public service broadcasting survive Silicon Valley? Synthesizing leadership perspectives at the BBC, PBS, NPR, CPB and local U.S. stations. *Technology in Society*. Volume 64. URL: <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2020.101451>
13. Möhring W. (2019) The need for local, everyday information. The importance of local journalism in the world of digital media. *Journalism Research*. Vol. 2 (1), pp. 54–60. URL: <https://doi.org/10.1453/2569-152X-12019-4540-en>

Tolochko N. V., Shapovalova H. V., Putrashyk V. I. CHALLENGES AND TASKS OF THE PUBLIC BROADCASTING BRANCH OF THE BORDER REGION IN THE CONDITIONS OF WAR

The study is devoted to the peculiarities of the functioning of the regional branch of the public broadcaster during the Russian-Ukrainian war of 2022/23. In particular, the problem-thematic content of the «Suspilne Uzhhorod» television channel on the eve of the full-scale invasion and during the first year of the military conflict was analyzed. Considerable attention is paid to ethno-national content, since the investigated branch is one of three in Ukraine that speaks for national minorities (communities). In general, “Suspilne. Uzhhorod” relies on the long-standing traditions of foreign broadcasting of the former regional television and radio company, although since the creation of the independent broadcaster, the volume of content for representatives of the region’s ethnic communities has been decreasing every year. Since the full-scale invasion, the output of programs for Hungarians “Magyar szó” (“Hungarian word”), Romanians “Acasă la români” (“With Romanians at home”), Germans “Mit eigenen Augen” (“With own eyes”), Slovaks “Slovenské pohľady” (“Slovak views”), Roma have been suspended “Romano dzhivipen” (“Roma life”) and “#EthnoVision digest”. In May 2022, special broadcasts for minorities began to resume, but the pre-war volumes have not yet been achieved. The importance of the work of the regional public media, the diversity of its content, the implementation of tasks, among which the unity of Ukrainian society, prompt reporting of news, meeting the informational needs of ethno-communities, etc., are prioritized in war conditions are emphasized. It is noted that the standardization of TV-programs, the suspension of individual projects, the predominance of content in the information marathon that is not directly related to the region, are dangerous for the development of the local broadcaster. The conclusions focus on the problems of functioning of the Transcarpathian regional branch, prospects for its development, in particular on the importance of strengthening international cooperation (primarily with neighboring countries – Hungary, Slovakia, Romania, Poland) in order to strengthen the authority of Ukraine, combat disinformation, and destroy negative stereotypes about our state etc.

Key words: public broadcasting, regional media, full-scale war, ethnic communities, information security, border region.

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО, АРХІВОЗНАВСТВО

УДК 002-659-2

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/32>

Данькевич Ю. В.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Головченко М. М.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ДОКУМЕНТАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ МІЖ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ІЗ ПИТАНЬ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано законодавчо-нормативну базу, що регламентує права осіб України, які стали вимушеними переселенцями у зв'язку із збройною агресією російської федерації. На сьогодні, держава має потужну законодавчу базу, що охоплює усі можливі аспекти перебування громадян не лише на території України, а й у країнах Європейського Союзу. На час написання статті, за офіційною інформацією Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, офіційно зареєстровано 4 867 106 ВПО, а за міжнародними оцінками кількість внутрішніх переселенців перевищує 7 мільйонів громадян. За повідомленням Укрінформу, у межах Проекту Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка сталих рішень. Фаза II» з вересня по грудень є оновлений проєкт Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення до 2024 року. Також, видання підкреслює, що така кількість біженців, за підсумками ООН, є найбільшою після Другої світової війни.

Важливим у межах документної комунікації є і набрання чинності з травня 2023 року Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України». Законом визначено правові та організаційні засади за пошкодження та знищення окремих видів майна внаслідок як бойових дій, так і диверсій та терору країни-агресора. У статті 4 Закону прописано алгоритм подання заяви щодо компенсації на знищений об'єкт нерухомого майна.

З огляду на захист цивільного населення та військових нами, також, були проаналізовані у статті окремі положення Женевської конвенції, ухваленої у серпні 1949 року.

Ключові слова: законодавчо-нормативна база, тимчасово переміщені особи, тимчасово окуповані території, соціальне забезпечення, права і свобода громадян України, країни Європейського Союзу, формування державної політики.

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації, тривалі ракетні обстріли, неможливість жити за неконституційними законами, стали причиною того, що громадяни України вимушені були покинути території, на яких проживали. Саме тому в Україні було розроблено і триває процес законодавчого підкріплення права громадян України – вимушених переселенців з тимчасово окупованих територій. Також,

у статті наголошено на документі, що обумовлює статус громадян України у країнах Європейського Союзу. Проте йдеться виключно про тих громадян, які опинилися на території ЄС після 24 лютого 2022 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останнього року проблема комунікацій у період воєнного стану порушувалася у численних наукових статтях та дослідженнях, зокрема,

С. Литвин, С. Шило, С. Бортник, Н. Залеток, Є. Чорноморець, О. Славна та багатьох інших.

Постановка завдання. Завдання статті – дослідити та проаналізувати сучасну документну базу, що регулює права і захист вимушених переселенців на території України та у країнах Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. На державному рівні, відповідно до Наказу № 56 Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України станом на 20 лютого 2023 року було внесено зміни у перелік територій, що є тимчасово окупованими російською федерацією або на яких ведуться (велися) бойові дії [9]. Перелік територій, на яких «ведуться (велися), бойові дії або тимчасово окуповані» складає 181 сторінку. За нашими підрахунками, на час написання статті, березень 2023 року, до переліку увійшли такі території: Автономна республіка Крим (з 20.02.2014 року), частини та окремі райони Дніпропетровської області (Нікопольський район, 2022 рік), Донецької області (2022 рік), Запорізької області (період з лютого-березня 22 року), Луганської області (частина районів з 2014 року – частина з 2022 року), Миколаївської області (ряд сіл Миколаївського району з 24.02.22) Херсонської області (зокрема, Генічеський, Скадовський, Каховський райони з 24.02.22), м. Севастополь (20.02.14). Тобто, до інформації в оновленому переліку територій «можливих та активних бойових дій увійшли населені пункти в Дніпропетровській, Донецькій, Миколаївській, Сумській, Харківській, Херсонській, Чернігівській, Запорізькій і Луганській областях» [9].

Відповідно до тексту Наказу, право на виплати «мають особи, які виїхали з населених пунктів, що включені до переліку як території:

- 1) можливих бойових дій,
- 2) активних бойових дій,
- 3) тимчасово окуповані російською федерацією, на яких не визначена дата завершення бойових дій (дата припинення можливості бойових дій) або тимчасової окупації рф» [9].

Повноваження щодо соціального забезпечення, прав і свобод внутрішньо переміщених осіб покладено й на Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. У Положенні Постанови № 376 Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (далі – Мінреінтеграції) [11] вказано, що основними завданнями є:

1. Забезпечення та формування державної політики з таких питань: «тимчасово окупованої території та захисту прав населення, що на ній проживає, кінцевою метою якої є їх реінтеграція в єдиний правовий, інформаційний, соціально-економічний, культурний, освітній простір України (далі – реінтеграція); відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаного державного кордону України; внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які покинули своє місце проживання на тимчасово окупованій території внаслідок або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту та/або тимчасової окупації частини території України та виїхали за кордон (далі – особи, які виїхали за кордон), сприяння реалізації їх прав і свобод та створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання; дотримання норм міжнародного гуманітарного права на всій території України; координації діяльності з надання гуманітарної допомоги цивільному населенню під час збройного конфлікту; відновлення та розбудови миру».

2. Участь у формуванні та реалізації державної політики.

3. Сприяння «реалізації прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території, а також прилеглих до неї територіях» тощо [11].

Також, аналізованою нами Постановою передбачено не лише організація, а й контроль, облік, координація, регулювання, адміністративне регулювання та планування заходів, що сприяють поширенню та обміну інформації з органами державної влади, місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями на безоплатній основі. Саме у підпорядкуванні Мінреінтеграції є і забезпечення виконання органами виконавчої влади міжнародних зобов'язань України щодо Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року у частині «захисту жертв війни та інших норм міжнародного гуманітарного права» [5]. У частині I Загальних положень Конвенції, стаття 2, наголошується на тому, що документ «застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни» [5].

Маємо наголосити, що, на жаль, офіційно підтверджені випадки кричущих порушень з боку російської федерації статті 3 Частини I Конвенції, де вказано, що «з особами, які не беруть активної

участі в бойових діях, у тому числі з особами зі складу збройних сил, що склали зброю, а також із тими, хто *hors de combat* унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини, поводяться гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації, причиною якої слугують раса, колір шкіри, релігія чи вірування, стать, походження чи майновий стан чи будь-які інші подібні критерії» [5]. У Частині II Конвенції передбачено «Загальний захист населення від деяких наслідків війни» у статтях 13–26, Частині III «Статус осіб, які перебувають під захистом, та поводження з ними» [5].

Одразу маємо статтю 27 Розділу I, в якій йдеться, що «особи, що перебувають під захистом, мають право за будь-яких обставин, на особисту повагу, повагу до своєї честі, права на сім'ю, їхніх релігійних переконань та обрядів, звичок та звичаїв. До них завжди слід ставитися гуманно й захищати їх, зокрема, від будь-якого акту насильства чи залякування, від образ та цікавості натовпу» [5]. Тобто, знову, із численними доказами доводиться, що російська федерація у XXI столітті порушує усі міжнародні норми і права, прописаних у документах (стаття 49): «забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні» [5].

Окрім того, Конвенцією передбачено й місця інтерв'ювання, харчування, одяг, гігієна та медична допомога, релігія, інтелектуальна та фізична діяльність, приватна власність та фінансові ресурси, керівництво та дисципліна, зрештою, відносини із зовнішнім світом. Є сподівання, що незабаром будуть виконані положення Глави IX «Карні та дисциплінарні санкції» Конвенції [5].

Підпорядкованими органами влади Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій є Державна служба України з питань Автономної Республіки Крим та міста Севастополя (у стані ліквідації), Державне агентство України з питань відновлення Донбасу. Діяльність Державного агентства України з питань відновлення Донбасу регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 655. Так, у статті 1 Постанови вказано, що основними завданнями Агентства, з-поміж усіх інших, є участь «в установленому законодавством порядку у забезпеченні соціального захисту, а також соціальної та професійної адап-

тації осіб, які у зв'язку з проведенням антитерористичної операції переміщуються з районів проведення антитерористичної операції або проживають на території Донецької та Луганської областей (далі – переміщені особи); забезпечення розвитку промисловості Донецької та Луганської областей» [12].

Станом на 2023 рік, Державна служба з питань Автономної Республіки Крим та міста Севастополя та Державне агентство України з питань відновлення Донбасу 20 квітня 2016 року об'єднали та утворили Міністерство з питань тимчасово окупованих територій. Надалі, 11 березня 2020 року Кабінетом Міністрів України було ухвалено Постанову № 212 «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» [13]. В ухвальній частині Постанови йдеться про те, що скасовується «рішення про реорганізацію Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб шляхом приєднання до Міністерства у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб» [13]. Надалі, Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб перейменовується на Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Проте, працюючи із сайтами, й досі йде посилання на Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб й окреме посилання на Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, що вносить деяку плутанину у назвах Міністерств.

Але, в аналізованій нами Постанові № 212 прописано, що Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України «забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях та тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя» [13]. Наступним важливим кроком у міждокументальній комунікації стало призначення Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. За інформацією з Урядового порталу від 21 травня 2022 року, уповноважений є «посадовою особою Мінреінтеграції, на яку покладено обов'язки щодо координації розшуку зниклих та вирішення інших пов'язаних з цим питань відповідно до Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин». Уповноважений підпорядковується Віце-прем'єр-міністрові України – Міністру з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій» [15].

У статті 2 Розділу I Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» визначено статус таких осіб, відповідно, у попередній статті 1 цього ж Розділу чітко на державному рівні розроблено е-базу даних єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Е-база даних «призначена для зберігання, захисту, обробки, використання і поширення визначеної Законом інформації про осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, їх невпізнані останки, наявність чи відсутність рішення суду про визнання осіб, зниклих безвісти, безвісно відсутніми або оголошення померлими, а також інших даних, що використовуються для забезпечення обліку осіб, зниклих безвісти, з метою їх розшуку» [15]. Вже у Розділі II обґрунтовані як права особи, зниклої безвісти за особливих обставин, громадянина України, так і громадян інших держав.

Щодо громадян України, то вони мають «усі права, гарантовані Конституцією та законами України, право на всебічне розслідування обставин її зникнення та встановлення її місцеперебування» [15]. У Законі, також, йдеться про те, що саме «держава зобов'язана вжити всіх можливих заходів для розшуку особи, зниклої безвісти за особливих обставин» [3]. Ще одним головним пунктом Закону є й те, що «права та інтереси особи, зниклої безвісти за особливих обставин, а також її майно підлягають захисту до моменту припинення її розшуку у порядку, передбаченому цим Законом, або оголошення її померлою відповідно до законодавства» [3]. У випадку з особою, зниклою безвісти за особливих обставин на території України, яка є громадянином іншої держави, «Національна поліція України зобов'язана в установленому законодавством порядку повідомити уповноважені органи держави, громадянином якої така особа є, про факт її зникнення та про результати її розшуку» [3].

В аналізованій нами документній комунікації повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України на часі є й створення посади Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб. Затвердження посади відбулося 28 червня 2022 року. У Постанові Кабінету Міністрів України про призначення Уповноваженого констатується, що «після повномасштабного російського вторгнення майже третина українців були вимушені покинути свої домівки – Держава реагує на це, створюючи інституційні засади для допомоги внутрішньо переміщеним особам» [16]. На державному рівні, статус Уповноваженого при-

рівняно до посади заступника Міністра з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України із подальшою координацією формування і реалізації державної політики щодо внутрішнього переміщення.

На практичному втіленні документних комунікацій, окремо хочемо наголосити на важливості роботи Урядових програм із тимчасово переміщеними особами на території України. Службою Віце-прем'єр-міністра України у частині, відповідальній за ментальне здоров'я громадян – вимушених переселенців з Харківської, Донецької та Луганської областей, на території Полтави навесні 2023 року було розпочато роботу дев'ятого Центру допомоги врятованим, що надає комплексну соціально-психологічну підтримку людям, постраждалим внаслідок війни, зокрема, внутрішньо переміщеним особам. За поданою офіційною інформацією, Центр допомоги врятованим – місце, де «юристи допоможуть вирішити будь-які питання з оформленням, відновленням, отриманням документів, психологи нададуть консультації, а кейс-менеджери допоможуть вирішити індивідуальні випадки, з якими стикнулися постраждалі від війни» [17].

Безпосередньо фахівці Центру, що, знову ж таки, є безумовно вкрай важливо у час війни, з-поміж психологічної допомоги та реабілітації, нададуть юридичну та фізичну допомогу, підтверджену документаційно, з гуманітарних, житлових питань, питань з пошуку роботи та влаштування дітей до навчального закладу. Хочемо відмітити, щодо доступності та подачі інформації, оскільки, одразу на Урядовому порталі розміщені графіки й місця роботи в інших регіонах України, із зазначенням телефонів [17].

Важлива комунікаційна документна підтримка й тих громадян України, які залишили територію у зв'язку із військовою агресією російської федерації. Так, за офіційними документами, опублікованими на сайті Консульства України, на території Європейського Союзу переміщені особи мають право перебувати у межах регулювання правового статусу іноземців, а саме:

- у межах безвізового режиму на термін до 90 днів (за наявності дійсного біометричного паспорта громадянина України для виїзду за кордон);
- у статусі особи, якій надано тимчасовий захист в ЄС на термін до 1 року відповідно до Імплементативного рішення Ради ЄС № 2022/382 від 4 березня 2022 року [14].

Проте необхідно зазначити, що кожна країна Європейського Союзу має власне законодавче

обґрунтування статусу особи, якій надано тимчасовий захист, із наголосом, що особи прибули із районів збройного конфлікту після 24 лютого 2022 року. У цілому, тлумачення тимчасового захисту переміщених осіб розглядається як таке, що не прирівнюється до статусу біженця, але, за бажанням, можна у будь-який час подати заяву та отримати цей статус. Нижче, на сайті перераховані особи, яким надається тимчасовий захист до 24 березня 2024 року із продовженням, на яке вплине ситуація в Україні. Права осіб із тимчасовим захистом включають: дозвіл на проживання; доступ до роботи; доступ до освіти: діти до 18 років мають право навчатися в навчальних закладах на тих же умовах, що й громадяни країни перебування; забезпечення житлом; доступ до соціального забезпечення; доступ до медичного обслуговування; доступ до інформації про тимчасовий захист; можливість отримання статусу біженця; можливість повернутися до держави громадянства у будь-який час [14].

У комунікаційному плані, на сайті Міністерства закордонних справ України подано розлогу актуальну інформацію щодо усіх категорій осіб,

вимушених виїхати з території України. Актуальна інформація включає не лише перелік необхідних документів, а має телефони та е-адреси, за якими можна звертатися у разі потреби.

Висновки і пропозиції. У статті нами було проаналізовано стан сучасної законодавчо-нормативної, що охоплює умови проживання тимчасово переміщених громадян України. На часі набирає чинності Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України». Тому вважаємо, що й надалі триватиме дослідження та аналіз документів, пов'язаних із повномасштабним вторгненням. Саме ці дослідження можуть стати у майбутньому частиною монографії, присвяченій документно-комунікаційним процесам захисту вимушених тимчасово переміщених осіб.

Список літератури:

1. Державна служба України з питань Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. (Постанова втратила чинність. Офіційний вісник України, 2015 р., № 78, ст. 2616). URL: <https://regulation.gov.ua/catalogue/regulators/id28/functions>
2. Державне агентство України з питань відновлення Донбасу. URL: <https://regulation.gov.ua/catalogue/regulators/id64/functions>
3. Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин». Редакція від 27.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>
4. Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України». Прийняття від 23.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 року. Редакція від 08.02.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
6. Конституція України. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. URL: <https://regulation.gov.ua/catalogue/regulators/id128/functions/page-2>
8. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://minre.gov.ua/>
9. Наказ №56 «Про затвердження Змін до Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією» від 02.20.23. URL: <https://minre.gov.ua/2023/03/01/pro-zatverdzhennya-zmin-do-pereliku-terytorij-na-yakyh-vedutsya-velysya-bojovi-diyi-abo-tymchasovo-okupovanyh-rosijskoyu-federacziyeyu/>
10. Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією. URL: 3_perelik_zatverdzhennyu_nakazom_56_iz_zminamy.pdf
11. Постанова про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 8 червня 2016 р. № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF?test=Z6uMfmSaRbiBT3oMZi5yLczLHQISgseT.BZPY4.#Text>

12. Постанова № 655 Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р «Положення про Державне агентство України з питань відновлення Донбасу» (втратила чинність. Офіційний вісник України, 2014 р., № 97, ст. 2780). URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id8525>

13. Постанова № 212 Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212-2020-%D0%BF#Text>

14. Права, можливості та обов'язки громадян України, які виїхали до ЄС через війну. URL: <https://edinburgh.mfa.gov.ua/news/prava-mozhливosti-ta-obovyazki-gromadyan-ukrayini-yaki-viyihali-do-yes-cherez-vijnu>

15. Урядовий портал. Кабінет Міністрів України призначив Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/kabinet-ministriv-priznachiv-upovnovazhenogo-z-pitan-osib-zniklih-bezvisti-za-osoblivih-obstavin>

16. Урядовий портал. Кабінет Міністрів України призначив Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-stvoriv-posadu-upovnovazhenogo-z-pitan-vnutrishno-peremishchenih-osib>

17. Урядовий портал. У Полтаві розпочав роботу Центр допомоги врятованим. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-poltavi-rozpochav-robotu-tsentru-dopomohy-vriatovanym>

18. Укрінформ. В Україні офіційно зареєстрували 4 867 106 переселенців. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3649695-v-ukraini-oficijno-zareestruvali-4-867-106-pereselenciv.html>

Dankevych Yu. V., Holovchenko M. M. DOCUMENTARY COMMUNICATION BETWEEN THE BODIES OF STATE AUTHORITY AND LOCAL SELF-GOVERNMENT ON THE ISSUES OF TEMPORARY OCCUPIED TERRITORIES AND INTERNALLY DISPLACED PERSONS OF UKRAINE

The article analyzes the legislative and regulatory framework that regulates the rights of Ukrainians who became forced migrants in connection with the armed aggression of the Russian Federation. Today, the state has a powerful legislative framework that covers all possible aspects of the stay of citizens not only on the territory of Ukraine, but also in the countries of the European Union. At the time of writing, according to the official information of the Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine, 4,867,106 IDPs are officially registered, and according to international estimates, the number of internally displaced persons exceeds 7 million citizens. According to Ukrinform, within the framework of the Council of Europe Project «Internal displacement in Ukraine: development of sustainable solutions. Phase II» from September to December is an updated draft of the State Policy Strategy on Internal Displacement until 2024. Also, the publication emphasizes that such a number of refugees, according to the results of the UN, is the largest since the Second World War.

Important within the scope of document communication is the entry into force from May 2023 of the Law of Ukraine «On compensation for damage and destruction of certain categories of immovable property as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, and the State Register of Property, damaged and destroyed as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine». The law defines the legal and organizational principles for damage and destruction of certain types of property as a result of hostilities, sabotage and terror of the aggressor country. Article 4 of the Law prescribes the algorithm for submitting an application for compensation for a destroyed object of immovable property.

With regard to the protection of the civilian population and the military, we also analyzed in the article certain provisions of the Geneva Convention, adopted in August 1949.

Key words: legislative and regulatory framework, temporarily displaced persons, temporarily occupied territories, social security, rights and freedoms of citizens of Ukraine, countries of the European Union, formation of state policy.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ

УДК 82.1/9.2-31

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/33>

Гарачковський О. І.

Київський університет імені Бориса Грінченка

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ «СЛОВО І ЧАС» У МЕДІЙНІЙ РЕЦЕПЦІЇ ГРИГОРІЯ ШТОНЯ

Стаття присвячена осмисленню співпраці Григорія Штоня (1941–2021), письменника й літературознавця, лауреата Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка, постійного автора, багаторічного члена редколегії журналу «Слово і Час», із цим науково-теоретичним виданням упродовж десятиліть, задля з'ясування ролі митця у формуванні світоглядної та медійної концепції єдиного в Україні академічного літературознавчого часопису.

Автором статті з'ясовано, що Григорій Штонь працював на посаді заступника головного редактора журналу «СіЧ» два роки (1993–1994), з 1994-го по 1999-й – був заступником директора Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України з наукової роботи, з січня 1990-го по 2016-й входив до складу редакційної колегії видання. Якраз цей період функціонування часопису в українському медійному просторі є одним із найпродуктивніших в історії вітчизняних ЗМІ загалом і журналу «СіЧ» зокрема.

Для дослідження теми було використано наукові праці як самого письменника-інтелектуала, оприлюднені в науково-теоретичному виданні «Радянське літературознавство» (попередник «СіЧі» до 1990-го) з 1973-го до 2019-го року, так і публікації інших авторів про творчий доробок Г. Штоня та місце журналу в інформаційному просторі України.

У дослідженні проаналізовані публікації Г. Штоня широкої жанрової парадигми: статті з питань теорії та історії української літератури, з питань шевченкознавства та франкознавства, літературні портрети, есе, виступи під час обговорення книжок року, бесіди за «Круглим столом», автопортрет, рецензії, захист перед захистом (докторської дисертації) тощо. Аналіз публікацій письменника-інтелектуала засвідчив, що у своїх працях він не тільки порушував напрочуд актуальні питання перед науково-освітньою аудиторією, але й пропонував свої власні погляди на їх вирішення.

Огляд літературно-критичних студій Григорія Штоня, опублікованих на шпальтах журналу «СіЧ», унаочнив багатоаспектну рефлексію популярного серед митців і освітян видання, невід'ємної частини вітчизняного інформаційного простору.

Ключові слова: журнал, комунікація, «Слово і Час», інформаційний простір, часопис, медійна рецепція.

Постановка проблеми. Григорій Максимович Штонь (1941–2021) – це «людина-оркестр» [4, с. 563]: «був солістом знаменитого у свій час вокально-хореографічного ансамблю «Пролісок», з яким багато гастролював. <...> Без «Проліска» у 1965–1968 рр. не обходився жоден урядовий концерт» [4, с. 539]; знаний він також і як письменник, літературний критик, поет, сценарист, драматург, зрештою, як університетський професор. Мав справу з фарбами і пензлем. Зокрема, його живописні полотна, портрети скульптора І. Кавалерідзе, художника Т. Мельни-

чука, письменників Ю. Покальчука, Б. Рубчака та інших митців експонувались на художніх виставках. «Ось такий різноманітний у своєму творчому вимірі був Григорій Штонь. Вічна йому пам'ять і слава!» [7].

Однак, попри значну кількість наукових студій, присвячених осмисленню творчого доробку Г. Штоня, автора поетичних збірок «Візії» (1995), «Затока лун» (1999), «Перга» (2011), книжок прози «Пастораль» (1989), «Тернова мушля» (1997), дев'ятох романів, двох книжок п'єс, а також документальних кіносценаріїв і сценаріїв

до художніх фільмів (в одному з яких – «Страчені світанки» – реалізував юнацьку мрію про акторство, зігравши воїна УПА), члена Національної спілки письменників України з 1982 року, лауреата Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка (1996), досі немає досліджень про багатолітню співпрацю митця і вченого із журналом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України «Слово і Час».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Своєю понад сорокарічною діяльністю в галузі філології Г. Штонь продовжував давню традицію в українській літературі – поєднувати в одній іпостасі талант ученого й митця. Така традиція була увічнена іменами Г. Сковороди та І. Франка, П. Тичини та М. Рильського, вона наочно спростовує всілякі намагання московських «дослідників» потрактувати наше письменство як відстале, хуторянське.

Відтак, своєю творчістю Г. Штонь утілював не той випадок, коли одна з граней його таланту яскравіша, а інша слабша. Науковець жив у поєтові, а поет звихрював ученого. Сам же автор збірки «Візії» в одному з ліричних творів так сформулював світ власних захоплень: «*Наука, проза / Зрідка – віршування... / Із фарбами і пензлем муки*» [10, с. 54].

Життєвий і творчий доробок Г. Штоня представлено насамперед у кількох довідниках: [8; 9]. Проза митця, його поезія та літературно-критична діяльність розлого проаналізовані В. Кузьменком у статті «Не пообіч, а на бистрині часу» [3] та в книзі «У всесвіті слова» [4, с. 534–578]. М. Наєнко у статті «Погляд на прозу – погляд на літературу» [5] висвітлив літературознавчий доробок професора Г. Штоня, його рецепцію прозової спадщини українських письменників XIX–XX століть. Особливу увагу М. Наєнко зосередив на теоретичному обґрунтуванні обличчя української прози, на прийнятих і дискусійних моментах у наукових вислідах письменника-інтелектуала. Оксана Гарачковська свою студію присвятила осмисленню сатиричної афористики автора поетичної збірки «Візії» [2]. Тетяна Вірченко [1] натомість розглянула есеїстику Г. Штоня [12], О. Найден – живопис митця [6].

Актуальність статті спричинена гострою потребою в дослідженні багаторічної співпраці письменника й літературознавця Григорія Штоня із журналом «Слово і Час».

Постановка завдання. Науково-теоретичний журнал «Слово і Час» («СіЧ»), заснований Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

та НСПУ (з січня 2010 р. – і донині – засновником є тільки Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України), став об'єктом досліджень у галузі літературної критики, соціокультурного контексту та інших наук. Але досі недостатньо уваги приділяється аналізу ролі й місця наукового видання в українському інформаційному просторі, аналізу медійних здобутків часопису. Немає також і студій про співпрацю Григорія Штоня, заступника головного редактора журналу «СіЧ», одного з найактивніших його авторів і членів редколегії, з цим виданням упродовж десятиліть.

Отже, вивчення ролі й місця журналу «СіЧ» в українському інформаційному просторі, як і співпраця з цим виданням провідних науковців, є важливим напрямом досліджень, який може допомогти зрозуміти сутність і значення сучасної української культури в духовній розбудові нашої держави.

Мета статті – дослідити специфіку медійної рецепції науково-теоретичного журналу «Слово і Час» письменником, літературознавцем і літературним критиком Григорієм Штонем. Для її вирішення необхідно розв'язати такі **завдання**: проаналізувати публікації митця і вченого, що побачили світ на шпальтах часопису; на основі оприлюднених у виданні матеріалів осмислити роль письменника і науковця у формуванні світоглядної та медійної концепції журналу «СіЧ».

Виклад основного матеріалу. Науково-теоретичне видання «Слово і Час» уперше з'явилося у січні 1990 року, одразу ставши невід'ємною складовою українського медійного простору. Його попередником був журнал під назвою «Радянське літературознавство» (із січня 1957 р.), що успадкував «бренд» від наукових записок (1938–1957, із перервою в 1941–1946, кн. 1–19) Інституту української літератури імені Тараса Шевченка АН УРСР (від вересня 1952 р. – Інститут літератури імені Тараса Шевченка АН УРСР).

Редколегію «Радянського літературознавства» очолював академік О. Білецький, а після його смерті 2 серпня 1961 р. головним редактором журналу став академік І. Дзеверін, який перебував на посту керівника видання впродовж 1961–1972 років. У 1973–1979 рр. єдиний в Україні академічний літературознавчий журнал редагував В. Беляєв, у 1980–1989 рр. – знову І. Дзеверін, із липня 1989-го по січень 2000 р. – академік Віталій Дончик. Від лютого 2000-го по 2020-й рік включно головним редактором журналу «СіЧ» був доктор філологічних наук, професор Лукаш Скупейко. Від січня 2020-го – і донині – Ігор Набитович.

Григорій Штонь працював на посаді заступника головного редактора видання «СіЧ» два роки (1993–1994), з 1994-го по 1999-й – був заступником директора Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України з наукової роботи, з січня 1990-го по 2016-й входив до складу редколегії часопису. Зауважимо, що саме цей період – понад чверть століття! – функціонування літературознавчого видання в українському медійному просторі є одним із найпродуктивніших в історії вітчизняних ЗМІ загалом і журналу «Слово і Час» зокрема. Історія цього часопису як академічного видання, а також історія Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України як академічної установи невіддільні. Іншими словами, можна стверджувати, що на шпальтах «Слова і Часу» найвиразніше зафіксовані здобутки і втрати української науки про літературу.

Свою «жувальницьку», або «радченківську» звивисту дорогу до підкорення провінціальним юнаком стародавнього Львова Григорій Штонь розпочав рано. Проте батькова професія, який на той час уже був священником, і родинне сибіряцтво принесли значні життєві труднощі: до армії і після армії юнака не взяли до Львівського університету. Щоправда, наступного 1964 року він вступив на навчання до Дрогобицького державного педагогічного інституту, який, власне, і став філологічною колискою Григорія Штоня. Проте був допитливий студент у ній дітям «підкидним», адже російська мова й література на російському відділенні, на якому він, випускник однієї із сибірських шкіл, навчався, зусиль для вивчення практично не потребували. Після закінчення Дрогобицького державного педагогічного інституту (1968) Г. Штонь працював кілька років організатором позакласної та позашкільної роботи в середніх школах № 8 і № 3 м. Дрогобича. А в 1970-му році вступив до аспірантури при Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР у Києві. Після успішного захисту кандидатської дисертації на тему «Морально-етична проблематика сучасної української прози» (1975) працював на посаді молодшого, а згодом старшого наукового співробітника Інституту літератури. У 1998 р. захистив докторську дисертацію на тему «Духовний простір української ліро-епічної прози». У 2001–2016 рр. – професор кафедри історії української літератури і шевченкознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. З 2016-го – професор кафедри української мови і літератури та методики їх навчання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка.

Своє літературне учнівство Григорій Штонь вважав не вартим нічиєї уваги, крім його власної. Перша наукова його стаття «Три романи: людина і війна» і (вона ж) перша публікація в академічному журналі «Радянське літературознавство» (1973, № 5) стала виплодом – і реалізацією! – мрії про літературну й фахову рідномовність. Була вона також «актом чи то причастя, чи долучення до змістів, яким беззастережно вірив» [11, с. 12]. Ішлося в статті про романи «Людина і зброя» О. Гончара, «Вир» Г. Тютюнника і «Дикий мед» Л. Первомайського. І про те, що з їхнього художнього духу та духовного сенсу молодий науковець долучив до власних скрижалей віри. Причому, назавжди. Як назавжди запам'ятав Учену раду Інституту літератури, на якій головний редактор єдиного в Україні академічного літературознавчого часопису І. О. Дзеверін уважно читав, час від часу скидаючи очі на автора-початківця, Г. Штонем упізнані жовтуваті (службовий тодішній папір) сторінки. А по закінченні Ради опинився враз поруч і сказав: «Стаття піде. Я її (це правда!) майже не правив. Змінив тільки назву» [11, с. 13].

Безперечно, перша публікація в академічному журналі виявилася знаковою для автора, адже і тоді, і в наші дні це високорейтингове наукове видання, по суті, давало дорогу науковцеві у широкий всесвіт літературознавчих досліджень.

Як дослідник літератури, Григорій Штонь усвідомив відносно рано, що обсяги людських зацікавлень – безмежні. А, отже, мета кожної окремої людини (як зауважили ще античні філософи) – знайти себе в певних габаритах. Уже в ранній своїй дослідницькій праці «Становлення нової людини і літературний процес» (1978) Г. Штонь зосередився на одному літературному жанрі, на прозі. Прозовому сектору в українській літературі він присвятив і пізніші свої літературно-критичні портрети («Романи Михайла Стельмаха», 1985, «Анатолій Дімаров», 1987) та численні студії в колективних збірниках, періодичних виданнях і академічних історіях української літератури. Перший своєрідний підсумок у власних поглядах на українську прозову спадщину дослідник підбив у проблемній монографії «Духовний простір української ліро-епічної прози» (1998). Пізніше, займаючись науковою (в академічному Інституті літератури) та викладацькою діяльністю в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, він, по суті, лише поглиблював напрацьоване у згаданих дослідженнях, опублікувавши низку статей, передмов чи післямов до видань прозаїків-класиків і учасників сучасного літературного процесу.

У 90-х рр. ХХ ст. кардинально змінилась доба, з'явилась можливість публікувати на сторінках «Слова і Часу» дослідження без цензури і самоцензури про те, що, принаймні в очах самого автора, становило інтерес і наукову вагу. У цей період Г. Штонь настільки став дієвим і активним у медіапросторі України, що навіть залучив до співпраці з науковим часописом свого сина Ігоря, фахового журналіста. Тож упродовж 1996–2001 рр. Ігор Григорович Штонь займав посаду відповідального секретаря часопису «Слово і Час», кожного дня опікувався видавничими справами (брак паперу, хронічна відсутність коштів і т. п.).

Як автор журналу, Г. Штонь опублікував на його шпальтах статті з питань *теорії літератури* (Життя як діяння // Рад. літ. 1974. № 1. С. 29–36; Проблема духовності та бездуховності в житті і літературі // Рад. літ. 1974. № 4. С. 39–41; Література українська і література як покликання та фах // СіЧ. 2001. № 8. С. 33–40; Художня реальність і постмодерн // СіЧ. 2002. № 4. С. 63–64; Сходи на землю // СіЧ. 2019. № 1. С. 77–84); *шевченкознавства і франкознавства* («Кобзар» і Святе Письмо // СіЧ. 2000. № 1; Шевченко наш і не наш: Есей // СіЧ. 2001. № 3. С. 4–7; Т. Г. Шевченко та І. Я. Франко. Поетичні візії України. Онтологічна спільність та відмінність // СіЧ. 2008. № 3. С. 12–17; Лірична складова поезії Івана Франка. Теоретико-літературний та духовний виміри // СіЧ. 2009. № 6. С. 54–58); *історії літератури* (Мова письменника й мова читача // СіЧ. 1999. № 4–5. С. 56–61; Життєсущий талант [Про Лесю Українку] // СіЧ. 2001. № 2. С. 4–5; Рокованість талантом [Про Григорія Косинку] // Рад. літ. 1989. № 11. С. 12–18); *літературні портрети* (Дещо про все і Михайла Стельмаха особно... // СіЧ. 1992. № 5. С. 8–11; Анатолій Дімаров // СіЧ. 1995. № 5–6. С. 12–17; «Сонячні кларнети» – твір духовидця: Есей // СіЧ. 2001. № 1. С. 11–19); *рецензії* (Феликс Кузнецов. За все в ответе: Рецензія // Рад. літ. 1976. № 3. С. 82–84) тощо.

А ще були надруковані матеріали в жанрі *автопортрета* (СіЧ. 2006. № 3. С. 53–58); *виступів під час обговорення книжки року* (Оповідання – 86 // Рад. літ. 1987. № 8. С. 13–17); *бесіди за «круглим столом»* (Рад. літ. 1987. № 9. С. 6–7); *захисту перед захистом* [докторської дисертації] (Захист перед захистом: Бесіда // СіЧ. 1998. № 2. С. 89–91) та ін.

З'являлись також численні його публікації в «Літературній Україні», в «Українській літературній газеті», у наукових журналах і фахових

збірниках, були непоодинокі виступи на українському радіо і телебаченні. Про творчість Григорія Штоня говорили у багатьох ЗМІ.

З нагоди 65-річчя Григорія Штоня редакція журналу «Слово і час» звернулася до нього з низкою запитань, але для відповіді він вибрав лише одне: «Чим для Вас була й залишається філологія?» Розповідь митця, позначена глибокою ерудицією та знанням української та світової класики, вилілась у напрочуд цікавий монолог письменника-інтелектуала [Див.: Автопортрет // СіЧ. 2006. № 3. С. 53–58].

Публікація художніх творів українських письменників, зокрема їхніх ліричних поезій, на шпальтах науково-теоретичного журналу «СіЧ» здійснювалась украй рідко. Варто згадати хоч би вірші «Україні» Є. Маланюка (СіЧ. 1997. № 1. С. 3), «Шлях» П. Мовчана з нагоди його 60-річчя (СіЧ. 1997. № 7. С. 3), «О земле з переораним чолом...» В. Симоненка (СіЧ. 2000. № 1. С. 3).

Поза тим у № 3 за березень 1996 року журнал «СіЧ» оприлюднив на 3-й сторінці ліричну поезію Григорія Штоня «Нам стрівсь у лісі клаптик дня...» зі збірки «Візії», над рукописом якої працював тоді автор: «*Прошелестіла гаснуча пільма / І розвела нас в різні боки: / Мене – у туск, / Тебе – в минуций спокій... / 18.VI.95*».

А на наступній, 4-й сторінці, була вміщена «Заява секретаріату Ради СПУ до громадян України»: «Звертаємося у дуже складний для України час, коли економічні негаразди посіяли зневіру, коли антиукраїнські сили намагаються підірвати її підвалини. Ясна річ, що жодне нове суспільство не народжувалося легко. Спекулюючи як на об'єктивних економічних труднощах, так і на прорахунках можновладців, прокомуністичні сили, власне, учорашня компартійна бюрократія, намагаються відродити колишній Радянський Союз, зрадивши, запродавши незалежність України... <...> За демагогічними закличками до відновлення Союзу криється спроба реставрації Російської імперії, в якій Україна буде безправною провінцією. Саме про це вдень і вночі мріють, не приховуючи своїх зловісних намірів, найбільш консервативні, реваншистські сили в Росії. Як свідчить історія, Російська імперія не зупиниться ні перед чим, прагнучи до світового панування» [СіЧ. 1996. № 3. С. 4].

На наш погляд, таке «сусідство» поезії Г. Штоня й «Заяви секретаріату Ради СПУ до громадян України» на сторінках наукового видання було не випадковим. Реципієнтові пропонувалося самостійно зробити висновок про те, що ми

можемо втратити, якщо, не дай Боже, проросійські (рашистські) сили переможуть у запеклому двобої з українським народом. Ні України, ні мальовничих ландшафтів, ні творчості, ні життя. Суцільний «спокій», як на цвинтарі.

Висновки і пропозиції. Огляд літературно-критичних студій Григорія Штоня, опублікованих на шпальтах журналу «СіЧ», унаочнює багатоаспектну рефлексію популярного серед митців і освітян видання, невід’ємної частини вітчизняного інформаційного простору. Загалом Г. Штоню, заступнику головного редактора та багатолітньому членові редакційної колегії часопису, притаманна послідовність у прове-

денні редакційної політики, дискретність і некомерційний характер літературної та видавничої діяльності. Відзначається також недостатність або відсутність полемічних публікацій у журналі, гострих дискусій, широких обговорень не лише літературних бестселерів, а й творів молодих авторів, які зробили тільки перші кроки у письменстві.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов’язані з науковим осмисленням ролі журналу «Слово і Час» в українському інформаційному просторі, в розвитку сучасного літературного процесу в Україні та науці про літературу і соціальні комунікації.

Список літератури:

1. Вірченко Т. Література у вимірах мета (на матеріалі есеїстики Григорія Штоня) // *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2022. № 28 (3). С. 119–121.
2. Гарачковська О. Сатиричні візії Григорія Штоня // *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Сер.: Філол. науки. 2011. № 17 (228). С. 7–13.
3. Кузьменко В. І. Не пообіч, а на бистрині часу // *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Сер.: Філол. науки. 2011. № 17 (228). С. 14–22.
4. Кузьменко В. *У всесвіті слова: літературно-критичні студії*. Київ: ЛА «Друге дихання», 2018. 684 с.
5. Наєнко М. Погляд на прозу – погляд на літературу // *Слово і Час*. 2011. № 3. С. 49–52.
6. Найдено О. Живопис Григорія Штоня // *Слово і Час*. 1993. № 7. С. 36.
7. Некролог: Григорій Максимович Штонь // *Слово і Час*. 2021. № 6. С. 124.
8. *Сучасні письменники Київської організації Національної спілки письменників України: Довідник / Упоряд. М. Морозенко*. Київ: НСПУ, 2020. С. 318–319.
9. *Шевченківські лауреати. 1962–2007*: Енцикл. довід. / Авт.-упоряд. М. Г. Лабінський; Вступ. слова І. М. Дзюби, Р. М. Лубківського. 2-е вид., змін. і допов. Київ: Криниця, 2007. С. 678–679.
10. Штонь Г. *Візії*. Київ: «Котигорошко», 1995. 128 с.
11. Штонь Г. Причастя // *Слово і Час*. 2007. № 1. С. 12–13.
12. Штонь Г. *Есеї*. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов, 2016. 380 с.

Harachkovsky O. I. SCIENTIFIC AND THEORETICAL MAGAZINE “WORD AND TIME” GRIGORY SHTONYA IN THE MEDIA RECEPTION

The article is dedicated to understanding the collaboration of Hryhoriy Shton (1941–2021), writer and literary critic, laureate of the State Prize of Ukraine named after T. G. Shevchenko, a permanent author, a long-term member of the editorial board of the magazine “Slovo i Chas”, with this scientific and theoretical publication for decades, in order to clarify the role of the artist in the formation of the worldview and media concept of the only academic literary magazine in Ukraine.

The author of the article found out that Hryhoriy Shton worked as the deputy editor-in-chief of the “SiCh” magazine for two years (1993–1994), and from 1994 to 1999 he was the deputy director of the Institute of Literature named after T. G. Shevchenko of the National Academy of Sciences of Ukraine for scientific work, from January 1990 to 2016 he was a member of the editorial board of the publication. This particular period of the magazine’s functioning in the Ukrainian media space is one of the most productive in the history of the national mass media in general and the magazine “SiCh” in particular.

The scientific works of the intellectual writer himself, published in the scientific and theoretical publication “Soviet Literary Studies” (predecessor of “SiChi” until 1990) from 1973 to 2019, as well as publications of other authors about creative the works of H. Shton and the magazine’s place in the information space of Ukraine.

The research analyzed H. Shton’s publications of a broad genre paradigm: articles on the theory and history of Ukrainian literature, Shevchenko studies and Franco studies, literary portraits, essays, speeches during the discussion of the books of the year, conversations at the “Round Table”, self-portrait, reviews, defense before the defense (doctoral thesis), etc. The analysis of the intellectual writer’s publications showed that in

his writings he not only raised surprisingly relevant issues before the scientific and educational audience, but also offered his own views on their solution.

An overview of the literary and critical studies of Hryhoriy Shton, published in the columns of the SiCh magazine, illustrated the multifaceted reflection of the popular publication among artists and educators, an integral part of the domestic information space.

Key words: *magazine, communication, “Slovo i Chas”, information space, magazine, media reception.*

Гдакович М. С.

Львівський державний університет внутрішніх справ

«ЛІВІ» ПОШУКИ НОВИХ ШЛЯХІВ: АВАНГАРДНІ І РАДЯНОФІЛЬСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ВИДАННЯ 20-Х РР. ХХ СТ. НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

У статті висвітлена специфіка функціонування західноукраїнських літературних видань 20-х рр. ХХ ст. та їх значення у формуванні українського культурного та суспільно-політичного життя. Аналізується процес становлення і розвитку радянофільського напрямку літератури й періодики в Галичині, також спроби створення авангардної течії в тогочасному літературному процесі. Розглянуто контент авангардних і пролетарських літературних часописів, ідейні та естетичні засади їх функціонування.

Доба визвольних змагань 1917–1921 рр. пробудила дух нації, відкрила нові світоглядні обрії. Поразка у визвольних змаганнях не зупинила духовного поступу українського народу навіть в умовах окупаційних режимів. На початку 20-х років ХХ ст. створення національної літератури зумовило пошук нових джерел творчості. Літературні явища на західноукраїнських землях були віддзеркаленням тих тенденцій, які розвивалися у підрадянській Україні. Особливістю тогочасного літературного життя також було те, що митці свідомо обирали у своїй творчій практиці шлях соціальної заангажованості: авангардистські, революційні мистецькі гасла часто приводили митців і до крайніх соціально-політичних переконань. Радянофільська й прокомуністична літературна періодика була невід'ємною частиною літературного життя й водночас чинником розвитку літературного процесу у 20-ті роки. Осередками цього напрямку стали часописи «Літературні вісти» («ЛіВи») (1927–1928 р.), «Вікна» (1927–1933 р) «Нові шляхи» (1929–1932).

Розуміння суспільно-політичного контексту доби неможливе без вивчення цього напрямку літературної преси. Сьогодення вимагає всебічного й ґрунтовного аналізу кожного періодичного видання, введення у науковий обіг усіх джерел, які б сприяли вивченню історії розвитку національної української преси і національної літератури.

Ключові слова: 20-ті рр. ХХ ст., західноукраїнські землі, літературна періодика, авангардна література, пролетарська література, радянофільські видання.

Постановка проблеми. Літературний процес 20–30-х рр. ХХ ст. на західноукраїнських землях викликає у дослідників незмінно глибокий інтерес. Дослідження літературного процесу міжвоєнної доби дає можливість зрозуміти не лише суть і тенденції тогочасної життєдіяльності українського суспільства як у духовній, так і у суспільно-політичній площині, але й, до певної міри, сприяє розумінню культурних тенденцій і на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Промовистим є факт, що досягнути літературний процес тієї складної доби намагалися вже самі сучасники: упродовж 20–30-х років ХХ ст. вийшли студії Б.-І. Антонича, М. Гнатишака, М. Мухина, Ю. Липи, Д. Донцова, Д. Віконської, Є.-Ю. Пеленського, Б. Кравціва, в яких вони намагалися визначити тенденції розвитку тогочасної літератури. Після Другої світової війни упродовж багатьох

років дослідження цієї проблематики із зрозумілих причин було можливим лише в діаспорі – аналіз літературного життя на західноукраїнських землях знаходимо у студіях Р. Рахманного, Г. Костюка, Я. Славутича, Ю. Шереха, Б. Бойчука, Б. Романенчука. Новий етап у вивченні західноукраїнської преси і літератури періоду міжвоєнної розпочався із поч. 90-х років ХХ ст. Вагомий внесок у розробку цієї актуальної проблеми внесли такі сучасні журналістикознавці та літературознавці, як С. Андрусів, М. Ільницький, Ст. Кость, М. Комариця, Л. Сніцарчук, М. Романюк.

Постановка завдання. У цій статті ми зробимо спробу дослідити специфіку «лівих» літературних тенденцій у західноукраїнській літературному житті 20-тих років ХХ ст. – розвиток авангардних напрямів і пролетарської літератури крізь призму тогочасної західноукраїнської радянофільської літературної періодики.

Виклад основного матеріалу. На початку 20-х рр. ХХ ст. витворення національної літератури опиралося на шукання нових джерел творчості. Спершу таким джерелом для післяреволюційної західноукраїнської поезії став символізм, естетика якого панувала у європейській літературі першої чверті ХХ ст. Першим літературним об'єднанням у Галичині, що репрезентує цей модерністський напрям у післяреволюційний період стала група «Митуса», органом якої був журнал «Митуса» (1922 р.) (творчість митусівців детально проаналізовано у розвідках, С. Андрусів [1], М. Ільницького [2] та ін., відтак тут згадуємо лише у контексті розвитку модерністичних пошуків). Проте символізм як «чисте мистецтво» вже не задовільняв запитів тогочасної ідейно заангажованої доби: після 4 випусків журнал припинив існування і шляхи «митусівців» розійшлися.

Наступною спробою нової літератури стало угруповання «Інтебмовсегії» – «Інтелектуальний бльок молоді всеукраїнської генерації», який засновує Я. Цурковський у 1927 р. Згуртування почало реалізовувати свою програму на сторінках часопису «Літературні вісти: місячник літературно-мистецької критики, інформації і полеміки» (скорочено «ЛіВі») та через своє видавництво «Новий Кобзар». «Літературні вісти» проіснували недовго: вийшло всього 5 випусків – 15 чисел; число 1–2 – у травні-червні 1927 р., число 10–15 – у січні-червні 1928 р. Відповідальними редакторами були С. Харамбура, В. Лопушанський, Т. Небожук. Завдання часопису було чітко сформульоване: «ЛіВі ставить своїм завданням допомогти консолідації нових творчих сил в течію, що має в собі обновити життєві сили народу, заіржавілі з браку руху й імпульсу» (1927, Ч. 1). Програмним принципом для Я. Цурковського та «Інтебмовсегії» став «цивілізаційний презентивізм» – «динамістичне мистецтво, яке відповідає конструктивному зміслові сучасності, мусить організувати життя по лінії удосконалення чоловіка взагалі» [3, с. 10].

«Інтебмовсегівці» намагалися створити нову модель поетичного мистецтва, відштовхуючись від ідейно-естетичної концепції, згідно з якою зображення людини в новій технічній цивілізації вимагає нової поетичної структури. Представники цього об'єднання послідовно й свідомо творили в авангардистському дусі, відверто заперечували описовість у поезії, пафос, сентиментальність, включали в лексику творів міську говірку, виробляючи власний стиль і окремий напрям – парафутуризм. Теоретичну основу парафутуризму

обґрунтував Я. Цурковський, який розумів поетичне ремесло як художній синтез потоку свідомості, реалізований в образах та структурі твору. Авангардна поезія повинна бути мистецтвом дійової деградації і демістифікації стереотипів поведінки, химер людського розуму. Я. Цурковський однак не відкидає національного принципу: «Досвід, що велить уважати мистецтво альфою регенерації народу, наказує українському творцеві в першу чергу глядіти батьківським оком на власний народ» [3, с. 10].

Проте програма й прагнення парафутуристів не відповідали творчим результатам: віршам Т. Небожука, Є. Бунди, В. Шаяна, В. Лопушанського та й самого Я. Цурковського часто бракує власне поетичної майстерності. Літературно-критичний доробок «ЛіВі» зводиться до літературних програм «інтебмовсегівців» та схвальних відгуків про співробітників: С. Яворський «Поезія «Прозолоть світанку» – і мої думки про них», С. Друка «Кінець кризи української поезії на західноукраїнських землях (на маргінесі сконфіскованої поеми Цурковського)». Рецензії на твори інших письменників, переважно національно-патріотичного спрямування, знаходимо у рубриці «Літературна саламаха» (назва рубрики говорить сама про себе). У ній були надруковані рецензії на книги О. Бабія, Ю. Шкрумеляка. Виняток серед посередніх критичних статей становить цікава розвідка Є. Бунди «Творчий зеніт Б.Лепкого» (1927, Ч. 5–8), присвячена аналізу історичних повістей письменника.

Створення потужного авангардистського руху в Західній Україні не вдалося. Не допомогла його утвердженню підтримка знаних письменників, зокрема О. Турянського, який спершу очолював секретаріат «Інтебмовсегії». З одного боку, галицький літературний дискурс був занадто ідеологічно заангажований і громадськість, навіть інтелігенція, не була готовою до урбаністсько-модерністських мистецьких пошуків із незрозумілою ідеологією, а з іншого – рівень «ЛіВі»-х письменників занадто слабким, і вже першу збірку Я. Цурковського «Прозолоть світанку» мистецькі кола зустріли неприхильно. Критичні, навіть іронічно-саркастичні рецензії на книгу Я. Цурковського друкували часописи зовсім різних ідеологічних спрямувань: націоналістичний «Літературно-науковий вістник», католицький «Поступ», комуністичні «Вікна». Випади супроти Я. Цурковського та інших прихильників авангардизму спричинять повний відхід поета від літератури наприкінці 20-х років і зникнення авангардно-футуристської течії у літературному житті

Львова. Однак, попри невикористованість і короткотривалість, західноукраїнський парафутуризм засвідчує паралельний розвиток мистецьких процесів на різних теренах, єднає західноукраїнську поезію із всеукраїнською, а навіть з європейською новаторською поезією.

Специфікою літературного життя було те, що митці свідомо не зрікалися у своїй творчій практиці соціальної заангажованості: крайні, революційні мистецькі гасла часто приводили митців і до крайніх соціально-політичних переконань. Так, В. Бобинський, який на сторінках «Митуси» у 1922 р. намагався віднайти нові шляхи в мистецтві (відома його стаття «Від символізму – на нові шляхи» [4]), досить швидко знайшов їх у таборі пролетарських письменників. У 1925 р. В. Бобинський видавав і редагував тижневик «Світло» (всього вийшло 41 число). Окрім суспільно-політичної інформації, тижневик подекуди друкував художні твори – зразки справді комуністичної, за мистецькими канонами – соцреалістичної літератури. Як зазначає О. Тарнавський [5, с. 16], у 1927 р. «Світло» вислизнуло з-під впливу КПЗУ, його редактором став І. Квасниця (арештований у 1939 р.) – діяч Самостійницького крила Соціал-Демократичної партії. У 1927 р. виключено із КПЗУ С. Рудика, співредактора «Світла».

У листопаді 1927 р. В. Бобинський починає видавати часопис «Вікна: Література. Знання. Мистецтво. Критика», який проіснував до 1933 р. У 1932 р. виходив додаток «Жива сцена: чвертьрічний додаток до «Вікон», присвячений революційному сценічному мистецтву. Після виїзду В. Бобинського до СРСР (у 1928 р.) редколегію очолив С. Олексюк (С. Тудор).

«Вікна» репрезентував творчість пролетарських письменників Західної України, об'єднаних у 1929 р. в організацію пролетарських письменників «Горно» (після виходу у липні 1929 р. альманаху «Горно» та проведення в цей час І наради західноукраїнських пролетарських письменників). Дописувачами «Вікон» були В. Бобинський, Я. Галан, О. Гаврилюк, П. Козланюк, М. Калинчук, А. Костевич, М. Сопілка, до групи «Горно» приєднався й колишній «парафутурист»-інтебмовсегівець В. Шаян. По-мистецьки вартісні твори на сторінках «Вікон» знайти неможливо, адже у «Декларації І наради пролетарських письменників» проголошено: «Стверджуємо, що пролетарське письменство являється одним із засобів пролетарів у боротьбі за визволення» [6, с. 1]. Відповідно, головна увага часопису була приділена не розвиткові власних письменницьких талан-

тів, а боротьбі з ворожими комуністичним ідеям напрямом, передовсім із Д. Донцовим та його націоналістичним «Літературно-науковим вісником» – зокрема показовою є одна з найбільш ідких статей В. Бобинського «Ланцетом у чиряк» (1929, Ч. 3, 4, 5). Проте в іншій статті – «Аполітичність» він визнавав за літераторами-націоналістами наявність таланту: «Між «вісниківцями» безперечний талант мають Маланюк і Стефанович, цікаві теж ідеалістичні нариси Іванейка» [7, с. 25].

У «кращих» большевицьких традиціях «Вікна» провадили боротьбу з «попутниками»; ними у Західній Україні виявились «Нові шляхи» за редакцією А. Крушельницького. Часопис «Нові шляхи» виходив, як відомо, за підтримкою радянського консульства і чесно відпрацьовував фінансову підтримку пропагандою радянського життя та ідеології. Однак «Вікна» вимагали більш радикальної позиції. Так, у рубриці «Літературна переписка» була надрукована відповідь редакції А. Коломийцеві, який задекларував своє бажання співробітничати з комуністичним часописом: «Вікнам» ви зовсім не потрібні своїми «вакханаліями». А співробітництво в «Нових шляхах» не є взагалі передумовою для співробітництва у «Вікнах» [8]. В іншій статті – «Новошляхівським попутникам» – співробітників «Нових шляхів» названо «замаскованими агентами фашизму, які роблять спробу підкопатись під відтинок пролетарського фронту» [9]. Публікація Я. Галана на рецензію І. Крушельницького називається «Відповідь поплентачеві» (1931, Ч. 7–8), рецензія Я. Кондри на збірку Р. Кедро – «Шлях української фашистської поезії» (1932, Ч. 4). Як бачимо, й ідеологія, і термінологія видання належно відображає ідейно-естетичні стиль та орієнтири пролетарського письменства й критики.

Творчий доробок уже згаданого радянофільського часопису «Нові шляхи: літературно-науковий, мистецький і громадський журнал» (1929–1932), головним редактором якого був А. Крушельницький, є значно цікавішим з огляду літератури. Журнал проголошував ідею всеукраїнськості як головний принцип своєї діяльності: «Нові шляхи» вільні від партійної чи гурткової нетерпимості, в основу свого всебічного світогляду приймають всеукраїнську національну платформу і під тим прапором гуртують для об'єднаної культурної праці українських письменників без огляду на кордони» (1929, Ч. 3, с. 1).

Спершу часопис справді спричинився до поживлення літературного життя краю. На початку виходу «Нових шляхів» редакція зуміла

залучити до співпраці талановитих літературів. Популярність часопису була зумовлена також обмеженими можливостями для творчого пошуку західноукраїнських письменників. Нагадаємо, що на рубежі десятиліть літературний процес розгортався у межах національно-патріотичної течії – «Літературно-науковий вістник», «Літопис Червоної калини», католицького напрямку – «Поступ», та пролетарської літератури – «Вікна». Письменники, які шукали реалізації як ідейно й естетично не заангажовані митці, приєднувалися до видання, яке проголошувало вільну мистецьку орієнтацію.

«Нові шляхи» друкували чимало перекладів, переважно творів сучасних європейських письменників: В. Бірота, К. Гамсуна, Г. Гофмансталя, А. Рембо, О. Петефі. Перекладачами на сторінках часопису виступали І. Крушельницький (перекладав з німецької мови, зокрема твори Г. Гофмансталя, якого вважав своїм учителем) та В. Бобинський (з французької мови). З 1930 р. переважали переклади творів російських письменників – В. Маяковського, С. Єсеніна. В останній рік виходу журналу (1932) з числа 6–7 видання перестало друкувати перекладну літературу.

Оригінальна творчість репрезентована переважно поезією І. Крушельницького, для якого роки праці у журналі до виїзду в СРСР були творчо найбільш плідними. Вдалими є зразки пейзажної та інтимної лірики: «Спішні поїзди», «Настрої вечірньої години», «Г. Гофмансталеві», яким притаманні кращі риси поетового стилю – легкість вірша, настроєвість. В останні роки виходу журналу І. Крушельницький працював уже під впливом комуністичної ідеології. Намагання творити з позиції класового мистецтва негативно позначилося на творчості письменника: його вірші часто перетворюються в малохудожню поетичну декларацію певних принципів, ідейних гасел – «Слово». В іншому творі (поемі «З-над прірви» (1931, Ч. 4)) поет, підпорядковуючись ідеологічним вимогам, змальовує ситуацію, яка зовсім не відповідає життєвій правді: мати, вихована на засадах християнської моралі, благословляє сина на розбій в ім'я класової справедливості. Чимало уваги приділив І. Крушельницький драматургії. У часописі була надрукована драматична поема «Спір за мадонну Сільвію», драма «Мури й вежі», заснована на мотивах з селянського життя Західної України. Беззаперечно, якби І. Крушельницький мав можливість працювати в інших умовах, українська драматургія збагатилася би ще одним непересічним талантом. Драматургія у часописі представлена також драмами С. Черкасенка «Ціна

крові», «Еспанський кабальєро дон Хуан і Розіта» та Я. Галана «Вантаж».

Поетичний доробок журналу складає також творчість Я. Кондри та А. Коломийця, останній розпочав творчий шлях у «Літературно-науковому віснику», ставши пролетарським письменником, він не зреалізував свого поетичного обдаровання.

Найбільшої уваги заслуговують прозові твори, надруковані в «Нових шляхах», адже художню прозу у часописі репрезентують такі імена, як О. Турянський, С. Парфанович, Ю. Косач, В. Некрашевич, Ю. Опільський. Прозаїки, за винятком Ю. Опільського, який друкував у журналі історичні повісті – «Під орлами Роли», «Аллах (нарис із 1522 року)», працювали у малому прозовому жанрі – новелі. Традиційна в українській літературі селянська тематика представлена в новелі О. Турянського «Іван правдолюб». Антивоснні мотиви звучать в новелі О. Авдиковича «На згарищі». Своєрідною є тематика прози С. Парфанович «Шпитальні нариси», фах лікаря дозволив авторці по-новому підійти до одвічних філософських проблем. Так, нарис «Евтаназія» порушує проблему, не вирішену дотепер, – які дії є гуманними щодо приреченої, невиліковно хворої людини: боротьба за її життя в муках чи позбавлення усіх страждань, прискорення смерті. Щоправда, новелам С. Парфанович бракує художньої цілісності, жанр психологічної та філософської прози вимагає від автора ґрунтовнішого мистецького опрацювання, літературної культури.

Літературним відкриттям журналу «Нові шляхи» є творчість Ю. Косача, його ім'я з середини 30-х років стане одним із найпомітніших у західноукраїнському літературному процесі. У журналі були надруковані вірші Ю. Косача «Лист недавнім друзям», «Привіт», в яких відчутний вплив стилістики та ідеології «лівих» поетів. Оповідання Ю. Косача «Батьок», «Вовча республіка» характеризуються художньою стрункістю, багатством художньої мови – тими рисами, які будуть визначати стиль письменника. Частина творів Ю. Косача підписана псевдонімами Гордій Крига, Вадим Іскра. Принагідно зауважимо, що часто співавтори журналу зверталися до редакції з проханням друкувати їхні твори під псевдонімами. Причиною таких рішень було несприйняття галицькими українців радянськими настроїв.

З часом захоплення українізацією і технічним прогресом, які відбувалися в підрадянській Україні, призвело видавців і співавторів журналу до політичного засліплення; ідея всеукраїнського культурного об'єднання перетворилася на ідею

пролетарської культури, яка повинна була витіснити всі інші. Постання радянофільської течії зумовлене ще однією причиною, яку зауважив Р. Рахманний: «...Хоча т. зв. пролетарські письменники не дали такої високоякісної продукції, як їхні ідеологічні противники, все-таки вони своїми творами заповнили разючу нестачу соціального аспекту в літературному процесі міжвоєнного періоду» [10, с. 34].

Критика часопису ґрунтувалася на засадах пролетарського розуміння культури й зведена до вибірки про ідеологічну корисність чи шкідливість творів. Так, наприклад, у статті «Червона калина», присвяченій оглядові української національно-патріотичної літературної творчості колишніх галицьких вояків доби визвольних змагань, А. Коломиєць, окрім образливих характеристик, дає вже конкретну пораду: «Класова ж повинність західноукраїнського пролетаріату не дивитись пасивно на вмирання «останніх могикан» тризуба й жовто-блакитного прапора, а допомогти їм сконати, власноручно добити їх» [11, с. 262].

Як бачимо, від декларацій вільного, не zaangażованого ідеологічно часопису не залишилось й сліду. «Нові шляхи» вбачали один шлях діяльності – пропаганду класового мистецтва, і редактори всі сили й енергію присвячували цій праці. Часопис, який виходив за фінансової підтримки радянського консульства, перестав виходити у 1932 р. внаслідок політичних суперечок у самій комуністичній партії.

У 1931 р. І. Крушельницький з метою розвитку пролетарського напряму організовує ЗУМО – Західноукраїнське мистецьке об'єднання. Органом ЗУМО повинен був стати «Альманах лівого мистецтва», перше і єдине число якого вийшло у грудні 1931 р. Редагували видання А. Босий, С. Гординський, М. Колесса, А. Коломиєць; головним редактором був І. Крушельницький. Окрім організаційного реферату І. Крушельницького «Завдання мистецького об'єднання», викликає інтерес стаття І. Крушельницького «Розуміння мистецтва». На думку автора, мистецтво передовсім є допоміжною силою в боротьбі класів. Тому немає інших критеріїв розуміння мистецтва, крім визначення його корисності для справи пролета-

рів. Автор також висуває відому тезу про «класовий зміст» та «національну форму», яка є вираженням національної культури.

Захоплення комуністичною ідеологією й співпраця з московсько-більшевицьким режимом не могли минути без трагічних наслідків для галицьких інтелігентів. Родина Крушельницьких у 1932–1934 рр. виїхала в СРСР, де в 1934–1937 рр. була знищена радянською владою, така доля спіткала В. Бобинського та інших колишніх вояків УГА, які пішли на службу комуністичному режимові, як і багатьох діячів КПЗУ.

Висновки і пропозиції. Отже, літературне життя в Західній Україні у 20-х роках ХХ ст. через культурно-історичні умови визначалося насамперед ідеологічним первнем, ідейно-світоглядна орієнтація письменників до певної міри визначала їхні мистецькі пошуки. Літературно-мистецькі видання будували свою політику на твердій і ясно продекларованій ідеологічній платформі, відтак нові творчі потуги, які не були ідеологічно маркованими, в силу обставин закономірно закінчились поразкою. У скрутних суспільно-політичних і економічних обставинах українські літератори Галичини – інтелектуали лівої орієнтації вбачали в московському комунізмі й підрадянській Україні певну форму національної держави, в якій повинні бути розв'язані соціальні і національні проблеми. Очевидно, що вищезгадані західноукраїнські діячі, які пішли на службу комуністичному режимові, пізніше репресовані й убиті цим червоним московським режимом, не до кінця розуміли тих процесів, що відбувалися в більшовицькій Україні. Стежачи за культурним відродженням двадцятих років у підрадянській Україні, вони не змогли побачити, що те відродження не є наслідком опіки більшовицької влади, а є виявом національного духу, розбудженого національно-визвольними змаганнями, і навпаки буде знищеним комуністичним московським режимом як національне, відтак вороже класовим ідеалам. Із припиненням видання «Нових шляхів» завершується сторінка радянофільської і пролетарсько-комуністичної літератури в Західній Україні, а «ліве» мистецтво в Галичині перестало існувати.

Список літератури:

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності: львівський текст 30-х рр. ХХ ст. Тернопіль – Львів, 2000. 340 с.
2. Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи». Львів, 1995. 317 с.; Ільницький М. Драма без катарсису: сторінки літературного життя Львова другої половини ХХ століття / Микола Ільницький. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 256 с.
3. Шаян В. Шляхи нашого джес-бенду. *Літературні вісти*. 1927. Ч. 3–4. С. 9–10.

4. Бобинський В. Від символізму – на нові шляхи. *Митуса*. 1922. Ч. 1. С. 18–22; Ч. 2. С. 52–54; Ч. 3. С. 86–88.
5. Тарнавський О. Літературний Львів 1939–1945. Львів, 1995. 136 с.
6. Декларація І наради західньо-українських пролетарських письменників. *Вікна*. 1929. Ч. 6–7. С. 1–2.
7. Бобинський В. «Аполітичність». *Вікна*. 1928. Ч. 4. С. 23–25.
8. Літературна переписка (ред. до А. Коломийця). *Вікна*. 1929. Ч. 11. С. 8.
9. Новошляхівським попутникам. *Вікна*. 1931. Ч. 6. С. 34.
10. Рахманний Р. Поезія міжвоєнного покоління. *Сучасність*. 1970. Ч. 1. С. 22–37.
11. Коломиєць А. Червона калина (українська націоналістична література). *Нові шляхи*. 1932. Ч. 6–7. С. 249–262.

Hdakovych M. S. “LEFT” SEARCH FOR NEW PATHS: AVANT-GARDE AND SOVIETO-PHILE LITERARY PERIODICALS OF THE 1920s ON WESTERN UKRAINIAN LANDS

The article highlights the specifics of the functioning of Western Ukrainian literary periodicals of the 20s of the 20th century and their significance in the formation of Ukrainian cultural and socio-political life. The process of formation and development of the sovietofill trend in literature and periodicals in Galicia, attempts to create avant-garde movement in the literary process are analyzed. The content of avant-garde and proletarian literary journals, ideological and aesthetic means of their functioning are considered.

The era of liberation struggles of 1917–1921 awakened the spirit of the nation and opened new worldview horizons. The defeat in the liberation contest did not stop the spiritual progress of the Ukrainian people even under the conditions of the occupation regimes. At the beginning of the 20s of the XX century the creation of national literature led to the search for new sources of creativity. Literary phenomena in Western Ukrainian lands were a reflection of those trends that developed in post-Soviet Ukraine. A feature of the literary life of that time was also the fact that artists consciously chose the path of social involvement in their creative practice: avant-garde, revolutionary artistic voices often led artists to extreme socio-political beliefs. Sovieto-phile and pro-communist literary periodicals were an integral part of literary life and at the same time a factor in the development of the literary process in the 1920s. The journals “Literaturni Visti” (“LiVi”) (1927–1928), “Vikna” (1927–1933) and “Novi shlyakhy” (1929–1932) became centers of this direction.

It is impossible to get an understanding of the socio-political context without studying this direction of the literary press. Today requires a comprehensive and well-founded analysis of each cycle of publication, introduced into scientific circulation of all sources that contributed to the study of the history of the development of the national Ukrainian press and national literature.

Key words: 20s of the XX century, Western Ukrainian lands, literary periodicals, avant-garde literature, proletarian literature, Sovietophile journals.

Гузенко С. В.

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТУ «НЕБЕЗПЕКА» В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто особливості репрезентації концепту «небезпека» в сучасному українському інформаційному дискурсі. Матеріалом дослідження слугували словник української мови, публікації новинних інтернет-видань за період 2021–2023 рр.

У процесі дослідження виділено основні теоретичні підходи до осмислення поняття «концепт». Закцентовано увагу на тому, що формуванню концептів і закріпленню їх у свідомості реципієнтів значною мірою сприяє дискурс масмедіа, у якому представлено різні варіанти вживання лексем, варіюється їхня сполучуваність. Таким чином відбувається збагачення семантичного значення концептів.

У публікації автор аналізує концепт «небезпека» і розглядає його особливості реалізації у публіцистичних текстах. Ядром лексичного поля «небезпека» є сема «можливість якогось лиха, нещастя, якоїсь катастрофи, шкоди і т. ін.». Понятійний апарат «небезпеки» частіше реалізується за допомогою сполучень: «небезпека + іменник у родовому відмінку», «прикметник + безпека» та ін. Для позначення рівня безпеки використовуються кольорові «маркери».

У статті підкреслено, що концепт «небезпека» є змінним асоціативним утворенням, семантика якого частково трансформується під впливом нестабільних умов зовнішнього чи внутрішнього середовища. Так, в 2020–2021 роках семантика концепту «небезпека» поповнилася новим акцентом, що був пов'язаний з потенційно негативним впливом коронавірусної інфекції. А з середини 2021 року матеріали ЗМІ розглядають безпеку в національному масштабі, асоціюючи її з загрозами повномасштабного наступу військових сил РФ. Починаючи з 24 лютого 2022 року, сформовано новий семантичний зміст поняття «небезпека», пов'язаний із загрозами життю населення в результаті воєнних дій, потенційної можливості застосування ядерної зброї тощо.

Підсумовуючи, автор зазначає, що у формуванні та зміні семантичного поля концепту «небезпека» значну роль відіграють масмедіа, адже саме вони надають актуальну інформацію про різноманітні ризики і пропонують аудиторії можливі варіанти уникнення (або зменшення) впливу негативних чинників.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт «небезпека», семантичне поле, інформаційний дискурс.

Постановка проблеми. Сьогодні багатьох вчених цікавить осмислення мовних знаків у людській свідомості. Предметом вивчення все частіше стає питання взаємодії мовних форм і знань людини. Відповіді на ці запити дає когнітивний напрям у мовознавстві, який допомагає осмислити вербальні процеси, пізнати носія мови, трактувати нові мовні явища, через розуміння мовних явищ, знайти відповідь на питання, як мовні форми пов'язані зі структурами людських знань, а також як ті й інші представлені у свідомості людини [2, 259].

У цьому аспекті цікавим є дослідження видозмін та модифікацій, які відбуваються у сприйнятті окремих понять, концептів, їх смислових відтінків. Термін «концепт» використовують

у різних науках, для нашого дослідження важливо потрактувати його з позицій когнітивної лінгвістики. Термін походить від латинського слова *conceptus*, що в перекладі означає «думка», «уявлення», «поняття».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні лінгвісти по-різному підходять до визначення сутності даного терміна. З урахуванням специфіки різних напрямів наукових досліджень А. Загнітко виділяє кілька основних підходів до розуміння семантичного змісту поняття «концепт»: 1) загальний, філософсько-психологічний. За такого підходу «концепт» розуміють як оперативну одиницю процесу мислення, пам'яті, людської психіки в цілому, як квант структурованого знання, усвідомленого розуміння. Саме

концептами мислить особистість. Тому концепт містить у собі відомі людині дані про певні предмети чи об'єкти, їхні властивості, взаємозв'язки. Тобто, у концепті криється все те, що особистість знає, думає, прогнозує, уявляє про певний об'єкт; 2) у лінгвістиці тексту під «концептом» розуміють сформульовану ідею твору. Відповідно, концепт у тексті, зокрема художньому, втілює певний авторський задум, який по-своєму інтерпретовано адресатом; 3) у лінгвокультурології під терміном «концепт» розуміють комплекс культурно зумовлених уявлень про відповідний предмет. Часто його трактують як ментальний прообраз, ідею поняття; 4) у когнітивній лінгвістиці «контекст» трактують як одиницю ментальних або психічних ресурсів свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; 5) у комунікативній лінгвістиці, психолінгвістиці «концепт» розуміють як оперативну семантичну одиницю пам'яті, ментального лексикону людини, тієї картини світу, що відображена в мозку особистості, відомості про певний об'єкт у свідомості, пам'яті та уяві людини [1, с. 98–104].

До основних характеристик концепту науковці відносять такі положення: концепт є основною одиницею структурованого знання у свідомості людини; він навантажений культурною інформацією; зміст і структуру концепту можна встановити через аналіз значення мовних одиниць, що його репрезентують, але такий аналіз не є вичерпним, бо встановити усю сукупність засобів вербалізації концепту не є можливим: з одного боку, концепт може мати й невербалізований зміст, а з іншого – не всі концепти об'єктивовані мовними засобами; факт мовної об'єктивації концепту свідчить про його актуальність для мовного колективу; наявність або відсутність мовної об'єктивації концепту не впливає на реальність його існування у свідомості представників лінгвокультури як одиниці мислення; концепт може бути об'єктивованим окремим словом, словосполученням, фразеологізмом, реченням і цілим текстом (низкою текстів), а також невербальними засобами [3, с. 40].

Формуванню сучасного змісту концептів певною мірою сприяє журналістика, яка демонструє зразки різного вживання лексем, збагачує їх семантику тощо. З іншого боку, ЗМІ лише відображають існуюче семантичне наповнення кожного концепту. Як правило, матеріальні концепти мають більш чіткі ціннісні та образні характеристики, тоді як абстрактні характеризуються склад-

ними співвідношеннями в уявленні та сприйнятті мовців, аудиторії ЗМІ тощо.

Постановка завдання. Прикладом складної системи концептуальних змістів може бути концепт «небезпека». Слід зазначити, що поняття «небезпека» є абстрактним, але у свідомості людини воно досить часто асоціюється з певним матеріальним об'єктом, тобто відбувається матеріалізація його семантичного змісту. Так, нерідко небезпека сприймається як загроза нападу тварини, людини, або ж як певна загроза впливу антропогенних об'єктів чи природних явищ (небезпека, пов'язана з пожежами, вибухами і т.д.). Метою нашого дослідження є аналіз трансформаційних змін, які відбулися останнім часом зі змістом концепту «небезпека» у мові масмедійного дискурсу. Зважаючи на складність цього концепту, можна стверджувати, що його детальний зміст можливо розкрити лише в контексті. Матеріалом дослідження слугували словник української мови, публікації новинних інтернет-видань за період 2021–2023 рр.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи структуру концепту «небезпека», насамперед потрібно звернути увагу на його ієрархічність. Так, небезпека може асоціюватися в свідомості людини з різними рівнями існування певних загроз: 1) небезпека на глобальному рівні; 2) на континентальному рівні (з урахуванням історичного етапу розвитку, наявних проблем); 3) на державному рівні; 4) на рівні окремого населеного пункту, регіону; 5) на особистісному рівні.

В усвідомленні окремої особистості концепт «небезпека» деталізовано через усвідомлення, уяву, спогади конкретних небезпечних ситуацій, які можуть носити ознаки нещасного випадку, аварії або катастрофи. Аналіз та структуризація семантики концепту «небезпека» розкривається через класифікаційні ознаки різних небезпечних ситуацій. У цьому аспекті слід зазначити, що небезпеки можна класифікувати за такими ознаками:

- за походженням (природна, техногенна, екологічна небезпека);
- за локалізацією (космос, атмосфера, літосфера, гідросфера);
- за наслідками (захворювання, травми, загибель, пожежі);
- за шкодою (соціальна, технічна, екологічна);
- за сферою прояву (побутова, виробнича, спортивна, дорожньо-транспортна) [6, с. 13].

Вирішенню завдання формування уявлень про різні фактори небезпеки сприяють засоби масової комунікації. За допомогою інформацій-

них повідомлень населення починає розуміти той чи інший чинник як прояв небезпеки. Відповідно, у свідомості формується алгоритм дій людини в умовах небезпеки. Тобто, роль журналістів в такому випадку надзвичайно важлива: вони не лише формують розуміння небезпеки залежно від реальної ситуації в державі чи конкретному регіоні, але й пропонують аудиторії можливі варіанти уникнення (або зменшення) впливу негативних чинників.

Концепт «небезпека» містить понятійну складову, яка на сторінках сучасних ЗМІ найчастіше розкривається через такі семантичні асоціації: небезпека як загроза впливу; небезпека як ймовірність, ризик настання несприятливих подій; небезпека як джерело шкоди. Ядром лексичного поля «небезпека» є сема «можливість якогось лиха, нещастя, якоїсь катастрофи, шкоди і т. ін.» [5, с. 246].

Найбільш поширеним є сприйняття змісту поняття «небезпеки» як загрози негативного впливу. Загрози формуються на етапі переходу небезпеки із пасивної форми в активну, тобто коли зростає можливість негативного впливу того чи іншого чинника [4]. Понятійний апарат небезпеки як загрози на сторінках інтернет-видань частіше реалізується за допомогою сполучень:

1) «небезпека + іменник у родовому відмінку». При цьому іменник у родовому відмінку вказує саме на той фактор, який спричиняє загрозу негативного впливу: «*Синоптики попереджають на значну небезпеку сходження лавин 12–13 лютого на Закарпатті*» (ukrinform.ua, 12.02.2023, 19:24); «*Небезпека штучного інтелекту та алгоритмів. Людина може стати залежною, а система – авторитарною – Wall Street Journal*» (ipress.ua, 24.03.2023, 16:17); «*Небезпека ядерної ескалції: безсилий Лукашенко не може зупинити Путіна, – генерал США*» (focus.ua, 29.03.2023, 00:13); «*У Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації попереджають про небезпеку завантаження зламаного програмного забезпечення, адже російські хакери, в тому числі спецслужби, поширюють віруси через торенти*» (ukrinform.ua, 19.03.2023, 14:41);

2) «прикметник + небезпека». Такі конструкції розкривають семантику досліджуваного концепту, прикметник деталізує можливі загрози негативного впливу на природу, населення, державу тощо, наприклад: «*Сніголавинна небезпека: українців закликають не виходити на високогір'я у чотирьох регіонах*» (tsn.ua, 13.02.23, 06:16); «*Як повідомляв Укрінформ, міністр оборони Мол-*

дови Анатолій Носатий заявив, що країна зараз не відчуває безпосередню військову небезпеку, але є об'єктом гібридної війни, створеної росією у спробі повалити державну владу» (ukrinform.ua, 22.03.2023, 13:34).

3) «небезпека + для... когось / чогось». У таких конструкціях вказано на об'єкт чи особу, для якої існує найбільша загроза, приміром: «*Небезпека для Запорізької АЕС: очільник МАГАТЕ заявляє про неможливість захисту станції*» (pravdatutnews.com, 30.03.2023, 14:00)

4) «небезпека + з... чогось (звідки)». Вказано на джерело певного ризику, наприклад: «*В Одеській ОВА попередили про небезпеку з моря, не варто йти на узбережжя*» (unian.ua, 26.03.23, 09:39).

Характерною особливістю концепту «небезпека» в розумінні ризику, тобто ймовірності настання негативних подій, є її оцінний елемент. Як відомо, ризики прийнято оцінювати за певною шкалою, рівнями. Відповідним чином класифікують і небезпеки. Такого підходу дотримуються в службі надзвичайних ситуацій для класифікації ризиків природних негативних факторів. Це знаходить відображення і на сторінках ЗМІ. Наприклад: «*впродовж ... є значна сніголавинна небезпека (III рівня небезпеки)*» (Zahid.net, 07.02.2023); «*у п'ятницю ... збережеться надзвичайна (5 клас) пожежна небезпека*» (Zahid.net, 27.05.2022). У наведених прикладах вказано на рівень та клас небезпеки. Це тісно пов'язано з розумінням населенням системи градації ризиків негативного впливу. Це дає можливість більш точно попередити реципієнтів, одразу ж охарактеризувати, наскільки сильним є можливий негативний вплив на людину та природу.

Для позначення рівня небезпеки в ряді випадків у суспільстві використовуються кольорові «маркери»: у таких випадках прийнято вживати терміни «червоний рівень небезпеки», «жовтий рівень небезпеки» тощо. Прикладом є такі конструкції: «*У Києві – «жовтий» рівень небезпеки через негоду: водіїв просять не виїжджати без потреби*» (dsnews.ua, 29.03.2023, 09:28). Таке маркування є зрозумілим для більшості населення.

Крім таких загальноприйнятих характеристик небезпеки, на сторінках ЗМІ вживаються й традиційні прикметники для опису рівня ризиків настання небезпечних ситуацій: «підвищена небезпека», «значна небезпека», «суттєва небезпека», «помірна небезпека» тощо, наприклад: «*Протягом .. є суттєва небезпека ракетних ударів*» (Zahid.net, 15.04.2022); «*...проте*

досі є значна небезпека авіаударів» (Zahid.net, 23.03.2022).

Досить часто на сторінках ЗМІ для характеристики небезпеки як рівня ризику оперують також словосполученнями «пряма небезпека», «реальна небезпека», що за семантикою наближені до поняття «високий ризик» настання певних негативних подій, наприклад: *«На Львівщині лунають сирени: Козицький повідомив, що є реальна небезпека»* (032.ua, 02.03.2023, 19:07), *«Російський вплив – це пряма небезпека для Західних Балкан – прем'єр-міністр Албанії»* (nv.ua, 08.12.2022, 15:06).

Структуру концепту «небезпека» на сторінках засобів масової інформації можна оцінювати за різними критеріями. На наш погляд, найбільш ємнісним є аналіз структури концепту залежно від рівня загроз та залежно від природи загроз. При цьому в сучасних ЗМІ найчастіше концепт «небезпека» розкривається через такі складники:

– епідеміологічна небезпека, наприклад: *«Небезпека виникнення епідемій також зростає через літнє підвищення температури повітря»* (Zahid.net, 31.05.2022);

– пожежна небезпека, наприклад: *«На Черкащині найближчими днями очікується надзвичайний рівень пожежної небезпеки»* (suspilne.media, 25.08.2022, 13:00);

– небезпека, пов'язана з впливом різних природних явищ: вітру, морозу, сходження лавин, спеки тощо. *«Не поспішайте висаджувати розсаду..., поки існує небезпека весняних заморозків»* (Zahid.net, 17.05.2022);

– антропогенні небезпеки, пов'язані з дією різних шкідливих чинників (дорожньо-транспортних, хімічних або інших виробництв та ін.), приміром: *«... встигли вискочити з автомобіля ..., адже існувала небезпека вибуху»* (Zahid.net, 01.07.2021);

– небезпеки, пов'язані з воєнними діями: *«...попередив про небезпеку застосування Росією тактичної ядерної зброї»* (Zahid.net, 16.04.2022);

– економічні та геополітичні небезпеки. Наприклад: *«Росія ...дала ... привід для того, щоб оцінити небезпеки економічного тиску на Захід...»* (Zahid.net, 15.07.2021) та ін.

Як уже зазначалося, концепт «небезпека» є змінним асоціативним утворенням, семантика якого частково трансформується під впливом зовнішнього чи внутрішнього середовища. У суспільстві спостерігається залежність сприйняття змісту терміна «небезпека» від тих факторів,

що впливають на безпеку держави та населення в конкретний історичний період.

Так, в 2020–2021 роках семантика концепту «небезпека» поповнилася новим акцентом, що був пов'язаний з потенційно негативним впливом коронавірусної інфекції на організм людини. Відповідно, в інформаційному дискурсі можна зустріти словосполучення, пов'язані з новим семантичним змістом досліджуваного концепту:

– помаранчевий, червоний, жовтий рівень епідеміологічної небезпеки. При цьому ЗМК стали тим інформаційним каналом, який формував відповідні уявлення населення про ситуацію в країні, наприклад: *«Помаранчевий рівень епідеміологічної небезпеки означає, що...»* (Zahid.net, 23.03.2021);

– небезпека через Covid-19: *«Небезпека через COVID-19 в Україні підвищується»* (vseosvita.ua, 13.09.2022, 13:27); *«Глава організації розповів про точку «перелому» у питанні небезпеки пандемії коронавірусу для суспільства»* (unian.ua, 30.01.23, 17:20).

Згодом, у результаті зміни факторів зовнішнього середовища змінилася й семантика концепту «небезпека» у суспільстві. Протягом останнього року концепт «небезпека» у свідомості українського народу значно модифікувався. Це знаходить відображення і в його інтерпретаціях журналістами.

Вже з середини 2021 року все частіше матеріали ЗМІ розглядають небезпеку в національному масштабі, асоціюючи її з загрозами повномасштабного наступу військових сил РФ, наприклад: *«Загроза вторгнення Росії з Білорусі: українці попередили про небезпеку. Наприкінці 2021 року до кордонів України з Білорусією та РФ було стягування техніки. Я відчував, що є небезпека вторгнення»* (suspilne.media, 14.03.2023, 12:18).

Починаючи з 24 лютого 2022 року, концепт «небезпека» ще більше видозмінюється: формується новий семантичний зміст поняття «небезпека», пов'язаний із загрозами життю населення в результаті ракетних обстрілів, авіаційних ударів, потенційної можливості застосування ядерної зброї тощо. У результаті на сторінках ЗМІ все частіше з'являються словосполучення, що розкривають нові відтінки концепту «небезпека».

Чи не найбільш поширеним, починаючи з 24 лютого 2022 року, є сприйняття поняття «небезпека» як загрози ракетних обстрілів та їх наслідків для жителів території України. Стали поширеними такі словосполучення: «небезпека ракетних ударів» – *«Жителів Харківщини попередили, що протягом дня зберігається небез-*

пека ракетних ударів та атак дронів з боку РФ» (ukrinform.ua, 11.02.2023, 10:45); «ракетна небезпека» – «Вона [Г. Маляр] наголосила, що **ракетна небезпека** залишається актуальною, тому що перебування у морі на бойових позиціях, спорядження і така кількість – все це може свідчити про продовження ракетних атак» (ukrinform.ua, 17.01.2023, 10:58); «повітряна небезпека» – «Але це не значить, що наше населення не має реагувати на повідомлення, коли йде **повітряна небезпека**» (ukrinform.ua, 14.10.2022, 09:37); «мінна небезпека» – «Він [О. Синегубов] наголосив, що **мінна небезпека** в області залишається високою, і закликав громадян утриматися від відвідування лісів, лісосмуг, річок, полів тощо» (ukrinform.ua, 04.03.2023, 09:33).

На сторінках масмедіа і в свідомості реципієнтів знаходиться відображення ситуація, коли небезпека пов'язана безпосередньо з бойовими діями на певній території на фронті, приміром: «Крім цього, їм загрожує **небезпека сусідства з лінією фронту**, де постійно йдуть бої» (Zahid.net, 16.05.2022).

Протягом останнього року в українській свідомості сформувалася нове значення концепту «небезпека» – загроза від дій сусідніх країн

(російської федерації і білорусі): «Існування росії в нинішньому вигляді означає подальшу **небезпеку для її сусідів і всього цивілізованого світу**» (ukrinform.ua, 27.01.2023, 17:18); «Не треба применшувати роль Білорусі у війні: військовий аналітик оцінив **загрозу від сусіда**» (24tv.ua, 06.02.2023, 22:52).

Висновки та перспективи досліджень. Аналіз контекстів, що репрезентують концепт «небезпека» в українському інформаційному дискурсі, дозволив виявити центральну сему «можливість якогось лиха, нещастя, якоїсь катастрофи, шкоди і т. ін.», звернути увагу на широкі можливості сполучуваності концепту залежно від різних загроз. Також важливим є те, що семантика аналізованого концепту трансформується залежно від соціальних потреб часу, додається інформація про актуальність нових загроз. Значну роль у формуванні та зміні семантичного поля концепту «небезпека» відіграють масмедіа, адже саме вони надають актуальну інформацію про різноманітні ризики і показують аудиторії можливі варіанти уникнення (або зменшення) впливу негативних чинників. Перспективами подальшого роботи у цьому напрямі вважаємо розширення джерельної бази.

Список літератури:

1. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. Том 2. 350 с. URL: <http://surl.li/dllgp>
2. Кочерган М. П. Когнітивна лінгвістика. *Українська мова. Енциклопедія*. К. : Укр. енцикл., 2004. С. 258–260.
3. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
4. Попович К.В. Етимологія та розвиток категорії «безпека». URL: <http://surl.li/gcovb>.
5. Словник української мови : в 11 т. / НАН України ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 5. С. 246.
6. Толок А.О. Крюковська О. А. Безпека життєдіяльності: навч. посіб. 2011. 215 с.

Huzenko S. V. TRANSFORMATION OF THE CONCEPT OF “DANGER” IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN INFORMATION DISCOURSE

The article describes the peculiarities of the representation of the concept “danger” in modern Ukrainian information discourse. The material of the research is dictionaries of the Ukrainian language, publications of online news publications for the period of 2021–2023.

The study highlights the main theoretical approaches to understanding the term “concept”. The emphasis is placed on the fact that the formation of concepts and their consolidation in the consciousness of the recipients is facilitated by the mass media discourse, in which various uses of lexemes and their combinability are presented. Thus, the semantic meaning of the concepts is enriched.

In the publication the author analyses the concept “danger” and considers its peculiarities of implementation in journalistic texts. The core of the lexical field of “danger” is the sema “the possibility of some trouble, misfortune, some disaster, harm, etc.”. The conceptual apparatus of “danger” is realised with the help of combinations: “danger + noun in the genitive case”, “adjective + danger”, etc. Coloured “markers” are used to indicate the level of danger.

The article emphasizes that the concept “danger” is a variable associative formation, the semantics of which is partially transformed under the influence of unstable conditions of external or internal environment. Thus,

in 2020–2021 the semantics of the concept “danger” was supplemented with a new emphasis, which was associated with the potentially negative impact of coronavirus infection. And from the middle of 2021, media materials consider the danger on a national scale, associating it with the threats of a full-scale offensive by the military forces of the Russian Federation. Since 24 February 2022, a new semantic content of the notion of “danger” has been formed, associating it with threats to the lives of the population as a result of military action, the potential use of nuclear weapons etc.

Summing up, the author notes that the mass media play a significant role in the formation and change of the semantic field of the concept “danger”, as they provide relevant information about various risks and offer the audience options for reducing the impact of negative factors.

Key words: *cognitive linguistics, concept of “danger”, semantic field, information discourse.*

Олексенко В. П.

Херсонський державний університет

Ценкало Т. О.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

СОЦІАЛЬНІ РОЛІ ТА СТЕРЕОТИПИ МАСКУЛІННОСТІ В ЧАСОПИСІ «КУР'ЄР КРИВБАСУ»

У статті подається системний аналіз соціальних ролей та стереотипів маскулінності в часописі «Кур'єр Кривбасу». Звертається увага на статусно-рольові відмінності між представниками обох статей, що мають антагоністичний характер. Відповідно до класифікації стереотипів Т. Говорун та О. Кікінеджи вивчаються соціальні ролі чоловіків, що стосуються фізіологічних, психологічних, поведінкових, професійних, сімейних та інших особливостей людини у текстах, опублікованих на сторінках літературного журналу. Встановлюється, що поведінкові риси маскулінності на сторінках адманаху оприявнюються через фізіологічні показники сили, витривалості, мужності, хоробрості, емоційної стійкості, агресивності, сексуальності тощо. Робиться акцент на стереотипному уявленні про війну як суто чоловічу сферу, що в умовах сучасної ситуації в Україні є хибним та нівелюється. Звертається увага на причини внутрішнього гендерно-рольового конфлікту особистості чоловіка. Гендерна соціалізація в журналі оцінюється з позицій маскулінності, що передбачає дискримінацію жінок за статтю. Інтерпретуються патріархальні погляди щодо професійної сегрегації, статусності діяльності, подвійних стандартів в оцінці посадових обов'язків та заробітної платні чоловіків та жінок. Фахові компетентності оцінюються з огляду на значущість чоловіка, його лідерських якостей. Виконання чоловіком обов'язків, що стосуються домашнього господарства, у більшості публікацій аналізованого журналу засуджуються. Проте вивчається соціальна роль батька та тенденції розвитку гендерної рівності у виконанні функцій виховання дітей представниками обох статей. Стереотипи, що стосуються зовнішності, у часописі «Кур'єр Кривбасу» розглядаються з позицій фізичної підготовки чоловіків та комплексів маскулінності. Робиться висновок про гендерний дисбаланс та дискримінацію за статтю в аналізованому альманасі.

Ключові слова: гендерні стереотипи, соціальна роль, маскулінність, журнал, літературний часопис.

Постановка проблеми. Активні суспільні зрушення та процеси глобалізації та інтеграції знаходять своє відображення в культурі, літературі, мистецтві, а також відтворюються в засобах масової інформації як впливових агентів соціалізації. Оскільки літературний журнал перебуває на перетині інформаційної, культурної, соціальної та поліграфічної сфер, він відображає культурні моделі й типи, мистецькі процеси та є формою медійної комунікації. А тому зміна аксіологічних пріоритетів, світоглядних засад людини та трансформація гендерних уявлень також займають чільне місце в часописі «Кур'єр Кривбасу».

Гендерні стереотипи мають ціннісно-нормативне обґрунтування, почасти стають прийнятними для більшості людей у суспільстві, впливають на гендерно-рольову соціалізацію дітей. Однієї конкретної фемінної або маскулінної ролі

не існує, тому що це пов'язане із зовнішніми очікуваннями поведінки від людини певної статі, що склалися історично і вважаються традиційними. Навіть якщо одну й ту саму соціальну роль може виконати будь-яка людина, у суспільстві все одно існує стереотипна думка щодо того, як її виконає жінка або чоловік.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гендерні стереотипи у вітчизняній науці були об'єктом вивчення В. Агеевої, О. Кісь, Т. Марценюк, Т. Мельник, С. Оксамитної, С. Павличко та ін. Соціальні ролі маскулінності досліджували Ю. Андрійченко, Т. Говорун, О. Кікінеджи, Н. Лесніченко, О. Літвінова, О. Пода, Т. Сакулєнко, Л. Юда та ін. Чоловічі стереотипи на сторінках журналу «Кур'єр Кривбасу» розглядаються вперше.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є системний аналіз чоловічих ролей та

інтерпретація фізіологічних, психологічних, соціальних, професійних, сімейних стереотипів на сторінках літературного альманаху «Кур'єр Кривбасу».

Виклад основного матеріалу. Відповідно до соціально-конструктивістського підходу гендерно-рольові стереотипи формуються завдяки тривалості в часі, постійної і незмінної суспільної взаємодії між людьми. С. Оксамитна підтверджує цю думку: «Статусно-рольові характеристики жінки й чоловіка, а також відмінності між тим, що в суспільстві вважаються маскулініним і фемініним, не мають біологічного походження, а є способом інтерпретації біологічного, легітимним у певному суспільстві. Анатомічні відмінності не є й не мають бути соціальною долею ні для жінки, ні для чоловіка» [12, с. 169-170].

Т. Марценюк слушно зауважує, що чоловічі ролі жорстокіші за жіночі, адже «маскуліність більш статусна, має більше влади, і тому вимоги до маскуліної поведінки суворіші й чіткіші, ретельніше контролюються» [9, с. 17]. А Т. Сакулєнко називає бінарні опозиції, що традиційно приписують чоловікам і жінкам: «ініціативність – рецептивність, активність – пасивність, логічність – інтуїтивність, влада – підпорядкування тощо» [16, с. 76]. Таке антагоністичне сприйняття статей протиставляє їх одна одній.

Для аналізу соціальних ролей і стереотипів маскуліності в часописі «Кур'єр Кривбасу» ми послуговуємося класифікацією стереотипів, запропонованою Т. Говорун та О. Кікінеджи: 1. «Стереотипи, що стосуються фізіологічних, психологічних, поведінкових уявлень про жінок і чоловіків»; 2. «Стереотипи, що стосуються сфер діяльності жінок і чоловіків»; 3. «Стереотипи, пов'язані з виконанням професійних і сімейних ролей»; 4. «Стереотипи, пов'язані із зовнішністю жінок і чоловіків» [3].

1. Фізіологічні, психологічні, поведінкові особливості

Гендерні стереотипи, за О. Оксамитною, виявляються насамперед «як гендерно-рольові стереотипи, що стосуються прийнятності різноманітних ролей і видів діяльності для чоловіків і жінок, а також як стереотипи гендерних рис, тобто психологічних та поведінкових характеристик, притаманних чоловікам і жінкам» [12, с. 159]. Важливо не забувати, що є сфери, у котрих визначеність конкретної статі щодо виконання певної соціальної ролі є обґрунтованою, оскільки це пов'язане із природними задатками людини, її психологічними та поведінковими рисами.

У романі-робітні «Житло» В. Кашки описано чоловіка та професію, для якої потрібно мати силу та витримку: «*Фуражир Митро – чоловік вдатний, статечний, як дуб, міцний*» [6, с. 32]. Для того, щоб переносити та зберігати фураж (рослинний корм) для тварин, потрібна фізична витривалість, якою за біологічними показниками наділені більше чоловіки.

Відповідно до фізіологічних показників саме хлопці вважаються такими, що зможуть витримати напругу під час бойових дій, а також змалечку їм прищеплюють стереотипне уявлення, що вони мають бути сміливими та мужніми. Відповідно до цих традицій зображено чоловіків у романі В. Слапчука «Філософія війни»: «*Що ж до рудого хлопчини, то можна було б подумати, що він такий самий боягуз, як і ті, хто намагається «злизати», поки не гаряче, тільки у свій спосіб. Але виявилось, що він не з лякливих*» [15, с. 24]. В умовах сучасної українсько-російської війни психологи доводять, що кожна людина може відчувати страх незалежно від статі. Проте вихованці радянського союзу з дитинства на рівні підсвідомості вважають, що хлопці мають бути сміливими і ніколи не проявляти боягузтва: «*Однак в ідеології імперії, за яку нам довелося воювати, героїзм був нормою. Нічого іншого від содата не чекали*» [15, с. 30]. Таким чином, автор підтверджує існування стереотипу маскуліності, що походить із радянських часів.

Також до виховання хлопчиків і дівчаток існували абсолютно різні підходи. Перші мали зростати сильними та мужніми, другі – лагідними та слухняними. Відповідно хлопчиків учили бути витривалими, терпіти біль, ніколи не плакати, бо це прерогатива дівчат. Цей стереотип залишається в соціумі й зараз. У романі Г. Пагутяк «Урізька готика» читаємо: «*Петро був тяжкий на плач, встидався плакати на людях, але тепер заплакав: легко і недовго*» [13, с. 30]. Через смерть доньки чоловік потайки від усіх дозволив собі на хвилинку проявити емоції та заплакати, а на людях носив своє горе в собі, бо саме так має чинити представник чоловічої статі. Отже, тут описано стереотипне уявлення щодо поведінкових особливостей чоловіка.

З дитинства індивідууми зростають в умовах певної конкуренції між статями, адже саме хлопчикам і дівчаткам соціум нав'язує конкретні сценарії поведінки за статевою ознакою, що зумовлює конфліктні ситуації та суперечності. Соціальні очікування та гендерна ідентичність людини можуть не співпадати, що зумовлює

гендерно-рольовий конфлікт. Так, вимога до чоловіка бути неемоційним може викликати внутрішній гендерно-рольовий конфлікт через його намагання справитися із своїми емоціями. Проте задовольняючи власну потребу проявити емоції, він наражається на зовнішній гендерно-рольовий конфлікт. Таким чином, людина наражається на стрес.

Саме таку ситуацію описано в повісті Я. Мельника «Телефонуй мені, говори зі мною», де зображується, як головний герой сприймає свої дії: *«Потрібно заспокоїтися. Потрібно взяти себе в руки. Повестися по-чоловічому, гідно. Погасити істеріку <...>»* [11, с. 14]. Тут крізь призму стереотипізації протиставляється чоловіча та жіноча психоемоційна поведінка, адже надмірна тривожність та істерика не є гідними манерами для чоловіка, що зумовлює гендерний внутрішньоособистісний конфлікт.

До поведінкових чоловічих стереотипів відноситься таке явище, як пиятика. У романі-робітні В. Кашки «Житло» зображена типова для патріархального устрою поведінка обох статей: *«Так старанно Катерина криється із синяом-сливою під правим оком, хусткою перепнулася, як баба стара. І все очі в землю, коли хтось назустріч трапляється. А випало ж і мені позавчора чути, як п'яний Сергій Катерину у дворі вчив»* [6, с. 41–42]. Вживання надмірної кількості алкоголю та насилля над жінкою не було дивним явищем для радянської доби. Т. Марценюк зауважує, що агресію в чоловіків пов'язують із гормоном тестостероном, що, можливо, «спонукає їх до агресивної поведінки» [9, с. 91], проте дослідниця знаходить наукові підтвердження, що це помилкове твердження і соціальні чинники в цьому явищі відіграють першорядну роль.

Т. Марценюк вважає маскуліність синтезом суперечливих ознак, що водночас поєднують раціональність та ірраціональність, де перша асоціюється із контролем та знаннями, а друга – з відсутністю контролю над своєю сексуальністю. Тому в науковому дискурсі маскуліності говорять про таку суперечливу його ознаку, як фалологоцентризм: «фалічне чоловіче начало, що тотожнюється із сексуальністю та неконтрольованістю, та логічне – асоціюється з розумом та раціональністю» [9, с. 46]. До таких особливостей відносимо поведінку чоловіків, описану в романі Л. Таран «Дзеркало єдинорога»: *«Проблеми не ті, що були в дитинстві, коли вимірювали свої пелюстки... перчики. Заховуються в шкільному туалеті й... <...>. То інші – вже й тридцятка стукне,*

а вони все про свій «олівець» думають – як із нього «баклажана» виростити. Який тренажер начепити на це діло, які таблетки ковтати... Готові й під ніж лягти, щоб тільки наростити солідняк: силікон запишають туди, в делікатне місце, біогель...» [17, с. 62]. І хоч тут говориться про фізіологічні властивості чоловічого тіла, проте бажання змінити їх належить до психологічного чинника. П. Горностай пояснює це відповідно до теорії З. Фрейда, що «відмінності між чоловіками й жінками зумовлені відмінностями будови статевої сфери, зокрема наявністю в представників чоловічої статі пеніса, який вважається ознакою переваги. З цим пов'язані такі психологічні явища, як «комплекс кастрації» в хлопчиків (тобто страх втрати ознак мужності, а з ними й статевої ідентичності) і «заздрість до пеніса» у дівчаток (тобто відчуття певної статевої неповноцінності)» [4, с. 135]. Отже, в журналі «Кур'єр Кривбасу» відтворено стереотипи маскуліності, що стосуються психологічних, фізіологічних та поведінкових особливостей чоловіків.

2. Сфери діяльності

Гендерна соціалізація впливає на чоловіків не меншою мірою, ніж на жінок. Перш за все це пов'язано з такою якістю, як лідерство. Саме цьому навчають хлопчиків з дитинства і саме за цим критерієм оцінюють його маскуліність у дорослому житті. «Чоловік, не реалізований у сфері лідерства, тією ж громадською думкою вважається менш компетентним, ніж чоловік з високим соціальним статусом, інколи – невдахою» [4, с. 144]. Сюди ж можна додати і такі якості, як хоробрість, мужність, стриманість, інтелектуальність тощо. Невідповідність таким критеріям спричиняє нервові розлади у людей, внутрішні конфлікти та різні хронічні хвороби. У романі Л. Таран «Дзеркало єдинорога» краща робота дружини зумовлює появу комплексу меншовартості в чоловіка: *«Це ж ненормально: він, чоловік, – завуч у школі, а дружина – в університеті викладає Мультко йому через це було. Зачепило за живе, хоч він Ользі нічого не кавав»* [17, с. 72]. Саме через гендерний конфлікт Леонід змушує себе теж захищати кандидатську дисертацію. Таким чином, тут також зображується стереотип маскуліності.

Звернімо увагу, що окрім соціального форманта у створенні гендерної стереотипізації відіграє важливу роль культурно-символічний чинник. «Йдеться про притаманне всім суспільствам значно вище поцінування того, що контролює, а тим паче створює людина, на протиположному природою і непідвладному втручанням

людини» [12, с. 161]. Так, неважко помітити, що в історії світової культури серед письменників, художників, акторів, співаків, музикантів відомих чоловіків більше, ніж жінок, оскільки загальноприйнятою є думка, що жінки ближчі до природи, аніж до культури. Т. Мельник зауважує: «Ідеальне, і в його структурі – політичне, протягом тисячоліть ототожнювали з чоловічим. І сьогодні навіть в офіційних виступах ще відчувається вплив минувшини, досі трапляється сприйняття жінки в соціально-політичній безякісності через асоціювання з її “природою”» [10, с. 222]. В альманасі «Кур’єр Кривбасу» про чоловіків-письменників та художників опубліковано абсолютну більшість літературно-критичних матеріалів. Таким чином, сфери діяльності чоловіків у часописі також зображені крізь призму гендерної стереотипізації.

3. Професійні та сімейні ролі

Ми знаємо, що й досі побутують стереотипи, що склалися в процесі соціально-історичного розвитку, коли чоловік ходив на мамонта, а жінка зберігала вогонь у печері. Такий розподіл праці вмотивовувався біологічними відмінностями статей і був важливим для виживання спільноти. У роздумах сучасного чоловіка в романі В. Слапчука «Філософія війни» такий стереотип й досі має місце: «*Про ведмеда не згадують, однак вреситі-решт жінка зостається з дітьми, а чоловік іде його полювати. Жінка думає, щоб не накликати біди. Чоловік дбає про те, щоб заскочити ведмеда зненацька*» [15, с. 18]. Проте це не завжди було виправданим. С. Оксамитна зауважує, що соціальні ролі чоловіків і жінок «безумовно, змінювалися, і в цьому легко переконатися, порівнявши їхні заняття у мисливсько-збиральницькому, аграрному та індустріальному суспільствах» [12, с. 158]. Проте патріархальне суспільство досі зберігає усталені традиції щодо гендерних ролей, котрі полягають у тому, що жінка має бути домогосподаркою, займатися сім’єю і дітьми, а чоловік є годувальником, захисником, лідером, керівником. Відповідно й хобі досі розділяють на жіночі (рукоділья, квітникарство, кондитерство) та чоловічі (мисливство, рибальство, спорт). В. Близнюк зазначає, що серед видів чоловічої діяльності «виділяються водії й машиністи рухомого обладнання, працівники гірської, металорізальної та машинобудівної промисловості» [1, с. 340]. У журналі «Кур’єр Кривбасу» чоловічі професії представлені такими видами: токар, мисливець, тракторист, коваль, машиніст, міліціонер, інженер, моряк, водій, таксист, слідчий, кілер, бізнесмен та ін.

Володіти якоюсь професією – це означає володіти системою знань та навичок відповідно до кваліфікації, виконувати роботу на постійній основі та отримувати за це оплату. Це стосується людей обох статей, проте в нашому суспільстві існує професійна сегрегація за статевою приналежністю, що означає концентрацію осіб певної статі в рамках однієї професії. Це стосується нерівномірного розподілу ролей між статями в різних сферах. «Розрізняють вертикальну й горизонтальну професійну сегрегацію, яку розглядають як нерівний доступ представників обох статей до престижних професій, посад, пов’язаних із прийняттям рішень на всіх щаблях влади (законодавчої, виконавчої, судової) та управління» [5, с. 57]. Численні дослідження довели, що жінки здебільшого працюють на роботах, де заробіток менший, а чоловіки – навпаки, де більша оплата та можливий кар’єрний ріст. Однак Н. Гапон зауважує, що так звані «чоловічі» професії, «які не потребують фізичної сили і в яких жінки могли б бути зайнятими, дали б їм змогу отримувати вищу платню» [2, с. 205]. Але до жінок застосовують подвійні стандарти та негативні установки, їх помилки перебільшують і т.д.

Соціальна роль батька є менш значущою в суспільстві, ніж роль матері. Це також впливає на соціокультурні процеси життєдіяльності особи. Якщо жінка не має вибору і з народженням дитини повністю бере на себе догляд за нею, то чоловік може взагалі не займатися малюком або лише допомагати дружині. У романі Л. Таран «Дзеркало єдинорога» пасивність чоловіка пояснюється так: «*Тоді, коли Сніжана народилася, Леонід був ніби й готовим і не готовим до свого батьківства*» [17, с. 93]. Проте з народженням молодшого сина ситуація змінилася: «*Хай Ольга не думає, що діти – тільки жіноча парафія*» [17, с. 94]. Відповідно чоловік узяв на себе частину обов’язків, які раніше виконувала лише жінка, що засвідчує гендерну рівноправність.

У повісті С. Процюка «Бийся головою до стіни» зображено образ батька, який не виявляв до дітей прихильності чи ніжності: «*Насправді Свирид дуже рідко кликав батька “татом”, за що отримував додаткові моральні кпини, а то і запотилчичники; але не міг, бо слово “тато” асоціювалося в нього із чимось лагідним, навіть усміхненим – батько ж не сміявся ніколи, хіба що у хвилини доброго гумору насміхався над кимось, проте навряд чи можна було назвати усмішкою ту злісну гримасу, складену із штучно розтягнутих уст і важкого, колючого погляду*» [14, с. 17].

Т. Марценюк відзначає, що слово «тато» в українській мові «не є активно вживаним у формальному спілкуванні, адже не зовсім відповідає уявленням про чоловіка-бітька, “голову” родини, дисциплінатора, основного “здобувача” тощо» [9, с. 171]. Відповідно соціологиня наголошує на тому, що терміну «татівство» в науці також не надають перевагу, на відміну від терміну «батьківство». Тому і слово «батько» є статуснішим.

Про гендерні відносини в сім’ї можна говорити тоді, коли це стосується не егалітарних стосунків, а проявів влади одного із подружжя. Як зазначає Н. Лавриненко, «взаємини між членами родини, іноді в неявному вигляді, але завжди ґрунтуються на тім або іншій способі розподілу влади між ними» [8, с. 355]. І хоч почасти люди можуть не усвідомлюють цього, але в сімейному просторі є місце для гендерної стратифікації, що має свій прояв у розподілі влади між подружжям та між батьками і дітьми. Так, сучасний образ батька дещо видозмінився і «передбачає надання і психологічної, й емоційної підтримки дітям» [8, с. 361], а також виконання функції обслуговування малят, аж до ситуації, коли саме чоловік бере декретну відпустку по догляду за дитиною. У романі М. Кривенко «Тінь» тато для меншої доньки Ольги був справжнім захисником: «Велика шортска татова долоня – дах від усіх нещасть» [7, с. 38]. Таким чином, соціальна роль батька є важливою для становлення особистості.

Маркерами гендерної соціалізації стають сім’я, батьки, манера виховання, адже стосунки між батьками, їх життєві сценарії, їх ставлення до дітей впливають на кругозір дитини. Саме батьківські гендерні ролі стають першопочатковим зразком гендерної соціалізації, що впливає на манеру стосунків у власній сім’ї, з протилежною статтю, на роботі тощо. Негативним фактором для формування гендерної ідентичності є відсутність у сім’ї одного з батьків, що зумовлює брак досвіду міжстатевих стосунків. Ще гіршим явищем є авторитарне виховання дітей

та насильство у сім’ї, що призводить до деформації уявлень про соціальні ролі.

4. Зовнішність

До зовнішності чоловіка, як і до зовнішності жінки, також застосовують соціально закріплені стереотипи, що також формуються з дитинства. Це стосується здебільшого зачіски та одягу, а з юності – ще й фізичної підготовки. Наприклад, у романі Л. Таран «Дзеркало єдинорога» довгі коси у чоловіків сприймаються негативно: «І не коси – бо нормальні чоловіки кіс не носять. Хіба що московські батюшки... Та ці ще – хіні» [17, с. 61]. Проте з віком у чоловіків формується комплекс статі лисим, що також зображено у цьому прозовому тексті: «Ну, по-перше, – а це, може, найзрозуміліше чоловікам, – страх статі лисим. І це не смішно, панове, зовсім не смішно. <...> Тепер у нього римська стрижка: начесано на лоба так, аби не світили залисини» [17, с. 61]. Таким чином, зачіска відіграє важливу роль для комфортного психологічного стану представників чоловічої статі.

До ідеальної зовнішності парубка відносять також спортивне тіло та дорогий костюм. Саме таким описується хлопець у романі «Танька» О. Ульяненка із трилогії «Ангел помсти»: «Потім з’явився Петро, хлопчисько з великою головою, модною бандитською стрижкою, крутими плечима і костюмом від Версаче» [18, с. 106]. Таким чином, тут робиться акцент на маскулінності молодого чоловіка та подається стереотипізований опис красеня.

Висновки і пропозиції. Отже, в часописі «Кур’єр Кривбасу» соціальні ролі та стереотипи маскулінності стосуються батьківства, професійного лідерства, фізіологічної витривалості, сили, мужності, хоробрості, психологічної стійкості, домінування над жінками, спортивної зовнішності, неемоційності, агресії, фалічності, лідерства, батьківства тощо. Проте стереотипи, що стосуються чоловіків, також піддаються трансформації та змінюються в напрямку гендерної рівності.

Список літератури:

1. Близнюк В. Гендерні відносини в економічній сфері. *Основи теорії гендеру : навчальний посібник*. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 327–353.
2. Гапон Н. Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз. Львів : Літопис, 2002. 310 с.
3. Говорун Т., Кікінежді О. Гендерна психологія : навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.
4. Горностаї П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. *Основи теорії гендеру : навчальний посібник*. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 132–156.
5. Гендерна абетка для українських медіа : посібник / Софія Котова-Олійник, Богдана Стельмах, Оксана Ярош. Луцьк : Волинська мистецька агенція «Терен», 2013. 50 с.

6. Кашка В. Житло : роман-робітня. *Кур'єр Кривбасу*. 2004. № 170. Січень. С. 18–71.
7. Кривенко М. Тінь. *Кур'єр Кривбасу*. 2010. № 244-245. Березень-квітень. С. 22–125.
8. Лавриненко Н. Гендерні відносини в родині. *Основи теорії гендеру : навчальний посібник*. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 354–384.
9. Марценюк Т. «Захисники галактики» : влада і криза в чоловічому світі. Київ : КОМОРА, 2020. 256 с.
10. Мельник Т. Гендер у політиці. *Основи теорії гендеру : навчальний посібник*. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 219–165.
11. Мельник Я. Телефонуй мені, говори зі мною : повість. *Кур'єр Кривбасу*. 2012. № 266-267. Січень-лютий. С. 3–37.
12. Оксамитна С. Гендерні ролі та стереотипи. *Основи теорії гендеру : навчальний посібник*. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 157–181.
13. Пагутяк Г. Урізка готика : роман. *Кур'єр Кривбасу*. 2006. № 201. Серпень. С. 12–84.
14. Процюк С. Бийся головою до стіни : повість. *Кур'єр Кривбасу*. 2011. № 264–265. Листопад-грудень. С. 3–93.
15. Слпчук В. Філософія війни : розділи з роману. *Кур'єр Кривбасу*. 2009. № 232–233. Березень-квітень. С. 4–55.
16. Сукаленко Т. Гендерні стереотипи в мові сучасних ЗМІ. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : «Філологія»*. 2021. № 48. С. 175–183.
17. Таран Л. Дзеркало єдиного : роман. *Кур'єр Кривбасу*. 2009. № 232–233. Березень-квітень. С. 56–108.
18. Ульяненко О. Ангел помсти : трилогія. *Кур'єр Кривбасу*. 2006. № 201. Серпень. С. 98–150.

Oleksenko V. P., Tsepka T. O. SOCIAL ROLES AND STEREOTYPES OF MASCULINITY IN THE MAGAZINE “COURIER OF KRYVBAS”

The article gives a systemic analysis of social roles and stereotypes of masculinity in the magazine “Courier of Kryvbас”. The reader’s attention is drawn to the differences among representatives of both genders in their statuses and roles that have antagonistic character. According to the classification of stereotypes by T. Hovorun and O. Kikinedgy social roles of men are being studied that deal with physiological, psychological, behavioral, professional, family and other specific features of man in the texts published on the pages of the literary magazine. It has been stated that the behavioral features of masculinity on the pages of the almanac are shown via physiological indicators of power, endurance, bravery, courage, emotional stability, aggressiveness, sexuality etc.

The accent is made on the stereotypical idea of war as a purely men’s sphere, which is wrong and undermined in the conditions of the current situation in Ukraine. The attention is drawn to the reasons for gender role conflict within man’s personality. Gender socialization in the magazine is estimated from the positions of masculinity that means discrimination of women on the ground of sex. Patriarchal views on professional segregation, activity status, double standards in the assessment of men’s and women’s job responsibilities and salaries are interpreted. Professional competences are estimated taking into account the significance of man, his leadership qualities. Most publications of the analyzed magazine condemn fulfillment of household chores by men. However, the father’s social role and the tendencies of gender equality development concerning the functions of children’s upbringing by representatives of both genders are being studied. The stereotypes of appearance are examined by the “Courier of Kryvbас” from the point of men’s physical training and complexes of masculinity. The conclusion has been made about gender misbalance and discrimination on the basis of the article in the analyzed almanac.

Key words: gender stereotypes, social role, masculinity, magazine, literary magazine.

Савчук Р. Л.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Шевчук Г. І.

Івано-Франківська Мала академія наук учнівської молоді

БЛОГЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АНДРІЯ ШИМАНОВСЬКОГО

У статті простежено сутність понять «блог», «блогосфера» та «блогер». Визначено, що блогерство як суспільне явище значно розширює сучасний інформаційний простір та сприяє реалізації креативного потенціалу особистості. Для блогерів-професіоналів важливо доступно та якісно наповнити свій контент, щоб зацікавити та привернути увагу цільової аудиторії.

Мета дослідження – проаналізувати специфіку блогерської діяльності Андрія Шимановського в соціальних мережах «Тікток», «Інстаграм», «Фейсбук» та «Ютуб». У роботі застосовано ряд методів, зокрема узагальнення (для визначення загальних положень, що відображають основні характеристики поняття блогу та блогосфери), аналізу (пізнання задекларованої теми через детальне і всебічне вивчення журналістських матеріалів про блогера Андрія Шимановського), синтезу (дослідження авторського блогу шляхом системного поєднання окремих його характеристик); метод контент-аналізу (розгляд специфіки наповнення блогу Андрія Шимановського у соціальних мережах).

Аналіз особливостей становлення та розвитку блогерської діяльності Андрія Шимановського засвідчив: блогер успішно використовує сучасні соціальні платформи «Тікток», «Інстаграм», «Фейсбук», «Ютуб» для створення корисного (навчального) контенту, популяризації української мови. Його блог виконує інформаційну, освітню, атракційну та розважальну функції. Оригінальні короткі відеоролики не лише допомагають вивчити правильне наголошування слів, їх значення наповнення та нормативні відмінкові форми, побороти суржик, викоринити слова-паразити у щоденному мовленні тощо, але й привертають увагу своєю унікальністю (містять цікаві сюжетні елементи), викликають позитивні емоції.

З'ясовано, що проаналізовані відеопублікації Андрія Шимановського можуть слугувати своєрідними лайфхаками, ілюстративним навчальним матеріалом на уроках української мови, адже саме в жартівливій формі учні краще засвоюватимуть мовні норми, удосконалюватимуть своє усне та писемне мовлення.

Ключові слова: блог, блогосфера, блогер, соціальні мережі, контент, Андрій Шимановський, українська мова, мовні норми.

Постановка проблеми. Інтернет та соціальні мережі стали невіддільним складником сучасного світу. Діджиталізація фактично заповнила всі сфери нашого життя, відкривши доступ до різноманітної інформації за короткий проміжок часу (секунди, хвилини). Швидке поширення цифрових та інноваційних технологій спричинило виникнення блогерської діяльності, яка активно впливає на суспільну свідомість, чи навіть здатна трансформувати її в заданому напрямку. Довіра до блогу як способу передачі інформації є досить високою, оскільки породжує відповідний попит.

Блогери стали кумирами, зразком наслідування не лише для підлітків, які ще «шукають себе» і якими легко маніпулювати, але й для людей різної вікової категорії та соціального статусу.

Завдяки своїм унікальним можливостям впливу, вони здатні формувати громадську думку, стереотипи мислення, світоглядно-ціннісні орієнтири користувачів інформаційних ресурсів, корегувати закладені установки та погляди на різні проблемні питання.

Актуальність теми дослідження вбачаємо в активному розвитку блогерства як суспільного явища, що значно розширює сучасний інформаційний простір та сприяє реалізації креативного потенціалу особистості. Для блогерів-професіоналів важливо доступно та якісно наповнити свій контент, щоб зацікавити та привернути увагу підписників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Феномен блогосфери, особливості блогів, їх

класифікацію, функції досліджували І. Артамонова [2], С. Вакулєнко [4], І. Гудінова [5], Т. Гуменюк [6], Л. Ковальська [4], О. Кравченко [7], Л. Лазарева [8], О. Михайлова [9], І. Мудра [10], К. Пилипенко [2], М. Рудик [12], І. Тонкіх [15] та ін. Однак через відсутність наукових праць, присвячених вивченню авторського блогу, а саме блогерської діяльності Андрія Шимановського, виникла необхідність аналізу окресленого питання. Це й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Постановка завдання. *Мета* статті – проаналізувати специфіку блогерської діяльності Андрія Шимановського в соціальних мережах «ТікТок», «Інстаграм», «Фейсбук» та «Ютуб». Для досягнення поставленої мети необхідно було виконати такі *завдання*: визначити суть понять «блог», «блогосфера», «блогер»; проаналізувати специфіку становлення та розвитку блогерської діяльності Андрія Шимановського; простежити особливості популяризації української мови у блозі Андрія Шимановського.

Для вирішення поставленої мети та завдань використано метод узагальнення (визначення загальних положень, що відображають основні характеристики поняття блогу та блогосфери), аналізу (пізнання досліджуваної теми через детальне і всебічне вивчення журналістських матеріалів про Андрія Шимановського), синтезу (дослідження авторського блогу шляхом системного поєднання окремих його характеристик); метод контент-аналізу (розгляд специфіки наповнення блогу Андрія Шимановського у соціальних платформах).

Виклад основного матеріалу. Сучасні науковці актуалізують свою увагу на дослідженнях українського блогерського медіапростору. Так, під блогом розуміють вебсайт або розділ вебсайту, що містить датовані записи текстового чи мультимедійного характеру, з можливістю залишати коментарі до записів та їх вільного перегляду [2, с. 242]. Блог вважають новим видом приватної віртуальної власності, який є доступним та невичерпним інформаційним ресурсом, що тільки потребує певних механізмів урегулювання «приватних інтересів» [5, с. 236].

Блоги виступають продуктом інтернет-комунікативного майданчика, оскільки безпосереднє середовище їх функціонування – віртуальна сфера [4, с. 208]. За твердженням І. Тонкіх, блоги – найбільш популярна і перспективна форма інтерактивного зв'язку, що забезпечується обміном думками, рейтингами, оцінками, коментарями, за кількістю яких визначається резонанс публікації.

Можливість коментування та постійний контакт із аудиторією – одна з обов'язкових умов існування блогу, адже нецікавий блог втрачає відвідувачів і перестає існувати [15, с. 292].

Блогер – це інтернет-користувач, який веде власний канал, сайт або сторінку. Для своїх підписників він є лідером думок у певній сфері; харизматичною особистістю, що серйозно впливає на людей різного віку [6, с. 60–61]. Однак, щоб завоювати авторитет читачів (глядачів), сучасний блогер повинен розуміти, що аудиторія відчуває щирість, цінує людські якості, тому йому необхідно бути природним (самим собою), демонструючи справжні (непідробні) емоції.

Як зазначає Т. Гуменюк, блогерство – це хобі, що сформувало індустрію [6, с. 60]. Це явище з'явилося в першій половині 90-х років, а стрімкого розвитку набуло у 2000-х роках [6, с. 61].

Блогосфера стала протилежністю принципу «тримати своє бачення при собі». Саме суб'єктивізм – визначальна риса й феномен блогів. Довільна форма та свобода вираження власного світогляду, очевидно, і є першопричиною їхньої популярності в сучасному інфопросторі [13, с. 1505]. Блогосферу можна назвати своєрідним проявом еволюції авторського «Я» [13, с. 1507].

Дослідниця М. Рудик акцентує, що одним із чинників успішності блогу є високі професійні стандарти, які впливають на імідж блогера, викликають повагу читачів. Публікуючи інформацію на сторінках власного блогу, автор формує свою аудиторію, презентує себе і свої можливості, підвищує видимість блогу в пошукових системах, а регулярні пости дають читачам привід повернутися знову, що автоматично створює рейтинг відвідуваності [12, с. 269–270].

На нашу думку, прикладом професіоналізму та унікальності є блог Андрія Шимановського – українського актора театру і кіно, музиканта, педагога з техніки мовлення. Розглянемо детальніше специфіку його блогерської діяльності.

Андрій Шимановський веде блог у соціальних мережах «Тікток» (@shymanovski), «Інстаграм» (@shymanovski), «Фейсбук» (@Андрій Шимановський) та «Ютуб» (@ShymanovskyiAndrii), знімаючи короткі навчальні (з гумористичним ефектом) відео про правильне вживання української мови, які користуються популярністю. Також проводить мовомарафони для компаній та навчає ораторської майстерності.

Блогерську діяльність Андрій Шимановський розпочав із 2020 року під час локдауну. Поставив

перед собою обов'язкову умову – знімати щось повчальне (корисне, чого ще не існує), тому й поєднав у блозі дві навички: акторське мистецтво та українську мову [3]. Саме це і характеризує Андрія Шимановського як унікальну особистість.

Почавши з інстаграму, блогер активно перейшов у тикток, і менше ніж за рік отримав понад 150-тисячну аудиторію прихильників [16]. Ми зафіксували: станом на 28.03.2023 р. у нього більше 359 тисяч підписників на тикток-сторінці (кількість вподобань його відео перетнула позначку 10 мільйонів), майже 220 тисяч – в інстаграмі, 46 тисяч – у фейсбуці, понад 4 тисячі підписників у ютубі. Як стверджує автор, у різних соцмережах у нього різна аудиторія: найбільша – у тиктоці (переважно юнацтво, школярі і дорослі люди аж до пенсіонерів); у фейсбуці це передусім дорослі люди – від 35 років; в інстаграмі найбільше підписників віком від 18 до 25 років [16]. Окрім навчання в мережі, Андрій Шимановський активно викладає техніку мови та пропонує своїм підписникам навчальні курси, проводить власний освітній «мовний марафон».

У ютубі блогер начитав реп-трек «Жук-жучок» (станом на 28.03.2023 р. зафіксовано 89 тисяч переглядів). Назвав його «піснею-чистомовкою», бо складена спеціально зі складних для вимови конструкцій, і добре підходить для тренування дикції. Підписники номінують її логопедичною чистомовкою. Саме цей веселий трек приніс Андрію Шимановському додаткову популярність і багато для кого автор асоціюється саме із цією піснею. Зараз блогер майже не веде ютуб-канал, адже, на його думку, монтаж об'ємного та тривалого відео є складним процесом та забирає багато часу [11], тому він переключився на блог тиктоку та інстаграму. Формат коротких відео у названих платформах зручний та охоплює велику аудиторію. Також є можливість прив'язувати свої профілі.

Зазначимо, що сьогодні ведення блогу (відео-блогу) – це не лише особистий розвиток і самореалізація, але й ефективний спосіб ведення бізнесу та заробітку. Коли в Андрія Шимановського запитали в ефірі шоу «Твій день» на телеканалі «1+1», чи заробляє на своїх відео у мережі «Тікток», він відповів: «Загалом я викладач з техніки мови, допомагаю людям опанувати українську своїм голосом та дикцією. Деякі доволі відомі бренди замовляли в мене мовні марафони. Якщо мені поступають звичайні запити на рекламу, я за це не беруся. А якщо це щось навчальне та корисне – чому ні?» [3]. В інтерв'ю із журналіст-

кою «Радіо Свобода» блогер стверджує, що його головна мета – зробити свої курси максимально доступними, адже в школі такої техніки мови не навчають. «Я встановив доволі доступну ціну – це собі може дозволити кожен – і студент. У мене є на кожному наборі безплатні місця» [14].

Варто зауважити, що Андрій Шимановський активно долучається до збору коштів для потреб Збройних сил України (ЗСУ). Так, на своїй інстаграм-сторінці блогер прозвітував: у 2022 році через продаж мовного марафону було зібрано 3 мільйони 220 тисяч гривень, а також понад 400 тисяч гривень через проведення благодійних зборів.

Позитивним, на наш погляд, є те, що блогер успішно використовує соцмережі для створення корисного (освітнього) українськомовного контенту. Його експрес-уроки допомагають не лише запам'ятати правильне наголошування слів, визначити їх значення та нормативні відмінкові форми, а ще й побороти росіянізми у розмовному мовленні та поліпшити дикцію.

Андрія Шимановського журналісти називають популяризатором (амбасадором) української мови у соціальних мережах [1; 11; 14]. Його аудиторія – небайдужі люди, які розуміють важливість мовних норм у щоденному спілкуванні, та хочуть «прокачати» українську в простому, але цікавому форматі. Свою місію блогер вбачає в допомозі країні через покращення побутової української мови [1].

Слід зазначити, що Андрій Шимановський народився у Житомирській області, де його оточення спілкувалося переважно суржиком. Літературна українська мова, якою волів розмовляти популярний у майбутньому блогер, викликала непорозуміння. Вступивши на акторський факультет Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого, заручився підтримкою доцента кафедри сценічної мови Олександра Завальського. Той, окрім викладацької діяльності, довгий час працював на студіях дубляжу, як режисер та актор з озвучування й дублювання художніх, телевізійних, науково-популярних, документальних і мультиплікаційних фільмів. Саме Олександр Завальський поставив Андрію голос, дикцію, пояснив закони і принципи мовлення та прищепив любов до літературної української мови. Зараз ці знання учень активно поширює в соціальних мережах [1].

Андрій Шимановський проводить інтенсив під назвою «Мовний марафон», де викладає основні

правила та техніку мови. Курс спрямований на вивчення чотирьох тем: дикція, дихання, голос та орфоєпія [1]. Блогер створив навіть окрему сторінку в соцмережі «Інстаграм» під назвою «Школа техніки мови» (@movnyimarafon_info), де кількість читачів станом на 28.03.2023 р. перевищує 22 тисячі. До програми мовного марафону входять: комплекс вправ та методик для вивчення української мови та чистки від суржиків; пряма трансляція; відеоуроки, спрямовані на розвиток дикції, дихання та голосу; домашні завдання; розмовний клуб (насамперед для тих, кому не вистачає спілкування українською в своєму оточенні); аналіз вашої мови; етер із психологом про перехід на українську; вокальний майстер-клас; майстер-клас публічного виступу; мовний марафон FM тощо. Основна мета марафону – зробити звичкою працю над своєю мовою (мовленням).

Отже, мовомарафон – це короткий курс, що складається з уроків і прямих ввічкень, практичних завдань. Програма розроблена для людей, які мають небагато вільного часу, тобто 15 хвилин на день [14].

Зупинимося детальніше на характеристиці блогерської діяльності Андрія Шимановського у соціальних мережах «Тікток», «Інстаграм» та «Фейсбук».

Як показав аналіз, його блог складається із публікації відеофайлів, які пропонують неординарний спосіб вивчення української мови. Як зазначає автор, 80% контенту створює сам, а частинку йому допомагають друзі [11], які також виступають героями багатьох відеороликів. Кожне відео має свій сюжет – різноматичну жартівливу ситуацію, яку Андрій Шимановський із іншими персонажами вміло розігрують, та відповідне мовне правило (обов'язково хтось із героїв виправляє помилки іншого, демонструючи свою лінгвістичну майстерність).

Розглянемо на прикладах:

Ситуація на тренуванні. Тренер неправильно наголошує слово: замість *спіна* говорить *спина́*. Андрій його виправляє. Далі вони декілька разів, уже підспівуючи, повторюють слово вже із правильним наголосом.

Ситуація в магазині. Уляну цікавить думка Андрія щодо вибору одягу. Вона запитує: *Як на рахунок цієї кофти? Як на рахунок цих підборів? Як на рахунок цієї сукні?* Андрій виправляє: *На рахунок магазину перекажу кошти.* А якщо йдеться про сукню, то правильно казати: *Як щодо цієї сукні?* Потрібно замінити нехарактерну для

української мови прийменникову конструкцію *на рахунок* (чого) на стилістично кращий варіант: *щодо* (чого).

Ситуація в перукарні. Блогер підписує відео: дістаю людей. Перукар питає Андрія, що робити з *чолкою*, на що той обурюється і відповідає: правильно говорити *чубчик*. Нормативно – *скроні*, а не *віскі* (адже йдеться не про алкогольний напій); *потилиця*, а не *затилок*; *гребінець*, а не *розчьоска*. Перукар відмовився стригти Андрія і для заспокоєння попросив налити йому віскі.

Ситуація на вулиці. Андрій стоїть біля незнайомого чоловіка і читає його думки, тобто виправляє мовні огріхи: *заботи – турботи; ламé – лате; мечтать – мріяти.*

Зауважимо, що кожен блогер має певну мету ведення сторінок у соціальних мережах, обираючи для цього власну стратегію й тактику, однак усіх об'єднує бажання знайти свою глядацьку/читацьку аудиторію та збільшувати її. На наш погляд, нестандартність блогу Андрія Шимановського полягає у вдалому поєднанні освітніх та розважальних компонентів. Сам автор, як видно із прямих трансляцій та відеороликів, відзначається відмінним почуттям гумору, інтелектуальністю, креативністю, ввічливістю та відповідальністю, а головне – щирістю.

Цікавою та актуальною є відеопублікація, де блогер пояснює сленгові неологізми ЗСУ своїй подрузі, яка неправильно (та ще й кумедно) трактує значення невідомих слів, керуючись власним асоціативним рядом. Андрій Шимановський вказує, що секретних слів у відео немає, а цю інформацію можна знайти на найбільших медіаресурсах України. Порівняймо:

1. *Маслят вистачає.* Маслята – це патрони.

2. *«Огірки», «моркви», «кабачки» теж підвозять.* Подруга розуміє цю фразу буквально і запитує, чи вони (військові) борщ готують. Насправді *«огірки», «моркви», «кабачки»* – боеприпаси до ПТРК (протитанковий ракетний комплекс), СПГ (станковий протитанковий гранатомет) та РПГ (ручний протитанковий гранатомет).

3. *А як треба, то лимони кидаємо.* Подруга питає, чи в чай кидають. *«Лимон», «лимончик» (пестливе найменування)* – це граната.

4. *Зараз уже краще. Давлю на масу.* Подруга запитує в Андрія, чи його друг займається у тренажерному залі. Той зі сміхом пояснює: *«Давити на масу»* – міцно спати.

5. *Гаразд, давай. Уже «Наталка» під'їжджає.* *«Наталка»* – УРАЛ (вантажівка підвищеної прохідності).

Зафіксовано й те, що у соцмережах Андрія Шимановського превалюють відеоролики, зняті на вулицях різних міст та об'єднані темою «Інспектор української мови». Простежимо на прикладах.

1. Святковий інспектор української мови у Львові. Андрій підходить до людей і питає, як правильно писати слова *різдвяний* (із апострофом чи без апострофа), *Святвечір* (разом, через дефіс чи окремо), який правильний наголос у слові *олень* чи *олéнь* (правильно *олень*). Якщо відповідають правильно, то отримують солодощі.

2. Інспектор українського діалекту. У центрі міста (не вказано назву) намагається дізнатися в перехожих, що означає слово *трафунок* (випадок). Андрій також питає значення діалектних слів із варіантами відповідей: *сподні* – це: 1) зимова куртка; 2) штани; 3) взуття; *легуміни* – це: 1) жаби; 2) солодощі; 3) трамваї. За правильну відповідь (*сподні* – штани; *легуміни* – солодощі) пригортає цукерками. Солодкий подарунок отримують і ті, хто правильно називає три синоніми до слів *красивий*, *великий*. Підписникам пропонує свої варіанти відповідей написати в коментарі та впізнати місто.

Зазначимо: Андрій Шимановський вважає, що діалект потрібно вивчати на рівні з українською мовою, натомість суржик необхідно викоринювати зі свого лексикону. В одному із відеороликів про «екскурсоведа» (правильно – *екскурсовода*) Ларису (комізм у тому, що роль героїні виконує переодягнений Андрій Шимановський) пояснює різницю між діалектом і суржилом: суржик – це коли ти намагаєшся говорити українською або російською, але не знаєш жодної з цих мов. Андрій стверджує, що на відміну від діалектів, які мають регіональні особливості та норми (їх досліджують мовознавці, укладають словники), фактично суржикової мови не існує, бо її ніхто не кодифікував.

3. Інспектор української мови у Чернівцях. Питає людей:

Скільки в українській мові слів? Варіанти відповідей: 1) 10 000; 2) 150 000; 3) 250 000. Правильний варіант – 256 000.

Скільки літер в українській абетці? Варіанти відповідей: 1) 30; 2) 31; 3) 32; 4) 33. Правильно – 33 літери.

Як назвати мешканців Тернополя? Варіанти відповідей: 1) тернополяни; 2) тернопільчани; 3) тернопільці. Правильна відповідь – тернополяни.

4. Інспектор української мови у Варшаві. Питає перехожих, як правильно сказати: *на*

Україні чи *в Україні* (нормативно – *в Україні*); *ідея спала на думку* чи *прийшла в голову* (правильний варіант – *спала на думку*); *білет* чи *квиток на поїзд* (у цьому контексті правильно – *квиток*).

5. Інспектор української мови у Києві: кавовий урок. Питає людей, як нормативно: *капучіно* чи *капучино* (правильна форма – *капучино*); *експресо* чи *еспресо* (правильно – *еспресо*). Блогер просить визначити рід слова *кава* (уніфіковано – жіночий рід). За правильні відповіді пригортає кавою. Під відео автор також пояснює правило написання іншомовних слів.

На нашу думку, такі короткі відеоролики виконують не лише атракційну функцію, але й можуть слугувати своєрідними лайфхаками, ілюстраціями на уроках української мови, адже містять навчальну інформацію – мовні правила, представлені у доступній і розважальній формі.

Так, у підручнику для 5 класу «Українська мова» (Онатій А. В., Ткачук Т. П. Українська мова: підручник для 5 кл. закладів загальн. середн. освіти / А. В. Онатій, Т. П. Ткачук. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2022. 306 с.), рекомендованому Міністерством освіти і науки України (наказ від 08.02.2022 р. № 140), вже є вправа (на сторінці 8), у якій запропоновано учням проаналізувати відео з соцмережі «Тікток» (автор – Андрій Шимановський) і визначити правильний варіант. Порівняймо:

Відео 1 (для зручності запропоновано QR-код із посиланням на відео в соцмережі Андрія Шимановського): 1. Як правильно сказати: *На Україні* чи *в Україні*? 2. Який наголос правильний: *залишити* чи *залишиИти*? 3. Як правильно сказати: *підводити підсумки* чи *підбивати підсумки*?

Вважаємо, що блог Андрія Шимановського – це корисна знахідка для легкого (в невимушеній формі) вивчення правил української мови, постановки голосу, тренування дикції, засвоєння особливостей мовного (мовленнєвого) етикету.

Висновки і пропозиції. Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що Андрій Шимановський успішно використовує сучасні соціальні мережі для створення корисного українськомовного контенту. Його відеоблог характеризується професіоналізмом та унікальністю, а тому популярний серед масової аудиторії; виконує інформаційну, освітню, розважальну, атрактивну функції. Короткі відеоуроки допомагають не тільки запам'ятати правильне наголошування слів, але й побороти суржик у щоденному мовленні, позбутися слів-паразитів, поставити голос, покращити дикцію, дотримуватися мов-

ного етикету. Можуть слугувати дидактичним матеріалом на уроках української мови, адже саме в жартівливій формі учні краще засвоюватимуть правила.

Для активного залучення цільової аудиторії, блогер постійно вдосконалює контент, продумує

цікаві динамічні відеосюжети, акцентує увагу на тих нормах української мови, які є актуальними, чи найбільш проблемними.

Перспективним для подальших досліджень вбачаємо аналіз контенту місцевих блогерів на дотримання мовних норм.

Список літератури:

1. Андрій Шимановський. URL: <https://concert.ua/uk/talent/andriy-shymanovskyj> (дата звернення: 26.03.2023).
2. Артамонова І. М., Пилипенко К. О. Блог-записи як жанр інтернет-комунікації. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 10. С. 241–246.
3. Блогер Андрій Шимановський дає уроки української в ТікТок: читає реп, ставить дикцію і правильні наголоси. URL: <https://1plus1.ua/tvij-den/novynu/blogger-andriy-simanovskij-pidkoriv-tiktok-svoimi-urokami> (дата звернення: 26.03.2023).
4. Вакулєнко С. В., Ковальська Л. А. Активізація блогу та інформаційна діяльність в мережі Інтернет. С. 207–211. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/12101/11976> (дата звернення: 26.03.2023).
5. Гудінова І. Л. Блог-блогер-блогосфера в психологічних дослідженнях. *Молодий вчений*. 2015. №2. С. 235–248.
6. Гуменюк Т. Сучасний блогерський медіапростір. *Український інформаційний простір*. 2022. № 1(9). С. 57–68.
7. Кравченко О. Л. Особливості блогів українських інтернет-ЗМІ. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Том 32 (71), № 2, Ч. 2. С. 221–225.
8. Лазарева Л. М. Блог як надсучасний засіб масової комунікації. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2010. Вип. 25. С. 151–159.
9. Михайлова О. Українська блогосфера як територія репрезентації моделей громадянської ідентичності. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1–2. С. 164–171.
10. Мудра І. Класифікація журналістських блогів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Журналістські науки». 2019. Вип. 3, № 910, С. 76–80.
11. Руда Д. Андрій Шимановський: «українофіл» з ТікТок-у. *Накипело*. 7 квітня 2021. URL: <https://nakipelo.ua/andriy-shymanovskij-ukrainofil-z-tiktok-u/> (дата звернення: 26.03.2023).
12. Рудик М. Журналіст-блогер на сучасному інформаційному ринку: секрети майстерності. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2017. Вип. 42. С. 267–272.
13. Савчук Р. Л., Іванків Н. П. Проблема ідентифікації блогосфери як окремого жанру журналістики та ключові особливості створення блогів. *Сучасний рух науки* : тези доп. VII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 6–7 червня 2019 р. Дніпро, 2019. С. 1503–1510.
14. Савчук Т. Українська мова як життєва місія. Як відеоблогер у TikTok популяризує її серед молоді? *Радіо Свобода*. 17 лютого 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/tiktok-i-popularizacija-ukrajinskoj-mpovu/31091727.html> (дата звернення: 26.03.2023).
15. Тонкіх І. Журналістські блоги як форма впливу на громадську думку в українських інтернет-ЗМІ. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 11. С. 290–297.
16. «Я не хочу, щоб всі говорили однаково», – Тік-Ток-блогер Андрій Шимановський (інтерв'ю). *Конкурент*. 15 серпня 2021 р. URL: <https://konkurent.ua/publication/78990/ya-ne-hochu-schob-vsi-govorili-odnakovo-tik-tok-blogger-andriy-shymanovskiy-intervu/> (дата звернення: 26.03.2023).

Savchuk R. L., Shevchuk H. I. BLOGGER ACTIVITY OF ANDRII SHYMANOVSKIY

The article deals with the essence of the concepts “blog”, “blogosphere” and “blogger”. Blogging is seen as a social phenomenon that greatly enlarges the contemporary information realm and fosters the exploration of an individual’s creative abilities. For professional bloggers, it is important to fill their content in an accessible and high-quality manner in order to interest and attract the attention of the target audience.

The purpose of the research is to analyze the peculiarities of Andrii Shymanovskyi’s blogging activity on the social media platforms “TikTok”, “Instagram”, “Facebook” and “Youtube”. The work employs several methods, including generalization to determine the overarching principles that reflect the main characteristics of the concept of a blog and the blogosphere, analysis to gain knowledge of the research topic through a detailed and comprehensive study of journalistic materials about Andrii Shymanovskyi, synthesis to study the author’s blog by systematically combining separate characteristics, and content analysis to consider the specific content of Andrii Shymanovskyi’s blog on social media.

Analysis of the peculiarities of the formation and development of Andrii Shymanovskyi's blogging activity has demonstrated that the blogger effectively utilizes modern social media platforms such as TikTok, Instagram, Facebook and Youtube to create useful, educational content and promote the Ukrainian language. His blog performs informative, educational, attractive and entertaining functions. Original short videos not only help with learning correct word accentuation, meaning, and normative case forms, but also aid in overcoming slurs, eliminating parasitic words in everyday speech, and more. Additionally, they attract attention with their uniqueness, often containing interesting plot elements, and evoke positive emotions.

It was found that the analyzed video publications of Andrii Shymanovskyi can serve as a kind of life hack and illustrative educational material in Ukrainian language classes. The humorous form of these videos can help students better learn language norms and improve their oral and written communication skills.

Key words: *blog, blogosphere, blogger, social media, content, Andrii Shymanovskyi, Ukrainian language, language norms.*

УДК 007:304:070(477)(09)

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/38>**Сидоренко Н. М.**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Дубецька О. О.

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНІ ОРІЄНТИРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ ДЛЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ (НІМЕЧЧИНА, АВСТРІЯ, 1945–1950)

Мета статті – визначити основні орієнтири національно-патріотичного виховання в українській пресі для дітей та молоді, що видавалася в Німеччині та Австрії після Другої світової війни. Об'єктом дослідження стали українські періодичні видання (1945–1950), призначені для дитячої та молодіжної аудиторії, зокрема «Ватра» (Берхтесгаден, 1946), «Вовченята» (Мюнхен-Фрайман, 1946), «Дзвінок» (Коріген, 1946), «Малі друзі» (Аугсбург, Бад-Верісгофен, 1947–1948), «На сліді» (Байройт, 1947–1948), «Сонечко» (Ельванген, 1947), «Сеніорська ватра» (Регенсбург, Мюнхен, 1947–1949), «Трембіта» (Аугсбург, 1948), «Через терни» (Ганновер, 1946), «Юнак» (Ландек, 1946), «Юні друзі» (Мюнхен, 1947) та ін. Деякі з цих часописів стали в Україні рідкістю, зберігаються вони в колекціях таборової преси в Мюнхені (ФРН) і Клівленді (США), деякі представлені в бібліотеках і музеях Європи, Північної Америки, приватних зібраннях. Останніми роками доступ до еміграційних видань почали відкривати електронні ресурси (бібліотеки, архіви), зокрема diasporiana.org.ua та libraria.ua.

На багатьох ділянках культурно-освітньої і світоглядно-виховної діяльності в середовищі дітей та молоді на чужині після завершення Другої світової війни послідовно вирішувалися питання виховання свідомих і гідних патріотів своєї батьківщини. Цій місії служила й українська преса в еміграції, яка на зразках народної і письменницької творчості прищеплювала любов до рідного краю, його історії, звичаїв, традицій, материнської мови; підтримувала повагу, людяність, толерантність, моральну силу. Нація і Держава стали невіддільними в діяльності Пласту та Союзу української молоді, їхні ідейно-духовні настанови та морально-світоглядні засади відстоювали періодичні видання у післявоєнній Європі, орієнтуючи підрастаюче покоління на творення нового згуртованого життя нації.

Ключові слова: преса, дитяча періодика, пластовий журнал, Спілка української молоді, національно-патріотичне виховання, дух нації, табори переміщених осіб.

Постановка проблеми. Преса завжди виконувала не тільки інформаційну місію, а й генерувала суспільно-духовні й моральні цінності. Особливо важливою була ця комунікаційна ланка для українців, які з різних причин опинилися поза батьківщиною. Друга світова війна стала «ерою переміщених осіб», майже 3 млн українців, серед яких і ді-пі (від англ. – displaced persons), перебували на європейських теренах. Преса ставала консолідуючим чинником, що допомагав засвоювати риси національної своєрідності, розвивати національні сили. Такої громадської підтримки особливо потребували діти й молодь, тому призначена для них преса виконувала виховну, освітню, національно-світоглядну роль.

Аналіз останніх досліджень. Обставини та умови перебування українців у таборах переміщених осіб, вивчення їхньої різносторонньої діяльності стали об'єктом дослідження пере-

дусім учених в еміграції; з'явилися бібліографічні покажчики, окремі статті та монографії, присвячені представникам ді-пі та політичним біженцям на території Німеччини та Австрії після Другої світової війни [1; 2]. Подібні розвідки були продовжені українськими науковцями наприкінці 90-х рр. ХХ ст. і на початку ХХІ ст.; зокрема розглядалися питання становлення і розвитку преси в «таборовому просторі» Європи, тематична палітра цих часописів, національна інформаційно-комунікаційна діяльність в еміграції, функціонування візуальної публіцистики [3; 4; 5; 6; 7]. У монографії О. Подобед проаналізовано соціально-психологічні настрої та адаптацію українців до життя у таборах переміщених осіб у Західній Німеччині, розвиток української освіти й науки, культурно-мистецької та релігійної сфер, а також вивчено прикмети повсякденного побуту на чужині [8].

Питання переміщених осіб після Другої світової війни у джерелознавчому та загальноісторичному аспектах розглядали Д. Кравець, К. Кейданський, Л. Стрільчук, Г. Щигельська, І. Тюрменко. Важливим матеріалом для розуміння настроїв, перебігу дискусій в еміграційному середовищі можуть служити спогади активних діячів того чи іншого періоду. Літописцями життя на «планеті Ді-Пі» можна вважати У. Самчука та Ю. Шевельова, які подали чимало характеристик, описів подій і ситуацій, пов'язаних із долею української інтелігенції на чужині [9; 10].

Ця тема не вичерпала себе й сьогодні, адже впливові європейські наукові журнали продовжують досліджувати «паралельні суспільства у ворожому середовищі» [11]. Досі не здійснений повноцінний аналіз української періодики в таборах переміщених осіб (1945–1950), не узагальнений досвід діяльності редакційних колегій та співробітників преси щодо підтримання національно-патріотичних та культурно-духовних цінностей українців.

Формулювання цілей статті. Мета статті – визначити основні орієнтири національно-патріотичного виховання в українській пресі для дітей та молоді, що видавалася в Німеччині та Австрії після Другої світової війни. Об'єктом дослідження стали українські періодичні видання (1945–1950), призначені для дитячої та молодіжної аудиторії, зокрема «Ватра» (Берхтесгаден, 1946), «Вовченята» (Мюнхен-Фрайман, 1946), «Дзвінок» (Коріген, 1946), «Малі друзі» (Аугсбург, Бад-Верісгофен, 1947–1948), «На сліді» (Байройт, 1947–1948), «Сонечко» (Ельванген, 1947), «Сеніорська ватра» (Регенсбург, Мюнхен, 1947–1949), «Трембіта» (Аугсбург, 1948), «Через терни» (Ганновер, 1946), «Юнак» (Ландек, 1946), «Юні друзі» (Мюнхен, 1947) та ін. Деякі з цих часописів стали в Україні рідкістю, зберігаються вони в колекціях таборової преси в Мюнхені (ФРН) і Клівленді (США), деякі представлені в бібліотеках і музеях Європи, Північної Америки, приватних зібраннях. Останніми роками доступ до еміграційних видань почали відкривати електронні ресурси (бібліотеки, архіви), зокреми diasporiana.org.ua та libraria.ua.

Виклад основного матеріалу. За час існування таборів для переміщених осіб на території Німеччини та Австрії після завершення Другої світової війни вийшло понад 500 різноматематичних часописів [5], що стали «безпосереднім відгуком видавничого сектора на пекучі домагання еміграційного життя». Майже 20% цієї періодики,

за статистикою В. Маруняка, призначалися для української молоді та дітвори [2, с. 238]. Частина преси була зорієнтована на студентську аудиторію, адже вищі навчальні заклади та професійні школи були створені в Мюнхені, Регенсбурзі, Аугсбурзі, Граці, Інсбруку; деякі українці здобували освіту в німецьких та австрійських університетах.

Важливими осередками об'єднання молоді стали в еміграції Пласт і Союз української молоді (СУМ), що створили свою мережу періодичних видань. Пластові часописи друкувались у Регенсбурзі, Мюнхені, Аугсбурзі, Міттенвальді, Ашаффенбурзі, Байройті, Карлсфельді («Ватра», «Вісті Булави», «Вогонь орлиної ради», «Записки українського пластуна»), «Калина», «Косар», «Молоде життя», «На сліді», «Пластовий шлях», «Пластун», «Сеніорська ватра», «Скоб», «Трембіта»). Преса під егідою СУМ зосереджувалася здебільшого в Баварії, а також Ганновері й Аллендорфі («Листки Української ІМКА-ІВКА», «Молоде життя» («Авангард»), «Соборник», «Сумівське життя», «Сумівський бюлетень»). Існували також видання для дітей різного віку («Вовченята», «Дзвінок», «Малі друзі», «Нашим дітям», «Сонечко», «Школярник») та молоді («Авангард», «Багаття», «На зміну», «На чатах», «Наш шлях», «Нове лицарство», «Промінь», «Через терни», «Шлях молоді», «Юнак», «Юнацька боротьба», «Юний націоналіст»).

Важливу думку зафіксував історик і публіцист В. Маруняк: табори ставали випробуванням для молоді – стійкості характеру, моральності вчинків, національного «хребта», тож у своїй діяльності в повоєнній Європі «з молоддю і для молоді» українська громада керувалася «критеріями високої моралі, національних потреб і добра» [2, с. 276]. Ці виховні доміанти чітко простежується на шпальтах української періодики, призначеної для дітей та молоді.

Так, преса для дітей на чужині найчастіше зверталася до українських народних казок чи літературних записів, творів класиків національної літератури, молодих письменників на батьківщині та в еміграції, які прищеплювали риси патріотичного й морального загартування. Скажімо, на сторінках журналу для дітей «Вовченята» (Мюнхен, 1946), шкільного часопису табору Коріген «Дзвінок» (1946), неперіодичного збірника-альманаху Об'єднання працівників дитячої літератури «Нашим дітям» (Мюнхен, 1947), газети для малят «Сонечко» (Ельванген, 1947, видає Об'єднання українських жінок на еміграції) друкувались народна казка «Пан Коцький» і переказ «Казки

про дідову рукавичку», вірші Т. Шевченка, Л. Глібова, Я. Щоголева, Лесі Українки, Олени Пчілки, П. Тичини, С. Черкасенка, Н. Забіли, Л. Полтави, О. Лятуринської, оповідання й нариси Л. Гаєвської, К. Малицької (В. Лебедової), О. Іваненко, І. Франка, Ю. Косача, О. Цегельської, О. Бабія. Україні присвятив свою поезію і молодий поет П. Карпенко-Криниця, який написав ширі рядки: «Є країна, що казкою сниться На дорогах скитальських ночей...» [12].

Часопис для української дітвори «Малі друзі» розповідав про творчість Т. Шевченка, Л. Глібова, М. Коцюбинського, К. Гриневичевої (нариси Б. Даниловича, Роляника (Р. Завадович), П. Павловича та ін.) і публікував їхні твори. У цьому виданні надруковано анонси мюнхенського видавництва «Нашим дітям» (твори І. Франка, М. Коцюбинського, В. Гренджі-Донського, Н. Забіли) із порадами батькам: «Купуйте своїм дітям рідну дитячу книжку – вона збереже їх національного на чужині!» [13].

Ширшу програму накреслювали редакції пластових часописів, адже палітра рубрик і жанрів була виразнішою, зорієнтованою не тільки на сприйняття ціннісних істин і пізнання світу, а й безпосереднє виконання світоглядних завдань. Місячник українських пластунів «Ватра» (табір «Орлик» у Берхтесгадені) дав можливість своїм читачам прилучитися до читання віршів, спогадів, гутірок, нарисів, пластової хроніки, «золотих думок», гумору, матеріалів про загартування тіла та обов'язків пластуна в родині. Одноименний орган пластової і громадської думки в Регенсбурзі подав чимало публікацій для роздумів підростаючого покоління «Як протистояти закидам» В. Р., «Про зацікавлення молоді» та «Квестіонар для пізнання зацікавлень молоді» Є. Ю. Пеленського, «Есперанто і Пласт» М. Михайліва, «До проблем сеніорського руху» С. Комаринського, «За ширші горизонти» Сеніора тощо. Тут надруковано уривки з промови на 3-му з'їзді СУПС «До наших обов'язків на еміграції» д-ра А. Фіголя, який підкреслив «Ми мусимо вважати себе післанниками Батьківщини і коли повернемося до неї, треба буде зложити їй звіт» [14, с. 4], водночас наголошуючи на ідеалах українського гуманізму, збереженні моральної сили, прагнення до згуртування.

Автор під псевдонімом Сірій Лев зазначав, що в час «гірких, як полин, днів», еміграція збагнула: «... Вершин ідеалу не досягається словами чи хитрунством, ми свідомі того, що жертви життя тих наших друзів, що більше до нас не повернуться, це безвідкличні постуляти в боротьбі за

ідеал... Віри в ідеал і волі його добути в нас не бракує», адже пласт творився «з нутра нашої нації і для нас, а не на експорт. Він є витвором нашої духовости» [15, с. 3]. Цю тему продовжив також В. Р., який вважав необхідним «виховати свідомих і безмежно відданих своєму народові громадян», плекати повсякчас духовні вартості [16, с. 5]. Пластун-сеніор Е. Гурко звертав увагу громадськості в таборах переміщених осіб на підтримання основних ідей Пласту в аспекті філософії, релігії, психології.

Подібні завдання простежуються в усіх пластових часописах на чужині післявоєнного періоду. Поряд із хронікою, статтями «На новій дорозі» М. Іванейка та «Відкріймо широко очі» «Беркута», С. Комар на шпальтах органу пластової думки «Сеніорська ватра» (Регенсбург, 1947. Ч. 1) наголосив на необхідності «патріотизму у найширшому розумінні», вірності ідеям Нації та Державності.

Цікавий пізнавально-навчальний матеріал пропонував читачам журнал пластового юнацтва «На сліді» (Байройт, 1947–1948), об'єднуючи публікації в рубриках «Із мандрівок по рідному краю», «В дружньому крузі скавтів усього світу», «З пластового життя», «Здоров'я й гарт», «Не чули, то подивуйтеся», «Чи ви вже читали?», «Для розваги і науки», «Для домівки й табору», «Молоде перо» тощо. Поезія й проза А. Гарасевича, Б. Кравціва, Б. Грінченка, М. Бажана, Ю. Клена, О. Ольжича, Ю. Косача та ін. вчила пізнавати прекрасне й шанувати рідне слово. Для підтримання любові до книги редакція вела постійну рубрику «Що і як читати?». В одній із публікацій В. І. стверджував: «Добра книжка викликає в нас гарні почуття, ми хочемо стати кращими, хочемо бути добрими дітьми наших батьків, любити рідну країну, рідних людей і не шкодувати навіть життя для добра Батьківщини» [17, с. 16].

Стежками батьківщини, її героїчного минулого вели нариси «Сто кілометрів пішки» Ф. Одрача, «Криниця і дзвін» Л. Бачинського, «Бакота – українські Помпеї» О. Назарука, «Усузи на Волині» М. Утрина-Безгрішного, «Полтава – серце України» та «Печерні імена в Криму» Василя І., що супроводжувалися малюнками (зокрема репродукціями картин художників І. Репіна, С. Васильківського, Е. Козака) й фото. Традиції скаутського руху відображено в нарисах, репортажах, спогадах, замітках Беркута, Л. Бачинського, Да-Пе, Вуйка, Ю. Федоровича, Ів. Ко, Б. Яціва. Накази Пластової старшини повідомляв у журналі «На сліді» голова Союзу українських пластунів на

чужині А. Фіголь, який закликав: «Пластуни! Несемо прапор пластової ідеї, щоб вдержати його; щоб, врешті, як надійде довгожданий час, донести його і передати несплямленим до рук української молоді на Рідних землях!» [18, с. 2].

«Ідейні основи» пластового руху та «Заповіді пластунів» опубліковано в юнацькому пластовому журналі, органі куреня юнаків ім. Володимира Великого в Аугсбурзі «Трембіта». Світоглядні настанови простежуються в переконанні: «Пластун є вірний Україні, тобто ставить добро Її понад іншими справами», тож необхідно бути українськими патріотами в «значенні державного патріотизму – любов до Батьківщини через працю-змагання, невсипущу боротьбу за її добро... навіть до самопожертви життя»; цим найвищим ідеалом має стати визволення нації [19, с. 10].

«Заповіді пластунів» ґрунтуються на моральних і християнських чеснотах, цінностях розуму, відваги, лицарства, добра, допомоги. На сторінках аугсбурзького журналу «Трембіта» утверджувалися такі основні принципи діяльності молоді: «1. Не жди він інших нічого, але давай іншим, що можеш. 2. Живи для Батьківщини і ближніх. 3. Будь лицарем, оборонцем слабих і поборником добрих діл. 4. Дбай про тіло і душу, збагачай розум. 5. Хай сильна твоя воля буде, як тятива лука, туго нап'ята. 6. Наслідуй св. Юрія – опікуна пластунів. 7. Нехай перша твоя думка буде про других, а щойно друга про себе. 8. Рости вгору, як могутній дуб, а не стелись по землі, як плачуча верба. 9. Завтра будь ліпшим, як ти сьогодні чи був ти учора. 10. Носи Бога в серці і не забувай клич "Будь готов"» [20, с. 11].

Про «оздоровлення» молоді писав журнал «Юнак» (Ландек, 1946–1949), редакція якого прагнула подати «виховно-навчальний матеріал» для задоволення і користі, щоб повернути юне покоління на чужині до «нормальних берегів життя». У цьому процесі важливою була готовність «перебрати» від батьків «тягар національної української справи» [21, с. 1]. В цьому аспекті зверталася увага читачів на традиції, досвід та уроки української історії. Зокрема в статті «Їх тисячі по Україні й чужині» Т. Гордія подавався екскурс у час національної революції 1917–1921 рр., осмислювався період «романтики відродження нації», що пробудив самостійницьку політичну думку, дав поштовх до творення українським народом «легенди Визвольного Зриву». Символами боротьби за волю стали Крути, Базар, Холодний Яр. Ідеї соборної України плекали і в середовищі політичної еміграції, і серед інтернованих

у польських таборах. За ці ідеали віддали своє життя С. Петлюра і Є. Коновалець, бо «найкращі клали свої голови в основу тієї могутньої будови, що зветься сконсолідованою національно-політичною силою». Друга світова війна додала нові криваві рани на «українському тілі». Тож, як переконаний автор, найкращим пам'ятником борцям і воїнам може стати «здобуття Української Держави, суверенної і соборної» [22, с. 6].

У публікації «Українська молодь і сучасність» Р. М. наголошував на основних проблемах виховання нового покоління в еміграції, адже молодь не повинна втрачати зв'язок із своїм народом, допомагати батькам. Автор простежив кілька проблем: порозуміння «батьків» і «дітей» (молодь – «надія нації»); необхідність «співдії українських ментальностей», адже «українська душа» формувалась у різних соціально-економічних та ідеологічно-світоглядних умовах як на батьківщині, так і на чужині. Поставало нове завдання для «народу з молодечою динамікою» – «виробити одноцілість української політичної еміграції», відмовитись від «московсько-більшовицької залежності» [23, с. 11]. Ця необхідність підтверджувалася й передруком статті Олени Теліги «Партачі життя» (опублікованої на шпальтах київського тижневика «Літаври» в листопаді 1941 р., за кілька місяців до розстрілу поетеси), де авторка розмірковувала про відвагу і мужність, підтримання культу героїзму, творення «нового життя нації».

Навіть подаючи оголошення про курс українознавства, редакція місячника молоді «Юнак» намагалася підкреслити головні настанови навчання в еміграції: «Щоб бути добрим українцем і свідомим сином свого народу, треба горіти любов'ю до України та знати минуле й сучасне своєї Батьківщини. А щоб її знати – треба вивчати її географію, історію, літературу, мистецтво, політичний розвиток. Все це дає Вам, юначки і юнаки, повний курс українознавства» [24, с. 22].

Питанням виховання освіченої й україноцентричної молоді присвячувалися матеріали часопису «Через терни», що видавав Клуб української молоді в Ганновері («Симон Петлюра і його роль в боротьбі за українську державу» О. Ю., «Дух України непереможний» і «Виховання характеру» Ю. Терна, «Великий Каменярь України» Я. Є. Гайдая, «Пам'яті співця національного відродження України» Дм. Паети, «Чи знаєте ви свою рідну літературу?»). Завданням першочергової ваги редакція визначила об'єднання молоді, виховання в ній ідеалів любові до свого краю й народу, «чес-

ноти духового життя, волі до чину». Цій меті мав служити й журнал «Через терни», щоб виробити в молоді «сталій і міцний світогляд», який би тримався не «на випадкових модних течіях, а на вічних істинах, на вічній величі людського духу» [25, с. 1]. Важливими були й такі риси, як честь, гідність, дисциплінованість, толерантність, чесність, освіченість.

Принципову позицію у справі національно-патріотичного виховання підрастаючого покоління обрала редакція журналу «Авангард», що призначався для української молоді на еміграції (згодом – орган ЦК СУМ). Основний мотив редакційної політики було сформульовано як «освідомлююче-виховний», щоб розповідати про факти історії, подавати в об'єктивному ракурсі події тогочасного життя, застерігати від «морально-розкладових впливів», пропонувати «національно-світоглядові й морально-етичні напрямні» [26]. Ці ж пропозиції були першочерговими в документах та зверненнях СУМ, адже ця молодіжна організація вчила думати по-державницьки, відкривала шлях до рідного краю, «шлях через терни і квіти, кров і славу»; була «школою наполегливої праці, навчання, плекання характеру, здорової моралі»; закликала згуртуватися «у міцну, ідейно здорову тілом і душею молодняцьку сім'ю» [27, с. 3].

Подібні настанови простежуються у статтях, кореспонденціях, спогадах, як-от: «Юнацтво у боротьбі» В. Петріва, «Гідність особиста і національна» проф. Ю. Горового, «Звичаї – скарби українського народу» Ол. Степового, «До завдань СУМу» М. Сердюка, «Молодь – авангард у боротьбі» Є. Орловського, «Навчання чи дружба» Б. Голинського, «Мета і шлях» М. Гутора, в яких сутнісними були висловлювання: «СУМ – «носій штурмуючих концепцій національної суверенності», «сила, краса і гордість нації», «бути правдоносцями нашої доби».

В одній із публікацій журналу «Авангард» подавалася статистика діяльності СУМ. Скажімо, від першої секції в Аугсбурзі ця організація стала масовою національно-юнацькою спілкою, що об'єднала 5648 хлопців і дівчат. На території Німеччини в американській зоні працювало 47 осередків СУМ, в англійській зоні – 20; осередки також були створені в Англії, Франції, Австрії, Бельгії та інших країнах. Українська молодь підвищувала свій загальноосвітній рівень, набувала фахових знань у вищих школах і народних університетах. Існувало 14 гуртків для вивчення «чужих мов», 29 курсів українознавства, 28 шоферських курсів; працювали май-

стерні різьбярства, вишивки, слюсарної справи та ін. Небайдужих до фізичного загартування об'єднали 35 спортивних секцій. Культурно-мистецькі зацікавлення покликали українську молодь до 35 драматичних гуртків, 10 хорів, 12 ансамблів народного танцю; їхніми зусиллями відбулося 107 вистав, 32 концерти, влаштовано дві виставки народної творчості. Різноманітна праця української молоді засвідчила, що це «могутня, ідейно зцементована організація»; в «ім'я Великого Спасіння нашої поневоленої Батьківщини сумівці не пошкодують ні своїх сил, ні завзяття» [28].

У травні 1949 р. у Мюнхені вийшло перше число часопису «Вісті Краєвого комітету Спілки української молоді американської та французької зон Німеччини», призначеного для публікації інструкцій, доручень, зобов'язань, «плянів праці». Були накреслені перспективи діяльності культурно-виховного та жіночого відділів, пресового, фінансового та інших секторів. Серед завдань – підготувати молодь до нових умов еміграції, «вишколити їх та навчити організувати сумівські клітини всюди», дисциплінованою і «жертвенною працею» підтвердити, що вони є «передовим авангардом української молоді в боротьбі за збереження духа нації» [29].

Увага акцентувалася на створенні хроніко-літопису осередків СУМ, збереженні документів, спогадів, фотографій про досягнення в Новому Ульмі, Регенсбурзі, Діллінгені, Ерлангені, Ашаффенбурзі, Нюрнберзі, Майнц-Кастелі, Нойкірхені, Райтерзайху та інших місцевостях. Відповідно керівниця відділу преси Н. Партикевич мала підшукати кореспондентів для сумівської преси («Авангард», «Соборник»), «посилити акцію кольпортажів та приєднання передплатників», налагодити процес збирання коштів на прес-фонд, подбати про вихід у кожному осередку стінної газети, влаштувати їхню виставку, організувати кількадечний семінар для сумівських кореспондентів. Як гасло й настанову до згуртування українські часописи подавали поетичні рядки з роману «Чотири шаблі» Ю. Яновського:

... Вперед! Завжди вперед летіть, відважні!

Плечима до плечей ставайте, друзі!..

Ми стоїмо плечима до плечей,

І світ відчинено, як двері!

Висновки. Таким чином, на багатьох ділянках культурно-освітньої і світоглядно-виховної діяльності в середовищі дітей та молоді на чужині після завершення Другої світової війни послідовно вирішувалися питання виховання свідомих і гідних патріотів своєї батьківщини. Цій

місії служила й українська преса в еміграції, яка на зразках народної і письменницької творчості прищеплювала любов до рідного краю, його історії, звичаїв, традицій, материнської мови. За підтримки Об'єднання працівників дитячої літератури та Об'єднання українських жінок на еміграції дитячі часописи в Німеччині виховували повагу, людяність, толерантність, моральну силу. Нація і Держава стали невіддільними в діяльності Пласту та Союзу української молоді, їхні ідейно-

духовні настанови та морально-світоглядні засади відстоювали періодичні видання у післявоєнній Європі, орієнтуючи підростаюче покоління на творення нового згуртованого життя нації.

Медійний досвід національно-патріотичного загартування на чужині важливий і сьогодні, коли майже 8 млн осіб із України, здебільшого жінки й діти, отримали тимчасовий захист у Європі після повномасштабного вторгнення росії на територію нашої держави.

Список літератури:

1. Political Writings of Post-World War Two Ukrainian Emigres : Annotated Bibliography and Guide to Research / prepared by W. Roman Petryshyn and Natalia Chomiak; Canadian Institute of Ukrainian Studies. University of Alberta. Edmonton, 1984. 424 p.; Political Refugees and "Displaced Persons", 1945–1954. A Selected Bibliography and Guide to Research with Special Reference to the Ukrainians / Yuri Boshyk and Boris Balan; The Canadian Institute of Ukrainian Studies. The University of Alberta. Edmonton, 1982. 297 p.; Stebelsky I. Ukrainians in the Displaced Persons Camps of Austria and Germany after World War II. *Український історик*. 1986. Ч. 1/2 (89/90). Р. 53–64; Ч. 3/4 (91/92). С. 44–57; Publications by Ukrainian "Displaced Persons" and Political Refugees, 1945–1954 in the John Luczkiw Collection, Tomas Fisher Rare books Library, University of Toronto : A Bibliography / Yury Boshyk and Wlodzimierz Kiebalo. Edmonton, 1988. 398 p.; The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II. Edmonton, 1992. 512 p.; Ilnytzkyj R. A Survey of Ukrainian Camp Periodicals, 1945–50. *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II*. Edmonton, 1992. Р. 271–291 etc.
2. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. 1: роки 1945–1951. Мюнхен, 1985.
3. Присяжний М. Преса української еміграції в Німеччині: становлення, розвиток, тематична палітра (1945–1953). Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 2000, 220 с.
4. Сидоренко Н. Національне-духовне самоствердження. Кн. 3: Національні часописи у «таборовому просторі» Європи після завершення Другої світової війни (Італія, Великобританія, Німеччина, Австрія, 1945–1950). Київ, 2000. 160 с.
5. Сидоренко Н., Сидоренко О. Журналістська «Планета Ді-Пі»: українська преса у таборах військовополонених, переміщених осіб і біженців у Європі після II Світової війни (1945–1950). Київ, 2000. 175 с.
6. Ковпак В. Смилова матриця національної інформаційно-комунікаційної діяльності післявоєнної української еміграції : моногр. Запоріжжя, 2016. 379 с.
7. Тарасов В. Візуальна публіцистика як історичне джерело: альманах «Діпініада», 1946–1947. Харків, 2017. 140 с .
8. Подобед О. Українська планета Ді-Пі: культура та повсякдення. Житомир, 2018. 396 с.
9. Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги): спогади. Нью-Йорк : Коць, 2001. Ч. 2 : В Європі. 303 с.; Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 кн. 2-ге вид. Київ: Києво-Могилян. акад., 2009. Кн. 2 : Літературознавство. 1149 с.
10. Самчук У. П'ять по дванадцятій. Планета Ді-Пі. Харків: Фоліо, 2022. 508 с.
11. Antons J.-H. Displaced Persons in Postwar Germany: Parallel Societies in a Hostile Environment. *Journal of Contemporary History*. 2014. Vol. 49. Is. 1. P. 92–114.
12. Карпенко-Криниця П. Є країна... *Юні друзі*. 1947. Ч. 1. С. 1.
13. Батьки! *Малі друзі*. 1947. Ч. 2. С. 15.
14. Фіголь А. До наших обов'язків на еміграції. *Ватра*. 1947. Ч. 5/6. С. 4–5.
15. Сірий Лев. У день св. Юрія. *Там само*. С. 3.
16. В. Р. Як протиставитись закидам. *Там само*. С. 5.
17. В. І. Що і як читати? *На сліді*. 1948. Ч. 3 (8). С. 16.
18. Фіголь А. [Із наказу Пластової старшини]. *На сліді*. 1947. Ч. 2. С. 2.
19. Р. Лисняк. Наші ідейні основи. *Трембіта*. 1948. Ч. 2/3. С. 10.
20. Заповіді пластунів. *Там само*. С. 11.
21. Від редакції. *Юнак*. 1946. Ч. 1. С. 1.
22. Гордій Т. Їх тисячі по Україні й на чужині. *Там само*. С. 3–6.
23. Р. М. Українська молодь і сучасність. *Там само*. С. 7–11.
24. Курс українознавства. *Там само*. С. 22.

25. Терн Ю. Завдання нашої молоді. *Через терни*. 1946. Ч. 1. С. 1–4.
26. Редакція. *Авангард*. 1946. Ч. 1. С. 1.
27. До всієї української молоді на еміграції. *Там само*. С. 2–3.
28. Кізко П. СУМ напередодні нового 1948 року. *Авангард*. 1947. Ч. 6. С. 2.
29. До комітетів осередків Спілки української молоді. *Вісті Краєвого комітету Спілки української молоді американської та французької зон Німеччини*. 1949. Ч. 1. С. 1.

**Sydorenko N. M., Dubetska O. O. NATIONAL AND PATRIOTIC LANDMARKS
IN THE UKRAINIAN PRESS FOR CHILDREN AND YOUTH (Germany, Austria, 1945–1950)**

The purpose of the article is to determine the main orientations of national and patriotic education in the Ukrainian press for children and youth, which was published in Germany and Austria after the World War II. Ukrainian periodicals (1945–1950) intended for children and youth audiences, in particular “Vatra / Fire” (Berchtesgaden, 1946), “Vovcheniata / Wolves” (Munich-Freimann, 1946), “Dzvinok / The Call” (Korihen, 1946), “Mali druzi / Little Friends” (Augsburg, Bad Wörishofen, 1947–1948), “Na slidi / On the Trail” (Bayreuth, 1947–1948), “Sonechko / Sunny” (Ellwangen, 1947), “Seniorska vatra / Senior Fire” (Regensburg, Munich, 1947–1949), “Trembita” (Augsburg, 1948), “Cherez terny / Through Thorns” (Hannover, 1946), “Yunak / Young Man” (Landeck, 1946), “Yuni druzi / Young Friends” (Munich, 1947), etc. were the object of the study. Some of these periodicals have become rare in Ukraine, they are kept in the collections of the camp press in Munich (Germany) and Cleveland (USA), some are presented in libraries and museums of Europe, North America, and private collections. In recent years, electronic resources (libraries, archives), in particular diasporiana.org.ua and libraria.ua, have begun to open access to emigration publications.

In many areas of cultural-educational and worldview activities among children and youth abroad, after the end of the World War II, the issue of raising conscious and worthy patriots of their homeland was consistently resolved. This mission was also served by the Ukrainian press in emigration, which instilled love for the native land, its history, customs, traditions, and mother language based on the examples of folk and literary creativity; supported respect, humanity, tolerance, moral strength. The Nation and the State became inseparable in the activities of Plast (scouts) and the Union of Ukrainian Youth, their ideological and spiritual guidelines and moral and worldview principles were defended by periodicals in post-war Europe, orienting the younger generation to the creation of a new united life of the nation.

Key words: *press, children’s periodicals, scout’s magazine, Union of Ukrainian Youth, national and patriotic education, the spirit of the nation, camps for displaced persons.*

Чайкун Е. С.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ПРОБЛЕМА ІНФОРМАЦІЙНОГО ІМУНІТЕТУ ТА ВИКЛИКІВ ІНФОДЕМІЇ

Ця стаття присвячена вивченню проблеми інформаційного імунітету та викликів інфодемії. Дослідження проведено на основі аналізу наукової літератури і статистичних даних. У статті розглядаються концептуальне визначення інформаційного імунітету, причини та наслідки його порушення, а також виклики, які постають у сучасному світі внаслідок інфодемії.

Інформаційний імунітет є важливим елементом захисту людини від негативних впливів інформації, що можуть спричинити шкоду здоров'ю, психологічний дискомфорт, а також вплинути на формування світогляду та поведінки.

У статті представлено сучасні технології і методи захисту від шкідливої інформації, а також запропоновано шляхи підвищення рівня інформаційної грамотності населення. Також розглядаються передумови розвитку критичного мислення у суспільстві, такі як демократія, зрозуміла система прийняття рішень та дезорієнтація, стабільність і трансформація, моноканальність інформування та мультиканальність, багатобічність, діалогічність, інтерактивність. У висновках надано огляд ментальних запобіжників, таких як суб'єктивність, індивідуальна картина світу, активна комунікативна поведінка.

Ми поставили таке дослідницьке запитання: які відповідні контрзаходи потрібні для боротьби з інфодемією та які заходи для підвищення інфоімунітету? Дослідження мало на меті визначити інфодемічні виклики та стратегію боротьби з ними. Наявну літературу було проаналізовано за допомогою методів якісного дослідження, зосереджених на механізмі, впливі та протистоянні інфодемії.

Ключові слова: інформаційний імунітет, інфодемія, критичне мислення, емоційний інтелект, медіаграмотність, інформаційна гігієна.

Постановка проблеми. Сьогодні ми живемо в епоху цифрової революції, коли інформація стала найважливішим ресурсом. Люди отримують її з різних джерел, таких як соціальні мережі, сайти новин, інформаційні портали та ін. Однак, на жаль, не всі джерела інформації є надійними та достовірними. Це свідчить про те, що інформаційний імунітет людей порушується, і у зв'язку з цим виникає багато проблем.

Наразі очевидно, що Інтернет, соціальні мережі та інші засоби комунікації з легкодоступними даними сприяють поширенню інформації, яка вводить в оману. Наша стаття має на меті надати огляд проблем інформаційного імунітету та викликів інфодемії, підвищити обізнаність щодо її негативного впливу на суспільство. Крім того, ми наводимо кілька рекомендацій, які можуть запобігти впливу інфодемії.

Інфодемія демонструє, як необмежений доступ до інформації може заплутати та вплинути на поведінку людей під час надзвичайної ситуації. У статті ми обговорюємо невирішені проблеми і пропонуємо напрями досліджень для

підвищення готовності до майбутніх криз у суспільстві.

Враховуючи серйозні інфодемічні загрози в усьому світі, це дослідження має на меті визначити проблеми інфодемії та розробити стратегії її подолання. Результати дослідження можуть пом'якшити несприятливі наслідки інфодемії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом проблема інформаційного імунітету та викликів інфодемії набула особливої актуальності. З розвитком соціуму виникають індивідуальні способи регуляції, в т. ч. і психозахисної. Розвиток особистості в культурі передбачає постійну готовність до змін, підвищення власної психологічної надійності (С. Кузікова, 2018)

Дж. Мейер та П. Селоуей (1990) розробили концепцію емоційного інтелекту, яка набула значної популярності в наукових дослідженнях. Пізніше вони виявили, що успіх у житті залежить не тільки від інтелектуальних здібностей, а й від емоційного інтелекту. П. Селоуей (2004) досліджував питання формування емоційного інтелекту у студентів та викладачів вищих навчальних

закладів. Він наголошує на важливості розвитку критичного мислення і здатності до самоконтролю.

Д. Гулман (1994) у своїх дослідженнях також відзначає важливість розвитку емоційного інтелекту для успішного функціонування людини в сучасному світі.

У своїй книзі “The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains” (2010) американський письменник та журналіст Нік Карр розглядає вплив Інтернету на наш мозок. Автор стверджує, що перехід від традиційного способу читання до «глибокого» читання (тобто уважного, продуманого аналізу тексту) є складним завданням для нашого головного мозку через постійну доступність широкого обсягу інформації в Інтернеті. Він також висловлює занепокоєння, що такий стан може сприяти розвитку психологічних проблем, таких як депресія та тривожність.

О. Суська (2021) досліджувала питання впливу інфодемії на людей та проблему формування інформаційного імунітету в умовах пандемії COVID-19. Вона наголошує на необхідності формування навичок критичного мислення серед населення.

Т. Шмарьова (2004) у своїх наукових публікаціях зосередила увагу на різноманітних аспектах кібербезпеки, зокрема заходах з підвищення інформаційної свідомості серед населення та працівників різних галузей.

Більшість літератури стосується емоційного імунітету, однак зростання обсягів інформації в Інтернеті та швидкість її поширення є викликами для інформаційного імунітету, тому дослідники продовжують шукати шляхи його розвитку і підвищення медіаграмотності серед населення.

Постановка завдання. У цій статті розглянуто поняття та методи отримання інформаційного імунітету, виклики інфодемії, які стали актуальними в сучасному світі. У ній наведено концептуальний огляд останньої літератури з цієї теми, висвітлено теоретичний вимір, узгоджений з вірусною аналогією щодо сприйнятливості, поширення та імунізації від інфодемії.

Виклад основного матеріалу. Інформаційне суспільство зумовлює постійне збільшення потоку інформації, що створює виклики для людського організму, а це може стати причиною різних захворювань, таких як стрес, депресія, інформаційна перенавантаженість тощо [53]. Порушення правил інформаційної етики, надання неякісної та неточної інформації можуть призвести до негативних наслідків, тому важливо підвищити рівень

інформаційного імунітету населення та розробити ефективні методи його захисту.

Інформаційний імунітет – це здатність ідентифікувати маніпуляцію, фейк, оцінити рівень їх небезпеки і вміння їм запобігти. В іншому разі читач/глядач споживає усю інформацію та діє відповідно до неї. Виробити імунітет можна лише за допомогою підвищення медіаграмотності та дотримання правил інформаційної гігієни. Центр протидії дезінформації при РНБО України пояснює, як отримати інформаційний імунітет: отримувати інформацію лише з офіційних джерел; не варто реагувати на занадто емоційні повідомлення; не поширювати неперевірену інформацію [4].

«Інформаційний вірус не береться з повітря, а лягає на живильне середовище, яке є в суспільстві: якщо була нагнана паніка в ЗМІ та додалося, що люди не довіряють владі, а лише собі, а також те, що люди бояться за свою безпосередню безпеку, – це зручний ґрунт для Росії зробити інформаційний вірус з розхитування ситуації...» [9].

Фактори ситуації – це проблеми, властиві самій ситуації, які згодом підживлюють інфодемію. Для прикладу, COVID-19 розвивався як швидко змінювана, динамічна ситуація з мінливими, невідзначеними, складними та неоднозначними елементами [35].

Інформатизація не може функціонувати за наказом з одного центру, вона насправді навіть не поліцентрична. Це повністю відкрита система, що не вкладається у рамки горизонтальної структури. Ця мережева структура не обов'язково є демократичною, тому що можуть з'являтися і з'являються мережі елітні й елітарні» [Суська О. Інформаційний імунітет. Монографія. Київ, 2008. С. 32].

До факторів, які можуть впливати на розвиток інформаційного імунітету в Україні, можна віднести недостатню доступність до якісної інформації та небажання людей орієнтуватися на факти й аргументи. Розвитку інформаційного імунітету допомагає телемарафон «Єдині новини», адже його мета – інформувати населення про ситуацію в Україні від початку російського вторгнення.

Майже половина українців (46%) дивляться марафон «Єдині новини» на телеканалі «1+1», ще 29% – на «ICTV», 24% – на «Україна 24» і 19% – на «Україна». Серед жителів міст із населенням понад 50 тисяч глядачами марафону є 7,88 млн українців і фактично усі вони – 7,83 млн – довіряють «Єдиним новинам». При цьому 2,98 млн громадян дивляться його щодня. У населених пунктах, де проживає менше ніж 50 тисяч осіб,

телемарафон дивляться 10,52 млн українців, щодня за ним стежать 5,94 млн громадян нашої країни, довіряють йому 9,97 млн. Здебільшого глядачі дивляться марафон на телебаченні, близько чверті – на ютубі, ще близько пів мільйона – у додатку «Дія».[18]

Сьогодні найбільшій продуктивності у сфері вивчення протидії маніпуляціям свідомістю набуває теорія Карла Роджерса «Відмова в дозволі впливу». Можна не піддавати сумніву чинсь правоту або відверто заперечувати правдивість інформації (техніка аргументації та спростування). Якщо маніпуляція буде усвідомлена адресатом, можна певним чином гарантувати відсутність побічних негативних впливів, адже захист – це усвідомлена спроба самовизначення суб'єкта. Самопрезентація особи є за своєю природою багатомірною[41].

Причини порушення інформаційного імунітету можуть бути наслідком багатьох чинників. Одним із них є інфодемія – масове поширення неправдивої та недостовірної інформації, що може призвести до втрати довіри до інформаційних джерел. Іншим чинником є погана освіта та низький рівень грамотності, які не дають змоги людям правильно оцінювати і використовувати інформацію. Також роль у порушенні інформаційного імунітету можуть відігравати соціальні мережі, які стають майданчиком для поширення неправдивої та недостовірної інформації, а також сприяють формуванню «бульбашок» інформації.

Основними методами боротьби інфодемією є підвищення рівня грамотності та критичного мислення серед населення, створення законодавства і механізмів контролю за поширенням неправдивої та недостовірної інформації, а також підтримка і розвиток достовірних джерел інформації.

Створення законодавства та механізмів контролю є важливим кроком у боротьбі з інфодемією. Для захисту від неправдивої та недостовірної інформації можна використовувати закони про дифамацію і накладати штрафи на осіб та організації, які поширюють неправдиву інформацію. Також можна створювати незалежні органи, що займаються перевіркою достовірності інформації та контролем за її поширенням. Для цього можна віддавати перевагу незалежним ЗМІ, які дотримуються журналістської етики і забезпечують об'єктивну та достовірну інформацію.

Інфодемія може призводити до стресу, втрати концентрації, порушення сну, депресії, психічної втоми. За даними досліджень, 80% населення

країн світу стикається з інформаційним перенавантаженням, яке впливає на якість життя та продуктивність праці [39].

Концепція інфодемії відома вже більше десяти років. Термін «інфодемія» з'явився у 2003 році й знову використовувався під час пандемії COVID-19. Вперше 11 травня 2003 року його використав Девід Роткопф, оглядач і політолог Washington Post. Це сталося під час пандемії SARS (*тяжкий гострий респіраторний синдром – ТГРС*). Зокрема, Роткопф визначив інфодемію як «кілька фактів, змішаних зі страхом, припущеннями та чутками, посилених і швидко поширених у всьому світі завдяки сучасним інформаційним технологіям, які вплинули на національну та міжнародну економіку, політику і навіть безпеку абсолютно непропорційним чином» [5].

Дослідники зосереджують увагу на факторах відправника, які пов'язані з джерелами дезінформації в інфодемії. Деякі відправники мають власні комерційні чи політичні плани з наміром «обманом змусити людей повірити в щось заради фінансової або політичної вигоди» [38].

Вплив інфодемії на здоров'я населення можна розділити на чотири кластери: I – стрес; II – обман; III – насильство, що призводить до IV – шкоди. Інфодемія може призвести до стресу, а також обману, що призведе до прийняття помилкових рішень. Щоб уникнути цього, потрібно своєчасно спланувати свою реакцію [53]. Корисними інструментами для досягнення цієї мети можуть бути засоби перевірки фактів, застосування фільтрів, рекомендації з медіаграмотності та допомога штучного інтелекту. Його можна використовувати задля автоматичного виявлення фейкових новин.

На початку 2020 року Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) оголосила всесвітню інфодемію. Вона характеризується надлишком інформації, особливо неправдивої та оманливої.

Емоційний інтелект, як компонент соціального мислення, є важливим аспектом інформаційного імунітету людини [42]. Це поняття вперше було запропоноване психологом Пітером Селуовеєм у 1990-х роках. Емоційний інтелект – це здатність розуміти і керувати своїми та емоціями інших людей [1] Дж. Мейер та П. Селуovej вважають, що він складається з п'яти компонентів: 1) усвідомлення власних емоцій; 2) управління власними емоціями; 3) мотивації; 4) розуміння емоцій; 5) соціальних компетентностей [5, с. 31]. Згідно з Мейером та Селуовеєм, емоційний інтелект – це здатність розуміти та керувати власними емоціями й емоціями інших людей, а також вико-

ристовувати цю інформацію для досягнення своїх цілей. Вчені також виділили п'ять його складових: 1) самосвідомість; 2) самокерування; 3) соціальна компетентність; 4) керування емоціями; 5) використання емоцій. Вони створили концепцію емоційного інтелекту та розробили перший тест для вимірювання цього показника.

Деніел Гоулман, американський психолог, який відомий своїми дослідженнями у галузі психології лідерства та емоційного інтелекту, вважає, що емоційний інтелект є ключовою компетенцією для досягнення успіху в житті та роботі. У своїй книзі «Емоційний інтелект: Чому він може мати більше значення, ніж IQ» (1995) Гоулман стверджує, що успіх у житті залежить не тільки від нашого когнітивного інтелекту, а й від того, наскільки ми здатні розуміти та керувати своїми емоціями й емоціями інших людей.

Д. Гоулман також звернув увагу на важливість розвитку емоційного інтелекту в сучасному світі [29]. Його розвиток може зменшити вплив негативної інформації та покращити загальну психічну стійкість [29]. Вивчення та розвиток емоційного інтелекту можуть стати допомогою у боротьбі з інфодемією та зменшити вплив шкідливої інформації на людину.

Дослідники розробили поняття імунізації від фейків, теорію психологічного щеплення [21]. Згідно з нею, як вакцини сприяють виробленню антитіл для імунітету проти майбутніх інфекцій, такого самого ефекту можна досягти з інформацією. Теорія щеплення діє за допомогою двох механізмів, а саме: 1) мотиваційної загрози (бажання захистити себе від маніпуляційних атак), коли відбувається активація імунної системи; 2) попереднього розкриття дезінформації шляхом спростування (для генерації когнітивних «антитіл»). Після того як люди здобудуть «імунітет», вони можуть поширювати щеплення шляхом офлайн- та онлайн-взаємодій (розмова після «щеплення»), що може надати *можливість колективного імунітету в онлайн-спільнотах* [21]. Проте, як і в багатьох біологічних вакцинах, дослідження виявили, що психологічний імунітет також із часом слабшає, але його можна підтримувати протягом кількох місяців регулярними «бустерними» щепленнями [21].

Термін «інфодемія» означає надлишок інформації (справжньої чи ні), пов'язаної з певною темою, зростання якої може відбуватися експоненціально за короткий проміжок. [33]. Існує проблема ехокамер, у яких потік інформації часто систематично зміщується у бік однодумців [48].

Під час COVID-19 поняття «інфодемія» повернулося із силою, невідомою дотепер. Багато що свідчить, що вона, як і коронавірус, залишиться з нами і надалі через широкий доступ до ЗМІ, в т. ч. інфотейнменту (інформаційно-розважальні програми), політичної, ділової та будь-якої іншої дезінформації.

Захист від інформаційної шкоди можливий завдяки використанню сучасних технологій і методів. Один з ефективних методів захисту – це критичне мислення та аналіз інформації. Критичне мислення полягає в тому, щоб ставитися до отриманої інформації з критичними запитаннями та перевіряти її достовірність [36]. Також важливо використовувати різноманітні джерела для отримання об'єктивної і повної інформації. Зокрема, корисними будуть наукові публікації, офіційні джерела, статистичні дані, документальні фільми тощо. Крім того, ефективним методом захисту від інформаційної шкоди є зменшення часу, який людина витрачає на використання мобільних пристроїв та Інтернету. Важливо регулювати кількість часу перебування у соціальних мережах та месенджерах, а також контролювати обсяг інформації, яку ми отримуємо через ці канали.

Кризова інформатика досліджує не лише те, як інформація циркулює під час кризових подій, особливо в Інтернеті та соціальних медіа, а й вивчає поведінку людини, як вона реагує на кризові події, а також базується на основі соціології катастроф. Наукові дослідження у сфері інформаційної безпеки показують, що питання інформаційного імунітету є актуальним не лише в Україні, а й у більшості країн світу [8]. Сутність інформаційного імунітету полягає у здатності людини захищати своє здоров'я від впливу шкідливих інформаційних факторів. При цьому важливою є здатність не тільки розпізнавати і відкидати шкідливу інформацію, а й уміння відрізнити правдиву інформацію від фейкової.

Однак не всі люди мають розвинені навички критичного мислення, що зумовлено різноманітними факторами, такими як вікові особливості, освітній рівень, соціальний статус тощо. За останні роки вірогідність фейкових новин зросла в кілька разів, і ця тенденція продовжується. Вивчення їх впливу на різні групи людей, включаючи молодь, є актуальним завданням у дослідженні проблем інформаційного імунітету. За дослідженнями О. Суської [10], інформаційний імунітет є важливим фактором у боротьбі з інфодемією. Для забезпечення ефективності інформаційного імунітету необхідно виявити можливі

небезпеки та ризики, що загрожують інформаційній безпеці індивіда. До них можуть належати відкриті мережі, слабкі паролі, незахищені Wi-Fi з'єднання, підозрілі електронні листи та мережеві атаки.

Зважаючи на важливість захисту інформації у сучасному світі, кризова інформатика заслуговує на окрему увагу в нашій науковій статті. Кризова інформатика – це галузь інформатики, що займається захистом інформації в умовах кризових ситуацій, таких як техногенні катастрофи, терористичні атаки, епідемії, війни тощо [8].

У контексті проблеми інформаційного імунітету кризова інформатика може допомогти розв'язати ряд завдань. За останні кілька років ми були свідками багатьох кризових ситуацій, які сталися через порушення інформаційної безпеки. Наприклад, атака на компанію Equifax у 2017 році, під час якої було скомпрометовано більше 143 мільйонів особистих даних, є яскравим прикладом того, як порушення інформаційної безпеки може вплинути на мільйони людей і викликати серйозні наслідки для їхнього життя [16]. Крім того, кризова інформатика може бути корисною у боротьбі з інфодемією. Як ми вже зазначили, інфодемія є поширенням неправдивої або маніпульованої інформації в Інтернеті.

У майбутньому розвиток інформаційного імунітету стане ще важливішим завданням, оскільки збільшується кількість інформації, що оточує людину. Інфодемія є складним викликом, але можливості сучасних технологій дозволяють дізнатися про неї більше, вивчати її та реагувати на неї. Розвиток інформаційного імунітету залежить від багатьох факторів, і важливо усвідомлювати їх, щоб бути успішним у сучасному світі.

Критичне мислення входить у рамки «навичок XXI століття» і вважається однією з цілей освіти. Передумовами розвитку критичного мислення є стабільність та демократія, які стимулюють його, а також зрозуміла система прийняття рішень, діалогічність, інтерактивність та суб'єктність, дезорієнтація, трансформація і мультимедіальність.

Значна роль у формуванні інформаційного імунітету належить медіаграмотності, що включає у себе знання основ медіакультури, вміння критично оцінювати інформацію та розуміти медіа-механізми маніпуляції. Також важливою є інформаційна гігієна, яка передбачає використання інформації з максимальною користю та мінімальною шкодою для здоров'я.

Передумовою розвитку критичного мислення є демократія. У демократичних суспільствах

влада належить народу, свобода думки та висловлювання є їхньою складовою, що дозволяє людям аналізувати й оцінювати інформацію, приймати рішення та виступати з власними поглядами [27].

Розвиток критичного мислення у суспільстві може бути ускладнений через вплив різних факторів, таких як, наприклад, тоталітаризм. У тоталітарних режимах правління здійснюється через засоби примусу та контролю, що призводить до відсутності свободи слова й думки. Таке обмеження відвертає розвиток критичного мислення у суспільстві. Ханна Аренд у своїй книзі «The Origins of Totalitarianism» висвітлює, як у тоталітарних режимах люди стають залежними від держави та втрачають свою індивідуальність [31].

Для того щоб розвивати критичне мислення, необхідна зрозуміла система прийняття рішень. Це означає, що процес прийняття рішень повинен бути доступним і зрозумілим для усіх учасників, що зменшує ризик помилок і забезпечує більш якісні рішення [32]. Ще однією передумовою розвитку критичного мислення є дезорієнтація – стан, коли людина не може знайти відповіді на певні запитання або зорієнтуватися в нових умовах. Але саме дезорієнтація може спонукати до розвитку критичного мислення. Перебуваючи у цьому стані, людина шукає відповіді на запитання і намагається пристосуватися до нових умов.

За словами Джона Дьюї, передумовами розвитку критичного мислення у суспільстві є стабільність та трансформація. Стабільність передбачає певний рівень довіри до суспільства та його інституцій [23]. А трансформація прогнозує здатність людей адаптуватися до змін. Сучасний світ надзвичайно швидко змінюється, тому люди повинні бути здатні змінюватися разом із ним. Це означає, що вони повинні бути відкриті до нових ідей, нових джерел інформації та нових підходів до аналізу даних. З іншого боку, занадто великі зміни можуть призвести до невизначеності, що своєю чергою може пригнічувати розвиток критичного мислення.

Одним із важливих аспектів розвитку критичного мислення є мультимедіальність інформування. Зараз людина має можливість отримувати інформацію з різноманітних джерел, включаючи телебачення, радіо, Інтернет та соціальні мережі. Мультимедіальність інформування забезпечує різноманітність думок та поглядів, що сприяє розвитку критичного мислення [47].

Однак важливо зазначити, що мультимедіальність інформування може бути також негативним фактором, що обмежує розвиток критичного мис-

лення. Інформація, яка надходить із різних джерел, може суперечити одна одній, що також призводить до збоїв у розумінні та її аналізі. В умовах моноканального (однобічного) інформування людина не має можливості отримати повну картину подій і проаналізувати різноманітні джерела інформації. Це призводить до формування стереотипів і уявлень, які можуть бути спотвореними та не відповідати дійсності.

Однією з передумов розвитку критичного мислення є багатобічність комунікацій. Діалогічність та інтерактивність є основою багатобічної комунікації. Критичне мислення передбачає не тільки сприйняття інформації, а й активну участь у діалозі та взаємодії. Такий підхід дозволяє збагачувати знання, відкривати нові погляди і поглиблювати розуміння різних питань. Проте однобічність може бути перешкодою до розвитку критичного мислення. Однобічна комунікація має монологічний характер і передбачає передавання інформації від однієї сторони до іншої без можливості обговорення та розуміння різних точок зору [25]. Така комунікація може призвести до формування стереотипів та уявлень, які не завжди відповідають реальності.

Іншою передумовою критичного мислення є суб'єктність. Критичне мислення передбачає не тільки аналіз та сприйняття інформації, а й пошук власних рішень і переконань. Суб'єктивність поглядів є важливою складовою процесу формування критичного мислення. На думку Хабермаса, для того щоб суспільство стало більш демократичним і критичним, потрібно використовувати не лише діалогічні та інтерактивні форми комунікації, а й забезпечувати суб'єктність кожного учасника [30]. Саме це може допомогти уникнути однобічності.

Передумовою успішного формування інфоіmunітету є також економіка, а саме економічний розвиток країни. Зменшення рівня бідності та підвищення рівня життя є факторами, що сприяють зростанню рівня освіти і культури населення, а це, своєю чергою, позитивно впливає на розвиток інфоіmunітету. Країни з високим рівнем економічного розвитку мають більше можливостей для створення інформаційної інфраструктури, забезпечення високошвидкісного Інтернету та розроблення відповідних програм і платформ для розвитку інфоіmunітету.

На розвиток інфоіmunітету також впливає якісна освіта населення. Люди, які мають достатній рівень освіти, здатні критично мислити та аналізувати інформацію, яка до них надходить.

Вони незмінно краще здатні відрізнити правдиві новини від неправдивих [3]. Також, згідно з дослідженнями [7], люди, які ведуть здоровий спосіб життя, відповідально ставляться до свого здоров'я та знають, як користуватися інформацією, менш вразливі до маніпуляцій та дезінформації.

Розшарованість суспільства може стати передумовою формування інформаційного іmunітету. Здатність людей з різних соціальних та культурних груп спілкуватися та взаємодіяти між собою дозволяє уникнути інформаційної ізоляції, яка може призвести до формування спотворених уявлень про світовий порядок. До того ж, розшарованість суспільства забезпечує можливість взаємодії між різними групами, в тому числі між науковцями та споживачами інформації, що дозволяє збільшити якість інформації та сприяє формуванню критичного мислення. Проте згідно з теорією Дюркгейма, якщо суспільство є розшарованим з нечіткими нормами та цінностями, то це може призвести до розладу в індивідуальній поведінці [24].

Інструменти боротьби проти маніпуляцій інформацією також є важливою передумовою формування інформаційного іmunітету. У цьому контексті необхідно розробляти та використовувати інструменти аналізу і критичного оцінювання інформації, що дозволить виявляти маніпулятивні дії.

Інститути є важливою базою для формування інфоіmunітету населення. [26] До них належать: освітні інститути (школи, університети тощо), які забезпечують формування критичного мислення для ефективного відбору та розуміння інформації; медіаінститути (телебачення, радіо, газети, журнали), що відіграють важливу роль у формуванні свідомості та інформаційної культури широких мас;

інститути культури (музеї, театри, кінотеатри, бібліотеки тощо), які забезпечують доступ до культурної спадщини, розвиток культурної освіти та компетентності;

науково-дослідні інститути, що займаються дослідженням різних аспектів інформаційного простору.

Усі ці інститути можуть сприяти формуванню інфоіmunітету населення, але для цього необхідні їх правильне функціонування та взаємодія між ними.

Важливо навчитися захищати свої емоції та психіку в умовах підвищеного стресу, які часто супроводжують сучасне життя. У цьому процесі можуть допомогти практичні заходи психологічного захисту, такі як зміцнення інтелекту,

візуалізація захисних образів та використання різноманітних бар'єрів (словесних, емоційних, інтерпретативних). Зокрема, зміцнення інтелекту може бути важливим фактором у психологічному захисті. Інтелектуальні здібності людини допомагають розуміти складні ситуації, знаходити рішення та оцінювати наслідки своїх дій.

Ще одним ефективним способом психологічного захисту є візуалізація захисних образів, що полягає у створенні в уяві позитивних образів-бар'єрів, які допоможуть захистити психіку від негативних впливів зовнішнього середовища, стресу та негативних емоцій [26].

До інших методів психологічного захисту можна віднести використання різноманітних бар'єрів. Наприклад, словесні бар'єри полягають у тому, щоб не давати інформації або не відповідати на запитання, які можуть спричинити стрес. Емоційні бар'єри забезпечують захист від негативних емоцій, які можуть викликати стрес. Інтерпретативні бар'єри допомагають захиститися від негативних інтерпретацій подій та ситуацій, які можуть викликати стрес. Людина намагається ставитися до подій інтерпретативно, а не реалістично. Проте активний тиск маніпуляцій стає все більш досконалим і витонченим, що потребує володіння усім спектром соціального мислення.

Критичне мислення, емоційний інтелект, інформаційний імунітет є компонентами соціального мислення. Соціальне мислення охоплює процеси, які включають сприйняття, увагу, сприймання інформації, запам'ятовування, розуміння та інтерпретацію соціальних явищ, а також прийняття рішень і дії у соціальних ситуаціях. Розвиток соціального мислення відіграє важливу роль у житті людини, оскільки допомагає розуміти та адаптуватися до соціального середовища.

З розвитком соціуму розвиваються й індивідуальні способи регуляції, у т. ч. й психозахисної. Розвиток особистості в культурі передбачає постійну готовність до змін, підвищення власної психологічної надійності.

Відмова у дозволі впливу є ефективним засобом протидії маніпуляціям свідомістю. Основним принципом такої відмови є відмова від активного сприйняття, оцінювання та інтерпретації інформації, що надходить ззовні. Відмова у дозволі впливу полягає у тому, щоб замість пасивного сприйняття інформації зосередитися на своїх власних цінностях, потребах та переконаннях і відкидати будь-яку інформацію, що суперечить їм.

Згідно з дослідженнями О. Суської та Т. Шмарьової (2019), важливим фактором формування

інформаційного імунітету є розуміння принципів критичного оцінювання інформації, зокрема її достовірності, обґрунтованості та актуальності. Також дослідники наголошують на необхідності вміння аналізувати та оцінювати інформацію з різних джерел, зокрема медіаресурсів та соціальних мереж, що часто містять фейкові новини і маніпулятивну інформацію.

Крім того, згідно з дослідженням О. Суської (2016), важливим фактором формування інформаційного імунітету є психологічний стан особистості, зокрема самооцінка та ставлення до себе як до інформаційної сутності. Авторка вважає, що особистість, яка має високу самооцінку та позитивне ставлення до себе, є більш стійкою до негативних впливів інформації та володіє більш високим рівнем інформаційного імунітету.

Отже, інформаційний імунітет є важливою складовою інформаційної безпеки як особистості, так і держави загалом. Формування інформаційного імунітету передбачає розвиток інформаційної грамотності та критичного мислення.

Висновки і пропозиції. Інфодемія стала суттєвим викликом для нашого суспільства в умовах розгортання кіберпростору та інформаційних технологій. Щоб зберегти свій інформаційний імунітет, необхідно розвивати критичне мислення та критичну грамотність, вміти аналізувати і перевіряти інформацію з різних джерел. Також необхідно враховувати психологічний аспект та дотримуватися принципів цифрової гігієни.

Інфодемія, як масове поширення неправдивої та недостовірної інформації, може мати серйозні наслідки для суспільства, економіки і здоров'я людей. Інформаційний імунітет є важливим чинником для забезпечення здоров'я та безпеки людей в епоху цифрових технологій і масової комунікації. Інформаційна грамотність та розвиток критичного мислення є ключовими для інформаційного імунітету.

Розвиток інформаційного імунітету в Україні потребує комплексної підтримки держави, громадських організацій, засобів масової інформації.

Серед заходів, які можуть сприяти розвитку інформаційного імунітету в Україні, можна виділити такі: розроблення та впровадження програм навчання критичного мислення і медіаграмотності у школах та вищих навчальних закладах; підтримка проєктів з медіаосвіти, які сприяють розвитку критичного мислення, відповідального сприйняття інформації та захисту від маніпуляцій; підтримка ініціатив громадських організацій, спрямованих на підвищення рівня медіагра-

мотності і розвитку інформаційного імунітету; запровадження нормативно-правових актів, спрямованих на захист від маніпулятивної інформації та підвищення рівня критичного мислення у суспільстві; створення інфраструктури для забезпечення доступу до якісної і достовірної інформації, а також підвищення рівня цифрової грамотності населення; проведення кампаній з популяризації культури медіаспоживання та відповідального сприйняття інформації.

Розвиток інформаційного імунітету в Україні важливий для забезпечення національної безпеки, підвищення якості життя громадян та рівня демократії у суспільстві. Тому необхідно вжити всіх заходів для зростання медіаграмотності і розвитку критичного мислення серед населення, а також забезпечення доступу до якісної та достовірної інформації.

Отже, можна зробити висновок, що інформаційний імунітет є важливою складовою нашої психічної та фізичної стійкості в умовах інфодемії. Це вимагає від нас постійної самоосвіти, розвитку медіаграмотності та критичного мислення, а також збалансованого використання Інтернету і соціальних медіа. Люди з вищим рівнем медіаграмотності та емоційного інтелекту краще розуміють і критично оцінюють інформацію, менш схильні до маніпуляцій та розповсюдження недостовірної інформації.

Ментальними запобіжниками інфодемії є суб'єктність та індивідуальна картина світу суб'єкта – споживача медіановин, яка завжди буде відрізнятися від того контенту медіадискурсу,

який присутній на даний момент у сучасному медіапросторі, де все активніше взаємодіють і традиційні медіа, і ресурси інтернетмереж.

Активна комунікативна і публічна поведінка (зокрема, медіаповедінка) не тільки забезпечує реалізацію інтересів, інформаційних потреб і запитів особистості, а й одночасно стає дієвим механізмом соціалізації, формування політичної культури, громадянської позиції особи, усвідомленої участі в інформаційному обміні.

Представлена у статті інформація ґрунтується на якісних матеріалах, отриманих з оглядів. Багато явищ, представлених в оглядах, ґрунтувалися на спостереженнях, а не обов'язково на контрольованих експериментах. Отже, висновок про причинно-наслідковий зв'язок, а не про асоціацію слід робити з обережністю. Тим не менше, ця робота є інформативною та узагальнюючою у контексті цих обмежень. Цей звіт є цікавим як основа для майбутніх досліджень.

Для подальшого вивчення проблеми інфодемії необхідно провести комплексні соціологічні дослідження, щоб виявити залежності між рівнем освіти, віком та іншими факторами інформаційної грамотності і здатністю до відбору та аналізу інформації. Попередні дослідження засвідчують, що інфодемія може мати серйозні наслідки для суспільства, зокрема впливати на процеси прийняття рішень, здоров'я та безпеку людей. Тому вирішення цієї проблеми потребує комплексного підходу, що об'єднує зусилля дослідників, громадськості та влади.

Список літератури:

1. Денисевич О. О. Critical thinking role in educational reform of high school in information society. *Proceedings of the national aviation university. series: philosophy, cultural*. 2011. Vol. 13, no. 1. URL: <https://doi.org/10.18372/2412-2157.13.8382>
2. Дзьобань О. П., Рубан О. О. Modern person: security problems of adaptation to the new information environment. *Information and law*. 2019. No. 1(28). P. 9–18. URL: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.1\(28\).221254](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.1(28).221254)
3. Запороженко О. Основні принципи освіти в інформаційному суспільстві. *Human Studies a collection of scientific articles Series of «Philosophy»*. 2021. №41. С. 148–161. URL: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.10>
4. Звіти – Центр протидії дезінформації при Раді національної безпеки та оборони України. *Центр протидії дезінформації | Головна сторінка*. URL: <https://cpd.gov.ua/category/reports/>
5. Інфодемія, або паралельна чума. *StopFake*. URL: <https://www.stopfake.org/uk/infodemiya-abo-paralelna-chuma/>
6. Кузікова С. Організація фахової підготовки студентів-психологів як технологія формування суб'єкта саморозвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2018. Вип. 1 (38). С. 36–40.
7. Макгонігал К. Радість руху: як фізична активність додає впевненості, зближує людей і робить їх щасливішими. Наш формат, 2022.
8. Новородовський В. Інформаційна безпека України в умовах російської агресії. *Society. Document. Communication*. 2020. № 9. С. 150–179. URL: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-9-150-1179>
9. Поліщук А. «Інтерв'ю із засновницею волонтерської ініціативи «Як не стати овочем» Оксаною Мороз. *«День»*. 2020. 19 берез.

10. Сузьська О. О. Інформаційний імунітет: проблеми психологічного захисту в інформаційному просторі. : монографія. Київ, 2008.
11. Сузьська О. О. Мотиваційна парадигма інформаційного вибору за умов персоніфікації медіа-комунікативного простору. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2016. № 2. С. 141–150.
12. Сузьська О. О. Нові медійні практики як фактор формування особистості. *Проблеми політичної психології*. 2016. Вип. 4 (18). С. 122–132.
13. Сузьська О. О. Право людини на інформацію як базова ознака комунікативних стосунків в інформаційному суспільстві. *Комунікація*. 2012. № 2. С. 30–41.
14. Хорошко В. О., Хохлячова Ю. Є. Особливості оцінки безпеки інформаційних систем. *Ukrainian information security research journal*. 2012. Т. 14, № 2 (55). URL: <https://doi.org/10.18372/2410-7840.14.2175>
15. Хорошко В. О., Хохлячова Ю. Є. Information war protection from destructive informational and psychological influences. part 2. *Ukrainian scientific journal of information security*. 2019. Т. 25, № 1. URL: <https://doi.org/10.18372/2225-5036.25.13666>
16. Через хакерську атаку компанія equifax втратила \$87,5 млн. | інтегратор amica. *AMICA. Системний інтегратор*. URL: <https://amica.ua/kompaniya-equifax-zaznala-zbytkiv-na-sumu-87-5-mln-v-tretomu-kvartali/>
17. Шмарьова Т. Інформаційний імунітет: законодавче врегулювання і практика. *Наукові записки НАУКМА: юридичні науки*. 2004. Т. 26. С. 100–103.
18. 75% українців довіряють телемарафону «Єдині новини» – дослідження Gradus Research Company – Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. *Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення*. URL: <https://www.nrada.gov.ua/75-ukrayintsiv-doviryayut-telemarafonu-yedyni-povnyu-doslidzhennya-gradus-research-company/>
19. Carr N. G. *Shallows: what the internet is doing to our brains*. Norton & Company, Incorporated, W. W., 2020. 320 p.
20. Caruso D. R., Salovey P. *Emotionally intelligent manager: how to develop and use the four key emotional skills of leadership*. ReadHowYouWant.com, Limited, 2019.
21. Compton J. Image prepare: image repair, inoculation theory, and anticipated attacks on credibility. *The international journal of the image*. 2016. Vol. 8, no. 1. P. 1–9. URL: <https://doi.org/10.18848/2154-8560/cgp/v08i01/1-9>
22. Cramer P. Defense mechanisms in psychology today: further processes for adaptation. *American psychologist*. 2000. Vol. 55, no. 6. P. 637–646. URL: <https://doi.org/10.1037/0003-066x.55.6.637>
23. Dewey J. “How we think”. Barnes & Noble, 2005. 190 p.
24. Durkheim E. *Law, community and social solidarity. Jurisprudence*. Third edition. | Milton Park, Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge, [2018], 2018. P. 83–88. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315795997-8>
25. Facione P. *THINK critically*. Pearson, 2015.
26. Fukuyama F. *Trust: the social virtues and the creation of prosperity*. Free Press, 1996. 480 p.
27. Gabrielsson D. The role of actual democracy in the link between national identity and support for democracy. *Comparative sociology*. 2021. Vol. 20, no. 4. P. 473–500. URL: <https://doi.org/10.1163/15691330-bja10042>
28. Gergen K. J. Social psychology as history. *Journal of personality and social psychology*. 1973. Vol. 26, no. 2. P. 309–320. URL: <https://doi.org/10.1037/h0034436>
29. Goleman D. *Emotional intelligence: why it can matter more than IQ*. Bantam, 1997. 368 p.
30. Habermas J. *Between facts and norms: contributions to a discourse theory of law and democracy*. Polity Press, 2015. 636 p.
31. Hannah A. *Origins of totalitarianism*. Penguin Books, Limited, 2017.
32. <https://fitk.iainambon.ac.id/tadrisipa/wp-content/uploads/sites/6/2020/10/Cambridge-Thinking-Skills-Critical-Thinking-and-Problem-Solving.pdf>
33. Infodemic. *World Health Organization (WHO)*. URL: https://www.who.int/health-topics/infodemic#tab=tab_1
34. Investigating the Protective Role of Mastery Imagery Ability in Buffering Debilitative Stress Responses / M. L. Quinton et al. *Frontiers in Psychology*. 2019. Vol. 10. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01657>
35. La Bella E., Allen C., Lirussi F. Communication vs evidence: What hinders the outreach of science during an infodemic? A narrative review. *Integrative medicine research*. 2021. Vol. 10, no. 4. P. 100731. URL: <https://doi.org/10.1016/j.imr.2021.100731>
36. Lipman M. *Critical thinking and education. Inquiry: critical thinking across the disciplines*. 1988. Vol. 2, no. 2. P. 1–2. URL: <https://doi.org/10.5840/inquiryctnews19882252>
37. McAfee A. *More from less: the surprising story of how we learned to prosper using fewer resources – and what happens next*. Simon & Schuster, Limited, 2020. 352 p.
38. Pennycook G., Rand D. G. The psychology of fake news. *Trends in cognitive sciences*. 2021. Vol. 25, no. 5. P. 388–402. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tics.2021.02.007>

39. Report: 80% of global workers experience information overload. *Datanami*. URL: <https://www.datanami.com/2022/08/18/report-80-of-global-workers-experience-information-overload/>
40. Ries M. The COVID-19 infodemic: mechanism, impact, and counter-measures—a review of reviews. *Sustainability*. 2022. Vol. 14, no. 5. P. 2605. URL: <https://doi.org/10.3390/su14052605>
41. Rogers C. Psychotherapy. *Current trends in psychology*. Pittsburgh. P. 109–137. URL: <https://doi.org/10.1037/13989-005>
42. Salovey P., Mayer J. D. Emotional intelligence. *Imagination, cognition and personality*. 1990. Vol. 9, no. 3. P. 185–211. URL: <https://doi.org/10.2190/dugg-p24e-52wk-6cdg>
43. Savchenko S., Kurylo V. Formation of Critical Thinking as One of the Conditions for Successful Socialization of the Modern Personality. *Bulletin of luhansk taras shevchenko national university*. 2019. T. 1, № 6(329). C. 64–71. URL: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2019-6\(329\)-1-64-71](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2019-6(329)-1-64-71)
44. Smith J. Reviews : Jürgen Habermas, the structural transformation of the public sphere: an inquiry into a category of bourgeois society (polity press/mit, 1989). *Thesis eleven*. 1992. Vol. 31, no. 1. P. 182–187. URL: <https://doi.org/10.1177/072551369203100115>
45. S.o. P. Emotional intelligence of personality and features of its condition. *Scientific journal of kherson state university. series: psychological sciences*. 2019. No. 1. P. 260–265. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2019-1-43>
46. Susska O., Pashchenko H. Socio-communicative and cultural practices during the pandemic period. *European political and law discourse*. 2021. Vol. 8, no. 2. P. 123–128. URL: <https://doi.org/10.46340/eppd.2021.8.2.18>
47. The development of critical thinking for students in vietnamese schools: from policies to practices / H. Thi Nhat et al. *American journal of educational research*. 2018. Vol. 6, no. 5. P. 431–435. URL: <https://doi.org/10.12691/education-6-5-10>
48. The echo chamber effect on social media / M. Cinelli et al. *Proceedings of the national academy of sciences*. 2021. Vol. 118, no. 9. P. e2023301118. URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.2023301118>
49. The social media context interferes with truth discernment / Z. Epstein et al. *Science advances*. 2023. Vol. 9, no. 9. URL: <https://doi.org/10.1126/sciadv.abo6169>
50. Thoman E., Jolls T. Media literacy—a national priority for a changing world. *American behavioral scientist*. 2004. Vol. 48, no. 1. P. 18–29. URL: <https://doi.org/10.1177/0002764204267246>
51. van der Linden S. Misinformation: susceptibility, spread, and interventions to immunize the public. *Nature medicine*. 2022. Vol. 28, no. 3. P. 460–467. URL: <https://doi.org/10.1038/s41591-022-01713-6>
52. Zahariades D. The art of saying NO: how to stand your ground, reclaim your time and energy, and refuse to be taken for granted. Independently published, 2017. 170 p.
53. Zarocostas J. How to fight an infodemic. *The lancet*. 2020. Vol. 395, no. 10225. P. 676. URL: [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(20\)30461-x](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(20)30461-x)

Chaikun E. S. PROBLEM OF INFORMATION IMMUNITY AND CHALLENGES OF INFODEMIC

This article is dedicated to the study of the issue of information immunity and the challenges of the infodemic. The research is based on the analysis of scientific literature and statistical data. The article discusses the conceptual definition of information immunity, the reasons and consequences of its violation, as well as the challenges that arise in the modern world due to the infodemic.

Information immunity is an important element of human protection against the negative effects of information that can cause harm to health, and psychological discomfort, as well as influence the formation of worldview and behaviour. The article presents modern technologies and methods of protection against harmful information, as well as proposes ways to increase the level of information literacy of the population. The preconditions for the development of critical thinking in society are also discussed, such as democracy, a clear decision-making system, disorientation, stability and transformation, mono channel and multichannel information, versatility, dialogicality, interactivity. The conclusions provide an overview of mental safeguards, such as subjectivity, individual worldview, and active communicative behaviour.

We posed the research question of what corresponding countermeasures are needed to combat the infodemic and what measures can be taken to increase information immunity. The research aimed to identify infodemic challenges and a strategy to combat them. Existing literature was analyzed using qualitative research methods focused on the mechanisms, impacts, and resistance to the infodemic.

Key words: information immunity, infodemic, critical thinking, emotional intelligence, media literacy, information hygiene.

Чубук О. Л.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ВІДМОВА ВІД ПРАКТИКИ ЗАЛУЧЕННЯ «УНІВЕРСАЛЬНИХ» ЕКСПЕРТІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА СТВОРЕННЯ ЯКІСНОГО КОНТЕНТУ І ОЗНАКА СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДІА

Широкомасштабне вторгнення РФ на територію України у лютому 2022 року спричинило появу на вітчизняних телеекранах і в українському сегменті ютуба десятків нових імен військових експертів, що, очевидно, пояснюється бажанням громадян у складних обставинах отримати кваліфікований експертний коментар, дізнатися прогноз бодай на ближчу перспективу. Крім того, «на фоні» офіційних повідомлень, певних обмежень, продиктованих введенням в Україні правового режиму «Воєнний стан», слово експерта для когось стало заспокійливим, комусь замінило довоєнні політичні ток-шоу тощо.

У статті на прикладі деяких провідних вітчизняних медіа і «топових» ютуб-каналів відстежено основні тенденції у практиці співпраці журналістів з експертами, значення, яке медіа приділяють питанню експертності у відповідності до їхніх редакційних політик (правил, принципів, кодексів, настанов). Визначені основні причини ігнорування певних критеріїв під час верифікації експертів, вимог щодо їх належного титрування. Розвідка відповідає на питання, чому деякі медіа вважають військовими експертами тих, хто насправді такими не є. Проведені в ході дослідження спостереження створюють підстави для наступного висновку: подекуди, заради сталості формату, переглядів, трафіку, а інколи й через елементарну нерозбірливість, небажання добросовісно виконувати свою роботу відбувається свідомий відхід від існуючих писаних і неписаних правил, журналістських стандартів, норм журналістської етики. Разом з тим, бізнесові інтереси, халатність чи інші причини не повинні бути в пріоритеті, медіа не вправі зловживати довірою до них з боку людей. Автор доводить, чому подібна недбалість може негативно позначитися на якості контенту, здатна призвести до негативних наслідків.

В українському медійному середовищі існує чимало відповідних напрацювань, розроблені рекомендації, створені бази експертів. Проте, в останні кілька років прогрес тут не був суттєвим, а події «ковідних» років і першого року війни практично призвели до регресу в даному питанні.

Ключові слова: військовий експерт, телеканали, ютуб-канали, війна, експертиза.

Постановка проблеми. Навколишній світ що далі не стає простішим чи більш зрозумілим, – попри науково-технічний прогрес, впровадження революційних технологій, зростаючий рівень інформатизації суспільства, цифровізації виробництва і побуту. Скоріше, він ускладнюється, породжуючи нові запитання. Наукові досягнення, загострення екологічних проблем, загрози і виклики, пов'язані з природними катаклізмами, пандемією коронавірусу, появою інших небезпечних хвороб, тенденція збільшення кількості збройних конфліктів в різних точках земної кулі, зростання їх масштабів, нарешті, російсько-українська війна на вітчизняних теренах, що триває з 2014 року, актуалізували важливість пояснення, «тлумачення» процесів, що відбуваються, а також посилили бажання громадян отримати кваліфікований експертний коментар від знаних (або ж, не

дуже знаних, але компетентних) фахівців у відповідних галузях знань, прогноз бодай на ближчу перспективу.

Разом з тим, останні роки щонайменше в західній півкулі науковці і практики волають про «кінець експертності», падіння рівня, якості експертизи, девальвацію фаховості і наукової компетенції через веб-пошуковики і Вікіпедію, завдяки яким практично кожен може легко отримати первинні, поверхневі знання. Як наслідок, відзначав ще у 2017 році в колонці на NV голова ради директорів Damista Group Д.Шимків, виникає конфлікт між так званою новою «експертністю» та знаннями у класичному сенсі, що породжує ризику [1].

Крім того, чимало «наробила» в сенсі падіння довіри до експертів (в значній мірі через нерозбірливість, невибагливість у виборі останніх з боку

медіа), і в сенсі значення поняття «експертність» пандемія коронавірусу, принаймні, в українському інформаційному полі. Хоча, тут слід відзначити і позитивний для традиційних ЗМІ аспект – читачі і глядачі, зажадавши в умовах, що склалися, дізнатися фахову оцінку, прогнози від професіоналів, знову звернулися до журналістів телеканалів, газет, онлайн-ресурсів, а не до блогерів, які останнім часом, як відомо, суттєво «потіснили» ЗМІ в питанні отримання інформації, впливу на громадську думку.

Нарешті, широкомасштабне вторгнення Збройних Сил РФ на територію України у лютому 2022 року стало своєрідним тригером появи десятків так званих військових експертів, яких раніше ніхто що називається не бачив і не чув. І які ледве не вмиг стали популярними, бо були досить швидко «розкручені» насамперед, телебаченням і ютуб-каналами (почасти ефір за участі того чи іншого «експерта» одночасно транслюється на телеканалі і на його ютуб-каналі, або – паралельно на телеканалі і на ютуб-каналі певного журналіста, працівника цієї телерадіоорганізації). Чому «так званих», – розглянемо дещо пізніше, а зараз важливо наголосити, що подібний масовий «похід в експерти», позитивно позначився на переглядах і трафіку. І це, звісно, добре для медіа. Проте, на наш погляд, подібна «експертизація» у багатьох випадках сприяє спортворенню, зниженню якості контенту, а головне, може мати негативний вплив на життя людей, які у критичній ситуації чи складний період стоять перед необхідністю ухвалення, можливо, доленосного для них рішення.

Направду, журналістська спільнота вже досить тривалий час переймається існуючими в інформаційному просторі проблемами, пов'язаними з «експертністю». Спільними зусиллями практиків, вчених, представників журналістських ком'юніті проведено «роботу над помилками», утворені бази експертів, напрацьовані рекомендації, критерії відбору, зроблені відповідні заклики до медіа ринку і регуляторних органів. Помітною подією в цьому сенсі стала проведена у лютому 2018 року публічна дискусія «Експерти в медіа та професійні стандарти журналістики: кого запрошувати і як титрувати?», під час якої члени Незалежної медійної ради та зацікавлені сторони обговорили особливості залучення експертів у ЗМІ, а за підсумками склали рекомендації на розгляд Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. Як тоді підкреслювала Незалежна медійна рада, постають дві основні проблеми «експертності» в інформаційному про-

сторі: дотримання стандартів збалансованості й точності через запрошення кваліфікованих експертів із певних галузей знань для надання коментарів, а також дотримання стандарту достовірності через належне титрування експертів [2].

Здавалося, журналістам лишалося тільки виконати «домашню роботу». Однак, станом на сьогодні, на жаль, відсутній суттєвий прогрес в даному питанні, про що заявляють представники медіа спільноти на різних майданчиках. Власне, підтверджує це і наша розвідка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні найбільший вплив на формування громадської думки – у телебачення. За даними дослідження, проведеного наприкінці грудня 2021 року на замовлення ГО «Детектор медіа» Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова, найпоширенішим джерелом інформації про події в Україні та світі залишаються загальнонаціональні телеканали. Частка глядачів українського телебачення серед опитаних становить 67% [3]. Очевидно, що телебачення залишається основним джерелом інформації про реформи, новації, ті чи інші зміни в суспільному житті. Незалежна медійна рада у своїх рекомендаціях, про які йшлося вище, також зазначала, що основними джерелами отримання інформації є загальнонаціональні телеканали та випуски новин, якими займається інформаційна журналістика. «Значна кількість подій у світі потребує кваліфікованих експертних коментарів від спеціалістів у відповідних галузях знань. Саме завдяки таким коментарям можливо створювати якісний журналістський контент» [2].

Визначенню умов дотримання стандарту збалансованості через запрошення кваліфікованих експертів з певних галузей знань для надання коментарів та дотримання стандарту достовірності через належне титрування експертів на телебаченні, проблемі компетентності та ідентифікації останніх присвячена наукова розвідка О. Джолоса [4]. За останні 5–6 років з'ясуванню причин виникнення проблем у сфері експертизи, знаходженню відповідей на запитання, звідки з'являються «кишенькові», «диванні», «весільні» й «телевізійні» експерти, де знаходити компетентних фахівців і кому з них довіряти, кого запрошувати, як титрувати тощо присвячено низку публікацій на веб-сайтах медійних спільнот. До частини цих публікацій ми будемо звертатися у даній розвідці.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є визначення причин, які призводять до

ігнорування журналістами деяких критеріїв під час верифікації експертів, інколи самої верифікації, вимог щодо належного титрування, а також з'ясувати питання: чому деякі медіа вважають (анонсують, представляють, титрують) військовими експертами тих, хто насправду такими не є; чи завжди популярність того чи іншого експерта є прямим свідченням його професіоналізму; як журналісту не натрапити на псевдоексперта; що заважає редакціям відмовитися від практики запрошення людей, готових коментувати практично будь-які події навколо.

Відповідно до мети дослідження нами поставлено наступні завдання:

– на прикладі деяких провідних вітчизняних медіа і «топових» ютуб-каналів відстежити основні тенденції у практиці співпраці журналістів з експертами, переважною мірою з тими, яких вони ідентифікують як «військовий експерт», дослідити представлення і титрування експертів, яких редакції національних телеканалів або ютуб-канали називають військовими експертами;

– виявити, яке значення медіа приділяють питанню експертності у відповідності до їхніх редакційних політик, в якій мірі виконуються відповідні положення.

Ми обрали метод спостереження, а також моніторингу інформаційно-аналітичних телевізійних програм та стрімів ютуб-каналів за участі експертів, аналітиків, оглядачів.

Виклад основного матеріалу. Отже, проблеми «експертності» в українських ЗМІ не нові, понад те, вони поглибилися в період пандемії коронавірусу, а пізніше – з початком широкомасштабного вторгнення військ РФ на територію України. Коротко це можна пояснити суттєвим і доволі різким зростанням потреби в експертних коментарях. Експерти стали в нагоді навіть багатьом з тих медіа, які до цього ніколи ними не цікавились.

Важливо наголосити: існують медіа, яким експерти зовсім не потрібні (мова, звісно, не про ті медіа, яких влаштує передруківка контексту з цікавим експертом), – виходячи з проблемно-тематичних напрямків і наявного у видання «на озброєнні» жанрово-форматного ряду. Тому, далі йтиметься про медіа, які у тій чи іншій мірі користаються послугами експертів.

Зрозуміти, наскільки важливе значення «конкретно взяте» медіа приділяє роботі з експертами, можна вже з оприлюдненої ним (на веб-сайті) редакційної політики. Одразу ж зауважимо, що редакційні політики в цій частині значно частіше можна зустріти і більш конкретно виписані

у онлайн-ресурсів, ніж у телеканалів. «Експертність» і «авторитетність», – переважно саме таким чином названі відповідні підрозділи, які ми брали до уваги. Це, зокрема, стосується «Главреда», «Ділової столиці», РБК-Україна. Дані підрозділи досить невеликі за об'ємом, проте ємкі, враховують чи не більшість принципових позицій по роботі з експертами. У «Главреда» цей підрозділ становить лише шість рядків, проте, там є речення, яке могло б стати епіграфом (якби такі дозволялись в науковій статті): «Мета редакції – не тільки переказати читачеві факти, а й дати можливість зрозуміти, що за цим стоїть, що до цього привело, і які у цього можуть бути наслідки» [5].

«Ділова столиця», своєю чергою, підкреслює, що пропонує читачам думки визнаних експертів у різних сферах, використовує їх при підготовці новинних та аналітичних матеріалів. «При цьому ми орієнтуємось не лише на медійний імідж експерта – головним для нас є досвід співрозмовника, його обізнаність у темі» [6].

«Медійний імідж експерта», – поняття, насправду, більш глибоке, ніж популярність і «розкрученість», яких ми вже торкалися. Очевидно, тут треба говорити не лише про популярність, а й про етичні аспекти, пов'язані, зокрема, з бажанням деяких, будемо прямо говорити, псевдоекспертів що називається хайпнути, «піймати хвилю». На жаль, відомий рекламний салоган 90-х років минулого століття «...імідж наше все», схоже, став своєрідним нездоланим бар'єром для телевізійників і багатьох ютуб-каналів, у тому числі для тих, хто намагається висвітлювати тему війни Росії проти України. Причин, чому так відбувається, декілька. Одна із них – і вона, власне, «на поверхні» – недбала, не ретельна верифікація експертів збоку редакцій чи ютуб-каналів. Проте, за нашими спостереженнями, справа може бути не обов'язково у недбалості чи, скажімо, у нерозбірливості збоку посадових осіб редакцій. Мусимо констатувати, що подекуди це робиться свідомо, всупереч публічно заявленій редакційній політиці. І особливо подібне почастишало останнім часом. Звісно, ніхто публічно не заявляє, що, запрошуючи людей в ефір чи стрім, віддає перевагу тим, хто «прописався» на каналах конкурентів, хто «в топі», хто «на вустах», або що для редакції не є важливими експертиза, бекграунд, місце роботи, освіта експерта (і це ще не повний перелік можливої, а вірніше, необхідної верифікації), однак, практика підтверджує саме це.

Полковники запасу Олег Жданов, Роман Світан, Сергій Грабський, Петро Черник після

24 лютого 2022 року що називається увірвалися у якості військових експертів у «воєнні» ефіри вітчизняних телеканалів і стріми ютуб-каналів, їх практично щодня й не один раз можна побачити на різних телевізійних каналах і платформах. З одного боку, можна тільки схвально ставитися до появи «нових облич» в інформаційному просторі. Тим більше, вони – у недалекому минулому кадрові офіцери, свого часу чи не усі навчалися у військових закладах освіти (а наявність профільної освіти в даному випадку, звісно, плюс), мають достатній досвід військової служби. Крім того, «військове минуле» в умовах ведення в країні масштабної війни об'єктивно викликає до них неабияку довіру з боку аудиторії. А з урахуванням того, що «на фоні» офіційних повідомлень, певних обмежень, продиктованих введенням на початку вторгнення правового режиму «Воєнний стан», слово експерта стало як той «ковток свіжого повітря», експерти перетворилися ледве не у «зірок» ефіру, комусь замінили «мильні» політичні токшоу, іншим – психологів, а комусь, можливо, навіть тарологів чи астрологів. Одним із найбільш відомих і показових тут є приклад з колишнім радником глави Офісу Президента України Олексієм Арестовичем, якого військовий психолог Олексій Скиртач назвав «соціальним транквілізатором» і «соціальним заспокоювачем» [7]. Арестович задовго до широкомасштабного вторгнення РФ в Україну був легітимізований засобами масової інформації у якості експерта, а з початком війни став автором фрази-мема про закінчення війни за «2–3 тижні» (пізніше – «2–3 місяці»). Однак, чи вже не на другий день після свого скандального звільнення з посади радника він висловив сумнів у тому, що Україні вдасться перемогти у війні проти Росії [8]. До речі, сам Арестович, і тут треба віддати йому належне, в одному із перших стрімів на ютуб-каналі ФЕЙГИН LIVE зауважив, що він не військовий експерт, а військовий оглядач. Так само до честі достатньо відомого українського військового аналітика полковника запасу Костянтина Машовця, який під час стріму на UKRLIVE.TV теж не погодився з представленням його у статусі військового експерта, додавши при цьому, що військові експерти «сидять у Генеральному штабі» [9].

Однак, повернемося до «нових облич». Ми бачимо, що один із них має фах артилериста, інший – льотчик-інструктор, інші теж зі своїм відповідним бекграундом. Телеканали і ютуб-канали ці їхні дані практично завжди вказують, дотримуючись, тим самим, стандарту достовірності. От

тільки не зрозуміло, чому при цьому телеканали і ютуб-канали титрують їх з неодмінним «військовий експерт». Хіба не можна по-іншому? Як з'ясується, можна. Ось, наприклад, як представила свого гостя на тому ж ютуб-каналі UKRLIVE.TV ведуча Людмила Немиря: «з нами на зв'язку військовий аналітик, експерт з питань безпеки і національної оборони Агіль Рустамзаде» [10]. «Експерт з питань...». Чітко і зрозуміло, і що важливо, не порушується стандарт достовірності. То чому іншим так не вчиняти? Може, важко визначити, з яких же питань цей експерт?

Медіаекспертка Інституту масової інформації Н. Кур'ята вважає, що експерти – це люди, які мають експертизу (тобто, знання) з певної проблеми «Ця експертиза має бути валідна. Тобто ці знання мають бути чимось підтвержені – дипломами про відповідну освіту, відповідним досвідом роботи у відповідних установах, публікаціями на відповідні теми. Не колись 100 років тому, а бажано зараз. Ну або це може бути «корифей на пенсії», але такий, що не втратив зв'язку з реальністю», – зазначає медіаекспертка [11]. Шимків пропонує віднайти значення терміну «expert», «наприклад, у словнику Merriam-Webster, отримуємо «людину з особливими якостями чи поглибленими знаннями певної галузі» («one with the special skill or knowledge representing mastery of a particular subject»)» [1].

Чи є у нас такі військові експерти? Може й не повністю, але, на нашу думку, в значній мірі відповідають зазначеним вимогам такі відомі українські військові експерти, як Андрій Загороднюк (голова правління Центру оборонних стратегій), Микола Белесков (аналітик Національного інституту стратегічних досліджень), Олександр Мусієнко (керівник Центру військово-правових досліджень), Михайло Самусь (експерт Центру дослідження армії, конверсії та роззброєння), Микола Сунгуровський (директор військових програм Центру Разумкова), Сергій Згурець (директор інформаційно-консалтингової компанії Defense Express), Павло Лакійчук (керівник безпекових програм Центру глобалістики «Стратегія XXI») та інші. До речі, далеко не усі вони мають військовий бекграунд, разом з тим, щодо експертності, компетентності кожного з них навряд чи у когось можуть виникнути сумніви. Їхню справжність підтверджує і той факт, що вони не «кочують» телеканалами чи ютуб-каналами, основну частину свого робочого часу приділяють виконанню своїх функціональних обов'язків згідно штатно-посадовому розкладу. За Кур'ятою,

справжні експерти досить зайняті люди. «Вони або лікують, або будують, або досліджують, або пишуть експертні статті (у яких є дедлайни). Але саме це і робить їх справжніми. А якщо є один експерт, готовий коментувати це все без розбору – це потрібно насамперед йому або тим, хто за ним стоїть [11]. Цієї ж думки Е.Шкарпова: «справжні експерти досить часто працюють у дослідницьких центрах, мають наукові ступені та пишуть дослідницькі роботи». Вона також вважає, що кращий експерт, то вужче коло тем він або вона коментують, бо експерти, які цінують свою репутацію, завжди відмовляються коментувати тему, якої вони не знають або знають поверхово [12].

Вище згадані Жданов, Світан, Грабський, Черник коментують практично все, про що у них питають, лише подеколи обмовляються, що та чи інша тема не входить до сфери їх експертизи. Тоді як діапазон запитань до них збоку журналістів почасти дуже широкий. Чому так вчиняють журналісти? Можливо тому, що певній частині аудиторії це може бути, так би мовити, зручно – почути все «тут і зараз». Разом з тим, подібна універсальність, чи назвемо це ще «всеядністю», здатна довести глядача до стану когнітивного дисонансу. Адже, одна справа, коли артилерист за фахом, офіцер з досвідом служби в органах військового управління, у тому числі й у Генеральному штабі ЗСУ, полковник запасу Жданов в інтерв'ю УНІАН розмірковує, що дасть для посилення ППО і ПРО України отримання французьких радарів [13], і зовсім інше, коли той в ексклюзивному інтерв'ю ТСН аналізує позицію Китаю, шукає відповідь на питання «до чого Путін може схилити Сі Цзіньпіна і чи може Китай розв'язати нову війну» [14], або ж розмірковує над тим, чи міг землетрус у Туреччині мати штучне походження [15]. Окрім того, журналістам, які запрошують Жданова у якості військового експерта, варто було б звернути увагу, що останні кілька місяців полковник запасу є ще й ...блогером, веде стріми на власному ютуб-каналі. І саме щодо цього цікаву, вважаємо, думку висловив Петро Черник, якого журналісти, до речі, так само ідентифікують переважною мірою як «військовий експерт»; коли журналістка запитала у Черника, «чому ви не «заводите» власний ютуб-канал?», той відповів: «як тільки у мене з'явиться свій ютуб-канал, я стану блогером, а не аналітиком. І зразу (люди меркантильні, і я не виняток) я почну думати над тим, як підняти рейтинг каналу, а не говорити про системну і якісну аналітику» [16].

Так само журналісти, редактори не можуть не розуміти, що одна справа, коли льотчик-інструк-

тор Світан, скажімо, в ефірі «24 каналу» разом з телеведучим обговорює ситуацію на бахмутському напрямку, надходження військової допомоги для ЗСУ (хоча вже й щодо цього виглядає сумнівною його експертиза) [17], і зовсім інша, коли він заявляє, що *в 2014 році російські війська заходили в Крим «за домовленостями із Заходом, з тими політичними колами, які і зараз керують західними країнами», і що останні «звісно, щось за це отримали»* [18]. На жаль, ми спостерігаємо вельми не поодинокі приклади, коли Світан що тільки не коментує: і перспективи «зачистки» Криму, і проблеми мобілізації, і перспективи захоплення росіянами Києва і Харкова, і майбутнє контрнаступу України, і кадрову політику глави держави (!?).

Питання навіть не в тому, що Жданов чи Світан говорять «щось не те», а в тому, що подібне артикулюють «не ті», це роблять люди, які не мають відносно абсолютної більшості коментованих ними тем відповідної експертизи, компетенції. Чи можуть журналісти ставити названим та іншим експертам питання про «все інше» (крім їхнього вузького профілю)? Очевидно, що так, але – вже, мабуть, не як військовим експертам, а як, скажімо, військовим оглядачам, можливо, як аналітикам. Хоча, очевидно, військові аналітики, як і експерти, теж апіорі не можуть бути «спеціалістами широкого профілю». То ж, чи не чесніше буде з боку журналістів прибрати «табличку» «військовий експерт», а натомість залишити в титрах якщо й не «експерт з питань...», то, принаймні, «офіцер запасу (у відставці), фахівець із озброєння (авіації, військового флоту), колишній командувач (командир, начальник управління штабу, військовий інженер тощо)? Можна, звісно, й не прибрати, але тоді – звукити коло обговорюваних у відповідності до сфери компетентності питань. Проте, проблема полягає ще й в тому, що подібне для деяких передач і стрімів «смерті подібно»: з «вузькопрофільним» фахівцем почасти не вийде «витягнути» весь формат – 30-40-хвилинний ефір, та ще й «на одному диханні», щоб було цікаво.

Справжній експерт є незамінним в телепрограмах – якщо продовжувати говорити про військову тематику – які стосуються питань озброєння і військової техніки, або для кількахвилинного «вмикання» в інформаційно-аналітичні програми. Мабуть, саме через цю обставину ми, скажімо, не бачимо відомого в Україні знавця з питань бронетехніки Михайла Саламаха в розлогіх за хронометражем стрімах на ютуб-каналах, але маємо

зможу спостерігати його як частого гостя відповідних програм українських телеканалів, де його коментарі завжди валідні.

Важко уявити, що журналісти, продюсери, гостьові редактори телеканалів не розуміють важливості верифікації, кросчеку експертів, або ж не знають, де їх шукати, за якими критеріями, бо це – частина їх роботи. Чи складно це? Так, іноді, мабуть, можуть виникати певні труднощі в ідентифікації, трапляється, дехто відмовляється надавати експертні коментарі, тоді як час «піджимає». Але, за великим рахунком, якщо журналісту не ліньки, то не так вже й складно. Якщо телеканал, медіа не байдужі до якості свого інформаційного продукту, то в їх дльності просто не знайдеться місця нерозбірливості, безвідповідальності і тим більше – лінькам.

«Регалії», звання, посади, і навіть наукові ступені далеко не завжди є запорукою успіху творчого продукту. Бо є, скажімо, генерали чи полковники, які давно пішли у відставку і не тримають руку «на пульсі», а є такі, які активно слідкують за військово-політичною сферою, підтримують свою «експертну форму», є частими гостями телепрограм і стримів на ютуб-каналах, до прикладу – экс-заступник начальника Генерального штабу ЗСУ, кандидат військових наук, доктор технічних наук генерал-лейтенант авіації у відставці Ігор Романенко, колишній голова Служби зовнішньої розвідки України генерал армії України Микола Маломуж, колишній экс-заступник голови СБУ генерал-майор СБУ Віктор Ягун. Щоправда, останні також як правило не відмовляються обговорювати запропоновані журналістами різнопланові теми. Але, знову ж таки, це не стільки їхня, скільки журналістів відповідальність.

Що ж, закони медіа ринку очевидно змушують редакції запрошувати «тих, кого аудиторія хоче бачити і чути». «Подвійною вдачей» розцінюється, коли запрошений гість не лише фахівець, а ще й людина з харизмою, може «різати правду-матку». Однак, важливо знати міру, щоб зустріч з експертом не перетворювалася на шоу, на хльостки, але нічим не підкріплені заяви. І ось ми підійшли до найголовнішого. При всьому розумінні, що у журналістів, редакцій, засобів масової

інформації і ютуб-каналів існують бізнесові інтереси, вони все ж таки мусять добре пам'ятати про довіру людей до своїх улюблених медіа чи авторів. Аудиторія, в основній своїй масі, почасти й гадки не має, що «її» телеканал чи блогер може запросити не справжнього експерта. Саме тут в повний зріст постає питання відповідальності засобів масової інформації, ютуб-каналів. Так, відповідальними за те, що скаже той чи інший експерт, що порекомендує, а то й куди поведе чи спробує повести людей.

Висновки і пропозиції. Проблеми «експертності» продовжують перебувати у центрі уваги медійної спільноти, проте вирішуються доволі поступово. Війна «руками журналістів» і блогерів породила, зокрема, чимало «військових експертів» (раніше практично невідомих), у тому числі й псевдоекспертів, які швидко набули популярності і впливовості. Журналісти частково через брак часу на пошуки, подеколи через власну нерозбірливість, а почасти й навмисно, всупереч редакційній політиці медіа, в якому працюють, надають ефірний час людям із сумнівним бекграундом в сенсі професійної діяльності, з відсутніми профільною освітою, сферами експертизи. В телевиробництві і українському сегменті ютуба стало явищем залучення до «прямих ефірів» так званих універсальних експертів, які коментують практично все, про що у них запитують, бо почасти представникам медіа так комфортніше. Очевидно, в таких випадках журналістам і блогерам, титруючи і представляючи гостя ефіру, не доречно ставити «табличку» «військовий експерт», оскільки це є порушенням стандарту достовірності. Подібна практика негативно позначається на якості контенту, що потенційно може призвести до негативних наслідків для людей, які у критичній ситуації чи складний період життя ухвалюють для себе доленосні рішення.

Варто пам'ятати про існуючі критерії підбору експертів, напрацьовані медіа спільнотою бази даних експертів. Дуже важливо для журналістів – усвідомити власну відповідальність за ретрансляцію не вивірених висновків, сумнівних рекомендацій, нічим не підтверджених прогнозів. Бізнесові інтереси не повинні стояти вище соціальної відповідальності.

Список літератури:

1. Чи «експертні» в Україні експерти. *NV*. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/chi-ekspertni-v-ukrajini-eksperti-772472.html> (дата звернення 05.02.23).
2. «Рекомендації щодо принципів запрошення гостей і титрування експертів в інформаційно-аналітичній журналістиці». *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/community/article/135192/2018-03-01->

rekomentatsii-shchodo-pryntsypiv-zaproshennya-gostey-i-tytruvannya-ekspertiv-v-informatsiyno-analitychniy-zhurnalistytsi/ (дата звернення 01.02.2023).

3. Українці отримують найбільше інформації з телебачення. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3404578-ukrainci-otrimuut-najbilse-informacii-z-telebacenna.html> (дата звернення: 23.01.2023).

4. Джолос О.В. Компетентність та ідентифікація експертів у контексті дотримання стандартів збалансованості та достовірності інформації. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2019. Т. 1(74). С. 38–45.

5. Редакційна політика. *Главред*. URL: https://glavred.net/editorial_policy (дата звернення 13.02.23).

6. Правила редакції. *Ділова столиця*. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/pravila-redaktsii> (дата звернення 13.02.23).

7. Військовий психолог Олексій Скиртач: Нам усім не можна мовчати та боятися правди про війну, про цю чорноту. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/02/10/7387863/> (дата звернення 10.02.23).

8. Нова скандальна заява Арестовича: екс-радник поставив під сумнів перемогу й існування України. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/country/society/nova-skandalna-zajava-arestovicha-eksradnik-postaviv-pid-sumniv-peremohu-j-isnuvannja-ukrajini-903499.html> (дата звернення 08.02.23).

9. Кремлю треба відповзати з цієї війни, – Костянтин Машовець. *UKRLIVE.TV*. URL: <https://youtu.be/VggGZpgyUZ4> (дата звернення 01.02.23).

10. Чому Росія не здатна на великий наступ? – Агіль Рустамзаде. *UKRLIVE.TV*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5uguyle-FmE> (дата звернення 11.02.23).

11. Інститут масової інформації. Про експертів. Де брати експертів, хто такі експерти, чим вам не подобаються експерти? URL: <https://imi.org.ua/blogs/pro-ekspertiv-i50194> (дата звернення 06.02.23).

12. Сім критеріїв, як вибрати хорошого експерта. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/infospace/article/143039/2018-12-03-sim-kryteriiv-yak-vybraty-khoroshogo-eksperta/> (дата звернення 29.01.23).

13. Експерт розкрив переваги радарів GM-200, які отримає Україна. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/weapons/radari-gm-200-ekspert-rozproviv-pro-perevagi-ciyeji-tehniki-12130026.html> (дата звернення 13.02.23).

14. Позиція Китаю: до чого Путін може схилити Сі Цзіньпіна. Олег Жданов. *TCH*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uPg0sy09C9I> (дата звернення 07.02.23).

15. Експерт запевнив, що штовхнути тектонічну плиту неможливо. *TCH*. URL: https://tsn.ua/svit/chi-mig-zemletrus-u-turechchini-buti-shtuchnim-zhdanov-poyasniv-2263222.html?fbclid=IwAR0ivC3JfcBNba8TD_z78SSwykY-nQH457DUyK52mHiwz7datqoGbjM08M8 (дата звернення 13.02.23).

16. Петро Черник про свою освіту, родину, війну поміж США та Китаєм, позицію НАТО, закінчення війни. *Перший західний*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=iCvinpcq8FM> (дата звернення 02.02.23).

17. Оборону Бахмута не прорвати? Прогноз Світана. *24 канал*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=TLIAO0cq_DQ (дата звернення 13.02.23).

18. Путін скоро заговорить і стане ясно, хто здав Крим. – Роман Світан. *33-й канал*. URL: <https://33kanal.com/news/202960.html> (дата звернення 01.02.23).

Chubuk O. L. REFUSAL OF THE PRACTICE OF INVOLVING “UNIVERSAL” EXPERTS AS A PREREQUISITE FOR THE CREATION OF QUALITY CONTENT AND A SIGN OF THE SOCIAL RESPONSIBILITY OF THE MEDIA

The large-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine in February 2022 caused plenty of new names of military experts to appear on domestic TV screens and in the Ukrainian segment of YouTube, which is obviously explained by the desire of citizens who find themselves in difficult circumstances to receive a qualified expert comment, to learn the forecast, at least for the near future. In addition, “against the background” of official reports, certain restrictions dictated by the introduction of the legal regime “Martial law” in Ukraine, the expert’s word became reassuring for someone, someone replaced the pre-war political talk shows.

Using the example of some leading domestic media and “top” YouTube channels, the article traces the main trends in the practice of cooperation between journalists and experts, the importance that the media give to the issue of expertise in accordance with their editorial policies (rules, codes, guidelines). The main reasons for ignoring certain criteria during the verification of experts and requirements for their proper titration have been identified. The intelligence answers the question of why some media consider military experts those who really are not. The observations made during the research create the basis for the following conclusion: sometimes, for the sake of constancy of the format, views, traffic, and sometimes due to elementary illegibility, unwillingness to conscientiously perform one’s work, there is a conscious departure from the existing written

and unwritten rules, journalistic standards, norms of journalistic ethics. At the same time, business interests, negligence or other reasons should not be a priority, the media can't abuse people's trust in them. The author proves why such carelessness can adversely affect the quality of content and can lead to negative consequences.

In the Ukrainian media environment, there are many relevant developments, developed recommendations, created bases of experts. However, in the last few years, the progress has not been significant here, and the events of the "covid" years and the first year of the war have practically led to a regression in this matter.

Key words: *military expert, TV channels, YouTube channels, war, expertise.*

Шуба А. В.

Київський національний університет культури і мистецтв

ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ МЕДІАГРАМОТНОСТІ У ПОПУЛЯРНИХ ВИДАННЯХ (НА ПРИКЛАДІ ЩОДЕННОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ГАЗЕТИ «ДЕНЬ»)

У статті досліджено висвітлення теми медіаграмотності на сторінках щоденної всеукраїнської газети «День», адже видання має активну позицію у сфері інтелектуального просвітництва суспільства.

Проаналізовано матеріали за такими критеріями: кількісне та жанрове представлення публікацій (аналітична стаття (зафіксовано 15), також виявлено такі жанри як: поширена замітка (5), репортаж (3) та інтерв'ю (4), їхня актуальність, активність кореспондентської мережі.

Досліджено, що медіаосвітню тематику газета «День» розкриває за допомогою різних жанрів, проте прослідковується мало публікацій – 27 (за 12 років). Більшість матеріалів проілюстровано за допомогою інфографіки, діаграм, світлин головних осіб тощо. Публікації з'являються циклічно, переважно, коли є інформаційний привід. Видання охоплює багато питань з досліджуваної теми, такі як: медіаграмотність в діяльності журналістів; медіаосвіта в навчальних закладах; державна політика щодо впровадження інформаційної грамотності; ресурси та ініціативи, які сприяють вкоріненню критичного мислення в українському суспільстві; закордонний досвід реалізації медіаграмотності в суспільстві; експертні думки. Тому можна стверджувати, що висвітлення медіаграмотності в даному виданні є багато-векторним.

Зазначено, що для того, щоб ефективно запроваджувати інформаційну грамотність в українське суспільство, повинен бути симбіоз між державною політикою в цій сфері та засобами масової інформації. Проте залучення у свою діяльність цієї тематики не є пріоритетним для популярних видань, які мають велику аудиторію. Складно зустріти матеріали цієї тематики на телебаченні, інтернет-ресурсах, друкованій пресі, загалом на ресурсах, які мають значну прихильність серед суспільства. Це є проблемою, адже саме ці ЗМІ ретранслюють щоденно події, які відбуваються, розкривають питання, які турбують населення, так би мовити, формують «порядок денний» інформаційного сьогодення. Переважно цю тематику на своїх ресурсах висвітлюють профільні видання, що не є дієвим.

Ключові слова: інформаційна грамотність, медіаосвіта, газета «День», впровадження медіаграмотності, інформаційний простір.

Постановка проблеми. Наслідком швидкого розвитку технологічної епохи стало те, що інформація є одним з найголовніших засобів впливу на громадян. Сучасний інформаційний простір налічує велику кількість дезінформації, маніпуляції та неперевіреної інформації. Щоденно недоброчесні ЗМІ поширюють повідомлення такого типу. Це впливова «зброя», яка здатна посіяти паніку серед населення, спотворити реальну картину того, що відбувається насправді та привити власні погляди реципієнту.

В таких умовах медіаосвіта та медіаграмотність є невід'ємною частиною інформаційної культури особистості. Серед 10 базових навичок, якими мають оволодіти громадяни до 2025 року Світовий економічний форум зокрема виділяє

і медіаграмотність [17]. Тому наукове осмислення медіаграмотності є необхідною умовою для вироблення виваженої та ефективної стратегії впровадження культури медіаграмотності в українське суспільство.

Медіаграмотність є одним з найефективніших способів протистояти спотвореній інформації. Враховуючи факт війни росії в Україні, яка не обмежується полем бою, а й відбувається в інформаційній сфері, питання медіаграмотності має бути пріоритетним напрямком в державній інформаційній політиці нашої країни. Проте ця навичка поки не популярна серед українців. Згідно з дослідженням Індексу медіаграмотності, яку проводить щорічно організація «Детектор медіа» лише 8% українців мають високий показник медіагра-

мотності [4]. А відповідно до результатів дослідження організації USAID-Internews, яка реалізує «Медійну програму в Україні», лише 37% опитаних вважають дезінформацію актуальною проблемою [14].

Однією з причин повільного вкорінення медіаграмотності в українському суспільстві є фактично повне відсторонення від цієї проблематики популярних видань. Тема медіаграмотності на регулярній основі висвітлюється переважно в профільних виданнях типу Детектор Медіа, Без Брехні, Texty.org, По той бік новин. Натомість складно зустріти матеріали цієї тематики на телебаченні, інтернет-ресурсах, у друкованій пресі, загалом на ресурсах, які мають велику прихильність серед суспільства. Це є проблемою, адже саме ці ЗМІ ретранслюють щоденно події, які відбуваються, розкривають питання, які турбують населення, так би мовити, формують «порядок денний» інформаційного сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі медіаосвіти та медіаграмотності присвятили свої праці Потятиник Б., Онкович Г., Серебрянська І., Чемерис І., Баришполець О., Бойко С., Синчак Б., С. фон Файлітзен, Байнер К. та ін.

Варто виділити дослідницю Баришполець О., яка сформувала видання «Український словник медіакультури», у якому виклала тлумачення термінів, що з'явилися у зв'язку з глобалізаційними процесами в ході розвитку інформаційного суспільства. Зокрема, авторка подає тлумачення терміну медіаграмотності. Вона зазначає, що це сукупність мотивів, знань, навичок, умінь та можливостей, що сприяють сприйманню, добору, використанню, критичному аналізу медійної інформації, «прочитування» підтекстів і їх тлумачення. Також авторка наводить критерії медіаграмотності і виділяє три види: медіаактивність (свідоме споживання інформації), аналітичність (здатність оцінювати медіапродукцію, враховуючи соціальну реальність), селективність (свідомий відбір інформації, здатність розрізняти її на першорядну і другорядну) [2, с. 40].

Зазначимо, що перераховані вище автори у своїх дослідженнях фокусували увагу на термінології, поширенні інформаційної грамотності серед різних вікових категорій, роль медіаграмотності в інформаційній війні, дослідили закордонний досвід впровадження та окреслили кроки, які мають бути зроблені, щоб привити українському суспільству критичне сприйняття інформації. Однак у працях зазначених авторів не розгляда-

ється питання ролі самих ЗМІ у формуванні медіаграмотності особистості. Цю проблему тезисно описав Б. Синчак. Автор зазначив, що популярні видання не поспішають висвітлювати цю тематику. Впровадження її у свою діяльність не є для них пріоритетним [12, с. 143]. З огляду на це, вважаємо доцільним провести дослідження ретрансляції обраної теми у популярних виданнях на прикладі щоденної всеукраїнської газети «День».

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – з'ясувати особливості висвітлення питання медіаграмотності та медіаосвітньої тематики на сторінках щоденної всеукраїнської газети «День».

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося вище, наразі питання медіаграмотності активно висвітлюється переважно на профільних ресурсах. Треба визнати, що такий підхід не є ефективним. Про це свідчить дослідження організації USAID-Internews. Зокрема, відповідно до результатів – 70% опитаних не знають про такі ресурси [14]. Відтак, вважаємо, що доцільно прослідкувати тенденцію висвітлення медіаграмотності у популярному виданні. До розгляду взято саме щоденну всеукраїнську газету «День», адже це один з небагатьох прикладів якісної журналістики в Україні. Повномасштабне вторгнення росії в Україну стало причиною припинення виходу саме друкованої версії видання. 29 квітня 2022 року головна редакторка видання Лариса Івшина на своїй сторінці у Facebook повідомила про припинення виходу друкованої версії газети, зазначивши: «...Ми стояли надто гордо... 25 років» [5]. Нині видання функціонує лише у форматі сайту, де розміщуються новини, аналітичні матеріали та думки експертів.

Друкована версія газети мала тираж понад 40 тисяч екземплярів. Видання позиціонує себе як інтелектуальне, таке, що виробляє сенси, тому не обмежується висвітленням злободенних тем, а й активно впроваджує суспільно-культурні ініціативи. Однією з таких є власна бібліотека, у якій переважна більшість книг присвячені історії України та подіям новітньої української журналістики. Ще одним важливим проектом газети є Літня школа журналістики «Дня». Під час якої студенти на практиці засвоюють принципи якісної журналістики та розширюють свій світогляд. Загалом газета «День» має активну позицію у сфері інтелектуального просвітництва суспільства.

Провівши дослідження, можемо констатувати, що видання на своїх сторінках публікує матеріали, які стосуються медіаграмотності. Цю тему

автори газети вперше порушили у 2011 році, коли поняття «медіаграмотність» лише розпочинало функціонувати в інформаційному просторі України. На той час розкривали цю тему переважно медіакритичні видання. Загалом, під час дослідження від першого матеріалу, який датується 30 грудня 2011 роком до цього часу в газеті зафіксовано 27 матеріалів щодо журналістської освіти, які стосуються медіаграмотності.

На основі кількісного аналізу публікацій видання можна стверджувати, що найпопулярніший жанр, за допомогою якого автори висвітлюють досліджувану тему, лідирує аналітична стаття (зафіксовано 15), також виявлено такі жанри як: поширена замітка (5), репортаж (3) та інтерв'ю (4).

Слід виокремити домінуючу тематику матеріалів:

- медіаграмотність в діяльності журналістів;
- медіаосвіта в навчальних закладах;
- державна політика щодо впровадження медійної грамотності;
- ресурси та ініціативи, які сприяють вкоріненню медіаграмотності в українському суспільстві;
- закордонний досвід реалізації медіаграмотності в суспільстві;
- експертні думки.

Зауважимо, що більшість публікацій проілюстровано за допомогою інфографіки, діаграм, світлин головних осіб тощо. Варто відмитити фотоколажі, адже газета «День» має потужну сітку фотокорів. Варто додати, що видання у 1998 році заснувало міжнародний фотоконкурс для аматорів та професіоналів, метою якого є добір кращих світлин української фотожурналістики для подальшої популяризації.

Цікаво прослідкувати тенденцію змін тем у виданні. Спираючись на наше дослідження, констатуємо факт того, що перші матеріали, які стосувалися медіаграмотності, були спрямовані на працівників ЗМІ. Натомість для суспільства дана тематика була малопоширеною. Початковою метою цих матеріалів було надання журналістам практичних навичок щодо дотримання балансу думок та перевірки фактів.

Про важливість медіаосвіти в журналістиці зазначала в інтерв'ю виданню Наталія Лигачова, шеф-редакторка медіакритичного порталу «Детектор медіа» [13]. Головний посил базується на твердженні, що медіаграмотність та медіаосвіта важлива не лише для аудиторій, а, в першу чергу, необхідна журналістам, щоб вони тямали, що тримають в руках.

Варто зазначити про часовий проміжок між першою та другою публікацією на тему медіаграмотності, він складає – 5 років. Це свідчить про те, що питання медіаграмотності в українському суспільстві впроваджується повільними темпами.

Новий сплеск уваги до цієї тематики очевидно був спровокований початком агресії росії проти України в 2014 році. Про це свідчать матеріали Н. Іщенко: «В окопах «інформаційного фронту» [3], у якому авторка наводить «рецепти боротьби» з пропагандою, зокрема звертає увагу і на важливість впровадження заходів для підвищення медіаграмотності населення, розвиток критичного мислення з метою усвідомленого вибору інформації. Ще один матеріал журналістки «За що потрібно битися на медіабарикадах» [6, с. 28], де Н. Іщенко критикує наявність олігархічних кланів в українській журналістиці та зазначає, що за таких умов ми не можемо розраховувати на незалежну українську журналістику. Варто звернути увагу на доробки Д. Плахти, який у своїй статті «Чому варто бути медіаграмотним або як виробляти в собі інформаційну «імунну систему»» характеризує сучасну інформаційну добу і називає її ерою дезінформації. Журналіст стверджує: «Уникнути маніпуляції допоможе критичне мислення та медіаграмотність – ті два життєво необхідні навички сьогодення, яких українцям дуже бракує. Уміння критично мислити в повсякденному житті – визначальне у ХХІ столітті. Кожному необхідно виробляти в собі інформаційну «імунну систему»» [10].

Ще одним інформаційним приводом збільшення матеріалів з теми медіаграмотності стало схвалення 21 квітня 2016 року Президією національної академії педагогічних наук України оновленої редакції Концепції медіаосвіти в Україні (єдиний державний документ в цій галузі), на яку спирається впровадження медіаосвіти в Україні. Ця Концепція є важливим елементом модернізації освіти, що сприяє побудові екологічного інформаційного суспільства в країні. Мету цієї Концепції можна окреслити в декількох тезах: 1) сприяти розвитку ефективної системи медіаосвіти України. Ця система має стати основою для гуманітарної безпеки країни, розвитку та зміцнення громадянського суспільства; 2) комплексна підготовка дітей та молоді до безпечної та ефективної взаємодії з сучасними медіасистемами для протидії зовнішній інформаційній агресії; 3) генерувати у суспільства медіаграмотність та медіакультуру, враховуючи їхні вікові, індивідуальні та інші особливості. Також зазначається, що медіаосвіта

є фундаментальним елементом інформаційної безпеки країни та відіграє стратегічну роль у розвитку патріотизму молоді та формуванні української ідентичності. Концепцією передбачено три етапи реалізації: 1) експериментальний (розробка навчальних програм для педагогів, проведення всеукраїнського експерименту з упровадження медіаосвіти в обраних навчальних закладах); 2) стандартизація вимог (підготовка інформаційно-методичних матеріалів, програмного інформаційно-комунікаційного забезпечення, інформаційних баз шкільних бібліотек, запровадження інтегрованої медіаосвіти в початковій та основній школі, факультативних медіаосвітніх курсів, активізація роботи шкільних медіаосвітніх студій різного профілю, гурткової роботи); 3) завершення масового впровадження (уведення медіаосвітньої складової у навчальні програми вищої школи з гуманітарної підготовки фахівців усіх профілів) [9].

Ця тема знайшла відображення на сторінках газети «День». До прикладу, замітка «МОН: Курси з медіаграмотності можуть увійти в базові освітні програми» (2021), у якій коротко анонсується ініціатива впровадження курсу медіаграмотності для школярів. Ще один матеріал цього тематичного ряду «Медіаосвіта»: для студентів та учнів [1, с. 28], де автор розповідає про відкриття клубу «Медіаосвіта» на базі Херсонського державного університету, у якому навчатимуть бути активним учасником медіасередовища, усвідомлено обирати інформацію та критично мислити.

Більш предметно впровадження медіаосвіти та медіаграмотності в українських школах описано в репортажі Д. Дроздовського, головного редактора журналу «Всесвіт» з фінального етапу Всеукраїнського конкурсу учитель року, який відбувався у місті Рівне (що свідчить про орієнтованість газети не лише на адміністративні центри, а й крайові території) [15]. Поміж опису самої події автор зазначає і про застосування методів навчання учнів медіаграмотності. Зокрема, автор просуває думку про те, що важливо виховувати ціннісне ставлення до реальності цифрових медіа. Тому, до прикладу, медіаграмотність на уроках української мови включає в себе роботу учнів з медіатекстами, таким чином вони навчаються розрізняти якісні та спалюжені медіаповідомлення. У такий спосіб, хоча б частково запобігається проблема, яка пов'язана з низькою медіаграмотністю серед молодого покоління. В учнів підсвідомо випрацьовується звичка не губитися в інформаційному потоці та аналізувати медіа-

тексти, надаючи перевагу критичному мисленню, а не емоціям.

Цікаво простежити активність журналістів у висвітленні цього питання. Згідно нашого дослідження, лівову частку матеріалів, які стосуються медіаосвіти чи медіаграмотності належить журналістці Н. Іщенко. Загалом серед опрацьованих матеріалів їй належить 10. Авторка є фахівцем з питань медіа та міжнародної тематики. У 2017 році Н. Іщенко стала лауреатом Премії Джеймса Мейса за громадську позицію в журналістиці. Цією нагородою відзначають авторів-публіцистів, така ініціатива була запроваджена головною редакторкою газети «День» Л. Івшиною.

У своїх публікаціях авторка висвітлює зазначену тематику, зокрема аналізує заходи, які впроваджують Європейські країни, для того, щоб протистояти інформаційному впливу росії.

Н. Іщенко порушує також питання освіченості суспільства і аналізує, яким чином це пов'язано зі здатністю особистості критично сприймати інформацію. Зокрема, прослідковуємо цю тему в двох публікаціях. Цінним є доробок журналістки «Факти проти думок» [16], де авторка описує результати дослідження Pew Research Center з Вашингтона, акцентуючи увагу на умінні громадян вирізняти факти серед думок. Вагомим є висновок авторки, який вона зробила, спираючись на результати цього дослідження. Відтак Н. Іщенко наголошує, що жителі розвинутих країн є більш медіаграмотними. Авторка пов'язує це з тим, що загальний розвиток людей там кращий і, що звичайне «підтягування» медіаграмотності є малоефективним. Тому українські медіафахівці мають наполегливо працювати в цьому напрямі. У матеріалі «Злидарі на інформаційних звалищах» [7, с. 28] журналістка аналізує дослідження «Індекс медіаграмотності», яке проводить Детектор медіа. І найголовніший висновок, який вона робить з нього – чим менше освічена людина, тим нижчий рівень її медіаграмотності. Авторка констатує: «Висновки з цього дослідження є дуже простими і чіткими — щоб там не писали медіаексперти та не рекомендували західні донори. Бідність та неосвіченість породжує безкультура та вразливість до фейків і маніпуляцій».

Варто зазначити, що думка автора надзвичайно слушна і, якщо брати до уваги способи маніпуляції свідомістю, про які писав американський лінгвіст та філософ Н. Хомський [11], один зі способів спонукати маси – захоплюватися посередністю. Цю думку в голову вбивають ЗМІ, заповнюючи

ефірну сітку вульгарними новинами про «зірок», тупими жартами та жовтою пресою.

Доцільно нарешті почати виводити з тіні матеріали на освітню, культурну, історичну тематики. Тоді можемо досягнути рівня медіаграмотності населення Європейських країн. Поки ж це залишається «сізифовою працею».

Висновки. Проведене дослідження медіаосвітнього контенту на сторінках газети «День» дає змогу стверджувати, що обрана тематика не є пріоритетною для видання. За досліджуваний період (12 років) прослідковується мало публікацій – 27. Вони з'являються циклічно, переважно, коли з'являється інформаційний привід.

З'ясовано, що інформаційну грамотність та медіаосвітню тематику газета «День» розкриває за допомогою різних жанрів. Варто відзначити наявність репортажу та інтерв'ю, які не часто використовують ЗМІ, адже націлені на швидкість передачі інформації. Цей факт підтверджує те, що газета «День» намагається працювати переважно

в аналітичному полі і відповідати своїй аудиторії на більше запитань, ніж Що? Де? Коли? Видання зачіпає багато питань з досліджуваної теми: медіаграмотність в діяльності журналістів; медіаосвіта в закладах освіти; державна політика щодо впровадження інформаційної грамотності; ресурси та ініціативи, які сприяють вкоріненню медіаграмотності в українському суспільстві; закордонний досвід її реалізації в суспільстві; експертні думки. Тому вважаємо, що висвітлення теми в даному випадку є багатовекторним. Більшість публікацій проілюстровано за допомогою інфографіки, діаграм, світлин головних осіб тощо. Окремо варто відзначити фотоколажі. Над темою медіаграмотності працює лише 1–2 авторів, що свідчить про недостатню кількість фахівців у цій галузі.

Перспективи подальших досліджень доречно пов'язувати з моніторингом медіаосвітньої тематики в інших популярних виданнях задля пошуку методів подачі для покращення її розуміння суспільством.

Список літератури:

1. Антипенко І. «Медіаосвіта»: для студентів та учнів. День (п'ятниця). 2021. 26–27 лют. С. 28.
2. Боришполець О. Український словник медіакультури. Київ : Міленіум, 2014. 196 с.
3. В окопах «інформаційного фронту». Газета «День». URL: <https://day.kyiv.ua/article/media/v-okopakh-informatsiynoho-frontu> (дата звернення: 14.02.2023).
4. ГО «Детектор медіа». Індекс медіаграмотності українців (ДОСЛІДЖЕННЯ). detector.media. URL: <https://detector.media/community/article/186435/2021-03-29-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-doslidzhennya/> (дата звернення: 10.02.2023).
5. Івшина Л. ...ми стояли надто гордо...25 років. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/laryssaivshyna/posts/pfbid0f3iUB65F5CN2niQFdKw1rGmUJt4s8sw9GdztH153ZwJaau9aNEWmv6CSxKr2QhtY1> (дата звернення: 10.03.2023).
6. Іщенко Н. За що треба битися на медіабарикадах. День. 2017. 23 серп. С. 28.
7. Іщенко Н. Злидарі на інформаційних звалищах. День. 2021. 2 квіт. С. 28.
8. МОН: Курси з медіаграмотності можуть увійти в базові освітні програми. Газета «День». URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/120321-mon-kursy-z-mediagramotnosti-mozhut-uvity-v-bazovi-osvitni-programy> (дата звернення: 10.02.2023).
9. Найдьонова Л., Слюсаревський М. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). Київ, 2016. 16 с.
10. Плахта Д. Чому важливо бути медіаграмотним. Газета «День». URL: <https://day.kyiv.ua/blog/suspilstvo/chomu-vazhlyvo-buty-mediagramotnym> (дата звернення: 04.02.2023).
11. Прилипко О. Ноам ХОМСЬКИЙ: 10 способів промивання мізків. Газета «День». URL: <https://day.kyiv.ua/article/media/noam-khomskyy-10-sposobiv-promyvannya-mizkiv> (дата звернення: 01.02.2022).
12. Синчак Б. Тенденційне підвищення рівня медіаграмотності як результат збільшення запитів на якісну інформацію. Український інформаційний простір., 2022. № (1(9)). С. 143.
13. Скуба В. Що «нагіє»? Газета «День». URL: <https://day.kyiv.ua/article/media/shcho-nahriye> (дата звернення: 02.03.2023)
14. Українські медіа, ставлення та довіра у 2022 р. URL: <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlenia-ta-dovira-2022.pdf?fbclid=IwAR3HW8VIA0k-9KvpxWnNG50MDFx7vVbqnX-xnTkWtseT7WzsxeHr4j67Gbs> (дата звернення: 02.02.2023)
15. Учителю як homo creator. Газета «День». URL: <https://day.kyiv.ua/blog/suspilstvo/uchytel-yak-homo-creator> (дата звернення: 01.03.2023)
16. Факти проти думок. Газета «День». URL: <https://m.day.kyiv.ua/article/media/fakty-proty-dumok> (дата звернення: 06.03.2023).

17. These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them. World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them> (дата звернення: 27.01.2023).

Shuba A. V. PECULIARITIES OF MEDIA LITERACY COVERAGE IN POPULAR PUBLICATIONS (ON THE EXAMPLE OF THE ALL-UKRAINIAN DAILY NEWSPAPER “THE DAY”)

The article examines the coverage of the media literacy topic in the pages of the all-Ukrainian daily newspaper “Den” (“The Day”) since the publication has an active position in the field of intellectual enlightenment of society.

The materials were analysed according to the following criteria: quantitative and genre representation of publications (analytical article (15 recorded), also identified such genres as a general note (5), reportage (3), and interview (4), their relevance, the activity of the correspondent network.

The article shows that the newspaper “Den” (“The Day”) reveals media education topics through various genres, but there are few publications – 27 (over 12 years). Most of the materials are illustrated with infographics, diagrams, photographs of key figures, etc. Publications appear on a cyclical basis, mainly when there is a newsworthy event. The publication covers many issues related to the topic under study, such as media literacy in the work of journalists; media education in educational institutions; state policy on the introduction of information literacy; resources and initiatives that promote critical thinking in Ukrainian society; foreign experience in implementing media literacy in society; expert opinions. Therefore, it can be argued that the coverage of media literacy in this publication is multi-dimensional.

It is noted that to effectively introduce information literacy into Ukrainian society, there should be a symbiosis between the state policy in this area and the media. However, the involvement of this topic in their activities is not a priority for popular publications with a large audience. It is difficult to find materials on this topic on television, online resources, and print media, in general, on resources that have a significant following among the public. This is a problem because it is these media outlets that relay daily events, reveal issues of concern to the population, and, so to speak, form the “agenda” of today’s information. Mostly, these topics are covered in their resources by specialised publications, which is not effective.

Key words: *information literacy, media education, newspaper “Den” (“The Day”), introduction of media literacy, information space.*

Шульська Н. М.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Букіна Н. В.

Національний авіаційний університет

Адамчук Н. В.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ТИПОЛОГІЧНІ МАРКЕРИ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ (ІПСО) В УМОВАХ ВІЙНИ В МЕДІА

У статті представлено аналіз дослідження типологічних маркерів інформаційно-психологічних операцій (ІПСО), які просуває росія в медіапросторі через соціальні мережі та традиційні ЗМІ після повномасштабного вторгнення в Україну. Зауважено, що основне завдання ворожих ІПСО – це деморалізація українського народу, створення атмосфери приречення, безнадії, панічних настроїв, дискредитація керівництва держави, її союзників, Збройних сил України. Обстежено сучасний медіапростір щодо виявлення в ньому ІПСО, які проводить росія в умовах інформаційної війни. Матеріал дібрано із таких соціальних мереж, як «Фейсбук», «Інстаграм», «Твітер». Приклади ворожих ІПСО взято також із вітчизняних антифейкових ресурсів і фактчек-проектів («НотаЄнота», «Брехунець», «Детектор медіа», «БезБрехні», «Фільтр», «Русский фейк, іди на...» тощо). У дослідженні використано поради медіаекспертів, журналістів-практиків, фактчекерів, військових психологів щодо протидії різним виявам інформаційно-психологічних операцій. Виявлено, що активізація ІПСО із початком російсько-української війни відбулася миттєво, адже ворог скористався інформаційним вакуумом, у який у перші дні війни потрапили українці. З'ясовано, що виразними маркерами ІПСО на текстовому рівні є синхронність публікацій, фактичні, логічні та мовні помилки. Установлено, що типові ознаки російських ІПСО такі: наявність автора-бота чи інтернет-троля; формування масової зневіри; патріотична символіка або гасла як елемент прикриття; умисний поділ українців на «ми» і «вони»; створення обманливого ефекту про надзвичайну силу ворога; вивідування даних, які можуть бути корисними ворожій стороні; антиморальний заклик до найжорстокішої помсти; надмірна емоційність текстів і заклик до дій; звернення до особистості як переконливий аргумент; вимагання швидкої реакції на повідомлення; знецінення офіційних джерел інформації й залучення псевдоекспертів; дискредитація України на міжнародній арені.

Ключові слова: інформаційно-психологічні операції (ІПСО), медіа, російсько-українська війна, фальшиві наративи, типологічні маркери.

Постановка наукової проблеми. Із початку російсько-української війни ворог намагається вести боротьбу не тільки на полі бою, а й шукає різні засоби психологічно тиску на українців, аби підірвати їхній бойовий дух, привчити до песимізму, вселити відчай та зневіру і, як наслідок, розхитати ситуацію всередині нашої держави, нав'язати думку про неминучість її поразки тощо. На деморалізацію українського народу, створення атмосфери приречення, безнадії, панічних настроїв спрямовані інформаційні вкиди, головне завдання яких – дискредитувати керівництво нашої держави, її союзників, Збройні сили України, продемонструвати їхню неспроможність

вести активну та продуктивну боротьбу з ворогом. У різних соціальних мережах останнього часу з'являється чимало повідомлень, що мають значний комунікативно-прагматичний ефект і впливають на читача. Зазначені об'єктивні чинники стали передумовою порушення проблеми про інформаційну гігієну, психологічну безпеку українців, ефективне протистояння ворожій пропаганді й маніпуляціям. Розуміння всіх наслідків інформаційно-психологічних операцій, уміння розпізнавати їх і чинити опір цьому забезпечить не лише відносно стабільний емоційний стан українців, а й буде надійним захистом та однією з передумов перемоги України у війні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній науковій парадигмі представлено чимало праць, присвячених вияву особливостей інформаційно-психологічних операцій та опису їх у міждисциплінарному контексті. Дослідники неодноразово залучали досягнення соціології, психології, психолінгвістики, медіалінгвістики, з'ясовуючи механізми інтерпретації та сприйняття тих самих подій у різних аспектах та в площині прихованого змісту. Н. Слухай докладно описала систему різних мовних одиниць, які дають змогу реалізувати домінуючі в російському медійному просторі негативні інтенції. Серед них: 1) інтенція приниження гідності носія української мови, пов'язана з використанням транслітерованих і перекручених українських висловлень, що надає наративу іронії, реалізує образи й презирство; 2) граматичні та лексичні маркери, спрямовані на увиразнення меншовартості українців; 3) використання малої літери замість великої, якщо йдеться про власні назви, пов'язані з Україною, і навпаки, написання загальних назв із великої букви, коли інформація стосується російських реалій та об'єктів. На думку Н. Слухай, не менш важливу роль у реалізації інформаційно-психологічного впливу виконують маркери інтенції спрощення й усталення сприйняття, що відбувається за допомогою ресурсів попередніх ідеологізованих епох або ідеологічних кліше. До таких засобів зараховано активізацію висловлень радянської епохи, залучення до мовного вжитку й повторення словосполук, які виправдовують російську агресію проти України, та ін. Окрему групу описаних дослідницею інтенцій становлять ті, що маркують зростання зла, прогнозують нібито страшне майбутнє України, спрямовані на дезорієнтацію, навіювання хаотичності тощо [11, с. 361–397]. Стосуюнок до порушеної проблеми виявляють праці, у яких ідеться про фейки та різні маніпуляції, що слугують вагомим інструментом інформаційної війни. Актуальні в цьому руслі дослідження М. Кіци [4], І. Мудрої [6], Н. Ніколаєнко, Ю. Василевич та О. Комарчука [7] та інших. Зазначені напрацювання присвячені опису фейків та інших засобів інформаційно-психологічних операцій, які здійснює російська федерація щодо України від часу окупації Криму та частини Донбасу, проте не охоплюють періоду від повномасштабного вторгнення росіян. Сучасні воєнні реалії стали передумовою того, що використання інформаційно-психологічних операцій набрало ще більших обертів, адже маніпулювання громадською думкою – не менш важлива форма війни,

ніж війна на полі бою із застосуванням вогнепальної зброї. Проблема використання в українських медіа комунікаційних технологій російської пропаганди, що за часовими параметрами збігаються з активними воєнними діями, частково знайшла віддзеркалення в сучасних журналістських дослідженнях [12] і лінгвістиці [13]. Ґрунтовні в цьому плані розвідки, що безпосередньо стосуються специфіки створення, функціонування, поширення інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) в медіапросторі в умовах воєнного конфлікту. У публікації Я. Бедрія зауважено про вияви російських ІПСО і як з ними боротися [1]. Е. Дерев'янку загалом пише про ІПСО в українському інфопросторі [2], а І. Золотухін аналізує мережеву сферу розповсюдження інформаційно-психологічних операцій [3]. Н. Лавринєць розглядає інформаційні операції з погляду психології, дає слушні поради, як не піддатися провокаціям ворога в час війни [5]. Докладно описує рашистські ІПСО в медіасфері кореспондент «АрміїInform» А. Печерський [8–10]. Проаналізований доробок, безперечно, свідчить про те, що інформаційно-психологічні операції як вияв фальшивих наративів – важливий об'єкт дослідження, який неодноразово перебував у полі зору науковців. Водночас від повномасштабного вторгнення ворог не припиняє застосовувати різні інформаційні технології, прагнучи нав'язати неправдиву інформацію й отримати перемогу в медійній сфері. З огляду на це різновимірний опис інформаційно-психологічних операцій росії в умовах війни вважаємо важливим й актуальним питанням, яке потребує докладного вивчення.

Постановка завдання. У статті здійснено аналіз типологічних маркерів інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) як вияв фальшивих наративів у медіа в умовах російсько-української війни. Серед завдань, які виконано, звертаємо увагу на такі: обстеження сучасного медіапростору щодо виявлення в ньому ІПСО, які проводить росія в умовах інформаційної війни; характеристика типологічних ознак ворожих інформаційних операцій, сфери їхнього поширення й дієві способи мінімізації негативного впливу; диференціація найпоширеніших різновидів ІПСО і їхня трансформація у вітчизняних медіа.

Виклад основного матеріалу. Під ІПСО (дещо видозмінений переклад поняття Psychological Operations, PSYOPS) сьогодні зазвичай розуміють скоординовану діяльність в комунікативному просторі з метою вплинути на настрої в суспільстві. На позначення цього поняття використовують

також формулювання «психологічна операція», «військова інформаційна операція». Це певні сплановані дії, через які здійснюють дезінформування та вплив на думку певної групи людей. Сьогодні цей термін переважно вживають у контексті російсько-української війни. Адже ПІСО можна прирівняти до різновиду інформаційної зброї, що використовує російська сторона для пропаганди власних фальшивих наративів, маніпулювання настроями населення на вільній чи окупованій території. Серед елементів ПІСО виділяють такі, як фейки, пропаганду, дезінформацію, перебільшення чи применшення певної інформації, кібератаку ботів [1].

Ретельний моніторинг таких соціальних мереж, як «Фейсбук», «Інстаграм», «Твітер» упродовж воєнного стану в Україні дає змогу виявити найбільш поширені прийоми ворожих іпсовців, які просуває Росія як у своєму, так і в нашому медіапросторі. Складовими компонентами ПІСО є фейки, маніпуляції, так звані чутки, пропагандистські наративи, диверсії, кібератаки тощо. Спостережено, що інформаційно-психологічні операції в умовах війни зазвичай впроваджують через неформальні канали комунікації, неправдиві інформаційні повідомлення у вайбер-групах або меседжерах тощо. Загалом комунікаційним полем для реалізації ПІСО слугують ті канали, які намагаються охопити якомога більшу кількість людей. Спочатку для цього формують певну аудиторію, яку спонукають мислити в потрібних цілях, насаджуючи їй необхідні аргументи. На наступному етапі аудиторії вказують, що потрібно робити. Виявляємо, що ПІСО часто виникає на константному вживанні патріотичних закликів і якоїсь фальшивої тези зі шкідливим вмістом, як наслідок – шкідлива теза починає поширюватися під прикриттям правильних гасел. Військовий психолог й офіцер Збройних сил України А. Козінчук зауважує, що ПІСО зазвичай проводять у вигляді бойових операцій, інформаційних вкидів та дезінформації. Мета таких дій – виразна маніпуляція противником чи людьми зі свого оточення [5].

Типовими ознаками ПІСО є синхронність публікацій, фактичні, логічні, мовні помилки, а також нереальність так званих авторів такого матеріалу. Це переважно боти, які ховаються за кодovими іменами на зразок User1234. Того, хто в інфопросторі працює на державу в царині психологічних операцій, називають інтернет-тролем.

У повідомленнях, спрямованих на створення панічних настроїв, пропагандисти в перші тижні війни часто акцентували увагу на тому, щоб

українці покидали країну і виїжджали, про що свідчать такі тези: «*Люди з Києва продовжують масово їхати в Житомирському напрямку*», «*Нардени й силовики виїжджають із Києва*» (зазвичай така інформація поширюється в інтернет-спільнотах російською мовою). Неодноразово розповсюджували провокативну інформацію про те, що нібито українське керівництво та уряд здали країну, а президент Володимир Зеленський утік за кордон. Хоча дуже швидко офіційні джерела спростовували ці фейкові повідомлення, або наперед застерігали громадян про можливу фальшиву інформацію з російської сторони.

Упродовж року війни в Україні інформаційні чутки про підготовку наступу з білорусі розгортаються щоразу з новою силою і більшим емоційним ефектом, до якого всі вже звикли і не сприймають такі повідомлення реально. Так звані чутки-страшилки про можливий наступ з боку північного сусіда ширяться в українському медіапросторі від перших днів війни щоразу з новою датою білоруського вторгнення. Ця психологічна операція охоплює одночасно кілька цілей: по-перше, посіяти паніку серед українського населення, зокрема жителів прикордонної території; по-друге, дезорієнтувати українські сили оборони, перекинути їх з інших напрямків до білоруського кордону; по-третє, зробити так, аби білорусь усе ж вступила у війну на стороні росії.

Аналізуючи джерела маніпулятивних матеріалів, що мають виразні риси ПІСО, натрапляємо на повідомлення, у яких під гаслами «*Слава Україні!*», «*Героям слава*», «*Україна непереможна*» і подібними приховують обманливі наративи. Відомо, що російські іпсовці часто ховаються за синьо-жовтими прапорами, тризубами, патріотичними закликami. У соціальних мережах вони нагадують віртуальних диверсантів, адже як і в тилу, часто окупанти вдягають український піксель і під виглядом бійців Збройних сил України проникають у тил, щоб максимально нашкодити нашій країні. Ціль ворога проста – спіймати довіру жертви через патріотичну символіку й лозунги, а потім непомітно для неї самої просунути потрібну ідею й змусити трансформувати панівну суспільну думку в напрямку, потрібному російським загарбникам. Такі повідомлення часто містять псевдоконструкції типу «*Я щирий патріот, не хочу нагнітати зраду, але...*». Якраз друга частина після сполучника «але» передає шкідливу тезу. Інколи застосовують і зворотну комбінацію: спочатку пишуть шкідливе твердження, а потім уже йде мова про непереможність

України й незламність народу. Зазвичай маніпулятивна теза обрамлена позитивними висловлюваннями про нашу сильну державу, мужній український народ, упевненість у перемозі, запевненнями в непереможності Збройних сил.

Рашистські ПСГО в умовах війни часто використовують висловлювання, що нагнітають конфлікт між жителями заходу й сходу України. Зокрема, відомий негативний наратив про те, що нібито мешканці сходу й півдня України самі винні, що росія на них напала, оскільки говорять російською мовою, а, значить, мають проросійські настрої. Ця теза в різних іпостасях неодноразово вкидається в інфопростір із відчутними маніпулюваннями. Зазначена ПСГО дуже вигідна російським ЗМІ, адже вона перекладає відповідальність про загарбницьку агресію окупантів на тих українців, які розмовляють російською мовою. Розуміємо, що насправді не вживання російської мови в україномовному просторі спричинило наступ російської федерації на Україну, а цьому сприяла географічна логістика, адже тимчасово окуповані чи захоплені населені пункти знаходяться переважно на прикордонній території.

Типова ознака російських ПСГО – створення обманливого ефекту про надзвичайну силу ворога. У медіа поширювали дезінформацію про те, що нібито через камери на телефонах видно червоне мигання на горизонті – стеження рашистів. Як потім з'ясувалося, якщо ближче придивитися, то зображення на телефоні не рухається, навіть при зміні положення руки, тому інформація про російське стеження, яке буцімто видно через телефон, не відповідає дійсності. У ЗМІ поширювали фейк про те, що окупанти ставлять устаткування мобільного зв'язку, який перебуватиме українські мережі. Крім цього, було навіть повідомлення з порадами, як правильно необхідно обрати мережу.

В умовах російсько-української війни цілком прийнятним у соцмережах є заклик про покару окупантів: вигнання їх з України, захоплення в полон, фізичне знищення. Однак у коментарях користувачі масово переходять до емоційних закликів антигуманного характеру: криваво й жорстоко розправлятися з російськими загарбниками, вбивати їхніх дітей як відповідь на агресію. З військово-політичного кута зору ця теза дуже шкідлива й абсолютно морально неприйнятна, оскільки часто нею спекулює ворожа сторона, використовуючи у своїх інформаційно-психологічних операціях, що транслюють через російські медіа. Кореспондент «АрміяInform»

А. Печерський переконаний, що «небезпека цієї ПСГО в тому, що ворог прагне дегуманізувати українців, виставити їх такими ж нелюдами, як і рашисти» [10]. Розуміємо, що такі повідомлення скеровані насамперед на міжнародну спільноту з одного боку, з іншого – на самих росіян. Ще одна типова ознака фальшивих пропагандистських наративів – заклик до активних дій через надмірне емоційне навантаження повідомлення. Зазвичай важливі конотативні аспекти ПСГО вміщують у фрагменти тексту, написані капслоком або виокремлені жирним накресленням. Емоційне спрямування може мати й відповідно оформлене зображення, через яке ми прочитуємо потрібну емоцію – страх, паніку, розпач, розчарування, зрідка – піднесення, захоплення чи захват. Вербальними компонентами ПСГО стають лексеми, що мають емоційний ефект: *небезпека, катастрофа, рятуйте, гвалт* тощо. Попри домінуювальну роль негативного емотивного контенту в російських наративах, рідше натрапляємо на позитивні маркери, які нібито під морально підсилювальним контекстом приховують важливий фіктивний меседж. Керуючись емоційним сприйняттям запропонованого нам повідомлення, ми часто забуваємо про критичне мислення, чіпляємося на гачок фальшивого наративу, підхопивши й поширивши потрібну росії ПСГО. На психологічному рівні ефект такого повідомлення завдає подвійної шкоди, адже на рівні ейфорії ми віримо сприйнятій інформації, а потім, коли розуміємо реальність, у нас настає розчарування й безнадія, чого якраз і добивається ворог. Прикладом такої інформаційно-психологічної операції є поширення в мережі повідомлень про нібито звільнення того чи іншого населеного пункту, хоча жодної офіційної інформації про деокупацію перед тим немає. Під впливом порції позитивної емоції, яку подали нам на початку тези, ми подумки радіємо, але потім виявляється, що такого звільнення не було, інформація неправдива. Після цього настає момент розчарування. Для категорії особливо вразливих людей такі наративи небезпечні, адже вони вселяють зневіру й продукують депресивний стан. Це і є основна ціль російської пропаганди: через негативні чи позитивні емоційні складові тексту повідомлень навести на українців страх і паніку, змусити їх зневіритися, втекти за кордон тощо.

Типова ознака російських ПСГО – вказівка на ігнорування українських офіційних джерел, їхнє знецінення. Часто фейкові повідомлення супроводжують фрази «влада нічого не каже», «від

нас усе приховують», «офіційні ЗМІ мовчать» тощо, які не лише нагнітають зневіру серед населення, але й дискредитують державну владу. Якщо в новині поширюють думку, що офіційні джерела інформації не заслуговують на довіру, щось спотворюють або приховують, значить це елемент ПІСО. Дієвим засобом фальшивих наративів є теза про те, що нібито «всі ЗМІ брешуть, а я розповім вам правду». Ця фраза по-різному обіграна в маніпулятивних вкидах окупантів, що транслюють у мережі у вигляді так званих «інформаційних чуток». Експертами подібних псевдоновин є зазвичай родичі або знайомі в прокуратурі, поліції, Службі безпеки, Збройних силах тощо без будь-якої конкретизації щодо даних про людину. Спорадично натрапляємо на узагальнені свідчення, наприклад: «експерти кажуть», «на думку військових експертів» і подібні знову без конкретизації.

Висновки і пропозиції. Ми розглянули частину тих ПІСО, які проводить росія в соціальних мережах, транслюючи їх на вітчизняну медіасферу з 24 лютого 2022 року. Їхня активізація із початком повномасштабного вторгнення відбулася миттєво, адже рашисти скористалися тим, що українці потрапили в інформаційний вакуум із перших днів війни – відсутність певної інформації, незрозуміння того, що відбувається, недостатність повного офіційного інформування. В цих умовах вони намагалися розповсюдити велику кількість ПІСО, а через них і фальшивих наративів, які увели б Україну в стан паніки й зневіри, дискредитували б в очах суспільства й міжнародної спільноти. Але ми, українці, показали світові, що здатні протистояти інформаційній війні, адже тепер, через рік вторгнення окупантів, уже напрацювали дієві інструменти й виробили ефективні стратегії протидії російським ПІСО у всіх їхніх виявах

Список літератури:

1. Бедрий Я. Російське ПІСО: що це таке і як з цим боротися. *Медіакритика*: сайт. URL: <https://www.mediakrytyka.info/za-scho-krytykuuyut-media/rosiyske-ipso-scho-tse-take-i-yak-z-tsym-borotysya.html>
2. Дерев'яно Е. ПІСО в українському інфопросторі. *Pressa*: сайт. URL: <https://pressassociation.org.ua/ua/ipso-v-ukra%D1%97nskomu-infoprostori/>
3. Золотухін Д. Час дорослішання. Негайно припиніть «ПІСОкати» в соцмережах! *Детектор медіа*: сайт. URL: <https://detector.media/infospace/article/201474/2022-08-01-chas-doroslishannya-negayno-pryruynit-ipsokaty-v-sotsmerezakh/>
4. Кіца М. Особливості та методи виявлення фейкової інформації в українських ЗМІ. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Журналістські науки*. 2017. С. 28–32.
5. Лавринець Н. Що таке ПІСО і як не дати ворогам себе залякати: поради військового психолога. *Апостроф. ua*: сайт. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/lime/learn/2022-10-11/chto-takoe-ipso-i-kak-ne-dat-vragam-sebya-zarugat-sovetyi-voennogo-psihologa/48484>
6. Мудра І. Поняття «фейк» та його види у ЗМІ. *Теле- та радіожурналістика*. № 15. С. 184–188. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/teleradio/article/viewFile/694/69>
7. Ніколаєнко Н., Василевич Ю., Комарчук О. Маніпулятивний характер російських засобів масової комунікації в умовах російсько-української гібридної війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2020. № 1 (7). С. 93–104.
8. Печерський А. Як рашистські ПІСО ховаються за українською символікою в українському Facebook. *АрміяInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/03/yak-rashystski-ipso-hovayutsya-za-ukrayinskoju-symvolikoju-v-ukrayinskomu-facebook/>
9. Печерський А. Рашистські ПІСО в інфопросторі: як діяти користувачеві соцмереж. *АрміяInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/11/rashystski-ipso-v-infoprostori-yak-diyaty-korystuvachevi-socmerezhi/>
10. Печерський А. ПІСО в українському інфопросторі: як розпізнати? *АрміяInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/05/ipso-v-ukrayinskomu-infoprostori-yak-rozpoznavaty/>
11. Слухай Н. В. Лінгвістичні маркери світоглядної маски суб'єкта масмедійної інтеракції. *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця: монографія*. Київ, 2018: НА СБ України. С. 355–401.
12. Що таке ПІСО, чому важливо це знати і які операції зараз проводить Росія проти України. *Тиждень*: сайт. URL: <https://tyzhden.ua/shcho-take-ipso-chomu-vazhlyvo-tse-znaty-i-yaki-operatsii-zaraz-provodyt-rosiia-proty-ukrainy>
13. Konstankevych I., Kostusiak N., Shulska N., Stanislav O., Yelova T., Kauza I. Media Manipulation as a Tool of Information Warfare: Typology Signs, Language Markers, Fact Checking Methods. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 2022. Vol. 12, Issue 2, Spec. Issue XXIX. P. 224–230. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120229/papers/A_39.pdf

Shulska N. M., Bukina N. V, Adamchuk N. V. TYPICAL MARKERS OF INFORMATION-PSYCHOLOGICAL OPERATIONS (IPSO) IN THE CONDITIONS OF WAR IN THE MEDIA

The article presents an analysis of the study of typological markers of information-psychological operations (IPSO), which Russia promotes in the media space through social networks and traditional mass media after the full-scale invasion of Ukraine. It was noted that the main task of the enemy IPSO is the demoralization of the Ukrainian people, the creation of an atmosphere of doom, hopelessness, panic, and the discrediting of the state leadership, its allies, and the Armed Forces of Ukraine. The modern media space was examined in order to identify in it the IPSO conducted by Russia in the conditions of the information war. The material was collected from such social networks as «Facebook», «Instagram», «Twitter». Examples of enemy IPSOs are also taken from domestic anti-fake resources and fact-checking projects («NotaYenota», «Brekhunec», «Media Detector», «BezBrekhni», «Filtr», «Russian fake, go to...» etc.). The research used the advice of media experts, practicing journalists, fact-checkers, military psychologists on countering various manifestations of informational and psychological operations. It was revealed that the activation of the IPSO with the beginning of the Russian-Ukrainian war took place instantly, because the enemy took advantage of the information vacuum in which the Ukrainians fell in the first days of the war. It was found that expressive markers of IPSO at the text level are synchronicity of publications, factual, logical and linguistic errors. It has been established that the typical signs of Russian IPSOs are as follows: the presence of a bot author or Internet troll; formation of mass despair; patriotic symbols or slogans as an element of cover; intentional division of Ukrainians into «us» and «them»; creating a deceptive effect about the extraordinary power of the enemy; reconnaissance of data that may be useful to the enemy; an anti-moral call for the cruelest revenge; excessive emotionality of the texts and call to action; appeal to the individual as a persuasive argument; demanding a quick response to messages; devaluation of official sources of information and involvement of pseudo-experts; discrediting Ukraine in the international arena.

Key words: *information and psychological operations (IPSO), media, Russian-Ukrainian war, false narratives, typological markers.*

Шульська Н. М.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Зінчук Р. С.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Башманівський В. І.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ФЕЙКОІНСТРУМЕНТАРІЙ ВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: НА МАТЕРІАЛІ МОВИ СУЧАСНИХ МЕДІА

У статті досліджено інструментарій творення та просування фейків як елемента інформаційної війни в Україні. Негативний інформаційний матеріал дібрано із сучасних медіа, а також антифейкових ресурсів. З'ясовано, що найчастіше фальшивий контент ворог поширює через пости в мережі «Фейсбук», матеріалах на ютубі та в інстаграмі. Фейковими також можуть бути вірусні повідомлення в спільнотах «Вайбер», «Ватсап», «Телеграм». Мета поширення російських фейків спрямована на створення панічних настроїв серед українського населення, дискредитацію влади, військових, армії, втрату незалежності й демократичності країни, виправдовування власних злочинів тощо. Серед масиву російських інформаційних «вкидів» диференційовано масмедійні фейки, створені спеціальними ворожими ЗМІ й поширені ними, а також «мережеві чутки», тобто розповсюдження хибних коротких повідомлень-«лякалок» через соціальні мережі, вайберівські групи, месенджери, телеграм-канали, чати тощо. Виокремлено типові ознаки російських фейкових новин: сумнівні джерела походження інформації або їхня відсутність; апеляція до емоцій; подання фактів під хибним кутом зору; виразна гіперболізація або надреальність та інші. Свідченням неправдивих новин є низька мовна культура подібного роду повідомлень: відсутність елементарних правил орфографії, порушення мовностилістичних норм, уживання росіянізмів чи інших лексичних неточностей, фактологічні та логічні помилки. Серед виражальних маркерів неправдивих новин указано на такі: змішування інформації та дезінформації, активізація стереотипних уявлень, прикриття невідомими авторитетами та ін. Спостережено, що хибні повідомлення нерідко створюють на основі вже наявної інформації, але подають її під власним кутом зору, так, як це необхідно ворожим ЗМІ. Використовуючи факти, які вже є в інформаційному просторі, росіяни часто перекручують їх, створюючи так звані «лякливі вигадки». Зауважено, що важливими методами боротьби з дезінформацією є формування основ критичного мислення й навчання медіаграмотності.

Ключові слова: *фейк, інформаційна війна, Україна, мова сучасних медіа.*

Постановка наукової проблеми. Сьогодні в умовах повномасштабної російсько-української війни всі цілі агресора спрямовані не лише на те, щоб призвести до реальних втрат супротивника на полі бою, але й порушити обмін достовірною інформацією, вплинути на державні механізми ухвалення важливих рішень. Основна мета ведення інформаційної війни – увести українців у стан паніки, зробити так, щоб населення країни було наляканим і дезорієнтованим, думало про те, щоб швидше втекти або здатися, витратило час на пересилання фейкових повідомлень замість реальної допомоги війську та своїй державі.

Апробованою й ефективною технологією маніпулювання громадською думкою в умовах війни є розповсюдження фейків, тобто спеціально створених повідомлень, які містять неправдиву чи перекручену інформацію. Основна мета поширення ворожих фейкових новин – дезінформувати аудиторію через вигадані факти, пропагувати необхідну агресору думку чи позицію, посіяти паніку й створити психологічний шок, змінити в реципієнтів усталену думку, активувати увагу до необхідного, спонукати до певної дії, похитнути позицію індивідуума, змусити його засумніватися чи злякатися. З одного боку, фейк може бути в чистому вигляді неправдою, але поданий і сфор-

мований таким способом, що це важко помітити; з іншого – поєднувати правду й брехню у співвідношенні, необхідному маніпулятору. Серед так званих російських інформаційних «вкидів» розрізняємо масмедійні фейки, створені спеціальними ворожими ЗМІ й поширені ними, а також «мережеві чутки», тобто розповсюдження чужої вигадки через соціальні мережі, вайберівські групи, месенджери, телеграм-канали, чати тощо.

В умовах воєнного стану важливо вміти виявляти й спростовувати фальшиві новини, відшукувати типові мовно-виражальні маркери таких повідомлень, а також знати основи фактчекінгу, адже бути озброєним на інформаційному фронті – це бачити фейкові новини «в обличчя», вміти виявляти їхні типологічні ознаки, знати основні правила боротьби з дезінформацією. У цьому вбачаємо актуальність нашого дослідження. Важливість наукової розвідки підтверджена ще й тим, що у зв'язку із сучасними подіями гостро постає необхідність аналізу вітчизняного інфопростору на наявність маніпуляцій і неправдивих новин, які продукують російські ЗМІ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні маніпуляції в засобах масової інформації як дієвий інструмент інформаційної війни спорадично ставали об'єктом аналізу медіаекспертів, науковців, журналістів-практиків. Специфіку маніпулювання масовою свідомістю через російські ЗМІ в умовах російсько-української війни з 2014 року вивчають О. Гойман [2]; Н. Ніколаєнко, Ю. Василевич, О. Комарчук [8]; С. Пархоменко [9]. Фейк як метод маніпуляції у ЗМІ, його різновиди та особливості виявлення й спростування розглядають у наукових розвідках С. Зозуля [4], М. Кіца [5], І. Мудра [7], М. Прокopenko [10], І. Пуцята [11], О. Саприкін [12]. Про вміння відрізнити брехню від правди в інфопросторі та важливість знань основ фактчекінгу зауважують Р. Герасименко [1], В. Ейсмунт [3], О. Мінченко [6]. Після повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 року з'явилися поради від Міністерства цифрової трансформації про те, як боротися з російською маніпулятивною пропагандою в інтернеті, а також 10 порад, як не стати жертвою дезінформації в умовах війни від Державної служби надзвичайних ситуацій. Центр протидії дезінформації при РНБО України постійно дає слушні поради, як виявляти неправдиву інформацію й не поширювати її. Дотепер відсутні окремі наукові розвідки, у яких би як інструмент пропаганди ворога докладно розглядали фейки, що з'явилися в інформаційному про-

сторі з початком російсько-української війни від 24 лютого 2022 року. У цьому контексті згадаємо наші дослідження про медіаманіпуляції в умовах інформаційної війни в Україні [14; 16]; а також антифейкові ресурси в сучасному вітчизняному інфопросторі [15].

Постановка завдання. Мета наукової праці – проаналізувати інструментарій просування фейків у сучасному медіапросторі як вияв інформаційної війни і результат російської пропаганди; указати на типові ознаки фейкових новин країни-агресора; дослідити мовнокомунікативні маркери фальшивих повідомлень ворога.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні основним майданчиком ведення інформаційної війни стали соціальні мережі, а також так звані сайти-сміттярки, які поширюють неправдивий контент, підкріплений підробленими фото, «свідченнями» псевдоочевидців, сфальсифікованим відео. Надзвичайна популярність соцмереж зробила можливим не лише миттєве поширення дезінформації, а й дозволила мати прямий доступ до акаунтів політичного та військового керівництва країни-супротивника. До основних різновидів ведення інформаційної війни зазвичай зараховують такі: збирання та оброблення стратегічної інформації, поширення пропаганди або фейків із метою деморалізації населення країни чи військових, підривання якості інформаційних ресурсів противника й попередження можливості збирання та оброблення інформації супротивником. У сучасних умовах засоби масової інформації можуть слугувати, з одного боку, інструментом інформаційної війни, з іншого – неурядовою організацією для захисту інформаційного простору. У першому випадку медіа реалізують цілі державної інформаційної безпеки шляхом антипропагандистської та освітньої діяльності. Досвід України, яка перебуває в умовах воєнно-інформаційного тиску з боку зовнішнього агресора, є прикладом використання ЗМІ як своєрідного «інформаційного щита». В іншому випадку масмедіа реалізують стратегію агресивної пропаганди для досягнення політичних цілей влади. Як зазначає В. Христенко, «пропаганда відрізняється від звичайного інформування насамперед тим, що містить у собі засоби й механізми маніпулювання свідомістю людини чи групи людей, а маніпулювання, у свою чергу, здійснюють приховано від свідомості людини, що значно ускладнює критичну оцінку інформації» [13, с. 165].

Комунікативними маркерами маніпулятивних повідомлень зазвичай є надмірна емоційність,

повторення через певний проміжок часу (як із фейком про нестачу крові, який поширювали в однаковому формулюванні протягом тривалого періоду); вилучення певного контексту, дроблення цілісної картини інформації. У таких повідомленнях вербальними ознаками зазвичай використані лексеми «терміново», «сенсаційно», «достовірне джерело» тощо. Присутній так званий «тоталітаризм» джерела повідомлення з абсолютною відсутністю достовірності. Наявні також змішування інформації та дезінформації, активізація стереотипних уявлень, прикриття невідомими авторитетами та ін. Серед найбільш поширених фейкових повідомлень є пости в мережі «Фейсбук» та на каналах телеграму, матеріали в ютубі чи в інстаграмі, оскільки аудіовізуальна інформація найбільш легка й приваблива для величезної аудиторії користувачів. Неконтрольований потік інформації в інтернеті, а також відсутність цензури й лідерство думок призводять до того, що соціальні мережі, на жаль, максимально поширюють фальшивий контент. Оскільки більшість із нас сприймає месенджери як персональні майданчики комунікації, особистий простір, тому вірусні повідомлення у спільнотах «Вайбер» чи «Телеграм» часто стають одним із найефективніших способів поширення панічних настроїв, нагнітання й залякування. Фейкові sms-повідомлення – популярний інструмент поширення брехні. Вони переважно спрямовані на людей старшої вікової категорії, які рідко користуються засобами інтернет-комунікації.

Фейки є не лише в соціальних мережах, але й у традиційних ЗМІ. Російські засоби пропаганди дуже активно поширюють неправдиві новини на різні теми, але здебільшого вони стосуються українських військових та наших переселенців із територій, де ведуться активні бойові дії. Кремлівські ЗМІ у своїх текстах намагаються виставити Збройні сили України в негативному світлі та дискредитувати їх в очах громадськості. Як типові формальні ознаки ворожих фейків фіксуємо передовсім використання маніпуляційних фраз на зразок «достовірна інформація», «мені сказали військові», «ви мене знаєте, я брехати не буду» і подібні. Джерело такої інформації – так званий «ексклюзив від друзів, родичів у прокуратурі, поліції, військоматі», «джерело у вищих колах» тощо. Інколи зовсім відсутня вказівка на джерела їхньої появи. Якщо в заголовку ставлять тире і джерелом узагальнено вказують ЗМІ, то така інформація повинна викликати сумнів, як-от у конструкції: «В Україні можуть обмежити

виїзд чоловіків із міст, – ЗМІ». Першоджерело цієї новини – «УНІАН», де вийшов матеріал із кричущим заголовком «Ні кроку без військомату». Автор публікації – адвокат, який пише, що в українському законодавстві нібито є різні положення, відповідно до яких чоловікам в умовах воєнного стану можна переміщатися за межі місця проживання тільки з дозволу керівника військомату, але відсутня вказівка на конкретне положення, яке це регламентує, тобто інформація подана надто узагальнено, про що свідчить порушення стандарту достовірності вже в зазначеній вказівці на джерело «за деякою інформацією».

Фейки часто створюють на основі вже наявної інформації, але подають її під власним кутом зору, так, як це необхідно ворожим ЗМІ. Наприклад, російські медіа розповсюджували повідомлення про те, що Велика Британія і Туреччина планують скупити все українське зерно й приректи Україну на голод, покликаючись на заяву міністра закордонних справ Ліз Трасс. Хоча в заяві йдеться насправді про співпрацю Британії й Туреччини щодо вивозу зерна з України, а новина містить російську пропаганду, побудовану на коментарях користувачів соцмереж, які некомпетентно виступають у ролі експертів і роблять висновки про нібито майбутній голод в Україні через негативні дії двох країн. Подібним способом представлений фейк про шолом HGU-56/P AVN, який знайшли на місці падіння українського вертольота. Такі шоломи використовують пілоти країн-членів НАТО, а також в армії США. Українські ж військові подібного головного убору не носять. Російські пропагандисти почали масово розповсюджувати фото шолома й звинувачувати чинних і колишніх військовослужбовців НАТО, що нібито ті беруть участь у російсько-українській війні. Фактчекери з «Mythdetector» з'ясували, що інформація не відповідає дійсності, оскільки першою ці світлини опублікувала компанія-виробник шоломів «Gentex Corporation», а фото надіслали Повітряні сили України як подяку за те, що шолом врятував їм життя.

Використовуючи факти, які є вже в інформаційному просторі, окупанти часто перекручують їх, створюючи власні «лякливі вигадки». Зокрема, по-іншому подавши твердження головного державного санітарного лікаря України щодо можливої загрози спалаху холери в Маріуполі, російські пропагандисти створили фейк, що буцімто головний лікар збирав підлеглих в одній із лікарень Маріуполя щодо спалаху хвороби. Як відомо, в Україні не зафіксовано жод-

ного випадку холери, зрозуміло, що це знову ж фальшиві «вкиди» росіян.

Почасти маніпулятивна інформація має виразний проросійський характер, орієнтована на дискредитацію української влади, військових, армії, втрату незалежності й демократичності країни тощо. Прикладом є фейк про те, що жителі Нової Каховки впродовж двох місяців не отримують зарплат і пенсій, а Київ вимкнув мобільний зв'язок та заблокував банківські рахунки мешканців окупованого Півдня, хоча насправді на Херсонщині мобільний зв'язок та інтернет вимкнули російські військові. Неодноразово на тимчасово окупованих територіях, які перебувають в інформаційному вакуумі, поширюють хибні повідомлення начебто про відступ українських військ і їхні значні втрати. Неправдива й інформація про те, що українські полонені хочуть отримати громадянство Росії. У соцмережах також поширювали фото фальшивого документа про розстріл українським військовим солдата, який не виконав його наказу. Не новим є фейк про те, що за наказом керівництва Національної гвардії *«будуть розстрілювати українських військових, які здаються в полон»*.

Показовим мовно-виражальним засобом російської пропаганди слугує виразна гіперболізація, як-от у фейковій новині про те, що на Херсонщині дуже великий ажіотаж із приводу того, що мешканці України масово стоять у чергах, щоб здати документи для набуття російського громадянства. Додатковими маркерами маніпуляції тут слугують лексеми *«великий ажіотаж»* (підсилення контексту надає ненормативний плеоназм), *«дуже»*, *«масово»*. Після окупації Маріуполя російська влада почала поширювати неправдиву інформацію, що України вже нібито «не існує», а російська армія просувається далі. Російські медіа поширювали хибні «вкиди» про те, що начебто в Запоріжжі формують списки добровольців, які прагнуть захищати місто від українських воїнів. Зрозуміло, що подібного роду інформація видається цілком абсурдною.

Основний посыл фейкових повідомлень – спонукання до паніки, а новина побудована на думках та оціночних судженнях без реальних фактів. Зазвичай вона написана в емоційно-істеричному тоні. До прикладу, неправдива інформація про те, що нібито Збройні сили України кидають у бій непідготовлених воїнів. На початку війни масово поширювали фейк про капітуляцію Володимира Зеленського і його втечу. Окрема категорія російської пропаганди – це фейки, пов'язані

з оприлюдненням начебто «таємних» документів української влади, у яких присутні найрізноманітніші наративи на користь ворога: *«підтримка Росії серед місцевого населення»*, *«українці на окупованих територіях завжди чекали росіян»* та ін. Інколи думки можуть бути абсолютно протилежними – про підривною діяльність проти росії, нібито заплановані напади з Маріуполя, Мелітополя та інших прилеглих територій, захоплення Криму, підготовка біологічної зброї, лабораторій тощо. До прикладу, один такий «таємний» документ, що, мовляв, належав полку «Азов», росіяни знайшли на заводі «Азовсталь». У ньому нібито було вказано, що 70 % населення Маріуполя підтримують Росію, хоча насправді цей фейк невдовзі спростували.

Фейки неодноразово постають методом виправдовування власних злочинів росії. Москва через інформаційні канали щоразу мотивує обстріли українських цивільних хибними повідомленнями про те, що робить це тому, що мовіто там перебувають українські воїни, а жителів використовують лише як «живий щит». У такий спосіб, наприклад, медіа Кремля виправдовують злочин російських окупантів, який ті здійснили увечері 9 липня 2022 року, обстрілявши житловий будинок у місті Часів Яр Донецької області. Подібний інформаційний «вкид» використали і з перекиданням власного злочину на суперника. Російські ЗМІ поширили фейк, що українці буцімто з вертольота самі підпалюють пшеничні поля на Херсонщині. Це фальшиве повідомлення – частина меседжу про те, що продовольчу кризу та голод у світі провокує Україна. Ми ж розуміємо, що саме російські військові обстрілюють поля із зерновими запалювальними снарядами. Нагадаємо, що знищення хліба вважається одним із найважчих злочинів у воєнний час. Щодо обстрілу Вінниці пропагандисти теж вигадали виправдання, щоб приховати виразний терористичний акт: російські телеграм-канали поширювали фейкову інформацію, що ракети нібито вразили об'єкт військової інфраструктури в місті Гайсин Вінницької області, хоча насправді росіяни влучили в житлові квартали в самому центрі Вінниці.

Висновки і пропозиції. Аби фейкові повідомлення повністю не заповнили сучасний медійний простір, кожен повинен знати основи фактчекінгу, вміти розпізнавати дезінформацію та спростовувати її. В умовах війни, коли люди особливо вразливі, фальшиві новини й фейкові «лякалки» ворог поширює з максимальною швидкістю. Єдина умова протистояння цьому – фор-

мування основ критичного мислення й навчання медіаграмотності. Якщо ми отримуємо новину у вайбер-чаті чи телеграм-каналі від знайомих, не варто панікувати й поширювати її. Спершу потрібно перевірити, чи є подібна інформація на сторінках офіційних джерел: Офісу Президента, Міністерства оборони, військової адміністрації тощо. Якщо там ця інформація відсутня, очевидно, що повідомлення фейкове. Неправдиві

інформаційні «вкиди» – потужний інструмент ворожої пропаганди, тому ми не повинні давати їм шансу «жити» в нашому медіапросторі. Перспективними в цьому напрямі можуть бути студії, що розширюватимуть дослідження про фейки, їхні різновиди, вплив на реципієнтів тощо. Важливими є дослідження, пов'язані з медіаграмотністю й навчанням критичного мислення в умовах війни в Україні.

Список літератури:

1. Герасименко Р. Фактчекінг для журналіста: соцмережі та «вкиди» як перевірка на професійність. *European Journalism Observatory*. 2015. 4 лютого. URL: https://ua.ejo-online.eu/2065/етика-та-якість/факт-чекінг-для-журналістасоцмережі?print=print&fbclid=IwAR2NOchyGbh0z_Ov7dUMaK82QpG6x-BRWQIE98tmYKruu14osAV-TzuzqDCs
2. Гойман О. Маніпулювання масовою свідомістю в умовах сучасної гібридної війни. *Грані*. 2015. № 1. С. 50–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_1_11
3. Ейсмунт В. Інструменти фактчекінгу: як професійно відрізнити брехню від правди. *Інститут масової інформації*. 2016. 13 жовтня. URL: <https://web.archive.org/web/20210425002841/https://imi.org.ua/articles/instrumenti-faktchekingu-yak-profesiyno-vidriznyati-brehyu-vid-pravdi-i407>
4. Зозуля С. Фейк як інструмент інформаційної війни. *Юридична газета онлайн*. 2019. 14 травня. № 19 (673). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/feyk-yak-instrument-informaciynoyi-viyni.html>
5. Кіца М. Особливості та методи виявлення фейкової інформації в українських ЗМІ. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Журналістські науки*. 2017. № 883 (1). С. 30–35.
6. Мінченко О. Страх і ненависть в мережі: огляд сайтів, що поширюють фейки та чутки. *Watcher*. 2014. 26 вересня. URL: <http://watcher.com.ua/2014/09/26/strah-i-nenavyst-v-merezh-i-ohlyad-saytiv-schopshyruyut-feyky-ta-chutky/>
7. Мудра І. Поняття «фейк» та його види у ЗМІ. *Теле- та радіожурналістика*. 2016. № 15. С. 184–188. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/teleradio/article/view/694>
8. Ніколаєнко Н., Василевич Ю., Комарчук О. Маніпулятивний характер російських засобів масової комунікації в умовах російсько-української гібридної війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2020. № 1 (7). С. 93–104.
9. Пархоменко С. Як Україні перемогти в інформаційній війні. *Українська правда*. 2014. 1 серпня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2014/08/1/7033646/>
10. Прокопенко М. Фейк як інструмент війни. *День*. 2014. 30 травня. № 97. URL: <https://day.kyiv.ua/article/media/feyk-yak-instrument-viynu>
11. Пуцята І. Фейк як метод маніпуляції у ЗМІ: український досвід. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Журналістські науки : зб. наук. праць*. 2020. № 4. С. 170–175. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/sjs/vsi-vypusky/vypusk-4-nomer-2020/feyk-yak-metod-manipulyaciyi-u-zmi-ukrayinskyu-dosvid?fbclid=IwAR28Pj6593QhTPW5IZOUk>
12. Саприкін О. А. Фейк як інструмент інформаційної війни проти України. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2016. № 1. С. 87–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2016_1_15
13. Христенко В. Є. Маніпулювання свідомістю в умовах гібридної війни: психологічний аспект. *Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології* : монографія / за заг. ред. В. П. Садкового, О. В. Тімченка. Харків, 2017. С. 163–181.
14. Шульська Н. М., Зінчук Р. С. Медіаманіпуляції в умовах російсько-української війни (на прикладі локальних ЗМІ). *Південний архів (філологічні науки)* : зб. наук. пр. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 90. С. 68–76.
15. Шульська Н. М., Зінчук Р. С., Навальна М. І. Антифейкові ресурси сучасного медіапростору України в умовах інформаційної війни. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Київ, 2022. Т. 33 (72). № 4. Ч. 2. С. 268–273.
16. Konstankevych I., Kostusiak N., Shulska N., Stanislav O., Yelova T., Kauza I. Media Manipulation as a Tool of Information Warfare: Typology Signs, Language Markers, Fact Checking Methods. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 2022. Vol. 12, Issue 2, Spec. Issue XXIX. P. 224–230. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120229/papers/A_39.pdf

Shulska N. M., Zinchuk R. S., Bashmanivskyi V. I. FAKE NEWS TOOLKIT FOR WAGING AN INFO WAR IN UKRAINE: ON THE LANGUAGE MATERIAL OF MODERN MEDIA

The article focuses on the toolkit for making and spreading fake news as a component of info war in Ukraine. The negative information material was collected from modern media as well as anti-fake recourses. It was found out that the enemy distributes the fake content most often through posts in Facebook, Telegram channels, YouTube and Instagram. Viral messages in communities of Viber, WhatsApp and Telegram can also be fake. Spreading Russian fakes aims at creation of panic among the Ukrainian population, discrediting of authorities, militaries, the army, loss of independence and democracy of the country, justifying their own crimes etc. Among the array of Russian information “fake shots” we differentiate mass media fakes created by special enemy mass media and spread by them and “network gossip”, i.e. dissemination of false short messages-scare stories via social networks, Viber groups, messengers, telegram channels, chats etc. The typical features of Russian fake news were singled out; they include dubious sources of information origin or their complete absence; appealing to emotions; misrepresentation of facts; distinct exaggeration or fiction and others. Evidence of fake news is low language culture of such kinds of messages: absence of elementary rules of spelling, violation of linguistic norms, use of Russianisms or other lexical inaccuracies, factual and logical mistakes. Among the expressive markers of fake news there are blending of information and disinformation, activation of stereotypes, covering themselves with unknown authorities etc. It was observed that false messages are often created on the basis of already available information, but they are presented from their own point of view as it is necessary for hostile media. Using facts that are already in the information space, the Russians often bend them creating so-called “scary fictions”. It is noted that important methods of combating disinformation are the formation of the foundations of critical thinking and media literacy training.

Key words: fake, information war, Ukraine, language of modern media.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ ТА РЕДАГУВАННЯ

УДК 070.4 (045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/44>

Гуманенко О. О.

Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

РЕДАКТОРИ Й РЕЦЕНЗЕНТИ: АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ

Висвітлено особливості співпраці редакторів та рецензентів. Докладно розглядається специфіка відбору рецензентів для оцінювання наукових творів, наголошено на необхідності прискіпливого відбору експертів. Використовується комплексний підхід. Виокремлено та розглянуто фактори, які впливають на рецензування творів науковими рецензентами та на прийняття рішення редакторами щодо публікації чи відхилення наукових робіт. Обґрунтовано, що вплив допублікаційної рецензії залежить від організації, методики процедури аналізу наукового твору, професіоналізму та морально-етичних цінностей всіх учасників рецензування. Висвітлюються обов'язки редакторів та рецензентів під час допублікаційного оцінювання. Обґрунтовується надзвичайна важливість організаційно-управлінської діяльності редактора, завдяки якій усі складові допублікаційного рецензування здатні функціонувати у взаємодії та взаємодоповненні. Окреслюються елементи методики рецензування.

Наголошується, що врахування особливостей роботи редакторів та рецензентів сприятиме ефективності процесу рецензування, що своєю чергою призведе до піднесення якості наукових творів. Наведена та доповнена класифікація рецензентів у межах обраної теми. Уводиться поняття людського фактора та розглядається його вплив на процес допублікаційного рецензування. Наводяться приклади організації оцінювання наукових творів у зарубіжних виданнях. Пропонується проводити рецензування на підготовчому етапі редакційно-видавничого процесу. У статті акцентується на складності та системності процесу рецензування, піднімається питання його формальності в сучасному академічному середовищі, наголошується на необхідності вдосконалення наукового оцінювання.

Ключові слова: наукове рецензування, оцінювання, редактор, рецензент, автор, академічна комунікація, наука, людський фактор.

Постановка проблеми. У ринкових умовах питання випуску якісного наукового продукту стоїть надзвичайно гостро. Не останнє місце в підготовці наукових творів займає наукове рецензування. Рецензії можуть поліпшувати авторський оригінал, погіршувати і, нарешті, – залишати без змін, що, безперечно, так чи інакше впливає на хід сучасної науки. На плечі рецензентів і редакторів лягає особлива відповідальність: науковий твір, не втративши своєї самобутності, повинен стати таким, який відповідав би стандартам наукової комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Навколо ефективності рецензування вже довгий час точаться суперечки. Чималу увагу привертає до себе формат співпраці учасників процесу наукового оцінювання. Над цим працюють такі науковці, як Е. Уеллер, У. Балістрелі, Д. Хамермеш, С. Голдбек-Вуд, С. Н. Янг, Д. Пайк та інші,

до роботи систематично долучається Рада наукових редакторів Сполучених Штатів Америки. Також ученими проводяться практичні дослідження з теми (Л. Тайт і С. Шротер, Е. Малліген, М. Л. Келлехем, У. Г. Бекст, Дж. Ф. Уейкерл та Р. Л. Веерс). На жаль, дотепер не існує універсальної формули ефективної взаємодії редакторів, рецензентів та авторів. Крім того, більшість наукових праць не дають цілісного уявлення про основні аспекти цієї взаємодії.

Формулювання цілей статті. У розвідці маємо на меті комплексно розглянути специфіку співпраці редакторів та рецензентів у контексті впливу цієї співпраці на розвиток академічного спілкування. У цьому нам допоможе вирішення таких завдань, як виділення та розгляд важливих аспектів співтворчості учасників рецензування, окреслення їхніх обов'язків, визначення ціннісних орієнтирів.

Виклад основного матеріалу. Наукове рецензування є системним явищем. У зв'язку з цим ми окреслюємо декілька ключових позицій, дотримання яких визначає рівень впливу наукової рецензії на остаточну форму авторського оригіналу: 1) організація процесу рецензування; 2) методика рецензування; 3) фахова підготовка учасників рецензування; 4) ціннісні орієнтири редакторів, рецензентів та авторів.

Зауважимо, що ми не дарма поставили на перше місце організацію процесу рецензування. Саме вона є стержнем оцінювання наукових творів, адже від неї залежить і зв'язок з авторами, і керівництва для авторів і рецензентів.

Цікаво, що у редакційній практиці рецензування відбувається на другому (редакційному) етапі редакційно-видавничого процесу [1, с. 227–228]. Вважаємо за доцільне запропонувати проводити рецензування на підготовчому етапі, *перед прийняттям авторського оригіналу*, адже, якщо статтю чи монографію вже включено до плану, тоді рецензентам і редактору нічого не залишається, як написати позитивні відгуки.

Під час видавничого/редакційного рецензування важливим є відбір рецензентів, який, насамперед, буде залежати від спеціалізації рецензента. Звичайно, на вибір рецензента має вплив «ефект Матвія», який сприяє обираючі більш досвідчених фахівців, подекуди залишаючи поза увагою молодих науковців. Крім того, «редактори схильні звертатися до рецензентів, які належать до тих самих факультетів, що і редактори» [10, с. 156]. Рецензенти можуть входити до складу редакційної ради або обиратися зі списку потенційних рецензентів. Крім того, рецензентів можуть рекомендувати члени редакційної ради або пропонувати навіть і самі автори, які зазвичай добре знають спеціалістів своєї галузі [2, с. 107], а також рецензент може сам надіслати запит до редакції щодо рецензування [16, с. 685]. До речі, рецензенти, обрані авторами, пишуть рецензії такої самої якості, як і рецензенти, яких призначають редактори, але останні рідше відхиляють роботу [23, с. 13]. Крім вищевказаних шляхів відбору, редактори залучають рецензентів за допомогою контактів на зустрічах, пов'язаних із професійною діяльністю, персональних знайомств, редакційних колегій, дослідження літератури з теми, посилок у рецензованому творі на роботи вчених [24, с. 1344–1347]; запрошують авторів, які мають твори на подібну тематику, науковців, які проводять хороші семінари та лекції, або зверта-

ються за порадою до тих рецензентів, яких добре знають і яким довіряють [19, с. 3].

Кількість рецензентів, яка залучається для проведення видавничого/редакційного рецензування, може варіюватися від одного до чотирьох, а то й і до шести осіб. Дослідник Ж. М. Кампанаріо відзначає, що деякі журнали використовують одноосібну систему рецензування, зміст якої полягає у тому, що якщо перший рецензент виносить позитивний вирок авторському оригіналу, то редактор майже завжди приймає рішення про публікацію, якщо ж рецензент рекомендує не приймати науковий твір, тоді редактор змушений звертатися до думки ще одного незалежного експерта [6, с. 184].

Як слушно зауважують Д. Лоуренс і Ф. Ебролл, головна мета відбирання рецензентів полягає у використанні рецензентами їхніх знань із певної галузі, а не у підтвердженні власного існування шляхом викладення своєї думки [13, с. 214].

Зазвичай за кордоном «усі редактори журналів мають бази даних рецензентів і таким чином володіють деталями їхніх історій, включаючи час, коли індивідуум отримує рукопис для розгляду, кінцевий строк рецензування й дату надсилання рецензії» [11, с. 107]. Деякі часописи використовують електронні системи для рецензування. Наприклад, журнал «Дослідження медичного обслуговування» («Health Services Research») використовує адміністративну систему для рецензування, що базується на інтернет-технологіях, однією з функцій якої є можливість отримувати короткі біографічні відомості про рецензентів, кількість авторських оригіналів, які рецензуються в даний час, чи входять рецензенти до редакційної колегії тощо [8, с. 1236–1237].

Підкреслимо, що редактор несе відповідальність за процес рецензування в першу чергу й повинен контролювати ситуацію рецензування в багатьох аспектах. Наприклад, Л. Л. Каммінс і П. Дж. Фрост зазначають, що «рецензенти потребують необхідної кількості вказівок щодо змісту рецензії; вони повинні старанно відбиратися для кожного рукопису; якщо вони пишуть неінформативні рецензії, треба вимагати нових рецензій; рецензентів, які не виконують своїх зобов'язань, необхідно притягати до відповідальності або не брати їхні рецензії до уваги; іноді мова рецензентів повинна бути переглянута (автори мають тенденцію втрачати відчуття гумору, коли оцінюється праця всього їхнього життя) [7, с. 272]. На наш погляд, відповідальність за відбір рецензентів має багатосторонній характер: не лише редак-

тор несе відповідальність за свій вибір, а й рецензент, який завжди має можливість відмовитися від рецензування, якщо визнає, що має «негативні» чи «позитивні» упередження або конфлікт інтересів чи є некомпетентним у даній галузі. А у тому випадку, коли особи рецензентів запропоновані автором чи автор подає твір вже з готовими рецензіями, частину відповідальності приймає на себе й автор рецензованої роботи.

У зарубіжній практиці, як вказує Е. Уеллер, прийнято, що більшість редакторів використовує які-небудь різновиди керівництв для рецензентів. Щонайменше, редактори повинні обґрунтувати, чому рецензенти отримали той чи інший рукопис і пояснити, чого сподіваються від рецензента [25, с. 161]. Отже, вказівки для рецензентів необхідні для того, щоб спрямувати рецензента на те, що хочуть отримати від нього видавництво або редакція. Крім того, за допомогою керівництв з'являється можливість встановлювати час виконання рецензії, прискорювати процес рецензування, а також спілкуватися з рецензентами більш продуктивно. Так, за результатами дослідження Е. Маллігена, більшість рецензентів зазначає, що «комунікація більш ефективна, якщо вона персоналізована, ввічлива і добре підготована» [14, с. 4]. Проаналізувавши декілька пар супровідних рецензій на монографії, ми побачили, що ці рецензії мають різну кількість компонентів. Крім того, у кількох рецензіях рецензенти не торкалися питань, важливих для оцінювання творів, наприклад, актуальності дослідження.

На наш погляд, важливим також є зворотний зв'язок редакторів із рецензентами. Учені Л. Тайт і С. Шротер, Е. Малліген під час проведення досліджень виявили, що одним із потужних стимулів для рецензентів до рецензування є повідомлення редактора щодо результатів оцінювання наукової роботи [22, с. 11; 14, с. 4]: рецензенти хотіли б побачити коментарі інших рецензентів, ознайомитися з критеріями оцінювання, отримати відомості про заключне рішення редактора.

Більшість зарубіжних журналів пропонує рецензентам форми чи інструкції для рецензування авторських оригіналів, які в основному включають такі пункти, як важливість досліджуваного питання, оригінальність роботи, її переваги і недоліки (змістові, методологічні, етичні), ясність викладу, інтерпретація результатів, перспективи і відповідність публікації [15, с. 185]. Володіння методикою рецензування спрощує роботу рецензента, робить її більш впорядкованою і зрозумілою.

Ученими М. Л. Келлехемом, У. Г. Бекстом, Дж. Ф. Уейкерлом та Р. Л. Веерсом було проведено дослідження, під час якого виявилось, що «чим вищий рейтинг мали рецензії, тим частіше з рекомендаціями рецензентів погоджувалися редактори» [5, с. 230]. Отже, досягнення покращеної форми авторського оригіналу можливе у тому випадку, якщо рецензія розкриває усі необхідні особливості наукового твору для прийняття рішення. У зв'язку з цим варто навести класифікацію рецензій, здійснених дослідниками Дж. М. Провензейлом і Р. Дж. Стенлі, які виділяють інформативні рецензії (*the informative reviews*) та неінформативні (*the noninformative reviews*), останні у свою чергу можуть бути *швидкими вердиктами* (*the snapshot verdicts*), *змішаними сигналами* (*the mixed-signals reviews*), *прихованими відомостями* (*the hidden-agenda reviews*). *Швидкі вердикти* лише свідчать про те, що рецензент прочитав роботу та сподобалася вона йому чи ні. У неінформативних рецензіях типу *змішані сигнали* загальний зміст рецензії і кінцеві висновки про подальшу долю твору не впливають один з одного. *Приховані відомості* характеризуються тим, що для редакторів і авторів рецензент дає суперечливі рекомендації [17, с. 97–98]. Між тим наголосимо, що саме якісна рецензія сприятиме об'єктивному редакційному рішення.

У зв'язку з цим варто звернутися до обов'язків рецензентів, визначених західними дослідниками, які полягають у тому, що рецензенту слід забезпечувати чесне, критичне оцінювання авторського оригіналу; зберігати конфіденційність його існування й змістового наповнення; не займатися плагіатом ідей рецензованого твору; уникати конфліктів інтересів; братися за рецензування лише у випадку, якщо він є фахівцем із галузі дослідження; підкорятися інструкціям редактора щодо цілей наукового часопису; погоджуватися на рецензування тих оригіналів, рецензія на які буде завершена вчасно; повідомляти про підозру повторних публікацій, наукової афери, плагіату, недотримання етичних засад; писати рецензію у колегіальній, конструктивній манері, уникати персональних коментарів і критицизму, обґрунтовувати свої погляди, не контактувати з автором без дозволу редактора, захищати читачів від помилкових чи слабких досліджень [3, 48–50].

Звичайно, і редактори мають ряд зобов'язань перед рецензентами. І якщо ці зобов'язання будуть ретельно виконуватися, то це, безсумнівно, призведе до підвищення рівня рецензування. Рада наукових редакторів Сполучених Штатів Америки

регламентує такі обов'язки редактора [20, с. 2–16]: призначати рецензування наукових робіт залежно від сфер інтересів і досвіду рецензента; встановлювати такий процес для рецензентів, який гарантує, що рецензенти будуть ставитися до твору як до конфіденційного документу й напишуть рецензію швидко; просити про рецензування з помірною частотністю, щоб не перевантажувати рецензента; інформувати рецензентів про те, що їм не дозволяється використовувати дані рецензованого твору будь-яким чином або розвивати знання, отримані під час рецензування твору до його опублікування; забезпечувати рецензентів письмовими ясними інструкціями з очікувань журналу щодо масштабу, змісту, якості і вчасності їхніх рецензій для сприяння вдумливій, чесній, конструктивній та інформативній критиці; вимагати від рецензентів визначити будь-який потенційний конфлікт інтересів і просити їх відмовлятися від рецензування, якщо вони не можуть забезпечити неупереджену рецензію; надавати рецензенту достатньо часу для завершення рецензії; знаходити шляхи визнати внесок рецензентів, наприклад, публічно подякувати їм у журналі; надсилати листи, які могли б бути використані для академічного просування, запрошувати рецензентів до редакційної колегії журналу.

Проведення якісного оцінювання творів прямо залежить від рівня володіння учасниками рецензування фаховими знаннями. Якщо рецензент справді фахівець у своїй галузі, то у більшості випадків він зможе визначити, чи є афера чи плагіат у рецензованому творі. Передусім, редактор повинен вміти знаходити такого фахівця. На нашу думку, вимоги редакції і видавництва до рецензування повинні містити питання щодо того, чи має рецензент обґрунтовані підозри про науковий обман чи плагіат. Крім того, глибоке розуміння рецензентом теми, на яку він пише рецензію, дає бодай маленьку надію на неформальність цієї рецензії.

Дослідник Д. Дж. Када пропонує рецензентам, які працюють для журналу «Лікарська фармація» (“Hospital Pharmacy”), перед тим, як погодитися на рецензування, поставити собі декілька питань [4, с. 864]: *Чи маю я компетенцію у цій сфері? Чи є в мене необхідна кількість часу? Чи бажано я допомогти зробити статтю кращою? Чи можу я забезпечити неупереджений огляд без конфліктів інтересів? Чи сприймаю я це як навчальний досвід? Чи буде сприяти рецензування моєму професійному зростанню?* Також рецензент може запитати себе, чи цікава йому

тема дослідження, яке він збирається оцінювати [12, с. 1020].

Дослідники Д. Моухер та А. Р. Джадад у практичних вказівках для рецензування радять рецензентам по-перше, не поспішати приймати запрошення рецензувати авторський оригінал, по-друге, забезпечити собі достатньо часу для рецензування, по-третє, пам'ятати, що єдине джерело інформації – це авторський оригінал, а також дотримуватися систематичної роботи над твором [15, с. 184–185].

Учений Ф. Дж. Хоппін вважає, що для того, щоб написати хорошу рецензію, необхідні мотивація, наукова компетенція, об'єктивне ставлення рецензентів та час [12, с. 1019–1020]. Цих вимог можна порекомендувати дотримуватися також і редакторам та членам редакційних колегій. За дослідженнями Е. Маллігена [14, с. 3], мотиви рецензентів можуть бути різними: сприйняття рецензування як академічного обов'язку; загальна цікавість до галузі досліджень і бажання ознайомитися з сучасними подіями у ній; допомога у власних дослідженнях рецензентів і стимулювання нових ідей; сприйняття рецензування як честь (особливо молодими ученими); сподівання, що участь у рецензуванні наукових творів заохотить редактора ставитися до рецензентів прихильно; встановлення контактів із редактором або престижним часописом; зацікавленість дослідженнями своїх колег; стимул до кар'єрного зростання; демонстрування ширшого інтересу, ініціативи і обов'язку у науці.

Взагалі, більшість закордонних дослідників вважає, що найціннішим моментом рецензування є достатня кількість часу для оцінки авторських оригіналів. На наш погляд, цей підхід є цілком логічним, оскільки оптимальна кількість часу дає можливість глибше розглянути твір і надати ефективні рекомендації з його поліпшення. У зв'язку з цим пізнавальним є досвід журналу «Публічна бібліотека наукової біології» (“PloS Biology” (“Public Library of Science Biology”)), де рецензенти, які повертають рецензії пізніше визначених строків, отримують наступне покарання: за кожен день із дати прийняття рецензентом авторського оригіналу на рецензування плюс кількість днів після закінчення строку – власні наукові статті рецензентів будуть чекати рецензування в два рази довше. Наукові статті тих же рецензентів, які рецензують роботи вчасно, будуть опубліковані якнайшвидше [11, с. 107].

На думку, С. Н. Янга, ідеальний рецензент – той, який має широкі знання з теми, але

добре обізнаний і з усіма методологічними деталями, включаючи статистику, той, хто має альтруїзм знайти час для пильного вивчення рукопису і написати звіт, який допоможе редактору й авторам» [27, с. 328]. Суголосну думку з попередньо-висловленими заувагами С. Н. Янга має і дослідниця С. Голдбек-Вуд, яка зауважує, що хороше рецензування вимагає ідеалізму (найголовніша нагорода – це той внесок, який рецензент робить у наукове співтовариство), який відображається у найкращих рецензіях, що поєднують критичний погляд із позитивним, творчим ставленням і призначені для покращення рукописів і навчання колег-дослідників. Найкращі рецензенти концентруються скоріше на *пропозиції корисних порад*, ніж на наданні сумарних суджень для редакторів [9, с. 38].

Не можна не погодитися із дослідником Ф. Дж. Хоппіном, який вважає, що хороші рецензенти мають тверде розуміння відповідальності перед своїми колегами і міцну впевненість, що література з високими стандартами, встановленими рецензією, надзвичайно важлива для розвитку науки. Крім того, найкращі рецензенти також цінують можливість навчання і знаходять рецензування таким же інформативним і захоплюючим, як і участь у дослідницькому семінарі [12, с. 1019]. Отже, як ми бачимо, дослідниками враховуються не лише суто наукові критерії відбору рецензентів, а і їхні індивідуальні якості. Взагалі, як зауважує Е. Уеллер, деякі редактори фокусують свою увагу саме на останньому, вказуючи на «необхідність відповідальної поведінки і використанні загальних правил ввічливості» [25, с. 161]. Наприклад, Д. Е. Пайк [243], наголошує на тому, що рецензенти, яких обирає редактор, повинні «бути надійними і пунктуальними». Також знаходимо у Д. Е. Пайка декілька цікавих правил для рецензентів: не загубити рецензований твір, не чіплятися до твору, не відчувати благоговійного страху перед авторами, не ставити автору недолугих питань, не грузнути в деталях, намагатися протистояти бажанню порекомендувати прийняття твору лише тому, що він містить посилання на роботи рецензентів [18, с. 1117; 1118]. Оригінально підійшли до висвітлення цієї проблеми в «Журналі клітинної науки» (“Journal of Cell Science”), де члени академічної спільноти порівнюються з мисливцями, які полюють один на одного: «коли ви полюєте на науковий твір як рецензент, пам’ятайте про те, як ви писали свій власний і були здобиччю» [26, с. 237–238].

Отже, розгляд питання впливу рецензії на кінцеву форму авторського оригіналу буде неповним, якщо ми не будемо враховувати таку категорію, як *людський фактор*: «культура використання людського фактора у науці передбачає високий рівень свідомості членів наукового співтовариства», «без неї навіть демократичні форми самоуправління у науці можуть бути використані не в її інтересах», і «оскільки в реальній науково-дослідній діяльності вчений може керуватися різними цінностями, важливе вивчення ціннісних орієнтацій вчених» [28, с. 11].

У цьому контексті цікавою є класифікація рецензентів С. С. Сігелмена [21], яка базується на розумінні власних стандартів оцінювання рецензентами наукової роботи. Так, С. С. Сігелмен поділяє рецензентів на «фанатиків» (“zealots”), «слабких гравців» (“pushovers”), «цілеспрямованих» рецензентів (“mainstream” referees), «демоутерів» (“demoters”) і «найманих вбивць» (“assassins”). За С. С. Сігелменом, «наймані вбивці» і «демоутери» наполягають на підвищенні вимог до творів, які приймаються до публікації, рідше приходять до висновку, що матеріал інноваційний, вимагають більшої кількості вивчених фактів, вважають, що занадто багато публікується несуттєвих робіт, частіше рекомендують відхилення наукових творів. У свою чергу, «фанатики» і «слабкі гравці» хотіли б, щоб із їхньої сфери досліджень до публікації приймалося більше творів, вони завжди забезпечують відмінну змістовну критику, включаючи ефективні рекомендації для доопрацювання, наголошують на позитивних якостях роботи, частіше відстоюють рекомендацію до друку. «Цілеспрямовані» рецензенти менш емоційно ставляться до процесу рецензування, показники рівня схвалення чи відхилення ними роботи знаходяться в нормі. С. С. Сігелмен наголошує на тому, що редакторам необхідно добре усвідомлювати цей поділ, оскільки існування різних категорій рецензентів створює можливість для несправедливого ставлення до авторів: «ті, чий твори надсилаються “найманим вбивцям” і “демоутерам”, опиняються у несправедливо невігідному становищі, у той час, як “фанатики” і “слабкі гравці” надають авторам несправедливу перевагу» [21, с. 637–642]. На наш погляд, вищеперераховану класифікацію слід доповнити ще такими категоріями, як «формалісти» (рецензенти, які підходять до написання рецензії формально), «скептики» (рецензенти, які завжди ставляться до матеріалу рецензованого твору з недовірою і підозрою) та «автори-

тети» (судження цих рецензентів безкомпромісні і є істиною в останній інстанції).

Поява усіх вищезазначених типів рецензентів базується саме на вищезгаданому людському факторі, що кінець-кінцем призводить до написання різних за своєю якістю рецензій, кожна з яких має свої особливості впливу на кінцеву форму авторського оригіналу. Важливою складовою людського фактору у цьому контексті виступає так званий *фактор страху*. На жаль, сьогодні *фактор страху* міцно укорінився в системі академічної комунікації. Так, автори бояться, що їхні роботи не надрукують, рецензенти бояться негативної реакції, «помсти» тих авторів, на твори яких вони напишуть негативні рецензії, а редактори бояться відхилити роботу як з останньої причини, так і з причини втратити гроші за публікацію. На нашу думку, процес рецензування слід

будувати не на страхові, а на розумінні самого процесу (!).

Висновки. Як ми бачимо, на процес наукового рецензування впливає чимала кількість різноманітних умов. Якщо автор, рецензент і редактор будуть усвідомлювати всю важливість і відповідальність рецензування, його наслідки для академічного середовища, то і судження їхні стануть більш продуманими, рішення вираженішими, а оцінки – об'єктивнішими. Зауважимо, що як редактор, так і рецензент повинні вникати в сутність справи рецензування наукового твору конкретно, а не **займатися формальним оцінюванням**.

Усе вищевказане тільки підтверджує той факт, що процес наукового рецензування все ще є вдячним полем для дослідника: як єдиний інструмент поліпшення наукової літератури він вимагає подальшого вивчення та вдосконалення.

Список літератури:

1. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця: практичний посібник. 2-ге вид., стереотипне. Київ : Наша культура і наука, 2006. 560 с. (Серія «Бібліотека видавця, редактора, автора»).
2. Balistreri W. F. Landmark, Landmine, or Landfill? The Role of Peer Review in Assessing Manuscripts. *The Journal of Pediatrics*. 2007. Vol. 151. P. 107–108.
3. Benos D. J. The Ups and Downs of Peer Review. *Advances in Physiology Education*. 2007. Vol. 31. P. 145–152.
4. Cada D. J. Become a Peer Reviewer. *Hospital Pharmacy*. 2008. Vol. 43, no. 11. P. 864–865.
5. Callahan M. L. Reliability of Editors' Subjective Quality Ratings of Peer Reviews of Manuscripts. *Journal of the American Medical Association*. 1998. Vol. 280, no. 3. P. 229–231.
6. Campanario J. M. Peer Review for Journals as It Stands Today. – Part 1. *Science Communication*. 1998. Vol. 19, no. 3. P. 181–211.
7. Cummings L. L., Frost P. J. Publishing in Organizational Sciences. SAGE, 1995. 330 p.
8. Flood N. B. From the Editors: External Peer Review at HSR. *HSR: Health Services Research*. 2004. Vol. 39, no. 5. P. 1235–1250.
9. Goldbeck-Wood S. What Makes a Good Reviewer of Manuscript? *British Medical Journal*. 1998. Vol. 316. P. 38–39.
10. Hamermesh D. S. Facts and Myths about Refereeing. *The Journal of Economic Perspectives*. 1994. Vol. 8, no. 4. P. 153–163.
11. Hauser M., Fehr E. An incentive Solution to the Peer Review Problem. *PLoS Biology*. 5 (4). P. 107.
12. Hoppin F. G. How I Review an Original Scientific Article. *American Journal of Respiratory and Critical Care Medicine*. 2002. Vol. 166. P. 1019–1023.
13. Lawrence D. The Scholarship of Critical Review: Improving Quality and Relevance. *Journal of the American Chiropractic Association*. 2008. Vol. 52, no 4. P. 211–223.
14. Mulligan A. Is Peer Review in Crisis? *Perspectives in Publishing*. 2004. No. 2. P. 1–6.
15. Peer Review in Health Sciences / ed. by F. Godlee and T. Jefferson. London : BMJ Publishing Group, 1999. 271 p.
16. Polak J. F. The Role of Manuscript Reviewer in the Peer Review Process. *American Journal of Roentgenology*. 1995. Vol. 165. P. 685–688.
17. Provenzale J. M., Stanely R. J. A Systematic Guide to reviewing a manuscript. *AJR*. 2005. Vol. 185. P. 848–854.
18. Pyke D. A. How I Referee. *British Medical Journal*. 1976. No. 6. P. 1117–1118.
19. Rockwell S. Ethics of Peer Review: A Guide for Manuscript Reviewers. P. 11–19. URL: <https://ori.hhs.gov/sites/default/files/guide.pdf> (date of access: 22.03.2023).
20. Scott-Lichter D. and the Editorial Policy Committee, Council of Science Editors. CSE's White Paper on Promoting Integrity in Scientific Journal Publications, 2009 Update. Reston, Va. 70 p. URL: https://www.medwave.cl/medios/Editorial/DocsPolsEdit/entire_whitepaper.pdf (date of access: 22.03.2023).
21. Siegelman S. S. Assassins and Zealots. *Radiology*. 1991. Vol. 178. P. 637–642.

22. Tite L. Schroter S. Why Do Peer Reviewers Decline to Review? A Survey. *Journal of Epidemiology and Epidemiology and Community Health*. 2007. Vol. 61. P. 9–12.
23. Wager E., Parkin E. Are Reviewers Suggested by Authors as Good as Those Chosen by Editors? Results of a Rater-blinded, Retrospective Study. *BMC Medicine*. 2006. Vol. 4. P. 13.
24. Weller A. C. Editorial Peer Review: in US Medical Journals. *Journal of the American Medical Association*. 1990. Vol. 263. P. 1344–1347.
25. Weller A. C. Editorial Peer Review: its Strength and Weaknesses. (ASIST monograph series). Medford NJ : American Society for Information Science and Technology, 2001. 342 p.
26. When the Hunter Becomes the Hunted. *Journal of Cell Science*. 2002. Vol. 115. P. 237–238.
27. Young S. N. Peer Review of Manuscripts: Theory and Practice. *Journal of Psychiatry and Neuroscience*. 2003. Vol. 28, no. 5. P. 327–330.
28. Наука и ее место в культуре : сб. науч. труд. / отв. ред. А. Н. Кочергин; АН СССР, Сиб. отд-ние, Ин-т истории, филологии и философии. Новосибирск : Наука, 1990. 272 с.

Humanenko O. O. EDITORS AND REVIEWERS: ASPECTS OF INTERACTION

Features of cooperation between editors and reviewers are highlighted. The specifics of the selection of reviewers for evaluating scientific works are considered in detail, the need for meticulous selection of experts is emphasized. A comprehensive approach is used. The factors that influence the review of works by scientific reviewers and the decision-making by editors regarding the publication or rejection of scientific works are identified and considered. It is substantiated that the influence of the pre-publication review depends on the organization, methodology of the procedure of analysis of the scientific work, professionalism and moral and ethical values of all participants of the review. The responsibilities of editors and reviewers during pre-publication evaluation are highlighted. The extraordinary importance of the editor's organizational and managerial activities is substantiated, thanks to which all components of pre-publication review are able to function in interaction and complement each other. The elements of the review methodology are outlined.

It is emphasized that taking into account the peculiarities of the work of editors and reviewers will contribute to the effectiveness of the review process, which in turn will lead to an increase in the quality of scientific works. The classification of reviewers within the selected topic is presented and supplemented. The concept of the human factor is introduced and its influence on the process of pre-publication review is considered. Examples of the organization of evaluation of scientific works in foreign publications are given. It is proposed to carry out reviews at the preparatory stage of the editorial and publishing process. The article focuses on the complexity and systematicity of the review process, raises the issue of its formality in the modern academic environment, and emphasizes the need to improve scientific evaluation.

Key words: peer reviewing, evaluation, editor, reviewer, author, academic communication, science, human factor.

ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 659.132.22:316.334.23(=512.143)]»18/19»(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/45>

Булах Т. Д.

Харківська державна академія культури

ДРУКОВАНА РЕКЛАМА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. ЯК ДЖЕРЕЛО ВІДОМОСТЕЙ ПРО ПІДПРИЄМНИЦЬКУ АКТИВНІСТЬ КАРАЇМІВ

Ця стаття присвячена вивченню реклами кінця ХІХ – початку ХХ ст., котру караїми-підприємці замовляли для просування певних видів продукції та послуг. Метою статті є аналіз караїмської друкованої реклами кінця ХІХ – початку ХХ ст. для виявлення напрямів підприємницької активності караїмів в означений період. У дослідженні як основні методи дослідження використано контент-аналіз періодичної преси кінця ХІХ – початку ХХ ст, зокрема караїмської, аналіз друкованої та зовнішньої реклами (афіш, календарів, плакатів), що міститься у відкритому доступі в мережі інтернет.

Встановлено, що на шпальтах періодичних видань найчисельнішою була реклама тютюнових виробів, що лише підтверджує популярність означеного промислу серед караїмів, зафіксовану в історичних джерелах. Достатньо популярною була реклама видавничої продукції та послуг (книгарень, типографій, окремих видань, зокрема періодичних). В менших обсягах рекламувалися бакалійні товари, взуття, одяг (виробництво, ремонт, продаж), мануфактура, траплялися поодинокі випадки рекламування банків, золота, меблево-столярної майстерні, радіо тощо. Як свідчить аналіз за географічною ознакою, караїми розвивали свій бізнес не лише в Криму, а по всій території країни, зокрема в Києві, Бердянську, Мелітополі, Кременчуці, Катеринославі, Одесі, Харкові. З'ясовано, що караїмська реклама того періоду була переважно комерційною (інформативного та переконуючого типу), достатньо аргументованою та виваженою, хоча траплялися зразки й іміджевої та соціальної реклами. Для посилення емоційного впливу в ній використовувалися візуальні образи, етнічний колорит півдня й апелювання до історичного минулого краю: жінки й чоловіки в східному одязі, курці кальяну, мінарети, турецькі прапори тощо.

Ключові слова: реклама, історія реклами, реклама в пресі, караїми, корінні народи України.

Постановка проблеми. У 2021 р. прийнято Закон України «Про корінні народи України», в статті 1.2. якого відзначено, що «корінними народами України, які сформувались на території Кримського півострова, є кримські татари, караїми, кримчаки» [6], що актуалізує дослідження караїмської культури в різних її проявах, зокрема специфіки друкованої реклами караїмських підприємців, представленої на сторінках преси, афішах, календарях тощо наприкінці ХІХ, на початку ХХ ст, адже саме в цей період серед караїмів було найбільше мільйонерів на душу населення в імперії, а реклама в пресі – найпопулярнішим носієм презентування власної продукції чи послуг. Саме тому дослідження караїмської реклами в пресі дозволяє зрозуміти, які ніші в економіці регіону

посідали представники караїмів – малого корінного народу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Караїмська культура, традиції, звичаї здавна привертають увагу як вітчизняних (М. Кізілов [16]), так і зарубіжних науковців (С. Шишман [19], Г. Ахієзер [12], Г. Янковські [13], П. Муховські, М. Томал, Р. Вітковські [17]). Наукові розвідки здебільшого стосуються історії караїмів (С. Шишман, М. Кізілов), специфіки їхнього віровчення (С. Шишман, Г. Ахієзер), культури (М. Кізілов, П. Муховські, М. Томал, Р. Вітковські) тощо. Але незважаючи на достатньо стабільний інтерес вчених до караїмів, праці, присвячені вивченню караїмської реклами, відсутні. Натомість рекламні постери й оголошення є важливим джерелом

інформації, за допомогою якого ми можемо зрозуміти, якими видами діяльності переважно займалися підприємці-караїми наприкінці XIX – на початку XX ст.

Мета статті – проаналізувати друковану рекламу кінця XIX – початку XX ст. для виявлення напрямів економічної активності караїмських підприємців в означений період.

Методи дослідження. Основним методом дослідження є контент-аналіз періодичної преси кінця XIX-початку XX ст., зокрема караїмської, аналіз друкованої реклами караїмських підприємців, що міститься у відкритому доступі в мережі інтернет (календарів, плакатів).

Виклад основного матеріалу. Караїми в Україні визнані на законодавчому рівні одним з корінних народів. Це означає, що етногенез цього народу відбувався на теренах України. Про те, з якого часу караїми мешкають на українських землях, серед науковців вже не перше століття точаться запеклі суперечки. Так, у «Енциклопедії Українознавства» [3] зазначено, що караїми селилися в Кримських горах з IX ст. Є й інші версії. Та принаймні серед більшості науковців не викликає заперечень те, що в другій половині XIII ст. караїми вже жили на території Кримського півострова.

Варто зауважити, що караїми – не лише етнічний, а й конфесійний. І якщо караїми як етнічна спільнота виникли на території, що входить нині до складу України, то історія караїмської конфесії розпочинається набагато раніше й набагато далі від України, на теренах сучасного Іраку. Як стверджує історик, релігієзнавець, голова Караїмської громади Харкова О. Дзюба, саме там мешкали перші законовчителі караїмізму й звідти почало поширюватися їх віровчення. Прибувши на землі півдня України, віруючі цієї конфесії знайшли собі певну кількість прибічників. Враховуючи строкату етнічну палітру середньовічного Криму та обособленість життя часів феодалізму, за певний проміжок часу караїми набули специфічних етнічних рис, що відрізняли їх від решти мешканців Кримського півострова. Видатний мислитель та один з основоположників караїмської релігії Анан бен Давид, який жив у VIII ст., сформулював головний принцип караїмізму: «Уважно шукайте в Торі й не спирайтеся на мою думку» [1]. Напевно саме такий підхід, що практикувався протягом століть, прищепив караїмам гнучкість і широту мислення та привчив їх уважно й розсудливо шукати щось не лише в Торі, а й в принципі шукати та знаходити будь-що та будь-де; зокрема шукати можливості для ведення бізнесу, застосовуючи

нестандартні рішення й підходи. Тому наприкінці XIX – на початку XX ст. караїмський народ міг похвалитися чи не найбільшою кількістю мільйонерів на душу населення серед народів Російської імперії – 12 мільйонерів на 12894 караїми (згідно з даними перепису населення 1897 р) [8]. Історики пояснюють це зокрема тим фактом, що на караїмів, більшість територій проживання яких у Східній Європі (Крим, Волинь, Литва) наприкінці XVIII ст. опинилася в межах Російської імперії, не поширювалося дискримінаційне законодавство, яке було запроваджене щодо євреїв-раввінів. Також, на відміну від останніх, вони не були обмежені проживанням лише в «смузі осілості». Це створювало додаткові можливості виявляти економічну активність.

Після захоплення Криму Російською імперією півострів був включений у економічне життя величезного регіону, що простягався від Польщі до Тихого океану, і караїми, які мешкали в Криму, почали опановувати ці простори. У другій половині XIX ст. караїмські підприємці знайшли свою «золоту жилу», що згодом стала національним промислом караїмів – вирощування тютюну та виготовлення й продаж тютюнових виробів. І саме тютюнова промисловість найактивніше, як довела пропонування розвідка, про що йтиметься нижче, послуговувалася рекламними зверненнями для просування своєї продукції та послуг.

Підприємницька активність караїмів кінця XIX – поч. XX ст. виявлялася не лише в Криму, а й по всій Україні. Хабом, логістичним центром, звідки тютюнові вироби розвозилися по внутрішніх губерніях імперії, була Таврійська губернія, де століттями й мешкали караїми. Але відкриття караїмами тютюнових складів та склепів у губерніях за межами Криму потребувало їх постійного перебування у містах, у яких до того часу не було караїмського населення. Це були переважно губернські центри чи портові міста. За торговцями й купцями поступово підтягнулися й представники інших професій. Так виникли караїмські громади в Одесі, Миколаєві, Херсоні, Мелітополі, Бердянську, Катеринославі, Кременчуці, Києві, Харкові, Полтаві, Сумах а також у містах росії, й навіть на Далекому Сході, зокрема, в Харбіні, Реєстри домовласників, адресні книги, замайорили екзотичними караїмськими прізвищами власників тютюнових склепів та фабрик – Габай, Коген, Капон, Дуван, Катик, Пігіт, Стамболі, Саатчі, Ілік, Шапшал, Мангубі, Крим, Айваз.

Продукція цих численних підприємств мала знаходити свого споживача, й для цього їй було

потрібно рекламувати. Цими можливостями караїмські підприємці радо користувалися, про що свідчить пропонована розвідка. Оскільки на той час найпопулярнішою була зовнішня та друкована реклама, зокрема рекламні оголошення в пресі й реклама на дрібних носіях (листівках, календарях, плакатах), це спонукало звернутися до неї як надійного документального підтвердження підприємницької активності караїмів на теренах України. Об'єктом дослідження стала друкована реклама, розміщена в суспільно-політичній, економічній, літературній та національній караїмській періодичній пресі кінця XIX – початку XX ст. (зокрема проаналізовані харківська газета «Утро» [9]; київська газета «Рада» [7], що видавалася українською мовою, караїмські видання «Караимское слово» [5], «Караимская жизнь» [4], «Известия караимского духовного правления» [2], “Karay Awazy”, “Mysl Karaïmska”), продовжуваних виданнях (Харьковский календарь за 1871, 1893, 1894 pp.), плакатах, що містяться у відкритому доступі в мережі інтернет. Незважаючи на те, що загальному обсязі реклами, котра публікувалася на шпальтах суспільно-політичних, літературних періодичних видань того часу, кількість караїмських рекламних звернень не можна назвати значною, загальний її обсяг, котрий вдалося виявити, дозволяє дійти певних висновків. Загалом у процесі дослідження було виявлено та проаналізовано 265 оголошень, що являють зразки реклами караїмських підприємців. Увага зверталася як на кількісні показники за об'єктом рекламування, місцем розташування підприємців, так і на мовно-стилістичні засоби подання рекламної інформації караїмськими підприємцями.

Аналіз рекламних звернень за об'єктом рекламування дозволив виокремити певні види продукції та послуг, котрі рекламувалися найактивніше. Результати аналізу відображені на рис. 1.

Як свідчить діаграма, найчастіше трапляється реклама тютюнових виробів (з переглянутих 265 рекламних оголошень, розміщених підприємцями-караїмами на шпальтах видань, інших носіях друкованої та зовнішньої реклами, 89 належить саме рекламі тютюнових виробів (з них табачні фабрики – 24, гільзи 14), що становить 34% від всіх проаналізованих рекламних звернень. Друге місце належить рекламі видавничої продукції та послуг (книг, газет, журналів, типографій, книгарень) – 72 оголошення, а це 27%; третє місце – одяг взуття (зокрема пошив), модна мануфактура, галантарейні товари – 40 оголошень і 15% відповідно. Четверте місце – бакалейні товари, спиртні напої – 24 рекламних звернення (9%). П'яте – реклама торговельних домів – 9 позицій (3%). Все інше (12%) – поодинокі випадки рекламування найрізноманітнішої продукції то послуг (траплялася реклама арматурного заводу, машинобудівного заводу; аптеки; продаж цементу; лісових матеріалів; екіпажної майстерні та кузні; меблево-столярної майстерні; посудного та лампового магазину, валізної майстерні; золота; оренда кімнат та навіть шлюбне оголошення).

Наведені дані свідчать, що серед караїмів, котрі активно послуговувалися можливостями реклами, було чимало торговців, ремісників, власників заводів та фабрик, складів.

Аналіз рекламних звернень за територіальним розміщенням підприємців-караїмів довів, що найактивніше рекламою послуговувалися кара-

Рис. 1. Кількість рекламних звернень за об'єктом рекламування

їми, які проживали в Москві та Петербурзі, проте власники магазинів, котрі розвивали свій бізнес в Одесі, Миколаєві, Катеринославі, Бердянську, Харкові, Києві, Кременчуці та інших містах, теж зверталися в періодичні видання для розміщення рекламних звернень.

Характерно, що реклама публікувалася російською мовою, що відповідало мові видань, якою вони видавалися. Періодичні видання українською мовою були поодиноким явищем, але реклама, яку вони розміщували, теж публікувалася українською. Одним із прикладів такого видання можна назвати газету Рада – єдину україномовну щоденну політичну, економічну і літературну газету, що видавалася на Наддніпрянщині. На першій та останніх сторінках Ради розміщувалася рекламна інформація, зокрема караїмських підприємців. Наведене на рис. 2 оголошення містить елементи емоційно-оцінної лексики, покликані посилити відгук споживчої аудиторії.

Варто відзначити, що караїмська прес-реклама має характерні ознаки газетної реклами. Це були переважно інформативні та переконуючі рекламні звернення: подавалася змістовна інформація про товар, написана в діловому стилі та інформація, що висвітлювала переваги рекламованого товару/послуги. Вона була оформлена у візуально привабливому стилі. Застосовувалися графічні виокремлення смислових моментів (так, кегль більшого й меншого розміру дозволяв акцентувати увагу на назві, ціні товару чи адресі магазину). Часто використовувалися ілюстрації для привернення уваги потенційних споживачів та посилення емоційного впливу на них.

Серед мовно-стилістичних засобів застосовувались вищий («громадний вибор», висока якість) та найвищий ступінь порівняння (найкращі ціни, найбільший вибір), безособові порівняння з конкурентами (дешевше, ніж в інших магазинах), трюїзми, віршована подача рекламної інформації: каждый сорт свой восхваляет – Воть де моль

Рис. 2. Реклама торговельного дому братів Кальфа (газета Рада, 1912 рік)

затея!!!! А курящий ТВЕРДО ЗНАЕТЬ, что всех лучше «ДЕЯ»! И во что бы то нистало ««ДЕЮ» требует ШАПШАЛА». Іміджева реклама апелювала до якості товару: «Не удивительно, что гильзы Дувана съ каждымь днемь, все больше и больше приобрьетают своихь прыерженцевь. Онви не рвутся. Тонки и гигиеничны»; впізнаваності власника (рис. 3). Часто траплялися оголошення подібного змісту: «Что же делать? Я остался без папирось. Что? Вы говорите взять другія? Но я не могу курить никакихь гильз, кромь гильз КАТЫКА»). Загалом частота, з якою публікувалися в різних джерелах та в різних формулюваннях реклама виробів найвідоміших тютюнових фабрик, дозволяє стверджувати про застосування методу навіювання через повтор рекламної інформації.

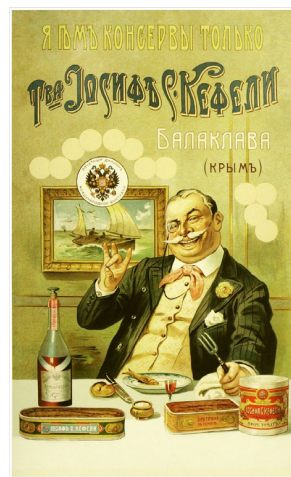

Рис. 3. Іміджева реклама караїмських підприємців

Свою рекламу караїми розміщали не лише в загальній суспільно-політичній, літературній та економічній пресі, розрахованій на широке коло читачів, а й у виданнях, орієнтованих на вузьку аудиторію, зокрема, на своїх одноплемінників. Йдеться про рекламу в караїмській пресі. В цілому вона не відрізняється від тієї, що розміщена в загальнонаціональній пресі, але варто зробити деякі зауваги. Караїмська преса може являти певні взірці караїмської реклами, але мало придатна для далекосяжних висновків, і тому є своєї причини. Преса, що видавалася караїмами й була розрахована на караїмів, не мала тривалої історії. На початку ХХ ст. були зроблені кілька спроб видавати караїмські журнали, але жодна з них не була досить успішною. У кращому випадку, журнали видавали протягом двох-трьох років. Караїмська преса того часу не була численною: видавалися журнали «Караимское слово», «Караимская

жизнь», «Известия караимского духовного правления», “Karay Awazy”, “Mysl Karaimska”. Але журнали «Караимское слово», “Karay Awazy” та “Mysl Karaimska” видавалися в Литві та Польщі, де була своя специфіка в економічній активності караїмів, й вони не можуть давати ту ж картину, що й караїмські видання в губерніях на теренах України.

З перелічених видань видання “Mysl Karaimska” [10], видавалася за державний кошт, реклама в ньому була відсутня. Не публікували рекламу також у караїмськомовному журналі “Karay Awazy” [14]. Тобто реклама публікувалася лише в журналах «Караимская жизнь» [4], «Караимское слово» [5]. Зокрема з 72 рекламних оголошень, розміщених в журналі «Караимская жизнь», упродовж всього часу, доки він видавався, 32 являли собою саморекламу (заклики передплачувати видання, спонукання до співпраці рекламодавців, ціни на рекламні оголошення у виданні), да другому місці видавнича реклама – 21 оголошення, з них: 14 – реклама журналів та газет, 7 – книг різної тематики; на третьому місці реклама табачних виробів – 12 оголошень. Інші: збір на будівництво кенаси – 3 оголошення; працевлаштування – 1, майстерня щіток -1.

Журнал «Караимское Слово» видавався у Вільні в 1913–1914 рр. Загалом вийшло його дев'ять номерів. Журнал позиціонував себе як загальнокараїмський, і його потенційною аудиторією були всі караїми Російської імперії. Реклама в цьому журналі подібна до тієї, що публікувалася в «Караимской жизни», зокрема надавалися оголошення про купівлю караїмських книг у кенасі, продаж караїмських календарів, рекламувалися табачні вироби, самореклама (наприклад, такого змісту: «Подписка на «Караимское слово принимается и продажа отдельных номеров производится».

Формат деяких видань не передбачав зайвих вольностей, наприклад, журнал «Известия Таврического и Одесского караимского духовного правления», що видавався в переламну історичну епоху 1917–1919 рр. у Євпаторії, центрі караїмського релігійного та культурного життя, був офіційним виданням Одеського й Тавричного караїмського духовного правління – вищого духовного органу караїмів Східної Європи.

Реклами там було мінімум. У семи номерах наявні лише три рекламні оголошення. У числі 3 за 10 липня 1917 р. міститься оголошення такого змісту:

«Громадяни караїми! Армія виконала свій обов'язок перед Батьківщиною – вона перейшла у наступ. Виконайте свій обов'язок перед Бать-

ківщиною і ви – підтримаєте армію, підписуйтеся на позику свободи!»

Воно передувало редакційній статті, де докладно роз'яснювалася необхідність купувати облігації займу на потреби армії, що в той час вела бої на східному фронті Першої світової війни і є прикладом типової соціальної реклами, основне завдання якої привернути увагу до певної соціальної проблеми, в цьому випадку – фінансової підтримки армії.

На останній сторінці 4 числа «Известий» від 5 серпня 1917 р. міститься самореклама: «Известия караимского духовного правления» продаються в м. Євпаторії, у завідувача Панпуловським подвір'ям Е. М. Зенгіна (поруч із караїмською кенасою). Ціна окремого номеру в продаж 50 коп».

На останній сторінці числа 2 за грудень 1918 р. розміщене оголошення наступного змісту:

«У м. Євпаторія при Національній бібліотеці наявний склад наступних видань:

1. Докладний караїмський календар на три роки 5679–5681, укладений старшим газзаном Б. С. Єльяшевичем. Одеса, 1918 р. Ціна 1 р. 50 к.

2. Караїмський табель-календар на 5679 р. Євпаторія, видавництво О. І. Пілецького. Ціна 1 р.

3. І. І. Казас – його життя, науково-літературна, педагогічна й суспільна діяльність. Біографічний нарис. Твір Б. С. Єльяшевича. Євпаторія, 1918 р. Ціна 3 р.

4. «Яддес». Водевіль у двох діях караїмською мовою в російській транскрипції. Твір А. І. Катика. Євпаторія, 1918 р. Ціна 1 р. 50 к.

Всі вищевказані твори можна передплачувати як від завідувача бібліотекою С. С. Єльяшевича, так і від авторів». Означене оголошення є прикладом видавничої реклами, типовими проявами якої на той час було публікування бібліографічних описів видань.

Згадана національна бібліотека – караїмська національна бібліотека «Караїм бітіклігі», що існувала при караїмській кенасі м. Євпаторії у дорадянський час. Як бачимо, там можна було й придбати книжкові новинки як релігійного, так і світського змісту. Поодинокі взірці реклами, що трапляються в цьому виданні, розраховані виключно на караїмську аудиторію.

Узагальнені дані щодо реклами в караїмській пресі подано на рис. 4. Як свідчить діаграма, лівова частка рекламних матеріалів – самореклама, на другому місці видавнича продукція, на третьому – реклама табачних виробів.

Зовнішня реклама, як і сучасна, мала перш за все привертати увагу людини, що йде вулицею,

Рис. 4. Реклама в караїмських журналах

тому мала бути візуально ефектною, використовувала помітні образи, що мали запам'ятовуватися і, в ідеалі, виринати у свідомості покупця під час вибору потрібного йому товару з-поміж інших подібних. Наприклад, використання етнічного колориту півдня та апелювання до історичного минулого краю: жінки та чоловіки в східному одязі, кальяни, мінарети та навіть зображення турецьких прапорів мало підкреслювати давню традицію вирощування тютюну в Криму й майстерність його тамтешніх виробників. Південні та екзотичні мотиви мали підкреслити привабливість «заморського» товару, що пропонувався, і водночас його доступність для пересічних споживачів. Так, на плакаті тютюнової фабрики братів Кальфа в Харкові (рис. 5) зображений найзвичайніший гімназист у позі «руки в брукі», що розглядає розкле-

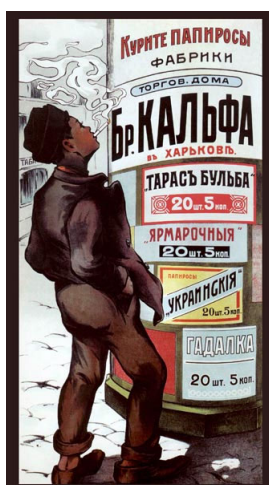

Рис. 5. Плакат. Реклама цигарок торговельного дому братів Кальфа у Харкові

ену на вуличній тумбі рекламу продукції фабрики, ніби прицінюючись до доступної розкоші.

Висновки. Специфіка караїмської реклами виявляється в застосуванні етнічного колориту півдня та апелювання до історичного минулого краю. Це переважно комерційна реклама інформативного та переконуючого типу, хоча трапляються зразки іміджевої та соціальної реклами.

Найбільша кількість рекламних матеріалів серед проаналізованих звернень присвячена виробництву та продажу тютюнових виробів (89 звернень – 34%), означена реклама найчисельніша та найяскравіша; на другому місці (72 оголошення – 27%) реклама видавничої продукції та послуг (59 оголошень) і так званих білових товарів (3 оголошення), що цілком зрозуміло, адже саме книги, журнали, газети були на той час основним джерелом інформації, зокрема рекламної і вони, як і будь-який інший товар, потребували реклами. Третє місце – реклама одягу (продаж, пошив) – 22 оголошення (15%). Все інше становить 24% від загальної кількості рекламних звернень. Загалом розвідка доводить, що послугами реклами активно користувалися не лише власники заводів та фабрик, складів, торговельних домів, пов'язаних з тютюновою промисловістю, а й ремісники, торговці найрізноманітнішими товарами (зокрема цементом, фарбою, шпалерами, милом, іграшками та ін.), рекламувалися також медичні послуги (як окремі лікарі, так і санаторії та бази відпочинку) тощо, що свідчить про залученість караїмів до всіх видів підприємницької активності. Перспектива подальших досліджень полягає в дослідженні специфіки зовнішньої реклами караїмських підприємств в означений період.

Список літератури:

1. Дзюба О. Шляхами караїмів. Легенда про Анана бен Давида Голос Криму – Культура. URL: <https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/shliakhamy-karaimiv-lehenda-pro-anana-ben-davyda/> (дата звернення 15.02.2023).
2. Известия караимского духовного правления: офіційний друкований орган караїмського духовного правління. 1917–1919
3. «Караїми» // Енциклопедія українознавства : Словникова частина : [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж Нью-Йорк : Молоде життя, 1955–1995. Т. 3, С. 958.
4. Караимская жизнь: культурно-просвітницький журнал 1911–1912. № 1–12.
5. Караимское слово: суспільний, історико-літературний журнал 1913–1914.
6. Про корінні народи України: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2021. № 38, ст. 319.
7. Рада: щоденна громадсько-політична, економічна і літературна газета 1906–1914 pp.
8. Синани В. К статистике караимов. *Караимская жизнь*. 1911. Кн. 1, июнь. С. 30.
9. Утро. Харьков 24.06.1912. URL: <https://libraria.ua/issues/949/67788/> (дата звернення 3.03.2023).
10. Харьковский календарь на 1871 г. X., 1871.
11. Яблоновська Н. В. Караїмська преса початку ХХ століття. *Вісник Дніпропетровського університету: Літературознавство. Журналістика*: журнал. 2003. № 6. С. 75–79.
12. Akhiezer, Golda. 2022. From Scripturalism to the ‘Chain of Tradition’: Between Rabbanite and Karaite Judaism. *Religions* 13: 130. URL: <https://doi.org/10.3390/rel13020130>
13. Jankowski H. Karaims of the Crimea and Eastern Europe. Some questions of ethnicity and identification. // *Studia orientalia* 99 (2004), pp. 83–92.
14. Karay Awazy. Lutsk 1931–1938. Zeszyt 1–12.
15. Mysl Karaimska Vilna 1924–1939. Zeszyt 1–10.
16. Kizilov, Mikhail. The Sons of Scripture: The Karaites in Poland and Lithuania in the Twentieth Century. Walter de Gruyter GmbH & Co KG. 2015. 527 p.
17. Muchowski, Piotr; Tomal, Maciej; Witkowski, Rafal. *Karae Edom*.
18. *Studies on the history and culture of the Karaites in the Polish-Lithuanian Commonwealth*. Editions Suger Press. Paris 2017. 173 p.
19. Szyszman, Simon. *Le karaïsme: ses doctrines et son histoire*. Lausanne: L’Age d’Homme, 1980. 247 p.

Bulakh T. D. PRINTED ADVERTISING OF THE LATE 19th–EARLY 20th CENTURIES AS A SOURCE OF INFORMATION ABOUT THE ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES OF THE CRIMEAN KARAITES (KRYMKARAYLAR)

The paper deals with the study of advertising of the late 19th – early 20th centuries, which the Crimean Karaite (Krymkaraylar) entrepreneurs ordered to promote certain types of products and services. The article aims at analyzing the Karaite printed advertisements of the late 19th – early 20th centuries in order to identify the lines of the Crimean Karaites’ business in the specified period. The content analysis of periodicals of the late 19th – early 20th centuries was used as the main research methodology in the study, in particular, the Karaite, the analysis of printed and outdoor advertising (billboards, calendars, posters) that is publicly available on the Internet.

It was established that tobacco products had been the most numerous advertisements on the columns of periodicals, which only confirmed the popularity of this trade among the Crimean Karaites recorded in historical sources. Advertising of publishing products and services (bookstores, printing houses, individual publications, in particular, periodicals) was quite popular. Groceries, shoes, clothing (production, repair, sale), manufactures were less advertised, there were isolated cases of advertising of banks, gold, furniture and carpentry workshops, radio, etc. As the analysis based on geographical considerations shows, the Crimean Karaites developed their business not only in the Crimea, but throughout the country, in particular, in Berdyansk, Melitopol, Kremenchuk, Katerynoslav, Odessa, Kharkiv. It was found that Karaite advertising of that period was mainly commercial (informative and persuasive type), sufficiently reasoned and balanced, although there were samples of image and social advertising as well. To enhance the emotional impact, visual images, the ethnic flavor of the south and an appeal to the historical past of the region were used in it: women and men in oriental clothes, Turkish flags, etc.

Keywords: advertising, history of advertising, advertising in the press, the Crimean Karaites or Krymkaraylar, indigenous peoples of Ukraine.

Демченко Д. С.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ТРАСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ПІДГРУНТЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ВИБОРІВ (СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКИ РЕАЛІЇ)

Запропонована стаття присвячена аналізу формуванню та еволюції політичної комунікації. Вона стає і засобом презентації передвиборчих програм, і широкого інформування про кандидатів, створюючи завдяки зверненню до можливостей всеохватного та «екранного» ТБ особливу віртуальну реальність. Разом з тим, телебачення дозволяє представити претендентів на найвищі посади таким чином, що політтехнологи отримують можливість створювати їх образи, інколи далекі від прототипів.

В Україні, де після набуття незалежності замість «псевдовиборів» минулого утверджується публічна конкуренція альтернативних кандидатів, західні традиції підхоплюються не відразу. Неоднозначність перехідного періоду від тоталітаризму до демократії призводить до того, що на перших президентських виборах домінують старі інструменти – агітація і пропаганда. Утвердження нових стратегій і технологій ускладнюється ще й самим характером політичної комунікації в Україні, який відноситься до бюджетно-бюрократичного і патерналістсько-ієрархічних типів, що об'єднуються у доволі складній конфігурації. Ці типи в Україні не просто засвідчують слабкість політики і медіа та намагання перших домінувати над ЗМК, а й приналежність приватних засобів комунікації медіа-холдінгам олігархічних структур. Тому «телевізійна комунікація» у вітчизняній практиці використовувалась виключно як канал найширшого охоплення електоральних мас.

Удосконалення стратегій та технологій дозволяє створити «прохідний» образ політика навіть з осіб, далеких від політики. Актори при владі першими з'явилися у США, але цей досвід не оминув і Україну. У зв'язку з цим детально аналізуються обставини створення на наших теренах передвиборчого блоку «За всіх», лідером якого мусила стати Верка Сердючка. В останній момент актор відмовився брати в ньому участь, проте фундамент, закладений цим проектом, дозволить реалізувати більш успішні.

Саме до таких належить протистояння П. Порошенка та В. Зеленського, де узагальнений театральний образ та його втілення в серіалі «Слуга народу» виявився сильнішим, ніж реальний політик. Разом з тим під час виборів 2019 р. значну роль відіграло протистояння традиційних та диджитал-технологій. Останні засвідчили свою надзвичайну ефективність у США під час кампанії Д.Трампа, а в Україні вони дозволили мобілізувати на вибори молодіжну частину електорату.

Ключові слова: політика, медіа, масова комунікація, медіатизація, вибори.

Постановка проблеми. Політична комунікація, яка з'являється в кінці 60-х рр. минулого століття як наслідок конвергенції масової комунікації та політики, за відносно короткий проміжок часу зазнала значної еволюції. Її поява призвела до значних змін у самій розбудові та функціонуванні політичного ландшафту і в той же час суспільні процеси в свою чергу суттєво впливали на неї. В результаті так і не вирішене остаточно коло питань, пов'язаних з особливостями приходу до влади певних еліт, її збереження та використання заради реалізації їхніх інтересів.

Справді, відходить у минуле поляризація громадсько-політичних відносин за принципами

«ліві-праві», «чужі- свої», на нових засадах формується нова еліта-медіакратія, протистояння всередині якої обмежується різними підходами до вирішення тактичних питань при одноставному слідуванню центристській стратегії розвитку суспільства. Як наслідок, ці змагання відбуваються у площині новоутвореного «політичного ринку».

Проте після виникнення глобальної мережової комунікації з'являються незвичні форми соціалізації, які все частіше переносять суспільні відносини з реальної у віртуальну дійсність. Правда, в Україні, яка і сьогодні залишається на стадії перехідного періоду, у політичному протистоянні ще домінує боротьба відомих лідерів та висуну-

тих ними вторинно – ідеологічних гасел та програм. Однак «міноризація» політики, коли на публічній арені представлені десятки партій та їх висуванців, і у нас поступово призводить до появи нових форм громадської самоорганізації. А це означає, що і політична комунікація помітно рухається до символічних форм як громадських, так і інституціональних установ, що утверджуються завдяки новітнім комунікативним стратегіям та політичним технологіям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З моменту, коли видатний німецький філософ Ю. Габермас концептуалізував ідею про масову комунікацію як заміну ідеологіям і перетворення її в інструмент «стратегічного управління суспільством» [27, с. 47, 68], дослідження у цій сфері ведуться відразу у багатьох напрямках. Це – вивчення фундаментальних основ як власне масової комунікації (див., наприклад, [14; 17]), так і її політичного різновиду (див., наприклад, [31; 33; 7; 32]). Розглядалися особливості процесу конвергенції масової комунікації і політики та її вплив на окремі аспекти громадсько – політичного життя [13], а також формування «політичного ринку» (див., наприклад, [29; 35]). Увагу зарубіжних дослідників викликали конкретні форми та канали реалізації політичної комунікації. Ціла низка робіт присвячена телевізійній комунікації, яка стала на Заході стрижнем політичної (див., наприклад, [37]), а також все більш очевидної «театралізації» політики, що пов'язується зазвичай із впливом американських політичних реалій [36].

Одним із найбільш злободених питань залишається взаємодія політичної комунікації, зокрема, її масмедійних форм, із владою. Вона має чимало особливостей, пов'язаних із суспільним контекстом тієї чи іншої країни, про що свідчать як дослідження зарубіжних [23], так і вітчизняних вчених [21].

Лавиноподібна медіатизація усіх форм сучасного життя змушує політтехнологів та PR – фахівців увесь час оновлювати теоретичні засади осмислення прикладних комунікативних стратегій та виборних технологій. Вони аналізуються як в узагальненому вигляді (див., наприклад, [16; 19]), так і в межах теорії всієї виборчої системи [1; 4]. Нарешті у значній частині робіт аналізується досвід конкретних виборчих кампаній та особливості використання виборних технологій. До них належать, наприклад, [2; 11; 20; 18; 5].

Розглядаючи окреслену проблему у цьому науково-практичному контексті можна зазначити,

що все ще потребують дослідження взаємодія «старих» (традиційних) та мультимедійних форм функціонування політичної комунікації, враховуючи стрімку еволюцію останньої. І зовсім мало у вітчизняній комунікативістиці зроблено для предметного аналізу впливу західних концептів на формування політичної комунікації в нашій країні, адаптації вже випробуваних на Заході комунікативних стратегій, PR та виборних технологій до особливостей національних громадсько-політичних процесів.

Постановка завдання. У запропонованій нами статті зроблена спроба проаналізувати трансформацію політичної комунікації в Україні, виходячи з концепції, що різні види комунікації не відмінюють попередні, а наслідують їм. При аналізові розвитку політичної комунікації особлива увага зверталась на громадсько-політичний контекст її зародження та становлення: від «інструментальної» до «авторитарно-олігархічної» моделей та перебування практично всіх національних медіа у власності олігархічних угруповань. Сподіваємося, що це дозволить під новим кутом зору осмислити використання основних технологій політичної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Перетворення масової комунікації на одну з основних і рушійних сил виборчого процесу припадає на 60-ті рр. минулого століття. Воно співпадає зі стрімким утвердженням наймолодшого з видів масмедійної комунікації – телебачення. Його головні ознаки: всеохопність, «екранність» (тобто здатність віддзеркалювати події в момент їх виникнення), «симультанність» (одночасні демонстрація і перегляд) і, нарешті, ілюзія співучасті глядача у створенні телевізійної дійсності, коли він ототожнює себе з людиною на екрані, – дозволяли вибудовувати стратегію виборчої агітації на принципово інших, ніж раніше, засадах. На цю надзвичайну ефективність ТБ вказав канадський комунікативіст М. МакЛюген, констатувавши перетворення світу на «глобальне телевізійне село», та формування особливої дійсності – «фольклору людини постіндустріального суспільства» [30, с. 57 і далі].

Те, що в теорії передбачив науковець, на практиці зреалізували американські політтехнологи під час президентських перегонів 1960 р., виокремивши «телевізійну комунікацію» як серцевину політичної [24]. На неї інтуїтивно зробив ставку і кандидат від демократичної партії сенатор Д. Кеннеді. Як пізніше напишуть його біографи: «Він був першим президентом, який розпізнав величезні можливості телебачення як засобу полі-

тичної реклами і зрозумів, що його можна використати не лише як доповнення, а і як заміну політики» [25, с. 74].

Віднині головною вимогою до кандидатів стає їх відповідність телевізійній комунікації, включаючи телегенічність у самому широкому розумінні цього слова. Не випадково політтехнологи та іміджмейкери змусили у Франції Ф. Міттерана погодитись на пластичну операцію, а в Німеччині відповідним чином вносились корекції у фігуру Г. Коля та його манеру одягатись, як би не ремствували європейські фахівці з приводу надмірної «американізації» [36].

Зрозуміло, що подібні тенденції не могли бути зреалізовані в Україні 90-х через слабкість як політиків, так і медіа, та належність останніх певним олігархічним структурам. Проте в нульові роки вони поширились і у нас, зокрема, і в традиційній, і в незвично-оригінальній формі так званого «вуличного телебачення», яке активно використовувалось під час другої кампанії президента Л. Кучми. Вуличне телебачення давало можливість створювати образ кандидата... без участі оригінала.

Однак, коли Л. Кучма вдруге балотувався у президенти, його штаб знайшов-таки можливість використати переваги справжньої «телевізійної комунікації». Була реанімована популярна в останні роки існування Союзу форма «телевізійних мостів», які прокладались в основному на міждержавному рівні. Оригінальність передвиборчих мостів полягала в тому, що вони йшли від президента до керівників на місцях і стосувалися конкретного стану кожного регіону. Для колишнього директора заводу це була звична «селекторна нарада» з підлеглими, під час якої когось хвалили, когось розпикали, а комусь загрожували вказати на двері. Квінтесенція форми полягала в тому, що свідками «наради» ставали найширші кола глядачів. За цим дійством прихована технологія «спіну», яку Г. Почепцов характеризував як необхідність «розвернути події таким чином, щоб споживач відійшов від негативного сприйняття запропонованого йому в медійному просторі події...» [16, с. 93].

Наступні події, що передували Майдану, а потім і Помаранчевій революції відклалися не особливістю стратегій і технологій, а цинічним та безпрецедентним адміністративним тиском, коли влада, вважаючи себе достатньо сильною, намагалася виструнчити українські ЗМК. Своєрідним ноу-хау адміністрації стали так звані «темники», які розсилалися у всі більш-менш відомі медіа

з переліком того, про що необхідно було говорити, що відсунути у затінок, а відносно чого підло промовчати. Опубліковані «Телекритикою» через рік результати моніторингу цієї інформаційної війни проти власного народу просто вражають [10].

У надважкій ситуації, що склалася в Україні після другого Майдану, коли фактично вирішувалась доля держави, український політикун, а слідом за ним і пересічний виборець не побачили альтернативи П. Порошенку. Він, з одного боку, – словом і, головне, ділом (у тому числі своїм телеканалом) активно підтримував протестувальників, а, з іншого, – не поспішав скористатися наслідками тріумфально-трагічної перемоги. Це особливо кидалося у вічі на тлі поведінки інших «вождів», що відразу заходилися ділити владні портфелі та кабінети. Проте під час його повторного висунення сталася вибухова сенсація: про бажання вступити у боротьбу оголосив В. Зеленський – один з найяскравіших представників шоу-бізнесу.

Однак сенсаційним протистояння П. Порошенко – В. Зеленський було лише на перший погляд, бо вже мало прецеденти і в інших країнах. Першим з них, безумовно, стала перемога Р. Рейгана на президентських перегонах у США в 1981 р., а потім і на повторних виборах. Р. Рейган, однак, належав до еліти партії, у середовищі політиків, бізнесменів, фінансистів був «своїм серед своїх». І це додавало йому впевненості, бо за ним стояла команда одностумців, яка й могла забезпечити інше: від розробки програми до економічних та геополітичних стратегій. А що до кандидата, то він «був запрограмований» сценаристами та режисерами, сформований продюсерами та власниками студій, упакований та переданий, спеціалістам у сфері реклами» [цит.: 38, с. 27].

Першою спробою відтворити феномен Д. Рейгана на наших теренах позначені вибори до Верховної Ради 2007р. На них, як засвідчує український політолог А. Окара, збирався заявити про себе політичний блок «За своїх» [15, с. 4]. Його ініціаторами виступили вже успішні і у розквіті сил фінансисти та бізнесмени, що встигли реалізувати себе в обраних сферах, ще на порубіжжі дев'яностих та нульових. Амбіції членів нової політичної сили сформувалися на тлі протестної енергетики Помаранчевої революції («Досить, дістали!»), топтання на місці замість реформування основоположних галузей країни та сфер громадсько-політичного життя, корупції та кумівства у вищих ешелонах влади. Безумовно, їх надихав і зарубіжний досвід: реформи Кваснев-

ського-Бальцеровича та утвердження «зелених» у Німеччині (останні йшли на вибори 1998 р. під красномовним гаслом: «Ми – готові!» [28].

Проте, як справедливо зазначає А. Окара, унікальність проекту полягала у запрошенні першим номером у виборчому списку Верки Сердючки – скандально відомого персонажа українського шоу-бізнесу, створеного молодим актором А. Данилко [28, с. 4]. Наповнений новим змістом образ Верки Сердючки стає онтологічним, а не технологічним, що виділяє серед інших можливих образів лідерів, створених зусиллями політтехнологів та PR-ників.

Початок президентської кампанії 2019 р. не обіцяв особливих несподіванок. Діючому президентові вдалося перебороти кризові явища, що торкнулися усіх сфер суспільного життя України. Вони були пов'язані і з кардинальною зміною влади, а відтак, і зміною державного курсу, в якійсь мірі були подолані наслідки анексії Росією Криму та розв'язаною нею ж війни на сході України. Була стабілізована в цих непростих умовах економіка, подолана спровокована режимом Януковича ізоляція України на міжнародній арені та здійснено при цьому справжній прорив: підписано декілька доленосних угод з ЄС. Активізувався процес вступу країни до НАТО. Помітними були зрушення і всередині суспільства: в гуманітарній сфері це реформування православної церкви та цілеспрямований рух у напрямку національно-духовного відродження.

Такий багатогранний та доволі успішний політиці важко було протиставити щось винятково особливе, тож «потьмянілі» фігури вчорашніх лідерів змирилися зі своєю другорядністю. Виборчий штаб діючого президента при явній безальтернативності претендента на другий термін продовжив «ліпити» монументальний образ «державного мужа», піднімаючи його вже чи не до рівня «батька нації», та спиратися при цьому на добре відпрацьовані стратегії від «особи до особи» (від «дверей до дверей»), які давно і детально описані теоретиками. При використанні подібних технологій залучаються всі традиційні можливості вербальної та невербальної комунікації. Акцент, зрозуміло, робиться на масмедійному її виді, проте не нехтують білбордами, листівками, плакатами тощо.

Команда чинного на той момент президента пішла саме таким шляхом. Були задіяні як всі можливості наявних у самого президента ЗМК (5-й телеканал, радіо «Ера», деякі друковані видання), так і ті, які можна було залучити за

допомогою адмінресурсу. Зрозуміло, що у цьому процесі передувала телевізійна комунікація (реалізується відкритий ще у 60-ті рр. американцями принцип: «Політика для телебачення – політика на телебаченні» [37, с. 37 і далі], яка була ґрунтовно відпрацьована штабом претендента. Кожного дня на телеекранах багатьох каналів П. Порошенко зустрічався, виступав, відкривав, перерізував стрічки, спілкувався із зарубіжними лідерами і непоганою англійською інформував світову спільноту про українські справи. Не стояли осторонь і друковані видання, де на одній шпальті йшлося про діяння Гетьмана Полуботка, а на сусідній перераховувались здобутки П. Порошенка.

Серцевина запропонованої президентом програми була лапідарно викладена на білбордах, що заповнили більшість населених пунктів України: «Армія! Мова! Віра!». Тож кандидат був представлений вже не як політик загально-національного (слоган кампанії: «Час єднатись! – зрозуміло навколо кого), а й глобального масштабу. Е. Слободянюк звертає увагу на таку новацію політтехнологів президента, які вдалися до спроб імітації вибору: громадськості пропонували надсистемне протистояння – або Порошенко, або Путін [18].

Проте у новорічну ніч неочікувано і несподівано про свої президентські амбіції заявив на всю країну актор і шоумен В. Зеленський. Ця звістка змушувала пересічного виборця прийти до тями, щоб прокинутись і переконались, що подібного не буває і бути не може.

Щоб прояснити причини та обставини цієї сенсаційної спроби (навіть для європейського істеблшменту) необхідно проаналізувати шлях В. Зеленського до неї. Один з найяскравіших представників української індустрії дозвілля В. Зеленський поставав перед широкими масами у різних іпостасях: і як провідний гравець відомої кривої різької команди «95-й квартал», і як фронтмен створеного на її основі кабаре «Вечірній квартал», і як ведучий багаточисленних шоу і концертів, і як переможець телевізійно-естрадных конкурсів, і як «мужчина року» за версією журналу «Viva».

Думається, на це рішення могли вплинути і ролі всіх українських президентів, зіграні у сатиричних інтермедіях «Вечірнього кварталу». До того ж і сам квартал займає особливе місце не лише в українському шоу-бізнесі, але й, правда, дотично в громадсько-політичному житті країни. Його програма формується за принципом кабаре, проте зачин віддавався інтермедіям, що являли собою сатиру (інколи доволі безсторонню) на пре-

зидентів (а квартал «пережив» всіх, починаючи з Л. Кучми) та їх найближче оточення. А продовженням програми (а це приблизно 90 відсотків її змісту) були інтермедії, скетчі, анекдоти на близькі пересічному глядачеві теми: подружня зрада, зяті та тещі, даїшники та хабарники-чиновники, лікарі-пройдохи та наша людина за кордоном. Іншими словами, комічне часто перетворювалось у клінічне.

Суперпопулярність «Кварталу» якраз і забезпечило це не зовсім органічне поєднання. Тому влада вбачала в ньому своєрідний клапан для випуску «соціального пару», можновладці – забавку (кого висміюють сьогодні), а пересічний глядач щиро сміявся над черговим недолугим зятем, підступною тещою, п'яним даїшником чи пацієнтами неврологічного диспансеру.

Як актор В. Зеленський теж був доволі посередній (якщо виходити з рівня А. Роговцевої та Б. Ступки), а всенародну славу йому принесла головна роль у серіалі «Слуга народу», що демонструвався на каналі «1+1» протягом трьох сезонів. Сага про скромного вчителя історії Голобородько, якого примхлива доля зробила президентом країни, можливо, стала чи не рішучим поштовхом до появи у виконавця головної ролі владних амбіцій. Серіал інколи хибно, з нашої точки зору, розглядають як сатиру на українську владу і можновладців, однак в ньому вбачаємо інший посил. Була створена (правда, важко сказати, свідомо чи несвідомо) могутня за силою впливу міфологема, що увібрала в себе всі мрії уявлення виборців із зовсім невибагливою фантазією, які споконвіку ждали приходу того, свого, справжнього, хто втілить в життя казку про втрачений рай, надію і віру на справжні свободи, рівність і добробут.

Однак виклик «Іду на Ви!» прозвучав в іншій, ніж під час перших виборів П. Порошенка, суспільній атмосфері. Діючий президент об'єднав в своїй особі державного діяча і бізнесмена, причому інколи було важко зрозуміти, хто з цих «близнюків-братів» для нього важливіший. Передвиборчі обіцянки про припинення бізнесової діяльності, передачі активів у стороннє керування, роз'єднання бізнесу і політики так і не були втілені у життя. Про це відверто писала преса, а канал «1+1» просто влаштував систематичне його цькування, оприлюднивши, наприклад, в ефірі програму вже за межами не лише етики, а й здорового глузду, звинувативши П. Порошенка у вбивстві власного брата.

Проте справа не в процвітанні фірми «Рошен», її філіях у Брянську та інших економічних зно-

синах з Росією чи офшорних рахунках. Врешті-решт Л. Кучма без особливих втрат для іміджу пережив і звинувачення в убивстві журналіста Г. Гонгадзе, і відверте розкриття методів його правління у плівках майора Мельниченка. Просто Революція гідності змінила громадсько-політичний клімат в країні, поняття честі та гідності навіть у сприйнятті масового виборця набули свого істинного змісту. І влада, і її дії тепер розглядались через нову «оптику», яка виявилась більш вимогливою та принциповішою, ніж раніше. Саме з цим пов'язана «корозія», яка почала роз'їдати монументальний образ діючого президента і ніби готувала ґрунт для того, хто оголосить: «А король – голий».

Парадокс протистояння: команда Зе, яка так і не висунула змістовної та ґрунтовної програми, хоч до сценаристів, режисерів, продюсерів пізніше приєдналися, наприклад, юрист і науковець Р. Стефанчук – прихильник лібертаріанської моделі в економіці, і Д. Разумков з ідеями ще свого батька про реорганізацію управлінського простору за справжньою демократичною формою. І сам В. Зеленський унікав відвертої публічності, відмовляючись навіть від політичних ток-шоу на «1+1», де йому було забезпечено режим найбільшого сприяння.

Навіть телевізійні дебати, які в практиці виборів в Україні відбулися всього раз за часів повторного балотування Л. Кравчука, хоча відбувшись, так і не відповіли на питання «Who is mister Zelensky?». Врешті-решт, вони відбулися фактично за сценарієм штабу В. Зеленського: з просто дивовижним освідченням у наркологів і на стадіоні, а не в камерній студійній обстановці з відібраною масовкою. Всі спроби президента перевести їх у площину ділової конкретики вміло обходились претендентом, який виступав вже в образі переможця, з конкретних кроків пообіцявши хіба що припинення військового конфлікту на Донбасі. Зате не скупився на звинувачення та погрози опоненту, якого пообіцяв після обрання негайно посадити за ґрати (чом не епізод у дусі «Слуги народу?»). Іншими словами було зреалізовано класичний прийом спіну: «багатозначуща порожнеча».

Може саме тому команда Зе так вдало використала новітні диджитал-технології, апелюючи в основному до молодого і не дуже досвідченого виборця, якого не перенавантажували змістом, зате так вдало залучали мультимедійними формами. Л. Кочубей підкреслює, що команда Зеленського зробила правильне рішення, акцентувавши

увагу на Instagram та живому, неформальному спілкуванню з аудиторією [12]

Е. Слободянюк також наводить цікаві цифри і факти: зареєструвавшись на YouTube-каналі В. Зеленський розпочав з 40 тисяч підписчиків, а на кінець перегонів мав їх понад 30 мільйонів. Він вів блог, записував «відосики» з паличкою як для зйомок селфі і «приколювався» у відеороліках.

На цьому полі діючий президент програв, як говорять, без варіантів. Його сторінка в Facebook починалась з 2 млн., а закінчила з 2,4 млн. Спроба започаткувати блог із залученням професійних публіцистів «А що там у ПП?» зацікавила всього лише 54 тисячі користувачів [18]. Якщо врахувати, що прямо в переддень виборів на «1+1» пройшла заключна серія третього сезону «Слуги народу», то вже було очевидним, що гасло «Час єднатись!» потьманіло на тлі майже кальки з нього: «Час об'єднатись заради майбутнього!» Доля виборів була вирішена з переконливою перевагою шоу-політики.

Як резюмує Гоцур О., президентські вибори в Україні 2019 р. справді виявили новий тренд у застосуванні потужностей диджиталу, зокрема, можливостей соціальних мереж, як Ютуб, Інстаграм, Фейсбук, Твіттер, Телеграм: «Популярність політика стали вимірюватись не так соціологічними даними, як кількістю вподобайків, підписників акаунту кандидата» [6].

А. Бахметьев додає, що вибори 2019 року «мають розглядатися як закономірний наслідок

попереднього розвитку країни – і не тільки періоду незалежності, а й етапів, що передували їй, коли формувалися архетипи політичного і громадянського сприйняття та осмислення світу, історичних умов і обставин буття» [3].

Висновки. Набуття Україною незалежності та складний перехід від тоталітаризму до демократичних засад функціонування держави наповнив колишні «псевдовибори» конкретним громадсько-політичним змістом. І хоч під час перших президентських виборів з їх широким представництвом кандидатів домінувала агітпропівська агітація та пропаганда, вони відкривали шлях до осмислення та використання досвіду розвинутих країн. Проте процес адаптації та практичної реалізації комунікативних стратегій та PR-технологій вимагав не лише врахування державницьких устремлінь та особливостей національної свідомості наших співгромадян, але й розуміння специфіки вітчизняної політичної комунікації. Вона формувалась і продовжує формуватися в умовах «слабкої влади – слабких медіа», коли спроби «патерналістського» домінування влади над медіа доповнюються належністю інформаційно-комунікаційних засобів олігархічним об'єднанням.

Разом з тим президентські вибори 2019 року окреслили шляхи до широкого використання диджитал-технологій. І хоч вони переводять процес виборів у віртуальну площину, їх використання у найближчий час може стати домінуючим.

Список літератури:

1. Балабан Р. Теорія виборчої системи. К.:Либідь, 2007. 112 с.
2. Балабан Р. Країна в очікуванні нової еліти. Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. С. 19–35.
3. Бахметьев А. Особливості використання політичних технологій на президентських та парламентських виборах 2019 р. *Politicus*, 2021. № 6. С. 7–12.
4. Бебік В.М. Менеджмент виборчої кампанії:ресурси, технології, маркетинг. К.: МАУП, 2001. 214 с.
5. Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань. Монографія (2020). URL: <https://ipriend.gov.ua/publikation>
6. Гоцур О. Соціальні мережі і політичний PR в українських та закордонних виборчих кампаніях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Журналістика, 2021. № 2. С. 53–57.
7. Дуцик Д. Політична журналістика. К.: Видавництво «Києво-Могилянська академія», 2009.138 с.
8. Заславська О. О. Вплив на демократичні процеси в Україні традиційних засобів масової інформації і соцмереж (на прикладі виборів президента 2019 року). *Політикус*, 2020. № 3. С. 24–31.
9. Зеленько Г. Застосування реалістичних, популістських і волюнтаристичних ідеологем в українському електоральному циклі-2019. *Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. С. 115–135.
10. Інформаційні війни. Моніторинг теленовин та медіатехнологій під час президентської кампанії 2004 в Україні. К.: Телекритика, 2005. 200 с.
11. Корнієнко В.О. Особливості формування іміджу політичного лідера. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2009. 145 с.

12. Кочубей, Л. Нові і традиційні виборчі технології в Україні. *Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. С. 136–149.
13. Лалл Дж. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід (пер. з англ. О. Гриценко та Н. Гончаренко). К.: Видавництво «К.І.С.», 2002. 264 с.
14. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації(пер. з англ. О. Вольна, Г. Сташків). Львів: Літопис, 2010. 538 с.
15. Окара А. Н. Верховная Рада – тумбай! *Известия в Украине*, 2007. № 150. 12 с.
16. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. К.: Рефл-Бук / Ваклер, 2000. 382 с.
17. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации.К.: Рефл-Бук / Ваклер, 2001. 651 с.
18. Слободянюк Е. Шлях до серця виборця. Головна книга для виборчих кампаній: від місцевих до президентських. Харків: «Фоліо», 2019. 249 с.
19. Сурмін Ю.П., Наріжний Д.Ю. Виборні технології. Дніпропетровськ: Пороги, 2002. 118 с.
20. Трушевич Г.Б. Роль та досвід застосування PR технологій (2019). URL:<https://heraldiss.onu.edu.ua-http/PDF>
21. Фінклер Ю. Мас-медіа та влада:технологія вхаємин. Львів: Аз-Арт, 2003. 212 с.
22. Чубатенко О. М. Трансформація виборчих технологій у процесі формування інформаційного суспільства. *Актуальні проблеми політики*. 2020. № 65. С. 97–102. URL: <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.312>
23. Штрамайер Г. Політика і мас-медіа(пер. з нім. А.Орган).К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 303 с.
24. Blumber J. G., McQuail D. Television and politics: its uses and influence. London: Faber and Faber, 1968. 186 p.
25. Collier P., Horowitz D. The Kennedys: The American Drama. New York, 1984. 280 p.
26. Graber D. Mass Media and. American Politics. Washington: Congressional Quarterly Press,1980. 186 p.
27. Habermas J. Technik und Wissenschaft als «Ideologie». Berlin: Suhrkamp, 1969. 169 s.
28. Holtz-Bacha C. “Wir sind bereit”: Wahlkampf in den Medien-Wahlkampf mit den Medien . Opladen: Westdeutscher Verlag, 1999. 278 s.
29. Kunczik M. Politische Kommunikation als Marketing // *Politische Kommunikation in der demokratischen gesellschaft. Ein Handbuch mit Lexikonteil*. Opladen: Westdeutscher-Verlag, 1998. S. 321–352.
30. McLuhan M. Understanding Media. The extensions of Man. London: Oxford University Press, 1976. 157 p.
31. McNair B. An Introduction to Political Communication. N.-Y.: Routledge, 2007. 221 p.
32. McQuail D. and Siun K. Media Policy: Convergence, Concentration and Commerce, L.: Sage, 1998. 324 p.
34. Perloff R.M. Political Communication: Politica, Press and Publician America. London: Schocken, 1998. 204 p.
35. Picard R. Media Economics: Concept and Issues. London: Sage, 1989. 278 p.
36. Stegner R. Theatralische Politik made in USA: das Präsidentenamt im Spannungsfeld von moderner Fernsehdemokratie und kommerzialisierter PR-Show. Hamburg: Lit, 1992. 284 s.
37. Tenscher J. Politik für das Fernsehen–Politik im Fernsehen – Theorien, Trends und Perspektiven. *Politikvermittlung und Demokratie in der Mediengesellschaft. Beiträge zur politischen Kommunikationskultur*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1998. S. 371–379.
38. Washington Journalism Review, 1998. January-February. P. 28–32. URL: https://www.archive.org/details/pub_american-journalis-review

Demchenko D. S. TRANSFORMATION OF THE POLITICA COMMUNICATION AS THE BASIS FOR DEMOCRATIC ELECTION (THE WORLD EXPERIENCE AND THE UKRAINIAN REALITIES)

The paper proposed is focused on the analysis of the formation and evolution of the political communication that becomes both the means and the presentation of election programs and a way for a wide information about candidates by creating a virtual reality due to all-embrace and TV screening. At that TV allows to represent the applicants for the highest posts, thus political strategies have a possibility to create their images sometime too far from their ptagonists.

In Ukraine after gaining the independence the western public competition of alternative candidates was asserted instead of the “pseudo elections” of the past years. But not at once. The ambiguity of the transitional period from totalitarianism to democracy lead to the fact that at the first President election the old means of agitation and propaganda dominated. The statement of new strategies and technologies seems to be complicated because of the very character of the political communication in Ukraine. The last is associated with

the budget bureaucratic and paternalistic hierarchy types which are presented in very tricky configurations. These types in Ukraine witness not only a weakness of the policy and media and the attempts of the first to dominate over mass communication means but the fact of the existence of private means of communication that belong to media holdings of oligarchic structures. That's why the TV communication was used in the home practice exclusively as a channel of the widest coverage of the electoral masses.

The improvement of the strategy and technology helps creating a “winner image” of a politician who is even far from the political process. The actors in power appeared first in the USA but the experience did not bypass Ukraine as well. In the connection with all that the attention is paid to the creation in our social political context the electoral bloc “For all” the leader of which had to be Verka Seerdjuchka. At the last moment the actor refused to take part in that but the ground for such projects more successful in future was created. That demonstrated the confrontation of P. Poroshenko and V. Zelensky when the theatrical stage image and its embodiment in the serial “The Servant of the People” was more impressive than the real politician. At that the confrontation of traditional and digital technologies played the major role in the during the election of 2019 . The digital ones proved their especial effectiveness in the USA at the time of Tramp's company.

Key words: *policy, media, mass communication, medialization, election.*

Зайко Л. Я.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Давидова Л. В.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Близнюк А. С.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

СОЦІАЛЬНІ МЕДІА ТА ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГ У КОНТЕКСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Розвиток інформаційного суспільства взаємопов'язаний із розвитком інформаційних технологій. Зміна парадигми комунікаційних можливостей людства відбулася із активним залученням інтернет-технологій, що спричинило пришвидшення процесу комунікації у сучасному суспільстві. Інтернет-комунікації як інструменти передачі інформації набувають усе більшого поширення у суспільствах, які модернізуються. Це окреслює безсумнівну цінність інформації. Метою статті є висвітлення ролі соціальних медіа та інтернет-маркетингу в інноваційному розвитку України. Наукова новизна роботи полягає у визначенні соціальних медіа та інтернет-маркетингу як складників інноваційних перетворень у політичному та соціально-економічному розвитку країни.

Отже, на основі наукових розвідок окреслено модернізаційні заходи України на шляху переходу до інформаційного суспільства; наголошено на важливості дослідження впливу соціальних медіа на соціокультурні зміни, соціально-економічні та соціально-політичні процеси в Україні; розглянуто потенціал соціальних медіа як платформи маркетингової діяльності; означено, що з метою залучення клієнтів доцільно обрати інструмент інтернет-маркетингу – SMM (Social Media Marketing) – комплекс заходів щодо використання соціальних медіа (Meta – Instagram, Facebook та інші, наприклад, YouTube, TikTok) у якості каналів для просування компанії, бренду, товарів, послуг, політичних партій та політиків; наголошено, що соціальні медіа є платформою для політичного PR; зазначено, що воєнний стан не є перешкодою для активних реформ як соціокультурного простору, так і для продовження формування громадянського суспільства саме в Україні. А саме, вільний доступ громадян до інформації через соціальні медіа формує громадянське суспільство та спонукає до реформування відносин держави та громадян. Процес модернізації комунікаційного простору однозначно полегшує взаємодію комунікатив, але ще має ускладнюючі обставини через війну та недоступність інтернет-технологій деяким верствам населення, а також неналежне володіння навичками користування ними. Доведено важливість інноваційних змін у політичному та соціально-економічному розвитку країни.

Ключові слова: соціальні медіа, інформаційне суспільство, модернізація, інновації, інтернет-маркетинг, маркетинг знань, емоційний маркетинг.

Постановка проблеми. Перехід від індустріального до інформаційного суспільства окреслює модернізаційні процеси, які відбуваються в країнах різних цивілізацій. Ідея відкритого суспільства з ринковою економікою та високотехнологічними комунікаційними технологіями, які дозволяють суспільству досягати найвищих проявів демократії – ліберальних свобод – плюралізму думок, свободи слова та ін., активно просувається в Україні. Соціальні медіа та інтернет-маркетинг

є важливим складником цифровізації інформаційно-комунікаційного простору, що і зумовлює актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. А. Бессараб, О. Мітчук, А. Баранецька, Н. Кодацька, О. Квасниця та Г. Микитів аналізують соціальні мережі як феномен інформаційного суспільства [15], С. Петропавловська, Н. Лисак, Г. Малаховська розглядають соціальні медіа як інструмент управління лояльністю споживачів

чів [10], І. Степанець, Д. Гринюк, Н. Савицька вивчають соціальні мережі як інструмент ефективною комунікації між стейкхолдерами туристичної індустрії в кризовий період [13], О. Суровцев вивчає соціальний медіа-маркетинг як маркетингову комунікацію підприємств під час виходу на зовнішні ринки [14].

Постановка завдання полягає у визначенні ролі соціальних медіа та інтернет-маркетингу в інноваційному розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Розвиток інформаційного суспільства передбачає розвиток інформаційних технологій, що у свою чергу передбачає безсумнівну цінність інформації саме для успішного економічного розвитку країн. Джерелами інформації слугують різноманітні медіа: друковані (книги, газети, журнали та ін.), електронні (радіо, телебачення) та новітні (засновані на інтернет-технологіях).

У модернізаційних процесах суспільства значну роль відіграє інноваційна культура саме як соціокультурний механізм регулювання інноваційної поведінки людини, як одна з головних складових інноваційно-сприятливого середовища [6, с. 6]. При переході від індустріального суспільства до інформаційного важливе формування і розвиток навичок сприйняття нового, здатності використання їх в інтересах розвитку суспільства на інноваційних засадах через ціннісну орієнтацію суспільства на нововведення. Пандемія COVID-19 дала поштовх розвитку економік різних країн через додаткові можливості, які надають інтернет-технології, зокрема онлайн-робота, онлайн-освіта, онлайн-торгівля та онлайн-ігри.

Одним з яскравих та популярних представників новітніх медіа є соціальні медіа. Саме їхня популярність обумовлює ефективність їх використання з маркетинговою метою. На думку науковців, «затребуваним є дослідження впливу соціальних мереж на соціокультурні зміни, структуру та ідентичність особистості, соціально-економічні та соціально-політичні процеси» [8, с. 154]. Незаперечним є вплив інтернет-технологій на зміну соціально-економічних процесів у розвинених суспільствах. Новітні медіа мають властиві лише їм ознаки: користувачі можуть бути у ролі виробників контенту, а також споживачів різнопланового інформаційного продукту, провадити економічну, політичну діяльність. Суспільство усе частіше послуговується соціальними медіа. Мета користування ними різнобічна, зокрема й економічна, наприклад, досягнення маркетингових цілей через

рекламування та інший інструментарій просування ідей, продукту, послуг, бренду та ін.

Широкий вибір інструментарію соціальних медіа (блоги, мікроблоги, фото- та відеосервіси, соціальні закладки, соціальні новини, подкасти, інтернет-форуми, геосоціальні мережі) розширюють доступність аудиторії маркетинговим службам для просування своїх цілей.

Інтернет-маркетинг розвивається як повноцінна складова маркетингової стратегії фірми. Інтернет-маркетинг доцільно розглядати як технологію маркетингу за допомогою комп'ютерних систем та мереж, яка допомагає вирішувати різні завдання, пов'язані із маркетинговою діяльністю [9, с. 46]. З метою залучення клієнтів доцільно обрати інструмент Інтернет-маркетингу – SMM (Social Media Marketing). Це комплекс заходів щодо використання соціальних медіа (Meta – Instagram, Facebook, YouTube та ін.) в якості каналів для просування компаній, бренду, товарів або послуг.

Застосування маркетингу знань, емоційного маркетингу є інноваційними технологіями соціально-економічного розвитку суспільства. Отже, маркетинг знань – «вид маркетингу й, одночасно, концепція ринково-орієнтованої діяльності, що стосується орієнтування системи продукування знань на найбільш перспективні їх види, комерціалізації знань, або іншого їх використання» [6, с. 6]. Також варто звернути увагу на емоційний маркетинг, який застосовується і в соціальних медіа. «Емоційний маркетинг – це різновид маркетингу, який використовує інструменти, спрямовані на задоволення потреб споживачів у гострих враженнях, цікавих подіях, радощах, спілкуванні, у певному статусі, належності до певної соціальної групи та інші потреби, які можна віднести до емоційної складової життя людини» [1, с. 9]. Базисом такого виду маркетингу є маркетингові комунікації, які за допомогою позитивних емоцій сприяють формуванню лояльності до бренду. Приємні емоції споживача створюють емоційну залученість. Саме емоційний маркетинг дозволяє маніпулювати споживачем і спонукати його до потрібних маркетингових рішень.

Українські споживачі мають позитивне ставлення до онлайн-реклами. Корисними у статистичному розумінні будуть дані щодо популярності соціальних мереж та маркетингових можливостей. Наприклад, охоплення реклами Facebook в Україні на початку 2023 року становило 35,6 % населення. Охоплення реклами YouTube у цей же період (за власними даними компанії) дорівнювало 74,0 %

загального населення України [17]. Це спонукає маркетингові служби сприяти створенню якісної онлайн-реклами, що є шляхом до лідогенерації. Увесь онлайн-маркетинговий інструментарій, цікавий та грамотний текст – шлях до вибору українським споживачем серед великого різноманіття компаній. Онлайн-купівля – розповсюджене явище серед населення. Тут важлива також мережева репутація компанії, яка виходить на ринок зі своїми товарами чи послугами. Довіра споживача повинна бути однією з головних ознак компанії.

Такий маркетинговий інструментарій, як огляди блогерів через різноманітні соціальні медіа (TikTok, Instagram, YouTube та ін.) має ознаки емоційного маркетингу та спонукає до залучення споживачів та просування компаній. Чати для обговорення, PR у мережі та ін. автоматично підвищує конверсію та довіру аудиторії. Тобто створення мережевої репутації компанії – важлива стратегія маркетингу.

Цікавий досвід соціальної мережі TikTok – найуспішнішої з соціальних мереж, яка з'явилася у світ восени 2017-го, незабаром після того, як програміст і засновник компанії ByteDance Чжан Імін запустив на китайський ринок додаток для створення коротких відео Douyin. Колосальна популярність Douyin спонукала засновника спробувати свої сили та розробити експортний варіант для споживача на Заході у вигляді TikTok [12]. Отже, виник ще один конкурент серед соціальних медіа.

У липні 2019 року ці додатки вже завантажили 1 млрд разів (сумарно в усіх країнах світу), у той час активних користувачів було 500 млн. Рік по тому завантажень уже 2 млрд, а активних користувачів – близько 800 млн. За даними джерела SensorTower 10 країн, де найбільше людей завантажили TikTok: Індія; Китай; США; Індонезія; Бразилія; В'єтнам; Росія; Туреччина; Мексика; Таїланд [18]. Саме такий інтерес суспільства до соціального медіа TikTok передбачає інтерес усіх, хто хоче мати вплив на свідомість цієї аудиторії, а це політики, підприємці, маркетологи, рекламодавці.

Дослідження комунікаційної агенції Plusone social impact фіксують такі дані на початок 2022 року: «за останні пів року соціальна мережа Instagram збільшила кількість користувачів на 2,3 млн і вперше за цим показником випередила Facebook; у січні 2022 року аудиторія Instagram – 17,3 млн юзерів. При цьому показник Facebook – 16,8 млн користувачів. Аудиторія останньої мережі за останні пів року зросла на 800 тис.; Facebook Messenger користуються 10,7 млн осіб – на

700 тис. більше, ніж влітку 2021 року; одночасно, до 27,8 млн осіб зросла аудиторія, яку можна охопити рекламними інструментами Meta. Це на 5,8 млн більше, ніж рік тому» [3].

За звітом Digital 2023: Ukraine, «дані, опубліковані в інструментах рекламного планування провідних соціальних медіа-платформ, свідчать про те, що на початок 2023 року в Україні соцмережами користувалися 22,6 млн користувачів віком від 18 років, що еквівалентно 76,8 % загального населення віком від 18 років. Загалом, у січні 2023 року 93,5 % загальної бази користувачів Інтернету в Україні (незалежно від віку) використовували принаймні одну платформу соціальних мереж» [17].

Розглянемо статистичні дані на початок 2022 року. Найпопулярнішою серед аудиторії віком 18–24 роки виявилася соціальна мережа TikTok. Його аудиторія у цьому віковому сегменті складає 5,5 млн користувачів. Загалом кількість користувачів TikTok в Україні віком від 18 років – 12 млн [3]. Можна зробити висновок, що соціальне медіа TikTok має свою аудиторію і в Україні, здебільшого це молодь. Збільшення аудиторії відбувається в 2023 році. «За даними, опублікованими на рекламних ресурсах ByteDance, станом на початок 2023 року TikTok в Україні мав 13,01 млн користувачів віком від 18 років. Зверніть увагу, що ByteDance дозволяє маркетологам націлювати рекламу TikTok на користувачів віком від 13 років за допомогою своїх рекламних інструментів, але ці інструменти показують дані про аудиторію лише для користувачів віком від 18 років. Для контексту, цифри ByteDance демонструють, що на початок 2023 року реклама TikTok охопила 44,2 % всіх дорослих в Україні віком від 18 років. Водночас охоплення реклами TikTok в Україні на початку року дорівнювало 45,5 % місцевої бази користувачів Інтернету, незалежно від віку» [17].

З метою таргетування реклами соціальні мережі збирають багато даних про свою аудиторію. Зокрема стать, вік, розпізнавання обличчя, розпізнавання голосу, доступ до контактів, доступ до зображень, географія, час активності та ін. Через ці дані відбувається виділення з усієї наявної аудиторії лише цільової, тобто тієї, яка задовольняє заданим критеріям.

Офіційна політика приватності TikTok передбачає збір даних про користувачів, а саме: які відео переглядають і коментують користувачі; дані про їхню локацію; дані про їхні моделі телефонів та операційні системи; ритм постукувань по клавіатурі, коли люди набирають текст, також є інформація

про те, що програма читає буфер обміну користувачів за аналогією таких додатків, як Reddit, LinkedIn і BBC News. За цими ознаками TikTok мало чим відрізняється від інших соцмереж, наприклад від Facebook [18]. Цей факт не позбавляє привабливості соціальної мережі у користувачів та дає можливість маркетологам залучати аудиторію.

Експерт з кібербезпеки А. Пастушенко зазначає, що військові та волонтери активно використовують додаток у зонах боїв і біля важливої техніки. Не відомо, які саме при цьому передаються метадані. Також він наголошує, що відсутні дослідні лабораторії чи авторитетні організації, які б вивчали роботу таких додатків. Однак, на його думку, навіть поверхневий аналіз мав би викликати занепокоєння [11]. На сайті «Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України» 24 березня 2023 року Н. Карасьовою зареєстровано петицію № 22/185206-еп «Заборона Tik-Tok в Україні». Її текст звучить так: «Так як зараз багато пропаганди йде через відео з Tik-Tok, пропоную закрити його повністю, хоча б на період війни в Україні» [5]. Станом на 30 березня ініціатива набрала 8910 голосів з 25 тис. необхідних (до закінчення збору голосів залишилося 86 днів).

Цифрові інновації у внутрішньоорганізаційній комунікації – важливий аспект цифровізації комунікаційних процесів суспільства. П. Ведмідь зазначає: «Інформаційно-комунікаційні процеси відіграють неоціненну роль у державному управлінні. Вони є однією з найважливіших передумов та ресурсом функціонування та розвитку системи державного управління» [2, с. 30]. Маємо позитивні інноваційні тенденції і в Україні. Вільний доступ громадян до інформації через соціальні медіа продовжує формувати громадянське суспільство та спонукає до реформування відносин держави та громадян. Цифровізація комунікаційної взаємодії між громадянами та представниками влади або ж державними структурами не лише через сторінки у соціальних мережах – модернізаційний крок, який став доступним завдяки порталу «Дія». Процес модернізації комунікаційного простору однозначно полегшує взаємодію комунікатив, але ще подекуди має ускладнюючі обставини через недоступність інтернет-технологій деяким верствам населення, неналежне володіння навичками користування ними, а також низький рівень медіаграмотності.

Так, за 2021 рік «Дія» зросла більше ніж у 5 разів, а щоденний приріст нових користувачів

складав близько 50–70 тис. Як повідомив міністр цифрової трансформації М. Федоров, завдяки цьому 2 січня 2022 року додатку вдалось перетнути позначку в 13 млн активних користувачів. «Для українців Дія – це спосіб спілкування з державою у кілька кліків, приклад здорової комунікації між людиною та державою. Для мене як менеджера Дія це можливість зробити проект, який точно увійде в історію України», – повідомив посадовець [7]. Під час воєнного стану цей додаток значно розширив свої функціональні можливості. Наразі доступні наступні: автоматична реєстрація ФОП; видача будівельного паспорта; витяг з реєстру застрахованих осіб; витяг про земельну ділянку; витяг про зміну імені; витяг про місце проживання; витяг про народження та ін. [4].

Соціальні медіа активно використовуються в Україні з метою політичного PR. Розбудова політичними власних каналів комунікації з виборцями саме через мережу соціальних медіа – позитивний досвід політичної системи України. Адже виборець не лише споглядає, а й бере активну участь в обговоренні політичних подій у країні, діяльності політиків, реєструє петиції до органів влади, безпосередньо впливає на громадську думку через власний контент або ж за допомогою активного обговорення подій, політиків та політичної ситуації в державі. Також відбувається активне інформування громадян про життя громад саме через соціальні медіа: сторінки політичних партій, політиків, громад надають можливість громадянам бути у полі інформації навіть за умови віддаленого перебування (наприклад, вимушено переміщені особи).

Окрім цифрової та креативної індустрії, держава має звернути увагу на інвестування у стратегічні галузі: інформаційно-технологічна галузь, інновації в біоіндустрії, виробництво високотехнологічного обладнання, нові матеріали, альтернативні джерела енергії, автомобільне виробництво з технологіями smart та використанням нових джерел енергії, енергоефективність та захист навколишнього середовища. Це забезпечить економічну стабільність держави та її конкурентоспроможність на зовнішніх ринках.

Висновки і пропозиції. Отже, модернізаційні заходи України на шляху переходу до інформаційного суспільства є актуальними та необхідними. Воєнний стан не є перешкодою для активних реформ як соціокультурного простору, так і для продовження формування громадянського суспільства саме в Україні із застосуванням новітніх тех-

нологій та перебудовою інформаційного простору. Вільний доступ до інформації через портал «Дія» та соціальні медіа формує громадянське суспільство та надає нових форм та можливостей для розбудови демократичної держави. IT-сфера є плацдармом для перебудови суспільства, інноваційного розвитку та економічного процвітання країни.

Також можна зазначити, що соціальні медіа є сучасною платформою соціально-економічного розвитку країни через зміну парадигми соціальних відносин та модернізаційних заходів економіки. Саме це передбачає інноваційні підходи та розвиток інтернет-маркетингових технологій, розвиток маркетингу знань, застосування емоцій-

ного маркетингу через впливи на потенційного споживача. Зробимо наголос на тому, що інноваційні зміни комунікаційного простору надають нові можливості для бізнесу через новітні маркетингові технології.

Українським спеціалістам IT-сфери також необхідно подумати про створення нових українських соціальних мереж. Можливо, вони зможуть стати конкурентоспроможними з іншими – вже існуючими соціальними медіа. Необхідно розвивати інтернет-маркетингові стратегії для розвитку власного бізнесу та просування продукту або послуг на ринок, що стане наріжним каменем розвитку економіки України.

Список літератури:

1. Барчі Б. В., Суп Л. І. Емоційний маркетинг як спосіб впливу на споживачів. Наука майбутнього : збірник наукових праць студентів, аспірантів та молодих вчених / гол. ред. колегії В. В. Гоблик; заст. гол. ред. Т. І. Молнар. Мукачево : РВВ МДУ, 2021. Вип. 2(8). С. 8–13.
2. Ведмідь П. В. Поняття інформаційно-комунікаційного простору в системі органів державного управління. Право та державне управління. 2019. № 1 (34). Т. 2. С. 26–32.
3. Грицик Т. Instagram вперше випередив Facebook за кількістю користувачів в Україні – дослідження. AIN. 2022. 20 січ. URL: <https://ain.ua/2022/01/20/instagram-vpershe-vyperedyv-facebook/> (дата звернення: 01.08.2022).
4. Дія 2023. URL: <https://diia.gov.ua/services> (дата звернення: 20.03.2023).
5. Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/185206> (дата звернення 30.03.2023).
6. Ілляшенко С. М., Шипуліна Ю. С., Ілляшенко Н. С. Роль маркетингу знань у формуванні інноваційної культури суспільства / Маркетингова діяльність підприємств: сучасний зміст : збірник наукових праць за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції. 21–22 квітня 2016 р. Полтава : ПУЕТ, 2016. С. 6–8.
7. Ївженко Д. За 2021 рік «Дія» зросла в п'ять разів – до 13 млн користувачів. AIN. 2022. 03 січня. URL: <https://ain.ua/2022/01/03/za-2021-rik-diya-zroslo-v-pyat-raziv-a-yiyi-korystuvaczka-audytoriya-perevyshhuye-13-mln/> (дата звернення: 01.08.2022).
8. Любовікова О. О., Мельніков А. С. Соціальні мережі як феномен інформаційного суспільства. Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2011. Вип. 5. С. 154–160.
9. Лойко В. В., Лойко Є. М. Застосування інструментів інтернет-маркетингу як сучасного засобу рекламної діяльності підприємства. European scientific journal of Economic and Financial innovation. 2020. № 1(5). Р. 45–55.
10. Петропавловська С. Є., Лисак Н. Ю., Малаховська Г. В. Соціальні медіа як інструмент управління лояльністю споживачів. Проблеми системного підходу в економіці. 2018. Вип. № 1(63). С. 166–173.
11. Пилипів І. Персональний шпигун. Чи справді TikTok небезпечний. Економічна правда. 2023. 25 бер. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/03/25/698428/> (дата звернення: 27.03.2023).
12. Савченко Г. TikTok. Як він підкорює світ і з чого все починалося. BBC News Україна. 2020. 11 травня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52576277> (дата звернення: 01.08.2022).
13. Степанець І. О., Гринюк Д. Ю., Савицька Н. С. Соціальні мережі як інструмент ефективної комунікації між стейкхолдерами туристичної індустрії в кризовий період. Економіка та суспільство. 2022. Вип. 44. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1807/1743> (дата звернення: 20.03.2023).
14. Суровцев О. О. Соціальний медіа-маркетинг як маркетингова комунікація підприємств під час виходу на зовнішні ринки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 9. С. 145–148.
15. Bessarab A. Social Networks as a Phenomenon of the Information Society // Bessarab A., Mitchuk O., Baranetska A., Kodatska N., Kvasnytsia O., Mykytiv G. Social Networks as a Phenomenon of the Information Societ. Journal of Optimization in Industrial Engineering. Special issue 2021. P. 17–24. DOI: 10.22094/JOIE.2020.677811. URL: https://jie.qazvin.iau.ir/article_677811_88f077f31a1b2cb1ec5411306fcc20d3.pdf (дата звернення: 20.03.2023).

16. Kemp S. Digital 2023: Global Overview Report. Datareportal. URL : <https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overview-report> (дата звернення: 20.03.2023).
17. Kemp S. Digital 2023: Ukraine. Datareportal. 2023. 14 February. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2023-ukraine> (дата звернення: 20.03.2023).
18. TikTok: історія надпопулярної соцмережі. BBC News Україна. 2020. 8 серп. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-53705431> (дата звернення: 01.08.2022).

Zaiko L. Ya., Davydova L. V., Blyzniuk A. S. SOCIAL MEDIA AND INTERNET MARKETING IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF THE INFORMATION AND COMMUNICATION SPACE

The development of the information society is interconnected with the development of information technologies. The paradigm shift of humanity's communication capabilities took place with the active involvement of Internet technologies, which led to the acceleration of communication process in modern society. Internet communications as tools of information transfer are becoming increasingly widespread in modernizing societies. It outlines the undoubted value of information. The purpose of the article is to highlight the role of social media and Internet marketing in the innovative development of Ukraine. The scientific novelty of the work lies in the identification of social media and Internet marketing as components of innovative transformations in the political and socio-economic development of the country.

So, on the basis of scientific research, the modernization measures of Ukraine on the way to the transition to the information society are outlined; the importance of studying the impact of social media on socio-cultural changes, socio-economic and socio-political processes in Ukraine is emphasized; the potential of social media as a platform for marketing activity is considered; it is determined that in order to attract customers, it is advisable to choose an Internet marketing tool – SMM (Social Media Marketing) – a set of measures for the use of social media (Meta – Instagram, Facebook and others, for example, YouTube, TikTok) as channels for promoting companies and brands, goods, services, political parties and politicians; it is emphasized that social media is a platform for political PR; it is stated that the state of war is not an obstacle for active reforms of both socio-cultural space and for the continuation of formation of civil society in Ukraine itself. That is, the free access of citizens to information through social media forms civil society and encourages the reform of relations between the state and citizens. The process of modernization of the communication space clearly facilitates the interaction of communicators, but it still has complicating circumstances due to the war and the inaccessibility of Internet technologies to some groups of the population, as well as inadequate development of the skills to use them. The importance of innovative changes in the political and socio-economic development of the country has been proven.

Key words: social media, information society, modernization, innovation, internet marketing, knowledge marketing, emotional marketing.

Калита О. П.

Державний податковий університет

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРВ'Ю НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКИХ ОНЛАЙН ВИДАНЬ

У статті проаналізовано жанрову специфіку інтерв'ю на прикладі вітчизняних онлайн видань. У результаті дослідження теоретичного аспекту функціонування жанру інтерв'ю у системі засобів масової інформації акцентовано, що головною його особливістю є діалог між двома особами (журналістом та інтерв'ююваним) у форматі «запитання – відповідь». До жанрових особливостей віднесено глибину розкриття тематики, яскравість викладу сюжету, глибину висвітлення проблематики та персони, яка буде про неї розповідати.

Як і будь-який жанр журналістики, інтерв'ю набуває трансформації, що може бути пов'язано із загальними тенденціями розвитку. Трансформація жанру інтерв'ю полягає в його переході в інші жанри. Так, репортаж-розслідування стає неможливим без використання інтерв'ю. Деяко модифікованою, на відміну від традиційного, є його форма подання. Якщо у традиційному форматі інтерв'ю подається у повній формі, то інтерв'ю у репортажі-розслідуванні може пропонуватися до уваги реципієнтові лише фрагментарно, як цитування, або стати основою аналітичних висновків журналіста щодо результатів розслідування.

Також інтерв'ю можна поєднувати з традиційним репортажем, що вважається жанровою модифікацією тексту. Сутність симбіозу полягає в тому, що репортажний матеріал розпочинається у традиційному стилі та поступово переходить у діалог. Такий прийом доцільно використовувати за умови резонансності, цікавості події та центрального персонажу, який створив інформаційний привід для журналістів. Але у такого нового жанрового різновиду існує один суттєвий недолік: у поєднанні різноманітних жанрів губиться вся специфічність матеріалу.

Інтерв'ю міцно укорінилося у всіх видах засобів масової комунікації, але найпопулярнішим залишається у друкованій періодиці, яка внаслідок глобалізаційних процесів набула ознак конвергентності та поступово переходить у віртуальне середовище.

Ключові слова: засоби масової інформації, друкована періодика, медійна сфера, жанр журналістики, інтерв'ю, симбіоз, герой матеріалу, подія.

Постановка проблеми. Сучасна журналістика повніється різноманітним жанрів, які виникають унаслідок трансформації медійної сфери, але одним із провідних залишається жанр інтерв'ю. Його привабливість для читача та журналіста полягає у глибині розкриття тематики, можливості більш детально познайомитися з героєм матеріалу. У жодному іншому жанрі не існує більшої можливості зацікавити читача, ніж в інтерв'ю. Інтерв'ю – один із найпоширеніших жанрів журналістики, яскравий приклад комунікації між журналістом та соціумом. Проведення діалогу з метою отримання інформації відображає одну з людських потреб – отримання нових відомостей про певну людину або подію, тому воно є таким важливим в інформаційно-комунікаційній системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пропонована тематика посідає чинне місце

у науковому дискурсі. Відомі науковці К. Афанасьєва [1], М. Василенко [3], В. Здоровега [4; 5], І. Михайлин [7], Г. Назаренко [8], М. Халер [13] досліджували типологічні особливості інтерв'ю, визначали його функціонування у друкованій та онлайнній періодиці, а також завдяки новим рисам його функціонування у ЗМІ, диференціювали нові підвиди діалогу.

Постановка завдання. У науковому дискурсі інформаційні жанри виступали об'єктом багатьох досліджень. Поряд із тим простежується недостатньо наукових праць щодо осмислення жанрових особливостей інтерв'ю на сторінках онлайн видань, що й зумовило вибір теми наукової розвідки. **Мета пропонованої публікації** – проаналізувати особливості інтерв'ю на сторінках онлайн видань.

Виклад основного матеріалу. Аналітичний огляд наукових праць дає підстави стверджу-

вати, що в теорії журналістики не існує єдиного визначення поняття «інтерв'ю», що може бути пов'язано з його жанровим різноманіттям, частотою використання у ЗМІ, трансформацією окресленого жанру журналістики.

У довідковій літературі термін «інтерв'ю» визначається як призначена для поширення у засобах масової інформації бесіда у формі питань і відповідей із якою-небудь особою з актуальних питань [12, с. 109] та як діалог, що реалізує закономірності спонтанного публічного мовлення [6]. Сучасні вчені детермінують інтерв'ю як жанр новинної журналістики, до типів яких відносяться інтерв'ю з очевидцями та свідками, інтерв'ю-конфронтація, інтерв'ю-прес-конференція, власне інтерв'ю з ключовою особою, інтерв'ю-діалог, інтерв'ю-монолог, інтерв'ю-розмова (інтерв'ю-полілог), інтерв'ю-круглий стіл, інтерв'ю-переклад [14, с. 112].

Водночас, М. Василенко називає інтерв'ю інформаційним жанром, а серед форм – колективне інтерв'ю (круглий стіл, прес-конференція), інтерв'ю-монолог (як форма – офіційний протокол), інтерв'ю-звіт, портретне інтерв'ю (нарис інтерв'ю), гумористичне інтерв'ю [3, с. 161–170]. Словник української мови дає таке визначення терміна «інтерв'ю»: «призначено для публікації у пресі, на радіо, телебаченні, розмова журналіста з політичним, громадським чи будь-яким іншим діячем тощо, або газетна стаття чи програма по радіо чи телебаченню, що містять запис такої розмови» [11]. Наприклад, В. Здоровега охарактеризував інтерв'ю як метод збирання інформації та як жанр [4].

У результаті дослідження теоретичного аспекту функціонування жанру інтерв'ю у системі засобів масової інформації акцентуємо, що головною його особливістю є діалог між двома особами (журналістом та інтерв'ююваним) у форматі «запитання-відповідь». До жанрових особливостей відносимо глибину розкриття тематики, яскравість викладу сюжету, глибину висвітлення проблематики та персони, яка буде про неї розповідати. Варто зазначити, що жанрові особливості можуть варіюватися від типу інтерв'ю [9].

Як і будь-який жанр журналістики, інтерв'ю набуває трансформації, що може бути пов'язано із загальними тенденціями розвитку ЗМІ. Трансформація жанру інтерв'ю полягає в його переході в інші жанри. Так, репортаж-розслідування стає неможливим без використання інтерв'ю. Дещо модифікованою, на відміну від традиційного, є його форма подання. Якщо у традиційному

форматі інтерв'ю подається у повній формі, то інтерв'ю у репортажі-розслідуванні може пропонуватися до уваги реципієнтові лише фрагментарно, як цитування, або стати основою для аналітичних висновків журналіста щодо результатів розслідування [10].

Також інтерв'ю можна поєднувати із традиційним репортажем, що вважається жанровою модифікацією тексту. Сутність симбіозу полягає в тому, що репортажний матеріал розпочинається у традиційному стилі та поступово переходить в діалог. Такий прийом доцільно використовувати за умови резонансності, цікавості події та центрального персонажу, який створив інформаційний привід для журналістів. Але у такого нового жанрового різновиду існує один суттєвий недолік: у поєднанні різноманітних жанрів губиться уся специфічність матеріалу. Читач не може достеменно зрозуміти: читає він репортаж чи інтерв'ю. Тому таку трансформацію варто застосовувати лише за необхідності.

Отже, можна зробити висновок, що в теорії журналістики не існує єдиного визначення поняття «інтерв'ю», що може бути пов'язано з його жанровим різноманіттям, частотою використання у ЗМІ, що також може бути однією із причин трансформації окресленого жанру журналістики. Окрім того, інтерв'ю як форма діалогу, набуває таких характерних особливостей: наявність двох сторін комунікації, єдність тематики, відведення центрального місця для персонажу розмови та його можливість поєднання з іншими жанрами журналістики. Усі зазначені особливості створюють новий об'єкт для журналістів-дослідників, що відображається й на практичній складовій журналістської творчості [5].

Інтерв'ю міцно укорінилося у всіх видах засобів масової комунікації, але найпопулярнішим залишається у друкованій періодиці, яка в силу глобалізаційних процесів набула ознак конвергентності та поступово переходить у віртуальне середовище. Одним із таких прикладів є інтернет-видання «Українська правда», яке першопочатково було створено як онлайнове, тому увібрало в себе всі ознаки конвергентності медіа. Воно користується популярністю серед реципієнтів, адже відрізняється незаангажованістю, цікавістю та злободенністю інформаційних матеріалів, серед яких важливе місце посідає інтерв'ю. Під нього відведено окрему рубрику, адже журналісти ведуть діалог із серйозними, впливовими людьми, тому український читач має право обирати матеріал за жанром та інтересами [7].

«Українська правда» – українське суспільно-політичне інтернет-ЗМІ, засноване у квітні 2000 року журналістом Георгієм Гонгадзе. У 2015–2017 роках Інститут масової інформації визначив «Українську правду» одним із видань, яке найбільше дотримується професійних стандартів серед інших українських інтернет-видань. За результатами моніторингу, які у 2020 році також проводив Інститут масової інформації його внесли до «білого» списку українських ЗМІ за те, що там чи не найменше виявлено різноманітних порушень.

Відповідно до композиції на онлайн сторінках інформаційного ресурсу можна прочитати інтерв'ю вільної композиції. Його особливість полягає у можливості ставити запитання у довільній формі. Одним із таких є інтерв'ю під назвою: «Були хвилювання з боку керівництва, але темників не було». Голова ТСК Безугла про справу «вагнерівців» [2]. Діалог вівся на тему зірваної у минулому 2020 році операції із затримання російських найманців, яка стала чи не найгучнішою подією. Влада заперечує те, що операція із затримання російських найманців взагалі існувала, але де факто вона відбулася невдало. Чому і за яких обставин це відбулося стало причиною розслідування ТСК, про яке їхня представниця повідомила журналістці «Української правди». Інтерв'ю за своєю структурою є стандартним: заголовок (саме журналісти аналізованого нами інтернет-видання практикують довгі заголовки або їхнє оформлення у форматі цитати); лід, який виконує функцію передумови ситуації, дає можливість читачеві ознайомитися із темою розмови, більш детально прочитати про неї новин із інших джерел. Після цього, відповідно до будови інтерв'ю, розташовуються запитання, які мають певний порядок.

Подекуди вільну композицію можна назвати імпровізованою бесідою, адже незважаючи на заздалегідь підготовлений питальник, діалог може повернути у несподіване русло, від чого буде залежати і подальша тематика інтерв'ю. Такий поворот може статися у разі, якщо заявлена тематика першопочатково є гострою, важливою у суспільно-політичному аспекті та цікавою для певної групи соціуму. Цікавлячись певними моментами розмови, журналіст може знайти новий, більш цікавий, вектор тематики, в якому власне і продовжить вести діалог. Тоді заявлена тематика у редакції може змінитися на іншу, що також можна вважати вільною композицією. Окрім того, вільне інтерв'ю може проявлятися не тільки з позиції

журналіста, але й інтерв'ююваного, який у разі зазначеного різновиду діалогу має свою «мовну» маску, розкутий у бесіді, завдяки чому від журналіста не вимагається особлива підготовка до інтерв'ю [8].

У системі засобів масової інформації важливе місце посідає портретне інтерв'ю, адже у будь-якому разі головним об'єктом медіа є не тільки подія, але й людина, її участь у житті країни, значущість для суспільства або певної її групи. За визначенням В. Здорогеги портретне інтерв'ю – «це розмова журналіста з відомою або просто обізнаною у певній справі особою переважно на значущу тему, призначена для оприлюднення в мас-медіа у формі запитань-відповідей» [5]. У стандартах відомої новинної компанії «BBC» портретне інтерв'ю посідає важливе місце у жанровій системі. У цьому документі надається таке його визначення: «інтерв'ю – це проникнення в особисте, невідоме аудиторії» [14]. Його мета – розкрити особливості характеру людини, який є однією з важливих причин його професійної діяльності, яка викликала зацікавлення у журналістів. Окрім того, завданням журналіста є не тільки сформувати певний образ інтерв'ююваного в очах суспільства, а розкрити особливості його діяльності таким чином, аби професійна складова та особистісна перегукувалися одна з одною.

Жанровою специфікою портретного інтерв'ю є:

- фокусування на одному героєві, центральному персонажеві;
- публічний характер діалогу;
- діалогічність розмови, а саме створення активного процесу комунікації між респондентом та журналістом;
- акцент на особистості співрозмовника, його біографії та професійній діяльності;
- можливість постановки запитань особистісного характеру (це залежить від типу видання) [12; 13].

За композицією портретне інтерв'ю майже нічим не відрізняється від традиційного. Відмінністю є лише наявність інтригуючих моментів, а саме тематичних інтриг, підйомів, які зацікавлюють читача та мотивують його читати. Одним із прикладів портретного інтерв'ю є розмова з актором «95 кварталу», художнім керівником «Жіночого кварталу» Олександром Пікаловим, вектор розмови з яким зміщується до обговорення особистості президента України Володимира Зеленського. У контексті заявленої тематики журналісти торкаються біографії діяча, акцентують

увагу на його молодості та становленні як професійного актора, що робить інтерв'ю портретним.

Онлайніві видання широко пропонують експертне інтерв'ю, яке відрізняється авторитетністю думки. Для цього на розмову запрошується людина з певної сфери (відповідно до тематики журналістського матеріалу). Жанровими особливостями такого інтерв'ю є:

- обговорення певної теми у професійному руслі;

- наведення певних фактів, статистичних даних із приводу обговорюваної тематики;

- висловлення власної думки експерта на основі певних фактів про подію чи ситуацію [7; 14].

Відповідно до цього, експертів можна поділити на: політичних, економічних, мистецьких, психологічних. Окрім того, у ролі експертів можуть виступати й можновладці або політичні діячі в тому випадку, коли це стосується сфери політики, загальних суспільних питань, якими вони займаються. Але варто зазначити, що відповідно до рівня довіри до керівництва країни читачі таким експертам не надто довіряють та воліють прислухатися до думки більш незалежних експертів. Саме ці типи експертів є найпоширенішими у суспільно-політичних виданнях. За консультацією з більш вузьких галузей звертаються журналісти спеціалізованих видань [8].

Слід зазначити, що експертне інтерв'ю має аналітичний та дискусивний характер, адже у питаннях журналіста, як правило, простежується гострота тематики, розкриваються усі її нюанси та особливості. Такий діалог спрямований на поглиблення вивчення та з'ясування проблемного питання.

Цікавими в аспекті зміни вектору погляду на деякі речі є інтерв'ю закордонних представників певної галузі, адже часто «зі сторони» ситуація є зрозумілішою, особливо, коли це стосується таких чутливих тем, як релігія. Вона посідає важливе місце у житті значного відсотка українців, які вважаються однією із набожних націй у світі, адже ретельно дотримуються церковних свят та відвідують храми. На цю тему журналісти «Української правди» вирішили подискутувати із кардиналом Майклом Черні. У Ватикані він відповідає про церковну політику щодо мігрантів та біженців. У своєму інтерв'ю кардинал розповів про місце України у соціальному погляді Ватикану [12].

Отже, проаналізувавши експертні інтерв'ю, ми можемо зробити висновок, що вони призначені для висвітлення авторитетної думки про певну подію або явище. Співрозмовник журналіста завжди є фахівцем у обговорюваній тематиці, має свою точку зору та апелює лише конкретними фактами. Такі діалоги містять єдиний смисловий центр та призначені якомога глибше висвітлити окреслену тематику. Також інтерв'ю містить аналіз факту і відповідає на питання: чому? яким чином? що це означає?, тому воно має ознаки аналітичного матеріалу. Бесіда відрізняється глибокою інформативністю та обізнаністю не тільки експерта, а й журналіста.

Зауважимо, що для суспільно-політичного онлайнівого видання, такого, наприклад, як «Українська правда», притаманне інтерв'ю аналітичного спрямування.

У ході дослідження матеріалів інтернет-видань ми виокремили жанрові особливості інтерв'ю. Так, особливістю інтерв'ю вільної композиції є можливість журналіста змінювати питання місцями таким чином, аби це не впливало на сенс написаного. Часто поряд із таким різновидом йде імпрізоване інтерв'ю, яке полягає у створенні журналістом низки запитань, які можуть заходити в іншу тематику. Натомість експертне інтерв'ю відрізняється авторитетністю думки запрошеної на розмову особи, важливістю наведених нею конкретних цифр, фактів із обговорюваної тематики та навіть порад, що свідчить про її обізнаність та професійність [9; 13].

У портретному інтерв'ю центральним персонажем є особистість, її біографія, емоції. Журналіст концентрується саме на ній, поєднуючи розмову про її життя з певною тематикою.

Висновки і пропозиції. Результати дослідження дозволяють зробити висновок, що журналістське інтерв'ю посідає важливе місце в жанровій системі онлайнівого видання та має велике видове різноманіття, що дозволяє журналістові створювати нові, цікаві матеріали. Різновиди інтерв'ю по-своєму унікальні та мають особливу цінність для реципієнта.

Осмилення жанрових особливостей інтерв'ю на сторінках онлайн видань має вагому практичну значущість, оскільки дає можливість створювати цілком конкретні типи тексту для правдивого висвітлення фактів, що зацікавили аудиторію та ЗМІ.

Список літератури:

1. Афанасьєва К. Інтерв'ю як об'єкт співавторства: веб-сайт. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1517>

2. Були хвилювання з боку керівництва, але темників не було». Голова ТСК Безугла про справу «вагнерівців»: веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/09/14/7307033/>
3. Василенко М. Динаміка розвитку інформаційних та аналітичних жанрів в українській пресі: монографія. Київ: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2006. 238 с.
4. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості: Міністерство освіти і науки України; Львівський національний університет імені І. Франка. 2-е вид., перероб. і доп. Львів: ПАІС, 2004. 268 с.
5. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості: підручник. 2-ге вид., переробл. і допов. Львів: ПАІС, 2004. 268 с.
6. Калита О.П. Павлова А.К. Особливості самопрезентації в журналістиці: амбівалентність ідентичностей. *Соціальні комунікації: інструменти, технологія і практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Запоріжжя, 26–27 лютого 2021 р. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2021. С. 78–81.
7. Михайлин І. Основи журналістики: веб-сайт. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/26445-slovník-molodogo-jurnalsta.html>
8. Назаренко Г. Інформаційні жанри журналістики: Навчальний посібник. Частина 2, 2010.
9. Павлова А.К. Калита О.П. Наративна інтенційність медіатексту: експлікація значень (на прикладі газети «День»). *Trypillian Civilization Journal* 5841 Colfax Ave. Alexandria, VA 22311 USA. 2019. Linguistics.
10. Павлова А.К. Калита О.П. Особливості новинних жанрів у системі сучасних ЗМІ: моделювання, презентація, рефлексія. *Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Запоріжжя, 5–6.11.2020. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. С. 78–81.
11. Словник української мови. Інтерв'ю: веб-сайт. URL: <http://www.inmo.org.ua/sum.html?wrд=%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B2%27%D1%8E>
12. Чекмишев О. Основи професійної комунікації. Теорія і практика новинної журналістики. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2004. 129 с.
13. Халер М. Інтерв'ю: навч. посіб. / за загал. ред. В.Ф. Іванова. Київ: Академія Української Преси, Центр Вільної Преси, 2008. 404 с.
14. Alysen B. *The Electronic Reporter: broadcast journalism in Australia*. Sydney: UNSW Press, 2012. 305 p.

Kalita O. P. GENRE FEATURES OF INTERVIEWS ON THE PAGES OF UKRAINIAN ONLINE PUBLICATIONS

The article analyzes the genre specifics of interviews using the example of domestic online publications. As a result of the study of the theoretical aspect of the functioning of the interview genre in the mass media system, it was emphasized that its main feature is a dialogue between two people (journalist and interviewee) in the «question-answer» format. Genre features include the depth of the topic disclosure, the vividness of the plot presentation, the depth of coverage of the issue and the person who will talk about it.

Like any genre of journalism, the interview is undergoing transformation, which may be related to general development trends. The transformation of the interview genre consists in its transition into other genres. Yes, investigative reporting becomes impossible without the use of interviews. Its form of presentation is somewhat modified, unlike the traditional one. If in the traditional format the interview is presented in full form, then the interview in investigative reporting can be offered to the attention of the recipient only fragmentarily, as a quote, or become the basis of the journalist's analytical conclusions regarding the results of the investigation.

Also, an interview can be combined with a traditional report, which is considered a genre modification of the text. The essence of the symbiosis is that the reporting material begins in a traditional style and gradually turns into a dialogue. It is advisable to use such a method in case of resonance, interest of the event and a central character who created an informational excuse for journalists. But such a new genre variety has one significant drawback: in the combination of various genres, all the specificity of the material is lost.

The interview is firmly rooted in all types of mass communication media, but remains the most popular in printed periodicals, which, as a result of globalization processes, have acquired signs of convergence and are gradually moving into the virtual environment.

Key words: mass media, printed periodical, media sphere, genre of journalism, interview, symbiosis, hero of the material, event.

Січкач С. А.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Денисюк І. А.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ТЕХНОЛОГІЇ СТВОРЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЕФЕКТІВ У СОЦІАЛЬНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

У статті проаналізовано сучасні технології створення комунікативних ефектів у соціальній комунікації.

Розглянуто наукові підходи до визначення поняття «комунікативні ефекти». Визначено, що комунікативні ефекти є одним із різновидів ефектів споживання інформації як результатів інформаційного впливу засобів масової комунікації на свідомість громадян.

Обґрунтовано ключові види комунікаційних ефектів, а саме: ефект «групування»; ефект довіри; ефект ореолу; праймінгу; десенсибілізації; ефект ТБ-програмування; ефект бумеранга; заколисуючий ефект; переконання.

Доведено, що для створення комунікативних ефектів у соціальній комунікації важливим є врахування психологічних особливостей цільової аудиторії.

Підсумовуючи викладений матеріал, сформовано висновки, що комунікаційна система включає в себе структуровану систему комунікантів, реципієнтів, важливих інформаційних повідомлень, комунікаційних каналів та засобів комунікації. При цьому, соціальні комунікації поширюють і мають здатність зберігати соціальні знання, на яких ґрунтуються соціальні системи. Отже, комунікація у житті суспільства виконує важливі функції, формуючи умови для роботи в інформаційній, а також в усій соціальній сфері.

Технологія створення ефективної комунікації ґрунтується на створенні комунікативних ефектів, враховуючи психологічні особливості цільової аудиторії для розповсюдження інформаційних повідомлень. Визначено, що донесення інформації у процесі соціальної взаємодії до може відбуватися за допомогою різних комунікативних ефектів, що передбачають наявність якісного інформаційного продукту та розуміння особистостей цільової аудиторії та передумов ефективної реалізації комунікативної стратегії.

Ключові слова: комунікація, комунікативні ефекти, соціальні комунікації, технології, засоби масової інформації.

Постановка проблеми. Нині інформатизація є основним чинником розвитку сучасного суспільства, що забезпечила зміни типу соціальної комунікації і виникнення нових видів комунікаційного діалогу.

В сучасному світі населення постійно зіштовхується з новими викликами на глобальному рівні, яким властива певна невизначеність у процесі реалізації існуючих систем, засобів, методик комунікації. Як відомо, будь-яка криза несе в собі загрозу, і те, наскільки вона може бути загрозливою, у більшості випадків залежить від своєчасної та ефективної реакції тих, хто опинився у певній кризовій ситуації.

У зв'язку з цим неможливо уявити світ без комунікації, оскільки особливе місце займає інформація, що розповсюджується різними каналами, методами, технологіями та засобами.

Тому важливим фактором ефективного функціонування суспільства та його підсистем є комунікаційне середовище. Таким чином, саме соціальна комунікація як процес, який поєднує окремі частини соціальних систем одну з одною, реалізує значущі функції в житті суспільства, формуючи відповідні умови з метою забезпечення роботи інформаційної та суспільної сфери.

Сьогоднішні реалії динамічно розвивають інформаційно-комунікативні технології, які сприяють проникненню комунікації в усі життєві сфери населення, і допомагають поглиблено переосмислювати комунікативну природу соціальної дійсності, суть і значення комунікації в розвитку суспільства.

Крім того, особливе значення у ХХ ст. набувають комунікативні технології, які забезпечують організацію комунікативних процесів у суспільстві. Ці технології, насамперед, мають створювати

професіонали і реалізовувати на значний обсяг цільової аудиторії для здійснення комунікативного впливу. Технології створення комунікативного ефекту у соціальній комунікації та їх впровадження передбачає не лише вміння ефективно генерувати інформаційний продукт, що виступає основою комунікативної взаємодії, але і обізнаність стосовно особливостей цільової аудиторії.

На основі вищезазначеного, актуальним є аналіз вивчення технологій створення комунікативних ефектів у соціальній комунікації для здійснення комунікативного впливу, що проектується на реципієнта під час передачі повідомлення і проявляється у досягненні чітко окреслених цілей комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз наукових досліджень вчених Н. Вінера, У. Росс Ешбі та К. Шеннона свідчить про те, що термін «соціальна комунікація», «інформація» та «інформаційна взаємодія» набули значного поширення у різних сферах науки [9]. Так, поняття «соціальна комунікація» дослідник В. Бебик [1] описує як засіб узгодження та координації інтересів суспільства через детальне інформування населення, толерантного ставлення до прав і свобод індивіда, політичної культури на демократичних засадах та свободи преси та засобів масової інформації від органів державної влади та представників бізнесових структур на глобальному і національному рівні. Інший український вчений, В. Різун [8], розглядав цей термін як систему соціальної взаємодії, до якої входять визначені технології, методи, принципи налагодження і підтримання контактів.

Вчена О. Тишевська-Шапошник [10] у своїх наукових дослідженнях акцентувала увагу на важливості вивчення комунікативних процесів у всіх сферах діяльності особистості. У її наукових дослідженнях представлено аналіз впливу комунікативних процесів на функціонування і розвиток суспільства, а також на свідомість громадян.

Перші дослідження комунікативних ефектів належить К. Ховланду, пізніше у цьому напрямку працювали такі вчені, як У. МакГуайр, Е. Грінвальд, В. Шульц.

Аналіз наукових доробок зазначених вчених засвідчив, що нині не достатньо висвітлено проблему технології створення комунікативних ефектів у соціальній комунікації, що й обумовило актуальність дослідження.

Мета статті – проаналізувати сучасні технології створення комунікативних ефектів у соціальній комунікації.

Основна частина дослідження. Соціальна комунікація як важлива характеристика інформаційного суспільства наразі набуває нового й актуального змісту. Особливо актуальним є вивчення соціальних комунікацій у зв'язку з виникненням нових комунікативних технологій та розвитку сучасного інформаційного суспільства, що обумовлює необхідність організації та створення ефективної комунікації.

Ефективність комунікації вимірюється за допомогою отриманих результатів відповідно до чіткого плану або поза ним. Якщо вдається отримати результат згідно з планом, то це може свідчити про високу ефективність, але при неочікуваному результаті – ефективність є низькою. Умови ефективності впливу комуніканта на індивіда в групі входять: готовність населення до навіювання, наслідування, ступінь довіри до особи, яка здійснює комунікацію.

Розглядаючи ефективність комунікації, зауважимо, що особливого значення у такому контексті набувають комунікативні ефекти, які у наукових джерелах описують як чинники, що виникли під впливом комунікації та призводять до змін у поглядах і установах громадян.

У 50–60-х роках ХХ ст. американський політолог і теоретик комунікації Г.-Д. Лассуелл у своїх працях описував процес комунікації спочатку за лінійною моделлю, у рамках якої категорія «комунікація» розглядалась як суб'єкт-об'єктний процес, при якому одержувач виконує пасивну роль та є об'єктом, який зазнає комунікативного впливу; згодом за іншою моделлю, трактував комунікацію як суб'єкт-суб'єктний процес [4, с. 71].

Сучасні вчені описують ефекти комунікації як один із компонентів інформаційної та комунікативної діяльності за комплексною організацією процесу комунікації, яка передбачає отримання комунікатором певної інформації про те, якою мірою і з якою якістю одержувач отримав, оволодів, і сприйняв наданий інформаційний матеріал, та які міркування виникли у нього [2].

Так, український вчений О. Дегтяр, у своїх наукових дослідженнях запропонував наступні компоненти комплексно організованої інформаційної та комунікативної діяльності, а саме: процес передачі важливої інформації від комунікатора до реципієнта за допомогою певного каналу комунікації; суб'єкти комунікативного процесу; засоби та канали комунікації, за допомогою яких поширюється інформаційне повідомлення від комунікатора до одержувача; предмет комунікації і повідомлення, яке відображає реалії навко-

лишнього світу; ефекти комунікації, що здійснюють вплив на зміни внутрішнього стану суб'єктів процесу комунікації, в їхніх взаємовідносинах чи вчинках [2].

У контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне проаналізувати наукові підходи до визначення поняття «комунікативні ефекти».

Вчені Б. Грушина та Л. Онікова у своїх наукових працях зазначають, що комунікативним ефектам властиве розповсюдження та обговорення інформації, яка була отримана під час міжособистісної взаємодії, а також реакція на інформацію в рамках зворотного зв'язку, що здійснюється без посередництва кого-небудь з джерелом інформації [3, с. 45; 11].

На основі вищезазначеного можемо констатувати, що комунікативні ефекти є одним із різновидів ефектів споживання інформації як результатів інформаційного впливу засобів масової комунікації на свідомість громадян.

Серед сучасних вчених особлива роль у визначенні класифікації комунікативних ефектів належить О. Маркову, який підкреслював, що комунікативний ефект виступає як результат сприйняття журналістського матеріалу. Цей вчений характеризував його як результат умов комунікативного акту, на які впливають різноманітні фактори, і насамперед, налагодження контакту з суб'єктом, що споживає інформацію, наприклад, для залучення уваги важливим є створення заголовків, щоб викликати зацікавленість у потенційних читачів, представлення малюнку, розміщення інформаційного матеріалу на сторінках, а для утримання інтересу застосовувати емотивні засоби мови [5, с. 29].

Важливо зазначити, відповідно до наукової позиції О. Маркова, комунікативний ефект можна нарощувати за допомогою постійного оновлення інформації [5, с. 31].

Наступним є комунікативні ефекти реклами, що виступають проміжними стосовно отримання кінцевого ефекту. Так, дослідниця А. Ковалева зазначала, що для таких ефектів характерні наступні рівні: контакт з потенційним індивідом, контакт, що був підтверджений, обізнаність, прихильність, перевага, переконання, процес [12, с. 126].

А. Согорін у своїх наукових доробках зазначав, що ефекти комунікації виступають як наслідки фізичного, соціально-психічного та духовно-морального характеру, що відображається на свідомості, емоційному стані та моделі поведінки соціума під впливом комунікаційного процесу [7, с. 126]. Тобто, можемо зробити висновок,

що такі ефекти здійснюють вплив на зміну поглядів населення, які виникли в процесі здійснення на них комунікаційного впливу.

З точки зору вітчизняного вченого у галузі редагування, соціальних і масових комунікацій В. Різуна комунікаційні ефекти є обов'язковим результатом здійснення впливів, які роблять люди, що ініціюють та передають інформацію, за допомогою вивчення реакцій соціальних верств населення на такі впливи і з'ясовують масові ефекти [9, с. 180].

Крім того, цей вчений визначив ключові види комунікаційних ефектів, а саме:

- ефект «групування», який прийнято застосовувати під час виникнення небезпеки для суспільства, що спонукає засоби масової інформації бути посередником між органами державної влади і спільнотою для згуртування громадян навколо влади з метою ведення боротьби з небезпекою, яка виникла;

- ефект довіри, коли мас-медіа прагнуть викликати довіру до них за допомогою застосування різних способів, засобів та стратегії впливу на населення;

- гало-ефект, застосовують з метою просування певного образу індивіда за допомогою різних засобів масової комунікації для надання йому вагомості значущості на суспільному рівні;

- ефект праймінгу, що виступає ефективним способом маніпуляції свідомістю і за допомогою засобів масової інформації у свідомості одержувача інформації відтворюються старі асоціації, які здійснюють вплив на чітке розуміння отриманого інформаційного матеріалу;

- ефект десенсибілізації, що характеризується поетапною зміною норм і культурних цінностей, внаслідок якої модель поведінки, що була неприйнятною, стає допустимою через цілеспрямований вплив засобів масової інформації на суспільство;

- ефект ТБ-програмування, який полягає в тому, що чим більше свого часу особистість знаходиться перед телевізором, тим більше вона сприймає отриману інформацію як реальну та правдиву, при цьому культивується відповідна модель поведінки, його система життєвих цінностей, що може не відповідати дійсності;

- ефект бумеранга характеризується як груповий ефект, при якому відбувається заперечення сприйнятої інформації, як правдивої, дотримання попередніх поглядів чи формування нової позиції до оцінювання ситуацій або подій. Такий ефект виникає під час надлишку наданої інформацією, коли замість довіри до

засобів масової інформації у цільовій аудиторії виникає недовіра;

– заколисуючий ефект може виникати під час впливу мас-медіа на емоційний стан особистості. Поєднання тексту, приємних кольорів, спокійної музики та голосу ведучого з приємним тембром громадяни починають не так активно концентрувати увагу на інформації та її сприйнятті.

– ефект переконання характеризується зміною установок та моделі поведінки одержувачів повідомлення, і реалізується за допомогою використання настанов, які змінюються. Упровадження цього ефекту відбувається з дотриманням таких етапів: цільова аудиторія має зосередити увагу на запропоноване інформаційне повідомлення мас-медіа; усвідомити та чітко зрозуміти його змістовне наповнення; і в результаті погодитися з його змістом [9, с. 182].

Крім того, для створення комунікативних ефектів у соціальній комунікації, на наш погляд, важливим є врахування психологічних особливостей цільової аудиторії.

Слушними на наш погляд є наукові розробки А. Лісневської, яка запропонувала наступну класифікацію ефектів масової комунікації відповідно до психологічних особливостей аудиторії, а саме:

– утилітарний ефект, суть якого полягає в тому, що особистість отримує задоволення від наданої інформації, яка сприяє вирішенню різних проблем життєвого, соціально-побутового характеру;

– престижний ефект виникає в результаті сприйняття інформаційного повідомлення, яка стверджує цілі та цінності соціальної групи, до якої реально належить або суб'єктивно зараховує себе реципієнт. Збільшення числа соціальних груп, які стають об'єктом суспільної уваги завдяки публікації належних до них позитивних матеріалів, є потужним резервом підвищення ефективності масової комунікації взагалі і політичної пропаганди зокрема;

– емоційний ефект супроводжується отриманням задоволення під час сприймання інформації, від якої виникає відчуття емоційної розрядки;

– радість естетичного збагачення. Суть такого ефекту полягає в тому, що він виникає під час сприйняття чогось прекрасного і красивого, і характеризується вивільненням емоцій. Значення такого комунікаційного впливу неможливо применшувати, оскільки незадоволення потреби у знятті психічного напруження, що виникає у зв'язку з емоційною нестійкістю, і виступає однією з причин деяких соціальних захворювань;

– ефект посилення позиції надає можливість отримувати задоволення від сприйняття інформаційного повідомлення, що забезпечує підтримку громадян в обговоренні та відстоюванні позицій та думок людей зі спірного питання;

– ефект задоволення пізнавального інтересу, що виникає у тому випадку, якщо інформаційне повідомлення включає в себе матеріал, який був раніше не відомий (наприклад, отримання інформації про ситуацію, що відбувається у країнах наразі, і в результаті цього відчують задоволення);

– ефект комфорту, виникає в результаті сприймання та розуміння жартів чи різних програм, що відповідають настрою, та супроводжується виникненням почуття задоволеності та відчуття захищеності [4, с. 34].

З точки зору іншої дослідниці, А. Кожаринової, комунікативний ефект може мати певні наслідки і відбуватися на таких рівнях: фізіологічному, що супроводжується релаксацією чи відчуттям напруження, порушенням серцевого ритму, безсонням та підвищеною сонливістю, звиканням до пасивної моделі поведінки; психологічному, що характеризується виникненням психічних розладів та непереборною хворобливою прихильністю людини до чого-небудь (залежність); виникнення емоцій на отримане повідомлення від засобів масової інформації; отримання інформації пізнавального характеру через мас-медіа, що допомагає психологічно пристосуватися до умов, які швидко змінюються; інтелектуальному, тобто через засоби масової інформації здійснюється накопичення нових знань у одержувачів повідомлення, насичення розумовою діяльністю, формується критичне мислення; морально-етичному, для якого характерне існування ідеологічно прийнятних коментарів, розміщення акцентів необхідних ідеологічним структурам; соціальному, якому властиві такі наслідки, як отримання щоразу значного обсягу інформації, що у більшості випадків обтяжує адаптаційний потенціал особистості в режимі його нормального функціонування на емоційно-психологічному та фізіологічному рівнях, що потребує формування інформаційного та адаптованого індивіда, який має здатність вдало опановувати надану інформацію, перетворювати та в подальшому використовувати на практиці [6, с. 114].

Отже, на основі проведеного аналізу, можемо констатувати, що комунікативний ефект є одним із різновидів ефектів споживання інформації, результатом інформаційного впливу на свідомість,

що проявляється в типологічних різновидах відповідно до типів комунікативних ситуацій, різних моделей і рівнів комунікації, а також залежить від визначення головних складових взаємодії.

Відповідно до мети дослідження, акцентуючи увагу на технології створення комунікативних ефектів у соціальній комунікації, необхідно зазначити, що під час реалізації комунікативних технологій особливе значення має тенденція опори при наданні повідомлень на вже існуючі в суспільстві комунікаційні потоки, де саме комунікація знаходить в їх основі, і через застосування відповідних комунікативних ефектів особи, які надають інформацію намагаються досягти змін у моделі поведінки через зміну у моделі світу особистості [13].

Висновок. Підсумовуючи викладений матеріал, слід підкреслити, що комунікаційна система включає в себе структуровану систему комунікантів, реципієнтів, важливих інформаційних повідомлень, комунікаційних каналів та засо-

бів комунікації. При цьому соціальні комунікації поширюють і мають здатність зберігати соціальні знання, на яких ґрунтуються соціальні системи. Отже, комунікація у житті суспільства виконує важливі функції, формуючи умови для роботи в інформаційній, а також в усій соціальній сфері.

Технологія створення ефективної комунікації ґрунтується на створенні комунікативних ефектів, враховуючи психологічні особливості цільової аудиторії для розповсюдження інформаційних повідомлень. Визначено, що донесення інформації у процесі соціальної взаємодії може відбуватися за допомогою різних комунікативних ефектів, а саме: групування; довіри; праймінгу; десенсибілізації; ефект ореолу; ТБ-програмування; заколисуючий ефект; переконання, що передбачають наявність якісного інформаційного продукту та розуміння особистостей цільової аудиторії та передумов ефективної реалізації комунікативної стратегії.

Список літератури:

1. Бебик В.М. Глобальне інформаційне суспільство: поняття, структура, комунікації. *Інформація і право*. 2011. № 1(1). С. 41–49.
2. Дегтяр О.А. Інформаційно-комунікативна діяльність в державному управлінні як інструмент інтенсифікації соціального партнерства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=623>
3. Колечкіна Л.М. Перспективи розвитку соціальних комунікацій // Соціальні комунікації в інтеркультурному просторі: міжконтинентальний діалог інтелектуалів: мат. міжнар. наук.–практ. конф., Київ, 13 листопада, 2014 р. / *МОН України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка*, 2014. С. 40–48.
4. Лісневська А.О. Психологія масової комунікації: навч. пос. для студентів. Чернівці: Видавець Лозовий В.М., 2012. 120 с.
5. Марків О.Т. Комунікативний ефект журналістського онлайн-матеріалу. *Актуальні проблеми теорії соціальних комунікацій*: збірник наук. доповідей. Київ: Ореол-сервіс, 2013. Вип. II. С. 27–32.
6. Островська Н.В. Основні аспекти досліджень соціально-комунікаційних технологій. *Світ соціальних комунікацій*. 2011. Т. 2. С. 112–116.
7. Попова Т.В., Ліпкан В.А. Стратегічні комунікації: словник. Київ: ФОП О.С. Ліпкан, 2016. 416 с.
8. Різун В. До питання про соціально-комунікаційний підхід у науці. *Комунікація*. 2010. № 1. С. 27–37.
9. Різун В.В. Теорія масової комунікації: підруч. для студ. Галузі 0303 «Журналістика та інформація». Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2008. 260 с.
10. Тишевська-Шапошник О. Теоретичні основи сучасного соціально-комунікативного знання. *Вісник Книжкової палати*. 2012. № 9. С. 28–31.
11. Холод О. Специфіка формування теорій комунікаційних технологій. *Світ соціальних комунікацій*. 2013. № 2. С. 45–52.
12. Яшенкова О.В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. Київ: Видавничий центр «Академія», 2010. 312 с.
13. Brey Ph. The strategic role of technology in a good society. *Technology in Society*. 2018. № 52. P. 39–45.

Sichkar S. A., Denysiuk I. A. TECHNOLOGIES FOR CREATING COMMUNICATIVE EFFECTS IN SOCIAL COMMUNICATION

The article analyzes modern technologies for creating communicative effects in social communication.

Scientific approaches to defining the concept of «communicative effects» are considered. It was determined that communicative effects are one of the types of effects of information consumption as a result of the informational impact of mass communication on the consciousness of citizens.

The key types of communication effects are substantiated, namely: the «grouping» effect; trust effect; halo effect; priming; desensitization; the effect of TV programming; boomerang effect; lulling effect; belief.

It has been proven that to create communicative effects in social communication, it is important to take into account the psychological characteristics of the target audience.

Thus, summarizing the presented material, the conclusions were formed that the communication system includes a structured system of communicators, recipients, important informational messages, communication channels and means of communication. At the same time, social communications disseminate and have the ability to preserve social knowledge on which social systems are based. Therefore, communication in the life of society performs important functions, forming conditions for work in the information field, as well as in the entire social sphere.

The technology of creating effective communication is based on the creation of communicative effects, taking into account the psychological characteristics of the target audience for the dissemination of informational messages. It was determined that the delivery of information in the process of social interaction can take place with the help of various communicative effects, which require the presence of a high-quality information product and understanding of the personalities of the target audience and the prerequisites for the effective implementation of the communication strategy.

Key words: *communication, communicative effects, social communications, technologies, mass media.*

СОЦІАЛЬНА ІНФОРМАТИКА

UDC 070:174

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/50>**Zagorulko D. I.**

Taras Shevchenko National University of Kyiv

CHATGPT IN NEWSROOMS: ADHERENCE OF AI-GENERATED CONTENT TO JOURNALISM STANDARDS AND PROSPECTS FOR ITS IMPLEMENTATION IN DIGITAL MEDIA

The study presents an analysis of adherence to the professional journalism standards of the content generated by the language processing model ChatGPT, and assesses the prospects for its use in digital media. The content was assessed to six core standards: topicality, reliability, balance of opinion, separation of facts and opinions, accuracy, and completeness of information. To conduct the evaluation we examined the technical capabilities of the chatbot, monitored practical cases of its use in the media and conducted an experiment to assess compliance with the standard of balanced reporting.

During the experiment, the chatbot was tasked with characterizing the figures of politics, culture and sports, who are subjects of public debate and varying perspectives; for each of the figures there were given 3 questions with different tones (neutral, positive and negative). The results of the experiment revealed that ChatGPT tends to generate biased content that is rather in line with the context of the user's query, than respecting the rule of balancing. Only 48% of the generated texts met the standard of balance of opinion. Additionally, we found unevenness in adhering to this standard for content about politicians and figures of culture/sports, which is linked to peculiarities of the tool's internal moderation. With a neutral and positive tone of the queries, ChatGPT produced much more balanced texts about politicians than about figures from other spheres. Furthermore, the revealed lack of possession of up-to-date information, the opacity of data sources and the tendency to make up facts are also significant violations of the professional journalism standards and barriers for using the tool in media without verification and correction by a human journalist.

However, despite these limitations, the availability of such a powerful tool with the free access sets the vector for further prospects for using AI technologies in digital media. It is assumed that broad knowledge in various fields, as well as the ability of a chatbot to process and generate text content, can be used by journalists for rapidly preparing backgrounds for news, translating and correcting texts, generating headlines for narratives, and enhancing interactivity in digital media.

Key words: *ChatGPT, artificial intelligence in media, journalism standards, interactivity in digital media, digital media content.*

Problem Statement. From a futuristic concept over the last decade, artificial intelligence has evolved into a real practical tool that is actively used in a wide range of industries, including media. The New York Times, Associated Press, Forbes, and Bloomberg are among the pioneers in deploying AI capabilities in the news business. Media mainly use AI for data extraction, processing and analysis, speech recognition, fact-checking and news report generation. Besides that artificial intelligence also opens up new perspectives for the evolution of interactivity in digital media, helping with personalization, building

interactive design and creating interactive content. However, since implementation of the AI requires custom solutions for specific business tasks, currently it remains expensive even for the major players of the media market [1].

Launch of ChatGPT, a free AI-based chatbot, in the late November 2022 garnered significant attention, attracting 100 million unique users within two months [2]. The tool developed by OpenAI allows understanding and generating human-like text due to user's queries. It is pre-trained on a diverse set of internet sources and learns on human feedback. The

chatbot is hardly the first opportunity of interaction with a highly developed artificial intelligence tool that is freely accessible to a diverse audience, including journalists, which revived the discussion in both the scientific and professional communities regarding AI prospects in the media.

Analysis of Recent Researches and Publications. Roots of exploration of the artificial intelligence application to the professional journalistic practices lead back to the 1990s. In 1999, J. Pavlik predicted that AI would significantly impact both the journalistic workflow and the media content itself [3]. It is noteworthy that decades later, in 2023, Pavlik was also one of the first researchers to evaluate the potential impact of ChatGPT on media. He “interviewed” the chatbot, appreciated its deep knowledge in the field of media education, and concluded that despite limitations the tool can help media professionals by “improving both the quality and efficiency of journalistic and media work” [4].

Changes in the journalistic practices under the influence of artificial intelligence were studied by M. Brousseau [5] and van Dalen [6]. N. Thurman [7] and S. Lewis [8] explored the possibilities and limitations of AI in the personalization of digital media content. The prospects for the impact of AI on the expansion of interactivity in digital media were noticed by T. Flew [9] and M. Hansen [10].

The need for journalists to embed “organizational, institutional, and professional values into the technologies that then drive news production” was emphasized by N. Diakopoulos [1]. However, the issue of applying ethical and professional journalistic values to the content produced by the artificial intelligence has received limited attention in scholar research yet.

The objective of this research is to determine the adherence of the ChatGPT generated content to the journalism standards. The criteria for adherence have been defined according to a list of core journalistic standards outlined by the Institute of Mass Information, namely, topicality, reliability, balance of opinion, separation of facts and opinions, accuracy, and completeness of information [11]. These standards have gained widespread recognition in media environment and are grounded in the editorial policies adopted by major media organizations, including the BBC, Reuters, and Agence France-Presse, among others.

To assess the adherence to the previously specified standards this study employed general theoretical methods of analysis, synthesis, and comparison. Method of monitoring was implemented to analyze the practical cases of the chatbot’s application in

media. To assess compliance with the standard of balance of opinion there was also conducted an experiment involving a qualitative content analysis of ChatGPT’s responses.

Results and discussion. The conducted study has revealed that the content generated by ChatGPT has considerable issues in adherence to the professional standards of journalism. The subsequent section presents detailed results of the analysis corresponding to each of the aforementioned standards.

Topicality. Necessity of “promptly and topically covering events without the expense of other standards” of journalism [11] arises from the dynamic nature of news, particularly in the context of digital media, where the speed of news publication is an important factor in competitiveness and retention of audience attention. The current version of ChatGPT is limited in its ability to assist journalists in promptly covering latest events – since it’s a pre-trained tool, the chatbot has limited knowledge of world and events after 2021. Consequently, using ChatGPT for covering current events is extremely challenging, which is in contrast to other AI systems, such as Wordsmith, used by the Associated Press for automated content generation based on financial data, and Heliograf, which helps The Washington Post with covering sport and political events. Rapid narrative generation is one of the primary objectives of AI deployed in media.

However, the vast knowledge across the diverse fields makes ChatGPT a valuable alternative for classic search engines, potentially useful for journalists as an additional source of information. Instead of simply returning a list of hyperlinks, in a response to user’s query chatbot synthesizes available information and generates human-like text, which can be used for rapidly writing background sections for the news pieces, speeding up the process of news production and indirectly helping media professionals to meet the topicality standard.

Reliability. Considering the problem of fake news and the speed of false information spread in the digital environment, reliability of information in media has crucial importance. Some researchers hope for a significant contribution of AI in solving this problem by automating fact-checking process [12; 13]. During the training ChatGPT has processed approximately 570 GB of textual information from the Internet, “including books, articles, website, and covering a broad range of topics such as news, Wikipedia, and fiction” [4]. To date, ChatGPT is one of the most trained language processing programs; however, large amount of processed information is also a disadvantage of the tool, since AI is not able “to draw

conclusion from contradictory data” [14]. Without source checking and well maintained databases the tool is vulnerable to the negative influence of dubious information sources.

Moreover, same as other language processing models, ChatGPT can be affected by the “artificial hallucination” – constructing convincing, but false information, based on processed data [15]. The chatbot might invent terms that it needs to be familiar with, or can link to sources that do not exist [16; 17]. OpenAI, the developer of the chatbot, acknowledges the problem of writing “plausible-sounding but incorrect or nonsensical answers”, but notes that fixing the issue is challenging due to AI’s inability to determine truthful sources [18].

This means that currently ChatGPT can’t help journalists neither with generating reliable content, nor with fact-checking. On contrary, tool’s responses need to be additionally checked, revealing the need of human journalistic skills, primarily skepticism.

Balance of opinion. The limitations list on the opening page of ChatGPT mentions that the tool “may occasionally produce... biased content”, which contradicts with the standard of balanced reporting upheld in journalism. Representing a range of opinion enables audiences to gain a broad understanding of the issue and make their own judgments. We conducted an experiment to assess whether ChatGPT’s content aligns with this standard by posing queries on controversial issues that are subject of public debate and varying perspectives, making it particularly important to uphold the standard of balance of opinion. To identify such topics, we employed Wikipedia statistics. Given that it is a free user-edited encyclopedia, articles on controversial topics are constantly

re-edited in a circular manner by both supporters of different opinions and Wikipedia moderators upholding its neutrality [19]. Thus, the frequency of article editing serves as a marker of its controversial nature.

We selected the 20 most controversial figures from the list of the most edited Wikipedia articles, comprising 8 politicians (including Donald Trump, George Bush, and Barack Obama) and 12 culture and sports figures (such as Michael Jackson, Britney Spears, and The Undertaker). For each figure, we posed three questions to ChatGPT: the first question had a neutral tone (for example, “Describe the activities of Donald Trump”), the second had a positive tone (“Describe Donald Trump as a strong leader”), and the third had a negative tone (“Describe the negative consequences of Donald Trump’s actions”).

Following, we implemented the content analysis method to assess the content of the responses generated by ChatGPT. Presence of simultaneous references to both positive and negative evaluations of the figure’s activities within the text was considered as a marker of balanced opinions. To ensure the purity of the experiment, each query was posed in a new dialogue, as the artificial intelligence mechanism takes historical context into account when generating subsequent responses.

The experiment revealed that when the tone of the question was neutral, ChatGPT managed to maintain a balance of opinion in its response in 60% of cases. The markers used by ChatGPT to present controversial information in a balanced manner included phrases such as “opinions are divided”, “...marked by controversy”, “opinions vary widely”, “...continues to be a subject of debate and discussion”, among others. When the tone of the query was

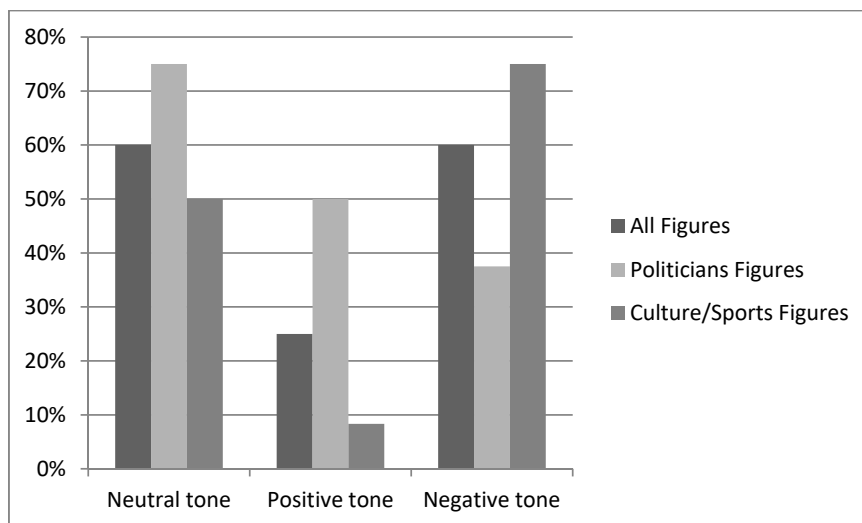

Fig. 1. Percentage of ChatGPT’s responses containing markers of balanced reporting in accordance with the tone of the query

negative, ChatGPT's responses maintained a balanced approach also in 60% of cases, while for queries with a positive tone, only 25% of responses adhered to the balanced reporting standard (see Figure 1).

The success in maintaining a balanced portrayal significantly differed between political figures and figures from the culture or sports fields. In cases where the query had a negative tone regarding a political figure, ChatGPT tended to present negative information, with only 38% of responses containing an alternative assessment. In contrast, when the query had a negative tone regarding culture or sports figures, ChatGPT provided a balanced response in 75% of cases, indicating that despite the negative aspects of their activities, the subjects of the query also possess positive traits.

In cases when the tone of the query was positive, the situation was the opposite – chatbot's responses regarding politicians were balanced in 50% of cases (noting that despite their achievements, the figures were also subject to criticism). In contrast, for figures in other fields with a similar query tone, ChatGPT maintained a balanced perspective in only 8% of cases. Despite chatbot's previous responses demonstrating awareness of the negative evaluation of these figures' activities, when the tone of the query was positive, negative facts were omitted and information was presented one-sidedly.

Therefore, the hypothesis concerning the challenges in maintaining a balanced perspective in the content generated by ChatGPT was substantiated. Overall, out of the 60 queries posed during the experiment, only 48% of chatbot's responses adhered to the standard of balance of opinion. The chatbot's increased caution in generating content about political figures is linked to ChatGPT's stricter internal moderation policies regarding political, religious and other socially significant topics.

Several other cases of ChatGPT's bias have garnered attention in the public domain – for example, the chatbot refused to write a poem about Donald Trump, but readily composed one about Joe Biden [20]; it also refused to write about the harmful effects of drag queens' performances on children, but generated a complimentary text about it [21]. These and other cases have allowed the media to claim the tool's "woke" orientation [20; 21]. A group of German researchers who analyzed the chatbot's responses to political survey questionnaire reached similar conclusion, determining that ChatGPT has a "left-leaning position" [22].

Separation of facts and opinions. The separation of facts and opinions is one of the key media

standards – by separating verifiable data from subjective opinions based on personal beliefs or feelings, a journalist maintains the credibility of his audience. A significant barrier to adhering ChatGPT's content to this standard is lack of transparency of sources used for response generation.

Chatbot's responses are generated based on a combination of texts analyzed during training of this language processing model, and are "unlikely to include proper citations or references". Direct quotes are not used in ChatGPT's responses by default, but if asked chat can provide titles of its sources. The problem is, as literature review shows, those references are often made up [23; 24; 25]. Due to F. Kitamura's research, closer look at the ChatGPT's quotations "indicates that the journals and the authors exist, but the title of the paper does not" [23].

The inability of identifying the sources of information used for the content generation does not allow concluding the feasibility of ChatGPT's adherence to the standard of separation facts from opinions. However, this issue is a developer focus, and Bing's alternative AI tool can already cite sources in its responses.

Accuracy of information. The issue of the accuracy of facts in journalism is closely related to the standard of reliability, outlined earlier. This standard plays a critical role in determining the quality of news reporting in general. Monitoring of news related to ChatGPT reveals that the tool currently has significant data accuracy issues.

Ukrainian lifestyle media The Village used ChatGPT to write a narrative on top restaurants of Kyiv, 5 of 10 restaurants in chatbot's list were fake [26]. A journalist from FiveThirtyEight asked the chatbot about the public opinion in the US about AI, ChatGPT referred to a real survey of 2021, but fabricated its results [27]. The fictional "press release" regarding the cancellation of the traffic restrictions caused a stir in Chinese social networks [28].

Researchers believe ChatGPT may pose a potential threat to the integrity of the media landscape due to its ability to generate credible-sounding conspiracy theories within seconds [28]. This "hallucinogenic effect" may lead the chatbot to fabricate facts, thereby casting doubt on the accuracy of the content generated.

Completeness of information. In journalistic practice, the standard of completeness of information entails providing a comprehensive and thorough report on covered events, issues, and topics. The journalist is responsible for conveying to their audience the background, context and potential consequences of the events [11].

Table 1

Strengths and limitations of ChatGPT content in view of journalism standards

Journalism Standard	Strengths	Limitations
Topicality	<i>speed of processing and generating texts; extensive knowledge in various fields</i>	<i>limited information on events later than 2021</i>
Reliability	–	<i>content can be generated with usage of dubious data sources</i>
Balance of opinion	<i>when recognizing the controversy of the query, seeks to maintain a balance of opinion</i>	<i>may generate biased content; compliance with the standard depends on the context of the query</i>
Separation of facts and opinions	–	<i>no indication of data sources; impossible to separate facts and opinions</i>
Accuracy of information	–	<i>tends to generate plausible sounding, but false facts and sources</i>
Completeness of information	<i>extensive knowledge in various fields</i>	<i>response is highly dependent on the accuracy and context of the query</i>

As our experiment previously revealed, the chatbot has a tendency to present information one-sidedly, keeping silent about an alternative point of view on the queries posed, so basically ChatGPT does not adhere with the standard of completeness of information. Nevertheless a journalist's interview skills in asking precise questions and clarifying prompts will be advantageous for getting more comprehensive information in chatbot's responses – with an extensive source base the tool can generate impressively relevant answers.

Conclusions. Analysis of the content generated by ChatGPT reveals that currently chatbot's textual output has significant limitations in adherence to the journalism standards and requires further verification, processing and revision by a professional journalist before being published in the media. Despite the impressive capabilities of ChatGPT in generating and processing information, the tool also has major drawbacks for each of the six analyzed standards: it lacks up-to-date information, generates biased content, has a strong contextual dependency, can fabricate facts and omits sources of data (see detailed summary in Table 1).

According to media and computer science researcher I. Bogost, ChatGPT is currently more of a “toy, not a tool” [29]. A similar opinion is shared by H. Thorp, who characterizes the chatbot as “fun, but not an author” [16]. Based on results of the study we share this view – currently ChatGPT cannot replace a

human journalist, but it still can be useful for media professionals in their practical work. Specifically, serving as an additional source of information, or assisting with translation, stylistic or grammatical correction of text. The capabilities of analyzing and processing information also allow ChatGPT to generate headlines for journalistic narratives in seconds.

Potentially the tool can also affect the possibilities for creating interactive media content. For example, in a modification of the computer game *Mount & Blade II: Bannerlord*, ChatGPT's capabilities were used to build user's communication with non-player characters (whose actions are determined programmatically). Players got the opportunity for “live” communication with characters beyond pre-written dialogue scenarios [30]. Similar experiences could be applied in immersive digital media projects. Based on predetermined information, ChatGPT could communicate with audience on behalf of a character of the immersive story, using a dialogue format to tell the user about the subject of the narrative.

Despite the current limitations of ChatGPT, release of such a powerful tool with free access sets the vector for further perspectives of the application of artificial intelligence in digital media. The practical deployment potential of ChatGPT and alternative tools in journalism, as well as the resolution of the outlined issues of the professional ethics, are promising topics for further research.

Bibliography:

1. Broussard M., Diakopoulos N., Guzman A., Abebe R., Dupagne M., Chuan C. Artificial Intelligence and Journalism. *Journalism & Mass Communication Quarterly*. 2019. Vol. 96 (3). P. 673–695. DOI: <https://doi.org/10.1177/1077699019859901>
2. Milmo D. ChatGPT reaches 100 million users two months after launch. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2023/feb/02/chatgpt-100-million-users-open-ai-fastest-growing-app> (date of reference: 11.03.2023).

3. Pavlik J. New Media and News: Implications for the Future of Journalism. *New Media & Society*. 1999. Vol. 1(1). P. 54–59. DOI: <https://doi.org/10.1177/1461444899001001009>
4. Pavlik J. Collaborating With ChatGPT: Considering the Implications of Generative Artificial Intelligence for Journalism and Media Education. *Journalism & Mass Communication Educator*. 2023. Vol. 78 (1). P. 84–93. DOI: <https://doi.org/10.1177/10776958221149577>
5. Broussard M. Artificial Intelligence for Investigative Reporting: Using an expert system to enhance journalists' ability to discover original public affairs stories. *Digital Journalism*. 2014. Vol. 3 (6). P. 1–18. DOI: <https://doi.org/10.1080/21670811.2014.985497>
6. Van Dalen A. The algorithms behind the headlines. *Journalism Practice*. 2012. Vol. 6 (5-6). DOI: <https://doi.org/10.1080/17512786.2012.667268>
7. Thurman N., Moeller J., Helberger N., Trilling D. My friends, editors, algorithms, and I: Examining audience attitudes to news selection. *Digital journalism*. 2019. Vol. 7 (4). P. 447–469. DOI: <https://doi.org/10.1080/21670811.2018.1493936>
8. Nechushtai E., Zamith R., Lewis S. C. More of the Same? Homogenization in News Recommendations When Users Search on Google, YouTube, Facebook, and Twitter. *Mass Communication and Society*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1080/15205436.2023.2173609>
9. Flew T., Spurgeon C., Daniel A., Swift A. The promise of computational journalism. *Journalism practice*. 2012. Vol. 6 (2). P. 157–171. DOI: <https://doi.org/10.1080/17512786.2011.616655>
10. Hansen M., Roca-Sales M., Keegan J., King G. Artificial intelligence: Practice and implications for journalism. Tow Center for Digital Journalism, 2017. 22 p. DOI: <https://doi.org/10.7916/D8X92PRD>
11. Захарченко О. Стандарти журналістики: основи професійності чи застарілі рамки? URL: <https://imi.org.ua/articles/standarti-jurnalistiki-osnovi-profesijnosti-chi-zastarili-ramki-i178>. (date of reference: 11.03.2023).
12. Factify: A multi-modal fact verification dataset. Mishra S., et al. *Proceedings of the First Workshop on Multimodal Fact-Checking and Hate Speech Detection (DE-FACTIFY)*. 2022. URL: <https://ceur-ws.org/Vol-3199/paper18.pdf>
13. Automated fact-checking for assisting human fact-checkers. Nakov P., et al. *Proceedings of the 30th International Joint Conference on Artificial Intelligence, IJCAI*. 2021. P. 4551–4558. URL: <https://www.ijcai.org/proceedings/2021/0619.pdf>
14. Dörr, K. Mapping the field of algorithmic journalism. *Digital journalism*. 2016. Vol. 4 (6). P. 700–722. DOI: <https://doi.org/10.1080/21670811.2015.1096748>
15. Alkaissi H., McFarlane S. Artificial hallucinations in chatgpt: Implications in scientific writing. *Cureus*. 2023. Vol. 15 (2). DOI: <https://doi.org/10.7759/cureus.35179>
16. Thorp, H. ChatGPT is fun, but not an author. *Science*. 2023. Vol. 379 (6630). P. 313. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.adg7879>.
17. Wilkinson D. Be Careful... ChatGPT Appears to be Making up Academic References. URL: <https://oxfordreview.com/chatgpt-making-up-references>. (date of reference: 11.03.2023).
18. Introducing ChatGPT. URL: <https://openai.com/blog/chatgpt>. (date of reference: 11.03.2023).
19. Wikipedia: List of controversial issues. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:List_of_controversial_issues (date of reference: 11.03.2023).
20. Wallace D. ChatGPT ‘woke bias’: AI program cheers Biden, not Trump; defines woman as ‘gender identity,’ rips fossil fuels. *FOX Business*. URL: <https://www.foxbusiness.com/technology/chatgpt-woke-bias-ai-program-cheers-biden-not-trump-defines-woman-gender-identity-rips-fossil-fuels> (date of reference: 11.03.2023).
21. Harrison M. Conservatives Furious, Claiming ChatGPT Has “Gone Woke”. *Futurism*. URL: <https://futurism.com/conservatives-furious-claiming-chatgpt-has-gone-woke> (date of reference: 11.03.2023).
22. Hartmann J., Schwenzow J., Witte M. The political ideology of conversational AI: Converging evidence on ChatGPT's pro-environmental, left-libertarian orientation. 2023. URL: <https://ssrn.com/abstract=4316084>
23. Kitamura, F. ChatGPT is shaping the future of medical writing but still requires human judgment. *Radiology*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1148/radiol.230171>
24. Macdonald C., Adeloje D., Sheikh A., Rudan I. Can ChatGPT draft a research article? An example of population-level vaccine effectiveness analysis. *Journal of Global Health*. 2023. Vol. 13. URL: <https://jogh.org/wp-content/uploads/2023/02/jogh-13-01003.pdf>
25. Kumar A. Analysis of ChatGPT Tool to Assess the Potential of its Utility for Academic Writing in Biomedical Domain. *Biology, Engineering, Medicine and Science Reports*. 2023. Vol. 9 (1). P. 24–30. DOI: <https://doi.org/10.5530/bems.9.1.5>
26. Друзюк Я. Ми поставили ChatGPT головні запитання про київські ресторани. Якщо коротко: ШІ поки нас не замінить. *The Village*. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/food/wrong-beliefs/336241-chatgpt-restaurants-kyiv-2023>. (date of reference: 11.03.2023).

27. Thomson-DeVeaux A., Yee C. ChatGPT Thinks Americans Are Excited About AI. Most Are Not. *FiveThirtyEight*. URL: <https://fivethirtyeight.com/features/chatgpt-thinks-americans-are-excited-about-ai-most-are-not/> (date of reference: 11.03.2023).
28. ChatGPT-Generated Fake News Spreads in China. *Pandaily*. URL: <https://pandaily.com/chatgpt-generated-fake-news-spreads-in-china/> (date of reference: 11.03.2023).
29. Bogost I. ChatGPT Is Dumber Than You Think. *The Atlantic*. URL: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2022/12/chatgpt-openai-artificial-intelligence-writing-ethics/672386/> (date of reference: 11.03.2023).
30. Sims D. Mount & Blade II mod uses ChatGPT to procedurally generate dialogue. *Techspot*. URL: <https://www.techspot.com/news/97572-mount-blade-ii-mod-uses-chatgpt-procedurally-generate.html> (date of reference: 11.03.2023).

Загорулько Д. І. CHATGPT У НОВИНИХ РЕДАКЦІЯХ: ДОТРИМАННЯ СТАНДАРТІВ ЖУРНАЛІСТИКИ У КОНТЕНТІ, ЗГЕНЕРОВАНОМУ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ, ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В ОНЛАЙН-МЕДІА

У статті наведено результати аналізу відповідності контенту, згенерованого моделлю мовної обробки ChatGPT, професійним стандартам журналістики; дано оцінку перспектив використання таких текстів в онлайн-медіа. Контент оцінено на відповідність шести ключовим стандартам журналістики: оперативності, достовірності, балансу думок, відокремлення фактів від коментарів, точності і повноти інформації. Проаналізовано технічні можливості чатботу, проведено моніторинг практичних кейсів його застосування в медіа, поставлено експеримент для перевірки дотримання вимог збалансованої подачі інформації у текстах ChatGPT.

У ході експерименту чоботу було дано завдання охарактеризувати діячів політики, культури та спорту, які є об'єктами суспільної дискусії; для кожного з діячів було задано по 3 питання з різною тональністю (нейтральною, позитивною та негативною). Результати експерименту виявили, що ChatGPT схильний генерувати упереджений контент, який скоріше відповідає контексту запиту користувача, ніж правилу збалансованої подачі інформації. Лише у 48% випадків згенерований текст відповідав стандарту балансу думок. Крім того, виявлено нерівномірність у дотриманні цього стандарту для діячів політики та представників культури/спорту, що пов'язано з особливостями внутрішньої модерації застосунку. За нейтральної та позитивної тональності запитів ChatGPT генерував набагато більш збалансовані тексти про політиків, ніж про діячів з інших сфер. Окрім того, виявлені обмежене володіння актуальною інформацією, непрозорість джерел даних та схильність до фальсифікації фактів також є значними порушеннями професійних медійних стандартів та перешкодами до використання текстів ChatGPT у медіа без перевірки та коригування журналістом-людиною.

Утім, незважаючи на виявлені обмеження, наявність такого потужного інструменту у вільному доступі задає вектор подальших перспектив використання технології штучного інтелекту в медіа. Передбачається, що широкі знання ChatGPT в різних галузях, його можливості з обробки та генерації контенту можуть використовуватися журналістами для оперативної підготовки бекграундів до новин, перекладу та коригування текстів, написання заголовків до матеріалів та розширеного впровадження інтерактивності в онлайн-медіа.

Ключові слова: ChatGPT, штучний інтелект в медіа, стандарти журналістики, інтерактивність в онлайн-медіа, контент онлайн-медіа.

Любецька В. В.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ПРО ФЕНОМЕН ТРАГЕДІЇ ТА СУТНІСТЬ ТРАГІЧНОГО

Статтю присвячено осмисленню феномену трагедії та сутності трагічного. Останні десятиліття феномен трагедії неодноразово був об'єктом дослідження художньої літератури та публіцистики. Трагедія виступає як один з найбільш філософських жанрів. Жанр трагедії визначається дослідниками як явище, яке концентрує найвизначніші імпульси людського життя. Трагедія є однією з жанрових форм відображення трагічного. Трагічне – естетична категорія, яка репрезентує об'єктивні протиріччя у боротьбі людини з природою, з суспільними силами чи з власним внутрішнім світом. Ці протиріччя – катастрофічні за своїми наслідками для людини, захисту нею гуманістичних цінностей, тому викликають духовне переживання трагічного почуття. Трагічне являє собою форму драматичної свідомості і переживання людиною конфлікту з силами, що загрожують не тільки її існуванню, а й здатними привести до загибелі важливих духовних цінностей. Трагедія виникла ще в часи античності і з того часу пройшла значний процес еволюції. Визначається, що сучасна теорія літератури, розмірковуючи про сутність та витоки трагічного, зрівнює його два розуміння у давній та новій поезії. Констатується, що ці розуміння різні і не можуть бути помислені в тих самих категоріях і поняттях. Отже, концепції, які розкривають природу новоєвропейської трагедії часто не мають безпосереднього відношення до класичної грецької трагедії.

Ключові слова: поетична творчість, естетика, трагічне, трагедія, міметичне, манічне, герменея.

Постановка проблеми. У статті досліджується концепція трагічного в мистецтві. У художній свідомості Нового часу трагедія – найвищий прояв мистецтва та творчих здібностей людини. Упродовж кількох останніх століть формується та посилюється культ трагедії, з яким ніщо в літературі Нового часу зрівнятися не може. Інерція, задана цим культом, настільки сильна, що чітко відчувається і у наш час, однак, вона втрачає ту духовну міць, яка необхідна для створення трагедій. Драматична поезія є найвищим ступенем розвитку поезії та вінцем мистецтва, а трагедія є найвищим ступенем і вінцем драматичної поезії, вона обіймає собою всі її елементи. Тобто, трагедію по праву вважають найвищим проявом мистецтва, велич якої, на думку Й. В. Гете, має «невимовну чарівність» [2]. «Найбільшим творінням людства» називає трагедію і К. Ясперс [7]. Однак ставлення до трагедії як до чогось виняткового було не завжди. Всі ці висловлювання, сповнені пієтету до трагедії, «контрастують із зневажливим ставленням Платона до трагедії, для якої, на відміну від гімнів богам та хвалебних пісень... він не передбачив місця в ідеальній державі» [3, с. 214]. Таке «зневажливе» ставлення Платона до трагедії є серйозним приводом, щоб задуматися про її сутність та витоки. Сучасна теорія літератури не розмежує розуміння трагічного у давній та

новій поезії, але різниця є, тому будуть відрізнятися категорії і поняття при осягненні трагічного у різні часи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трагічне є чи не найбільш філософською з естетичних категорій завдяки своєму безпосередньому зв'язку з питанням сенсу – або відсутності сенсу – людського життя та смерті. Онтологічний аспект трагедії у тому, що трагедія – це феномен, вкорінений у бутті людини. Трагедія в силу ідейно-естетичної запрограмованості тяжіє до зображення складності життя у його величч, монументальності, концептуальності, тому що в центрі осмислення найвизначніші проблеми. Категорія трагедійного допомагає зрозуміти складність процесу взаємодії та взаємовпливу людини і оточуючого середовища. У сучасних наукових розвідках все більше актуалізується вивчення жанрових аспектів драматичного мистецтва, досліджується жанр трагедії та естетична категорія трагічного – Ж. Бортнік, Ю. Веремчук, О. В. Домашенко, Л. Закалюжного, Р. Козлова, О. Когут, О. С. Колесник, А. Липківської, А. К. Павельєвої, Ю. Скибицької, Л. Чернієнко, О. Чиркова, М. Шаповал. Теоретичну основу статті складають також філологічні праці зарубіжних дослідників вказаної проблеми: Й. В. Гете, Г. В. Ф. Гегель, О. Ф. Лосев, Ф. Ніцше, Ф. В. Й. Шеллінг, А. Шопенгауер та інші. Відзна-

чимо і праці, присвячені осмисленню теорії та історії літератури: Л. Бондар, В. Борбунюк, О. Вісич, Т. Івашина, Дж. Калпервуд, О. Клековкін, О. Кобзар та інші. Порівнянню різних типів трагедій присвячений великий корпус літератури: Л. Балабан, С. Бондаренко, І. Ваніна, С. Ватченко, В. Гуменюк, С. Демчук, Я. Дубинянська, В. Жила, І. Качуровський, К. Коваленко, В. Ковтун, Є. Максютенко, І. Молчанова, П. Одарченко, Я. Рудницький, Я. Славутич, Ю. Султанов, Н. Тарасова, Т. Чередник, Б. Чопик та інші. Актуальність теми, окрім іншого, визначається необхідністю більш адекватного осмислення спадщини класичної трагедії в умовах поширення її викривленого прочитання.

Постановка завдання. Пропонована стаття присвячена дослідженню феномену трагедії та сутності трагічного. За одним з визначень, трагедія, це драма, яка зображує людське страждання, але при цьому викликає у аудиторії специфічну форму задоволення, пов'язану з переживанням катарсису. Подібні художні форми є в різних культурах, але особливе місце вони займають в античній та новоєвропейській. Вже у Гомера є рядки про «насолоду плачем», причому О. Ф. Лосев доводить, що це почуття має естетичну природу. Вплив грецької трагедії на пізнішу європейську традицію величезний. Однак, при переході до нової цивілізації відбулася і принципова трансформація форми та змісту трагедії, що потребує усвідомлення та фундаментального аналізу.

Виклад основного матеріалу. Величезна кількість досліджень присвячена трагедії та категорії трагічного, у яких трагічне трактується як естетична категорія (Ю. Борєєв, О. Ф. Лосев), як метафізична категорія (Р. Інгарден), як вид пафосу, поряд з комічним і драматичним (М. А. Лазарева), як модус художності, що втілює авторську концепцію особистості та характеризує ціле твору (В. І. Тюпа). Однак перші спроби теоретично осмислити трагічне ми знаходимо в античності, де трагедія виникає як жанр. «Трагедія – це прояв боротьби людини з власною смертністю, якій обов'язково треба придати якесь вище значення, і цим самим перемогти. Така перемога є її «смісловим центром», на який могли нашаруватися найрізноманітніші ідеї – зміни людських поколінь, чергування сезонних та астрономічних циклів тощо» [4, с. 178]. Але суперечності у вивченні трагедії спостерігаються вже у Стародавній Греції. У трагедіях Есхіла та Софокла зображалися співвідношення між суб'єктивними намірами людини та об'єктивним змістом її вчинків. Есхіл та Софокл були переконані, що світ керується

розумними божественними силами, які брали явну чи приховану участь у ході драми. Трагічні ситуації осмислювалися міфологічно, тобто як те, що зумовлено вищими силами богів, роком. На відміну від Есхіла та Софокла, Еврипід у своїй творчості вже не прагне злиття з божественним, але «наслідує повсякденне», яке пояснює втратою хором свого значення: дух музики, що осінив трагедію, залишає її: «Великий Пан помер», разом з ним померла трагедія і ніколи вже в колишній якості не відроджувалася: те, що в новоєвропейській літературі було названо «козлиною піснею» (трагедією), тільки через непорозуміння отримало те саме ім'я» [3, с. 220]. Дійсно, Аристотель у своїй «Поетиці» називає даний вид поетичної творчості (трагедію) – «козлиною піснею» і визначає трагічне як особливий різновид художнього змісту, найповніше представленого безпосередньо в жанрі трагедії, але має місце і в епосі, оскільки «з будь-якої поеми утворюється кілька трагедій» [1, с. 137]. Трагедія походить від грецьких слів «трагос» – цап і «оде» – пісня, таким чином, трагедія – це пісня цапів або пісня про цапів («козлина пісня»). Саме козлоногі створіння сатири славлять подвиги та страждання бога Діоніса. За свідченням Аристотеля, жанр трагедії бере свій початок від дифірамбів (жанр античної лірики; хвалебні твори на честь богів та героїв). Трагедія відображала страсний бік діонісійського культу та зберігала органічний зв'язок із релігією, якою була породжена. Певною мірою вистава нагадувала урочисте, піднесене, сакральне ритуальне дійство. Композицію та стиль трагедії значною мірою визначала обрядова традиція, що наслідувала офіційний культ. Стрижем, головним персонажем трагедії був хор. Композиція трагедії була цілком вмотивована діями хору, який виконував роль колективного актора, виступав моральним суддею, захисником загальнолюдських цінностей, морально-етичних норм, законів, що потребують обов'язкового дотримання, бо людям їх надали боги. Отже, Аристотель розглядає трагедію лише як наслідування, тому що трагічний герой діє не самотійно, а за потребою, за законом чи волею богів, він рухається більшою силою. Герой володіє «шляхетним напрямом волі», але це скоріше характеризує його не як людину виняткову, а як цілком звичайну, рядову людину [1, с. 87]. Аристотелем підкреслюється катарсичне у трагедії, говорячи про важливість співчуття до невинного, і страх, викликаний очікуванням невідвратної відплати за порушення людиною божественних законів. Тобто кінцева мета трагедії, на думку

Аристотеля, здійснювати «шляхом співчуття і страху очищення подібних афектів» [1, с. 56]. Трагедія, таким чином, нагадує нам про інше буття, про найвищу радість. Йдеться про манічну творчість, яка породжена Музами, вона не належить до наслідування, а причетна до герменей (божественного слова). Але ця причетність зникає в поетичному наслідуванні, коли забувається початкова сутність мови. Це стається вже у Греції «класичної пори», що «привело, зрештою, до того що, значним залишилося лише задоволення від наслідування» [3, с. 223]. Трагедія, як манічна творчість, і споконвічно трагічне походять від герменей – божественної мови, а трагедія у розвитку, наслідувальне мистецтво, ґрунтується на грі зі словом, що змінює її сутність.

Середньовічна філософія звертається до трагедії та витоків трагічного, переробляє античне вчення про катарсис з погляду християнської етики. Трагічний герой стає виразником «справжніх цінностей» (наприклад, у творчості У. Шекспіра – «Гамлет», «Ромео та Джульєтта»). За думкою А. В. Шлегеля, «антична трагедія скульптурна, в той час як трагедія Шекспіра – живописна. І відмінність тут далеко не тільки естетична ... античність тлумачила людське як «тілесно людське, але зовсім не як особистісно людське» то в новій, християнській культурі, на перший план виходить поняття душі та духу. Моральні орієнтири тут вже зовсім інші, що приводить до суттєвої відмінності етичних та естетичних акцентів навіть при схожості колізії» [4, с. 178–179].

Нове бачення трагічного як естетичної категорії було запропоновано в епоху Відродження. Відродження звертається знов до античних зразків, але повернути давньогрецьку трагедію повністю воно не змогло. Жанр треба було «перестворити». В епоху Просвітництва уявлення про справжню природу людини було закріплено у різних філософських роботах. Однак світлий оптимізм Ренесансу змінює трагічний світогляд. Жанр трагедії продовжує визначатися традиційно – як наслідування події видатній, яка завершується нещастям. Все частіше трагедію характеризують як твір величний, що має піднесений склад, комічний елемент виключається. До середини XVI століття Л. Кастельветро було сформульовано правило трьох єдностей (дії, часу та місця – цілісний закон) стосовно драми. Зазначимо, що катарсис залишається важливою гранню трагічного, незважаючи на те, що в класицистичній трагедії місце надприродного року замінює абсолютна державна влада. Прихильником трьох єдностей

був і Н. Буало. Його трактат-поема «Поетичне мистецтво» відіграє важливу роль у вивченні та розумінні трагедії та трагічного. Н. Буало вважав, що трагедія – жанр високий, вона абсолютна та виняткова, і здатна захопити глядача напруженістю свого змісту, інтригою. Героями трагедії, на переконання Н. Буало, могли бути лише люди знатні (королі, військові начальники, герої). Життя таких людей тісно пов'язане з долею держави, тому такі герої особливі, вони дотримуються справжнього шляху, незважаючи на свої особисті страждання. В естетиці Просвітництва теорія трагічного якісно змінюється, з'являється природність і правдивість у поведінці героїв, і трагедія як «серйозний жанр» (за Д. Дідро), перестає сприйматися як щось виняткове. Припускається, що поряд із глобальною катастрофою, предметом трагедії могли послужити «домашні нещастя». Якщо предметом трагічного стає повсякденне, то знижується рівень трагедії, її масштаб. Для побутової трагедії катарсис – це категорія, що запобігає людині здійснити можливі помилки (очищення суспільства від пороків) (за Г. Е. Лессінгом).

У німецькій класичній філософії категорія трагічного є однією з найцікавіших і глибоко досліджуваних. Г. В. Ф. Гегель, В. фон Гумбольдт, Ф. В. Шеллінг вважають, що основою для розуміння сутності трагедії необхідно вважати синтез ліричного та епічного початків. У такому синтезі внутрішнього та зовнішнього, суб'єктивного та об'єктивного коріниться виток трагедії. Але деякі мислителі, наприклад А. Шопенгауер, вважає, що сутність трагедії коріниться суто в об'єктивному, тоді не епос, а саме драматична поезія виявляється протилежністю ліриці. Більшою чи меншою мірою дані теорії розкривають суть новоєвропейської трагедії, яка зазнала значних змін з часів античності. І все ж таки деякі спостереження та думки мають безпосереднє відношення до грецької трагедії. «До таких можна віднести слова В. фон Гумбольдта про те, що трагедія «вчить нас не так любити» життя, «скільки з ним мужньо розлучатися». Не виключено, що це міркування містить ключ до такого розуміння аристотелевських «співчуття» та «жаху», який дозволяє наблизитися до дійсного сенсу відомого висловлювання давньогрецького філософа: «Трагедія є наслідування важливої і закінченої дії, яка здійснюється за допомогою співчуття та страху очищення подібних пристрастей» [3, с. 215]. І дійсно, мужність потрібна не тільки для смерті, а й для життя: «Трагедія, очищуючи душу глядача від співчуття до лиха

інших (не сценічних персонажів, а оточуючих людей, його близьких) і від жаху перед смертю, не робить тим самим його байдужим але повертає йому мужність жити і вмирати» [3, с. 215]. Не менш глибокою є і думка Ф. В. Шеллінга про трагічного героя, його «невинну-виннуватість» [6]. Г. В. Ф. Гегель розмірковує про субстанціальний початок у характерах грецької трагедії, а А. Шопенгауер про значну протилежність у ліриці та трагедії, де ліричне розуміється як суб'єктивне, трагічне – як об'єктивне. Варто відзначити одразу, що для розуміння справжньої трагедії суб'єкт-об'єктна схема не є вичерпною. Для Ф. Шіллера осмислення поняття «трагічне» пов'язане з поняттям «моральне». Вищий зміст людського життя філософ вбачає в наявності моральної свободи, у духовному звільненні від умовностей, що панують у світі, від «сліпої потреби». Шлях до свободи, на думку Ф. Шіллера, не лежить через придушення волі. Свобода – право вибору людини, проте цей вибір завжди пов'язаний із внутрішньою напругою та щирим стражданням. Завданням трагічного мистецтва у Ф. Шіллера стає зображення самого процесу страждання, через яке людина досягає перемоги (іноді і над собою), герой трагедії досягає морального ідеалу. Ф. Шіллер стверджує, що для посилення дії моральності, трагічний художник повинен розтягнути муки моральності, щоб зробити перемогу першою більш важкою та більш визначною. Трагічне у Ф. Шіллера виступає і трактується як естетична категорія.

Глибоке розуміння сутності грецької трагедії ми бачимо у роботі Ф. Ніцше «Народження трагедії з духу музики». Ф. Ніцше вбачає сутність трагедії у такому протиріччі: музичний діонісійський початок («дійсне сп'яніння») протиставлено аполлонію баченню, яке породжується музикою. Ф. Ніцше вперше говорить про різні способи мислення та розуміння трагічного. Сутність трагічного Ф. Ніцше вбачає у зв'язку з лірикою та музикою. За Ф. Ніцше саме мелодія народжує поетичний твір із себе, «... прояснюється докорінна відмінність «цілком аполлонію епосу», що наслідує «світ явищ і образів» від діонісійно-аполлонію лірики, яка породжена «вищою напругою мови, що прагне наслідувати музику та тлумачити при цьому «музику в образах» [3, с. 215]. Хор для Ф. Ніцше давня і початкова дія. Хор – зачаровує глядача, стирається грань суб'єкта та об'єкта. Таким чином, зачарованість стає причиною будь-якого драматичного мистецтва. Як тільки зникає чарівність – манія,

з'являється наслідування – мімесіс. Характер трагедії стає принципово іншим.

Висновки і пропозиції. Перше теоретичне визначення жанру трагедії дав Арістотель, наголосивши на тому, що це є наслідуванням певній завершеній дії, здатній викликати у глядачів почуття страху і жалю, яке визначив як катарсис. Антична трагедія зосереджує свою увагу на величних героях, які несуть на собі печать року. Трагедії Есхіла, Софокла, Евріпіда містили максимально загострений конфлікт, тому їх сюжетні і жанрові особливості визначалися динамікою руху, величністю та нестерпністю страждань. У період Відродження (творчість У. Шекспіра) людина стає центром Всесвіту, тому героями трагедій стають сильні, іноді суперечливі, особистості. В часи класицизму (Корнель, Расін) основною темою трагедії стає суперечність між власними почуттями та громадянським обов'язком, увага зміщується із самодостатньої особистості у сферу суспільних відносин. В епоху романтизму (Ф. Шіллер) джерелом трагедії стає характер людини, яка виступає проти неприйнятної дійсності (боротьба внутрішнього світу із зовнішнім). В більш сучасній реалістичній трагедії порушуються питання, що торкаються суспільного устрою, повсякденного життя людини. В епоху модернізму та постмодернізму увага у трагедії зосереджується на інтелектуальних та духовних переживаннях. Розглянуті інтерпретації трагедії та трагічного загалом залишаються в межах мислення, яке уявляє. Навіть німецька естетика кінця XVIII – поч. XIX ст. розуміє трагічне, не виходячи за межі інтерпретації, осмислює природу новоєвропейської трагедії, але не має безпосереднього відношення до трагедії грецької. О. Ф. Лосєв писав про те, що «трагічне – філософська та естетична категорія, що характеризує нерозв'язний суспільно-історичний конфлікт, який розгортається в процесі вільної дії людини і супроводжується людським стражданням та загибеллю важливих для життя цінностей» [5, с. 691]. Але у Ф. Ніцше вже намічено протиріччя між мисленням, що представляє, і початковим запитуючим мисленням. Розмежування словесної творчості здійснюється в залежності від того, що лежить в його основі – божественна сила або людський розум (мистецтво). Перші твори – манічні, а ось наслідувальні твори – міметичні. Забуття початкової, істотної сутності мови поступово відбувається у Греції «класичної» пори, що призводить до того, що значним залишилося лише задоволення від наслідування, а те, що виходило за його межі

залишалося на периферії художньої словесності. На цьому фундаменті (на ототожненні поетичної творчості та наслідувального мистецтва) стоїть естетика з її мовою. «Ми ще тільки маємо зрозуміти, що манічна творчість, яка виходить з герменеї – божественної мови, і наслідувальне мистецтво, засноване на грі зі словом (а давні, на відміну від нас, були дуже чуйними до подібних

відмінностей, і в цьому відношенні Платон, звичайно ж, перевершує Ніцше) – дві різні здібності мови, отже, два різні способи існування, змішувати які неприпустимо» [3, с. 235]. На даний час манічне і міметичне зустрічаються та співіснують в рамках трагедії, яка зберігає здатність промовляти істину, а також грати словом й зі словом, поринаючи все більше в певну дію.

Список літератури:

1. Аристотель Поэтика. Об искусстве поэзии. URL: <https://librebook.me/poetics/vol1/17> (дата звернення: 10.08.2023).
2. Гёте И. В. Театральное призвание Вильгельма Мейстера. URL: https://imwerden.de/pdf/goethe_teatralnoe_prizvanie_wilhelma_meistera_1981__ocr.pdf (дата звернення: 10.08.2023).
3. Домашенко А. В. Об интерпретации и толковании: монография. Донецк: ДонНУ, 2007. 277 с.
4. Колесник О. С. Гамартия і катарсис в класичній грецькій та шекспірівській трагедії. *Культура народів Причорномор'я*. 2013. № 254. С. 178–181. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/92169/42-Kolesnik.pdf?se> (дата звернення: 10.08.2023).
5. Лосев А. Ф. Трагическое. URL: <https://gufo.me/dict/bse/Трагическое> (дата звернення: 10.08.2023).
6. Шеллинг Ф. В. Философия искусства. URL: http://loveread.me/read_book.php?id=89497&p=1 (дата звернення: 10.08.2023).
7. Ясперс К. Смысл и назначение истории. URL: https://imwerden.de/pdf/jaspers_smysl_i_naznachenie_istorii_1991.pdf (дата звернення: 10.08.2023).

Liubetska V. V. PHENOMENON OF TRAGEDY AND THE ESSENCE OF THE TRAGIC

The article is devoted to the understanding of the phenomenon of tragedy and the essence of the tragic. In recent decades, the phenomenon of tragedy has repeatedly been the object of literature and journalism research. Tragedy acts as one of the most philosophical genres. The genre of tragedy is defined by researchers as a phenomenon that concentrates the most significant impulses of human life. Tragedy is one of the genre forms which reflects the tragic. Tragic is an aesthetic category that represents contradictions in persons' battle with nature, social forces, or its own inner world. These contradictions are catastrophic in terms of their consequences for a person and its protection of humanistic values. That is why they cause a spiritual experience of a tragic feeling. Tragic is a form of dramatic consciousness and a person's experience of conflict with forces that threaten not only its existence, but also can lead to death of important spiritual values. Tragedy appeared in antiquity and passed a significant evolution since then. It is determined that the modern theory of literature, reflecting on the essence and origins of the tragic, equates its two understandings in ancient and new poetry. It is noted that these understandings are different and cannot be mistaken with the same categories and concepts. Therefore, the concepts that reveal the nature of the new European tragedy are often not directly related to the classical Greek tragedy.

Key words: poetic creativity, aesthetics, tragic, tragedy, mimetic, manic, hermeneutic.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ

УДК 070.14:355.01(477) «2022»

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/52>

РОСІЙСЬКА МЕДІАПРОПАГАНДА: ВИСВІТЛЕННЯ СВІТОВИМИ ЗМІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У 2022 РОЦІ

Боровик Л.А.

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука

Висвітлення світовими ЗМІ війни Росії проти України у деяких випадках не лише не відповідає реальним фактам, а навіть суперечить їм. Чому це відбувається, чому зарубіжні ЗМІ, приділяючи величезну увагу цій проблематиці і мають доступ до офіційних інформаційних джерел, проте їх публікації у висвітленні вторгнення збігаються з меседжами російської пропаганди? Попри те, що зарубіжні країни давно володіють інформацією про величезний вплив російських медіа на громадську думку як у своїй країні, так і за кордоном, і використовують медіа як дієвий інструмент інформаційних операцій і маніпуляцій, західні медіа все ж використовують інформацію, яку поширюють російські пропагандисти. Тому, світовим інформаційним джерелам, які поважають свій імідж, потрібно постійно перевіряти інформацію про хід воєнних дій в Україні.

У статті на основі офіційних джерел проведено аналіз існуючих медіакомпаній Російської Федерації (РФ). Доведено, що інформаційна війна Росії проти України почалась у часи розпаду СРСР і триває донині. З'ясовано, що вплив здійснюється з допомогою спеціальних інструментів на громадську думку в інформаційному просторі країн світу та міжнародних організацій, спрямовується на отримання стратегічно-політичних переваг шляхом деморалізації або введення в оману опонента. Здійснено класифікацію медіапропаганди через такі елементи впливу: телебачення, преса, соціальні мережі, програмно-комп'ютерні і мережеві, система соціального формування громадської думки, громадсько-національний закордонний вплив, вплив на зарубіжну аудиторію через націоналістичний і ультрарадикальний рухи. Визначено структуру, підпорядкування, джерела фінансування, приблизний щорічний бюджет, сфери поширення у російських і світових медіа організацій російської медіапропаганди.

Ключові слова: медіа, медіапропаганда, засоби масової інформації, дезінформація, інформаційна війна, українсько-російська війна, інструменти впливу, громадська думка.

Актуальність. Незважаючи на значну кількість публікацій про події в Україні у 2022 році, світовим інформаційним джерелам, які поважають свій імідж, потрібно постійно перевіряти інформацію про хід воєнних дій в Україні. Прикладом такої перевірки фактів є події у Бучі. Після того, як російська влада заявила, що мешканці міста Бучі загинули після відходу російських військ, 04.04.2022 р. The New York Times опублікувала докази з супутникових знімків [8], які доводили, що тіла вбитих лежали у Бучі, коли там ще були росіяни. Наразі, дуже важливо спростовувати російські фейки, але західні ЗМІ не до кінця усвідомлюють, що для російської медіапропаганди факти не мають значення. Тому російська пропагандистська машина миттєво заявила, що знімки сфабриковані Пен-

тагоном. Перевіряючи інформацію, важливо не легалізувати аргументи Росії, тому Західні медіа не перевіряють кожен аргумент китайського чи північнокорейського телебачення, бо розуміють, що з реальністю вони ніяк не пов'язані. Запитання полягає у тому, де баланс між перевіркою фактів і легалізацією аргументів [9].

Через те, українська журналістика має доносити для кожної окремої аудиторії свої аргументи, які б підштовхнули до боротьби за Україну. Не тільки тому, що цей конфлікт відбувається в самому центрі Європи і матиме для неї наслідки, а й тому, що самоцінність України – надважлива річ, яку треба рятувати [9].

Аналіз останніх джерел і публікацій. Дослідженню проблем російської медіапропаганди

у висвітленні світовими ЗМІ російсько-української війни у 2022 році науковцями висвітлено недостатньо через те, що активна фаза війни ще триває і аналіз наслідки такого впливу наукова спільнота у скорому часі покаже у своїх наукових працях. У даному дослідженні ми опирались на поточну інформацію, використовуючи джерела українських масмедіа, державних офіційних сайтів протидії дезінформації, офіційної інформації державних органів влади, аналітики незалежних експертів.

Однак, незважаючи на численні публікації у періодичних виданнях, на офіційних сайтах, у соціальних мережах і значні досягнення у протидії російській медіапропаганді, у розвінчуванні кремлівських міфів про події в процесі війни в Україні, існують питання, які потребують постійного вирішення, зокрема такі, як: з'ясування питання чому уряди світу знаючи про загрозу жорсткого російського впливу на громадську думку у різних країнах, не зупинили пропагандистську машину, а дозволили їй активно розвиватися, що призвело до системної агресії Росії і нападів на суверенні держави, включаючи і Україну.

Мета статті: з допомогою офіційної інформації провести аналіз існуючих медіакомпаній Російської Федерації (РФ) з метою визначення їх структури, підпорядкування, джерел фінансування, сфери поширення у російських і світових медіа.

Виклад основного матеріалу дослідження. Російська Федерація і досі має велетенський вплив на світові медіа, з допомогою яких нав'язує свою думку про те, що світовим і українським лідерам потрібно домовлятися з Росією. Розглянемо деякі з них, опубліковані у травні 2022 року (табл.).

Виходячи з висловлювань агентів впливу, зазначених у таблиці, бачимо, що приведені заяви носять маніпулятивний характер. Через так званих іноземних експертів Росія намагається нав'язати світу необхідну їй точку зору. Наприклад, пропаганда російської федерації (рф) поширила коментар Джордже Вукадіновича, в якому «політолог-експерт» заявляє, що «...НАТО має понести відповідальність за війну в Україні» [2], більше того, він закликає населення Сербії засудити запровадження санкцій проти росії.

Пол Пілар уже понад 5 років ширить кремлівську пропаганду у західних медіа, його головний піар. Періодично ветеран розвідки США інформує «про колосальну світову підтримку Путіна» та прогнозує, що усунення чинного президента РФ «зашкодить всьому світу» [5].

Отже, інформаційна війна, котра почалась у часи розпаду СРСР і триває донині, з допомогою спеціальних інструментів впливу на громадську думку, постійно здійснюється урядовими та неурядовими організаціями РФ в інформаційному просторі країн світу та міжнародних організацій, спрямовується на отримання стратегічно-політичних переваг шляхом деморалізації або введення в оману противника. На інформаційну війну РФ тратить величезні гроші.

З'ясуємо скільки коштує російська медіапропаганда, які інформаційні елементи відносяться до її структури, які медійні сфери вона охоплює.

За приблизними підрахунками у 2014 році росія витратила на медіапропаганду понад 9 мільярдів доларів [6].

Міжнародна волонтерська спільнота InformNapalm здійснила аналіз щорічних витрат рф на інформаційну війну проти України [7]. Посилаючись на дані спільноти [7], проведемо

Таблиця

Оцінка ключових маніпуляцій російської пропаганди у світових ЗМІ під час війни в Україні у травні 2022 р.

№ з/п	Висловлювання	Агент впливу	ЗМІ	Джерело
1.	«...НАТО має понести відповідальність за війну в Україні»	Джордже Вукадінович, сербський політолог	Соціальні медіа. Телеграм	[2]
2.	«Україні треба повертатися до «перемовин з Росією», бо Захід дає Україні «хибну надію на перемогу» у цій війні, приховуючи те, що не може довго допомагати грошима та зброєю»	Патрік Портман, Джастін Логан та Бенджамін Фрідман, науковці	Politico	[3]
3.	«не потрібно принижувати» РФ санкціями, адже це може «загрожувати» країнам Заходу газовою пасткою	Пол Пілар, ветеран розвідки США	The National Interest	[4-5]

Джерело: сформовано автором за даними [2-5]

аналіз медіакомпаній РФ і визначимо приблизний щорічний бюджет на них за такою класифікацією елементів впливу: телебачення, преса, соціальні мережі, програмно-комп'ютерні і мережеві, система соціального формування громадської думки, громадсько-національний закордонний вплив, вплив на зарубіжну аудиторію через націоналістичний і ультрарадикальний рухи.

I. Телебачення. Всеросійська державна телевізійна і радіомовна компанія (телеканали «Россия-1», «Россия-2», «Россия-24», «РТР-Планета», «EuroNews»; інтернет-проекти «Россия», Vesti.ru, Страна друзей, Digitalrussia.tv, Страна.ru тощо) – витрати 52,9 млрд. руб (1,3 млрд дол США) на рік.

Суспільна кримськотатарська телерадіокомпанія (телеканал «Миллет» і радіостанція «Ватан седасы» – витрати 500 млн дол США на рік.

Міжнародне інформаційне агентство «Россия сегодня» (телеканал Russia Today, новинне відеоагентство Ruptly, міжнародна інтернет-студія Sputnik, РІА «Новости», сайт Ria.ru тощо) . у 2014 році відкрито офіс компанії RT в Лондоні із запуском цілодобових каналів мовлення французькою і німецькою мовами – витрати 55 млрд руб на рік.

Перший канал Росії («Первый канал. Всемирная Сеть»). На його базі запусканий «Первый Балтийский канал», який розгалужений на Латвію («ПБК Латвія»), Естонію («ПБК Естонія»), Литву («ПБК Литва») – витрати 150 млн дол США на рік.

Холдинг Газпром-медіа (телеканали «НТВ», «ТНТ»; супутникова телекомпанія «НТВ-ПЛЮС»; радіостанції «СИТИ-FM», «Эхо Москвы», «Авторадио», 101.ru; видавництво «Семь дней»; кіностудії «НТВ-кіно», «Централ Партнершип»; інтернет-портали Rutube, Now.ru та ін.) – витрати 150 млн дол США на рік.

Холдинг Газпром-медіа (телеканали «НТВ», «ТНТ»; супутникова телекомпанія «НТВ-ПЛЮС»; радіостанції «СИТИ-FM», «Эхо Москвы», «Авторадио», 101.ru; видавництво «Семь дней»; кіностудії «НТВ-кіно», «Централ Партнершип»; інтернет-портали Rutube, Now.ru та ін.) – витрати 300 млн дол США на рік.

Холдинг Газпром-медіа (телеканали «НТВ», «ТНТ»; супутникова телекомпанія «НТВ-ПЛЮС»; радіостанції «СИТИ-FM», «Эхо Москвы», «Авторадио», 101.ru; видавництво «Семь дней»; кіностудії «НТВ-кіно», «Централ Партнершип»; інтернет-портали Rutube, Now.ru та ін.) – витрати 300 млн дол США на рік.

Національна Медіа Група (НМГ) позиціонує себе як приватний медіахолдинг (телеканали «Пятый канал», «РЕН ТВ», LifeNews TV; газета «Известия», сайт LifeNews.ru; студія «Русская служба новостей» – витрати 300 млн дол США на рік.

II. Преса. Russia Beyond the Headlines – міжнародний видавничий проект «Российской газеты», який періодично входить безкоштовним друком і електронним додатком до світових найбільш відомих видавництв на 16 мовах (The Washington Post (США), The New York Times (США), The Daily Telegraph (Великобританія), Le Figaro (Франція), Süddeutsche Zeitung (Німеччина), The Economic Times (Індія), Folha de Sao Paulo (Бразилія), La Repubblica (Італія), JoongAng Ilbo (Південна Корея), China Business News (Китай) і багато інших) – витрати 10-12 млн дол США на рік.

III. Соціальні мережі. Російська соціальна інтернет-платформа Mail.Ru Group («Одноклассники», «ВКонтакте», «Мой Мир», інстант-месенджер «Агент Mail.Ru» з поштовим сервісом «ICQ») – витрати до 50 млн дол США на рік.

IV. Програмно-комп'ютерні і мережеві елементи впливу. В РФ до структури програмно-комп'ютерних і мережевих належать чотири головних елементів впливу: «Лаборатория Касперского» – працює в інтересах ФСБ Росії по «активних заходах» в мережі Інтернет; проект «Киберберкут» – група російських хакерів, які викладають в мережу матеріали злому; «Киберберкут» є проектом російських спецслужб спеціальні підрозділи кібербезпеки ФСБ, МВС, МО та інших структур – фінансування здійснюється за рахунок своїх структур; розгалужена організація інтернет-тролів – створюють необхідні статті в соціальних мережах. Їх офіси знаходяться в різних районах РФ: Ольгіно (Санкт-Петербург), Яблоновський (Республіка Адігея), Перекатний (Республіка Адігея), Зелений Город (Нижегородська обл.), м. Белгород, м. Рязань, м. Хабаровськ, м. Калінінград та ін. На забезпечення цих елементів у рік іде понад 100 млн дол США.

V. Система соціального формування громадської думки представлена Всеросійським центром вивчення громадської думки (ВЦІОМ), а також дослідницьким агентством Євразійський монітор, соціологічною службою Фонд «Общественное Мнение», аналітичним центром «Левада-центр».

Ці структури є базисом для моделювання потрібної громадської думки через результати соціальних досліджень. В Україні діяльність ВЦІОМ і його структур використовувалась при

підготовці «кримського референдуму» у 2014 році і «виборів» в анексованому Криму. Також на її базі сформували у 2015 році в «ЛНР» і «ДНР» два центри соціологічних досліджень з однаковими назвами – «Особый статус», які так само «диктують думку» в окупованих регіонах. Діяльність цих суб'єктів спостерігаються і за кордоном при публікації результатів своїх досліджень у місцевих ЗМІ. Приблизний бюджет Кремля на проведення «заказаних» соціологічних досліджень і на утримання новостворених підконтрольних структур на непризнаних територіях складає приблизно 100 млн дол США на рік.

VI. Громадсько-національний закордонний вплив здійснюється через Федеральне агентство по справах СНД, співвітчизників, проживаючих за кордоном – Росспівробітництво, до складу входять представники у 80 країнах світу. Росспівробітництво є підрозділом російського МЗС. За офіційними даними, за 2013 рік на зарубіжні заходи «м'якої сили» було виділено майже 330 млн дол США і витрати в 2014 році були аналогічними. А вже у 2015 році уряд РФ збільшив фінансування проєктів для Росспівробітництва на просування російської мови на 36 млн дол США.

Крім того, формування громадського, політичного і ділового клімату за кордоном здійснюється через інститути громадянського суспільства і реалізується через діяльність урядових фондів. Їх завдання полягає у залученні аудиторії за кордоном до російської культури, історії і політики. Основною із них є громадська організація Фонд «Русский мир» – популяризація історії, мови і культури в різних країнах світу. Засновниками Фонду є Міністерство іноземних справ РФ і Міністерство освіти і науки РФ. Діяльність організації поширюється на усі європейські країни і країни СНД. Щорічний бюджет Фонду – 15,2 млн дол США.

VII. Вплив на зарубіжну аудиторію через націоналістичний і ультрарадикальний рухи проводиться через створений канал комунікації Кремля

з керівництвом окремих європейських громадсько-політичних організацій таких як: «Front National» (Франція), «UKIP» (Великобританія) «BNP» (Великобританія) «AfD» (Німеччина), «Jobbik» (Угорщина), «Latvijas Krievu savieniba» (Латвія), «Атака» (Болгарія), «Forza Italia» (Італія) та багато інших. Багато із цих структур мають своїх представників в національних і в Європейському парламентах. Кремль фінансує не тільки їх діяльність і передвиборні кампанії, але й ЗМІ, котрі їм належать – газети, телебачення, радіо тощо. За приблизними підрахунками такий вплив на зарубіжну аудиторію уряду РФ обходиться понад 200 млн дол США на рік.

Висновки. Дослідження показали, що для ведення медіапропаганди РФ використовує всі можливі інструменти інформаційної війни – від воєнної техніки на Донбасі у 2014 році, повномасштабної війни на всій території України у 2022 році і до елементів «м'якого впливу» на закордонну аудиторію. Останні зараз гостро впливають на світову громадську думку, що стримує поставки важкого (наступального) озброєння для України від урядів Європейського Союзу і США. Як відомо, громадяни, політики, медіа північно-американських та європейських країн підтримують Україну у її боротьбі проти окупанта та засуджують російську агресію, адміністрація великих соціальних платформ бореться проти російської дезінформації, кремлівські пропагандистські медіа забороняють і блокують за рішеннями урядів цих країн. Але маємо з сумом відмітити, що світ це не тільки ЄС, Канада і США, РФ використовує свої раніше «профінансовані» зв'язки з країнами Азії, Африки та Латинської Америки, щоб схилити їх на свій бік. Якраз ці країни надають РФ допомогу у різних форматах: від голосування в Організації Об'єднаних Націй до поповнення армій тролів у соціальних мережах. Чи готова Україна протистояти російській пропаганді в світовій інформаційній сфері? Це питання і буде предметом наших подальших досліджень.

Список літератури:

1. Як західні ЗМІ висвітлюють війну? Громадське радіо. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/viyana-informatsiyuu-marafon/yak-zakhidni-zmi-vysvitliuiut-viyunu> (дата звернення: 20.05.2022).
2. Кремль через західних «експертів» нав'язує думку, що Україна має йти на поступки Росії : УКРІН-ФОРМ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3489249-kreml-cerez-zahidnih-ekspertiv-navazue-dumku-so-ukraina-mae-jti-na-postupki-rosii.html> (дата звернення: 22.05.2022).
3. We're not all Ukrainians now. Politico. <https://www.politico.eu/article/ukraine-russia-war-nato-eu-us-alliance-solidarity/> (Date of application: 25.05.2022).
4. РФ використала в інформвійні псевдоексперта зі США, який закликав Захід «не принижувати» Росію санкціями. ЕСПРЕСО. URL: <https://espreso.tv/rf-vikoristala-v-informviyni-psevdoeksperta-zi-ssha>

yakiy-zaklikav-zakhid-ne-prinizhuvati-rosiyu-sanktsiyami-tsentр-protidii-dezinformatsii (дата звернення: 19.05.2022).

5. Центр протидії дезінформації. РНБО. Національний супротив : Телеграм канал. URL : <https://t.me/CenterCounteringDisinformation/1627> (дата звернення: 24.05.2022).

6. Росія вклала 9 мільярдів доларів у свою пропаганду – экс-конгресмен Ден Майка (виправлено). Радіо Свобода. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/26592676.html> (дата звернення: 20.05.2022).

7. Міжнародна волонтерська спільнота InformNapalm : офіційний сайт. URL : <https://informnapalm.org/ua/about-us/> (дата звернення: 30.05.2022).

8. The New York Times опублікувала супутникові фотографії Бучі. На них видно тіла загиблих на вулицях задовго до відходу російських військових із міста. URL : <https://gordonua.com/ukr/news/war/the-new-york-times-opublikovala-suputnikovii-fotografiji-buchi-na-nih-vidno-tila-zagiblih-na-vulitsjah-zadovgo-do-vidhodu-rosijskih-vijskovih-iz-mista-1603254.html> (дата звернення: 30.05.2022).

9. Діана Буцко. Чого західні медіа не розуміють про російсько-українську війну? Кремлівська дезінформація. Детектор медіа. URL : <https://detector.media/infospace/article/198697/2022-04-28-chogo-zakhidni-media-ne-rozumiyut-pro-rosiysko-ukrainsku-viynu/> (дата звернення: 30.05.2022).

10. Діана Буцко. Глобальний Південь – ось де Росія досягає успіху в інформаційній війні. Детектор медіа. URL : <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/29512/2022-05-18-globalnyy-pivden-os-de-rosiya-dosyagaie-uspikhu-v-informatsiyniy-viyni/> (дата звернення: 31.05.2022).

Borovyk L.A. RUSSIAN MEDIA PROPAGANDA: WORLD MEDIA COVERAGE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR IN 2022

In some cases, the world media coverage of Russia's war against Ukraine does not correspond to the real facts, but even contradicts them. Foreign media pay great attention to this issue and have access to official information sources, but their publications in the coverage of the invasion coincide with the messages of Russian propaganda. Why is this happening? Despite the fact that foreign countries have long had information about the huge influence of Russian media on public opinion both at home and abroad, and use the media as an effective tool for information operations and manipulation, Western media still use information disseminated by Russian propagandists. Therefore, the world's information sources, which respect their image, need to constantly check information about the course of hostilities in Ukraine.

The article analyzes the existing media companies of the Russian Federation (RF) on the basis of official sources. It is proved that Russia's information war against Ukraine began during the collapse of the Soviet Union and continues to this day. It was found that the influence of special tools on public opinion in the information space of the world and international organizations is aimed at gaining strategic and political advantages by demoralizing or misleading the opponent.

The classification of media propaganda through the following elements of influence: television, press, social networks, computer networks, the system of social formation of public opinion, public and national foreign influence, influence on foreign audiences through nationalist and ultra-radical movements. The structure, subordination, sources of financing, approximate annual budget, spheres of distribution of Russian media propaganda in Russian and world media are determined.

Key words: media, media propaganda, mass media, disinformation, information war, Ukrainian-Russian war, tools of influence, public opinion.

Відомості про авторів

Адамчук Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України

Алієва Б. М. – дисертант кафедри світової літератури Бакинського державного університету (Азербайджан)

Алізаде К. Дж. – викладач кафедри фонетики англійської мови Азербайджанського університету мов (Азербайджан)

Анхим М. М. – викладач кафедри германської філології та зарубіжної літератури Житомирського державного університету імені Івана Франка

Анхим О. І. – кандидат філологічних наук, докторант кафедри германської філології та зарубіжної літератури Житомирського державного університету імені Івана Франка

Бабенко В. С. – аспірант кафедри журналістики факультету журналістики Запорізького національного університету

Башманівський В. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики, реклами та PR Житомирського державного університету імені Івана Франка

Біляцька В. П. – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри філології та мовної комунікації Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Близнюк А. С. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики, реклами та PR Навчально-наукового інституту філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка

Боровик Л. А. – кандидат педагогічних наук, доцент, член-кореспондент Міжнародної кадрової академії, доцент кафедри теорії і методики журналістської творчості Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

Боронь О. В. – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

Букіна Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Національного авіаційного університету

Булах Т. Д. – доктор наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри журналістики Харківської державної академії культури

Ващенко Ю. А. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри історії зарубіжної літератури і класичної філології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Гаврилюк Н. І. – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу теорії літератури і літературної критики Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

Гарачковський О. І. – викладач кафедри медіапродюсування та видавничої справи Київського університету імені Бориса Грінченка

Гдакович М. С. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення Львівського державного університету внутрішніх справ

Герасимчук В. А. – доктор філософських наук, професор кафедри української мови, літератури та культури Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Головченко М. М. – старша викладачка кафедри комп'ютерних та інформаційних технологій Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Гомон А. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Гузенко С. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики, реклами і PR-технологій Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Гуманенко О. О. – кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач кафедри української філології та журналістики Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Гусейнлі Г. Р. – старший викладач кафедри азербайджанської мови та літератури Азербайджанського університету (Азербайджан)

Давидова Л. В. – кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики, реклами та PR Навчально-наукового інституту філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка

Данькевич Ю. В. – кандидат філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри комп'ютерних та інформаційних технологій Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Демченко Д. С. – аспірант кафедри реклами та зв'язків з громадськістю факультету систем і засобів масової комунікації Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Денисюк І. А. – старший викладач кафедри прикладної лінгвістики та журналістики Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Динікова Л. Ш. – кандидат культурології, доцент, доцент кафедри української мови, літератури та культури Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Дубецька О. О. – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, асистент кафедри журналістики факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Заверющенко М. П. – старший викладач кафедри української мови Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Загорулько Д. І. – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Зайко Л. Я. – кандидат філософських наук, асистент кафедри журналістики, реклами та PR Навчально-наукового інституту філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка

Зінчук Р. С. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки

Калита О. П. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри мовної підготовки та соціальних комунікацій Державного податкового університету

Кузьменко В. І. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри східноєвропейських мов Національної академії Служби безпеки України

Купрікова Г. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Літвінчук І. С. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри журналістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Любецька В. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та мовної підготовки іноземців Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Маркова М. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури та теорії літератури, доцент кафедри зарубіжної літератури та полоністики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Мурадова І. Р. – старший викладач кафедри історії зарубіжної літератури і класичної філології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Мусій В. Б. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Науменко Н. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов професійного спрямування Національного університету харчових технологій

Олексенко В. П. – доктор філологічних наук, професор кафедри української й слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету

Онуфрієнко О. П. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови, літератури та культури Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Оськіна Н. О. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри західних і східних мов та методики їх навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Павлова А. К. – кандидат філологічних наук, доцент, докторантка кафедри фольклористики Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Павлюк І. З. – доктор наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

Писарська Н. В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри української мови Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Прищепя Т. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Путрашик В. І. – старший викладач кафедри журналістики ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Ромас Л. М. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філології та мовної комунікації Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Савчук Р. Л. – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри журналістики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Семенюк Л. С. – кандидат філологічних наук, доцент, вчений секретар Волинського національного університету імені Лесі Українки

Семенюк О. Б. – старший викладач кафедри романо-германських мов Навчально-наукового гуманітарного інституту Національної академії Служби безпеки України

Сидоренко Н. М. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри історії журналістики Навчально-наукового інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Січкач С. А. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики та журналістики Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Толочко Н. В. – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Філюк Л. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук Одеського національного медичного університету

Цепкало Т. О. – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Чайкун Е. С. – аспірантка кафедри «Могилянська школа журналістики» у Докторській школі імені родини Юхименків за спеціальністю журналістика (медіа та комунікації) Національного університету «Кієво-Могилянська академія»

Чернявська С. М. – кандидат історичних наук, доцент, завідувачка кафедри української мови Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Чорна Д. Д. – здобувач за першим (бакалаврським) рівнем четвертого року навчання за спеціальністю 014 – Середня освіта (Мова і література (китайська)) ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Чубук О. Л. – старший викладач кафедри журналістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Шаповалова Г. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Шевчук Г. І. – слухачка секції журналістики Івано-Франківської Малої академії наук учнівської молоді

Шокуров О. В. – старший викладач кафедри української мови Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Шуба А. В. – асистент кафедри зв'язків з громадськістю і журналістики Київського національного університету культури і мистецтв

Шульська Н. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій Волинського національного університету імені Лесі Українки

НОТАТКИ

Науковий журнал

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Філологія. Журналістика

Том 34 (73) № 1 2023

Частина 2

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *В. Гайдабрус*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33

Електронна пошта: editor@philol.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 38,82. Ум. друк. арк. 38,83. Зам. № 0523/307

Підписано до друку 22.05.2023.

Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2022 р.